DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i4A49en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Science and the stakes of authority

Francisc Gafton*
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

„The suppression of intellectual freedom rings the death knell of science"
(Fr. Boas)

1. Element, system, structure and functions

By closely observing reality, on the level of either the primary natural products (living organisms) or the derivatives thereof (society, reasoning), we notice that nothing exists without antecedent and devoid of certain connection with the environment. Then, we may understand that, regardless of their rank, the elements collaboratively correlate with each other, differ from one another and hierarchize among themselves forming structurally and functionally unitary systems that are able to co-evolve on ontogenetic and phylogenetic levels. The functioning of the elements within the system, in its turn, has to meet both the requirements of interacting with the environment and the functional-organizational needs of the system itself.

One of the functions thus resulted is that of authority. Not being absolute or centralized or specific to all and any kinds of elements, it tends to take as its *locus* the elements that have the ability to organize and improve the existential and relational actions of the system in the direction required by its development integrated into the environment. Just like any other systemic function, it does not appear on an individual or singular level (that of the non-integrated element), therefore it is not meant to function on its own, as its coagulating power is neither real nor complete unless it meets the goals which its natural genesis has oriented it towards.

> The amazing gene, for instance, exists only inasmuch as it both differs from other genes and takes part in the whole. It exists since it generates, constructs, and operates efficient organisms which thus it serves. This process is fulfilled only through its relations with the fellow parts of the constellation it belongs to, its existential meaning being superior to its mere existence on its own (otherwise impossible)—fact also valid for the system regarded as an element of the environment it belongs to.
>
> On the other hand, though aware of their actions and able to notice causality (as Hume shows it), human beings tend to linger, fascinated, on things and processes in themselves, believing they can covet things and processes per se, just for the sake of their possession and exercise.

Since indeed the system functions only in its entirety, the loss of authority bears the risk of dissolution. A kind of aberrant case—characteristic for organisms unable to ensure the necessary adjustments to the dynamics of reality—appears when, as a result of confusion, different roles are incoherently and abusively assumed, followed by the atomization of authority. For instance, this is what happens when the individual mistakes his/her freedom of speech for the obligation to speak and for guaranteeing the weight of his/her opinion, perhaps in conjunction with the non-obligation to take into account the opinions of his/her peers who are competent in the field.

*Email address: *algafton@gmail.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

More than in matters directly affecting the life of individuals and communities, in science—where the equation is the same, what differs is the semblance of terms—, the weight and consequences of the opinion are proportional not to the expressiveness of the locutor, to his/her stakes, hopes, and mental projections or to those of the audience, but exclusively to what extent the conceptual content of the opinion reflects the state or dynamics of reality. Although the ability to find the truth depends on the limits of humans' spatial-temporal and social knowledge, when it reveals itself, it does so by following the path of processes which start from the senses, reach the intellect, and bring reasoning into the order of the Universe; it is not created by imagination, nor is it modulated by ideology.

2. Action in the fields of knowledge

As a continuous result of evolutive and adaptive diversification, reality derives from principles that generate differentiated laws which concretize the matter in specific and particular structural and functional ways. Sciences, in their turn, by means of which human mind seeks to acquire knowledge, are bound to comply with reality orienting their methods of observation, examination, and conceptualization according to their abilities to gain access to the foundations and development of reality—criterion by which they are ordered.

Science is in constant need of data, method, and instruments. The data has to comply with the researched reality; the methods have to be appropriate for reality and the field, while the instruments have to be adjusted to the object and method. The need is constant since the research results accumulate over time and spread over space, but both of them are selective and collaborative: the certainties of a century and space may be amended or refuted by the observations, research, and reflections of another century or space, the perspectives being refined, amplified, deepened, evolving. Therefore, the subject matter, methods, and instruments of science are also adjusted, while the domains of rules are specified—often by altering the previous ones, since exercising the rules does not ignore the dynamics of reality or the adjustments of the reasoning to it. Since the reasoning and behavioural adjustments are consistent with the understanding of reality, from time to time everything must necessarily be subjected to verification. Everything is verified, though not everything is eliminated or changed.

The main domains of human science and knowledge, the ones which, in a way or another, include, generate, and provide the premises for all the other kinds of knowledge, are those of physics, chemistry, and biology. Philosophy is a way of reflection and knowledge that employs systems of principles and categories seeking to reach a general conception of the world; logic is a complex of methods, while mathematics is an instrument. Sociology, psychology, and the humanities take over a part of the matter and methods of natural sciences to which they add observations on their own objects, but they fatally separate the matter from the functions and often the functions from the effects of their work, thus eliminating the objective component of reality, making an object out of what remains and, on this basis, dealing with interpretation having the impression that they entirely see their object and that they possess accurate methods and instruments—in fact, partially borrowed from natural sciences, partially crafted by themselves.

Generally, the fundamental sciences are not dominated by autonomy complex; the nature of the researched reality helps to understand its organic and inextricable character, while the potential distinctions operated within it serve only methodological purposes. On the grounds of a seemingly privileged past, the domains of abstract thinking have always encountered difficulties in keeping pace with natural sciences, since they are reluctant and insecure when it comes to dismiss speculative reasoning and the construction of such systems or to abandon embedding, for processing purposes, the data provided by science, despite all the empirical evidence. The domains of interpretation, in their turn, constantly claim their autonomy and they ceaselessly try to demonstrate it, though within certain endeavours which indicate exactly the opposite. Furthermore, since the authority is restricted and censored by empirical and inductive supremacy, reaching its maximum where interpretation prevails—the plurality of perspectives being but a sign of shortcomings within the knowledge and understanding of reality which is infinitely more uniform

than thinking imagines and wants it to be—, in the domains of interpretation, where meaning is sought at all costs, since the empirical basis is missing, it ends up being induced, the maximal self-referentiality manifesting itself by the searching for its own purposes and stakes, the result induced by speculative means from the (abstract, ethic, conceptual, etc.) meanings, in conjunction with the tautological recourse to the "truth" issued by authority.

2.1. The stakes

The stakes constitute such a peculiar aspect that they may serve to teach us moderation and equilibrium. Subsequent to embracing and understanding reality, they may become projections that harmonize the reasonable desiderata of human beings with the dynamics of the world. Discarding their status of tools and becoming essential elements, the stakes disconnect from reality arrogating their ability to build the future while changing reality towards the stakes and meanings invented by men—always against the grain of objective reality. This misjudgement has the strange structural beauty and functional ingenuity of a virus since ignoring the status of a part within the system and assuming to be an architect of an unknown world, by means of stakes, men: a) overstate their actual position, abilities, and potential; b) take advantage of the functioning of the system only to live on it as a parasite.

> In biology there are two main theories regarding the emergence of living matter. Abiogenesis claims that organic and living matter derives from inorganic and non-living substances by means of a spontaneous generation. Attentive to the consequences drawn from here rather than to the essence of the whole conception, the 18th–19th centuries' thinking considered that abiogenesis implies the existence of deity, therefore scientific endeavours were oriented towards demonstrating how groundless this theory was and banishing the Divine from the world, by virtue of adopting a scientific conception (which sometimes may act as belief does). In his time, Pasteur proves the principle summarized in the phrase *omne vivum ex vivo* and he gives arguments for biogenesis, seemingly abolishing the theory of spontaneous generation. Nevertheless, God has the power to appear at any time and He always sits at the beginning of all things. As a matter of fact, biogenesis is the one that is in imperative need of God since abiogenesis may do without deity just like Laplace's cosmological system. Only after the partial release from the obsession of this stake, by recalling that science seeks to discover reality as it is, scientists could let scientific evidence and arguments to show and teach them what reality might truly be.
>
> Also in biology, the so-called *central dogma* states that information cannot be transferred from protein to protein neither can it be transferred back from protein to nucleic acid, i.e. DNA makes RNA and RNA makes protein and the interaction between protein and the environment does not affect the DNA. Human genome mapping, however, has showed too many normal cases that contradict the dogma. Nonetheless, the supporters of the so-called *modern evolutionary synthesis* put a lot of rhetorical and linguistic effort into interpreting or minimalizing this evidence because, by doing so, they could keep denying the inheritance of acquired characteristics' principle (stated by Lamarck, accepted and employed by Darwin, practically unsurpassed by empirical and inductive evidence of science, denied only on the basis of interpretation, on ideological-conceptual grounds and criteria).
>
> The outcome of the first situation shows that, with no fear, the stakes resume their role of reasonable purposes of the society and the individuals, guided by rational impulses, accommodated and adjusting to the well-balanced course of evolution. In this way, humans become able to reflect not upon how they could demolish and rebuild reality in their own image and according to their ambitions but upon how they could better adapt to the reality they belong to, becoming a contributing part of it (this would be the second house of Descartes).
>
> The second situation shows that the accumulations of mankind are not irreversible or non-perishable, the primary brain dominating the neocortex. Perhaps the solution consistent with

reality shall be given by the future generations—free from this kind of fear, enslaved to others—, since in viable homeostatic systems the natural way of being is the truth.

2.2. The dogmas

By dramatically twisting the search for the truth and its results, the stakes bring about the construction and establishing of dogmas. Deriving from what human—anthropocentric and hermeneutic—beings want to see at all costs, the dogmas are signs of struggle and they result from the lack of knowledge and understanding of reality, from non-understanding the immanent nature of authority and control distributivity within a system, leading to abide by certain stakes that are aberrant with respect to reality. They not only imply the persecution of Christians by lions and then that of the pagans by Christians, but they also prolong the aberrant fight of Weismann and Mayr with Neo-Lamarckism and Darwinism, deviating from the natural course of civilisation and producing warmth rather than light. However, the rational embracement of a theory and the acceptance of its validity does not generate the natural behavioural changes either; the previous belief and stakes may be overwhelming, since the dogma makes it easier to believe the conjectures of mind than the reflections of reason by offering the seeming comfort of a false certainty, whereas science threatens with an incomplete or lacking answer or with the extremely inconvenient answer. This is why Tycho Brahe imagines a planetary system of compromise between the Copernican and Ptolemaic systems—with planets revolving around the Sun, but with Earth in the centre—; this is why people prefer belief to research or they do research on paths that would lead them to the answers they believe to be in need of; this is why it takes centuries for men to accept the truths of reason that have been proven by the facts of reality but it takes only a few seconds to believe the figments and absurdities of mind upheld — like El Cid on horseback on his last day of glory — by the charming and memorable, yet insufficiently or defectively devised formula.

3. Equilibrium

While examining the features of the constitutive elements of the system and its functional structure, it may be noticed that the bases of efficient being are the fundamental principles that govern the establishment, functioning, interaction, and evolution, on collaborative-competitive grounds, of all kinds of elements and systems. The system cannot exist if it contradicts the principles which it is based on, neither can the elements exist if they contradict the norms of the system they belong to. When that seems to be the case, the evolutionary tendencies of the system are accomplished. When that is the case, the integrity of the system is put at risk.

Scientific knowledge—a product of evolution—, in its turn, is a long-lasting and difficult process meant to lead reason to the just understanding of reality (especially since it is counter-intuitive, as reason says other than senses do, and it is negative, as it certifies what does not exist, merely suggesting what there could be). Since the ways of reality do not correspond to the labyrinths created by human mind, intuition and preconceptions, observation and experience, the stakes and vanity must consistently be submitted to rationality. Since human mind is subject to confusions and it may conceive stakes and dogmas—i.e. elements bearing the illusion of guides that restrain from deviations and bring about progress, while they only ensure self-preservation preventing the adaptive evolution of the organism—, it must free itself from such responsibilities in order to steadfastly search for the truth.

According to those stated above, it is reasonable to admit that knowledge ought to be acquired by the learned, while behavioural skills should be provided by the experienced. Emerging where the conjunction between objective observation and unfettered reflection has led to the understanding of the foundations and processuality, consolidating science and experience by discernment and goodwill, authority is the result of a delicate and demanding process, since both the ultimate stability and the continuous instability are destructive, as equilibrium is provided by the well-balanced relation between finding the stability that

ensures identity and longevity and seeking variability which generates adjustment to reality and evolvement. These features—scarcely found in individuals and lacking in success within groups, as Helvetius states—generate not only the understanding of things and processes but also the responsible assuming of a role consistent with the abilities of the part to work in the best interest of the whole. The path to be followed is the one that makes the internalization of norms to lead towards rational understanding and rationalized behaviour rather than towards beliefs and stakes.

*

Any stage, however well founded, remains incomplete, perishable, and ephemeral, as the purpose of its coming into being is not its immortalization but to serve the edifice it contributes to and which incorporates it, just like the child vanishes once becoming a teenager who later on, being accomplished, turns into a young man selectively consumed by the adult, the life of the part being but a moment in the existence of the whole.

[Translated by Enikő Pál]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i4A49ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Știința și mizele autorității

Francisc Gafton*
Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

„The suppression of intellectual freedom rings the death knell of science"
(Fr. Boas)

1. Element, sistem, structură și funcții

Observînd cu atenție realitatea, fie la nivelul produselor naturale primare (organismele vii), fie la cel al derivatelor acestora (societatea, gîndirea), remarcăm că nimic nu poate exista fără antecedent și lipsit de orice fel de relație cu mediul. Apoi putem înțelege că orice rang ar avea, elementele se corelează colaborativ, se diferențiază și ierarhizează formînd sisteme unitare sub aspect structural-funcțional, capabile de coevoluție, în plan ontogenic și filogenic. La rîndul ei, activitatea elementelor, în cadrul sistemului, are a răspunde cerințelor interacționale cu mediul, precum și nevoilor organizațional-funcționale ale sistemului.

Una dintre funcțiile astfel rezultate este cea a autorității. Nefiind absolută și centralizată, dar nici proprie tuturor sau oricăror elemente, ea tinde să-și ia drept *locus* elemente ce dețin capacitatea de a organiza și perfecționa actele existențiale și relaționale ale sistemului în direcția cerută de evoluția lui integrată în mediu. Ca oricare altă funcție sistemică, ea nu apare la nivel individual și singular (al elementului neintegrat în sistem), deci nu este destinată exercitării în sine, forța ei coagulantă neputînd fi reală și deplină decît dacă răspunde scopurilor către care a orientat-o geneza ei naturală.

> Minunata genă, de pildă, există în măsura în care se diferențiază de alte gene și deopotrivă în măsura în care participă la întreg. Ea se află în existență întrucît generează, construiește și pune în funcțiune organisme eficiente, pe care astfel le servește. Acest proces se împlinește doar prin relațiile cu semenii din constelația din care face parte, sensul ei existențial fiind superior simplei existențe în sine (imposibile, de altfel)—fapt valabil și pentru sistem, ca element al mediului din care face parte.
>
> Pe de altă parte, deși conștientă de actele sale și capabilă de a sesiza relația de cauzalitate (după cum arată Hume), ființa umană prezintă tendința de a zăbovi fascinată asupra lucrurilor și proceselor în sine, cu rezultatul că poate rîvni la lucruri și la procese în sine, doar pentru posesia și exercițiul lor.

Întrucît sistemul funcționează realmente doar în integralitatea sa, dispariția autorității are ca pandant pericolul disoluției. O specie de caz aberant—caracteristic organismelor lipsite de capacitatea de a-și asigura necesarele ajustări la dinamica realității—apare atunci cînd, urmare a confuziei, se produce asumarea incoerentă și abuzivă a rolurilor, urmată de atomizarea autorității. Astfel se petrece, de pildă, atunci cînd individul confundă dreptul juridic la opinie cu obligativitatea de a vorbi și cu garantarea greutății opiniei sale, eventual în corelație cu neobligativitatea de a lua în seamă opiniile semenilor competenți în materie.

Mai mult decît în chestiunile ce privesc direct viața indivizilor și a comunităților, în știință—unde ecuația este aceeași, diferită fiind aparența termenilor—, greutatea și consecințele opiniei sînt proporționale nu cu expresivitatea enunțătorului, cu mizele, speranțele și proiecțiile mentale ale acestuia și ale auditoriului, ci exclusiv cu măsura în care conținutul ideatic al opiniei reflectă adevărata stare sau dinamică

*Adresă de corespondență: *algafton@gmail.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

a realității. Deși capacitatea de a ajunge la adevăr atîrnă de limitele cunoașterii spațio-temporale și sociale ale ființei umane, atunci cînd se dezvăluie, el o face pe calea proceselor ce pornesc din simțuri, ajung în intelect și aduc gîndirea în ordinea Universului; el nu se creează imaginativ și nu se modulează ideologic.

2. Acțiune în domeniile cunoașterii

Ca rezultat continuu al diversificării evolutiv-adaptative, realitatea decurge din principii generatoare de legi diferențiate care concretizează materia în chipuri structural-funcționale specifice și particulare. La rîndul lor, științele, pe a căror cale mintea umană încearcă a obține cunoașterea, au a se conforma realității orientîndu-și modalitățile de observare, examinare și conceptualizare în funcție de capacitățile lor de acces la fundamentele și la evoluția realității—criteriu în funcție de care se și orînduiesc.

Știința are constantă nevoie de: informație, metodă instrumente. Informațiile trebuie să fie conforme cu realitatea cercetată, metodele adecvate la realitate și la domeniu, iar instrumentele acomodate la obiect și la metodă. Nevoia este constantă întrucît rezultatele cercetărilor se acumulează în timp și se răspîndesc în spațiu, dar ambele sînt selective și colaborative: certitudinile unui secol și ale unui spațiu pot fi amendate sau infirmate de observațiile, cercetările și cugetările altui secol sau spațiu, perspectivele rafinîndu-se, amplificîndu-se și aprofundîndu-se, devenind. Deci și obiectul științei, metodele și instrumentele se ajustează, iar domeniile regulilor se precizează—adesea prin modificarea celor antecedente, căci exercițiul regulilor nu are a ignora dinamica realității și ajustările gîndirii la aceasta. Întrucît ajustările mentalitare și comportamentale sînt consecvente înțelegerii realității, periodic totul trebuie supus cu necesitate verificării. Totul se verifică, deși nu totul se înlătură ori schimbă.

Domeniile fundamentale ale științei și cunoașterii umane, cele care, într-un fel sau altul, cuprind, generează și dau temei tututor celorlalte tipuri de cunoștințe și de cunoaștere, sînt cele ale fizicii, chimiei și biologiei. Filozofia este modalitatea de reflecție și de cunoaștere care folosește sisteme de principii și de categorii, tinzînd să ajungă la o concepție generală despre lume, logica este un complex de metode, iar matematica un instrument. Sociologia, psihologia și umanioarele preiau o parte a materiei și procedeelor științelor naturii și ale gîndirii, la care adaugă observații asupra propriilor obiecte, dar în mod fatal separă materia de funcții și adesea funcțiile de efectele acțiunii lor, astfel eliminînd componenta obiectivă a realității, obiectualizînd ceea ce rămîne și, pe această bază, se ocupă cu interpretarea avînd impresia că își văd obiectul pe deplin și că dețin metode și instrumente acurate—în fapt, parțial preluate din științe, parțial meșterite de ele însele.

În general, științele fundamentale nu sînt dominate de complexul autonomiei, natura realității cercetate ajutînd la înțelegerea caracterului organic și inextricabil al acesteia, eventualele separații operate fiind metodologice. În virtutea unui trecut aparent privilegiat, domeniile gîndirii abstracte au mereu dificultăți în a ține pasul cu științele naturii, fiind reticente și nesigure cînd au a renunța la gîndirea speculativă și la construcția de astfel de sisteme, la înglobarea spre prelucrare a datelor oferite de științe, toate acestea în ciuda evidențelor empirice. La rîndul lor, domeniile interpretării își afirmă neîncetat autonomia și, în cadrul unor eforturi care demonstrează tocmai contrariul, încearcă mereu să o demonstreze. Totodată, întrucît autoritatea este îngrădită și cenzurată de imperiul empirico-inductiv, devenind maximă acolo unde domină interpretarea—multiplicitatea perspectivelor fiind o marcă a carențelor de cunoaștere și de înțelegere a realității, infinit mai uniformă decît o imaginează și o vrea gîndirea—, în domeniile interpretării, unde se urmărește sensul cu tot dinadinsul, întrucît lipsește baza empirică, acesta ajunge să fie indus, autoreferențialitatea maximă manifestîndu-se prin căutarea de rosturi și de mize proprii, rezultate din sensurile (abstracte, etice, mentalitare etc.) induse pe cale speculativă, în conjuncție cu tautologicul apel la „adevărul" emis de autoritate.

2.1. Mizele

Mizele constituie un aspect atît de specios încît pot servi la a ne învăța măsura și echilibrul. Urmînd cuprinderii și înțelegerii realității, ele pot deveni proiecții care armonizează dezideratele rezonabile ale ființei umane cu dinamica lumii. Lepădînd starea de instrument și devenind centrale, mizele se decuplează

de realitate, arogîndu-și capacitatea de a clădi viitorul schimbînd realitatea în direcția mizelor și sensurilor născocite de om—mereu în răspărul realității obiective. Această eroare de judecată are strania frumusețe structurală și ingeniozitate funcțională a unui virus căci, ignorînd starea de parte a unui sistem și asumîndu-și-o pe cea de arhitect a unei lumi necunoscute, prin mize omul: a) își supraevaluează poziția, capacitățile și potențialul reale; b) profită de funcționarea sistemului spre a-l parazita.

> În biologie, există două teorii fundamentale privind apariția materiei vii. Abiogeneza socoate că materia organică și viul apar din materie anorganică și din neviu, prin generație spontanee. Atentă mai mult la consecințele extrase de aici decît la esența concepției, gîndirea secolelor XVIII–XIX a considerat că abiogeneza implică existența divinității, deci și-a orientat efortul științific către a demonstra netemeinicia teoriei, spre a elimina divinitatea din lume, în virtutea concepției științifice asumate (care, uneori, poate acționa precum credința). Demonstrînd epocii sale principiul *omne vivum ex vivo*, Pasteur dă argumente biogenezei, părînd a desființa teoria generației spontanee. Dumnezeu, însă, are însușirea de a putea apărea oricînd și de fiecare dată se așează la începutul lucrurilor. De fapt, biogeneza este cea care are imperioasă nevoie de dumnezeu, abiogeneza putîndu-se lipsi de el întocmai precum sistemul cosmologic al lui Laplace. Abia după eliberarea parțială de obsesia acestei mize, amintindu-și că știința caută aflarea întocmai a realității, oamenii de știință au putut lăsa dovezile și argumentele științifice să le arate și să-i învețe care ar putea fi realitatea.
>
> Tot în biologie, ceea ce se numește *dogma centrală* postulează că informația din proteine nu poate trece către alte proteine și nici nu parcurge calea inversă către acizii nucleici, adică ADN-ul produce ARN, iar acesta produce proteine, efectele interacțiunii proteinelor cu mediul neafectînd ADN-ul. Totuși, cartografierea genomului uman a arătat prea multe cazuri normale ce contrazic dogma. Chiar astfel, susținătorii așa-numitei *sinteze evoluționiste moderne* desfășoară ample eforturi retorice și lingvistice spre a interpreta sau minimaliza aceste dovezi deoarece astfel pot nega în continuare principiul transmiterii trăsăturilor dobîndite (enunțat de către Lamarck, acceptat și folosit de către Darwin, practic nedepășit de dovezile empirico-inductive ale științei, negat doar pe baza interpretărilor, pe criterii și baze ideologico-mentalitare).
>
> Deznodămîntul primei situații arată că, fără temeri, mizele își reiau rolul de țeluri rezonabile ale societății și ale indivizilor, călăuzite de impulsuri raționale, acomodate și acomodante la cursul echilibrat al evoluției. În felul acesta, ființa umană devine aptă să reflecteze nu la cum poate distruge și reconstrui realitatea după chipul și ambițiile ei, ci la cum se poate mai bine adapta devenind contributoare la realitatea al cărei element este (aceasta ar fi cea de-a doua casă a lui Descartes).
>
> A doua situație arată că acumulările omenirii nu sînt ireversibile și neperisabile, creierul primar dominînd neocortexul. Poate că soluția conformă cu realitatea o vor da generațiile viitoare—lipsite de aceste temeri, înrobite altora—, căci în sistemele homeostatice viabile forma naturală de existență o constituie adevărul.

2.2. Dogmele

Torsionînd dramatic procesul căutării adevărului și rezultatele acestuia, mizele aduc cu sine construirea și instituirea de dogme. Decurgînd din ceea ce vrea să vadă cu tot dinadinsul ființa umană—antropocentrică și hermeneutică—, dogmele sînt semne ale nevoințelor și rezultă din lipsa de cunoaștere și înțelegere a realității, din neînțelegerea caracterului imanent al autorității și al distributivității controlului în cadrul sistemelor, ducînd la urmarea unor mize aberante în raport cu realitatea. Ele nu doar implicitează prigoana creștinilor de către lei și apoi a păgînilor de către creștini, dar prelungesc aberant lupta lui Weismann și Mayr cu neo-lamarckismul și cu darwinismul, deviind mersul firesc al civilizației și producînd mai multă căldură decît lumină. Chiar cuprinderea rațională a unei teorii și acceptarea validității ei, însă, nu generează fireștile modificări comportamentale, credința anterioară sau mizele putînd copleși, căci dogma face mai

lesne de crezut conjecturile minții decît reflecțiile rațiunii, ea oferind aparentul confort al falsei certitudini, pe cînd știința amenință cu răspunsul incomplet sau lipsă, ori cu teribilul răspuns neconvenabil. De aceea imaginează Tycho Brahe un sistem planetar de compromis între cel copernican și cel ptolemeic—cu planete orbitînd Soarele, dar cu Pămîntul în centru—, de aceea preferă oamenii să creadă, iar nu să cerceteze, sau cercetează pe căile care îi vor duce către răspunsurile de care cred a avea nevoie, de aceea le ia oamenilor secole să accepte adevărurile rațiunii, dovedite de faptele realității, și doar cîteva secunde să creadă născocirile și aberațiile minții, susținute—precum Cidul pe cal în ultima zi a gloriei sale—de formula cuceritoare și memorabilă, însă insuficient sau defectuos gîndită.

3. Echilibrul

Examinînd trăsăturile elementelor constitutive ale sistemului și structura sa funcțională, se observă că existența eficientă are ca temei principiile fundamentale care guvernează constituirea, funcționarea, interacțiunea și evoluția, pe baze colaborativ-concurențiale, a oricăror elemente și sisteme. Sistemul nu poate exista contrazicînd principiile pe a căror bază există, și nici elementele contrazicînd normele sistemului la care sînt parte. Atunci cînd lucrurile par astfel se împlinesc tendințele evolutive ale sistemului. Atunci cînd lucrurile stau astfel este în pericol integritatea sistemului.

La rîndul ei, cunoașterea științifică—produs al evoluției—este un îndelungat și anevoios proces de aducere a gîndirii la înțelegerea întocmai a realității (mai ales deoarece este contraintuitivă, căci rațiunea spune altceva decît simțurile, și negativă, căci certifică ce nu este, doar sugerînd ce ar putea fi). Întrucît căile realității nu corespund labirintelor create de mintea umană, intuiția și preconcepțiile, observația și experiența, mizele și vanitatea trebuie supuse neabătut raționalității. Întrucît mintea umană este supusă confuziilor și poate născoci mize și dogme—adică elemente care dau iluzia călăuzelor ce feresc de abateri și aduc progresul, în vreme ce doar se conservă pe sine, împiedicînd evoluția adaptativă a organismului—ea trebuie eliberată de astfel de responsabilități, spre a putea căuta neabătut adevărul.

Din cele ce preced se înțelege că potrivit este ca învățătura să o procure cei învățați, iar deprinderile comportamentale să le ofere cei experimentați. Apărînd acolo unde conjuncția observației obiective cu reflecția liberă a dus la înțelegerea fundamentelor și a procesualității, consolidînd știința și experiența prin discernămînt și bunăcredință, autoritatea este rezultatul unui proces delicat și solicitant căci stabilitatea definitivă și continua instabilitate distrug deopotrivă, echilibrul fiind dat de relația bine dozată dintre aflarea stabilității care dă identitate și trăinicie, și cercetarea variabilității care generează acomodare la realitate și devenire. Aceste trăsături—rare la indivizi și lipsite de succes în grupuri, după cum declară Helvetius—generează nu doar înțelegerea lucrurilor și a proceselor, dar și asumarea responsabilă a unui rol concordant cu capacitățile părții de a lucra în bunul interes al întregului. Calea de urmat este cea care face ca internalizarea normelor să ducă înțelegerea rațională și la comportamentul rațional, iar nu la credințe sau mize.

*

Orice treaptă, oricît de solidă, rămîne incompletă, perisabilă și vremelnică, rostul pentru care ajunge în existență nefiind înveșnicirea ei, ci acela de a servi edificiului la care contribuie și care o înglobează, așa cum copilul dispare în temeiurile adolescentului, iar acesta, împlinit, devine tînărul care va fi mistuit selectiv de către matur, viața părții fiind moment al existenței întregului.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A50en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Considerations on the theory of the basis of articulation (I)

Enikő Pál[1]*, Francisc Gafton[2]

[1] *Faculty of Economics, Socio-Human Sciences and Engineering, Sapientia University, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, Romania*
[2] *Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania*

Article info

History:
Received May 19, 2016
Accepted May 24, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
diachronic linguistics
linguistic change
basis of articulation
psychological basis
language development

Abstract

The aim of the present discussion is to observe the various endeavours undertaken in linguistics to discern whether the basis of articulation is a viable and useful concept and—above all—whether or not it reflects reality. Since as far as we know the most fruitful development of this very notion is accomplished within Romanian scientific milieu, by the contributions of A. Philippide and G. Ivănescu, we shall make an attempt to pursue the path which was unfold in the mid 19th century under the influence of the evolutionist perspective and which was followed by the two great theorists of the concept.

In the second part of our study we shall present a brief present-day account of the issue, especially since, subsequent to the two Romanian scholars, Romanian linguistics did not give much attention to this concept, though its existent premises are firm and valuable, i.e. of great aid.

„By the manner in which several different people speak French
you can recognize that one of them is French by birth, the other one
is Romanian, the other German, the other British"
„on the lips of Romanians who speak French it is not Romanian language
that changes according to French, but rather French alters as per Romanian"
(Philippide, 1894)

1. Preliminaries

Ever since the beginning of historical linguistics, understanding the processual-historic nature of language, linguists have pursued to discover the underlying principles thereof in order to comprehend its essence. The discovery of the fact that language is in constant motion and evolvement determined linguists to turn their attention and energies to searching the causes of linguistic change, in general, and of phonetic changes, in particular, while the endeavours to unravel these fundamental issues led to various observations and theorizations. Just as in case of any kind of evolution, the empirical finding of change, transformation or evolvement raises at least three main questions: *What are the causes of changing?*; *Why does this process follow certain directions but not others?* and *Why do major changes come about in certain periods of time but not in others?*

The substantial impulse generated within linguistics by W. von Humboldt's thinking, valorised by the contributions of certain scholars like Fr. Bopp, A. Schleicher, H. Osthoff, K. Brugmann, A. Leskien, B. Delbrück, E. Sievers, and W. Scherer, has led to the increase of the empirical-inductive study of language which has been carried out from a historical perspective and in conjunction with the theory of evolution and the philosophical trends of the time. This process was bound to provide solid theoretical grounds to which new reflections and especially compelling material were about to be added, thus establishing a new conception of language evolution with projection onto the causes of linguistic change. The whole

*Email address: *enikopaldr@gmail.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

nexus of knowledge was subsequently amplified and considered in depth within theoretical syntheses which present the causes of linguistic change from a psychological and biological perspective (Wechssler, 1900; Ginneken, 1933) or within exhaustive treatise which discuss the history of languages and nations from a historical and interactional point of view (Philippide, 1927) or within works which excerpt highly generalized theoretical conclusions, cogently arguing and explaining how the vocal apparatus functions and how the phonetic systems of languages evolve (Grammont, 1933).

2. Basis of articulation. Problems of the concept and term

Attempting an inductive approach to the issue, Indo-Europeanists and Romanists sought to discover the causes of language differentiation or the causes which led Vulgar Latin to develop several different physiognomies, i.e. distinct linguistic systems (just like naturalists sought to unravel the origin of species). They took into consideration different causes, which were either intrinsic or extrinsic to language itself, various ways of differentiating the languages, also considering the differences between the stages of the stratum at the time it was imposed, the autochthonous layer which was supplanted by the stratum, as well as the superstrata which affected the languages in question. Even so and beyond these endeavours, certain linguists and philosophers of language sought to uncover the profound causes of linguistic change, observing the phenomena from a strictly linguistic viewpoint and examining the effects occurring on their deep and essential level.

Despite the fact that they were followers of Humboldt and they believed in the idea that language is modelled by the spirit to an extent that it would reflect the spirit of a nation, by means of their conception, Neogrammarians possessed the data necessary to understand that physical factors are actually and effectively entangled in linguistic changes. Moreover, being chiefly interested in the changes which occur on the phonetic level, they understood that these changes are directly determined by physical factors and conditions.

The very first endeavours sought theorization. Holding only empirical data derived from sporadic observations which lacked in scientific control and a linguistic conception in course of formation but mostly based on their philosophical conception of reality, the savants and scholars of the first period made various remarks which were meant to clarify rather speculatively a nebulous concept which could scarcely be explained by the existing scientific methods and instruments. Seeking a concept which would reflect a yet poorly intuited and cogitated reality, nonetheless attempting to clearly comprehend, describe, and demonstrate[1] it, they created terms like *Artikulationsbasis* (F. Franke) and *Operationsbasis* (E. Sievers); besides these two there are others like: *Artikulationsweise*, *Indifferenzlage*, *Indifferenzzustand*, *Ruhelage*, *Ruhezustand*, *Normalstand* (cf. Kedrova & Borissoff, 2013). The first series of terms regard the basis of articulation as 'the overall disposition and manoeuvring of the speech organs which are common to all people but peculiar to each nation', whereas the second one defines it as: a) 'the neutral and/or resting position of the articulators'; b) 'the optimal starting position of speech organs [in the articulation of a speech sound]'; c) 'the general direction of movements during speech'; d) 'the nexus of language specific articulatory movements' etc. The first series seems to carry on the Neogrammarians' concern for essences, while the second one seems to turn on the very concrete organs involved in articulation (mainly on the tongue as an articulator) but with special care for both the term[2] (which, on its own, reflects the static

[1] An account of these endeavours is presented in Philippide (1914, 1927); Ivănescu (1980, 1984); see also Borissoff (2011).

[2] Regardless of the degree of delineation and clarity of the concept, the formulas meant to convey it have never been satisfactory enough, the differences between the various conceptions of language and the contrasting views on linguistic change generating different approaches to the very same phenomenon. It is not so much the consequences of terminological diversity—see "basis of articulation" (F. Franke), "basis of operation" (E. Sievers), "the spirit of language " (K. Vossler), "different predispositions" (F. de Saussure), "the genius of language" (B. P. Hasdeu), "preperceptive material" (Philippide)—which bear significance as the differences in its content, i.e. the different comprehension of the concept, which has influenced the greeting discussions, treatments of this issue and those linguistic aspects which it involves in a way or another. For the abundant history of the endeavours seeking to clarify the concept, of the searchings for the most adequate term, and of the numerous

rather than the dynamic aspect) and the integration of the observations into the theoretical framework of reflections on language.

The first direction is mainly theoretical-speculative and it seeks to find the causes, but it is rather lacking in compelling argumentation, whereas the second one seeks to unravel, step by step, the effects, it observes the ways of reality and aims to understand the nature of relations between structure and function. Meant to explain fundamental states and processes of language formation, being, and evolvement, this concept was bound to undergo several elucidatory operations in order to free itself from the dross of subjectivity, speculation, and deductivism, for it to gain the reliability provided by evidence based on observation, experiment, and induction. With the second direction, this alternative route is covered by means of effective use of the concept, for instance in the process of foreign language teaching, also encompassing the data provided by theories on the basis of perception – a field which, by all means, has an extremely vast bibliography.

> The linguists influenced by the experimental method of Claude Bernard, by positivism, and by the evolutionary conception recognized the necessity of subduing the research to the empirical and experimental rigour of induction in conjunction with deduction in order to establish theories accordingly and, if necessary, to rectify the philosophical views. They have assumed the obligation for their observations and intuitions expressed in theses to be followed by the correlation of a plethora of observations and data provided by controlled experiments, continued by subduing these results to the processes of logical thinking in order to reach theoretical conclusions validated by both reality and scientific judgements. At the same time, they have understood that science is cumulative and (self-)critical since it selects the ideas demonstrated by means of material evidence and sustained by logical assessment, but it also necessarily and constantly verifies both the already constructed edifice and the elements which tend to put that very construct together. Notwithstanding its arduousness—due to the gap between the dynamics of ideas and the capacity to scientifically demonstrate them, each epoch lacking more or less in methods and instruments necessary to verify the observations and ideas which, needless to say, exceed the ways and means—, this path represents optimally the efficient scientific approach.

2.1. Basis of articulation – the conformation of the articulators

Although he sets the spirit at the basis of the existence and evolution of reality, mistaking the causes for the principles and considering that language adapts to the spirit and reflects it, A. Philippide regards the basis of articulation as the genuine and profound cause of linguistic change, on the phonetic level. As he reflects on the basis of articulation and scrutinizes—in terms of structure, function, nexus, and evolvement—the forms of existence of the designated reality, the Romanian linguist nuances his theory, delves deeper into it, and consolidates it. He will come to a coherent conception of the basis of articulation and will seek to establish the notion and its conveying term by defining, explaining, illustrating, and effectively employing them. Initially, A. Philippide conceives the basis of articulation as the conformation of the articulators, including the innate articulatory skills and habits passed down from generation to generation (Philippide, 1914), whereas later on he considers that the basis of articulation evolves being influenced by the environment—in the most general sense of the word—and chiefly by means of language contact, language adapting to the basis of articulation which brings it into phonic being. Therefore, the interaction between the environment and the basis of articulation and the operation of the latter one cause the changes of the basis of articulation which, in its turn, constitutes the cause of linguistic changes on the phonetic level (Philippide, 1927). As noted, the Romanian scholar regards the interaction with the environment as the main factor which determines the physical complex represented by the conformation of the articulators (the basis of articulation).

observations which accompanied this process see Borissoff (2011), Dresher (2016), Dressler (1976), Hinde (1977), Jakobson (1973), Jenkins (1999), Jenner (2001), Koerner (2004), Lenneberg (1971). For the discussion on the options for "basis of articulation" or "articulatory setting" see Borissoff IATEFL; Jenner (2001).

> In A. Philippide's time, B. de Courtenay considered that environment (the physical and geographical conditions) exerts its influence on the organic constitution of the inhabitants, which bears consequences on how their language would be. In its turn, once it has been formed, language influences the constitution of the speech organs and the physiognomy of the individuals, the conjunction of physical conditions and the peculiarity of language development determining languages to tend towards the preponderant use of certain parts of the vocal apparatus or language thereof[3]. Though he did not define the basis of articulation, B. de Courtenay employs the concept considering that it refers to a result common to all members of a community since it derives from the linguistic activity within a social setting and it shows that the skills engaged in it are natural and unconscious, the social practice of imitation preserving the basis of articulation in a stable state. Furthermore, he points out that its variability constitutes the driving force of sound changes, the centripetal force being "weak" (*apud* Kedrova & Borissoff, 2013). Although reluctant to certain issues and perspectives, especially when he does not foresee solutions and imagines consequences, F. de Saussure mentiones the influence of the environment but he does so in a rather vague manner. At a time when the issue has already ceased to be discussed in terms of ungrounded statements coming from theoretical reasoning and general conceptions of different authors, G. Ivănescu scrutinizes the factors which determine the dissimilar constitution of the articulators of different nations and he observes, regarding the effects of the climate, that certain manoeuvring peculiarities of the lungs and vocal cords may be explained precisely by climate[4].
>
> As a matter of fact, as a result of the 17th and 18th centuries' philosophical thinking, especially following Lamarck and Claude Bernard, more and more specialists began to regard the environment as bearing a fundamental and decisive role in the process of evolution in general – conception applied in arts as well (H. Taine).

Furthermore, admitting the fact that speech sounds are determined by the elements of the conformation of the instrument which produces them implicitly means to admit that the very same speech sounds are determined by the conformation of the articulators itself. This consistently leads to the fact that any change of the articulators may bring about a change of the sounds produced by the organic complex in question[5]. Since the primary and essential phonetic features of a language are generated by its material basis, the causes of speech sound changes should be sought in the changes of the conformation of the articulators. Once established this interrelation between the nature and disposition of the articulators (the basis of articulation) and the nature of the sounds produced by them and, consequently, between the changes of the basis of articulation and the phonetic changes, what remains to be sought is the complex of factors which contribute to a particular conformation of the articulators and to its changes in certain particular directions.

Designating the state, nature, and disposition of the articulators, the *basis of articulation*, the element which governs the producing of the perceptible linguistic material, constitutes the direct cause of the functional configuration of a phonetic system at any given time and the cause of sound changes, whereas

[3] His evolutionary point of view leads Baudouin de Courtenay to observe that the transition from the state of an animal to the state of a human, endowed with vocal-articulate language, consists in the general exit of imitative sounds from the laryngeal cavity to the buccal cavity (*apud* Kedrova & Borissoff, 2013), which may be confirmed by research that shows a direct relation between speech and bipedalism (Falk, 1975, 2009).

[4] "In regions with harsh climate, either steppe or polar, laryngeal or glottal sounds have developed" whereas "in regions with mild climate, like the Mediterranean or oceanic ones, laryngeal sounds could not be developed or they have disappeared". In any case, states the author, "the adaptation of the articulators to the physical environment, generally rejected by linguists, cannot be denied" (Ivănescu, 1984). With certain inherent recalibrations, mainly due to the difficulties raised by such an endeavour, these correlations, based on the relation between living beings and their environment, are to be found at both biologists and linguists, though the lack of methodical, common and/or coordinated researches gives way to various shortcomings.

[5] Due to the organic relation between the different compartments of the language system, the changes occurred on the phonetic level may effect, in different degrees but consistently, each subsystem of the language.

the affective-volitional, cultural-spiritual, and cognitive-conceptual complex, i.e. the *psychological basis*, is responsible for the use and ordering of the produced material. The effects of the first aspect may be observed, predominantly and directly, in the phonetic realm of a language, while the consequences of the second one appear particularly within the lexical, syntactic, and morphological domains. However, just as humans cannot be divided into a purely physical being, on the one hand, and a merely psychological entity, on the other hand, neither can the bases of a language exist or function entirely separated from each other, the relation between them being organic and inextricable. Though it has a biological component, language constitutes a relatively autonomous system, structured in its own way, and the causes of its development cannot be completely separated from its structural-functional (re)sources, but they partially derive from the manner in which the language system itself is ordered and manoeuvred. A. Philippide comprehends that, on the level of its structures and functions, language—a product of social human beings—bears the traces of the doubleness of human condition in which the physical (material) side and the psychological (spiritual) side are intertwined, constituting together what we might call the "biological moment" (Philippide, 1927).

Once admitted the existence of the basis of articulation—the conformation of the articulators which determines how the phonetic system of a language really is and which varies according to the conditions of the physical environment in which different communities live—, what remains to be explained is the complex of conditions in which this very basis, in certain stages of the language development, operates more intensely and faster on language, giving rise to major linguistic changes as opposed to the relatively stable stages of the very same language. Since during the life of every language there are periods of fast linguistic evolvement but also epochs of more or less stability.

It has been relatively early observed and stated that changes may derive from the mere practice of language in the course of several generations, but they also may be due to contacts with other languages. The first case refers to the natural evolution of languages—within the same nation which has not been subjected, by means of mixture or pressure, to any consistent or overwhelming influence from another nation—which operates slowly, producing minor and small-scale changes in the language use passed down from generation to generation. The changes produced in the basis of articulation as a result of the mixture of peoples or by changing the proportion of the human types which form a nation constitute adaptations of the conquerors' language to the basis of articulation of the conquered ones, and they are much more spectacular. In this case, the sudden contact reveals the contrasts and puts them into action; on the one hand, it challenges the existent state, on the other hand, it may unexpectedly show a state which previously has been unfold slowly or hidden from normal evolution. The first kind of process was simply pointed out and implicitly acknowledged as a natural fact by A. Philippide, without further analysis[6], as he was far more interested in those changes of the basis of articulation which appear as a consequence of the mixture of peoples.

> In fact—except for the very first communities and perhaps only for a short period of time, until the mixture of these had become significant, or except for certain contemporary tribes, endangered as they are, isolated from and untouched by what we might call *civilisation*—, due to the natural-restructuring conditions in which human groups have developed, for many millennia now there has been no such thing as "pure" community. Just like in case of any other domains or objects of cognition, there is a natural tendency of both scientists and laics to regard reality as if it were endowed with purity, symmetry, equilibrium, "perfect" constants, features which are not found in natural objects and processes (no organic matter or celestial object, no organic or unorganic substance, no natural phenomena are "perfect"). Reality always provides "impure" entities. Although, for cognizance, it is easier if judgements set forth from simple features and realities (actually, hypothetical and without any exact correspondent), the reasoning and the

[6]For the undeniable merits of Philippide regarding the development of the theory of the basis of articulation and for certain slightly different aspects of it see Ivănescu (1984).

correct results are conditioned by the comprehension and assessment of reality in its actual being. Therefore, not only is it impossible to regard communities as pure entities in any moment of their existence, but we cannot assume any "pure" starting point either. The mere functional existence of an entity of reality—given the fundamentally interactional and dynamic nature of the living matter—makes it a natural rule for it to be a "mixture" with distinct proportions of its constitutive elements (all the more so because among the attributes, conditions, fundamental effects, and *sine qua non*s of life there are the interaction and adaptability first and foremost to the environment). While comprehending this matter and seeking comfort, it may be imagined that, in their prime and initial state, communities are pure, they shortly, inevitably, and irrevocably would turn to the state of a conglomerate of communities and then to that of a conglomerate of conglomerates and so forth[7]. As a matter of fact, this issue, along with the criticism of the concept 'race', appears with utmost clarity in the criticism made by A. Philippide and addressed to the theory of K. Vossler (Philippide, 1927). On the historical scale, despite their moments of stability, nations are conglomerates of peoples par excellence, just like living cells are symbionts which owe their existence to the symbiosis of several different entities[8].

On the other hand, the fact that different communities possess different conformations of their articulators and they function differently is related to the distinct conditions of their environment (and to all that almost geometrically derive from this dissimilarity) and it may be observed by means of linguistic analysis. Apart from certain quite subjective remarks of A. Philippide (found in Philippide, 1894, but also in Philippide, 1927), G. Ivănescu makes some empirical observations which demonstrate the relation between certain organic and functional differences and their consequences[9].

Furthermore, given the inherent and essential nature of the material, anatomical, and physiological component of a language, it is obvious that the basis of articulation diachronically varies depending on individuals and communities and it constantly exerts its power. On the one hand, since there is no unitary nation, the phonetic system of a nation ought to be considered as

[7] Natural cohabitation is by all means and lawlikely assimilatory, since only the fittest (i.e. the most efficient elements capable of survival in the given conditions) are selected. Only those efforts which are consciously oriented towards certain directions may govern cohabitation, either stimulating (in case they refer to elements which would naturally be selected) or inhibiting (when they refer to elements which do not fall under natural selection) the inherent assimilatory processes. This was also the case of the influence of Latin civilisation and language on the conquered ones: a) natural assimilation was set in motion (selecting elements of both the conquerors and the conquered ones); but in conjunction with b) stimulating the process by pressure made in favour of certain elements belonging to the conquerors; and c) preserving certain elements belonging to the conquered ones. Obviously, both in b) and c) it was about elements which would not be selected by nature.

[8] Cf. Wartburg (1962). Recent research show that, due to the dynamics of populations and the interactional setting of civilisations and cultures, there is a significant and inexorable, though relatively "slow" increase of the process of homogenization of populations, civilisations, and cultures (Oliveira *et al.*, 2006).

[9] The disciple of A. Philippide shows that certain vowels are found exclusively or chiefly within certain communities (*ä*, *ö*, *ü*, mainly characteristic for the Nordics and Phalians or Dalics; *ă* and *î*, specific to the Dinarics and Anatolians as well as to the Mediterraneans of these regions). The very conformation of the articulators would also explain the correspondence between the predisposition to rounded (labialized) velar vowels and lip protrusion characteristic for Dinarics and Mediterraneans or the relation between the producing of the consonants *k'* and *g'* and a narrower oral cavity – its narrowness resulting from either a more flat and less rounded shape of the palate and superior maxilla or the bigger size of the tongue. The manoeuvring of certain articulators would also explain the emergence or disappearance of *h*—the presence of a phonic *h* may be explained by the manner in which the lungs function (by weaker or stronger exhalation)—, while the emergence of the expired explosives may be related to the way in which the vocal cords function, etc. (Ivănescu, 1984). A possible disagreement with the explanations of G. Ivănescu should be followed not by the denial of the whole explanation (which would not bear any causes except for the way in which scientific research is carried out and only in the philosophical and ideological conception of the proponent) but by the genuine search for examples and correlated and correct explanations, and only not finding them at all should lead to rejection. Apart from these, G. Ivănescu makes important remarks on the implicit vowels and timbre, as well as on the resting position of the articulators (*Stări și schimbări în legătură cu vocala implicită*, in Ivănescu, 1983, p. 80–86; *Timbrul vocalic implicit al consoanelor*, in Ivănescu, 1983, p. 87–96; *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, in "Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide» din Iași", V, 1938, p. 55–139, republished in Ivănescu, 1983, p. 219–319).

> the result of the selective and mutually-adjusting cumulation of the elements of the systems in contact and of its constituting communities (Philippide, 1927; Ivănescu, 1984). On the other hand, within one and the same community there is no such thing as perfect unity of the basis of articulation either, if regarded in its complex reality. It is only natural that within such community there would be larger or smaller variations of the conformation of the articulators and the articulatory skills (Philippide, 1927; Ivănescu, 1984). While considering nations as conglomerates of communities which constitute them, the approximate unity of a language may be reached by means of levelling, through borrowing, the differences found in different individuals or communities (Philippide, 1927). In other words, the constant cohabitation within a normal (relatively closed) social environment may homogenize the anthropological differences between individuals; the same thing takes place in an open environment too, though with much more difficulties since, in this case, the dynamics is more vivid and the only way to compensate it is to exert a social pressure on the individuals.

On this very basis A. Philippide explains the emergence of Romance languages, which is due first and foremost to the transition of Latin language from the basis of articulation of Latin to the bases of articulation of the conquered peoples, which forced Latin to adapt to these new bases of articulation. In his opinion, this phonetic adaptation began in the very moment when people came into contact and it took place simultaneously with the ethnic mixture: "the dissimilar conformation of the articulators of different Romanized peoples, the lips, the resting position of the tongue, the roof of the mouth, the soft palate, the nose, the vocal cords were bound to produce *an immediate deviation* from the sounds of Latin, which led to a fast change in these sounds" (Philippide, 1927). This process was subsequently completed once the authority of the Roman state and the prestige of its official language, Latin, came to a halt, i.e. after the Empire was conquered by nomadic people.

> Once assumed that *the basis of articulation* designates 'the conformation of the articulators', as a structure generated by the environmental setting, then determined by and slowly adjusted to both the environmental conditions and the effects of their influence (more or less affected by contact) and that language is a historical and processual result of the manoeuvring of the basis of articulation, under the circumstances mentioned above (being influenced by the physical, biologic, social, and linguistic environment), it is easy to understand that the language of the conquerors is the one which, though imposed as the language of all conquered nations, will bear the influences of the basis of articulation of the conquered, since it is the latter that renders the newly-adopted language according to its possibilities. It is a typical case of assimilation where the conquered does not disappear, only it seems to do so, since the adaptive interaction does not represent a form of annihilation but of mutual modelling. They are the medium which, by means of the structural-functional peculiarities of their vocal apparatus and while adopting the linguistic material brought (imposed) by the conquerors, shall alter the material provided by the latter ones.
>
> This remark is of great significance, though often overlooked, since the confusion of those who regard negatively the basis of articulation derives precisely from the fact that they do not operate this distinction made by A. Philippide, yet without the rigour required for the elucidation of certain possible misunderstandings, and clearly stated by G. Ivănescu.

Regarding the conditions which favoured the manifestation of the basis of articulation of the conquered languages which have become neo-Latin, Ivănescu (1980) has a quite nuanced opinion. He considers that the adaptation of a language to a new basis of articulation cannot indeed take place but in the course of several centuries. Admitting that the basis of articulation of a language cannot manifest itself any time—since there is a time limit for its effects—, the scholar from Iași seeks to unravel those conditions which, at given times, grant their manifestation while others prevent it. According to him, during the Roman

Empire, the bases of articulation (and the psychological bases) of the nations within the Empire could not be manifested since the social structure was such that could neutralize the differences, imposing all over the place the model propagated by the ruling centre. In this period of Roman reign, characterized by an intense movement of people (transporters of goods, language, civilisation, etc.), the bases of articulation could not be manifested because the intense movement from one region to the other had as one of its effects the spreading over large territories of a common language and common linguistic norms. The transition from exchange economy to natural economy in medieval times (the feudal system in the Occident and the village communities in the Orient), i.e. the transition from an intense urban life to a rural life, partially of feudal order, partially gentilic, is the one that could put obstacles to the imitation of the ideal of language and to the conservation of the common language, since the cessation of close contacts between the regions supplanted the prestigious standard linguistic norm, and "people no longer struggled to speak otherwise than they could" (Ivănescu, 1980). The fall of the Empire and the authority of the Roman state contributed to the emergence of these changes in the fundamental social structures, but the real condition which granted the manifestation of the bases of articulation was not political but economic, and this economic factor consists, in the opinion of G. Ivănescu, of the cessation of the exchange economy and of the intensification of natural economy[10].

> Nevertheless, once admitted the existence and effects of the basis of articulation, the physical means by which it operates and its imperative nature, it is reasonable to assume as well that: a) it affected the Latin spoken by the individuals (still bilinguals or interlinguals; cf. Selinker, 1972) of the conquered territories; b) the changes towards which it oriented could have been obstructed by the centripetal forces of the Roman occupation, however, with no specific and measurable evidence of how these processes took place or to what extent. (Though the conqueror was Latin, to a certain degree, the conquered one was his own language – conquered by the basis of articulation.) The fall of the Empire gives free way to an old reality, i.e. the working of the basis of articulation. What changes after the collapse of the Empire is that: a) the centripetal forces, namely the constant pressure of the Latin environment, disappear; b) the working of the basis of articulation is no longer constrained or prevented from exerting its power moderated by centuries of pressure. However, it is equally reasonable to assume that, after this moment, the working of the basis of articulation could not have been as powerful as in the first period immediately after the Roman conquest. Admitting that the basis of articulation is mutable (as it cannot be immutable), that it has the ability to slowly co-evolve with the phonetic system which it expresses, and that these two may mutually accommodate to each other (even admitting that the basis of articulation is more "rigid", while language is more flexible and supple), it should also be admitted that many elements of the conquerors' system could have adjusted the basis of articulation, its manifestations, subsequent to the cessation of the centripetal forces, modulating only certain aspects of the conquerors' system.

2.2. Basis of articulation – a set of articulatory skills

Since as early as his time (but even afterwards, including nowadays) the explanation by the basis of articulation has been employed, but to the term there have been assigned different contents, reflecting the conception of different linguists and being rather convenient than consistent with the theory of the basis of articulation, A. Philippide offers clarifications regarding the relation between the basis of articulation and the skills provided by the use of an indigenous language. Both the criticism of his theory and the

[10] In its basics, though without a nuanced contextualization, the idea is found at F. de Saussure who shows that political stability and instability influence language quite differently, political equilibrium stabilizing language (slowing down its movements), while instability increases its variability and dynamics. The temporary steadiness and the relative stability of an idiom may have external causes (the influence of the Court, school, academy, writing), favoured by the social and political equilibrium, while the speed-up of the movements in a language is the consequence (but not solely) of the reversals on this level (Saussure, 1997).

attempts to explain certain concrete situations give him the opportunity to provide important clarifications, pointing out the confusions made by the critics – many of the latter ones being surprising since they sought the scientific criticism of a concept but had no concern for the imperative need to operate with the rigour and precision required by such an endeavour (Philippide, 1927).

One of them is S. Pușcariu, who considers that the manner in which speakers make their utterances may be determined not by the hereditary nature of the basis of articulation but by the customary practice of certain articulatory movements.

In his view, people preserve their old articulatory habits even after a new language is imposed on them. Therefore, since Romanization could not wash away all the traces of the physical and psychological structure of the autochthonous people, it is presumable that in the pronunciation of the Latin language made by indigenous people, accustomed to other articulations and coarticulations, "there would have appeared certain adjustments to the autochthonous articulatory habits" (Pușcariu, 1994). Thus, the specific sounds of each Romance language might be explained by the habits of the indigenous people to utter those particular sounds. Furthermore, S. Pușcariu believes that "when people abandon their mother tongue, they lose their basis of articulation altogether". In this case, based on the observation of a unique and different type of situation (the learning of Romanian language by a minority living among Romanians), he makes reference to the common situation in which children learn the language from their parents (Pușcariu, 1937, 1994).

It seems that S. Pușcariu rejects the definition of the basis of articulation as 'the conformation of the articulators', claiming that it refers to 'the articulatory skills', and he also denies the fact that it would be genetically transmitted, i.e. on the physical level (in the Darwinian sense), stating that it is transmitted rather on the functional level (in the Lamarckian way). The explanation given to the different transformations of the Vulgar Latin into the newly emerged Romance languages as they were exclusively due to different articulatory skills is at best lacking, whereas the example of the minority (either bilingual or denationalized) rather denies the existence of the basis of articulation than proves its inexistence, investing skills with actions that cannot be verified[11]. The case of the children (who are monitored by the community and are thoroughly subjected to social pressures) is not even comparable to the case of contact by contest.

A. Philippide draws attention to the possibility of mistaking the changes produced in language by the modifications of the basis of articulation—which is a permanent base—for the ones occurred in the process of adopting a new language. The influence of the autochthonous language consists of preserving certain skills belonging to the abandoned language while accepting another language (which soon shall become the mother tongue)[12]. Thus, according to the Romanian scholar, the influence of an indigenous language on the newly adopted one does not refer to the modifications produced within the adopted language by a different physical and psychological entity but to the direct influence which the abandoned language could have had on the adopted one, that is to say only in this case we are dealing with skills. On the contrary, the influence of the basis of articulation and the psychological basis implies no skills but sound changes of the adopted language in accordance with the particular physical and psychological disposition of the autochthonous speakers. While adopting a new language, speakers may unlearn the sounds they have produced before, adopting the sounds of the new language and perhaps preserving certain skills which they could not free themselves of and which may penetrate into their new language, including in the form of certain sounds of the old language. This is how the influence of the autochthonous language on the adopted one manifests. The basis of articulation, on the contrary, is the one responsible for both the manner in which the sounds of the new language are adopted—adaptating them to the physical constitution of the indigenous speakers—and the nature of the sounds belonging to the mother tongue

[11] This kind of attitude is quite frequent when dealing with discarded concepts whose denial is but based on imaginary or less scientific notes, the actual being of an entity in that particular place calling forth constructing another concept whose limits inevitably generate various shortcomings.

[12] G. Ivănescu, in his turn, points out that the influence of the autochthonous language on the language of the conquerors is "anything but the manifestation of the basis of articulation" (Ivănescu, 1980).

out of which some may be preserved in the adopted language as well (Philippide, 1927)[13].

In conclusion, *the basis of articulation* refers to an anatomical-physiological reality, namely to the conformation of the articulators, whereas (articulatory) *skills* or *habits* refer to the effects of the long-standing manoeuvring and exercising of the articulation base in certain ways (i.e. reflecting a given phonetic system and interacting with it). They are two distinct concepts since they are two distinct realities with two different types of effects, as A. Philippide clearly shows it: "If you truly were to see things from the viewpoint of the basis of articulation and the psychological basis, you would work only on the material provided by the adopted language", since skills or habits refer to the material provided by the conquered language. Thus, examining a debate of H. Schuchardt, who believes that the transition *ct* > *pt* should be attributed to the influence of Dacian language on Latin, A. Philippide wonders what H. Schuchardt's reasoning might have been: a) Dacians had had in their language *ct* which transformed into *pt*, and since the phonetic law had been in force at the time of the contact it continued to be applied, as *skill* or *habit*, to the Latin linguistic material as well; or b) Dacians had *ct* which did not change into *pt*, Latin being added to this material, and it was only afterwards that the phonetic change occurred. This example shows quite indisputably that such criticism was aroused by the theoretical positions adopted by those involved and that the counterexamples did not derive from the thorough examination of a given situation, following the comprehension of the concepts in question, but rather from sustaining certain convictions based on impressions or a general world view.

2.3. The basis of articulation and borrowing

Within the same framework, A. Philippide considers it necessary to make another distinction between the changes produced by the basis of articulation and those produced as a result of borrowing (Philippide, 1927)[14]. The distinction concerns those situations in which different languages are supposedly related – not necessarily sharing a common descendance but presenting certain essential common features (of belonging to the same geographical, cultural, etc. setting). Acknowledging the chance of arbitrariness in ascribing certain phenomena either to the influence of the indigenous language or to borrowing from the neighbouring languages—which belong to a larger autochthonous base which the language in question also belongs to—, A. Philippide seems less confident in the possibility of their clarification and in establishing certain criteria to distinguish what, in this case, could be regarded as borrowing. Moreover, he cautiously notices that, in these cases, there is no criterion that could serve to distinguish the basis of articulation (and the psychological basis) and the indigenous language heritage, on the one hand, from borrowing, on the other hand. In these circumstances, it may be stated at best that "borrowing is the least likely when the phenomeonon is the most widespread and spread in more details" (Philippide, 1927). For instance, if a phenomenon were spread over in all Balkan languages, it would be reasonable to doubt that it derives from a borrowing having its starting point in one of these languages. On the contrary, if a phenomenon is found solely in a few of these languages, not being present in the majority of the languages, then the given phenomenon may be attributed to borrowing from one language to the other (Philippide, 1927).

2.4. The basis of articulation – the result of the interaction between the articulators and the articulatory skills

A. Philippide attributes to the conformation of the articulators a decisive importance, if not exclusive, in determining the phonetic system of a language (Philippide, 1927). Conceiving the issue in a similar way,

[13]For the issue of adults' foreign language learning and for the transformations which may occur in this case see Selinker (1972).

[14]By *borrowing* he means not so much the loans from an autochthonous language to the recently adopted one as the borrowings from neighbouring and contemporary languages (Ivănescu, 1984). In this respect, the following observation is quite eloquent: "When, within a language, there appear certain symbols (words and grammatical forms) which cannot be explained by the adopted language or by onomatopoeia or reflex sounds and for which there is no reason to assume that they could be inherited from the indigenous language but which are found as something common and normal *within completely other foreign languages*, only then can you say with certainty that those symbols have been borrowed" (Philippide, 1927).

G. Ivănescu makes certain corrections and proposes a few additions. According to him, the basis of articulation also includes the amount of articulatory tendencies which "even though are partially determined by the conformation of the articulators, are inherited and directly influence the language" (Ivănescu, 1980)[15]. In other words, the basis of articulation is a specific conformation of the articulators encompassing their composite action while speaking the mother tongue. This overall arrangement of the speech organs and the articulatory movements which derive from it are necessary for the facile accomplishment of natural utterances in that given language. Therefore, the basis of articulation is the fundamental groundwork (though not exclusive or absolute) which determines the phonetic system of a language and subsequently it is the result of that very functional assembly (Honikman, 1964). Articulatory habits are articulations (concretized as sounds) that are obtained through the natural exercise of a given language during the coarticulation process of the given phonetic system. As time passes by, the articulatory habits are anchored; they become hereditary and may be passed down from generation to generation, eventually constituting the articulatory peculiarity of an individual or community. Both the organs and their products represent dynamic and interactional realities which co-evolve (Honikman, 1964; Oyama, 2015).

3. Observations on the theory of the basis of articulation and objections to it

Notwithstanding that some elements of the theory of the basis of articulation could have been adopted and perpetuated by usage, especially regarding the manifestation within Romance languages of the autochthonous pronunciation features, the essence of the theory and many of its aspects and components are yet to be clarified, discussed, and demonstrated. As it occurs in many cases in which attempts are made to establish a scientific theory to explain complex, hierarchical, and intertwined phenomena with a complex and nuanced evolvement, apart from the inherent difficulties of such endeavours, there immediately emerge certain ideological calculations which set in motion unscientific instruments – first and foremost by the very anticipation, prediction, and foreseeing the consequences of a yet unknown phenomenon. This occurs especially when the given theories bear not only scientific implications—at least in the view and from the perspective of those thinkers who set out their reasoning based on postulates or axioms—but also certain collateral, ideological or mentalitary implications (as the theory of evolution, relativity, the quantum theory, etc.). In this case, the more or less vehement objections to the theory almost concur with the spread of the theory itself.

The reluctance to admit the theory of the basis of articulation[16] is due not only to the fact that different scientists conceive it differently. The first and foremost general reason lies in the fact that they focus on a specified perspective while excluding or minimalizing others, and they wrongly hierarchize principles, research methods, and facts of reality. Therein are all the objective and requisite criticisms since they are concerned with clarifying the essential features, discarding inaccuracies, disengaging the concept from the plethora of intuitions and observations in which it emerged, eventually testing its nature, limits, and operativeness. Their greatest shortcoming is that they usually have as their starting point certain philosophical conceptions which influence the interpretations that govern comprehension. Nevertheless, such observations are valuable as they encourage the enhancement of research in two directions: one is an essential direction which concerns the deciphering of the aspects of a prior reality—which determines the presumed reality which the concept refers to and is connected to—and the aspects regarding its integrated functioning, the effects of its active being and its possible derivatives; the other is a particular direction which refers to the scientific clarification of the concept thus observed and reflected on. The second reason derives from the perspective oriented towards various conceptions and ideas that do not belong

[15] G. Ivănescu argues that certain facts like the articulation of *h* or its absence and the pronunciation of *r* instead of the intervocalic *s* respectively cannot be explained by the conformation of the articulators alone but rather by innate articulatory habits (Ivănescu, 1980).

[16] For those researchers who, until the first quarter of the last century, had objected to the basis of articulation, as well as for their arguments see Philippide (1927).

to science per se. Therein converge the objections generated by attitudes common to researchers who fail to acknowledge or understand structuring perspectives of (scientific) reality other than their own or which seem not to incorporate the views and mentalitary desiderates of society, which they adhered to and preach.

As far as they enable research to provide the required scientific answers, both categories of observations may be beneficial. Nonetheless, even before the existence of the concept of the 'basis of articulation' was consolidated, the second type of objections had charged the concept with negative connotations, solely by means of elementary assertions and associating the concept (which should have been understood and clarified first) with other negatively charged notions, stimulating the transfer of attributes from the latter ones to the former one. Thus, the researches which aimed to present the attributes and utility of the concept of the basis of articulation were severely obstructed, but the reiterated and augmented accusations were not accompanied by any specific argument. Paying far too much attention to the intuitive or, at first glance, presumed implications, some of them reject only the term and/or the theory, others distort the issue or avoid it, while others try to understand it in order to find out whether it may be employed at all, whereas a few others seek to construct sophisticated reasonings that would neither discard unscientifically a theory noted for its scientific value nor acknowledge a theory rejected for its supposed ideological flaws, eventually casting it aside (Saussure, 1997; Coșeriu, 1992).

3.1. W. Meyer-Lübke raises the objection that the utterances of Latin made on the particular basis of articulation of the Romanized peoples are almost impossible to prove by facts (Philippide, 1927). In principle, this kind of objection is significant, though—especially in the particular case of Romance languages—the pronunciations of Vulgar Latin may be reconstructed on somewhat reliable grounds. Likewise, there is no question that the indigenous languages exerted a certain influence, as it is obvious that among the sources of the specific phonetic changes of each Romance language there is the autochthonous base governed by the basis of articulation. The Swiss linguist attributes the differences between Romance languages to the different state of Latin at the time it was introduced in distinct regions (of the Empire) and, above all, to the obstacles that prevented the contact between these regions. However, he does not take into account that the different condition of Latin could have been due precisely to the different mixture of peoples and that the ethnic dissimilarities are related to the different bases of articulation, as Philippide (1927) shows it.

3.2. Another criticism addressed to the basis of articulation concerns the ability of an individual, any individual, to pronounce any speech sound and to speak any language, regardless of the conformation of the articulators he or she was born with. F. de Saussure, for instance, claims that the vocal apparatus does not vary from one race to the other, at least not more than it differs from one individual to another, and he gives the example of the African born in France who speaks French just as well as indigenous French people do. (A similar position is adopted by S. Pușcariu who brings into question the case of Germans with French names or the Romanianized Saxons.).

Among all considerations on the theory of the basis of articulation, this one is perhaps the most groundless since it is the only one that does not pertain at all to the domain this theory belongs to. The counter-argument given by F. de Saussure shows that objections should not seek to dispel certain attempts to discover the truth, but they should compete with them in seeking the fact of the matter, since a thought stimulated by a theory, before settling on contradictory positions, should rather seek to unravel how that reality truly is.

The theory of the basis of articulation does not state the immutability or hierarchization of something. On the contrary, recognizing that there is a starting point of a certain nature, with certain characteristics and effects, the theory shows that the basis of articulation is responsible for the allogeneous speaker not being able to articulate as the indigenous one for several generations and that afterwards, when he manages to do so, it will be due to the acquisition of the necessary skills and eventually to the change of the basis

of articulation. On the one hand, the linguist from Iași observes that those phenomena indicated by F. de Saussure and S. Pușcariu may be found at all sorts of languages and people and, above all, that, while staying within the community, as time goes by, foreigners may fully acquire the pronunciation of the people whose language they adopt, but this perfect match of the pronunciation does not necessarily and primarily involve a change of the basis of articulation (Philippide, 1927), since adaptations and skills exist too. Furthermore, A. Philippide regards the basis of articulation as the cause of linguistic change, while the case of a few individuals assimilated into a mass of people whom they live among, or even the case of certain communities that had abandoned their mother tongue and adopted the language of the foreigners who live in permanent contact with them, is completely different from the case of the pre-Roman peoples who adapted Latin (also according) to their own bases of articulation. As a matter of fact, the examples brought into question by F. de Saussure and S. Pușcariu do not show that "the Celts, Iberians, Thracians, Illyrians would not have developed, due to their own bases of articulation and psychological bases, dialectal nuances right from the moment they abandoned their mother tongue and adopted Latin" (Philippide, 1927).

The basis of articulation should not be mistaken for the ability or inability of speakers to pronounce certain sounds per se. In this respect, nothing prevents an African, with a conformation of the articulators of his/her own, from pronouncing the sounds and especially the coarticulations of French, German, etc. just as well as the indigenous speakers do, since different instruments may produce exactly the same sounds (Philippide, 1927). The basis of articulation does not manifest itself only by the possibility or impossibility to pronounce a given sound but also by the preference for the articulation of a given sound or another (Ivănescu, 1984), and its nature is obviously different when inherited by means of the community or acquired by cumulation of characters gained during the lifetime of the individual.

In case of such criticisms, it is interesting, though insignificant, that, on the one hand, F. de Saussure rejects the basis of articulation as a natural given, for it is unacceptable in terms of consequences and hardly explainable on scientific grounds, but, on the other hand, he claims that there exist skills or habits, called by him "different predispositions" (Saussure, 1997), thus actually sustaining the existence of a predetermined fact. Either way, regardless of what he declares, such positions indicate the incomprehension of the fact that the matter is not immutable, that in the course of its evolvement it appears to continuously tend towards equilibrium, and the dominant is neither the element nor the system but rather the environment, broadly speaking. Therefore, the basis of articulation does not imply impossibilities nor hierarchies but temporary constraints and evolvement by means of adaptation to the environment.

Nevertheless, it is noteworthy that, while in the time of F. de Saussure, linguistics advanced various theories on the "superiority" of certain languages over others and it sought to establish certain entirely unscientific and groundless hierarchizations, the criticism formulated by F. de Saussure is excusable and understandable. What cannot be argued with the same considerateness is the perpetuation of this erroneous association[17].

3.3. Once he considers volition and purpose to be the same and notes that the vocal apparatus is the only physical and material component of language, K. Vossler claims that the cause of sound changes should be sought within human psyche, in the *psychological basis* by which he means, first and foremost, the cognitive representations and the affect that accompanies these representations. According to K. Vossler, the mental representations of sounds are never the same, they always change and vary, so that the qualitative changes produced in the representation of a sound occur with no intervention of the occasional physical sounds but merely through a qualitative leap made within the mind, i.e. they take place solely by the fact that

[17]This leads to another aspect which is important to the development of science and which has often been observed and noted but more frequently has been ignored. Since they are determined by environmental factors in the broad sense, the conceptions may satisfy certain concrete and actual needs and sometimes they may serve as guidelines for future research and for the development of subsequent concepts. Notwithstanding that these results may often be erroneous, their spatio-temporally, circumstantially, etc. marked character necessarily makes them to become perishable, fact that research ought to observe and act accordingly by regular verifications, reconsiderations, and adaptations to the new realities.

the representation itself changes its nature, and it is this nature changed in the consciousness of speakers that is copied or rendered by the occasional sound. Furthermore, K. Vossler considers that changes are produced more or less by a myriad of concurring elements which, as a matter of fact, linguists have always taken into account (beginning with the momentary disposition, turning to the phases in which language is passed down from one generation to another and concluding with fashion) (Philippide, 1927).

Regarding the dismissal of the physical factor, A. Philippide counters the idealism of Vossler by a most felicitous riposte: "Why cannot the thing that produces sounds change them as well?" (Philippide, 1927), whereas regarding the manner in which representations and concepts are formed, A. Philippide notes: "just as I cannot acquire the cognizance of *wolf* and the cognizance of *yellow* until I have seen the *wolf* and the *yellow* within the physical world, neither can I acquire the cognizance of *ă* in the word *tacere* until I have perceived *ă* within the physical world, as a physical sound of the occasional speech" (Philippide, 1927). In other words, the psyche cannot create an objectual and/or acoustic reality, neither can it turn into another, it only may replace a representation of a reality existent in the material world with another representation. Since, if we admitted that a representation of a sound may emerge without it had existed in speech, it would be impossible to show how could that representation give instructions to the articulators on how to produce the corresponding (changed) sounds in the occasional speech (Philippide, 1927). By doing so, the linguist from Iași adopts the Peripatetic axiom (*Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu* 'Nothing is in the intellect that was not first in the senses') and joins empiricism, which has a long philosophical tradition, partially adopted by natural sciences, after R. Bacon programmatically and systematically placed it at the base of scientific research method. The conception is widely represented in contemporary linguistics by A. Schleicher and M. Müller, among others.

> As a matter of fact, the role of the affect in sound changes raises several questions. It is probably true that the very first speech sounds came into being as a result of reflex movements stimulated by emotions, so that a certain affective state precedes occasional speech, this fact constituting the reason for which the instrument necessary for sound reproduction has been employed and modelled, being operated in a particular way (Philippide, 1927). This "primitive proceeding", in which emotion creates the instrument and sounds, can no longer operate—except for certain cases[18]—within an already formed language that changes because emotion stimulates only the reproduction of the already existent instrument and it can only modify it a bit, in the sense that "the feelings of excitement close more and more the sounds, while those of depression open them wider or make the vocal cords cease their vibration" (Philippide, 1927). On the other hand, sentiment may have certain effects on how the instrument is manoeuvred, in the sense that it stimulates variability in the instrument's manoeuvring time (tempo), in the amplitude of its vibrations (expiratory accent) and in the number of vibrations within a given amount of time (melodic accent), which determine whether sounds are more or less energetic, whether they have more or less power to stay unchanged. But the sentiment does not create the accents and duration per se, since they are inherent in sounds by the mere act of being produced, thus existing independently of the sentiment as well. What may be attributed to the affect is solely the variability of accents and duration which, however, has no consistency or persistence in tending towards the same direction (Philippide, 1927). When there is no persistence in tending towards the same direction, there is no actual sound change (i.e. timbre change) because the differences revolve around the same point and neutralize each other. Under such circumstances, the cognitive representations and the affective complex, i.e. what constitutes broadly the *psychological basis* of K. Vossler, accompany speech sounds, but they do not have the necessary power to change them (Philippide, 1927)[19].

[18] Certain remnants of it may be found in onomatopoeic words and in the ongoing process of creating new interjections.

[19] The discussion on the directions and the persistence of variations is extremely complex and it is well represented in natural sciences, especially after the emergence of the theory of evolution. We shall discuss this issue in the second part of our study.

"Psychological basis" is a term and concept employed by A. Philippide, who gives them a broader interpretation than K. Vossler does, since by *psychological basis* the Romanian linguist means "the nature of the psyche regarded as intellect and sentiment" (Philippide, 1927), in other words the human soul in its entirety, including the intellect (cognition, knowledge, and culture), the affects, and volition altogether[20].

Nevertheless, the criticism formulated by K. Vossler essentially differs from all the other previously discussed objections. Unlike the others, the German linguist does not take into account causes of ideological nature, but his starting point is rather a philosophical world view. His error is solely due to the reductionism and exclusivism he practices—based on his philosophical conception—, by means of which he reduces everything to the psychological factor, which he absolutizes, and rules out the physical factor. In fact, language does not emerge nor is constituted with a specific purpose or as a result of a purpose, but it is rather a historical product of the existence and functioning of the human being within a social setting. While evolving, systematizing, and specializing itself language ends up being cognizant and it finds its purposes, but these purposes do not change radically its essence, just like a living being cannot modify its nucleic acids which it derives from, just like natural linguistic signs, though charged with psychosocial, cognitive, even self-reflexive strata, do not lose their natural fundaments.

In order to be perceived both within and outside of cognition, language, as an instrument of communicating experiences, knowledge, states, ideas, etc., has to employ a material, acoustic sign system produced by the movement of the articulators[21]. Since the nature of sounds (that are physical realities derived from articulations) are determined by the nature and manoeuvring of the speech organs, it is quite understandable that sound changes are also essentially material and that they are imposed on the psyche after they have been physically produced. The conscience of the speaker perceives and interprets them. Even though it was admitted that changes have their starting point in an impulse of the psyche, whatever that might be, conscience would not be able to operate with something that has not yet been produced physically. In other words, any base is material; the psychological factor may exert certain influences, but it cannot determine the material matter in absolute terms. Therefore, language development cannot be regarded as isolated from its material base or physical conditions, just like it cannot be subsequently detached from its psychological and spiritual base and generally from the speaker or the social and historical setting in which communication and cognition through language is produced. A. Philippide believes that the psychological basis plays an important role in the configuration of the particular physiognomy of a language, but he also shows that the individualizing aspect of a language is, above all, its phonetic system. The psychological (affective, temperamental) and/or cognitive and spiritual conditions (thought system, world view) are not always radically different from one nation to another and, when there are indisputable differences, they have apparent repercussions on how the lexis, morphology, and syntax of a language is structured but not on the phonetic system of the language in question (Philippide, 1927).

4. Partial conclusions

While the fact that language is conditioned by psychosocial factors had never been so severely disputed by linguists—not even when language was studied exclusively by means of its linguistic structures, as structuralists generally do—, the fact that language is determined by physical factors (too), by the nature of the speech organs and their manoeuvring, was often looked upon with disapproval or, in any event, it was regarded by many researchers as insignificant or secondary to other factors.

Nevertheless, the existence of a basis of articulation which governs the nature of a language and its

[20] According to the conception of the Romanian linguist, the psychological basis combines ethnic specific elements with psychological, cultural components, also including universal and formal elements, namely the act of thinking itself which is common to all mankind, since it is the same in all times and at all peoples, and which might be called *spiritual basis* (Ivănescu, 1980, 1984).

[21] In fact, it is quite the opposite: those physical-affective movements came to be the communication system; they precede "the emergence of language".

phonetic changes is clearly evident when we observe it on the overall level, in its composite features. Pursuing it in details and presenting it in descriptions seem to be quite difficult though. Philippide himself, who has the merit of developing this theory, not sufficiently clarified by any scholar before him, acknowledges the fact that the basis of articulation fails to explain the phonetic changes in all their complexity, fact also reflected by the need for terminological clarifications or specifications regarding the content of the terms employed.

Bibliography

Anderson, S.R. (1985). *Phonology in the Twentieth Century. Theories of Rules and Theories of Representations*, The University of Chicago Press, Chicago.

Borissof, C.L. (2011). *Basis of articulation and articulatory setting in pronunciation teaching: Focusing on English and Russian*, dizertație master, Universitatea din Londra, [online].

Borissoff IATEFL = Borissoff, C., *Basis of Articulation or Articulatory Setting?*, IATEFL Pronunciation Special Interest Group Newsletter Issue 46, [online].

Coșeriu, E. (1992). *Linguistic changes does not exist?*, traducere de Emma Tămâianu, în „Cercetări de lingvistică", anul XXXVII, nr. 1, p. 9–20.

Dessalles, J-L. (2007). *Why We Talk. The Evolutionary Origins of Language*, Oxford University Press, Oxford.

Dorogovtsev, S.N. & Mendes, J.F.F. (2001). *Language as an Evolving Word Web*, în „Proceedings of The Royal Society B. Biological Sciences", vol. 268, nr. 1485, p. 2603, arXiv, Crossref.

Drachman, G. (1973). *Phonology and the basis of articulation*, în „Sprache", vol. 19, p. 1–19.

Dresher, B.E. (2016). *Contrast in Phonology, 1867–1967: History and Development*, în „Annual Review of Linguistics", vol. 2, p. 53–73, Crossref.

Dressler, W. (1976). *Fonologia naturale e cambio linguistico*, în Simone, R., Vignuzzi, U. & Ruggiero, G. (eds), *Studi di fonetica e fonologia. Atti del convegno internazionale di studi, Padova 1 e 2 ottobre, 1973*, Bulzoni, Roma, p. 273–283.

Falk, D. (1975). *Comparative Anatomy of the Larynx in Man and the Chimpanzee: Implications for Language in Neanderthal*, în „American Journal of Physical Anthropology", vol. 43, nr. 1, p. 123–132, Crossref.

Falk, D. (2009). *Finding our Tongues: Mothers, Infants and the Origins of Language*, Basic Books, New York.

Francescato, G. (1968). *Speech perception and the „basis of articulation"*, în „Folia Linguistica", vol. 2, nr. 3–4, p. 176–182, Crossref.

Gick, B., Wilson, I., Koch, K. & Cook, C. (2004). *Language-Specific Articulatory Settings: Evidence from Inter-Utterance Rest Position*, în „Phonetica", vol. 61, nr. 4, p. 220–233, [online], Crossref.

Ginneken, J. van (1933). *La biologie de la base d'articulation*, în „Psychologie du Langage", Librairie Félix Alcan, Paris, p. 266-320, [online].

Grammont, M. (1933). *Traîté de phonétique*, Ch. Delgrave, Paris.

Guion, S.G. (2003). *The Vowel Systems of Quichua-Spanish Bilinguals. Age of Acquisition Effects on the Mutual Influence of the First and Second languages*, în „Fonetica", vol. 60, nr. 2, p. 98–128, Crossref.

Hinde, R.A. (1977). *Le basi biologiche del comportamento sociale umano*, Zanichelli, Bologna.

Honikman, B. (1964). *Articulatory Settings*, în Abercrombie, D., Fry, D.B., MacCarthy, P.A.D., Scott, N.C. & Trim, J.L.M. (eds), *In Honour of Daniel Jones*, Longman, Londra, p. 73–84, [online].

Ivănescu, G. (1972). *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", vol. II, p. 5–25.

Ivănescu, G. (1980). *Istoria limbii române* (în special *Preliminarii*), Editura Junimea, Iași.

Ivănescu, G. (1983). *Lingvistică generală și românească*, ediție de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Editura Facla, Timișoara.

Ivănescu, G. (1984). *Alexandru Philippide – Teoretician al limbajului*, studiu introductiv la Philippide (1984), p. IX–XLVI.

Ivănescu, G. (1998). *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și prefață de Al. Andriescu, Editura Junimea, Iași.

Jakobson, R. (1973). *Main Trends in the Science of Language*, Allen & Unwin, London.

Jenkins, L. (1999). *Biolinguistics. Exploring the Biology of language*, Cambridge University Press, Cambridge.

Jenner, B. (2001). *Genealogies of Articulatory Settings: Genealogies of an idea*, în „Historiographia Linguistica", vol. 28, nr. 1–2, p. 121–141, Crossref.

Kedrova, G. & Borissoff, C.L. (2013). *The Concept of 'Basis of Articulation' in Russia in the First Half of the 20th Century*, în „Historiographia Linguistica", vol. 40, nr. 1, p. 151–197, Crossref.

Kellog, V.L. (1907). *Darwinism to-day*, H. Holt and Company, New York, [online].

Koerner, E.F.K. (2004). *Essays in the History of Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, Crossref.

Kovács, F. (1971). *Linguistic Structures and Linguistic Laws*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lenneberg, E.H. (1971). *Fondamente biologici del linguaggio*, Universale Bollati Boringhieri, Torino.

Lieberman, Ph. (1984). *The Biology and Evolution of Language*, Harvardy University Press, Cambridge, MA.

Lieberman, Ph. (2006). *Toward an Evolutionary Biology of Language*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Lowie, W.M. & Bultena, S. (2007). *Articulatory settings and the dynamics of second language speech production*, în Maidman, J. (ed.), „Proceedings of the PTLC 2007 Phonetics Teaching & Learning Conference, London, UCL, aug. 24–26, 2007", Londra, [online].
MacNeilage P. (2008). *The Origin of Speech*, Oxford University Press, Oxford.
Meillet, A. (1925). *La méthode comparative en linguistique historique*, H. Aschehoug, Oslo.
Mennen, I., Scobbie, M.J., Leeuw, E. de, Schaeffler, S. & Schaeffler, F. (2010). *Measuring language-specific phonetic settings*, în „Second Language Research", vol. 26, nr. 1, p. 13–41, [online], Crossref.
Oliveira, V.M. de, Gomes, M.A.F. & Tsang, I.R. (2006). *Theoretical model for the evolution of the linguistic diversity*, în „Physica A: Statistical Mechanics and its Applications", vol. 361, nr. 1, p. 361–370, Crossref.
Osborn, H.F. (2012). *Darwin's Theory of Evolution by the Selection of Minor Saltations*, în „The American Naturalist", vol. XLVI, nr. 542, 1 febr., p. 76–82, Crossref.
Oyama, S. (2015). *Sustainable Development: Living with Systems*, în *Earth, Life, and System: Evolution and Ecology On a Gaian Planet*, Fordham University, New York, p. 203–224.
Philippide, A. (1894). *Istoria limbii române*, vol. I, *Principii de istoria limbii*, Tipografia Națională, Iași.
Philippide, A. (1914). *Introducere în știința limbii* (reprodus în Philippide, 1984, p. 239–284).
Philippide, A. (1927). *Originea romînilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Tipografia „Viața Românească", Iași, §268, nota, p. 246–309; s-a consultat și ediția din 2016, ed. Roxana Vieru.
Philippide, A. (1984). *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, Editura Academiei, București; s-a consultat și cap. XII, *Învățăminte trase din istoria sunetelor limbii române pentru originea Romînilor*, p. 341–398.
Pușcariu, S. (1937). *Études de linguistique roumaine*, Georg Olms Verlag, Cluj – București.
Pușcariu, S. (1976). *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, ediție, note, bibliografie, de Magdalena Vulpe și Ilie Dan, Editura Academiei, București.
Pușcariu, S. (1994). *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, Editura Academiei, București.
Saussure, F. de (1997). *Corso di linguistica generale, Introduzione*, traduzione e commento di Tullio Di Mauro, Laterza, Roma – Bari.
Selinker, L. (1972). *Interlanguage*, în „International Review of Applied Linguistics", vol. 10, nr. 1–4, p. 209–232, Crossref.
Thomason, S.G. & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolisation, and Genetic Linguistics*, University of California Press, Berkeley, CA.
Trout, J.D. (2001). *The biological basis of speech: What to infer from talking to the animals*, în „Psychological Review", vol. 108, nr. 3, p. 523–549, Crossref
Vargha-Khadem, F., Watkins, K.E., Price, K.J., Ashburner, J., Alcock, K.J., Connelly, A., Franckowiak, R.S.J., Friston, K.J., Pembrey, M.E., Mîshkin, M., Gadian, D.G. & Passingham, R.E. (1998). *Neural basis of an inherited speech and language disorder*, „Proceedings of the National Acadademy of Sciences of the USA", vol. 95, p. 12695–12700, Crossref.
Wartburg, W. von (1962). *Problémes et méthodes de la linguistique*, Presses Universitaires de France, Paris.
Wechssler, E. (1900). *Gibt es Lautgesetze?*, Niemeyer, Halle.
Wilson I. & Gick B. (2006). *Articulatory Settings of French & English Monolinguals & Bilinguals*, „The Journal of the Acoustical Society of America", vol. 120, nr. 5, p. 3295, [online], Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A50ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Considerații asupra teoriei bazei de articulație (I)

Enikő Pál[1]*, Francisc Gafton[2]

[1] *Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești, Universitatea Sapientia, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, România*
[2] *Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România*

Despre articol

Istoric:
Primit 19 mai 2016
Acceptat 24 mai 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
lingvistică diacronică
schimbare lingvistică
bază de articulație
bază psihologică
evoluție în limbă

Rezumat

Prezentarea de față își propune să observe eforturile făcute în lingvistică spre a afla dacă baza de articulație este un concept viabil, util și dacă—mai presus de orice—reflectă realitatea. Întrucît, după știința noastră, cea mai bună dezvoltare a conceptului se petrece în spațiul științific românesc, prin A. Philippide și G. Ivănescu, vom încerca să urmărim direcția deschisă la mijlocul secolului al XIX-lea, sub influența perspectivei evoluționiste, și urmată de către cei doi mari teoreticieni ai conceptului.

În partea a doua a studiului nostru vom încerca o sinteză a chestiunii, din perspectivă actuală, mai cu seamă întrucît, după cei doi învățați români, lingvistica românească nu s-a mai ocupat de acest concept, deși premisele existente sînt solide, valoroase, adică de mare sprijin.

„După modul cum vorbesc franțuzește mai mulți oameni vei cunoaște că unul este Francez de naștere, iar altul Romîn, altul Neamț, altul Englez"
„în gura unui Romîn care vorbește franțuzește nu atît limba romînă se schimbă după cea franceză, cît cea franceză după cea romînă"
(Philippide, 1894)

1. Preliminarii

Încă de la începuturile științei lingvisticii istorice, înțelegînd caracterul procesual-istoric al limbii, lingviștii au încercat să afle principiile de la baza acesteia, spre a-i înțelege natura. Descoperirea faptului că limba se află într-o continuă mișcare și devenire a făcut ca atenția și energiile lingviștilor să fie atrase de căutarea cauzelor schimbării lingvistice, în general, și ale celor fonetice, în mod particular, eforturile de deslușire a acestei chestiuni fundamentale conducînd la felurite observații și teoretizări. Precum în cazul urmăririi oricărui tip de evoluție, constatarea empirică a schimbării, a transformării, a devenirii atrage în mod necesar după sine cel puțin trei întrebări importante: *care sînt cauzele schimbării?*; *de ce se petrece acest proces în anumite direcții, iar nu în altele?* și *de ce se petrec schimbările majore în anumite perioade, iar nu în altele?*

Impulsul consistent generat în lingvistică de gîndirea lui W. von Humboldt, valorificat prin contribuțiile unor savanți precum Fr. Bopp, A. Schleicher, H. Osthoff, K. Brugmann, A. Leskien, B. Delbrück, E. Sievers, W. Scherer, a condus la amplificarea studiului empiric-inductiv al limbii, din perspectivă istorică, în conjuncție cu teoria evoluționistă și cu curentele filozofice ale epocii. Acest proces va oferi temeiuri teoretice solide, la care se vor adăuga noi reflecții și mai ales material argumentativ, conducînd la edificarea unei concepții asupra evoluției limbilor, cu proiecții asupra cauzelor schimbării în limbă. Întregul complex de cunoștințe va fi apoi amplificat și aprofundat în sinteze teoretice care prezintă din perspectivă psihologică și biologică cauzele schimbării în limbă (Wechssler, 1900; Ginneken, 1933), iar din perspectivă istorică și interacțională desfășoară, în tratate exhaustive, istoria limbilor și a neamurilor (Philippide, 1927) sau extrage concluzii teoretice de mare generalitate, arătînd și explicînd argumentat modalitățile în care funcționează aparatul fonator și în care evoluează sistemele fonetice ale limbilor (Grammont, 1933).

*Adresă de corespondență: *enikopaldr@gmail.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

2. Baza de articulație. Problemele conceptului și ale termenului

Încercînd o abordare inductivă a chestiunii, indo-europeniștii și romaniștii au căutat să afle cauzele diferențierii limbilor, sau pe cele care au dus latina populară către mai multe fizionomii, adică la mai multe sisteme lingvistice (întocmai precum au căutat naturaliștii originea speciilor). Ei au avut în vedere cauze interne și externe limbii, felurite modalități de diferențiere, diferențele dintre stadiile în care se afla stratul la momentul impunerii sale, cele dintre fondurile autohtone peste care s-a suprapus stratul, precum și pe cele dintre superstraturile ce-au acționat asupra limbilor în discuție. Dincolo de aceasta, însă, unii lingviști și filosofi ai limbajului au căutat cauzele profunde ale schimbării lingvistice, observînd fenomenele de la nivelul limbilor și examinînd acțiunile petrecute la nivel profund și esențial.

Deși erau humboldtieni și credeau în ideea modelării limbii de către spirit pînă într-atît încît limba ar reflecta spiritul unui neam, prin concepția lor, neogramaticii aveau datele necesare pentru a înțelege caracterul real și eficient al implicării factorului fizic în schimbările lingvistice. Mai mult, fiind interesați cu deosebire de prefacerile de la nivel fonetic, înțelegeau că acestea erau determinate în mod direct de factori și condiții de natură fizică.

Primele eforturi au mers în direcția teoretizării. Deținînd doar date empirice provenite din observații sporadice lipsite de control științific și o concepție lingvistică în curs de a se contura, dar mai ales întemeindu-se pe concepția lor filozofică asupra realității, erudiții și savanții primei perioade fac felurite considerații care aveau a lămuri mai degrabă speculativ un concept nebulos și greu de surprins prin metodele și cu instrumentele științifice existente. Căutînd un concept care să reflecte o realitate încă insuficient intuită și cugetată, spre a o înțelege lămurit, a o descrie și demonstra[1], ei creează termeni precum *Artikulationsbasis* (F. Franke) și *Operationsbasis* (E. Sievers); alături de aceștia mai apar: *Artikulationsweise*, *Indifferenzlage*, *Indifferenzzustand*, *Ruhelage*, *Ruhezustand*, *Normalstand* (cf. Kedrova & Borissoff, 2013). Dacă prima serie de termeni avea în vedere baza de articulație ca 'ansamblu specific și general, la un neam, de dispunere și funcționare a organelor vorbirii', cea de-a doua are în vedere baza de articulație ca: a) 'poziție neutră sau/și de repaos a organelor articulatorii'; b) 'cea mai comodă poziție pentru (a începe) articulare(a)'; c) 'direcție generală a mișcărilor, din cadrul procesului de articulare'; d) 'sumă a mișcărilor articulatorii dintr-o limbă' etc. Prima serie pare a reflecta continuarea preocupării pentru esențele căutate de către neogramatici, cea de-a doua pare a privi la organele concrete în procesul de articulare (mai cu seamă limba), dar este atentă atît la termen[2] (care, luat în sine, reflectă mai degrabă aspectul static decît pe cel dinamic), cît și la integrarea observațiilor în contextul teoretic al reflecțiilor asupra limbii.

Prima direcție este mai cu seamă teoretico-speculativă și caută cauzele, dar este mai degrabă lipsită de aparatul argumentativ, pe cînd cealaltă caută, cu pași mici, efectele, observă comportamentul realității și vrea să înțeleagă natura relațiilor dintre structură și funcționare. Avînd a explica stări și procese fundamentale din constituirea, existența și devenirea limbilor, acest concept trebuia să treacă prin procese de lămurire, spre a se elibera de zgura subiectivismului, a speculației și deductivismului, spre a căpăta soliditatea dată de dovada întemeiată pe observație, experiment și inducție. Prin cea de-a doua direcție, acest ocol parcurge calea utilizării efective a conceptului, de pildă în procesul de predare a limbilor străine, înglobînd și datele oferite de teoriile referitoare la baza percepției – arie, desigur, extrem de bogat

[1] O prezentare a acestor strădanii apare în Philippide (1914, 1927); Ivănescu (1980, 1984); a se vedea și Borissoff (2011).

[2] Indiferent de gradul de conturare și de limpezime a conceptului, sintagmele care au încercat a-l reda nu au fost niciodată îndeajuns de satisfăcătoare, diferențele dintre concepțiile asupra limbii și cele dintre perspectivele privitoare la schimbarea lingvistică generînd modalități diferențiate de abordare a fenomenului. Mai importantă decît consecința diversității terminologice „bază de articulare" (F. Franke), „bază de operare" (E. Sievers), „spiritul limbii" (K. Vossler), „predispoziții diferite" (F. de Saussure), „geniul limbii" (B. P. Hasdeu), „material apercepător" (Philippide) a fost cea de conținut, adică de înțelegere a conceptului, cu efecte asupra discuțiilor întîmpinătoare, a tratării acestei chestiuni și a aspectelor lingvistice care o implicau în vreun fel. Pentru bogata istorie a încercărilor de limpezire a conceptului, a căutărilor celui mai potrivit termen și a numeroaselor observații însoțitoare procesului, a se vedea Borissoff (2011), Dresher (2016), Dressler (1976), Hinde (1977), Jakobson (1973), Jenkins (1999), Jenner (2001), Koerner (2004), Lenneberg (1971). Pentru discuții asupra opțiunilor între „basis of articulation" și „articulatory setting", a se vedea Borissoff IATEFL; Jenner (2001).

reprezentată bibliografic.

> Lingviștii influențați de metoda experimentală a lui Claude Bernard, de pozitivism și de concepția evoluționistă au înțeles necesitatea de a așeza cercetarea sub rigorile empirice și experimentale ale inducției conjugate cu deducția, pentru a edifica teorii în consecință, dacă era cazul corectînd viziunea filozofică. Ei și-au asumat necesitatea ca observațiile sau intuițiile exprimate sub formă de teze să fie urmate de corelarea a nenumărate observații și date furnizate de experimente controlate, continuînd prin supunerea acestor rezultate la procesele gîndirii logice, pentru a ajunge apoi la concluzii teoretice, validate atît de realitate, cît și de judecăți științifice. Totodată, ei au înțeles că știința este cumulativă și (auto)critică, ea selectînd ideile demonstrate prin dovezi materiale și sprijinite de judecata logică, dar verificînd în mod necesar și constant atît edificiul deja construit, cît și elementele ce tind a-l compune. Deși anevoioasă—datorită decalajului dintre dinamica ideilor și a capacităților de demonstrare științifică a acestora, fiecare epocă fiind mai mult sau mai puțin lipsită de metodele și de instrumentele necesare verificării observațiilor și ideilor care, în mod natural, întrec mijloacele—, această cale reprezintă la modul optim procesul științific eficient.

2.1. Baza de articulație – conformație a organelor articulatorii

Deși așeza spiritul la baza existenței și evoluției realității, identificînd cauzele cu principiile și socotind că limba se adaptează la spirit și îl reflectă, A. Philippide vede în baza de articulație cauza adevărată și profundă a schimbării lingvistice, la nivel fonetic. Pe măsură ce reflectează asupra bazei de articulație și examinează—sub aspectul structurării, funcționării, relaționării și devenirii—formele de existență ale realității desemnate, lingvistul român își nuanțează, aprofundează și consolidează teoria. El va ajunge la o concepție coerentă asupra bazei de articulație și va încerca să fixeze conceptul și sintagma purtătoare, prin definiție, explicare, ilustrare și folosire efectivă. La început, prin bază de articulație A. Philippide înțelege conformația organelor articulatorii, incluzînd deprinderile de articulare înnăscute și transmise din generație în generație (Philippide, 1914), apoi consideră că baza de articulație devine sub influența mediului—înțeles în sens larg—, mai ales prin contact lingvistic, limba adaptîndu-se la baza de articulație care aduce limba în existență fonică. Așadar, interacțiunea cu mediul și funcționarea bazei de articulație constituie cauza de schimbare a bazei de articulație, la rîndul ei, cauză a schimbărilor lingvistice la nivel fonetic (Philippide, 1927). Cum se observă, învățatul român consideră interacțiunea cu mediul ca principalul factor ce determină complexul fizic reprezentat de conformația organelor articulatorii (baza de articulație).

> În vremea lui A. Philippide, B. de Courtenay considera că mediul (condițiile fizice și geografice) își exercită influența asupra constituției organice a locuitorilor, cu consecințe asupra felului limbii acestora. La rîndul ei, o dată formată, limba influențează constituirea organelor vorbirii și fizionomia indivizilor, conjuncția dintre condițiile fizice și specificul dezvoltării limbii făcînd ca limbile să tindă spre folosirea preponderentă a anumitor părți ale aparatului fonator sau ale limbii[3]. Fără a defini baza de articulație, B. de Courtenay operează cu conceptul, considerînd că se referă la un rezultat comun membrilor comunității întrucît decurge din activitatea lingvistică în cadru social, și arată că deprinderile sînt naturale și inconștiente, exercițiul social prin imitație ținînd baza de articulație într-o stare stabilă. Totodată, el evidențiază faptul că variabilitatea acesteia constituie forța motoare a schimbării sunetelor, forța centripetă fiind „slabă" (*apud* Kedrova & Borissoff, 2013). Reticent față de anumite chestiuni și perspective, mai ales cînd nu

[3] Perspectiva evoluționistă a lui Baudouin de Courtenay îl face să observe că tranziția de la stadiul de animal la cel de om dotat cu limbaj vocal-articulat privește trecerea de la modalitatea de eliberare a sunetului imitativ, din cavitatea laringală în cea bucală (*apud* Kedrova & Borissoff, 2013), fapt care poate fi confirmat de cercetările care arată relația dintre vorbire și bipedalism (Falk, 1975, 2009).

> întrevede soluții și imaginează consecințe, F. de Saussure pomenește despre influența mediului, dar în chip cu totul vag. Plasat într-o perioadă în care chestiunea depășise stadiul afirmațiilor neargumentate, venind din raționamentele teoretice și concepțiile generale ale autorilor, G. Ivănescu examinează factorii care determină constituția diferită a organelor articulatorii la diferite neamuri și observă, în legătură cu efectele climatului, că unele particularități de funcționare ale plămînilor și ale coardelor vocale se pot explica astfel[4].
> De altfel, ca urmare a gîndirii filozofice și științifice a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, în special după Lamarck și Claude Bernard, mediul începe a fi înțeles tot mai mult ca avînd un rol fundamental și determinant în desfășurarea evoluției, în general – concepție aplicată și în artă (H. Taine).

Totodată, admițînd că sunetele sînt determinate de elementele de conformație ale instrumentului care le produce, rezultă implicit că sunetele vorbirii sînt determinate de conformația organelor articulatorii. De aici decurge în mod consecvent că o schimbare de la nivelul organelor articulatorii poate atrage după sine o schimbare la nivelul sunetelor produse de respectivul complex organic[5]. Trăsăturile primare și fundamentale din domeniul fonetic al unei limbi fiind generate de baza materială a limbii, înseamnă că în schimbarea conformației organelor articulatorii trebuie căutate cauzele schimbării sunetelor vorbirii. O dată stabilită această intercondiționare între felul și dispoziția organelor articulatorii (baza de articulație) și felul sunetelor produse de acestea și, în consecință, între schimbarea bazei de articulație și schimbările fonetice, rămîn de căutat factorii care contribuie la o anumită conformație a organelor articulatorii și la schimbarea ei în anumite direcții.

Desemnînd starea, firea și dispoziția organelor articulatorii, *baza de articulație*, element care gestionează producerea materialului lingvistic perceptibil, constituie cauza directă a configurației funcționale a sistemului fonetic la un moment dat, precum și a schimbării sunetelor, în vreme ce complexul afectiv-volițional, cultural-spiritual și intelectual-mentalitar, *baza psihologică*, este responsabil de întrebuințarea și orînduirea materialului produs. Efectele acțiunii primului aspect pot fi surprinse, cu precădere și în mod direct, în domeniul fonetic al limbii, ale celui de-al doilea apărînd îndeosebi în domeniile lexical, sintactic și morfologic. Cum omul, însă, nu poate fi separat în ființă pur fizică, pe de o parte, și în entitate pur psihică, de cealaltă, tot astfel nici bazele limbii nu există și nu funcționează net distinse una de cealaltă, relația dintre ele fiind organică și inextricabilă. Chiar dacă are o componentă biologică, limba constituie un sistem relativ autonom, structurat în chipul său, cauzele evoluției ei nefiind deplin separate conform surselor structural-funcționale, ele decurgînd parțial și din chipul în care se orînduiește și funcționează sistemul limbii. A. Philippide înțelege că, la nivelul structurilor și funcțiilor ei, limba—produs al ființei umane sociale—poartă amprenta dublei determinări a condiției umane, în care latura fizică (materială) și cea psihică (spirituală) se întrețes, constituind laolaltă ceea ce s-ar putea numi „moment biologic” (Philippide, 1927).

Admițînd existența bazei de articulație—conformație a organelor articulatorii, care determină felul sistemului fonetic al unei limbi și care variază în funcție de unele determinări dinspre mediul fizic de existență al diferitelor comunități—, rămîneau de explicat condițiile în care această bază, în anumite etape ale dezvoltării limbii, acționează mai puternic și mai rapid asupra limbii, pricinuind schimbări majore în limbă, față de etapele de relativă stagnare a acesteia. Căci în viața fiecărei limbi există epoci de rapidă dezvoltare lingvistică care înregistrează transformări calitative majore, dar și epoci de oarecare stabilitate.

[4] „În ținuturile cu o climă aspră, fie de stepă, fie polare, s-au dezvoltat sunete laringale sau glotale”, pe cînd „în ținuturile cu climă dulce, ca cea mediteraneană sau cea oceanică, laringalele nu s-au putut dezvolta sau au dispărut”. În orice caz, spune autorul, „adaptarea organelor articulatorii la mediul fizic, în general respinsă de lingviști, nu poate fi tăgăduită” (Ivănescu, 1984). Cu inerentele decalibrări, date mai ales de dificultățile unei astfel de cercetări, corelațiile acestea, avînd temeiuri în relația dintre viețuitoare și mediu, apar atît la biologi, cît și la lingviști, dar lipsa cercetărilor metodice, comune și/sau coordonate, lasă loc multor carențe.

[5] Dată fiind relația organică dintre compartimentele sistemului limbii, schimbările de la nivel fonetic pot afecta, în diferite grade, dar consecvent, toate subsistemele limbii.

S-a observat și enunțat relativ devreme că schimbările pot decurge din simplul exercițiu al limbii de-a lungul generațiilor, dar și ca urmare a contactelor cu alte limbi. În primul caz avem a face cu evoluția firească—din sînul aceluiași neam, care nu suferă vreo influență consistentă sau covîrșitoare, prin amestec și presiune, din partea altuia—, acționînd lent și producînd modificări mici și de rang scăzut, în procesele de utilizare a limbii și de trecere a limbii din generație în generație. Schimbările suferite de baza de articulație în urma amestecului dintre neamuri sau prin schimbarea raportului cantitativ dintre tipurile umane care alcătuiesc un popor constituie adaptări ale limbii cuceritorilor la baza de articulație a cuceriților, fiind mult mai spectaculoase. În acest caz, contactul brusc scoate la iveală și pune în act contrastele, pune la încercare starea existentă, pe de o parte, iar de cealaltă poate reliefa brusc o stare arătată lent sau ascunsă de evoluția normală. Cel dintîi tip de proces este doar constatat și acceptat firesc și implicit de către A. Philippide, fără a fi special analizat[6], el arătîndu-se interesat cu deosebire de schimbarea bazei de articulație în consecința amestecului dintre neamuri.

> În realitate—exceptînd cazurile primelor comunități, cel puțin o vreme, pînă cînd amestecurile dintre acestea devin semnificative, și pe cele ale unor triburi actuale, pe cale de dispariție ca atare, izolate și neatinse de ceea ce numim *civilizație*—, datorită modalităților natural-restructurante în care au evoluat grupurile umane, au trecut multe milenii de cînd nu se mai poate vorbi despre comunități „pure”. Precum în cazul altor domenii și obiecte ale cunoașterii, și aici există o tendință naturală, atît la nivelul cercetătorilor, cît și la cel profan, de a considera realitatea ca și cum ar fi dotată cu puritate, simetrie, echilibru, constante „perfecte”, trăsături ce lipsesc obiectelor și proceselor naturale (nici un corp, ceresc sau viu, nici o substanță anorganică sau organică, nici un fenomen natural nu sînt „perfecte”). Realitatea oferă întotdeauna entități „impure”. Chiar dacă, pentru procesul gîndirii, este mai lesne ca judecata să plece de la trăsături și de la realități simple (în fapt, ipotetice și lipsite de corespondent întocmai), raționamentul și rezultatele corecte sînt condiționate de înțelegerea și judecarea realității în datele ei reale. De aceea, nu numai că comunitățile nu pot fi considerate ca fiind pure în vreun moment al existenței lor, dar nici un presupus punct de plecare „pur” nu poate fi avut în vedere. Chiar simpla existență funcțională a unei entități a realității—în condițiile caracterului fundamental interacțional și dinamic al materiei vii—face ca regula firească să o constituie „amestecul”, cu ponderi diferite, al formanților ei (mai ales întrucît viața are ca atribute, condiții și efecte fundamentale și *sine qua non* interacțiunea și adaptabilitatea, în primul rînd la mediu). Dacă, înțelegînd acest fapt și căutînd comoditatea, se poate imagina că, în stadiul lor prim și inițial, comunitățile sînt pure, ele trec destul de repede, inevitabil și irevocabil la stadiul de conglomerat de comunități, apoi la cel de conglomerat de conglomerate etc.[7] Lucrul acesta, de altfel, împreună cu critica conceptului ‘rasă’, apare cu maximă limpezime în critica pe care o aduce A. Philippide teoriei lui K. Vossler (Philippide, 1927). La scara istoriei, indiferent de momentele de stabilitate, popoarele sînt, prin excelență, niște conglomerate de populații, așa cum celula vie este un simbiot care își datorează existența simbiozei mai multor entități[8].
>
> Pe de altă parte, faptul că diferitele comunități dispun de conformații diferite ale organelor ar-

[6] Pentru meritele indiscutabile ale lui Philippide în privința dezvoltării teoriei bazei de articulație, precum și pentru unele aspecte lejer diferite ale acesteia a se vedea Ivănescu (1984).

[7] Convieţuirea naturală este în mod firesc și legic asimilatorie, elementele cele mai eficiente pentru supraviețuirea în condițiile date fiind cele selectate. Abia eforturile conștient orientate în anumite direcții pot direcționa convieţuirea, stimulînd (dacă se referă la elemente care ar fi selectate în mod firesc) sau frînînd (cînd se referă la elemente care nu intră în sfera selecției naturale) procesele asimilatorii firești. Astfel s-au petrecut lucrurile și în cazul influenței civilizației și limbii latine asupra celor cuceriți: a) a funcționat asimilarea naturală (selectîndu-se deopotrivă elemente ale cuceritorilor și cuceriților); dar în conjuncție cu b) stimularea procesului prin presiunea în favoarea unor elemente aparținînd cuceritorilor; și c) păstrarea unor elemente aparținînd cuceriților. Atît în b) cît și în c) era vorba, desigur, despre elemente neselectabile în mod natural.

[8] Cf. Wartburg (1962). Cercetări recente arată că, datorită dinamicii populațiilor și contextului interacțional existent între civilizații și culturi, se înregistrează o creștere sensibilă și inexorabilă, chiar dacă relativ „lentă”, a procesului de omogenizare a populațiilor, civilizațiilor și culturilor (Oliveira *et al.*, 2006).

> ticulatorii, precum și că acestea funcționează în mod diferit, ține de condițiile diferite de mediu (și de tot ceea ce decurge aproape geometric din această diferență) și este observabil pe calea analizei lingvistice. Dincolo de unele remarci destul de subiective ale lui A. Philippide (făcute mai ales în Philippide, 1894, dar și în Philippide, 1927), G. Ivănescu face observații empirice care demonstrează relația dintre unele diferențe organice și funcționale, cu consecințele acestora[9]. Totodată, dat fiind caracterul implicit și fundamental al componentei materiale, anatomo-fiziologice a limbii, se înțelege că baza de articulație variază diacronic, la nivel de individ și de comunitate și că ea acționează permanent. Pe de o parte, întrucît nu există neamuri unitare, sistemul fonetic al unui neam trebuie considerat ca fiind rezultatul cumulării selective și reciproc ajustante a elementelor sistemelor în contact, ale comunităților alcătuitoare (Philippide, 1927; Ivănescu, 1984). Pe de altă parte, nici în cadrul aceleiași comunități nu se poate vorbi despre o identitate perfectă a bazei de articulație, privită în realitatea ei complexă. Este firesc ca, în cadrul unei astfel de comunități, să existe variații mai mari sau mai mici în ceea ce privește conformația organelor articulatorii și aptitudinile articulatorii (Philippide, 1927; Ivănescu, 1984). Dacă se are în vedere conglomeratul de comunități care alcătuiește un neam, unitatea aproximativă a limbii se poate datora nivelării, prin împrumut, a diferențelor care se produc de la un individ la altul sau de la o comunitate la alta (Philippide, 1927). Cu alte cuvinte, conviețuirea constantă în cadrul unui mediu comunitar normal (relativ închis) poate omogeniza diferențele antropologice dintre indivizi; deși cu mai multă anevoință, același lucru se petrece și într-un mediu deschis unde, însă, dinamica fiind ridicată, ea este compensată de presiunile de ordin social.

Pe această bază, A. Philippide explică nașterea limbilor romanice înainte de toate prin trecerea limbii latine de la baza de articulație latină la bazele de articulație proprii popoarelor cucerite, ceea ce a obligat latina să se adapteze la aceste noi baze de articulație. În opinia lui, această adaptare fonetică începe chiar din momentul contactului dintre popoare, concomitent cu amestecul etnic: „conformația deosebită a organelor vorbirii diferitelor popoare romanizate, a buzelor, a poziției limbii în stare de repaos, a cerului gurii, a vălului palatului, a nasului, a coardelor vocale, a trebuit să dea *o deviere imediată* sunetelor limbii latine, care a condus la o schimbare repede a acestora" (Philippide, 1927), fiind, apoi, desăvîrșită după ce autoritatea statului roman și, prin aceasta, prestigiul limbii sale oficiale, limba latină, a încetat, adică după cucerirea Imperiului de către popoarele migratoare.

> Dacă se consideră că *baza de articulație* denumește 'conformația organelor articulatorii', ca structură generată de condițiile de mediu, apoi determinată și lent ajustată deopotrivă de condițiile de mediu și de efectele exercițiului ei (mai puțin sau puternic afectat de contact), iar limba este rezultatul istoric și procesual al funcționării bazei de articulație, în condițiile enunțate (ale unui mediu fizic, biologic, social și lingvistic), atunci se înțelege că limba cuceritorilor este cea care,

[9] Elevul lui A. Philippide arată că unele vocale se regăsesc exclusiv sau preponderent la anumite comunități (*ä*, *ö*, *ü*, caracteristice preponderent nordicilor, dalicilor sau falicilor; *ă* și *î*, caracteristice dinaricilor și anatolienilor, precum și mediteraneenilor din aceste regiuni). Tot conformația organelor articulatorii ar explica și corespondența dintre predispoziția către vocale velare rotunjite (labializate) și proeminența buzelor caracteristică dinaricilor și mediteraneenilor, sau relația dintre producerea consoanelor *k'* și *g'* și un canal oral mai strîmt – strîmtarea rezultînd fie din forma mai plată, mai puțin rotundă a palatului și a maxilarului superior, fie din volumul mai mare al limbii. Prin modul de funcționare al unor organe articulatorii s-ar explica apariția sau dispariția lui *h*—prezența unui *h* fonic se explică prin modul de funcționare a plămînilor (aspirații mai slabe sau mai puternice)—, iar apariția explozivelor aspirate se poate pune în legătură cu modul de funcționare a coardelor vocale etc. (Ivănescu, 1984). Un eventual dezacord cu explicațiile lui G. Ivănescu ar trebui urmat nu de negarea întregii explicații (care nu ar avea neapărat cauze în felul în care se desfășoară cercetarea științifică, ci mai cu seamă în concepția filozofică sau ideologică a preopinentului), ci de căutarea onestă a exemplelor și explicațiilor corelate și corecte, abia negăsirea nicicum a acestora avînd a duce la respingere. Alături de acestea, G. Ivănescu face observații importante în legătură cu vocala și cu timbrul implicite, și cu poziția de repaos a organelor articulatorii (*Stări și schimbări în legătură cu vocala implicită*, în Ivănescu, 1983, p. 80–86; *Timbrul vocalic implicit al consoanelor*, în Ivănescu, 1983, p. 87–96; *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide» din Iași", V, 1938, p. 55–139, republicat în Ivănescu, 1983, p. 219–319).

> deși se impune tuturor ca limbă, va suferi de pe urma influenței bazei de articulație a cuceriților, aceasta fiind cea care redă noua limbă, în chipul posibilităților ei. Este o situație tipică de asimilare, în care cuceritul nu dispare decît aparent, interacțiunea adaptativă neconstituind o formă de aneantizare, ci de reciprocă modelare. El constituie mediul care, prin particularitățile structural-funcționale ale aparatului său fonator și în cadrul procesului de adoptare a materialului lingvistic adus (impus) de către cuceritor, va modifica materia furnizată de către acesta.
> Precizarea, deosebit de importantă, este necesară întrucît adesea pare a fi scăpată din vedere, confuzia celor care se referă negativ la baza de articulație venind din neînțelegerea acestei distincții, operate de către A. Philippide, nu cu vigoarea necesară situațiilor de posibilă confuzie, dar clar reliefate de către G. Ivănescu.

Privitor la condițiile care au favorizat manifestarea bazelor de articulație ale limbilor cucerite și care vor ajunge să devină neolatine, Ivănescu (1980) are o opinie nuanțată. El socoate că, în adevăr, adaptarea unei limbi la o nouă bază de articulație nu se poate produce decît în decursul cîtorva secole. Admițînd că baza de articulație a unei limbi nu se poate manifesta oricînd—căci există o limitare în timp a efectelor acesteia—, savantul ieșean încearcă să găsească acele condiții care, în anumite răstimpuri, permit manifestarea ei, în vreme ce altele o împiedică. Potrivit acestuia, pe durata existenței Imperiului Roman, bazele de articulație (și cele psihologice) ale neamurilor din Imperiu nu s-au putut manifesta deoarece structura socială era astfel încît putea neutraliza diferențele, impunînd peste tot modelul propagat dinspre centrul de guvernămînt. În această epocă a stăpînirii romane, caracterizată printr-o intensă circulație a oamenilor (transportatori de bunuri, limbă, civilizație, mentalitate etc.), bazele de articulație nu s-au putut manifesta, fiindcă intensa circulație de la o regiune la alta avea printre efecte răspîndirea pe arii întinse a unei limbi comune și a normelor lingvistice comune. Trecerea de la economia de schimb la economia naturală din epoca medievală (cea feudală în Apus și cea a obștilor sătești în Răsărit), adică trecerea de la o viață orășenească intensă la o viață rustică, parțial de tip feudal, parțial de tip gentilic, este aceea care putea pune un obstacol în calea imitării idealului de limbă și a menținerii limbii comune, întrucît încetarea contactului strîns între regiuni a înlăturat și norma lingvistică cultă superioară, și „nimeni nu se mai străduia să vorbească altfel de cum putea” (Ivănescu, 1980). Destrămarea Imperiului și a autorității de stat romane a contribuit la apariția acestor schimbări în structurile sociale fundamentale, însă nu factorul politic, ci unul economic constituie adevărata condiție care a permis manifestarea bazelor de articulație, iar acest fapt economic constă, în opinia lui G. Ivănescu, în încetarea economiei de schimb și în intensificarea economiei naturale[10].

> Cu toate acestea, dacă se admite existența și acțiunea bazei de articulație, mijloacele fizice prin care acționează aceasta și caracterul ei imperios, este rezonabil să se presupună deopotrivă că: a) ea a acționat asupra latinei vorbite de către particularii (încă bilingvi sau interlingvi; cf. Selinker, 1972) din teritoriile cucerite; b) schimbările către care aceasta îndemna au putut fi frînate de forțele centripete ale ocupației romane, desigur, fără a avea vreo dovadă concretă și măsurabilă a gradului în care ar fi avut loc aceste procese. (Deși cuceritorul era latin, într-o anumită măsură, supusul era limba sa – de către baza de articulație.) Căderea Imperiului scapă frîu liber unei realități vechi, adică acțiunii bazei de articulație. Ceea ce se schimbă după căderea Imperiului este că: a) dispar forțele centripete, adică presiunea constantă a mediului latin; b) acțiunea bazei de articulație nu mai este constrînsă sau împiedicată în a-și exercita forța temperată de cîteva secole de presiune. După acest moment, însă, este la fel de rezonabil să se presupună că acțiunea bazei de articulație nu mai putea fi la fel de puternică precum ar fi fost în prima perioadă de

[10] În germene, fără contextualizare nuanțată, ideea apare la F. de Saussure, care arată că stabilitatea politică și instabilitatea nu influențează limba în același chip, echilibrul politic stabilizînd limba (încetinind mișcările), iar instabilitatea sporind variabilitatea și dinamica. Fixarea vremelnică, relativa stabilitate a unui idiom poate avea cauze externe (influența Curții, a școlii, a academiei, a scrierii), favorizate de echilibrul social și politic, în vreme ce accelerarea mișcărilor din limbă este consecința (nu exclusivă) a răsturnărilor de la acest nivel (Saussure, 1997).

după cucerirea romană. Dacă baza de articulație este muabilă (căci nu poate fi imuabilă), dacă are capacitatea de a coevolua lent împreună cu sistemul fonetic pe care îl exprimă, dacă cele două se pot acomoda mutual (chiar admițînd că baza de articulație este mai „rigidă", iar limba mai flexibilă și mai suplă), atunci rămîne de admis că multe dintre elementele sistemului cuceritor au putut ajusta baza de articulație, manifestările ei de după dispariția forțelor centripete modulînd doar unele aspecte ale sistemului cuceritor.

2.2. Baza de articulație – set de deprinderi articulatorii

Întrucît încă din vremea sa (dar și după aceea, și chiar în zilele noastre), explicația prin baza de articulație a fost folosită, dar sintagmei i-au fost atribuite conținuturi convenabile mai curînd concepției diferiților lingviști decît consecvente cu teoria bazei de articulație, A. Philippide a oferit explicații privitoare la relația dintre baza de articulație și deprinderile date de folosirea limbii autohtone. Atît unele critici aduse teoriei sale, cît și unele încercări de explicare a unor situații concrete îi oferă prilejul unor precizări importante, evidențiind confuziile făcute de către critici – multe dintre acestea din urmă surprinzătoare întrucît încercau critica științifică a unui concept, dar fără grija pentru nevoia imperioasă de a opera cu rigoarea și precizia pe care le solicitau (Philippide, 1927).

Unul dintre aceștia era S. Pușcariu, care consideră că modul de rostire al vorbitorilor poate fi determinat nu de moștenirea bazei de articulație, ci de obișnuința cu anumite mișcări articulatorii.

În concepția lingvistului clujean, popoarele și-ar păstra vechile obiceiuri articulatorii după ce li se impune o nouă limbă. Astfel, din moment ce romanizarea nu a putut șterge toate urmele structurii psihice și fizice ale popoarelor autohtone, este de presupus că în rostirea limbii latine de către băștinași, deprinși cu alte articulații și coarticulații, „să se fi ivit unele potriviri la obiceiurile de rostire autohtone" (Pușcariu, 1994). În felul acesta, sunetele specifice fiecărei limbi romanice s-ar putea explica prin obișnuința indigenilor de a rosti acele sunete particulare. Totodată, S. Pușcariu este de părere că atunci „cînd poporul părăsește limba lui maternă, își pierde totodată și baza de articulație". În acest caz, el pleacă de la observarea unui tip aparte și diferit de situație (învățarea limbii române de către o minoritate care trăiește în sînul românilor), și face referire la situația obișnuită, în care copiii își învață limba de la părinți (Pușcariu, 1937, 1994).

Se pare că S. Pușcariu respinge definirea bazei de articulație ca fiind 'conformație a organelor articulatorii', afirmînd că se referă la 'deprinderi articulatorii', și neagă transmiterea genetică la nivel fizic (darwinist), afirmînd-o la nivel funcțional (lamarckist). Explicația transformării deosebite a limbii latine populare în noile limbi romanice exclusiv prin deprinderi articulatorii diferite în sine este în cel mai bun caz carențială, iar exemplul minorității (fie că este bilingvă, fie că se deznaționalizează) doar neagă existența bazei de articulație, dar nu demonstrează inexistența ei, plasînd deprinderile într-o sferă de acțiune nedemonstrabilă[11]. Cazul copiilor (supravegheați de către comunitate și complet supuși presiunilor sociale) nu este nici măcar comparabil cu cel al contactului prin cucerire.

A. Philippide atrage atenția asupra posibilității de confuzie a schimbărilor produse în limbă de modificările bazei de articulație—care este una permanentă—cu cele petrecute în procesul de adoptare a unei limbi noi. Influența limbii autohtone constă în păstrarea unor deprinderi din limba părăsită, în perioada acceptării unei alte limbi (care va deveni maternă)[12]. Astfel, potrivit savantului român, în cazul influenței limbii autohtone asupra unei limbi nou adoptate nu este vorba despre modificările pe care un fizic și un psihic deosebite le produc în limba adoptată, ci de influența directă pe care limba părăsită a putut avea asupra limbii adoptate, adică abia aici avem a face cu deprinderi. Față de această situație, influența bazei de articulație și a celei psihologice nu presupune deprindere, ci schimbarea sunetelor limbii adoptate după firea fizică și psihică proprie vorbitorilor autohtoni. În procesul de adoptare a unei limbi noi, vorbitorul

[11] Acest tip de comportament apare des în cazul conceptelor respinse avînd în vedere note imaginare sau din afara științei, existența reală a unei entități în acel loc impunînd construirea unui alt concept ale cărui limite generează în mod necesar felurite carențe.

[12] La rîndul său, G. Ivănescu atrage atenția asupra faptului că influența limbii autohtone asupra limbii cuceritorilor este „altceva decît manifestarea bazei de articulație" (Ivănescu, 1980).

se poate dezvăța de sunetele pe care le producea, adoptînd sunetele limbii noi, eventual păstrînd unele deprinderi de care nu s-a eliberat, și care pot pătrunde în noua sa limbă, inclusiv sub forma unor sunete din limba veche. Acesta este felul în care se manifestă influența limbii autohtone asupra celei adoptate. Baza de articulație, în schimb, este cea care se face responsabilă atît de felul în care se adoptă sunetele limbii noi—adaptîndu-le după constituția fizică a vorbitorilor autohtoni—, cît și de felul sunetelor înseși din limba maternă dintre care unele se pot păstra și în limba adoptată (Philippide, 1927)[13].

În concluzie, *baza de articulație* se referă la o realitate anatomo-fiziologică, și anume la conformația organelor articulatorii, în vreme ce *deprinderea* sau *obișnuința* se referă la efectele funcționării și ale exercițiului îndelungat al bazei de articulație, în anumite modalități (adică redînd un sistem fonetic dat și interacționînd cu acesta). Sînt două concepte, căci sînt două realități distincte cu două tipuri de efecte, A. Philippide arătînd cu limpezime: „Dacă te pui într-adevăr din punctul de videre al bazelor de articulație și psihologică, operezi numai cu materialul oferit de limba adoptată", căci deprinderea sau obișnuința se referă la materialul limbii cucerite. De aceea, examinînd o întîmpinare a lui H. Schuchardt, care crede că evoluția *ct* > *pt* trebuie pusă pe seama influenței limbii dace asupra latinei, A. Philippide se întreabă care este gîndul lui H. Schuchardt: a) dacii aveau un *ct* care trecuse la *pt*, iar legea, fiind în vigoare la momentul contactului, a continuat să se aplice, ca *deprindere*, deopotrivă asupra materialului latinesc?; sau b) dacii aveau un *ct* netrecut la *pt*, la acest material adăugîndu-l pe cel latin, după care s-a petrecut schimbarea fonetică? Exemplul arată cu destulă evidență că astfel de critici erau iscate de pozițiile teoretice ale celor implicați, iar contra-exemplele nu decurgeau din examinarea atentă a unei situații, după înțelegerea conceptelor în discuție, ci din susținerea unor convingeri bazate pe impresii sau pe o concepție generală despre lume.

2.3. Baza de articulație și împrumutul

În cadrul aceleiași discuții, A. Philippide consideră necesar a face o altă distincție, între modificările datorate bazei de articulație și cele rezultate ca urmare a împrumuturilor (Philippide, 1927)[14]. Distincția privește situațiile în care între diverse limbi se poate presupune un oarecare grad de înrudire – nu neapărat în sensul unei ascendențe comune, dar al prezenței unor caractere esențiale comune (de apartenență la același spațiu geografic, de cultură etc.). Recunoscînd primejdia arbitrariului în atribuirea unor fenomene fie influenței limbii autohtone, fie procesului de împrumutare din limbi vecine—dar care se înscriu într-un fond autohton mai larg căruia îi aparține și limba în cauză—, A. Philippide nu se arată încrezător în posibilitatea limpezirii lor și a stabilirii unor criterii pentru a distinge ceea ce, în acest caz, ar fi un împrumut. Mai mult, el constată cu prudență că, în asemenea situații, nu există vreun criteriu pentru a separa bazele de articulație (și psihologice) și moștenirea din limba autohtonă, pe de o parte, și împrumutul, de cealaltă. În aceste condiții se poate spune, cel mult, că „împrumutul e cu atît mai puțin probabil, cu cît fenomenul e mai răspîndit și mai în detaliu răspîndit" (Philippide, 1927). De pildă, dacă un fenomen este răspîndit în toate limbile balcanice, poate avea temei îndoiala asupra faptului că acesta ar proveni dintr-un împrumut plecat de la una din aceste limbi. Dimpotrivă, dacă un fenomen se regăsește doar în cîteva dintre aceste limbi, el nefiind prezent în majoritatea limbilor, atunci fenomenul în cauză poate fi pus pe seama împrumutării dintr-o limbă în alta (Philippide, 1927).

[13] Pentru chestiunea învățării unei limbi străine de către un adult și pentru posibilele avataruri prin care se trece cu acest prilej, cf. Selinker (1972).

[14] Prin *împrumut*, el înțelege aici nu atît împrumuturile făcute dintr-o limbă autohtonă într-una de curînd adoptată, cît mai degrabă pe cele operate din limbile vecine și contemporane cu cea în discuție (Ivănescu, 1984). Edificatoare, în acest sens, este și constatarea: „Numai atunci, cînd apar în limbă simboale (cuvinte și forme gramaticale), care nu se pot explica prin materialul limbii adoptate ori prin onomatopee și sunete reflexe, și pentru care n-ai nici un motiv de a presupune că s-ar datori moștenirii din limba autohtonă, dar care se găsesc ca ceva obișnuit și normal în *limbi străine cu totul altele* [s.n.], poți spune cu siguranță că acele simboale sînt împrumutate" (Philippide, 1927).

2.4. Baza de articulație – rezultanta interacțiunii organelor și a deprinderilor articulatorii

A. Philippide atribuie conformației organelor articulatorii o importanță covîrșitoare, aproape exclusivă, în determinarea sistemului fonetic al unei limbi (Philippide, 1927). Concepînd lucrurile în aceeași direcție, G. Ivănescu aduce unele rectificări și completări. Potrivit acestuia, baza de articulație cuprinde și totalul de înclinații articulatorii, care, „deși sînt determinate în parte de conformația organelor articulatorii, se moștenesc și influențează direct asupra limbii" (Ivănescu, 1980)[15]. Altfel spus, baza de articulație este o anumită conformație a organelor articulatorii dimpreună cu acțiunea lor în rostirea limbii (materne). Această dispoziție și mișcările articulatorii care decurg din ea sînt necesare exprimării firești în acea limbă. De aceea, baza de articulație este fundamentul determinant (nu exclusiv și deplin) al sistemului fonetic al limbii, iar într-un moment următor este rezultanta respectivei structuri funcționale (Honikman, 1964). Deprinderile sînt articulațiile (care se concretizează prin sunete) ce se constituie în exercițiul firesc al acelei limbi, în procesul de coarticulare a sistemului fonetic respectiv. Cu timpul, deprinderile articulatorii se fixează, devin înnăscute și se pot transmite de la o generație la alta, ajungînd să constituie specificul articulatoriu al unui individ sau unei colectivități. Atît organul, cît și produsele acestuia constituie realități dinamice și interacționale, care coevoluează (Honikman, 1964; Oyama, 2015).

3. Obiecții și observații la teoria bazei de articulație

Chiar dacă elementele teoriei bazei de articulație au putut fi adoptate și perpetuate prin uz, mai cu seamă în ceea ce privește manifestarea în limbile romanice a unor particularități de rostire autohtone, miezul tezei, precum și multe aspecte și elemente componente au rămas insuficient observate, discutate și demonstrate. Așa cum se petrece în numeroase situații în care se încearcă edificarea de teorii științifice care să explice fenomene complexe, ierarhizate, interconectate cu altele în cadrul unei realități avînd o devenire complex-nuanțată, pe lîngă dificultățile inerente unor astfel de întreprinderi, se ivesc deîndată calculele ideologice care pun în act instrumente neștiințifice – în primul rînd prin chiar faptul de a anticipa, prevedea și întrezări consecințele unui fenomen încă necunoscut. Lucrul acesta se petrece mai cu seamă atunci cînd teoriile au implicații nu doar în plan strict științific, dar și—cel puțin în viziunea și din perspectiva unor gînditori care pleacă de la postulate sau axiome—implicații colaterale de ordin ideologic sau mentalitar (cazul teoriei evoluționiste, al fizicii relativiste, al celei cuantice etc.). În acest caz, aproape concomitent cu răspîndirea teoriei apar și obiecțiile mai mult sau mai puțin vehemente împotriva ei.

Rezervele față de teoria bazei de articulație[16] nu se datorează doar faptului că nu toți o înțeleg întocmai. Prima mare cauză de ordin general zace în centrarea pe o anumită perspectivă, cu excluderea sau minimalizarea celorlalte și în ierarhizarea greșită a principiilor, metodelor de cercetare și a faptelor din realitate. Aici se află criticile obiective și necesare, întrucît au în vedere clarificarea trăsăturilor esențiale, înlăturarea impreciziilor, degajarea conceptului din masa intuițiilor și a observațiilor din care a apărut, apoi testarea naturii, limitelor și operativității sale. Marele neajuns este că, îndeobște, se pleacă de la anumite concepții filozofice, sub al căror imperiu stau interpretările ce guvernează înțelegerea. Totuși, astfel de observații oferă darul prețios de a îndemna la intensificarea cercetării în două direcții, una fundamentală, care privește descifrarea aspectelor realității premergătoare—care determină și la care este conectată presupusa realitate la care se referă conceptul—, precum și a aspectelor ce țin de funcționarea sa integrată, a efectelor existenței sale active și a eventualelor derivate ale sale, și una specială, care se referă la lămurirea în sens științific a conceptului astfel observat și cugetat. A doua cauză decurge din perspectiva orientată de felurite concepții sau idei din afara științei. Aici se adună obiecțiile generate de atitudinile obișnuite la cercetătorii care nu reușesc să accepte sau să înțeleagă alte perspective de structurare a realității (științifice) decît cele proprii

[15] G. Ivănescu argumentează afirmația prin fapte precum articularea lui *h* sau lipsa lui, respectiv tendința de a pronunța pe *s* intervocalic ca *r*, care, în opinia sa, nu se pot explica prin conformația organelor articulatorii, ci numai prin obișnuințe articulatorice înnăscute (Ivănescu, 1980).

[16] Pentru cei care, pînă în primul sfert al secolului trecut, s-au pronunțat în contra bazei de articulație, respectiv pentru argumentele aduse de aceștia, a se vedea Philippide (1927).

sau care par a nu încorpora viziunile și dezideratele mentalitare ale societății, la care ei au aderat sau pe care le predică.

În măsura în care permit cercetării să ofere argumentat răspunsurile științifice solicitate, ambele categorii de observații pot fi benefice. Totuși, încă dinainte de consolidarea existenței conceptului 'bază de articulație', cel de-al doilea tip de obiecții a conotat negativ conceptul, exclusiv prin simple afirmații și prin procedeul asocierii conceptului (care ar fi trebuit mai întîi înțeles și lămurit) cu altele negative, stimulînd trecerea atributelor celor din urmă asupra celui dintîi. În felul acesta au fost serios obstrucționate cercetările care aveau a prezenta atributele și utilitatea conceptului 'bază de articulație', fapt comis fără ca reiterarea și augmentarea acuzelor să fie însoțite de vreun argument. Prea atenți la implicațiile intuite sau presupuse la o primă privire, unii resping doar termenul sau/și teoria, alții deformează chestiunea sau o eludează, în vreme ce alții încearcă să o înțeleagă pentru a afla dacă poate fi folosită în vreun fel, în vreme ce alți cîțiva încearcă să construiască raționamente sofistice prin care să nu respingă în mod neștiințific o teorie luată în seamă pentru valoarea sa științifică, dar nici să accepte o teorie respinsă pentru presupuse vini ideologice, în cele din urmă înlăturînd-o (Saussure, 1997; Coșeriu, 1992).

3.1. W. Meyer-Lübke ridică obiecția că pronunțiile latinei, pe baza articulațiilor proprii neamurilor romanizate, sînt aproape imposibil de probat prin fapte (Philippide, 1927). Principial, acest tip de obiecție este important, chiar dacă—mai ales în cazul special al limbilor romanice—pronunțiile latinei populare pot fi reconstruite pe temeiuri de oarecare încredere. De asemenea, nu se poate nega că limbile autohtone au exercitat o anumită influență, fiind evident că prefacerile fonetice proprii fiecărei limbi romanice au printre surse fondul autohton guvernat de baza de articulație. Lingvistul elvețian pune deosebirile dintre limbile romanice pe seama stării diferite a latinei din timpurile cînd aceasta a fost introdusă în diferitele provincii și mai ales pe socoteala obstacolelor care au împiedicat contactul de la o regiune la alta. În schimb, el nu ia în seamă faptul că starea deosebită a limbii latine s-ar putea datora tocmai amestecului diferit de popoare și că deosebirile etnice sînt în relație cu bazele de articulație diferite, așa cum arată Philippide (1927).

3.2. O altă critică formulată la adresa bazei de articulație privește capacitatea unui individ, a oricărui individ, de a rosti orice sunet al vorbirii și de a vorbi orice limbă, indiferent de conformația organelor articulatorii cu care se naște. F. de Saussure, de pildă, susține că aparatul fonator nu variază de la o rasă la alta, nu mai mult decît de la un individ la altul, și oferă exemplul africanului născut în Franța care vorbește la fel de bine limba franceză precum francezii indigeni. (O poziție asemănătoare adoptă S. Pușcariu, care aduce în discuție situația germanilor care poartă nume franțuzești sau cea a sașilor românizați.).

Probabil că dintre toate considerațiile la adresa teoriei bazei de articulație, aceasta este cea mai lipsită de temei deoarece este singura care se referă la ceva care nu se află nicicum în sfera la care se referă această teorie. Întîmpinarea lui F. de Saussure arată că obiecțiile nu ar trebui să încerce spulberarea unor încercări de aflare a adevărului, ci să concure la aflarea acestuia, un gînd stîrnit de o teorie, înainte de a se așeza pe poziții contradictorii, avînd mai degrabă a căuta să afle cum este de fapt realitatea.

Teoria bazei de articulație nu susține imuabilitatea sau ierarhizarea a ceva. Dimpotrivă, înțelegînd că există un punct de plecare avînd o anumită natură, anumite caracteristici și efecte, teoria arată că dacă alogenul nu poate articula precum băștinașul timp de cîteva generații, faptul se datorează bazei de articulație, și că, apoi, cînd va reuși, faptul se va datora dobîndirii deprinderilor necesare, iar în cele din urmă schimbării bazei de articulație. Pe de o parte, lingvistul ieșean observă că fenomene precum cele semnalate de către F. de Saussure și S. Pușcariu se găsesc la tot felul de limbi și popoare, și mai ales că, rămînînd în comunitate de-a lungul timpului, străinii pot dobîndi pe deplin pronunțarea poporului a cărui limbă o adoptă, însă această potrivire perfectă în pronunțare nu implică neapărat și în primă instanță o schimbare a bazei de articulație (Philippide, 1927), din moment ce există și adaptări și deprinderi. Totodată, A. Philippide privește baza de articulație drept cauză a schimbărilor lingvistice, situația cîtorva indivizi asimilați în masa unui popor, în mijlocul căruia trăiesc, sau chiar a unor colectivități care și-au părăsit limba de baștină și au adoptat limba străinilor cu care se află în continuu contact prezentîndu-se cu totul diferit

de cea a popoarelor anteromane care au adaptat limba latină potrivit (și la) bazelor lor de articulație. De altfel, exemplele aduse în discuție de către F. de Saussure și de către S. Pușcariu nu arată că „celții, iberii, tracii, ilirii nu vor fi dezvoltat, din cauza bazei lor de articulație și a bazei lor psihologice proprii, nuanțe dialectale chiar din momentul cînd își vor fi părăsit limbile de baștină și vor fi adoptat pe cea latinească" (Philippide, 1927).

Baza de articulație nu trebuie confundată cu capacitatea sau incapacitatea vorbitorilor de a pronunța în mod absolut un sunet. În acest sens, nimic nu împiedică pe un african, cu o conformație proprie și diferită a organelor articulatorii, să poată rosti sunetele și mai ales coarticulațiile limbii franceze, germane etc. la fel de bine precum vorbitorii indigeni, întrucît cu instrumente diferite se pot pronunța exact aceleași sunete (Philippide, 1927). Baza de articulație nu se manifestă doar prin posibilitatea sau imposibilitatea de a rosti un sunet oarecare, ci și prin preferința de a articula un sunet sau altul (Ivănescu, 1984), în mod firesc, chipul de a fi al acesteia într-un fel moștenindu-se prin comunitate și în altul dobîndindu-se prin acumulare de trăsături dobîndite pe parcursul vieții.

Interesant dar semnificativ pentru astfel de critici este că, pe de o parte, F. de Saussure respinge baza de articulație ca pe un dat natural inacceptabil prin consecințe și greu de lămurit sub aspect științific, dar, pe de altă parte, susține că există deprinderi, pe care le numește „predispoziții diferite" (Saussure, 1997), în fapt, susținînd astfel existența unui dat predeterminat. Oricum ar fi, indiferent de ceea ce declară, astfel de poziții indică neînțelegerea faptului că materia nu este imuabilă, că, în devenirea ei, pare a tinde continuu către echilibru, și că dominanta nu este elementul și nici sistemul, ci mediul în sens larg. De aceea, baza de articulație nu presupune imposibilități și ierarhii, ci constrîngeri vremelnice și devenire prin adaptarea la mediu.

Se cuvine observat, totodată, că, în condițiile în care lingvistica din vremea lui F. de Saussure emisese felurite teorii asupra „superiorității" unor limbi asupra altora și încerca unele ierarhizări, complet neștiințifice și fără temei, întîmpinarea lui F. de Saussure este scuzabilă și de înțeles, ceea ce nu mai poate fi tratat cu aceeași înțelegere fiind perpetuarea acestei asocieri eronate[17].

3.3. După ce identifică voința cu scopul și arată că aparatul fonator este singurul element fizic și material din limbă, K. Vossler vede cauza schimbării sunetelor exclusiv în psihicul uman, în *baza psihologică*, prin care el înțelege, în primul rînd, reprezentările cognitive și afectul, care însoțesc aceste reprezentări. Potrivit lui K. Vossler, reprezentările cognitive ale sunetelor sînt mereu altele, se schimbă și diferă astfel încît schimbările calitative în reprezentarea unui sunet se petrec fără vreo intervenție din partea sunetelor fizice ocazionale, doar printr-un salt calitativ produs în minte, adică prin faptul că reprezentarea își schimbă prin ea însăși firea, această fire schimbată în conștiința vorbitorului fiind copiată de sunetul ocazional. Totodată, K. Vossler consideră că la schimbare concură, mai mult sau mai puțin, puzderia de elemente pe care, de altfel, lingviștii le-au avut în vedere dintotdeauna (de la dispoziția de moment, trecînd prin etapele de transmitere a limbii de la o generație la alta și pînă la modă) (Philippide, 1927).

Privitor la eliminarea factorului fizic, A. Philippide întîmpină idealismul lui Vossler cu o replică foarte nimerită: „de ce acel lucru care produce sunetele nu și le-ar putea schimba?" (Philippide, 1927), iar în ceea ce privește modalitatea de formare a reprezentărilor și a conceptelor, A. Philippide afirmă: „după cum cunoștința despre *lup* și cunoștința despre *galben* nu le pot căpăta, pînă ce n-oi vedea *lupul* și *galbenul* în lumea fizică, tot așa nici cunoștința despre *ă* în cuvîntul *tacere* n-am s-o pot căpăta pînă ce nu voi auzi pe *ă* din lumea fizică, ca sunet fizic al vorbirii ocazionale" (Philippide, 1927). Cu alte cuvinte, psihicul nu poate institui o realitate obiectuală și/sau acustică și nici nu o poate preface în alta, el poate

[17] De aici mai decurge un aspect important pentru dezvoltarea științei, deseori observat și arătat, dar des ignorat. Fiind determinate de factori de mediu, în sens larg, concepțiile pot răspunde unor nevoi concrete și actuale, uneori putînd deveni repere pentru cercetarea și formarea concepțiilor viitoare. Dincolo de faptul că, adesea, aceste rezultate pot fi eronate, caracterul lor marcat de mediul spațio-temporal, conjunctural etc. face în mod necesar ca respectivele concepții să devină caduce, lucru pe care cercetarea are datoria de a-l observa, acționînd în consecință prin periodice verificări, reconsiderări și acomodări la noile realități.

numai substitui o reprezentare cu o altă reprezentare a unei realități existente în lumea materială. Căci, dacă se admite că o reprezentare a unui sunet poate apărea fără ca acesta să fi existat în vorbire, este cu neputință să se arate cum poate acea reprezentare să le dea indicații organelor articulatoare să producă sunetele (schimbate) corespunzătoare în vorbirea ocazională (Philippide, 1927). Prin aceasta lingvistul ieșean se așează pe poziția senzualistă (*Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*), cu lungă tradiție filozofică, adoptată, parțial și nuanțat de științele naturii, așezată la baza metodelor de cercetare științifică, programatic și sistematic, după R. Bacon. Concepția este bogat reprezentată în lingvistica vremii prin A. Schleicher și M. Müller, printre alții.

> De altminteri, rolul afectului în schimbarea sunetelor ridică probleme. Probabil este adevărat că cele dintîi sunete ale vorbirii au luat ființă în urma unor mișcări reflexe provocate de afecte, astfel încît o stare afectivă oarecare precede vorbirea ocazională, acest fapt fiind cauza pentru care s-a utilizat și modelat instrumentul trebuitor reproducerii sunetului, pus fiind în funcțiune într-un anumit fel (Philippide, 1927). Această „procedare primitivă", în care sentimentul creează instrumentul și sunetele, nu mai poate acționa—decît cu unele excepții[18]—în cadrul unei limbi deja formate care se schimbă deoarece sentimentul provoacă doar reproducerea instrumentului deja existent și nu poate decît să-l modifice puțin, în sensul că „sentimentele de excitare închid mai tare sunetele, cele de deprimare le deschid mai tare ori fac să înceteze vibrarea coardelor vocale" (Philippide, 1927). Pe de altă parte, sentimentul poate avea unele efecte asupra punerii în funcțiune într-un anumit fel a instrumentului, în sensul că provoacă variabilitate în timpul cît funcționează instrumentul (tempo), în amplitudinea vibrațiilor lui (accent expirator) și în numărul vibrațiilor în unitatea de timp (accent muzical), ceea ce face ca sunetele să fie mai mult sau mai puțin energice, ca ele să aibă mai multă ori mai puțină putere de a rămîne neschimbate. Însă sentimentul nu creează accentele și durata înseși, ele fiind inerente sunetelor prin faptul producerii lor, existînd, deci, și independent de sentiment. Afectivității i se datorează doar variabilitatea accentelor și a duratei care este însă lipsită de constanță și de persistență în aceeași direcție (Philippide, 1927). Or, atunci cînd nu există persistență în aceeași direcție, nu se produce o schimbare efectivă a sunetului (adică o schimbare a timbrului), fiindcă deosebirile se învîrt în jurul aceluiași punct și se anihilează. În aceste condiții, reprezentările cognitive și complexul afectiv, adică ceea ce constituie în mare parte *baza psihologică* la Vossler, însoțesc sunetele articulate, dar fără forța necesară schimbării sunetelor (Philippide, 1927)[19].

„Baza psihologică" este o sintagmă și un concept care apar la A. Philippide, la care chiar are o accepțiune mai largă decît la K. Vossler, prin *bază psihologică* lingvistul român înțelegînd „felul de a fi al psihicului ca intelect și sentiment" (Philippide, 1927), adică sufletul omenesc în integralitatea sa, cuprinzînd intelectul (gîndirea și cunoștințele, cultura), dar și afectele și voința[20].

Totuși, întîmpinarea lui K. Vossler diferă fundamental de cele anterior prezentate. Spre deosebire de ceilalți, lingvistul german nu are în vedere cauze de ordin ideologic, el plecînd de la o concepție filozofică asupra lumii. Eroarea sa este dată doar de reducționismul și exclusivismul practicat—întemeiat pe concepția sa filozofică—, prin care reduce totul la factorul psihic, pe care îl absolutizează, eliminînd factorul fizic. În fapt, limba nu apare și nu se constituie cu un scop sau ca urmare a unui scop, ci este un produs istoric al existenței și funcționării ființei umane, în cadrul social. Evoluînd, sistematizîndu-se și specializîndu-se, ea ajunge să fie conștientizată și să își găsească scopuri, însă acestea nu îi modifică radical esențele, așa cum

[18] Unele rămășițe ale ei se mai găsesc în cuvintele onomatopeice și în procesul continuu de creare a interjecțiilor.

[19] Discuția despre direcțiile și constanța variațiilor este foarte complexă și bine reprezentată în domeniul științelor naturii, mai ales după apariția teoriei evoluționiste. Vom aborda această chestiune în partea a doua a studiului nostru.

[20] În concepția lingvistului român, baza psihologică reunește elemente ce țin de specificul etnic cu cele de ordin psihic, cultural, dar și elementul universal și formal, adică însuși actul de gîndire, comun întregii umanități, care este același în toate timpurile și la toate popoarele și care ar putea fi numit *bază spirituală* (Ivănescu, 1980, 1984).

ființa vie nu-și poate modifica acizii nucleici din care provine, așa cum semnul lingvistic natural, deși se încarcă cu straturi socio-psihologice, cognitive, chiar autoreflexive, nu-și pierde fundamentele naturale.

Pentru a putea fi percepută deopotrivă în afara gîndirii, limba, ca instrument de comunicare a experiențelor, cunoștințelor, stărilor, ideilor etc., trebuie să recurgă la un sistem de semne de natură materială, acustică, realizat prin mișcarea organelor articulatorii[21]. Din moment ce sunetele (realitate fizică ce decurge din articulații) sînt determinate în natura lor de felul și de modul de funcționare a organelor articulatorii, este lesne de înțeles că și schimbările sunetelor sînt în esență materiale și că ele se impun psihicului în urma producerii lor fizice. Conștiința individului vorbitor le percepe și le interpretează. Chiar dacă s-ar admite că schimbările pornesc dintr-un impuls al psihicului, oricare ar fi acela, conștiința nu poate opera cu ceva ce nu s-a produs în mod fizic. Cu alte cuvinte, orice bază este materială, factorul psihic poate exercita influențe, dar nu poate determina materia la modul absolut. Așadar, dezvoltarea limbii nu poate fi privită izolat de baza ei materială, de determinările sale fizice, așa cum, ulterior, ea nu se poate detașa de baza ei psihică și spirituală și, în general, de ființa vorbitoare, din cadrul social și istoric în care se produce actul comunicării și cunoașterii prin limbă. A. Philippide crede în rolul bazei psihologice în configurarea fizionomiei particulare a unei limbi, dar arată că elementul individualizant al unei limbi este, înainte de toate, aspectul ei fonetic. Determinările psihice (afective, temperamentale) și/sau cele cognitive și spirituale (modul de a gîndi, viziunea asupra lumii) nu sînt întotdeauna net deosebite de la un popor la altul, iar atunci cînd există diferențe incontestabile, acestea au repercusiuni vădite mai degrabă asupra structurării lexicului, morfologiei și a sintaxei, dar nu asupra sistemului fonetic al limbii respective (Philippide, 1927).

4. Concluzii parțiale

În vreme ce determinarea psiho-socială a limbii nu a fost contestată cu atîta asprime de către lingviști—nici atunci cînd limba se studia exclusiv prin structurile ei lingvistice, cum procedează structuraliștii, în general—, determinarea fizică a limbii, prin felul de a fi al organelor articulatorii și prin funcționarea lor, s-a lovit deseori de dezaprobare din partea multora sau, în orice caz, ea a fost considerată ca fiind nesemnificativă ori proprie aservirii, comparativ cu alți factori.

Totuși, existența unei baze de articulație care guvernează felul de a fi al unei limbi și schimbările acesteia, din punct de vedere fonetic, este destul de vădită atunci cînd o constatăm la nivel de trăsături generale. Ce-i drept, urmărirea ei în detalii, prezentarea prin descriere apar a fi destul de anevoioase. Însuși Philippide, care are meritul de a fi dezvoltat această teorie, neclarificată suficient de nici un alt învățat pînă la el, recunoaște neputința de a explica, în toată complexitatea lor, schimbările fonetice prin bazele de articulație, fapt care se reflectă și prin nevoia precizărilor terminologice sau privitoare la conținutul termenilor folosiți.

Bibliografie

Anderson, S.R. (1985). *Phonology in the Twentieth Century. Theories of Rules and Theories of Representations*, The University of Chicago Press, Chicago.

Borissof, C.L. (2011). *Basis of articulation and articulatory setting in pronunciation teaching: Focusing on English and Russian*, dizertație master, Universitatea din Londra, [online].

Borissoff IATEFL = Borissoff, C., *Basis of Articulation or Articulatory Setting?*, IATEFL Pronunciation Special Interest Group Newsletter Issue 46, [online].

Coșeriu, E. (1992). *Linguistic changes does not exist?*, traducere de Emma Tămâianu, în „Cercetări de lingvistică", anul XXXVII, nr. 1, p. 9–20.

Dessalles, J-L. (2007). *Why We Talk. The Evolutionary Origins of Language*, Oxford University Press, Oxford.

Dorogovtsev, S.N. & Mendes, J.F.F. (2001). *Language as an Evolving Word Web*, în „Proceedings of The Royal Society B. Biological Sciences", vol. 268, nr. 1485, p. 2603, arXiv, Crossref.

[21] În fapt, este invers: acele mișcări de natură fizico-afectivă au devenit sistem de comunicare; ele premerg „apariția limbii".

Drachman, G. (1973). *Phonology and the basis of articulation*, în „Sprache", vol. 19, p. 1–19.
Dresher, B.E. (2016). *Contrast in Phonology, 1867–1967: History and Development*, în „Annual Review of Linguistics", vol. 2, p. 53–73, Crossref.
Dressler, W. (1976). *Fonologia naturale e cambio linguistico*, în Simone, R., Vignuzzi, U. & Ruggiero, G. (eds), *Studi di fonetica e fonologia. Atti del convegno internazionale di studi, Padova 1 e 2 ottobre, 1973*, Bulzoni, Roma, p. 273–283.
Falk, D. (1975). *Comparative Anatomy of the Larynx in Man and the Chimpanzee: Implications for Language in Neanderthal*, în „American Journal of Physical Anthropology", vol. 43, nr. 1, p. 123–132, Crossref.
Falk, D. (2009). *Finding our Tongues: Mothers, Infants and the Origins of Language*, Basic Books, New York.
Francescato, G. (1968). *Speech perception and the „basis of articulation"*, în „Folia Linguistica", vol. 2, nr. 3–4, p. 176–182, Crossref.
Gick, B., Wilson, I., Koch, K. & Cook, C. (2004). *Language-Specific Articulatory Settings: Evidence from Inter-Utterance Rest Position*, în „Phonetica", vol. 61, nr. 4, p. 220–233, [online], Crossref.
Ginneken, J. van (1933). *La biologie de la base d'articulation*, în „Psychologie du Langage", Librairie Félix Alcan, Paris, p. 266-320, [online].
Grammont, M. (1933). *Traîté de phonétique*, Ch. Delgrave, Paris.
Guion, S.G. (2003). *The Vowel Systems of Quichua-Spanish Bilinguals. Age of Acquisition Effects on the Mutual Influence of the First and Second languages*, în „Fonetica", vol. 60, nr. 2, p. 98–128, Crossref.
Hinde, R.A. (1977). *Le basi biologiche del comportamento sociale umano*, Zanichelli, Bologna.
Honikman, B. (1964). *Articulatory Settings*, în Abercrombie, D., Fry, D.B., MacCarthy, P.A.D., Scott, N.C. & Trim, J.L.M. (eds), *In Honour of Daniel Jones*, Longman, Londra, p. 73–84, [online].
Ivănescu, G. (1972). *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", vol. II, p. 5–25.
Ivănescu, G. (1980). *Istoria limbii române* (în special *Preliminarii*), Editura Junimea, Iași.
Ivănescu, G. (1983). *Lingvistică generală și românească*, ediție de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Editura Facla, Timișoara.
Ivănescu, G. (1984). *Alexandru Philippide – Teoretician al limbajului*, studiu introductiv la Philippide (1984), p. IX–XLVI.
Ivănescu, G. (1998). *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și prefață de Al. Andriescu, Editura Junimea, Iași.
Jakobson, R. (1973). *Main Trends in the Science of Language*, Allen & Unwin, London.
Jenkins, L. (1999). *Biolinguistics. Exploring the Biology of language*, Cambridge University Press, Cambridge.
Jenner, B. (2001). *Genealogies of Articulatory Settings: Genealogies of an idea*, în „Historiographia Linguistica", vol. 28, nr. 1–2, p. 121–141, Crossref.
Kedrova, G. & Borissoff, C.L. (2013). *The Concept of 'Basis of Articulation' in Russia in the First Half of the 20th Century*, în „Historiographia Linguistica", vol. 40, nr. 1, p. 151–197, Crossref.
Kellog, V.L. (1907). *Darwinism to-day*, H. Holt and Company, New York, [online].
Koerner, E.F.K. (2004). *Essays in the History of Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, Crossref.
Kovács, F. (1971). *Linguistic Structures and Linguistic Laws*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
Lenneberg, E.H. (1971). *Fondamente biologici del linguaggio*, Universale Bollati Boringhieri, Torino.
Lieberman, Ph. (1984). *The Biology and Evolution of Language*, Harvardy University Press, Cambridge, MA.
Lieberman, Ph. (2006). *Toward an Evolutionary Biology of Language*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Lowie, W.M. & Bultena, S. (2007). *Articulatory settings and the dynamics of second language speech production*, în Maidman, J. (ed.), „Proceedings of the PTLC 2007 Phonetics Teaching & Learning Conference, London, UCL, aug. 24–26, 2007", Londra, [online].
MacNeilage P. (2008). *The Origin of Speech*, Oxford University Press, Oxford.
Meillet, A. (1925). *La méthode comparative en linguistique historique*, H. Aschehoug, Oslo.
Mennen, I., Scobbie, M.J., Leeuw, E. de, Schaeffler, S. & Schaeffler, F. (2010). *Measuring language-specific phonetic settings*, în „Second Language Research", vol. 26, nr. 1, p. 13–41, [online], Crossref.
Oliveira, V.M. de, Gomes, M.A.F. & Tsang, I.R. (2006). *Theoretical model for the evolution of the linguistic diversity*, în „Physica A: Statistical Mechanics and its Applications", vol. 361, nr. 1, p. 361–370, Crossref.
Osborn, H.F. (2012). *Darwin's Theory of Evolution by the Selection of Minor Saltations*, în „The American Naturalist", vol. XLVI, nr. 542, 1 febr., p. 76–82, Crossref.
Oyama, S. (2015). *Sustainable Development: Living with Systems*, în *Earth, Life, and System: Evolution and Ecology On a Gaian Planet*, Fordham University, New York, p. 203–224.
Philippide, A. (1894). *Istoria limbii române*, vol. I, *Principii de istoria limbii*, Tipografia Națională, Iași.
Philippide, A. (1914). *Introducere în știința limbii* (reprodus în Philippide, 1984, p. 239–284).
Philippide, A. (1927). *Originea romînilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Tipografia „Viața Românească", Iași, §268, nota, p. 246–309; s-a consultat și ediția din 2016, ed. Roxana Vieru.
Philippide, A. (1984). *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, Editura Academiei, București; s-a consultat și cap. XII, *Învățăminte trase din istoria sunetelor limbii române pentru originea Romînilor*, p. 341–398.
Pușcariu, S. (1937). *Études de linguistique roumaine*, Georg Olms Verlag, Cluj – București.
Pușcariu, S. (1976). *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, ediție, note, bibliografie, de Magdalena Vulpe și Ilie Dan, Editura

Academiei, București.
Pușcariu, S. (1994). *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, Editura Academiei, București.
Saussure, F. de (1997). *Corso di linguistica generale, Introduzione*, traduzione e commento di Tullio Di Mauro, Laterza, Roma – Bari.
Selinker, L. (1972). *Interlanguage*, în „International Review of Applied Linguistics", vol. 10, nr. 1–4, p. 209–232, Crossref.
Thomason, S.G. & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolisation, and Genetic Linguistics*, University of California Press, Berkeley, CA.
Trout, J.D. (2001). *The biological basis of speech: What to infer from talking to the animals*, în „Psychological Review", vol. 108, nr. 3, p. 523–549, Crossref
Vargha-Khadem, F., Watkins, K.E., Price, K.J., Ashburner, J., Alcock, K.J., Connelly, A., Franckowiak, R.S.J., Friston, K.J., Pembrey, M.E., Mîshkin, M., Gadian, D.G. & Passingham, R.E. (1998). *Neural basis of an inherited speech and language disorder*, „Proceedings of the National Acadademy of Sciences of the USA", vol. 95, p. 12695–12700, Crossref.
Wartburg, W. von (1962). *Problémes et méthodes de la linguistique*, Presses Universitaires de France, Paris.
Wechssler, E. (1900). *Gibt es Lautgesetze?*, Niemeyer, Halle.
Wilson I. & Gick B. (2006). *Articulatory Settings of French & English Monolinguals & Bilinguals*, „The Journal of the Acoustical Society of America", vol. 120, nr. 5, p. 3295, [online], Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A51en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Romanian letter-writing: a cultural-rhetorical perspective (II)

Gabriela-Iuliana Morcov[1], Ioan Milică[2]*

[1]*Doctoral School of Philological Studies, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania*
[2]*Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania*

Article info

History:
Received March 23, 2016
Accepted April 12, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
letter
rhetoric
functionalism
Romanian epistolary style

Abstract

The article aims at revealing the features of Romanian letter-writing during its stages of formation and consolidation. The structural and the stylistic analysis of letters is carried out with regard to the composition of the documents written in Old Romanian according to the requirements imposed by the Slavonic template and with regard to the rhetorical division of the three styles: the simple style, the middle style and the grand style. The description of the Old Romanian epistolary style is based on a taxonomy inspired by Roman Jakobson's functional communicative model (1964). Following the six factors identified by Jakobson, letters are classified according to the socio-cultural status and the communicative competence of the addresser and of the addressee and in line with the context, the channel and the linguistic code used to write them.

"How should the conversation be? It should be clear and simple.
These are also the two features of letter-writing."
C. Donescu, *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu...*, 1840

4. The Romanian epistolary style: a rhetorical analysis

4.1. The structure and the stylistic features of the epistolary text

The fact that letters had been written in Slavonic or in other languages of diplomacy narrowed the range of epistolary exchanges inasmuch as letter-writing was confined to certain privileged social categories: rulers, high clergy, high officials or boyars. Even in the subsequent period of time, when a growing tendency of writing in the vernacular language was witnessed, letters would continue to be employed mainly by the learned people. However, as one can find in the surviving documents, the addressers of the epistles dating from around the 17th century came also from the middle of simple, uneducated people, and most of the time the success of their written interaction was dependent on the intervention of the scribe. In addition to the practical function of their activity, which was that of enabling the written conveyance of messages, we ought to mention the contribution that the professional writers of that time (chancellors, priests, learned boyars etc.) made to the establishment and diffusion of a general form over the age.

Throughout the 16th and the 17th centuries the conventions of writing are set by the royal chanceries and this is the main reason why the epistolary formulary crafted after the Slavonic template is relatively uniform and not fundamentally different from the pattern of other legal and administrative acts. Most documents of the time rigorously include three main divisions—the initial protocol, the context, and the final protocol—with their corresponding divisions (see Table 1) that Alexandru Mareş outlines in his introduction to *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* [16th Century Romanian Documents and Memoranda]. Letters preserve just in part the structural elements of the general template, and, in different interactions, varying according to their purposes as well as the strategies they rely on, some compositional elements may be omitted, may be conventionally formulated, or, on the contrary, may be devised in a solemn, reverential or familiar tone.

*Email address: *ioanister@gmail.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

The initial protocol is primarily composed by the *address / inscription*, including the name, the title and the quality of the addressee, and the *salutation*. The context of letters displays only certain constitutive elements that generally structure the official documents. The *notification* is usually expressed by such linguistic formula as *dau (dăm) în știre* [I/we let you know] and precede the *exposition*, which consists of a report on the events and the circumstances that lead to the writing of the letter. Even if *disposition*, *proviso*, *sanction*, and *corroboration* are not typical divisions in letter-writing, some of them may exceptionally occur to signal the authority of the addresser or to act as persuasive intensifiers intended for certain categories of addressees or audiences. The *final protocol* gains a great significance in the eyes of letter-writers. One of its defining components is the *valediction*, usually inserted after the exposition, and, depending on the circumstances of the epistolary exchange, it may be omitted or it may be used as a marker of genuine reverence and solemnity. The *date* indicates the place and the time of writing and, when it occurs, it is stated after the valediction. Some of the surviving document from the 16th and the 17th centuries close through one or more *attestations*, and the *seal* is most frequently used in letter-writing.

Initial protocol	symbolic (verbal) invocation
	superscription
	address
	salutation
Context	notification
	exposition
	disposition / the injunction
	* proviso / the prohibitive clause
	sanction
	corroboration
Final protocol	valediction
	date (time and place of writing)
	attestation (subscriptions, seal)

Table 1: The formulary of the Old Romanian documents (Chivu *et al.*, 1979, p. 35–47)

It is St. Augustine who deserves the credit for having adapted the threefold division of style—the simple style, the middle style and the grand style—to the stylistic needs of Christian oratory (see, for instance, Milică, 2015) and, implicitly, to the art of letter writing, by means of the rhetorical analysis of the Pauline epistles in the light of the classical precepts of elocution. A millennium later, the 15th century Renaissance scholars would reframe the threefold division of style[1] to suit the compositional requirements of secular epistolary theory (Mack, 2011, p. 236). The refinement could have fallen into place as the austere simple style had been recognized, since the classical age, as the basic means of composition in letter-writing. It is probably by the virtue of tradition that the contemporary studies of rhetoric and stylistics implicitly value the legacy of clarity and correctness in handbooks that describe various strategies of compositional adequacy, concordant with the expressive necessities of any given type of correspondence (Bly, 2004) as well as in theoretical works that advocate the existence of three epistolographical genres (varieties): familiar, formal and solemn (Irimia, 1999, p. 159; Dumistrăcel, 2007, p. 74–77).

In the writings of Cicero, the ancient rhetorician mostly revered, read and imitated by the Medieval and the Renaissance authors of letter-writing manuals and treatises, the threefold division of style is correlated with the orator's persuasive ends (Cicero, 1939, p. 357f). Moreover, in *Retorica ad Herennium* (1964, p. 253), a classical book of rhetoric of assiduous use in the Renaissance, the threefold division of style is briefly exposed[2] as if such a doctrine were well and widely known.

[1] Some of the exegetes credit Teophrastus, Aristotle's disciple, with the authorship of the ternary canon of style: the *simple style* (humble), the *middle style* (common, moderate, temperate), and the *grand style* (sublime, solemn, serious).

[2] "There are, then, three kinds of style, called types, to which discourse, if faultless, confines itself: the first we call the Grand;

Cicero meticulously records the features of each style. The orator who delivers a speech composed in simple style speaks with clarity and modesty, so that the discourse should not stand in contrast with that of those who are not versed in the art of elocution. The simple style aims at informing and instructing the audience. Therefore, the rhetorical prowess should not be shown by dashing words, but by accurate ideas, so that "the audience, even if they are no speakers themselves, are sure they can speak in that fashion" (Cicero, 1939, p. 263). The construction of discourse and its delivery should reflect the virtues of plainness. The speech should be free of any striking or artificial stylistic adornment, the language, though plain, should be correctly used, the utterances should be clear and precise, and the concern for accuracy should unmistakeably underline the discourse. The essence of simple style lies in expressing insightful, genuine and profound ideas conveyed in a precise, clear and austere language.

In line with such precepts, various authors of letter-writing treatises regard the simple style as the most appropriate type of elocution to be used in familiar letters. Romanian epistolary practices[3] reveal that this type of composition is most frequently met in the exchange of letters among family members (Tabela 2):

Table 2: Examples of simple style letters

		Mărica Mătiiasa	Cocrișel	Ștefan Brîncoveanu
Initial protocol	symbolic invocation		†	
	super-scription	*Eu, Mărica Mătiiasa din țara Moldovei, din satul din Stăjăreni* [I, Mărica Mătiasa, in the land of Moldavia, from the village of Stăjăreni]		
	address	*(scriu) la tine, bărbate Mătei, carele șezi în Țara Ungurească* [(I write) to you, my husband Matei, who lives in Hungary]	*părinteloi meu <Spi>ridon și maiciei méle Costandeei* [to my father Spiridon and my mother Costandeea]	*Cinstită dumneata mamă* [My honoured mother]
	salutation		*Scriu închinăciune și moltă sănătate* [I am devotedly yours and I wish you good health]	*cu plecăčune sărut cinstită măna dumitale și rog pre puternicul Dumnezeu să dăruiască dumitale fericită sănătate împreună cu tot binele* [I most respectfully kiss your hand and pray to the Almighty God to bless you with good health and all the best]
Context	notification	*dau-ți știre* [I let you know]	*Și dup-acéia vă dau știre* [And then I let you know]	*Pricina scrisorii mele către dumneata de astă dată de alt nu ieste făr numai, întăi, să aflu de buna și mie mult veselitoare sănătate dumneavostră; a doao ca să aduc dumitale bună vestire*

the second, the Middle; the third, the Simple. The Grand type consists of a smooth and ornate arrangement of impressive words. The Middle type consists of words of a lower, yet not of the lowest and most colloquial, class of words. The simple type is brought down even to the most current idiom of standard speech." (*Retorica ad Herennium*, 1964, p. 253).

[3]The epistolary fragments quoted in this study are mainly excerpted from the collection *Documenta Romaniæ Historica* (DRH): *Documenta Romaniæ Historica. A. Moldova*, Editura Academiei Române, București, 1969–2006 (DRH A), and *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1965–2006 (DRH B).

				[The reason why I write to you is none other than first to hear of your good health and second to give you the good news]
	exposition	*cum eu-s beteagă și, de casă, nu-s de a ține;* [that I am in poor health and I can no longer keep the house;] *că eu am bolnăvit;* [I fell sick;] *Iar eu mă voiu ține aicea, în Moldova, lîngă oamenii miei, pînă cînd voi custa;* [and I will stay here, in Moldavia, with my people for the rest of my life;]	*Deci mă rog domnilor vostre ca lui Domnedză<u> den ceriu să nefoiți <să> mă scoteți lîngă voi în țară creștină (...) că eu dzacu în timniță de mă mănî<n>că liutul și pă<du>chie;* [So I am begging you as I would pray to God from Heaven to strive to gain my release to the Christian land (...) from the prison where my body itches with lice and dirt;] *Deci iară mă rog domnilor vostre să no mă zăbăviț aici (...) că iu mor de dorol vostru. Și înbătrănesco, și am făcot o barbă pînă în brîu.* [So I beg you once more not to leave me here (...) because I miss you dearly and I am getting old and have grown a waist-long beard.]	*Numai ci'm gătiț toate căte o basmà cu fir, c'apoi nu va fi bine de voi. Lea[lei] Stan[căi], lea[lei] Ilin[căi], lea[lei] Săf[ticăi] le sărut măinile și să le zič să fie gata basmalele cînd voi veni;* [Each of you should readily weave a scarf for me or nothing will turn out right for you. I kiss the hands of my sisters Stanca, Ilinca and Săftica and I ask you to tell them that I need my scarves ready when I am back.] *Lealii Stancăi să-i spui cum că pă neanea Radul îl dor măinile poțintel;* [Tell sister Stanca that Radu's hands hurt a little bit.]
	disposition			
	prohibitory clause			
	sanction			
	corroboration			
Final protocol	valediction	*Și să fii sănătos, amin.* [May you be in good health, amen.]	*Și <s>ă afle aiasta scrisore a mea sănătoș pre domeavostră, o G<ospod>i, amin.* [May this letter find you both in good health, amen.]	*Mila lui Dumnezău să păzească pre dum.* [May the grace of God protect you!]
	date	*Și am scris în sat Stăjăreni, Iunie 13 zile*		*Mai 27 dn., lt. 7211*
	attestation (subscriptions, seals etc.)		*† F<e>ciorol vostru Cocrișel; și sîmtu nomai co că<meșa>.* [Your son, Cocrişel; with only a shirt a wear.]	*Al dum. de fii cei mici și plecat. Șt. B."* [Your youngest and obedient son, Şt. B.]

According to Cicero, the middle style is supposed to be elegant and pleasing. The rhetorician states that this elocutional type allows for simple and dignified ornaments because "as a matter of fact, a brilliant and florid, highly coloured and polished style in which all the charms of language and thought are intertwined" (Cicero, 1939, p. 375). In Old Romanian letter-writing practices, the middle style was used in the official correspondence of the high nobility and the high clergy, or in letters sent from the royal chancery to the members of the aristocracy and of the church (Table 3):

Table 3: Examples of middle style letters

		Alexandru Coconul voievod	Mihai Viteazul	Episcopul Serafim al Buzăului
Initial protocol	symbolic invocation		†	†
	super-scription	*Cu mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voevod și domn, feciorul răposatului Io Radu voevod.* [By the grace of God, I Alexander Voivode and Lord, son of the Late Radu Voivode.]		
	address	*Scris-am domniia mea voăo satul Marotinul* [I am writing to you, the people of Marotin village]	*Bane Mihalcio și tu, vistiiar Stoico* [To you, Ban Mihalcea and to you, treasurer Stoico]	*Prea milostive și prea luminate doamne* [Most graceful and blessed Lord]
	salutation			*să fii măriia ta sănătos. Milostivul Dumnezeu să-ți dăruiască tot binele măriii tale.* [May Your Highness be in good health. May the Merciful God bestow His blessings upon Your Highness.]
Context	notification	*După aceia, vă dau în știre domniia mea* [And I let you know]	*dau-vă în știre* [I let you know]	*Alta fac în știre măriii tale* [And I also let Your Highness know]
	exposition	*Adevăr domniia mea văz și crez că ați avut păs și greu nu numai voi, ci și toată țara. Şi domniia mea încă am avut destule grele (...)* [I truly see and believe that there have been sorrows and burdens for you and for the whole country and I have been through many hardships myself (...)]	*pentru omul cistitului împărat, ce-au trimes la noi;* [about the messenger of his imperial grace, whom they sent to us;] *ce noi, cum au fost porunca împăratului și cum au fost scris în cărțile măriii lui la noi, ce ne va fi pohta noi să dăm în știre împărățiii lui de toate; ce, într-aceaea noi, de ce ne-au fost pohta am scris tot într-această carte ce am trimes la domneavoastră.;* [and we, according to the emperor's will written in His Highness' letters to us that we should let His Highness know about all our requests, wherefore have written all our requests in this letter to you;] *iar voi să căutați pre această pohtă ce-am pohtit noi.;* [and you shall meet our requests;] *și, în vreamea ce veți tocmi pre această tocmeală, voi cum mai curînd, de olac, să-m trimeateți om cu carte de olac, să-m dați în știre domniii meale. Şi am dat învățătură*	*că aici înaintea smereniei noastre venit-au Radul portarul cu răvașele măriii tale;* [that boyar Radu came to our humble door with Your Highness' letters;] *Dereptu aceea, cum au jurat ei și cum au mărturisit ei cu sufletele lor înaintea smerenii noastre și au luat și blăstem cu ofurisanie după jurământul lor, smereniia noastră încă fac în știre măriii tale. Măriia ta ești bun și milostiv, ci vei face cum te va năstăvi milostivul Dumnezeu.* [That is why I let Your Highness know that they have sworn on their souls and have taken an oath in front of us and that I placed a curse on them should they break the oath. Your Highness is kind and merciful and you will act according to God's will.]

			și lui Pandazi logofăt ce vă va spune și den gură, aceaea vă dau în știre [and, as soon as you reach an agreement, you shall send me a messenger. I have also instructed chancellor Pandazi to tell you my will]	
	disposition	*Deci, de vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să vă înturnați pre la casele voastre, să vă apucați de plug și de hrană, iar de către domniia mea veți avea pace și răpaos (...) Iar alt val sau bîntuială de către domniia mea nimica nu veți mai avea de acuma înnainte.* [Therefore, as soon as you receive my Lordship's letter, go back to your households, and start ploughing the fields, and I will let you live in peace (...). Henceforth, you shall no longer suffer any sorrow or attack for my part.]		
	proviso	*Într-alt chip să nu fie, după zisa domniiai mele. Şi însumi am zis domniia mea.* [This is my will and you shall not do any different.]		
	sanction			
	corroboration			
Final protocol	valediction		*I B̃ŭ vi ve(s)li(t), ami(n).* [May God bless you with happiness.]	**Милость Божїю стобо и господства та** [May the grace of God be upon Your Highness]
	date	*Scris maiu 5 zile, vă leat 7135 <1627>* [Written on the 5th of May, 7135 <1627>]	*Pi(s) ge(n) 26 d(n), 1600* [Written on the 26th of January, 1600]	
	attestation		*Io Mihail vodă (autografă)* [I, Michael Voivode (autograph subscription) – red wax annular seal, timeworn, belonging to Michael the Brave]	**Смѣренны єпискwп Серафим Бѹзевскїй** [The humble bishop Serafim of Buzău]

The grand style is the eloquence that sways "men's minds and move them in every possible way" (Cicero, 1939, p. 377). In oratory, this type of elocution is the amplest, the richest and the brightest. The orator that masters the simple style is skilful and ingenious, a master of the temperate style is confident and balanced, but the refinement presumed of the grand style requires vigour, sagacity and ardour. The grand style captures the audience, penetrates the souls, "implants new ideas and uproots the old" (Cicero, 1939, p. 377). The grand epistolary style is used in the solemn correspondence between kings or between erudites and it is rarely used in old Romanian letter-writing (Table 4):

Table 4: Examples of grand style letters

		King Ludovic I of Hungary	Voivode Constantin Brîncoveanu
Initial protocol	symbolic invocation		*†*
	super-scription	*Ludovicus, dei gratia, Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulagarieque rex, princeps Salernitanus, et honoris Montis sancti Angeli dominus* [Ludovic, by the grace of God, king of Hungary, Dalmatia, Croatia, Rama, Serbia, Cumania, and Bulgaria, prince of Salerno, and ruler of Mount Sant'Angelo]	*† Io Constantin Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țerii-Românești* [I Constantin Voivode, by the grace of God, ruler of Wallachia]
	adresa	*omnibus Christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris, presentem paginam inspecturis* [to all the devoted followers of Christ, present or future, who will see this letter]	*† Cinstiților și ai noștri buni prieteni și vecini de aproape, în toată vremea de bine voitori, dumnealor tot cinstitul Sfat al cinstitei cetăți Brașovul* [To our honourable, always benevolent, good friends and close neighbours, the council of the esteemed city of Brasov]
	salutation	*salutem in omnium salvatore* [may you find salvation in the Saviour of all mankind]	*sănătate și tot binele poftim d-voastră de la Dumnezeu.* [We wish you good health and God's blessings.]
Context	notification		
	exposition	*Regie sublimitatis honore primarumque executione decoratur, ut attentionis sue gratitudinis studio illic omnem reprimat, aciem sue mentis, unde noverit celsitudinis munus recepisse, tantoque in sua gloria clarior permanet, quanto in divinis cultibus et religiosorum considerationibus solertior invenitur;* [The greatness of royalty and of God's unbounded realm grows whenever the king looks fervently and sharply towards the source of his highness and it will last the more in the light of its glory the more it is devoted onto praising God and carrying for the devout.] *Nos itaque, instantissimis supplicationibus eorundem fratrum cruciferorum nobis porrectis inclinati advertentes, quod per tales versutias hominum perversorum possessiones dicti ordinis alienarentur ab eodem, cupientes igitur eisdem fratribus per oportuna subsidia succurrere in premissis etc.* [We are, therefore, moved by the relentless plea of these cross-bearing brothers in Christ, and, noting that the land of the order was taken by such vile conspiracies of evil men, it is our will to help these brothers by taking appropriate measures.]	*Cinstită cartea d-voastră, ce ați trimis, ni-au venit, și, de a d-voastră întreagă sănătate înțelegînd, bucuratu-ne-am și am dat laudă lui Dumnezeu;* [We received the graceful letter that you sent us and we gratefully rejoiced and thanked God for it;] *Dar ce să facem? Pentru multe păsuri și mari cereri și grele porunci ce avem de la cei ce ne stăpînesc, care unul Dumnezeu știe în ce greu ne aflăm și cu cîtă dătorie s'au încărcat ceastă biată țară; – pentru aceia s'au făcut socoteală cu tot Sfatul boierimii țerii noastre (...)* [But what is to be done? For so many sorrows and great burdens and harsh commands that we bear from our rulers, only God knows the hardships that we endure and the debt that overwhelms the poor country – for these reasons the Boyars' were summoned to council (...)] *Și, după aceasta, dînd Dumnezeu să mai răsuflăm, nu vor mai avea de aceste supărări, nici aceștia de țara d-voastră, nici pămîntenii noștri* [And, henceforth, with God's help, there will be fewer worries for our people and for yours]
	disposition		
	prohibitive clause		
	sanction		
	corroboration	*In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus nostras literas privilegiales, pendentis et authentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas.*	

		[To the everlasting and enduring memory of our will, we hereby invest this letter of privilege with the power of our double royal seal.]	
Final protocol	valediction		*Şi cu aceasta sfîrşind, mila lui Dumnezeu să fie cu d-voastră.* [And thus I close my letter and may the grace of God be upon you.]
	date	*Anno domini MCCCLVII, quarto Nonas mensis Martis, regni autem nostri anno sedecimo.* [The year of Our Lord 1357, the fourth day before the Nonæ of March, and the sixteenth year of our reign.]	*Scris în Tîrgovişte, Ghenarie 13, leatul 7215 [1707]* [Written in Tîrgovişte, the 13th of January, 7215 (1707)]
	attestation		*De bine voitor d-voastră Io Constandin Voevod* [Your well-wishing, I, Constantin Voivode]

Since the threefold division of style applied to letter-writing in the Renaissance also occurs in the Romanian epistolography, it is worth mentioning that the rhetorical analysis of some of the letters included in DRH and in other sources outlines an inventory of epistolary stylistic features.

As anticipated in Milică & Morcov (2016, Secțiunea 2), by the end of the 16th century such erudites as the Flemish scholar Justus Lipsius included in their letter-writing manuals and treatises comments on the qualities of the epistolary style (Figure 1): *brevity* (brevitas), *clarity* (perspicuitas), *simplicity* (simplicitas), *elegance* (venustas), and *propriety* (decentia), and thus they became part of the noble rhetorical tradition on the virtues and vices of style (cf. Milică, 2014, p. 41–48).

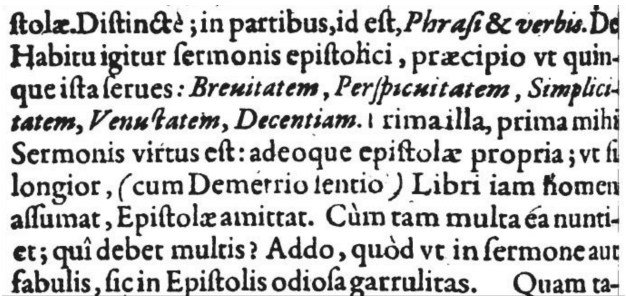
ſtolæ. Diſtinctè ; in partibus, id eſt, *Phraſi & verbis.* De
Habitu igitur ſermonis epiſtolici, præcipio vt quin-
que iſta ſeruet : *Breuitatem, Perſpicuitatem, Simplici-*
tatem, Venuſtatem, Decentiam. Prima illa, prima mihi
Sermonis virtus eſt : adeoque epiſtolæ propria ; vt ſi
longior, (cum Demetrio Ienio) Libri iam ſiomen
aſſumat, Epiſtolæ amittat. Cùm tam multa ea nunti-
et ; quî debet multis ? Addo, quòd vt in ſermone aut
fabulis, ſic in Epiſtolis odioſa garrulitas. Quam ta-

Figure 1: Excerpt from *Epistolica Institutio* (1591) by Justus Lipsius.

In letter-writing, the virtue of *brevity* lies in the balance between the relevance of the subject matter and the length of the text. A common subject should be conveyed simply and briefly whereas the complex topic of scholarly and highly formal letters requires a considerable length.

Clarity refers to the precision of language in expressing well defined ideas. This means that letters should be written correctly and rationally.

Simplicity involves straightforwardness and honesty, not ostentation and grandiloquence.

Elegance highlights the author's esprit and erudition. This virtue is of crucial importance in the epistolary style as it emphasizes the middle or the grand style through the use of ornaments like sayings, proverbs, maxims, quotes and other words of wisdom.

According to Aristotel (2004, p. 319), *appropriateness* (Gr. *τὸ πρέπον*) reveals the orator's ability to adapt the discourse to to the subject matter, to his disposition and personality and to the expectations of the audience. Therefore, in oratory as well as in letter-writing, appropriateness mirrors the persuasive forces implied by the relation sender-message-receiver.

From the 17th century onwards, this inventory of stylistic virtues was gradually adopted in letter-writing so that by the 19th century many manuals and treatises of epistolary rhetoric would implicitly

recommend them as prerequisites of the epistolary ethics and ceremonial as it is the case of Urzescu's letter-writing manual (1840).

4.2. The functional taxonomy of the Romanian letters in the 16th and the 17th centuries

The rhetorical features of Romanian letter-writing depend on the internal (linguistic) and the external (extra linguistic) freedoms and limitations that define the epistolary practice from one century to another. Consequently, the typology we suggest for the old Romanian letter-writing is neither infallible, nor exhaustive, but aims at pointing out the main compositional and functional traits of the epistolary style during its formation and development. The theoretical foundation of the taxonomy was inspired by the communicative model proposed by Jakobson (1964), under the influence of the groundbreaking works of Karl Bühler (Bühler, 2011) and Nicolai Trubetzkoy (Troubetzkoy, 1949).

Jakobson's communicative model brings forth the two semiotic axes of the speech act, namely the subjective axis: *sender – message – receiver*, and the objective axis: *context – code* (the form of the message) – *channel*, and enables the classification of letters according to the sociocultural profile and the expressive abilities of the sender (the addresser), to the sociocultural background and the stylistic attitude of the receiver (the addressee) and to the content of the message in relation to a certain context, to a certain linguistic code and to the peculiarities of the channel.

According to the sociocultural profile of the addresser, three main types of letters were identified: *letters of the rulers*, *letters of the high clergy* and *letters of various officials*. In relation to the number of persons involved in the process of letter-writing we distinguish between the *unique* and the *collective sender*. It is also important to signal the stylistic differences between *male* and *female senders*.

Similar to the focus on the addresser's sociocultural profile, the focus on the sociocultural background of the addressee enables the distinction among *letters to rulers*, *letters to the high clergy* and *letters to the various officials* of the time. The initiative of letter-writing is particularly important in separating the *initial letters* from *letters of response* or *letters of intervention*.

The *public – private* opposition envisaged by the semiotic solidarity between the message and the context led us to identify two classes of letters: a) the *official correspondence*, dominated by the *legal* (judicial and administrative), *diplomatic* and *commercial correspondence*, and b) the *private correspondence*, a class of letters with fewer examples and less productive in terms of structural and functional distinctions.

The code and the channel of communication were also considered to make some fruitful remarks on the ceremonial of letter-writing in Old Romanian.

4.2.1. The sender

In early Romanian letter-writing, on the sender's side, the epistolary practices are governed by a conservative tendency in the use of formulae and reflect the tensions between the quasi-mechanical imitation of the conventions imposed by the traditional use of foreign templates and by their relatively creative imitation.

4.2.1.1. Letters of the rulers

The history of the Romanian epistolary style begins in the rulers' chanceries. Shaped by the Latin and Slavonic epistolary cultures, letter-writing finds its first rhetoric encoding that guarantees its functionality, and letters sent by the voivodes during the 16th and the 17th centuries most frequently adopt the formulary outlined in Table 1. With few exceptions, letters begin with the symbolical invocation of the divinity, symbolized by the cross, true to the spirit of an age when man believed that all his actions are overseen by God. The first hallmark in the letters of the rulers is *the superscription*, an essential constituent and a symbol of the addresser's authority. Opening each document, this fixed formula shows the high level of standardization of the epistolary formulary of the time. The conventional formulae follow the model: "*Noi, Vasilie v(oie)vod, cu mila lui Dumnezău, domnu Țării Moldovii*" [We, Voivode Vasilie, ruler of Moldavia by the grace of God] (DRH A, XXIV/122), and sometimes they may include the filiation: "*Cu mila lui Dumnezeu, Io Alexandru Voevod și domn, feciorul răposatului Io Radu voevod*" [By the grace of

God, Io Alexander, Voivode and Lord, Son of the Late Io Radu Voivode] (DRH B, XXI/224), an element that will also be used by senders of a lesser sociocultural standing. The situations in which the addresser's identity is framed by patterns composed in the Slavonic language, although the document is written in Romanian, are very common: "*† Иѡ Василїѣ воєвода, в(о)Жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)даръ Земли Мѡлдавскои / † Io Vasilie voevoda, bojiiu milostiiu, gospodar Zemli Moldavscoi*" [Io Voivode Vasilie, by the grace of God ruler of the Moldavian Land] (DRH A, XXIII/194).

The address or *the inscription* is a vital part of the letter, also present in the letters of rulers where it is generally introduced by the conventional structure "*scrie(m) domnia mea*" [My Lordship writes]. When a certain protocol of address is imposed by the sociocultural status of the addressee, this formula is reverentially written in Slavonic, according to the conventional pattern: "**Пишем господство ми честнеишомѫ и Богъизбраномѫ wтъцѫ нашимѫ, кир Сирафим, архиепископ Бѫзовски.**" [My Lordship writes the honourable and by God chosen our priest, chir Serafim, archbishop of Buzău] (DRH B, XXXVII/309). Even if it is a compositional element that differentiates letters from other types of documents, the *salutation* scarcely occurs in the letters of the ruling voivodes in the 16th and 17th centuries, and when it does appear, in a letters exchange with a church official (DRH B, XXXVII/309), with a boyar (DRH B, XXXVII/306) or with a boyar's wife (DRH B, XXXIV/247), it is restricted to the simple formula "*sănătate*" or its Slavonic equivalent "**ѕдравнє**" [Good health to you!].

Contextwise, these letters display a series of elements that do not characterize letter-writing, but rather other types of documents. For instance, most of the letters written by the rulers include a *disposition*, especially when addressing the boyars, the monastic communities, the high officials or other recipients in charge of administrative issues. The disposition is introduced by structures such as "*Pentr-acea, dacă vei vedea cartea domniei méle*" [Therefore, if you see my Lordship's letter] (DRH A, XXVIII/162), "*Deci, de vreme ce veți vedea această carte a domnii mele*" [Hence, as you see my Lordship's letter] (DRH B, XXI/224), and closes with imperative clauses, the so-called proviso, or prohibitive clauses: "*Aceasta-ț grăiescu domnia mea și într-alt chip să nu faci.*" [This is my Lordship's command to you, and you shall not act any differently!] (DRH B, XXXIV/247).

In a small number of letters the prohibitive clause is, interestingly, accompanied by the sanction, whose content varies from simple admonition: "*bini să știi că mari certare ver avea di cătră domnia mea*" [you should definitely know that my Lordship will reprimand you] (DRH B, XXXV/131) to highly persuasive threats: "*bine să știți că voiu să tremiț domnia mea om domnescu să vă spargă casele fără de voia voastră. Să nu vă pae într- altu chip!*" [you should definitely know that my Lordship will send one of my servants to break into your houses without your permission. Make no mistake about it!] (DRH B, XXXVI/25).

The final protocol of these letters is also distinctive through the absence of the valediction, the exceptions being prompted by the epistolary exchange with the addressees of the same social rank or with the high clergy. Most of the times, the final protocol is written in Slavonic, its content adjusted to the following pattern: "*La Iași, în anul 7142 <1633> sept<embrie> 16./ † Domnul a spus./ † Ghianghea mare log<ofăt> a învățat./ † Tănasie a scris*" [Written in Iasi, in the year 7142 <1633>, September, the 16th / † dictated by His Lordship / † learnt by Ghianghea, the great chancellor / † written by Tănasie] (DRH A, XXI/399).

4.2.1.2. Letters of the high clergy

The high clergy includes patriarchs, metropolitans and bishops whose epistolary activity is materialized in letters of damnation, of confirmation, of empowerment or with other functions. These letters are also defined by the utmost uniformity of the formulas which highlights a communicative proficiency governed by the sociocultural status of the addressee.

Crafted around a nucleus that indicates the name, the rank and the region under control, the superscription is different for the patriarch: "*† Chiril cu mila lui Domnezeu arhiepiscop cetăție lui Constantin, Rîmului Nou și a toată lumea patriiarh*" [Chiril, by the Grace of God archbishop of Constantinople, of New Rome, and Patriarch of the entire world] (DRH B, XXII/377), for the metropolitan: "*† Милостїю*

божїю, прѣwсвѣщенныи кѵр Грїгорїе, митрополит въсои земли Влашкои. / † *Cu mila lui Dumnezeu, Preasfinţitul chir Grigorie mitropolit a toată Ţara Ungrovlahiei.*" [By the Grace of God, his Holy Lordship Grigorie, metropolitan of the Hungaro-Wallachian Land] (DRH B, XXIII/53), and for the bishop: "† *Smeritul episcop Serafim al Buzăului*" [The humble bishop Serafim of Buzău][4]. Another fundamental element of structure is the salutation that becomes the communicative sequence in which the addresser assumes the role of a messenger of God's Word: "*dar vooa şi pace şi milă de la Domnezeu a tuturor ţiitori şi de la domnu nostru Iisus Hristos*" [Grace to you, peace and mercy from the All-embracing God and from our Lord Jesus Christ] (DRH B, XXII/377).

Generally prompted by either a person or a group who want to manage their conflicts or to secure their properties by appealing to the authority of the high clergy, most letters are shaped as "letters of anathema" and the focus on the addressee is amplified towards the end of the message, as the proviso and the divine sanction (rarely doubled by the material sanction) build up the framework of a highly intense discourse. Therefore, the letters of the high clergy are structured on the formulae of the Slavonic template, and also bear the stylistic markers of the Biblical epistles, a feature illustrating that they are part of a long-standing tradition which provides this class of letters with the utmost rhetorical stability.

4.2.1.3. Letters of various officials

The members of the chanceries or of other administrative offices, from high-ranking boyars to the village chiefs, were frequently involved in the practices of letter-writing and, as intermediaries between the ruler and the people, enhanced the familiarity of the commoners with the epistolary formulary of the time. These official messages do not deviate from the well-known letter-writing standards and distinguish themselves mainly through the initial and final formulae by which the addresser establishes his relation with the addressee and the degree of formality or, where necessary, the degree of reverence. Both in the correspondence with the voivodes and in the letters to recipients of inferior ranks, the epistolary ceremonial preserves its formality, with inherent differences deriving from the recipient's status or the sender's power and authority. The letters to rulers had to include the address/inscription: "*Prea milostive doamne*" [Most gracious Lord], the salutation: "*Să fii măria ta/dumitale sănătos*" [May Your Lordship be in good health], and the valediction. In letters to officials of inferior rank, the importance of the superscription is revealed by the use of Slavonic structures: "**Єто аз**" [Namely me...], complemented by the filiation: "† *Eu Chisar păharnicul, feciorul Chircăi comisul de în Ruda (scris-am la voi satul Groşani)*" [I, Chisar, the cup-bearer, son of Chirca, the equerry of Ruda (I am writing to you, the people of Grosani village)] (DRH B, XXV/347), and stresses the social distance between the sender and the receiver.

The letters exchange between interlocutors sharing the same sociocultural status is particularly interesting, because, although they belong to the official correspondence, the letters display strategies of closeness, which are typical of positive politeness. For example, in administrative documents such as letters of request or of intervention, it is possible to notice that the address acts as an intensifier of the persuasive effect: "*la ai miei cinstiţi şi preaiubiţi şi dulci şi dragi părinţi mai mari jupînul Lucaci marele bulgăr şi la judeţul cel mare*" [to my honourable, well-beloved, sweet and dear elders, master Lucaci the illustrious mayor and the great council of the city of Sibiu] (DRH B, XI/355). The tendency to diminish the formality of the communicative ceremonial and the rhetorical distance between the parties is carried out through such elements as the salutation and the valediction. We can therefore take note that, beside their dominant conative function, such letters also reveal an expressive function.

4.2.1.4. The collective sender

A typical contemporary letter acts as a bridge between one addresser and one addressee. This type of letter is also an instrument of the official correspondence, but it essentially belongs to the sphere of private correspondence, since it is the ideal vehicle for the spontaneous and genuine exchange of thoughts and feel-

[4]In this letter, the superscription is superseded by the subscription which indicates the name, the rank, and the region under control: "† *The humble bishop Serafim of Buzău*". In time, this transposition correlated with an address in the vocative will become more typical for the structure of letters.

ings, having a highly intimate nature. In the 17th century Romanian official correspondence, the instances in which letters are signed by a collective sender are very common, especially if the social relationship between the parties is marked by inferiority – superiority: "*† Ci<n>stit și de Dumnedzău dăruit părintele nostru, Pătrașco logofătul cel mare, multă viiață și sănătate ca să aibi dumneata de la domnul Dumnedzău, ce-au făcut ceriul și pământul și de la preacurata maică și ca să primești dumneata multă închinăciune de la mai mici feciorii dumitale, de la popa Ion den Read și de la Cămîrzan de acolea*" [Dear honourable and God favoured father, Pătrașco, high chancellor, we wish you long life and good health from God the creator of heaven and earth and from the Holy Virgin, and we ask you to receive the humble respect of your sons, priest Ion of Read and Cămîrzan] (DRH A, XXII/176).

Due to the low level of education, the lower nobility, the common clergy, and the peasants would address the high officials, the boyars and even the ruler through the intermediary of a professional letter-writer, either to send back word about the fulfilment of some requests, or to make various administrative and legal demands. In their turn, the members of the ruling class conformed to the same epistolary practice if they were ignorant about the rules of letter-writing. This shows that in the old Romanian epistolary style the role distinction (Chițimia & Toma, 1984, p. 31; Murphy, 2001, p. 204) between *dictatores* (the message conveyers) and *scriptores* (the message writers) was active and relevant.

4.2.1.5. Letters from men, letters from women

It is worth mentioning the differences between the male letter writer and the female letter writer. In the epistolary culture of the old times, letter-writing was predominantly a male activity fulfilled by excellence by the clergy or by some members of the legislative authorities. Though considerably less numerous, letters were written by women since the dawn of the Romanian epistolary style. In the light of the collection *Scrisori de femei* [Letters from women] by Nicolae Iorga, one can notice that women's letters obey the same rhetorical requirements of the official standard of the time. In terms of content, however, these letters stand out as original with regard to the topic, to their style and to their emotional intensity. Women's letters follow the conventions of the typical sequences out of which the superscription highlights the sender's need to legitimize her identity by referring to the male figures of the family when mentioning the filiation or the alliance by marriage: "*Ileana Vorniceasa a răposatului Toader Cantacuzino biv Vel Vornic*" [Ileana Vorniceasa, wife of the late Toader Cantacuzino, former high steward of the court] (Iorga, 2011, p. 57).

4.2.2. The receiver

In line with the stylistic typology of the letters classified according to the sender's sociocultural rank, the old Romanian epistolary style is structured around the receiver's identity as well.

4.2.2.1. Letters to rulers

The correspondence with the political rulers followed a discursive protocol defined by utmost reverence and dignity. The conventional formulae generally used in these letters belong to the structural sequences (the address, the salutation, the valedictions) dominated by the phatic and/or the conative function of the speech act. For example, the address consists of formulae such as "*Preamilostive doamne*" [Most graceful Sire] or "*Milostive și luminate doamne*" [Graceful and enlightened Sire], the salutation remains unchanged regardless of the sender's rank: "*Să fii măriia ta/dumitale sănătos*" [May your Lordship be in good health], and the valediction accomplishes the reverential intensity of the letter: "*Dumnezeu să te veselească și să te zilească în ai mulți și buni, amin*" [May God bless you with happiness and many good years, amen!] (DRH B, XXIV/269).

4.2.2.2. Letters to the high clergy

Aware of the spiritual and legal authority of the receiver, the sender appeals to strategies of address that are essential to the compositional accomplishment of the letters to the high clergy. Depending on the receiver's social rank, on the sender's standing, and on the type of letter, the address, the salutation and

the valediction are differently crafted, because these sequences always delineate the addresser's attention equally oriented towards the addressee and the context. Even when the emitter is the ruler of the country himself, the initial protocol adapted to the context is minutely polished: "*† Милостїею Божїею, їѡ Матеи Басараба воєводъ и господинъ. Пишем господство ми честнеишомѫ и Богъизбраномѫ wтъцѫ нашимѫ, кир Сирафим, архиепископ Бѫзовски, здравие.*" [By the grace of God, Io Matei Basarab, voivode and lord. My lordship writes to our honourable and God chosen priest, chir Serafim, archbishop of Buzau, good health], as the writer uses a solemn formula of address, "*sfinția ta*" [your holiness] throughout the letter (DRH B, XXXVII/ 309).

4.2.2.3. Letters to various officials

When the ruler addresses his officials, the salutation and the valediction are omitted, whereas the address is kept as the element that provides the identity and functionality of the letter. Whenever the senders are yeomen, villagers, members of the lower nobility or members of the monastic orders, their letters bear the markers of assumed inferiority and/or humility. In such cases, the salutation and the address are very reverential and may overemphasize the receiver's superiority: "*† Cinstite al nostru părinte, dumneata giupîne Toderașco, logofăt mare, să fii dumneata sănătos*" [Our honourable father, you, boyar Toderasco, high chancellor, may you be in good health!] (DRH A, XXVIII/70), whereas the subscription brings out the topos of modesty which underlines the rhetorical and social distance between the parties involved in the epistolary exchange: "*† Mai mic fecior și sluga dumitale*" [Your humble son and servant] (DRH A, XXVIII/70).

4.2.2.4. The collective receiver

Both letters to individuals and letters to collective recipients are of common use in the old Romanian epistolary style. Letters of the second type are particularly interesting as they clearly display the uneven social relationships based on the opposition *superiority – inferiority*. Most of the times, the letters with collective receiver have a simple address, without insistence on the recipient's individuality, and this marker is present in letters of direct request or intervention: "*Scris-am la voi satul Groșani*" [I have written to you, the village of Groşani] (DRH B, XXV/347).

4.2.3. The initiative of writing

Letters can be classified according to the initiative of writing[5], irrespective of their public or private nature:

a) *initial letters* are the most common in public and private epistolary practice, as the addresser is the agent who initiates the letter exchange;
b) *letters of reply* reflect the recipient's attitude towards the sender's message. If we direct our attention on some of the old Romanian letters, we notice the use of specific phrases, generally introduced after the address, before the exposition, and of other elements that provide contextual continuity. A revealing example is the letter dating from 1635 sent by the voivode Vasile Lupu to the boyar Racovita, in which these typical structures occur immediately after the address: "*Scriem Domniia Mea (...) de carte ce ai trimis la Domniia Mea. Înțeles-am scrisorei dumitale...*" [My Lordship writes to you (...) about the letter you sent to my Lordship. I understand from your letter that...]. Subsequently, the letter refers to the message already received and it is composed as an elaborated reply whose coherence is emphasized by connectors: "*Scrii dumneata cum (...)*" [You write that (...)], "*Alta, te pohtești dumneata să fii (...)*" [Moreover, you want to be (...)] (DRH A, XXIII/194).
c) *letters of intervention* are sometimes considered variants of initial letters, but their structural and functional identity is given by the fact that the sender assumes the role of intermediary between a third party, not directly involved in the epistolary exchange, and the recipient. Letters of intervention were very common in the old chanceries, since various administrative officials intermediated between the ruler and his subjects, on the one hand, and between two conflicting parties, on the other. Here is a

[5] According to this parameter, Vârgolici (2009, p. 67–69) divides the contemporary correspondence in *initial letters*, *letters of reply*, and *follow-up letters*.

relevant excerpt from a typical letter of intervention: "*Scriem la priiatinul nostru, la Furtuna ce au fost comis. Dămu-ți știre pentru rândul cestui fecior al nostru, anume Nașcul de Moșetești, cum au <v>init de s-au jeluit pre dumneata, cu mare jalobă (...) Pentr-acela lucru, dăm știre, deacă vei vedea cartea noastră, iar dumneata să-l lași foarte în pace*" [We write to our friend, Furtuna, the former equerry. We let you know about this young man, Naşcu from Moşeteşti, who came and complained about you (...). It is for this reason that we let you know that, when you see this letter, you must let him be] (DRH A, XXV/413).

4.2.4. The message and the context

The letter typology is also organized according to the functional opposition *public – private*. Since the letter is a text that expresses the sender's view on various facts and events, the conveyed message may be interpreted as a semiotic link between its author, the reality and the recipient. Consequently, the differences in form and content between the public (official) and the private (familiar) correspondence illustrate the rhetoric identity of letters as well as the enactment of the referential function.

The drafting rules of the chancery documents favoured a standardization of the old Romanian epistolary formulary, after the Slavonic template (Chițimia & Toma, 1984, p. 30), In the early stages of letter-writing, the structural similarities between the initial and the final protocols and between the constituent elements of different contexts did not allow an accurate distinction between letters and other types of documents. At the time, the most common classification included three main types of documents (Chițimia & Toma, 1984, p. 30): *acts* (royal privileges, commitments between two parties or legal royal letters), *letters* (any type of correspondence, often independent of any legal foundation), and *scripturæ* (short written messages or documents including notes or drafts which often acted as starting points in the elaboration of specific acts, petitions, reports and the like).

The volumes of the *Documenta Romaniæ Historica* (DRH) reveal that for such notions as 'act' or 'letter' the scribes used various overlapping terms. This comes as no surprise since, in the Byzantine age, the compositional patterns of the letters did not completely differ from those of other writings often put in epistolary form: homilies, theological, historical or literary writings (Jeffreys & Kazhdan, 2000, p. 719), probably composed under the influence of the Pauline epistles. In the Romanian formularies, insufficiently explored to ascertain the validity of the medieval thin line between *ars dictaminis* (epistolary writing) and *ars notariæ* (legal writing), the letter was named *carte* [written document], and this generic word was used in the titles of some legal documents as well: *carte domnească* [royal letter], *carte de judecată* [letter of legal proceeding], *carte de mărturie* [letter of testimony], *carte de proprietate* [deed], *carte de schimb* [letter of exchange], *carte de afurisenie* [anathema], *carte de iertare* [letter of indulgence], etc.

In the *official correspondence*, letters fall under the following categories:

a) *The legal and the administrative correspondence*, which dominates the old epistolary style. During the 16th and the 17th century, most legal and administrative letters are sent by the voivode, by the high officials, by the village chief, by the regional judge or by the high clergy. One can mention here the numerous letters of disposition from the ruler, such as Vasile Lupu's: "*Scriem domnia mea la slugile domniei mele, la aprodzi și la slugi hătmănești (...), Deaca veți vedea cartea domnii mele, iar voi să aveț a lă<sa> în pace țîgani svetii Ipiscopii de Roman (...). Aceasta vă scriem, mai multu val să nu le faceț.*" [My Lordship writes to my servants, bailiffs and ataman forces (...). When you read my Lordship's letter, do not trouble the gispsies of the holy bishop of Roman (...) This is my will and you must not harm them any further] (DRH A, XXII/152).
b) *The diplomatic correspondence*; diplomacy is generally defined as the activity, the science or the art of managing the interaction between states. The diplomatic letter, deprived of the advantages of nonverbal communication, becomes efficient through its persuasive content, its rhetorical values, and its compositional protocols which outline the sender's ability to adjust the discourse to the historical and political issues to be negotiated. The principles of diplomatic communication are present in the old Romanian letter-writing especially in the correspondence of the rulers. In a letter from 1599,

sent by Mihai Viteazul to Ieremia Movilă (DRH B, XI/353), the address preserves its diplomatic solemnity, in spite of the impression of affection: "*Scriem fratelui nostru din inimă celui mai iubit, Ioan Ieremia Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei*" [We write from our heart to our most beloved brother, Ioan Ieremia Moghilă, lord of Moldavia by the grace of God]. Following the etiquette, the salutation reflects the elegant tone that defines the entire letter "*Urăm domniei sale lungă domnie și sănătate și fericire întru toate*" [We wish His Highness long reign, good health and happiness]. The valediction amplifies the solemnity of the message and conforms to the style of the letters to rulers: "*Cu aceasta dorim domniei tale de la domnul Dumnezeu sănătate și domnie fericită întru mulți ani*" [By this, we wish Your Highness good health and may God bless you with a long and happy reign].

c) *The commercial correspondence*, which also reflects the stereotypical nature of letters, allows us to understand the manner in which the text can emerge from a communicative ritual performed long enough to first give rise to cognitive schemata and, afterwards, to textual patterns. Thus, the mental schemes associated with any action of exchange generated specific formalized texts (cf. Metzeltin & Thir, 2013). Many of the old documents are deeds associated to selling, buying or donating, and letters, less numerous, that depict the relationship between two parties involved in a commercial transaction nowadays seen in terms of supply and demand. In such a letter, Ivașco, a former great 'vornic' is writing to Muşat: "*pentru cea delniță ce-ai cumpărat de la Stănești (...), să o lași dumneata să fie pre séama noastră și ți-o voiu prinde în séama celor 18 galbeni*" [about that piece of land that you bought from Stănești (...), let it on our account and we shall cover it from your debt of 18 gold coins] (DRH B, XXIII/360).

In contrast with the official correspondence, divided in well-defined categories, a taxonomy of *private letters* proves difficult to build in the early stages of Romanian letter-writing. Emerging from the communicative rituals stimulated by the impulse towards confession, the private letter, with its intimate and emotional nature, mirrors the writer's unique world-view, being generally accepted as an example of unaffectedness and spontaneity. Private letters are mainly defined by their disregard of epistolary conventions, as they display forms, structures and choices specific to the spoken language. The conventions are only kept with regard to the initial and final sequences and the epistler's creativity is revealed by deviations, omissions and other stylistic innovations. One of the most famous letters, dated around 1600, is the letter of Cocrișel (DRH B, XI/419), who, after being taken prisoner of war, wrote to his parents to inform them about his situation and his attempts to regain freedom. The content is defined by the writer's expressiveness and by the familiar tone that governs the discourse. The form reflects the writing norms of the time. The initial protocol is reduced to a single sentence which concentrates the typical constituents, the symbolical invocation, the salutation and the address: "*† Scriu închinăciune și moltă sănătate părinteloi meu Spiridon și maiciei mele Costandeei*" [I am devotedly yours and I wish you good health, my father Spiridon and my mother Costandeea]. The content information included in the letter's context is adjusted to the epistolary conventions, and the final part consists of the valediction: "*Și să afle aiasta scrisoare a mea sănătoș pre dumeavoastră, o Gospodi, amin*" [May this letter find you both in good health, o Gospodi, amen] and of the subscription: "*Feciorul vostru Cocrișel*" [Your son, Cocrișel].

In spite of the highly phatic nature of the letter-writing conventions, Cocrișel's letter displays an obvious emotive function. It flows as a confession which, by its dramatic tone, aims at moving the addressee, and the unaffectedness and sincerity shine through the expressive choices that bring it closer to the spoken language: "*mă mănîncă lutul și păduchie*" [my body itches with lice and dirt]; "*mor de dorol vostru*" [I miss you dearly]; "*barbă pînă-n brîu*" [waist-long beard]. This is the period when the private letter blends the familiar forms of address suited to specific contexts with the official templates which are typical for the medieval letter.

The private communication in which the letter asserts its intimate nature, its relative freedom from conventions and its role of intermediary between two people faced with the impossibility of direct interaction highlights different facets of the addresser such as the soldier gone to war, the man deprived of freedom, the person involved in correspondence with family and friends, the lover and so on.

4.2.5. The channel and the code

The communicative channel typical for the letter is writing. Most of the letters preserved from the Romanian Middle Ages are not autograph writings and, although the epistle's vocabulary frequently record the forms of the verb in the 1st person *scriu/scriem* [I write / we write], the final arrangement and the observance of the writing standard are not usually carried out by the addresser, but by the scribe who thus becomes an intermediary between the parties. His identity is announced inside the letter's body by structures such as "*† Tănasie <a scris>*" [<Written by> Tanasie] (DRH A, XXI/399), inserted in the final protocol. Letters were commonly written on paper, the parchment being used only for solemn documents written in Slavonic. It is worth mentioning that in the early stages of Romanian letter-writing the use of the two channels, the written and the oral, was very common in official communication. The preference for the oral transmission of the important messages was a political strategy adopted by the medieval rulers and, implicitly, a particularity of the time's diplomatic correspondence. Such sequences as "*† Rogu-mă măriei tale să crezi pre omul nostru, pre Gligorie postealnicul, de ce va grăi.*" [I ask your Lordship to trust the words of our man, Gligorie] (Chivu *et al.*, 1979, p. 110) become rare as time goes by.

In the first part of Section 3 (Milică & Morcov, 2016), we noticed that the cultural evolution of the Romanian letter-writing developed under the influence of some foreign models, the most important being the Slavonic template. During the 16th century, the tendency to compose letters by means of foreign patterns gradually gave way to the initiative of writing the official and private letters in Romanian. In the following century, Romanian became the standard language of letter-writing, though the letter was still affected by the long use of the Slavonic model, a defining trait which can be seen in the intertwining of the two linguistic codes. The phatic ceremonial of the epistolary exchange is revealed by the introduction of Slavonic elements in the initial and the final protocols even if the rest of the letter is written in Romanian. The fact that the superscription (especially in the ruler's letters), the place and the time of writing, and, at times, the valediction and the scribe's identity, that is all the elements with a fixed structure, mirror the Slavonic template suggests the existence of a simplified formulary used in letter-writing.

Gradually, the use of the old language of culture is limited to some royal documents which indicate the habit of appealing to a familiar template, on the one hand, and the strategy to amplify the persuasive potential of the ruler's letters, on the other. In the 17th century the Slavonic code is preserved by virtue of tradition as well as to provide solemnity to the chancery documents, especially while drawing up the letters of donation, protection of rights etc. Furthermore, *arenga*, a rhetorical ornament otherwise rarely used in the diplomatic documents of the time, is introduced only in the letters entirely drafted in Slavonic and written on parchment, an elegant and precious material. Thus, in a period of time when the writings in Romanian stress their functionality in various fields of activity, public or private, the Slavonic language often becomes the symbol of religious solemnity.

Bibliography

*** (1964) *Rhetorica ad Herennium* [Ad C. Herennium de ratione dicendi], with an English translation by Harry Caplan, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Aristotel (2004). *Retorica*, bilingual edition, translation, introduction and index by Maria-Cristina Andrieș, notes and comments by Ștefan-Sebastian Matei, Editura Iri, București.

Bly, R.W. (2004). *Webster's New World Letter Writing Handbook*, Wiley Publishing Inc., Indianapolis, IN.

Bühler, K. (2011). *Theory of Language. The Representational Function of Language*, translated by Donald Fraser Goodwin in collaboration with Achim Eschbach, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, Crossref.

Chițimia, I.C. & Toma, S. (coord.) (1984). *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Chivu, Gh. (2000). *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman Moraru, A. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R., București.

Cicero (1939). *Brutus. Orator*, translated by G.L. Hendrickson, H.M. Hubbell, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Donescu, C. (1840). *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu*, Tipografia lui Eliad, Bucureşti.
Dumistrăcel, S. (2007). *Limbajul publicistic din perspectiva stilurilor funcționale*, Editura Institutul European, Iași.
DRH A = *Documenta Romaniæ Historica. A. Moldova*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1969–2006.
DRH B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1965–2006.
DRH C = *Documenta Romaniæ Historica. C. Transilvania*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1981.
Iorga, N. (1925). *Scrisori de boieri. Scrisori de Domni*, Aşezământul tipografic "Datina Românească", Vălenii de Munte.
Iorga, N. (2011). *Scrisori de femei*, Editura Vremea, Bucureşti.
Irimia, D. (1999). *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași.
Jakobson, R. (1964). *Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă*, in *Probleme de stilistică*, translated by Mihail Nasta in collaboration with Matei Călinescu, Editura Științifică, București, p. 83–125.
Jeffreys, E.M. & Kazhdan, A.P. (1991). *Epistolography*, in Kazhdan, A.P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, Oxford University Press, Oxford – New York, p. 718–720, Crossref.
Mack, P. (2011). *Letter-Writing Manuals*, in *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620*, Oxford University Press.
Metzeltin, M. & Thir, M. (2013). *Antropologia textului*, translated by Octavian Nicolae, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Milică, I. (2014). *Noțiuni de stilistică*, Editura Vasiliana '98, Iași.
Milică, I. (2015). *Funcțiile stilului în retorica creștină a Sf. Augustin*, in "Diacronia", 1, Jan. 13, art. A7, Crossref.
Milică, I. & Morcov, I. (2016). *Scrisul epistolar românesc: o perspectivă cultural-retorică (I)*, in "Diacronia", 3, Feb. 12, art. A39, Crossref.
Murphy, J.J. (2001). *Rhetoric in the Middle Ages. A History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, AZ.
Troubetzkoy, N.S. (1949). *Principes de phonologie*, traduits par J. Cantineau, Librairie C. Klincksieck, Paris.
Urzescu, V. (1840). *Epistolar sau modele de scrisori pentru tot felul de trebuințe, cules din cei mai vestiți autori noi și vechi, franțezi și alți cu formulele politeții moderne...*, Tipografia Pitarului Constandin Pencovici, București.
Vârgolici, N. (2009). *Redactare și corespondență*, Editura Universității din București, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A51ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Scrisul epistolar românesc: o perspectivă cultural-retorică (II)

Gabriela-Iuliana Morcov[1], Ioan Milică[2]*

[1]*Școala Doctorală de Studii Filologice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România*
[2]*Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România*

Despre articol

Istoric:
Primit 23 martie 2016
Acceptat 12 aprilie 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
scrisoare
retorică
funcționalism
stilul epistolar românesc

Rezumat

Articolul se concentrează asupra particularităților ce definesc scrisul epistolar românesc în perioada sa de formare și de consolidare. Analiza structurii și trăsăturilor stilistice ale textului epistolar are în vedere compoziția vechilor documente românești, în conformitate cu standardele impuse de formularul creat după model slavon, dar și raportarea textelor vechi la doctrina celor trei ipostaze ale elocuției – stilul simplu, stilul moderat și stilul înalt. Descrierea vechiului stil epistolar românesc este întregită prin propunerea unei clasificări funcționale a documentelor pe baza modelului comunicativ dezvoltat de Roman Jakobson (1964); într-un cadru delimitat de cei șase factori ai comunicării, scrierile epistolare sînt organizate în diferite categorii, în funcție de apartenența socio-culturală a emițătorului și de competența comunicativă a acestuia și, respectiv, a receptorului, precum și în funcție de raportarea mesajului epistolar la context, la codul lingvistic utilizat și la specificul canalului comunicativ.

„Cum trebuie să fie o conversație? Deslușită și lesnicioasă.
Acestea sînt și cele două calități ale stilului epistolar."
C. Donescu, *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu...*, 1840

4. Stilul epistolar românesc: o analiză retorică

4.1. Structura și trăsăturile stilistice ale textului epistolar

Redactarea epistolelor în limba slavonă sau în alte limbi de circulație diplomatică a restrîns aria de întrebuințare a acestora, făcîndu-le accesibile doar unor categorii sociale privilegiate: domni, prelați, mari dregători sau boieri. Chiar și în perioada care atestă o intensificare a obiceiului redactării în limba poporului, scrisoarea va continua să fie cultivată cu precădere de cei învățați. Arhivele ne arată că emitenții epistolelor din preajma veacului al XVII-lea provin și din categoriile de oameni simpli, neinstruiți, însă reușita demersului lor interactiv este de cele mai multe ori condiționată de intervenția scribilor. Pe lîngă rolul practic al activității lor, acela de a face posibilă transmiterea mesajelor în formă scrisă, trebuie semnalată și contribuția pe care acești profesioniști ai scrisului (logofeți, dieci, preoți, boieri învățați) au avut-o la stabilirea și circulația unei formularistici generale în epocă.

Pentru perioada secolelor al XVI-lea și al XVII-lea normele de redactare sînt cele impuse de cancelariile domnești, motiv pentru care formularistica epistolară, creată după model slavon, este relativ unitară și nu se distinge fundamental de tiparul actelor sau al altor texte cu caracter juridic sau administrativ. Orice document al vremii cuprinde riguros trei mari diviziuni—protocolul inițial, contextul și protocolul final—și elementele componente corespunzătoare (v. Tabela 1) pe care Alexandru Mareș le prezintă detaliat în studiul introductiv al lucrării *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Scrisoarea păstrează doar o parte dintre aceste elemente. În diferite situații de comunicare, în funcție de scopul urmărit și de strategiile pe care se mizează, unele componente pot lipsi, pot fi formulate convențional sau, dimpotrivă, pot fi elaborate într-o notă solemnă, reverențioasă sau familiară.

*Adresă de corespondență: *ioanister@gmail.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Protocolul inițial	invocația simbolică (verbală) intitulația adresa salutația
Contextul	notificația expoziția dispoziția *clauza prohibitivă (aceasta nu este o componentă independentă a contextului, ci parte a dispoziției) sancțiunea coroborația
Protocolul final	urarea finală data (indică locul și timpul) semnele de validare (iscăliturile, pecetea)

Tabela 1: Formularul documentelor românești în epoca veche (Chivu *et al.*, 1979, p. 35–47)

Componentele protocolului inițial ce caracterizează scrisorile sînt, în primul rînd, *adresa* / *inscripția*, alcătuită din numele, titlul și calitatea destinatarului, și *salutația*. De asemenea, în ceea ce privește contextul, epistolei îi sînt comune doar o parte dintre elementele ce definesc structura documentelor oficial-administrative. *Notificația* este exprimată în general prin formula *dau (dăm) în știre* și este urmată de obicei de *expoziție* – componentă ce cuprinde relatarea evenimentelor și împrejurărilor care formează obiectul documentului. *Dispoziția*, *clauza prohibitivă*, *sancțiunea* și *coroborația* nu sînt elemente specifice contextului scrisorii, însă unele dintre ele pot apărea în mod excepțional, ca semn al autorității sau ca instrument persuasiv în rîndul anumitor categorii de emițători. Pentru epistolier, o importanță semnificativă dobîndește *protocolul final*. Un element definitoriu îl reprezintă *urarea finală*, notată după expoziție, care, în funcție de contextul redactării, poate lipsi sau poate deveni un adevărat exemplu de solemnitate și reverențiozitate. *Data* fixează timpul și locul redactării și, atunci cînd apare, este plasată după urarea finală. Documentele păstrate din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se încheie prin unul sau mai multe *semne de validare*, iar în scrisori cel mai frecvent este întrebuințată pecetea.

Sf. Augustin are meritul de a fi adaptat doctrina celor trei ipostaze ale elocuției—stilul simplu, stilul moderat și stilul înalt—la specificul oratoriei creștine (a se vedea Milică, 2015) și, implicit, la arta scrisului epistolar, prin analiza retorică a epistolelor pauline în conformitate cu preceptele clasice ale artei elocinței. Abia după un mileniu, adică începînd cu secolul al XV-lea, cărturarii renascentiști vor prelucra canonul celor trei stiluri[1] în conformitate cu solicitările teoriei epistolare laice (Mack, 2011, p. 236). Nuanțarea se va fi petrecut pe fondul recunoașterii, încă din Antichitate, a stilului simplu, cu ornamentație austeră, ca mijloc compozițional fundamental în scrisul epistolar. Cercetările contemporane de retorică și stilistică valorifică în manieră implicită această moștenire, în manuale în care se recomandă diverse strategii de adecvare compozițională, aplicate în acord cu regimul corespondenței purtate (Bly, 2004) și în lucrări teoretice în care se dezbate existența a trei variante stilistice ale epistolarității: familiară, oficială și solemnă (Irimia, 1999, p. 159; Dumistrăcel, 2007, p. 74–77).

În scrierile lui Cicero, autorul cel mai citit, comentat și imitat de retorii medievali și renascentiști occidentali, sistemul celor trei stiluri este corelat cu scopurile principale urmărite de orator (Cicero, 1973, p. 336–337), iar în *Retorica ad Herennium* (1964, p. 253), un vechi tratat de retorică intens valorificat în Renaștere, doctrina celor trei stiluri este lămurită succint[2].

[1] Unii exegeți îi atribuie lui Teofrast, discipolul lui Aristotel, paternitatea sistemului celor trei stiluri, *stilul simplu* (umil), *stilul moderat* (comun, mijlociu, temperat) și *stilul înalt* (sublim, solemn, grav).

[2] „Există, așadar, trei feluri de stil, numite genuri, de care aparține orice discurs dacă e realizat fără greș: pe primul îl numim grav, pe al doilea, mijlociu, iar pe al treilea simplu. Stilul grav constă în aranjarea armonioasă și împodobită a cuvintelor alese.

Cicero consemnează cu meticulozitate atributele fiecărei ipostaze elocuționale. Oratorul care adoptă *stilul simplu* vorbește în cuvinte pe înțelesul tuturor și cu modestie, în așa fel încît, în aparență, să nu se deosebească de cei ce nu stăpînesc arta de a cuvînta. Funcția acestui stil este de a informa și de a educa auditoriul. De aceea, efectele retorice se cuvin realizate mai mult prin idee decît prin expresie, astfel că „cei care-l ascultă [pe orator – n.r.], deși sînt ei înșiși incapabili să vorbească, au totuși convingerea că în felul acesta ar putea vorbi și ei" (Cicero, 1973, p. 339). Construcția și execuția discursivă trebuie să redea dezideratul simplității. Din cuvîntare va fi îndepărtat orice ornament stilistic ostentativ, limba, deși uzuală, se folosește corect, exprimarea este clară și exactă, iar grija pentru ceea ce e potrivit răzbate limpede din discurs. Stilul simplu constă în formularea de cugetări pătrunzătoare, originale și profunde, înveșmîntate într-o limbă corectă, dominată de acuratețe, claritate și prudență ornamentală.

În convergență cu astfel de precepte, autorii de tratate epistolare consideră că stilul simplu se potrivește cel mai bine scrisorilor care aparțin registrului familiar. În practica epistolară din spațiul cultural românesc[3] această organizare compozițională caracterizează, cel mai adesea, scrisorile de familie (Tabela 2):

Tabela 2: Exemple de texte epistolare compuse în stil simplu

		Mărica Mătiiasa	Cocrișel	Ștefan Brîncoveanu
Protocolul inițial	invocația simbolică		†	
	intitulația	*Eu, Mărica Mătiiasa din țara Moldovei, din satul din Stăjăreni*		
	adresa	*(scriu) la tine, bărbate Mătei, carele ședzi în Țara Ungurească*	*părinteloi meu <Spi>ridon și maiciei méle Costandeei*	*Cinstită dumneata mamă*
	salutația		*Scriu închinăciune și moltă sănătate*	*cu plecăčune sărut cinstită măna dumitale și rog pre puternicul Dumnezeu să dăruiască dumitale fericită sănătate împreună cu tot binele*
Contextul	notificația	*dau-ți știre*	*Și dup-acéia vă dau știre*	*Pricina scrisorii mele către dumneata de astă dată de alt nu ieste făr numai, întăi, să aflu de buna și mie mult veselitoare sănătate dumneavostră; a doao ca să aduc dumitale bună vestire etc.*
	expoziția	*cum eu-s beteagă și, de casă, nu-s de a ținè; că eu am bolnăvit; Iar eu mă voiu ține aicea, în Moldova, lîngă oamenii miei, pînă cînd voi custa;*	*Deci mă rog domnilor vostre ca lui Domnedză<u> den ceriu să nefoiți <să> mă scoteți lîngă voi în țară creștină (...) că eu dzacu în timniță de mă mănî<n>că liutul și pă<du>chie;* *Deci iară mă rog domnilor vostre să no mă zăbăviț aici (...) că iu mor de dorol vostru. Și înbătrănesco, și am făcot o barbă pînă în brîu.*	*Numai ci'm gătiț toate căte o basmà cu fir, c'apoi nu va fi bine de voi. Lea[lei] Stan[căi], lea[lei] Ilin[căi], lea[lei] Săf[ticăi] le sărut măinile și să le zič să fie gata basmalele cînd voi veni;* *Lealii Stancăi să-i spui cum că pă neanea Radul îl dor măinile poțintel;*
	dispoziția			

Stilul mijlociu este alcătuit din cuvinte mai simple, deși nu din cele mai banale și mai uzuale. Stilul simplu ține de cuvintele cele mai folosite în vorbirea obișnuită" (*Retorica ad Herennium*, 1964, p. 253).

[3] În studiul de față, fragmentele de texte epistolare sînt preluate în special din colecțiile de documente *Documenta Romaniæ Historica* (DRH): *Documenta Romaniæ Historica. A. Moldova*, Editura Academiei Române, București, 1969–2006 (DRH A) și *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1965–2006 (DRH B).

	clauza prohibitivă			
	sancțiunea			
	coroborația			
Protocolul final	urarea finală	*Şi să fii sănătos, amin.*	*Şi <s>ă afle aiasta scrisore a mea sănătoș pre domeavostră, o G<ospod>i, amin.*	*Mila lui Dumnezău să păzească pre dum.*
	data	*Şi am scris în sat Stăjăreni, Iunie 13 zile*		*Mai 27 dn., lt. 7211*
	semnele de validare		*† F<e>ciorol vostru Cocrișel; și sîmtu nomai co că<meșa>.*	*Al dum. de fii cei mici și plecat. Şt. B."*

În viziunea lui Cicero, *stilul moderat* este caracterizat de eleganță și are funcția de a mișca auditoriul. Retorul afirmă că acestui tip discursiv i se potrivesc poboabele alese cu discreție și eleganță, deoarece elocuția e mai amplă și întrucîtva mai viguroasă decît în cazul stilului simplu, căci „e vorba de un gen de stil ales și înflorit, mai mult chiar, colorat și șlefuit cu grijă, în care se îmbină toate farmecele cuvîntului și ale gîndirii" (Cicero, 1973, p. 345). Pe terenul scrisului epistolar românesc, stilul moderat este mai cu seamă prezent în registrul oficial al corespondenței purtate de reprezentanții marii boierimi sau ai clerului înalt ori în epistolele emise din cancelaria domnească către aristocrați și clerul înalt (Tabela 3):

Tabela 3: Exemple de texte epistolare compuse în stil moderat

		Alexandru Coconul voievod	Mihai Viteazul	Episcopul Serafim al Buzăului
Protocolul inițial	invocația simbolică		*†*	*†*
	intitulația	*Cu mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voevod și domn, feciorul răposatului Io Radu voevod.*		
	adresa	*Scris-am domniia mea voăo satul Marotinul*	*Bane Mihalcio și tu, vistiiar Stoico*	*Prea milostive și prea luminate doamne*
	salutația			*să fii măriia ta sănătos. Milostivul Dumnezeu să-ți dăruiască tot binele măriii tale.*
Contextul	notificația	*După aceia, vă dau în știre domniia mea*	*dau-vă în știre*	*Alta fac în știre măriii tale*
	expoziția	*Adevăr domniia mea văz și crez că ați avut păs și greu nu numai voi, ci și toată țara. Şi domniia mea încă am avut destule grele (...)*	*pentru omul cistitului împărat, ce-au trimes la noi; ce noi, cum au fost porunca împăratului și cum au fost scris în cărțile măriii lui la noi, ce ne va fi pohta noi să dăm în știre împărățiii lui de toate; ce, într-aceaea noi, de ce ne-au fost pohta am scris tot într-această carte ce am trimes la domneavoastră.; iar voi să căutaț pre această pohtă ce-am pohtit noi.; și, în vreamea ce veți tocmi*	*că aici înaintea smereniei noastre venit-au Radul portarul cu răvașele măriii tale; Dereptu aceea, cum au jurat ei și cum au mărturisit ei cu sufletele lor înaintea smerenii noastre și au luat și blăstem cu ofurisanie după jurămîntul lor, smereniia noastră încă fac în știre măriii tale. Măriia ta ești bun și milostiv, ci vei face cum te va năstăvi milostivul Dumnezeu.*

			pre această tocmeală, voi cum mai curînd, de olac, să-m trimeateți om cu carte de olac, să-m dați în știre domniii meale. Și am dat învățătură și lui Pandazi logofăt ce vă va spune și den gură, aceaea vă dau în știre	
	dispoziția	*Deci, de vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să vă înturnați pre la casele voastre, să vă apucați de plug și de hrană, iar de către domniia mea veți avea pace și răpaos (...) Iar alt val sau bîntuială de către domniia mea nimica nu veți mai avea de acuma înnainte.*		
	clauza prohibitivă	*Într-alt chip să nu fie, după zisa domniiai mele. Și însumi am zis domniia mea.*		
	sancțiunea			
	coroborația			
Protocolul final	urarea finală		*I B̃ŭ vi ve(s)li(t), ami(n).*	Милость Божїю стобо и господства та
	data	*Scris maiu 5 zile, vă leat 7135 <1627>*	*Pi(s) ge(n) 26 d(n), 1600*	
	semnele de validare		*Io Mihail vodă (autografă)* – pecete inelară de ceară roșie, deteriorată, a lui Mihai Viteazu	Смѣренны єпискωп Серафим Бѳзевскїи

Stilul înalt este manifestarea elocvenței „care poate conduce sufletele cum vrea și le poate mișca puternic în toate chipurile” (Cicero, 1973, p. 345). În oratorie, acest tip de elocuție este cel mai amplu, cel mai bogat, cel mai strălucitor. Oratorul care stăpînește simplitatea este abil și ingenios, un maestru al elocuției moderate este încrezător și temperat, însă desăvîrșirea pe care o presupune stilul înalt necesită vitalitate, agerime și înflăcărare. Elocuția sublimă captivează auditoriul, pătrunde în suflete, „implîntă acolo idei noi și le smulge din rădăcini pe cele vechi” (Cicero, 1973, p. 345). Varianta înaltă a stilului epistolar se reflectă în registrul solemn, protocolar, al scrisorilor schimbate între conducători și este valorificată rar în stilul epistolar românesc vechi (Tabela 4):

Tabela 4: Exemple de texte epistolare compuse în stil înalt

		Ludovic I, regele Ungariei	Constantin-Vodă Brîncoveanu
Protocolul inițial	invocația simbolică		*†*
	intitulația	*Ludovicus, dei gratia, Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulagarieque rex, princeps Salernitanus, et honoris Montis sancti Angeli dominus*	*† Io Constantin Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țerii-Românești*
	adresa	*omnibus Christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris, presentem paginam inspecturis*	*† Cinstiților și ai noștri buni prieteni și vecini de aproape, în toată vremea de bine voitori, dumnealor tot cinstitul Sfat al cinstitei cetăți Brașovul*

	salutația	*salutem in omnium salvatore*	*sănătate și tot binele poftim d-voastră de la Dumnezeu.*
Contextul	notificația		
	expoziția	*Regie sublimitatis honore primarumque executione decoratur, ut attentionis sue gratitudinis studio illic omnem reprimat, aciem sue mentis, unde noverit celsitudinis munus recepisse, tantoque in sua gloria clarior permanet, quanto in divinis cultibus et religiosorum considerationibus solertior invenitur;* *Nos itaque, instantissimis supplicationibus eorundem fratrum cruciferorum nobis porrectis inclinati advertentes, quod per tales versutias hominum perversorum possessiones dicti ordinis alienarentur ab eodem, cupientes igitur eisdem fratribus per oportuna subsidia succurrere in premissis etc.*	*Cinstită cartea d-voastră, ce ați trimis, ni-au venit, și, de a d-voastră întreagă sănătate înțelegînd, bucuratu-ne-am și am dat laudă lui Dumnezeu;* *Dar ce să facem? Pentru multe păsuri și mari cereri și grele porunci ce avem de la cei ce ne stăpînesc, care unul Dumnezeu știe în ce greu ne aflăm și cu cîtă dătorie s'au încărcat ceastă biată țară; – pentru aceia s'au făcut socoteală cu tot Sfatul boierimii țerii noastre (...)* *Și, după aceasta, dînd Dumnezeu să mai răsuflăm, nu vor mai avea de aceste supărări, nici aceștia de țara d-voastră, nici pămîntenii noștri*
	dispoziția		
	clauza prohibitivă		
	sancțiunea		
	coroborația	*In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus nostras literas privilegiales, pendentis et authentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas.*	
Protocolul final	urarea finală		*Și cu aceasta sfîrșind, mila lui Dumnezeu să fie cu d-voastră.*
	data	*Anno domini MCCCLVII, quarto Nonas mensis Martis, regni autem nostri anno sedecimo.*	*Scris în Tîrgoviște, Ghenarie 13, leatul 7215 [1707]*
	semnele de validare		*De bine voitor d-voastră Io Constandin Voevod*

Constatînd că cele trei variante stilistice fixate, în Renaștere, în tradiția compozițională a scrisorilor sînt prezente și în scrisul epistolar românesc, se cuvine adăugat că analiza retorică a unor texte epistolare redactate în limba română permite reliefarea unui inventar de proprietăți elocuționale (trăsături stilistice) ale textelor epistolare.

Anticipam, în Milică & Morcov (2016, Secțiunea 2), că, la finele secolului al XVI-lea, erudiți precum învățatul flamand Justus Lipsius includeau în tratatele de retorică epistolară considerații asupra caracteristicilor stilului epistolar (Figura 1): *concizie* (brevitas), *claritate* (perspicuitas), *naturalețe* (simplicitas), *eleganță* (venustas) și *potrivire* (decentia), înscriindu-se astfel în matca nobilei tradiții retorice asupra calităților și defectelor stilului (cf. Milică, 2014, p. 41–48).

Dezideratul *conciziei* subliniază recomandarea de a stabili un echilibru între importanța tematicii abordate în scrisoare și întinderea textului. Tematica simplă necesită o compoziție simplă și scurtă, în timp ce tematica complexă, precum cea dezvoltată în scrisorile erudite sau de înalt protocol, favorizează o desfășurare textuală considerabil mai întinsă.

Claritatea este proprietatea de a exprima cu rigoare idei bine reliefate. În textul epistolar, această trăsătură stilistică se concretizează în utilizarea corectă și rațională a resurselor de limbaj.

Naturalețea are în vedere exprimarea directă și sinceră a ideilor, fără ca textul scrisorii să fie ostentativ și pompos, prin uzul artificial și excesiv de ornamente expresive.

Eleganța pune în valoare finețea de spirit a epistolierului și indică gradul de instrucție al acestuia. Ca marcă de identitate epistolară, această trăsătură compozițională este mai bine reliefată în stilul moderat și

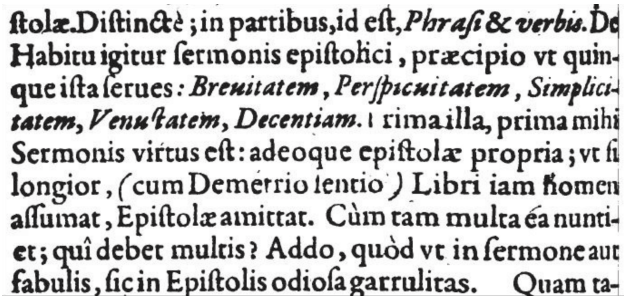
ſtolæ. Diſtinctè ; in partibus, id eſt, *Phraſi & verbis*. De
Habitu igitur ſermonis epiſtolici, præcipio vt quin-
que iſta ſerues: *Breuitatem*, *Perſpicuitatem*, *Simplici-*
tatem, *Venuſtatem*, *Decentiam*. Prima illa, prima mihi
Sermonis virtus eſt: adeoque epiſtolæ propria; vt ſi
longior, (cum Demetrio ſentio) Libri iam ſiomen
aſſumat, Epiſtolæ amittat. Cùm tam multa éa nunti-
et; quî debet multis? Addo, quòd vt in ſermone aut
fabulis, ſic in Epiſtolis odioſa garrulitas. Quam ta-

Figura 1: Fragment din tratatul de retorică epistolară al lui Justus Lipsius, *Epistolica Institutio* (1591).

înalt, din moment ce presupune ornarea scrierii cu proverbe, citate sau vorbe de duh.

În concepția lui Aristotel (2004, p. 319), *potrivirea* (gr. *τὸ πρέπον*) accentuează abilitatea oratorului de a adapta discursul în acord cu propria dispoziție și personalite, în conformitate cu starea de spirit a auditoriului și în congruență cu subiectul discursiv ales. Așadar, în oratorie, ca și în scrisul epistolar, potrivirea oglindește echilibrele tensiunilor din interiorul raportului emițător-mesaj-destinatar.

Începînd cu secolul al XVII-lea, acest inventar explicit de calități ale stilului epistolar s-a naturalizat progresiv în mecanica compozițională a scrisorilor, astfel încît manualele de retorică epistolară din secolul al XIX-lea le recomandă ca uzanțe implicite, prin care se configurează o etică și un ceremonial de corespondență, după cum se observă, de pildă, în epistolarul publicat de Urzescu (1840).

4.2. Clasificarea funcțională a textelor epistolare scrise în limba română în secolele al XVI-lea și al XVII-lea

Particularitățile retorice ale scrisului epistolar românesc se cuvin apreciate și interpretate în acord cu libertățile și constrîngerile interne (de natură lingvistică) și externe (de factură extralingvistică) ce caracterizează practica epistolară de la o etapă istorică la alta. De aceea, tipologia textuală pe care o propunem pentru vechiul scris epistolar românesc nu este nici infailibilă, nici exhaustivă, ci are menirea de a semnala dominantele compoziționale și funcționale ale stilului epistolar românesc în stadiile sale de constituire și de maturizare. Cadrul teoretic fructificat în realizarea taxonomiei este constituit de modelul comunicativ elaborat de Jakobson (1964), sub influența unor lucrări de pionierat precum cele ale lui Karl Bühler (Bühler, 2011) și Nicolai Trubețkoi (Troubetzkoy, 1949).

Dezvoltat pentru a surprinde dimensiunile semiotice ale actului de comunicare verbală, adică dimensiunea subiectivă, reprezentată de axa *emițător – mesaj – receptor*, și dimensiunea obiectivă, reprezentată de axa *context – cod* (concretizat ca formă a mesajului) – *canal*, modelul jakobsonian a înlesnit clasificarea textelor epistolare în funcție de identitatea socio-culturală și de competența expresivă a emițătorului (emitentul), de apartenența socio-culturală și de atitudinea stilistică a receptorului (adresantul) și de conținutul mesajului epistolar în raport cu un anumit tip de context, cu un anumit cod lingvistic și cu specificul canalului de realizare a comunicării.

Din unghiul apartenenței socio-culturale a emitentului au fost identificate trei categorii dominante de texte epistolare: *scrisori emise de domnitori*, *scrisori emise de clerul înalt* și *scrisori emise de diverse categorii de dregători*. Din punctul de vedere al numărului de participanți la elaborarea și transmiterea scrisorii, am considerat utilă deosebirea între *emitentul unic* și *emitentul colectiv*. În realizarea opoziției masculin – feminin, au prezentat interes *scrisorile trimise de epistolieri de sex masculin* și *scrisorile puse în circulație de epistolieri de sex feminin*.

În simetrie cu focalizarea asupra emitentului, focalizarea asupra statutului socio-cultural al adresantului ne-a permis să distingem între *scrisorile adresate domnitorilor*, *scrisorile către reprezentanții de frunte ai Bisericii* și *scrisorile adresate dregătorilor importanți* în economia scrisului epistolar al vremii. Inițiativa redactării a constituit criteriul de indicare a unor trăsături ale *scrisorilor inițiale*, în raport cu *scrisorile de răspuns* și cu *scrisorile de intervenție*.

Întemeiat pe opoziția *public – privat*, studiul solidarității semiotice între mesaj și context (referent) a favorizat gruparea textelor epistolare în două categorii, a) *corespondența oficială*, dominată de *corespondența*

legală (administrativ-juridică), *corespondența diplomatică* și *corespondența comercială*, și b) *corespondența privată*, mai slab reprezentată și în interiorul căreia e, în lumina documentelor cunoscute, dificil de realizat distincții structural-funcționale.

Luarea în considerare a codului și a canalului de desfășurare a comunicării epistolare a îngăduit formularea unor comentarii asupra ceremonialului de comunicare epistolară în epoca veche a scrisului în limba română.

4.2.1. Emitentul

În epoca veche a scrisului literar românesc, la polul emitentului, ritualul comunicării epistolare e în genere guvernat de spiritul de conservare în utilizarea formulelor specifice textului epistolar, pe fondul tensiunilor dintre imitarea cvasi-mecanică a cutumelor fixate prin tradiția utilizării unor modele străine și imitarea relativ creatoare a acestor modele.

4.2.1.1. Scrisori emise de domnitori

În chip firesc, istoria stilului epistolar românesc începe în cancelariile domnești. Sub influența culturilor epistolare de limbă latină și slavonă, scrisul epistolar se concretizează în prima codificare retorică menită să îi asigure funcționalitatea, iar scrisorile de domni din secolele al XVI-lea și al XVII-lea adoptă frecvent formularul schematizat în Tabela 1. Cu puține excepții, epistolele debutează prin invocarea simbolică a divinității, reprezentată prin semnul crucii, în spiritul unei epoci în care se întrevede credința omului medieval că orice demers este ghidat de autoritatea divină. Prima notă distinctivă este imprimată scrisorilor domnești prin *intitulație*, element structural indispensabil, emblemă a autorității cu care este învestit emițătorul. Introdusă în debutul fiecărui document, această formulă fixă ilustrează gradul maxim de convenționalizare a formularului epistolar întrebuințat în epocă. Formulele tipice respectă următorul tipar: „*Noi, Vasilie v(oie)vod, cu mila lui Dumnezău, domnu Țării Moldovii*” (DRH A, XXIV/122), iar uneori pot cuprinde și filiația: „*Cu mila lui Dumnezeu, Io Alexandru Voevod și domn, feciorul răposatului Io Radu voevod*” (DRH B, XXI/224), componentă care va fi preluată și de emitenți aparținînd altor categorii socio-culturale de epistolieri. Foarte frecvente sînt, însă, cazurile în care identitatea emitentului este redată prin șabloane în limba slavonă, deși documentul este redactat în limba română: „*† Иw Василїє воєвода, в(о)Жїю м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)даръ Земли Мwлдавскоu / † Io Vasilie voevoda, bojiiu milostiiu, gospodar Zemli Moldavscoi*” (DRH A, XXIII/194).

Adresa sau *inscripția* este o componentă vitală a scrisorii, nelipsită nici din epistolele domnești, unde este introdusă adesea prin structura „*scrie(m) domnia mea*”. Atunci cînd apartenența socio-culturală a destinatarului o cere, adresa este construită reverențios, de obicei în limba slavonă, înscriindu-se în același tipar: „**Пишем господство ми честнеишомѫ и Богъизбраномѫ wтцѫ нашимѫ, кир Сирафим, архиепископ Бѫзовски.**” („Scrie domnia mea cinstitului și de Dumnezeu ales părintelui nostru, chir Serafim, arhiepiscop Buzăului”, DRH B, XXXVII/309). Deși este unul din elementele care diferențiază scrisoarea de alte tipuri de documente, *salutația* este foarte rar întîlnită în scrisorile redactate de domnii veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea, iar atunci cînd apare, în corespondența cu vreun reprezentant al Bisericii (DRH B, XXXVII/309), cu vreun boier (DRH B, XXXVII/306) sau cu vreo „jupîneasă” (DRH B, XXXIV/247), se rezumă la formula simplă „*sănătate*” sau la corespondentul acesteia în limba slavonă, „**здравнє**”.

La nivelul contextului, scrisorile prezintă și componente nespecifice scrisului epistolar, ci altor categorii de documente. De pildă, multe epistole domnești conțin o *dispoziție*, în special în cazul corespondențelor cu boieri, obști mănăstirești, dregători sau alți destinatari cu atribuții administrative. Aceasta este anunțată de structuri precum „*Pentr-acea, dacă vei vedea cartea domniei méle*” (DRH A, XXVIII/162), „*Deci, de vreme ce veți vedea această carte a domnii mele*” (DRH B, XXI/224) și se încheie prin enunțuri imperative, reprezentînd așa-numitele clauze prohibitive: „*Aceasta-ț grăiescu domnia mea și într-alt chip să nu faci.*” (DRH B, XXXIV/247).

Un interes deosebit prezintă scrisorile, reduse ca număr, în care clauzelor prohibitive li se adaugă sancțiunea, al cărei conținut variază de la simpla certare domnească: „*bini să știi că mari certare ver avea di*

către domnia mea" (DRH B, XXXV/131), la fragmente discursive cu accentuată forță persuasivă: „*bine să știți că voiu să tremiț domnia mea om domnescu să vă spargă casele fără de voia voastră. Să nu vă pae într-altu chip!*" (DRH B, XXXVI/25).

Și în privința protocolului final scrisorile de domni se disting prin faptul că, în general, urarea finală lipsește, excepțiile fiind determinate de corespondența cu destinatari care dețin același statut social sau de comunicarea cu înalte fețe bisericești. Protocolul final este elaborat de cele mai multe ori în limba slavonă, conținutul acestuia adoptînd de obicei următorul model: „*La Iași, în anul 7142 <1633> sept<embrie> 16./ † Domnul a spus./ † Ghianghea mare log<ofăt> a învățat./ † Tănasie a scris*" (DRH A, XXI/399).

4.2.1.2. Scrisori emise de clerul înalt

Clerul înalt este alcătuit din patriarhi, mitropoliți și episcopi a căror activitate epistolară constă în emiterea unor cărți de blestem sau de adeverire ori a unor acte de întărire sau cu alt rol. Și în cazul acestor scrisori, convenționalizarea formulistică este maximă și pune în lumină specializarea comunicativă orientată de statutul socio-cultural al adresantului.

Deși se construiește în jurul unui nucleu ce indică numele, rangul și locul de păstorire, intitulația este diferită pentru patriarh: „*† Chiril cu mila lui Domnezeu arhiepiscop cetăție lui Constantin, Rîmului Nou și a toată lumea patriiarh*" (DRH B, XXII/377), pentru mitropolit: „*† Милостїю божїю, прѣwсвѣщенныи кyр Гρїгорїе, митрополит въсои земли Влашкои. / † Cu mila lui Dumnezeu, Preasfințitul chir Grigorie mitropolit a toată Țara Ungrovlahiei.*" (DRH B, XXIII/53) și pentru episcop: „*† Smeritul episcop Serafim al Buzăului*"[4]. O altă componentă esențială, salutația, devine spațiul discursiv în care emițătorul își asumă rolul de mesager al cuvîntului divin: „*dar vooa și pace și milă de la Domnezeu a tuturor țiitori și de la domnu nostru Iisus Hristos*" (DRH B, XXII/377).

Fiind în general motivată de solicitarea unei persoane sau a unui grup de persoane care aleg să își gestioneze conflictele ori să își apere proprietățile prin apelul la autoritatea înalților ierarhi, majoritatea scrisorilor îmbracă forma „cărților de afurisenie", iar orientarea către destinatar e amplificată în partea finală a conținutului, unde clauza prohibitivă și sancțiunea spirituală, rareori dublată de cea materială, generează un cadru de maximă intensitate discursivă. Așadar, scrisorile emise de prelați își cristalizează structura și formulele specifice prin raportare la modelul retoric de tip slavon, dar și sub influența modelului epistolelor biblice, înscriindu-se, astfel, într-o tradiție îndelungată care asigură acestei categorii de scrisori cel mai înalt grad de stabilitate retorică.

4.2.1.3. Scrisori emise de diverse categorii de dregători

Membrii cancelariei domnești sau alți emitenți cu funcții administrative (mari dregători, logofeți, vornici, boieri cu rang etc.), au intensificat obiceiul corespondenței, iar prin rolul frecvent de intermediar între domn și popor au potențat familiarizarea oamenilor simpli cu formularistica epistolară a vremii. Aceste mesaje cu caracter oficial nu se abat de la normele de redactare cunoscute și se disting în special la nivelul acelor formule inițiale și finale prin care emițătorul stabilește raportul cu receptorul și gradul de formalitate sau, acolo unde este cazul, gradul de reverențiozitate. Atît în corespondența cu domnii țării, cît și în scrisorile către destinatari aparținînd unor categorii sociale de rang inferior, ceremonialul epistolar se înscrie în liniile formalității, însă mărcile acesteia sînt diferite, opțiunile fiind motivate, pe de o parte, de autoritatea receptorului și, pe de altă parte, de poziția de putere și decizie a emitentului. Din epistolele către domni, de exemplu, nu pot lipsi adresa/inscripția: „*Prea milostive doamne*", salutația: „*Să fii măria ta/dumitale sănătos*" și urarea finală. În scrisorile către destinatari de rang inferior, importantă devine intitulația care, introdusă uneori chiar prin structuri în limba slavonă: „**Єто аз**" („adică eu") și completată de filiație, are ca efect accentuarea distanței sociale dintre emițător și receptor: „*† Eu Chisar păharnicul, feciorul Chircăi comisul de în Ruda (scris-am la voi satul Groșani)*" (DRH B, XXV/347).

[4] În această epistolă, intitulația lipsește, rolul ei fiind suplinit de semnătura finală care indică numele, rangul eclezial și locul de păstorire al emitentului: „*† Smeritul episcop Serafim al Buzăului*". Cu trecerea timpului, această permutare asociată adresei în vocativ se va regăsi din ce în ce mai des în structura textului epistolar.

Interesant se prezintă schimbul epistolar între interlocutori cu aceeași apartenență socio-culturală, pentru că, deși funcționează în cadrele corespondenței oficiale, scrisorile adoptă strategii de apropiere, specifice politeții pozitive, nu negative. Dacă luăm ca exemple unele scrisori de solicitare sau de intervenție, adică documente cu caracter administrativ, observăm maniera în care adresa amplifică forța persuasivă: „*la ai miei cinstiți și preaiubiți și dulci și dragi părinți mai mari jupînul Lucaci marele bulgăr și la județul cel mare*" (DRH B, XI/355). Tendința de diminuare a formalității ceremonialului discursiv și a distanței retorice dintre interlocutori se continuă prin elemente precum salutația sau urarea finală. Se observă, așadar, că ele dezvoltă, pe lîngă rolul fatic, dominant, și un rol expresiv.

4.2.1.4. Numărul emitenților

În prezent, ipostaza tipică a scrisorii este cea de punte de legătură între un emitent unic și un destinatar unic. Deși este un instrument firesc în corespondența cu caracter oficial, acest tip de scrisoare aparține prin excelență mediului privat, ideal pentru comunicarea spontană, autentică și cu un accentuat caracter intim. În corespondența oficială românească din secolul al XVII-lea sînt deosebit de frecvente situațiile în care cărțile au emitent colectiv, mai ales cînd raportul social stabilit între interlocutori este cel de *inferioritate – superioritate*: „*† Ci<n>stit și de Dumnedzău dăruit părintele nostru, Pătrașco logofătul cel mare, multă viiață și sănătate ca să aibi dumneata de la domnul Dumnedzău, ce-au făcut ceriul și pămîntul și de la preacurata maică și ca să primești dumneata multă închinăciune de la mai mici feciorii dumitale, de la popa Ion den Read și de la Cămîrzan de acolea*" (DRH A, XXII/176).

Pe fondul unui nivel foarte scăzut de instrucție, mica boierime, preoțimea de rînd sau țăranii simpli se adresau marilor dregători, boierilor și chiar domnului prin mijlocirea unui cunoscător al cutumelor scrisului epistolar, fie pentru a comunica îndeplinirea unor dispoziții, fie pentru a transmite solicitări de ordin administrativ-juridic. La rîndul lor, reprezentanții claselor conducătoare se conformau aceluiași ceremonial epistolar dacă erau ignoranți în privința cutumelor de întocmire a scrisorilor. Această stare de fapt semnalează că în vechiul scris epistolar era funcțională distincția de rol (Chițimia & Toma, 1984, p. 31; Murphy, 2001, p. 204) între *dictatores* (cei ce compuneau diversele înscrisuri) și *scriptores* (cei însărcinați cu redactarea acestora).

4.2.1.5. Scrisori de bărbați, scrisori de femei

O altă distincție ce merită amintită este cea dintre emitentul de sex masculin și cel de sex feminin. În perioada veche a scrisului epistolar, redactarea scrisorilor se înscrie între activitățile desfășurate de bărbați și, prin excelență, de reprezentanți ai Bisericii sau ai puterii legislative. Considerabil mai reduse ca număr, scrisorile cu emitent feminin au existat, totuși, din zorii conturării stilului epistolar românesc. Avînd ca suport volumul *Scrisori de femei* alcătuit de Nicolae Iorga, vom observa că, dacă în plan formal, documentele tind să se conformeze aceluiași cod retoric utilizat de epistolierul oficial și acceptat ca normă a vremii, în planul conținutului astfel de scrieri se disting uneori prin problematica abordată, prin maniera de relatare, prin încărcătura afectivă a mesajului etc. Scrisorile respectă succesiunea convențională a secvențelor discursive, iar dintre elementele componente ale formularului epistolar se remarcă intitulația care de multe ori reflectă nevoia de validare a propriei identități, prin raportarea constantă la personalitățile masculine din cadrul familiei, motiv pentru care ea cuprinde și filiația sau relația de alianță: „*Ileana Vorniceasa a răposatului Toader Cantacuzino biv Vel Vornic*" (Iorga, 2011, p. 57).

4.2.2. Destinatarul

În concordanță cu ierarhizarea ce caracterizează profilul stilistic al scrisorilor clasificate în acord cu statutul emițătorului, în scrisul epistolar românesc se oglindește și o ierarhizare condiționată de identitatea destinatarului.

4.2.2.1. Scrisori adresate domnitorilor

În epoca veche, corespondența cu un conducător politic era guvernată de respectarea unui protocol discursiv caracterizat de reverențiozitate și noblețe. De obicei, formulele întrebuințate sînt convenționale și

individualizează această categorie de scrisori la nivelul acelor secvențe structurale (adresa, salutația, urarea finală) în care funcțiile fatică și conativă domină asupra celorlalte funcții ale actului de comunicare verbală. Adresa se constituie din sintagme precum „*Preamilostive doamne*" sau „*Milostive și luminate doamne*", salutația rămîne constantă de la o epistolă la alta, indiferent de statutul emitentului: „*Să fii măriia ta/dumitale sănătos*", iar urarea finală desăvîrșește convenția de reverență din aceste epistole: „*Dumnezeu să te veselească și să te zilească în ai mulți și buni, amin*" (DRH B, XXIV/269).

4.2.2.2. Scrisori adresate clerului înalt

Emitentul conștientizează autoritatea deopotrivă spirituală și administrativ-juridică a destinatarului, astfel încît strategiile adresării devin esențiale în buna întocmire a scrisorilor către clerul înalt. În funcție de rangul destinatarului, de poziția ierarhică și de condiția culturală a emițătorului și de natura documentului, adresa, salutația și urarea finală sînt construite diferit, aceste secvențe fiind nelipsite într-un context în care atenția emițătorului este focalizată deopotrivă spre destinatar și spre referent. Chiar atunci cînd emitentul scrisorii este însuși domnul țării, se poate observa elaborarea atentă a protocolului inițial, adaptat contextului comunicativ: „*† Милостїею Божїею, їѡ Матеи Басараба воєводъ и господинъ. Пишем господство ми честнеишомѫ и Богъизбраномѫ wтъцѫ нашимѫ, кир Сирафим, архиепископ Бѫзовски, здравне.* / *Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab, voievod și domn. Scrie domnia mea cinstitului și de Dumnezeu ales părintelui nostru, chir Serafim, arhiepiscop al Buzăului, sănătate.*", dar și opțiunea pentru o formulă de adresare solemnă, „*sfinția ta*", valorificată pe tot parcursul epistolei (DRH B, XXXVII/ 309).

4.2.2.3. Scrisori adresate dregătorilor

Atunci cînd domnul țării se adresează marilor săi dregători, salutația și urarea finală sînt omise, iar adresa este păstrată ca element menit să asigure identitatea și funcționalitatea documentului. Cînd emitenții sînt țărani liberi, obști sătești, reprezentanți ai micii boierimi sau membri ai cinului monahal, scrisorile reflectă un pronunțat caracter ierarhic, de asumată inferioritate și/sau modestie din partea emitentului. În astfel de documente, salutația și adresa, construite foarte reverențios, pot favoriza supralicitarea superiorității destinatarului: „*† Cinstite al nostru părinte, dumneata giupîne Toderașco, logofăt mare, să fii dumneata sănătos*" (DRH A, XXVIII/70), în timp ce semnătura finală evidențiază toposul retoric al modestiei, subliniindu-se astfel distanța retorică și socială dintre protagoniștii comunicării epistolare: „*† Mai mic fecior și sluga dumitale*" (DRH A, XXVIII/70).

4.2.2.4. Numărul destinatarilor

În epoca veche, spectrul scrisorilor cu destinatar unic este completat de gama scrisorilor cu destinatar colectiv. Cele din urmă prezintă un interes aparte, ilustrînd de obicei înscrierea într-un raport social de *superioritate – inferioritate*. Comunicarea unor dispoziții, în mod direct sau prin intermediul unor scrisori de intervenție, reprezintă de multe ori obiectul acestui tip de comunicare, cînd adresa este construită simplu, fără a se insista asupra individualității receptorului: „*Scris-am la voi satul Groșani*" (DRH B, XXV/347).

4.2.3. Inițiativa redactării

Un criteriu important de structurare a mesajelor epistolare, indiferent de destinația lor, publică sau privată, îl constituie inițiativa redactării[5], parametru ce face posibilă clasificarea scrisorilor ca:

a) *scrisori inițiale*: sînt cele mai frecvente în practica epistolară publică și privată, emițătorul fiind agentul care declanșează interacțiunea textuală;
b) *scrisori de răspuns*: reflectă modul de raportare a destinatarului la mesajul emitentului. Destinatarul scrisorii inițiale își asumă acum rolul de emițător, elaborîndu-și discursul ca reacție la scrisoarea-stimul. Dacă ne îndreptăm atenția asupra unor vechi epistole românești, observăm că ele se disting prin formulări tipice introduse, în general, după adresă, înaintea expoziției, dar și prin alte elemente care

[5] În funcție de inițiativa trimiterii scrisorii, Vârgolici (2009, p. 67–69) distinge în cadrul corespondenței actuale între *scrisori inițiale*, *scrisori de răspuns* și *scrisori de revenire*.

asigură continuitatea de context. Un exemplu în acest sens îl reprezintă o scrisoare din 1635, trimisă de voievodul Vasile Lupu boierului Racoviță, document în care aceste structuri specifice apar imediat după adresă: „*Scriem Domniia Mea (...) de carte ce ai trimis la Domniia Mea. Înțeles-am scrisorei dumitale...*". În continuare, textul se raportează la mesajul primit și este construit ca un răspuns detaliat a cărui coerență este subliniată prin conectori: „*Scrii dumneata cum (...)*", „*Alta, te pohtești dumneata să fii (...)*" (DRH A, XXIII/194).

c) *scrisori de intervenție*: pot fi eventual considerate variante ale scrisorilor inițiale, însă identitatea lor structurală și funcțională constă în faptul că emitentul își asumă rol de intermediar între emitent / receptor și o terță persoană, neimplicată direct în actul de comunicare. Cărțile de intervenție sînt foarte frecvente în activitatea de cancelarie din epoca veche, cînd diferite persoane cu funcții administrative îndeplineau roluri de intermediari, între domn și popor, pe de o parte, și, pe de altă parte, între părți implicate într-o cauză problematică sau conflictuală. Iată un fragment ilustrativ: „*Scriem la priiatinul nostru, la Furtuna ce au fost comis. Dămu-ți știre pentru rândul cestui fecior al nostru, anume Nașcul de Moșetești, cum au <v>init de s-au jeluit pre dumneata, cu mare jalobă (...) Pentr-acela lucru, dăm știre, deacă vei vedea cartea noastră, iar dumneata să-l lași foarte în pace*" (DRH A, XXV/413).

4.2.4. Contextul și mesajul

Tipologia textelor epistolare se organizează cu necesitate în conformitate cu opoziția *public – privat*. Dat fiind că scrisoarea este un text care exprimă viziunea epistolierului asupra diverselor stări de lucruri și întîmplări, mesajul transmis poate fi interpretat ca mediu semiotic de legătură între emițător, realitate și receptor, iar deosebirile de formă și de conținut dintre corespondența publică (oficială) și cea particulară (fie protocolară, fie familiară) luminează funcția referențială și condiția retorică a scrisului epistolar.

Regulile de întocmire a actelor emise de cancelariile domnești au determinat o standardizare a formularisticii documentelor medievale românești, calchiată după model slav (Chițimia & Toma, 1984, p. 30), iar asemănările structurale ale protocoalelor inițial și final sau ale elementelor compoziționale ale contextului fac dificilă, în stadiul de început al scrisului epistolar, deosebirea scrisorilor de alte tipuri de acte. În această etapă, o clasificare comună surprinde trei categorii principale de documente (Chițimia & Toma, 1984, p. 30): *acte* (privilegii domnești, angajamente între două persoane sau scrisori domnești care au un temei juridic), *scrisori* (corespondența de orice natură, adesea nelegată de scopuri juridice) și *scripturæ* (însemnări scurte sau documente conținînd anumite note și ciorne după care urmau să se redacteze apoi acte, petiții, rapoarte).

Volumele seriilor din colecția DRH ne permit să observăm că pentru noțiuni precum 'act' sau 'scrisoare' se utilizează o nomenclatură ce ilustrează adeseori suprapuneri semantice. Faptul nu trebuie să surprindă, în condițiile în care, în tiparele scrisului din era bizantină, scrisoarea nu avea statut independent și complet distinct față de alte texte: omilii, scrieri teologice, istorice sau literare, uneori elaborate în stil epistolar (Jeffreys & Kazhdan, 2000, p. 719), derivat, probabil, din imitarea modelului sacru al epistolelor pauline. În formularistica românească, încă neexplorată sistematic pentru a verifica dacă se respectă granița medievală între *ars dictaminis* și *ars notariæ*, adică între textele epistolare și cele legale, scrisoarea este denumită și *carte*, termen generic care apare și în titulatura unor documente cu valoare juridică: carte domnească, de judecată, de mărturie, de proprietate, de schimb, de afurisenie, de iertare etc.

În interiorul *corespondenței oficiale*, scrisorile se grupează în următoarele categorii:

a) *Corespondența administrativ-juridică*, care domină, în epoca de început, textele redactate în stil epistolar. De altfel, majoritatea epistolelor cu caracter administrativ și juridic sînt, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, emise de autoritatea domnească, de divanul marilor dregători, de marele vornic, de județul orașului sau de clerul înalt. Pot fi amintite aici numeroasele epistole ce conțin dispoziții domnești, precum cea emisă de Vasile Lupu, redată fragmentar în continuare: „*Scriem domnia mea la slugile domniei mele, la aprodzi și la slugi hătmănești (...), Deaca veți vedea cartea domnii mele, iar voi să aveț a lă<sa> în pace țîgani svetii Ipiscopii de Roman (...). Aceasta vă scriem, mai multu val să nu le faceț.*" (DRH A, XXII/152).

b) *Corespondența diplomatică*. Diplomația este în general definită drept activitatea, știința sau arta de a gestiona relațiile dintre state. Scrisoarea diplomatică, privată de avantajele elementelor non-verbale, își dovedește eficiența prin conținutul convingător, prin valori retorice și prin respectarea în scris a unui protocol comunicativ, expresie a capacității creatorului de mesaj de a-și adecva discursul la situația istorico-politică cu care se confruntă și pe care o supune negocierii. Principiile comunicării diplomatice se manifestă în scrisul epistolar și în perioada veche a culturii române, mai ales în interacțiunile dintre conducătorii politici. Într-o scrisoare din 1599, adresată de Mihai Viteazul lui Ieremia Movilă (DRH B, XI/353), adresa, deși păstrează caracterul solemn specific comunicării diplomatice, poartă amprenta afectivității și subiectivismului „*Scriem fratelui nostru din inimă celui mai iubit, Ioan Ieremia Moghilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei*". Respectînd rigorile etichetei protocolare, formula de salut „*Urăm domniei sale lungă domnie și sănătate și fericire întru toate*" reflectă tonul elegant păstrat pe parcursul întregii epistole. Urarea finală, „*Cu aceasta dorim domniei tale de la domnul Dumnezeu sănătate și domnie fericită întru mulți ani*", se apropie prin semnificații de formularul celorlalte epistole adresate domnilor, amplificînd solemnitatea mesajului.

c) *Corespondența comercială* oferă coordonatele necesare pentru a înțelege modul în care textul ia naștere pornind de la o realitate extralingvistică ce, desfășurată în mod ritualic vreme îndelungată, duce la fixarea unor structuri, mai întîi în plan cognitiv și apoi la nivel comunicativ. Astfel, schematizările cognitive asociate oricărei acțiuni de schimb au generat texte specifice formalizate (cf. Metzeltin & Thir, 2013). Foarte multe dintre documentele din perioada veche au valoarea actelor de proprietate asociate acțiunii de vînzare, cumpărare sau donație, însă mai puțin numeroase sînt scrisorile, corespondența directă între două persoane implicate într-un demers comercial care să aibă, în termeni actuali, caracter de cerere sau ofertă. Într-o astfel de epistolă, Ivașco, fost mare vornic, scrie lui Mușat: „*pentru cea delniță ce-ai cumpărat de la Stănești (...), să o lași dumneata să fie pre séama noastră și ți-o voiu prinde în séama celor 18 galbeni*" (DRH B, XXIII/360).

Spre deosebire de corespondența oficială, divizată în categorii relativ bine delimitate, o taxonomie a *scrisorilor private* este, în epoca de început a scrisului epistolar românesc, complicat de realizat, pentru că ar trebui să se constituie într-o analiză a rolurilor asumate de epistolieri. Născută din ritualurile comunicative animate de resort confesiv, scrisoarea personală, avînd caracter intim și afectiv, reflectă personalitatea unică a epistolierului, fiind îndeobște creditată ca exemplu de naturalețe și spontaneitate. Scrisorile particulare se caracterizează în general prin eliberare de convenții stilistice, devenind suporturi ale unor forme, structuri și opțiuni de expresie specifice limbii vii. În epoca veche, ele păstrează totuși convențiile stilului epistolar prin obișnuitele formule de început și de final, însă creativitatea emițătorului are și aici un rol fundamental, putîndu-se manifesta prin abateri, omiteri sau inovații stilistice. Una dintre cele mai cunoscute și mai ilustrative scrisori de familie, datată în preajma anului 1600, este scrisoarea lui Cocrișel (DRH B, XI/419) care, luat prizonier în război, le scrie părinților despre condiția sa și despre încercările de a-și redobîndi libertatea. În planul conținutului este evidentă expresivitatea emițătorului și tonul familiar care dirijează organizarea textului epistolar. În ceea ce privește aspectul formal, se observă recursul la standardul de redactare al vremii. Protocolul inițial se rezumă la un singur enunț, care concentrează însă elementele definitorii: invocația simbolică, salutația și adresa: „*† Scriu închinăciune și moltă sănătate părinteloi meu Spiridon și maiciei mele Costandeei*". Informațiile cuprinse în contextul scrisorii sînt redate prin adecvarea conținutului la etapele convenționale ale compoziției epistolare, iar ultima parte cuprinde urarea „*Și să afle aiasta scrisoare a mea sănătoș pre dumeavoastră, o Gospodi, amin*" și iscălitura finală „*Feciorul vostru Cocrișel*".

În ciuda caracterului pronunțat fatic al convențiilor scrisului epistolar, scrisoarea are o evidentă funcție emotivă. Ea se dezvoltă ca o confesiune care, prin tonul dramatic adoptat, își propune să sensibilizeze, iar naturaleța și sinceritatea transpar din opțiunile de expresie ce apropie textul scris de limba vorbită: „*mă mănîncă lutul și păduchie*"; „*mor de dorol vostru*"; „*barbă pînă-n brîu*". Este, așadar, o perioadă cultural-istorică în care scrisoarea personală îmbină stilul familiar propriu diverselor sale conținuturi cu nota de oficialitate dată de aspectele formale specifice epistolei medievale.

În general, în spațiul comunicării private, acolo unde epistola își afirmă caracterul intim și relativa eliberare de convenții, rolul ei de intermediar între două persoane aflate în imposibilitatea comunicării față în față pune în lumină diferite ipostaze ale epistolierului, iar pe unele dintre acestea istoria scrisorilor le va reține mai tîrziu ca prototipice: epistolierul în ipostaza soldatului plecat pe front, a omului privat de libertate, epistolierul în corespondența cu familia, cu prietenii sau în ipostaza îndrăgostitului.

4.2.5. Canalul și codul

Canalul comunicativ propriu scrisorii este cel scris. Majoritatea scrisorilor păstrate din perioada medievală românească nu sînt scrieri autografe și, deși lexicul epistolelor înregistrează foarte frecvent formele verbale la persoana I *scriu/scriem*, forma lor finală și respectarea normelor de redactare se datorează de obicei nu emitentului, ci scribului care devine astfel intermediar între interlocutori. Identitatea acestuia este semnalată în corpul scrisorii prin structuri precum „† *Tănasie <a scris>*" (DRH A, XXI/399), introduse la nivelul protocolului final. În general, suportul material al epistolei este hîrtia, pergamentul fiind utilizat rar, în redactarea actelor solemne, în special a celor întocmite în limba slavonă. O observație ce merită reținută este aceea că în perioada asupra căreia ne-am îndreptat atenția este destul de frecvent obiceiul de a actualiza două canale, cel scris și cel oral, în cadrul aceluiași demers comunicativ cu caracter oficial. Preferința transmiterii prin viu grai a mesajelor importante este o strategie politică a domnilor medievali și, implicit, o particularitate a corespondenței diplomatice din perioada respectivă. Fragmente precum „† *Rogu-mă măriei tale să crezi pre omul nostru, pre Gligorie postealnicul, de ce va grăi.*" (Chivu *et al.*, 1979, p. 110) vor deveni, cu trecerea timpului, tot mai rare.

Am observat, în prima parte a secțiunii 3 (Milică & Morcov, 2016), că parcursul cultural al scrisului epistolar românesc a fost, la început, jalonat de tutela unor modele străine, cel mai important ca intensitate de manifestare și ca putere de influențare fiind modelul slavon. În secolul al XVI-lea obiceiului de a întocmi scrisori în acord cu tipare străine i se adaugă și inițiativa de a redacta în limba română corespondența oficială și cea particulară. Abia în secolul al XVII-lea limba română își afirmă supremația în scrisul epistolar, însă, chiar și în această perioadă, textele resimt influența timpului îndelungat în care modelul slavon a dominat scrisul autohton, iar îmbinarea celor două coduri, slavon și român, în cadrul aceluiași act comunicativ se manifestă ca trăsătură definitorie în epocă. Este frecvent obiceiul—expresie a ritualizării fatice a comunicării epistolare—de a introduce în protocolul inițial și în cel final elemente slavone, chiar dacă cea mai mare parte a epistolei este redactată în limba română. Faptul că intitulația (mai ales în epistolele domnești), locul și momentul scrierii și, uneori, urarea finală și identitatea scribului—așadar elementele cu structură fixă—sînt redate în limba slavonă evocă ideea de formular menit să simplifice actul redactării.

Treptat, vechea limbă de cultură își limitează aria de dominare funcțională prin restrîngere la prezența în unele documente emise de autoritatea domnească, fapt ce indică, pe de o parte, deprinderea de a recurge la tiparele modelului tutelar, și, pe de altă parte, o strategie de a amplifica potențialul persuasiv al cărților domnești. În preajma secolului al XVII-lea, codul slavon este păstrat în virtutea tradiției și pentru a conferi solemnitate documentului de cancelarie, în special în redactarea unor hrisoave domnești ce consemnează donații, asigurarea unor drepturi etc. De altfel, *arenga*, podoabă retorică a diplomaticii, din ce în ce mai rară în documentele epocii, este valorificată doar în astfel de cărți elaborate integral în limba slavonă, care se bucură, în plus, de un suport material elegant și prețios cum este pergamentul. Astfel, într-o perioadă în care scrierile în limba română își afirmă funcționalitatea în diverse domenii de activitate, în spațiul public sau privat, slavona devine adesea semn al unei solemnități de sorginte religioasă.

Bibliografie

*** (1964) *Rhetorica ad Herennium* [Ad C. Herennium de ratione dicendi], with an English translation by Harry Caplan, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Aristotel (2004). *Retorica*, ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, note și comentarii de Ștefan-Sebastian Matei, Editura Iri, București.

Bly, R. W. (2004). *Webster's New World Letter Writing Handbook*, Wiley Publishing Inc., Indianapolis, IN.

Bühler, K. (2011). *Theory of Language. The Representational Function of Language*, translated by Donald Fraser Goodwin in collaboration with Achim Eschbach, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, Crossref.
Chițimia, I.C. & Toma, S. (coord.) (1984). *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
Chivu, Gh. (2000). *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Editura Univers Enciclopedic, București.
Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman Moraru, A. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R., București.
Cicero (1973). *Opere alese*, ediție îngrijită de G. Guțu, vol. II, Editura Univers, București.
Donescu, C. (1840). *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu*, Tipografia lui Eliad, București.
Dumistrăcel, S. (2007). *Limbajul publicistic din perspectiva stilurilor funcționale*, Editura Institutul European, Iași.
DRH A = *Documenta Romaniæ Historica. A. Moldova*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1969–2006.
DRH B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1965–2006.
DRH C = *Documenta Romaniæ Historica. C. Transilvania*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1981.
Iorga, N. (1925). *Scrisori de boieri. Scrisori de Domni*, Aşezământul tipografic "Datina Românească", Vălenii de Munte.
Iorga, N. (2011). *Scrisori de femei*, Editura Vremea, Bucureşti.
Irimia, D. (1999). *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași.
Jakobson, R. (1964). *Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă*, în *Probleme de stilistică*, traducere de Mihail Nasta în colaborare cu Matei Călinescu, Editura Științifică, București, p. 83–125.
Jeffreys, E.M. & Kazhdan, A.P. (1991). *Epistolography*, în Kazhdan, A.P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, Oxford University Press, Oxford – New York, p. 718–720, Crossref.
Mack, P. (2011). *Letter-Writing Manuals*, în *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620*, Oxford University Press.
Metzeltin, M. & Thir, M. (2013). *Antropologia textului*, traducere în limba română de Octavian Nicolae, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Milică, I. (2014). *Noțiuni de stilistică*, Editura Vasiliana '98, Iași.
Milică, I. (2015). *Funcțiile stilului în retorica creștină a Sf. Augustin*, în „Diacronia", nr. 1, 13 ian., art. A7, Crossref.
Milică, I. & Morcov, I. (2016). *Scrisul epistolar românesc: o perspectivă cultural-retorică (I)*, în „Diacronia", nr. 3, 12 feb., art. A39, Crossref.
Murphy, J.J. (2001). *Rhetoric in the Middle Ages. A History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, AZ.
Troubetzkoy, N.S. (1949). *Principes de phonologie*, traduits par J. Cantineau, Librairie C. Klincksieck, Paris.
Urzescu, V. (1840). *Epistolar sau modele de scrisori pentru tot felul de trebuințe, cules din cei mai vestiți autori noi și vechi, franțezi și alți cu formulele politeții moderne...*, Tipografia Pitarului Constandin Pencovici, București.
Vârgolici, N. (2009). *Redactare și corespondență*, Editura Universității din București, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A52en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Translation difficulties in the Romanian version of Arthur Schopenhauer's *Aphorisms*. A contrastive and diachronic analysis (II)

Cecilia-Iuliana Vârlan*

Faculty of Letters, "Ovidius" University, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

Article info

History:
Received April 21, 2016
Accepted May 27, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
translation
diachrony
comparative analysis

Abstract

This paper continues the linguistic analysis on various editions of the Romanian version of Arthur Schopenhauer's late philosophical work *Aphorisms on the Wisdom of Life*, an analysis which was conducted along two research directions that have been here preserved: the contrastive one (a direct comparison between source-text and target-text) and the diachronic one (considering the translator's interventions on his own text at different points in time). The results of this analysis shall be presented here along the conclusions of the linguistic approach performed in order to objectively observe the way the translator, Titu Maiorescu, solved the difficulties of translating a German philosophical text into Romanian, by recording both his achievements and his imperfections.

The linguistic approach of our analysis is useful not only to our discussion on philosophic translation, but also to possible forthcoming translators of the *Aphorisms*, whose intention might be that of adapting the discourse of the existent Romanian version written by Titu Maiorescu to the possibilities of Romanian contemporary language, considering its considerable evolution, especially as far as philosophical terminology is concerned.

1. Introduction

This paper resumes the detailed analysis of the Romanian version of the chapter called "Introduction" (*Einleitung*) of Arthur Schopenhauer's *Aphorisms on the Wisdom of Life* (*Aphorismen zur Lebensweisheit*)[1]. The analysis has been started in a previously published article, in which all details regarding working method and material have been given, cf. Vârlan (2016).

At the end of the analysis, results and conclusion shall be presented with the aim of revealing both the way the author of the *Aphorisms* organised his discourse—considering the lexis, the semantics and the stylistics involved in structuring his text in order to obtain certain cognitive and aesthetic effects—and the extend to which his text has been pragmatically understood by the translator and correctly rendered into Romanian.

2. A contrastive-diachronic analysis of the Romanian version of Aphorisms (cont'd)

The contrastive-diachronic analysis conducted on the text discussed here is, in fact, a pragmalinguistic analysis and it involved the examination of similarities and differences between various translating options the translator adopted in various moments over a certain period of time. Thus, the interventions the author made in his own text in various moments of over the period of time he made his Romanian version of a German philosophical text have been both contrastively and diachronically analysed.

*Email address: *varlan_c@yahoo.com*.

[1] Hereinafter referred to as *Aphorisms*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

The working method that was used for the first part of our analysis has also been here preserved, i.e. the text was divided into sentences numbered from (1) to (14), while the corresponding Romanian editions of translation, $A_{72/76}$, A_{90}, and A_{12}, have been successively positioned under each of them.

The first part of our analysis examined the first five sentences of the text we discuss here. In the next sentence, (6), Arthur Schopenhauer continued his critical perspective on eudemonology by comparing it to his own philosophical system. His critical point of view took the form of justifying his working method as it was required by the inherent limitations of the theory he was working with.

(6) *Um eine solche dennoch ausarbeiten zu können, habe ich daher gänzlich abgehn müssen von dem höheren, metaphyf[s]isch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*

$A_{72/76}$ Pentru a prelucra dar totuși o asemenea invĕțătură, am trebuit să mĕ depărtez de la punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filosofia mea in propriul înțeles al metafisicei ei etice.

A_{90} Pentru a scrie dar o asemenea călăuză, am trebuit să mĕ depărtez de la punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filosofia mea in adevĕratul înțeles al moralei ei metafisice.

A_{12} Pentru a scrie dar o asemenea călăuză, a trebuit să mă depărtez de la punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filozofia mea în adevăratul înțeles al moralei ei metafizice.

The sentence (6) in the source-text began with an infinitive phrase introducing a final clause: *um ... zu ...*. The Romanian translator used the same type of construction, '*pentru* + infinitive', with a slight position change of its elements in order to comply with the Romanian language word order.

Immediately after the preposition *um*, the reader of the original text has to find the meaning of the anaphoric demonstrative pronoun *eine solche*, whose referent may be easily found in the noun *Eudämonologie*. In order to facilitate the logical understanding of the translated text, Titu Maiorescu partially dismissed the anaphor by specifying the referent, using—thus—a synonym for the referent in the original text. Nevertheless, the anaphoric intention of the original author was preserved by the adjective *asemenea*. Thus, *eine solche* became *o asemenea invĕțătură* in $A_{72/76}$, and *o asemenea călăuză* in A_{90} and in A_{12}. We have noticed that T. Maiorescu has initially chosen for the noun *eudemonologie* a synonym of Latin origin, *invĕțătură*, but after the revision of his translation, he decided to use another noun, *călăuză*, of Turkish origin. This choice of words was probably made with the intention of limiting the semantic range of *invĕțătură*, which beside 'sfat, povață' can more generally mean 'instruire', 'instrucțiune', 'știință de carte, erudițiune' (Șăineanu, 1908, p. 339)[2].

The German infinitive phrase *um ... zu...* is built with a modal verb: *ausarbeiten zu können*. T. Maiorescu chose to under-translate the phrase, by eliminating the modal from the Romanian version. The infinitive of the notional verb was nevertheless preserved as such, in accordance with the norms of the standard Romanian language. The infinitive was initially transposed as *a prelucra*, while *a scrie* occurred in the subsequent editions of translation. Again, the translator's intention was to facilitate his readers the understanding of the text by limiting the meaning of the German verb *ausarbeiten* to only one practical example from the list of actions implied by its semantics, which in this case was the action of writing.

Translation difficulties deriving from the insufficient development of Romanian philosophical language are especially obvious when considering Romanian equivalents of the following German noun phrase (in the present article, 'noun phrase' is used as a synonym for 'nominal group'):

> *... [von dem] höheren, metaphysisch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*

[2] An additional meaning for the noun *călăuz* (*călăuză*) is also indicated by Lazăr Șăineanu in the sense of leading someone along a specific road, by giving indications and advice; thus, both literal and figurative meanings are here implied.

The initial Romanian translation was:

> [de la] punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filosofia mea in propriul inteles al metafizicei ei etice.

The nominal group in the source-text includes a centre (the compound noun *Standpunkte*), two adjectives, which were positioned before the compound noun, in accordance with the syntax of German language (*höheren* and *metaphysisch-ethischen*), and an attributive relative clause positioned right after the centre (*zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet*).

As a Romanian equivalent for the noun *Standpunkte*, the Romanian translator used a noun phrase that includes a noun (*punctul*) and a prepositional phrase (*de vedere*); this translation strategy is actually the norm by translating German compounds into Romanian. Although the noun *Standpunkte* may seem as being marked for plural, both its definite article in dative *dem* and the relative pronoun *welchem* in the subordinated clause that follows it clearly indicates that the respective noun is a singular. In this case, the ending vowel e is not a mark for plural, but an additional vowel that used to be employed as a specific ending for masculine or neuter nouns in dative. This phenomenon has been regarded as a rule for the written German language until approximately the half of the 20th century, when it began to disappear (cf. Rieger, 2006/2007, p. 1). Considering his educational background, Titu Maiorescu was certainly familiar with the norm of the German language of the times when the source-text had been written, so that he had not been tricked by the form of the noun, as it may happen today to any inexperienced translator.

Different translating strategies have been used for transposing the two adjectives preceding the centre of the nominal group. The first one, *höheren*, was literally translated as *mai înalt*, though, in our opinion, considering the fact that it describes an abstract noun, a contextual transposition would have been more appropriate, for example *superior*, *elevat*, even *rafinat*.

In his effort of finding an equivalent for the second adjective, the compound *metaphysisch-ethisch(en)*, T. Maiorescu employed modalisation as a translating strategy by changing the compound word into a nominal group. In the $A_{72/76}$ edition, the first adjective of the compound was translated as a noun that became the centre of the nominal group, *metafizică*, while the second adjective became an attribute for this noun, *etică*. The subsequent editions of translation, which are identical with one another except for minor orthographical changes, displayed a reversed attribution of morphological values, whereas instead of using *etică* as a noun, the translator decided to use the synonym *morala*. Thus, *metafizica etică* from the first edition becomes now *morala metafizică*.

The attributive relative clause which was positioned after the centre *Standpunkte* was translated by T. Maiorescu literally, all with the exception of the adverb *eigentlich*. He decided to extract it from the relative clause and attach it to the noun phrase resulted from the translation of the compound adjective *metaphysisch-ethisch(en)*. In doing this, the translator had to build an additional phrase functioning as an adverb: *in propriul inteles al metafizicei ei etice* (in $A_{72/76}$) or *în adevăratul înțeles al moralei ei metafizice* (in A_{90} and A_{12}). When comparing these two options of translation, one could notice that beside the morphological changes we discussed above, the translator also introduced an additional noun (*înțeles*) into this phrase. The adverb *eigentilich* became an adjective for it, initially as *propriul*, and, in subsequent editions, as *adevăratul*. So, in this case, the translator decided for both modalizing the source-text and over-translating it, by adding new message to the original one.

It is extremely obvious that finding an appropriate Romanian equivalent for this sentence implied great difficulties which the translator tried to overcome by adopting various strategies. T. Maiorescu's hesitations and revisions of his text, especially as far as this sentence is concerned, prove the effort and tenacity of a translator trying to solve the linguistic problems deriving from a certain incapacity of Romanian language of the time the translation was written to cover complex semantic areas of German lexemes, especially of those belonging to the specialized language of philosophy.

Today, over one century after the time Titu Maiorescu wrote his translation from Arthur Schopenhauer's *Aphorisms*, when more linguistic resources are at hand as far as contemporary Romanian language

is concerned, we dare to advance another solution for translating this sentence, as follows:

> *De aceea, pentru a putea construi, totuși, o astfel de teorie, a trebuit să renunț în totalitate la viziunea elevată, metafizică și etică, la care se referă, de fapt, filosofia mea.*

The version we advanced here assumed a series of translating strategies used by Titu Maiorescu and attempted, at the same time, at both covering for some deficiencies of the original translation and at simplifying the text meaning for Romanian readers. For instance, the causal adverb *daher* had no equivalent in Titu Maiorescu's verstions of translation, while in our version it appears as *de aceea*. Its occurrence at the beginning of the translated sentence was determined by the pragmatic intent of the original writer, which is that of justifying his scientific approach and which we also wished to emphasize. Also, the modal verb has been preserved in the equivalent of the infinitive phrase *um .... ausarbeiten zu können*, whereas for *ausarbeiten* the equivalent *a construi* (Eng. *to build*) was chosen. T. Maiorescu used *a prelucra* (Eng.: *to elaborate*) in $A_{72/76}$ and *a scrie* (Eng.: *to write*) in later editions. On one hand, the verb *a prelucra* is a literal translation of *ausarbeiten*, whose meaning implies that there already existed a concept, which the actant wanted to develop or to elaborate. This may seem in accordance with the real fact that the concept of eudemonology had not been coined by the writer of the original text. Moreover, Arthur Schopenhauer himself listed a number of foregoers who had already made use of the concept in their writings. On the other hand, the verb *a scrie* does not seem to cover the meaning of conceiving a theory, but only that of writing it down. Those were the reasons that led us to finding another equivalent for the German verb. There are a lot of synonyms for *ausarbeiten* in contemporary German language and from this list of synonyms we decided for the Romanian equivalent *a construi* because we considered a theory—especially a philosophical one—as being built, metaphorically speaking, starting from specific hypotheses as basis for building a rational thought and, then, for establishing certain conclusions.

The adverb *gänzlich* is another lexeme whose equivalent is not to be found in any of Titu Maiorescu's versions of translation and which we included in our version as *în totalitate*, because we considered its presence in the Romanian text as extremely necessary since it gives the measure of the difference between the concepts he used in the work we are reading and the ones he operated with in his philosophical system, mentioned by A. Schopenhauer himself as being his main work. In the same regard, we decided for *viziunea* as a Romanian equivalent for *Standpunkte*, since it is an abstract noun and more appropriate to describe a complex philosophical approach. Adopting the same logic, we chose the adjective *elevată* as its attribute, in order to both emphasize the difference mentioned above and partially preserve a fraction of the author's attitude, depreciative as it was, towards the work we are just reading compared to his previous philosophical works.

Returning to the source-text, one can notice that the next sentence (7) brings further in the most mathematical way the reasoning the author started in the previous sentence (6), by showing the consequences his present approach might have, an approach that include a certain alienation from the philosophical concepts elaborated in his previous works.

(7) *Folglich beruht die ganze hier zu gebende Auseinandersetzung gewissermaßen auf einer Ackommodation, sofern sie nämlich auf dem gewöhnlichen, empirischen Standpunkte bleibt und dessen Irrthum festhält.*

$A_{72/76}$ Prin urmare toată expunerea făcută in scrierea de față provine oarecum dintr'o acomodare, intru căt remăne in marginile înțelegerii empirice obicinuite și-i continuă rătăcirea.

A_{90} Prin urmare toate explicările cuprinse in scrierea de față provin oare-cum dintr'o acomodare, intru cât pornesc din punctul de vedere al experienței obicinuite și urmează drumul ei cel rătăcit.

A_{12} Prin urmare, toate explicările cuprinse in scrierea de față provin oarecum dintr-o acomodare, întrucît pornesc din punctul de vedere al experienței obișnuite și urmează drumul ei cel rătăcit.

Comparing the $A_{72/76}$ and A_{90} editions (A_{12} is relatively identical with A_{90}, except for some minor orthographic changes), the existence of further translating difficulties is being noticed again, at the level of both syntax and morphology.

The sentence started with the adverb *folglich*, for which T. Maiorescu easily found an adverbial phrase in Romanian language, *prin urmare*. Both the adverb and the adverbial phrase signal the introducing of a consequence or an outcome in the respective text.

The first nominal group in the source-text preserved its morphological value in the target-text, though different translating options are adopted in the two editions we discuss here. So, in $A_{72/76}$, the Romanian equivalent of *Auseinandersetzung*, the centre of the nominal group, is *expunerea*, while in A_{90} is a noun in plural, *explicările*. Thus, when revising his translation for its publication in 1890, T. Maiorescu decided not only to change the noun, but also its grammatical category of number. The translator probably regarded the plural as more appropriate to covering the semantics of the German noun, which implies a profound and especially complex preoccupation for a certain subject or topic.

This first nominal group includes also a synthetic grammatical form of the type *zu* + *Partizip I* (also called *Gerundive*), which is used as an attribute and acts as an adjective, bearing all markings deriving from the agreement with the modified noun. This type of grammatical form is characteristic to German language and its meaning is determined by the verb it was derived from, here the German verb *geben*. Semantically speaking, the actual state of facts suggested by this grammatical form indicates a realistic and attainable goal in the future. Moreover, the passivisation of the verb action is here detectable by means of replacing the respective phrase with a relative, as in the examples below (Engel *et al.*, 1993, p. 356–357):

> Germ. *die zu liefernde Ware* (*die Ware, die geliefert werden muß/soll*) – Rom. „marfa de livrat (marfa care trebuie livrată / urmează să fie livrată)" [the goods to be delivered]

or

> Germ. *eine kaum zu verstehende Situation* (*eine Situation, die kaum verstanden werden kann*) – Rom. „o situație greu de înțeles (o situație care poate fi greu înțeleasă)" [a situation hard to understand].

In Romanian, the equivalent of an attributive *Gerundiv* is built with the verb it was derived from, in the supine case, as seen above (*de livrat*, or *de înțeles*).

Titu Maiorescu neglected this translating rule and used directly a participle as a modifier: *făcută* in $A_{72/76}$, and *cuprinse* in A_{90} and later editions. Here, the translator's hesitations are only apparent, since the modifying participle was chosen in direct accordance with the modified noun. In addition, Romanian syntax is in no way suffering in neither edition of translation: *expunerea făcută în ...* or *explicările cuprinse în ...*, respectively. Nevertheless, it is true that by using the Gerundive form of the verb *geben* as an adjunct for the noun *Auseinandersetzung* the author set a semantic ambiguity in the text, in the sense that the actant of the verb action remained grammatically unnamed, so that the passive meaning was unavoidable. Therefore, a quasi-literal translation for the *Gerundive* discussed here would involve a relative clause (*ce urmează a fi dată/date aici*), but this translating strategy would also be responsible for a poor style, if not even deficient. We regard both versions as instances of Titu Maiorescu's creativity in finding the most appropriate equivalent of the verb *geben* by using what a theoretician of translation studies called "the compensatory virtues of Romanian language" (Kohn, 1983).

Our contrastive analysis found another point of interest in the translation of the German noun *Ackommodation*, which is a neologism originating in the Latin word *accommodation*. The word is used today (orthographically slightly modified: *Akkommodation*) in the field of physiology—where it refers to the ability of the human eye to see clearly in various distances; its Romanian equivalent *acomodație* belongs to the specialized language—and in the field of theology—here it refers to an adaptation / aligning / harmonizing of a religion to or with another religion's values and ideas. Titu Maiorescu chose to translate the word literally as *acomodare*, though the meaning of this Romanian equivalent did not correspond with

the semantic range of the discussed neologism in the source-language. (cf. Șăineanu, 1908, p. 5). It is a known fact that Arthur Schopenhauer made use of German language vocabulary in a very personal way and he even invented new words by means of (unexpected) juxtaposition, listed by no dictionaries (cf. Hochfeld, 1912, p. 103–104). Here, he borrowed a word belonging to a specialized language other than the philosophical one. By doing that, he opened the reader of the source-text new ways of understanding—by analogy—difficult philosophical concepts.

Thus, it was only rational to consider that neither Titu Maiorescu's contemporary readers nor the readers of our times can exactly understand what the German philosopher meant when he used this specialized neologism. In this case, disambiguation can only originate in the context in which the word is being used, i. e. the one that implies a kind of alienation from certain philosophical concepts, as mentioned in the discussion about the previous sentence (6). Therefore, we consider that what the author meant here—in both literal and metaphorical sense—is an adjustment (Rom. *ajustare*) of the eye when looking at a specific object, an adjustment made in accordance with the distance between the eye and the object of study.

The explanatory passage that follows the noun *Ackommodation* also raised great translation difficulties.

The source-text includes two subordinate clauses, as follows:

> *[...], sofern sie nämlich auf dem gewöhnlichen, empirischen Standpunkte bleibt und dessen Irrthum festhält.*

The equivalent of this passage in $A_{72/76}$ is as follows:

> [...], intru cât remăne in marginile înțelegerii empirice obicinuite și-i continuă rătăcirea.

In later editions, A_{90} and A_{12}, which are identical except for their orthography, the Romanian translation is as follows:

> [...], întrucît pornesc din punctul de vedere al experienței obișnuite și urmează drumul ei rătăcit.

As we have already mentioned, this is an explanatory passage, which justifies the presence of the adverbial connector *nämlich*, whose semantics signals an explanation of the previous assertion and whose occurrence—when linking two clauses—is in a medial position in the second clause (Engel *et al.*, 1993, p. 938).

The subordinate conjunction *sofern*, placed at the beginning of the first clause, indicates a limitation of the circumstances in which the verbal action in the main clause can occur. Its equivalent in Romanian can be a conditional conjunction or a phrase that indicates conditionality: *dacă*, *în caz că* or *în măsura în care*. This is the reason why we regard Titu Maiorescu's translation as inaccurate, since the causal conjunction *întrucît*, which was used in all editions as an equivalent for the German word *sofern*, distorted the message from the source-text.

The anaphoric pronoun *sie*, functioning as subject of the conditional clause, introduces a further semantic ambiguity in the source-text. A rapid evaluation of the previous context indicates the feminine noun in singular *Ackommodation* as its referent or, in other words, as a regent for the subordinate clause in which *sie* is the grammatical subject. Comparing all Romanian editions of translation discussed here, one can realise that Titu Maiorescu decided that the pronoun *sie* has another referent, which was—in fact—the second feminine noun in singular in the previous context *Auseinandersetzung*. This incorrect attribution of reference for the anaphoric pronoun *sie* is not obvious in the first edition of translation $A_{72/76}$, because the verb *remăne*, which is a literal equivalent for the German *bleibt*, is marked for singular and is thus in agreement with both nouns mentioned before and with their Romanian equivalents in the target-text who are also feminine singulars (*expunerea* and *acomodare*, respectively). In later editions, though, Titu Maiorescu chose another equivalent, a contextual one, and modalised the translation by changing the grammatical category of number for the verb he used. Thus, the Romanian verb *pornesc* (marked for plural)

clearly indicates that the reference for the anaphoric pronoun *sie* is *explicările* (a plural noun), i.e. the Romanian equivalent of *Auseinandersetzung*. One may say that, in this case, a true translation would be the one which preserve in the target-text the ambiguity from the source-text. That would have happened if the equivalents in the target-text for the two nouns involved in the anaphoric relationship (*Ackommodation* and *Auseinandersetzung*) would have carried the same grammatical information (in gender and number) as their referents in the source-text. Nevertheless, the translating strategy chosen by Titu Maiorescu helped his readers to better understand a text operating with various philosophical concepts, an occupation they were not very much accustomed to.

The nominal group with the centre *Standpunkte* was another reason for Titu Maiorescu to revise his translation. In $A_{72/76}$, the translation is textual, combining free transposition with word-by-word equivalents. Thus, the modifiers *gewöhnlichen* and *empirischen* have been literally transposed into the target-text as *obicinuite* and *empirice*, while the equivalent of the nominal phrase centre became a nominal phrase itself, *marginile înțelegerii*. Yet, its constituents (centre + modifier) are nowhere to be found in the semantic meaning of the source-text. In the previous sentence (6) the same noun *Standpunkte* had been translated using the semi-calque *punct de vedere*. In this case, the translation is more than a free one. In fact, it may be regarded as both an over-translation, since additional meanings are included in the target-text and an under-translation, since the message in the source-text was eluded.

In the subsequent editions, Titu Maiorescu changed his text offering a translation which also combined various strategies: he preserved the equivalent for *Standpunkte* in the semi-calqued form *punctul de vedere*, but he made changes as far as modifiers are concerned. These were regrouped into a noun phrase functioning as possessor for the centre: *al experienței obișnuite*.

The following coordinating conjunction (*und*) indicates that the next clause (*und dessen Irrthum festhält*) is coordinated with the previous one and has the same subordinating relation to their shared regent. Although the grammatical subject is here omitted, it can be easily inferred from the context. In addition, the noun phrase *dessen Irrthum* includes the relative pronoun (*dessen*) functioning as a determiner in genitive. The possessor for the centre of the noun phrase centre is—undoubtedly—the noun *Standpunkte*, since it is the only masculine noun in singular in the previous context and thus in perfect accordance with the form *dessen* of the relative pronoun.

The Romanian equivalent for the clause we discussed here is as follows:

> $A_{72/76}$: *și-i continuă rătăcirea*
> A_{90} și A_{12}: *și urmează drumul ei cel rătăcit.*

Comparing the two versions above, it is obvious that the most translation difficulties originated in both the polysemy of the German verb *festhalten* and in its combination with the noun *Irrthum*, functioning as a direct object for it. The German verb *festhalten* can literally mean 'to hold', 'to keep', 'to not let go', but metaphorically can imply 'to establish' or 'to ascertain'. Titu Maiorescu understood the noun *Irrthum* metaphorically, based on the sememe *Irre*, and chose the Romanian equivalent *rătăcire*, initially preserving its morphological value (in $A_{72/76}$), but changing it in later editions (A_{90} and A_{12}) by over-translating it into a noun phrase (*drumul [...] cel rătăcit*). In conclusion, although it may seem that the translator chose a different translation option in the later editions, he only chose another strategy of transposing the message into Romanian while preserving its meaning. In our opinion, the author of the original text did not intend to add a metaphorical meaning to the word *Irrthum*, but referred to the 'error' implied by an approach like the one described in his text.

Considering all the above, we advance here a new translation solution, as follows:

> *Prin urmare, întreaga abordare ce urmează a fi realizată aici se bazează—într-o anumită măsură—pe o ajustare, în măsura în care aceasta presupune, așadar, păstrarea unui viziuni empirice comune, asumându-și [totodată] eroarea-i.*

The two following sentences, (8) and (9), provide a logical conclusion of all the reasoning previously presented. This is indicated by the presence of the adverb *demnach* (Rom. *conform celor spuse înainte*, *așadar*, *în concuzie*, *astfel* [considering all of the above, therefore, in conclusion, thus]).

(8) *Demnach kann auch ihr Werth nur ein bedingter seyn, da selbst das Wort Eudämonologie ein Euphemismus ist.*

$A_{72/76}$ Astfel și valoarea unei asemene scrieri nu poate fi decăt relativă, fiindcă insuși cuvĕntul Eudaemonologie este un eufemism.

A_{90} Astfel și valoarea unei asemenea scrieri nu poate fi decât relativă, fiindcă insuș cuvĕntul eudemonologie este un eufemism.

A_{12} Astfel și valoarea unei asemenea scrieri nu poate fi decît relativă, fiindcă însuși cuvântul eudemonologie este un eufemism.

The translation of sentence (8) into Romanian was made almost literally, with all necessary transpositions according to the different word order required by the two languages involved in translation. We should note the excellent solution found by Titu Maiorescu as far as the participial adjective *bedingt* is concerned. By using the adjective *relativă*, which does not appear as a direct equivalent of the German word (cf. DGR, *s.v. bedingt*), the translator succeeded in preserving both the entire meaning of the lexeme from the source-text and its morphologic and syntactic values.

The conclusion proceeded in sentence (9), which started with the connector *ferner* (Rom. *mai departe* [furthermore, moreover]).

(9) *Ferner macht auch dieselbe keinen Anspruch auf Vollständigkeit; theils weil das Thema unerschöpflich ist; theils weil ich sonst das von Andern bereits Gesagte hätte wiederholen müssen.*

$A_{72/76}$ Și nici in altá privință nu fac pretenția unei expuneri complecte, parte fiindcă tema nu se poate sfirși niciodată, parte fiindcă atunci aș fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

A_{90} Dar și cu această reservă nu am pretenția unei expuneri complete, parte fiindcă tema nu se poate sfirși niciodată, parte fiindcă atunci aș fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

A_{12} Dar și cu această rezervă nu am pretenția unei expuneri complete, parte fiindcă tema nu se poate sfirși niciodată, parte fiindcă atunci ar fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

The syntactic structure of this sentence includes a main clause and two subordinate clauses. Those two subordinates are causal clauses and in a relation of co-ordination with one another via a correlative disjunctive conjunction *teils... teils...*. Causality is indicated by the presence of the subordinating conjunction *weil*, which is typical for this kind of subordinating syntactic relation, and which occurs here in combination with each of the two correlatives of the above-mentioned disjunctive.

All editions of the Romanian version of this sentence preserved its syntactic structure. There are, though, differences between editions, but they are set, on one hand, at lexical and semantic levels, and on another hand, at the discursive level. For instance, the grammatical subject of the main clause in the source-text is the anaphoric pronoun *dieselbe*. Its semantic referent should be searched in the previous context, and this operation took us back to sentence (7), where we found the noun *Auseinandersetzung*. The discourse in the Romanian version was personalised and thus modified into a first-person narration by changing the grammatical subject of the main clause. Titu Maiorescu's translation solution may not at all be unreasoned as it may seem, since the action implied by the abstract noun *Auseinandersetzung* is the writer of the text himself.

The equivalent of the adverb *ferner* was an adverbial phrase functioning as a pragmatic connector, yet there are different solutions in various editions: *in altá privință* in $A_{72/76}$, and *cu această rezervă* in A_{90} and

A_{12}.

The German idiom *keinen Anspruch machen* has initially been translated by using a calque: *nu fac pretenția*. After revising his text for the 1980 publication, Titu Maiorescu adapted the idiom to the rules of Romanian language and used the correct phrase: *nu am pretenția*.

Arthur Schopenhauer continued his *Introduction* by presenting other works that had the same topic as his. The following sentence (10) offered an example in this regard, by naming one of the great representatives of Renaissance spirit, Gerolano Cardano, whom Arthur Schopenhauer mentioned by his Latin name. The subsequent sentence (11) includes the name of Aristotle, whose particular writing on eudemonology got, however, boldly criticised by Arthur Schopenhauer.

(10) *Als in ähnlicher Absicht, wie gegenwärtige Aphorismen, abgefaßt, ist mir nur das sehr lesenswerthe Buch des Cardanus* ***de utilitade ex adversis capienda*** *erinnerlich, durch welches man also das hier Gegebene vervollständigen kann.*

$A_{72/76}$ Dintre alte cărți, care să fie scrise in aceeași intenție cu aforismele de față, imi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *de utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult a fi cetită și prin care se pot dar complecta cele zise aici.

A_{90} Dintre alte cărți, care să fi fost scrise in aceeaș intenție ca aforismele de față, imi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *de utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult să fie cetită și prin care se pot completà cele zise aici.

A_{12} Dintre alte cărți, care să fi fost scrise in aceeaș intenție ca aforismele de față, imi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *De utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult să fie citită și prin care se pot completa cele zise aici.

A morphologic and semantic analysis of the first sequence of this sentence (*Als in ähnlicher Absicht, wie gegenwärtige Aphorismen, abgefaßt, ...*) solves the problem raised by the polysemic conjunction *als*, revealing its modal value. The sequence in question does not contain a finite verb in the past tense, so that the temporal value of the conjunction may easily be discarded. Moreover, from the list of meanings included in any dictionary for the connector *als*, the most appropriate one that can be easily selected is the one that indicates that this conjunction was used to introduce additional information regarding a certain referent. This referent can be identified, on one hand, as the centre *Buch* of the noun phrase functioning as grammatical subject within the main clause, or, on the other hand, as the adjective *erinnerlich* functioning as predicative inside the finite verb of the same clause. This double semantic subordination generates the conclusion that the above-mentioned sequence is an attributive structure, which semantically belongs to the noun phrase functioning as grammatical subject of the main clause. The very complex structure of this nominal phrase is illustrated in the table below:

Constituents of the noun phrase functioning as grammatical subject of the main clause-sentence (10)	**Function and features**
Als in ähnlicher Absicht, wie gegenwärtige Aphorismen, abgefaßt,	attributive structure (built with the conjunction *als* + verbal phrase); prepositive; isolated by commas from the rest of the sentence; introduces additional information (Engel *et al.*, 1993, p. 762).
das	determiner (definite article)
sehr lesenswerthe	determiner for modifier (intensifying adverb) + modifier (verbal adjective)
Buch	centre of noun phrase (common noun)

des Cardanus	possessor (proper noun, in genitive, proclitically marked with the corresponding article)
de utilitade ex adversis capienda	apposition; separated not by commas, but by graphic appearance

The table above reflects the fact that, beside the nominal nucleus (the noun *Buch*) accompanied by its usual constituents (determiner, modifier, possessor, apposition), the noun phrase functioning as a grammatical subject within the main clause includes a further and more complex attributive structure adding new information about the lexeme-centre *Buch*. The attributive structure incorporates a verbal phrase whose centre is the non-finite *abgefaßt*. As an equivalent for this participle, the Romanian version selected one of its most general synonyms ('to write') and translated it as a conjunctive in the present tense (*să fie scrise* in $A_{72/76}$) or in the past tense in subsequent editions (*să fi fost scrise*, in A_{90} and A_{12}).

In order to help his readers understand the meaning within this passage, the translator was bound to change the attributive structure from a dominantly verbal one (since it included a verbal phrase) into a noun phrase introduced by the partitive preposition *dintre*:

Dintre alte cărți, care să fie/să fi fost scrise in aceeaș intenție ca aforismele de față.

The noun *cărți* is the centre of the nominal group introduced by the partitive *dintre* and is the semantic equivalent of the German noun *Buch*, which occurs only later in the source-text, when it is translated as *scriere*. So, by introducing an additional attribute to indicate the selection of an object from a group of similar ones, Titu Maiorescu was bound to change the verbal phrase from the source-text into a nominal one, whose centre (inexistent in the source-text) had to semantically correspond to the noun functioning as a subject within the main clause; in other words, he needed a synonym for it.

The predicate of the main clause, *ist [mir] ... erinnerlich*, is built with the copula *ist* → *sein* and the predicative *erinnerlich* (Rom.:≈ *care se află în memorie*, *care poate fi apelabil din memorie*, *care îmi vine în minte*, *de care îmi amintesc*). The inexistence in Romanian of an equivalent for this predicative compelled the translator to use a verb phrase with the same meaning as the above mentioned predicate (Rom. *[îmi] aduc aminte*), which required another grammatical subject than the one present in the source-text. This subject, even though remained unexpressed in the Romanian version, is totally recovered from the form of the reflexive pronoun *îmi*. In our opinion, in this case, Titu Maiorescu found the best translating solution.

The same happened in the case of the adjective *lesenswert*, a derivative by suffixation with *–wert* (Rom. *demn de a fi ...*) from the verb *lesen* (Rom. *a citi*). A literal translation for this adjective would have burdened the syntax of the Romanian sentence, therefore Titu Maiorescu chose to extract it from the noun phrase in which it was included in the source-text and translate it separately as a relative clause functioning as attribute: *care merită ... a fi cetită* in $A_{72/76}$, and *care merită ... să fie cetită* in A_{90} and A_{12}.

The syntactic structure of the sentence in the source-text includes a main clause and a relative clause introduced by the sequence [*durch* (preposition) + *welches* (relative pronoun)]. The latter preserved its value of relative clause in the target-text. Therefore, and because the equivalent of the adjective *lesenswert* is also a relative clause, the translator chose to co-ordinate them with the conjunction *și*, although that was not present in the source-text.

The adverb *also*, placed in middle position in a relative clause, may seem as functioning as a consecutive connector, but it may also be a particle characteristic for spoken German (*Abtönungspartikel*), thus with no clear-cut meaning, signalling here a relativisation of the message. In $A_{72/76}$, the translator chose for it the equivalent *dar*, which is in fact an older form for *așadar*; in other words, he considered it as being a consecutive adverb. In subsequent editions, T. Maiorescu totally avoided its translation, probably because it seemed redundant to him. Indeed, if we read the two versions, we could easily admit that this word does not really carry any meaning and its omission within the target-text does not alter the meaning from the source-text.

Greater difficulties of translation occur when a German concept does not have a direct equivalent in Romanian, especially when philosophical texts are involved. This is the case of the verbal noun *das (hier)*

Gegebene. The Romanian equivalent given by Titu Maiorescu in his version of translation (*cele zise (aici)*) included an attribute derived from the verb *a zice*, however not the one in the source-text, *geben* (Rom. *a da*).

Analysing the difficulties raised by translating this sentence into Romanian and the ways the translator succeeded in overcoming them, we consider the Romanian equivalent of this sentence a real achievement for Titu Maiorescu as a translator, since he created a text which is both coherent for his readers and true to the meaning in the source-text.

Arthur Schopenhauer continued his text by mentioning Aristotle as being one of his few predecessors who philosophically discussed the issue of happiness, an approach that got however criticized by the German philosopher.

(11) *Zwar hat auch Aristoteles dem 5. Kapitel seines 1. Buchs seiner Rhetorik eine kurze Eudämonologie eingeflochten: sie ist jedoch sehr nüchtern ausgefallen.*

$A_{72/76}$ E drept, că și Aristoteles a intercalat in Retorica sa cap. 5 al cărții 1 o Eudaemonologie scurtă; aceasta ănsĕ nu i-a prea isbutit, ci se arată mărginită intr'o abstracție fără viață.

A_{90} Ce e drept, și Aristotel a intercalat in Retorica sa (cap. 5 al cărții 1) o Eudemonologie scurtă; cu aceasta insĕ nu a prea isbutit, și lucrarea a remas mărginită intr'o abstracție fără viață.

A_{12} Ce e drept, și Aristotel a intercalat in *Retorica* sa (cap. 5 al cărții 1) o eudemonologie scurtă, care însă nu a prea izbutit, ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață.

The sentence (11) began with the adverb *zwar*, whose equivalent in $A_{72/76}$ is a verbal structure with an adverb as predicative (*e drept*) and which selects a subsequent conjunction (*că*) to introduce the subjective clause. This translating solution preserved the meaning from the source-text, although separating the verbal structure from the rest of the sentence by comma is an improper punctuation option, which might be due to the instability of the Romanian language at the time the translation was made (including here its punctuation system). In later editions of his translation, Titu Maiorescu chose the phrase *ce e drept*, which is—correctly, this time—isolated by comma from the rest of the sentence, being regarded as a pragmatic connector used to express a concessive confirmation of the subsequent proposition.

The next clause, *sie ist jedoch sehr nüchtern ausgefallen*, is the verdict Arthur Schopenhauer ironically applied to Aristotle's approach on eudemonology and is a relatively simple clause as far as its syntactic structure is concerned. Yet, it raised difficulties for the translator, since it produced different equivalents in each of the Romanian editions we discuss here, as follows:

$A_{72/76}$: *aceasta ănsĕ nu i-a prea isbutit, ci se arată mărginită intr'o abstracție fără viață.*

A_{90}: *cu aceasta insĕ nu a prea isbutit, și lucrarea a remas mărginită intr'o abstracție fără viață.*

A_{12}: *care însă nu a prea izbutit, ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață.*

It is noticeable from the very beginning that this relatively simple clause was transferred into Romanian in the form of a sentence with two main clauses coordinated initially by an adversative conjunction (*ci* in $A_{72/76}$ and A_{12}) and in a later editions by a copulative one (*și* in A_{90}). The adversative *ci* seem rather inappropriate in our opinion, since its meaning implies a context in which an assertion gets corrected and replaced with another. Yet, in this case, the assertions in both clauses concurred thematically to the same conclusion, i.e. that the respective approach was not a very successful one. When revising his translation for its publishing in 1890, Titu Maiorescu seemed to have realized the inappropriate use of the adversative and changed it with *și*. Still, in the A_{12} edition (considered to be the definitive one) the adversative *ci* reappeared for reasons we do not understand and which may be due to the polysemy of this conjunction.

The predicate *ist ... ausgefallen* was translated as a negative (*nu a izbutit*) modified by the adverb *prea*. The translator was probably discontent with this initial solution (*aceasta ănsĕ nu i-a prea isbutit*), since he

added new information in form of an additional clause: *ci se arată mărginită intr'o abstracție fără viață*. In the following edition (A_{90}), syntactical changes have been applied to both clauses. The grammatical subject of the first one was modified by introducing the author of the respective approach (*cu aceasta însĕ nu a prea isbutit*); at the same time, the subject of the second clause did not remain unexpressed, but was clearly mentioned as *lucrarea* (*și lucrarea a remas mărginită intr'o abstracție fără viață*). In the final version (A_{12}), the first clause was changed into a relative clause (*care însă nu a prea izbutit*), while the second one was introduced by the adversative *ci* (*ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață*). The result here was a combination of the previous translating solutions.

Disregarding the variety of lexical and syntactic solutions in the three editions of the Romanian version analysed here, the translator used over-translation in all three cases in his attempt to recover all the meanings included in this passage of the source-text. The German verb *ausfallen*, for instance, when used neutrally means 'a avea un rezultat' (Eng. *to result in*), but when used in a derogatory way implies 'a da greș' (Eng. *to fail*) (cf. DUDEN, *s.v. ausfallen*). The presence of the concessive adverb *jedoch* inside the clause would lead the reader of the source-text to select the second meaning of the German verb, which T. Maiorescu also transferred in his translation.

The adjective *nüchtern* contributed to a derogatory meaning of the context. Its Romanian equivalents in contemporary bilingual dictionaries are words like 'lucid', 'sobru', 'treaz' or, in certain contexts, 'pe stomacul gol'. Yet, when Arthur Schopenhauer wrote his works, this adjective would have had a further meaning, i. e. 'fără sare', 'fad', which became at present obsolete. Taking into account the occurrence in the clause of a concessive adverb (*jedoch*), the adjective *nüchtern* acquires pejorative connotations at its turn. Therefore, it is right to believe that A. Schopenhauer used this lexeme in its metaphorical meaning in that specific context, as it was used in the spoken German of his time.

After the short divagation of mentioning his predecessors who had tackled the same topic of eudemonology, Arthur Schopenhauer strictly differentiated himself from them by emphasizing the originality an approach like that should exhibit.

(12) *Benutzt habe ich diese Vorgänger nicht; da Kompiliren nicht meine Sache ist; um so weniger, als durch dasselbe die Einheit der Ansicht verloren geht, welche die Seele der Werke dieser Art ist.*

$A_{72/76}$ De intrebuințat n'am intrebuințat pe acești predecesori, căci a compila nu e obiceiul meu, cu atăt mai puțin, cu căt atunci se perde unitatea, care este sufletul operilor de acest soiu.

A_{90} De intrebuințat n'am intrebuințat pe acești premergĕtori, căci a luà de la alții nu e obiceiul meu, cu atât mai puțin, cu cât atunci se pierde unitatea, care este sufletul scrierilor de acest fel.

A_{12} De întrebuințat n-am întrebuințat pe acești premergători, căci a lua de la alții nu e obiceiul meu, cu atît mai puțin, cu cît atunci se pierde unitatea, care este sufletul scrierilor de acest fel.

A. Schopenhauer's self-delimitation from his predecessors was stylistic marked by thematising the participle *benutzt*, in other words by changing the natural word order in German language. The Romanian equivalent of such a structure uses a supine and an adverbial of relation which belongs to a semantic group called iterative correlatives: *de întrebuințat, n-am întrebuințat* (cf. GBLR, p. 557). The adverbial included the negation, which according to German word order, was placed in a final position in the source-text.

The Romanian equivalent for the German noun *Vorgänger* was *predecesori* in $A_{72/76}$, while in subsequent editions the calqued *premergători* occurred. The same happened with the neologism *a compila* in $A_{72/76}$, which disappeared in later editions and got changed into a verbal phrase, *a lua de la alții*. So, by wanting to avoid neologisms where he thought Romanian equivalents were available, Titu Maiorescu often resorted to calques, which at least in these cases seem rather inappropriate for those specific contexts.

Surely the use of neologisms would be absolutely natural for Romanian contemporary readers of the translation,

The last two sentences of the *Introduction* seem to strengthen A. Schopenhauer's fame as 'pessimist philosopher'. The metaphor of dichotomous division of the world between sages and fools was used by the author to express his conviction that his advice would not change humankind in any way, exactly as wise men's words are not credited by fools. He thus resigned himself to the usefulness of his enterprise.

(13) *Im Allgemeinen freilich haben die Weisen aller Zeiten immer das Selbe gesagt, und die Thoren, d. h. die unermeßliche Majorität aller Zeiten, haben immer das Selbe, nämlich das Gegentheil, gethan: und so wird es denn auch ferner bleiben.*

$A_{72/76}$ De altmintrelea nu trebue să uităm, că înțelepții tuturor timpurilor ne-au dat totdeauua aceeași invĕțătură, ear nebunii adică imensa majoritate a tuturor timpurilor, au urmat totdeauna aceeași practică, adică cea contrară: și așa vor remănè lucrurile și deacum inainte.

A_{90} De altminteri nu trebue să uităm, că înțelepții tuturor timpurilor ne au dat totdeauua aceleași povețe, ear nebunii—marea majoritate a tuturor timpurilor—au respuns totdeauna cu aceleași fapte, adecă cu fapte contrarie; și așa vor rĕmănè lucrurile și de acum inainte.

A_{12} De altminteri nu trebuie să uităm, că înțelepții tuturor timpurilor au dat totdeauna aceleași povețe, iar nebunii—marea majoritate a tuturor timpurilor—au răspuns totdeauna cu aceleași fapte, adică cu fapte contrarii; și așa vor rămânea lucrurile și de acum inainte.

The adverb *freilich* (Rom. *totuși*, *cu toate acestea*), preceded by the generalizing adverbial phrase *im Allgemeinen* (Rom. *în general*, *în mod normal/obișnuit*, *în principal*, etc.) marked the return to a pessimistic reality – which is characteristic for Arthur Schopenhauer's philosophy. Over-translation was again used by Titu Maiorescu in this case, by introducing a finite clause (*de altminteri nu trebuie să uităm*) that has no correspondent in the source-text and which requires a direct object in form of a subordinate clause introduced by the conjunction *că*. The contrastive analysis performed on both semantic and pragmatic level for the two passages (original and translation) generated two main observations. First, the generalising intention of the original (see *im Allgemeinen*) is rendered in the Romanian translation in the form of the implicit pronoun *noi*, with the implied meaning of 'we all'. Second, the concessive meaning within the original text is rendered in the Romanian translation both as an adverbial phrase (*de altminteri*) functioning as a pragmatic connector of concession and as an additional message (*nu trebuie să uităm*), which semantically signals that what was there reminded was a fact that implies a resignation in front of a certainty, or a concession to reality.

Over-translation is, in our opinion, a translating method that—unlike paraphrasing—could induce in the target-text additional meanings which are absent from the source-text, or even deviations from its intentionality. Yet, in the case discussed here, this method did nothing else but facilitating the message transfer from the source to the target. Moreover, the stylistic features of the target-text were thus improved by avoiding two adverbs from clinging together (*în general* and *totuși*).

Sentence (13) includes two symmetric predicates corresponding to the actions of the two groups building the world, according to A. Schopenhauer: the sages and the fools. The sages *haben ... das Selbe gesagt* (Rom. *au spus ... același lucru*), while the fools *haben ... das Selbe gethan* (Rom. *au făcut ... același lucru*). Titu Maiorescu translated freely both predicates using verbal phrases. Thus, the equivalent of *sagen* (Rom. *a spune*) is *a da învățătură* in $A_{72/76}$ or *a da povețe* in later editions, while the equivalent of *tun* (Rom. *a face*) is *a urma o practică* or *a răspunde cu fapte*, respectively. In spite of their lexical hesitations, these free translations demonstrate once again Titu Maiorescu's creativity.

From the lexical point of view, further changes are also obvious: the neologism *imensa* used in $A_{72/76}$

is absent from the later editions of the Romanian translation, in fact, it was replaced with the adjective *marea*; ; the impersonal *es* was translated as a concrete noun in plural *lucrurile*; the German noun *Gegentheil* (Rom. *opus*, *contrar*) was rendered as a noun phrase which uses a part of the verbal phrase (i.e., the noun) and recovers the meaning of the original lexeme by means of an adjective. Thus, in $A_{72/76}$, the Romanian equivalent of *Gegentheil* is *cea contrară*, where the demonstrative pronoun *cea* finds its referent in the previous noun *practica*, which occurred in the morphologic structure of the phrasal verb. In later editions (A_{90} and A_{12}) the equivalent followed the same scheme but in another form: *fapte contrarii*.

The last sentence of the *Introduction* incorporates a quotation of French Enlightenment philosopher Voltaire, which in fact supports Arthur Schopenhauer's pessimistic vision on the world:

(13) *Darum sagt Voltaire: nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*[2] *[Wir verlassen diese Welt so töricht und so böse, wie wir sie bei der Ankunft vorgefunden haben.]*

$A_{72/76}$ Deaceea zice Voltaire: *Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*

A_{90} De aceea zice Voltaire: *Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*

A_{12} De aceea zice Voltaire: *Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*

Predictably, the translation of this sentence did not raise any difficulty, since the sentence includes two German words only, the others being a proper noun (*Voltaire*) and a quotation in French, which both the author of the original and the translator preserved it as such. In doing so, both writers considered that a translation from French would be pointless to their respective readers. Their reasons of not translating a French quotation are somewhat similar and reflect their relation as writers with their target-audience. On one hand, Arthur Schopenhauer always claimed that his audience is an educated one even when the topic of his writing was more general, as was the case of the *Aphorisms*. On the other hand, Titu Maiorescu's readers were highly familiar with the use of the French language, since it was the most common foreign language known at that time. Considering the fact that this is no longer valid today, it is most probable that a translation of the French quotation, even as a footnote, would be welcomed by Romanian contemporary readers.

3. Results of the research

3.1. Comparing the various editions of the Romanian translation from Arthur Schopenhauer's *Aphorisms*, one can easily see the many differences between the versions as far as their orthography is concerned. The present article did not pursue them, since they were due to the system instability of the time when the translation was made. It is known that a complete unification of the orthographic rules was realized no sooner than the end of the 19th century;

3.2. The version that displays the most text modifications compared to the previous version is A_{90}, which is the one occasioned by the *Aphorisms* being published in a volume. The previous version ($A_{72/76}$) is, in fact, the first of a series of five editions of translation that Titu Maiorescu published during his life. It preceded the A_{90} version with almost two decades and was published in the Romanian literary journal *Convorbiri literare* between 1872 and 1876. Later editions also display changes in the text, but they are minor and few in number. One can fairly assume that, at least as far as this first chapter is concerned, A_{90} is almost identical with the edition considered to be the definitive one (A_{12});

3.3. Compared to $A_{72/76}$, the A_{90} edition is a translation that is less true to the source-text, but more intelligible to Romanian readers of the time. After having published his first edition, Titu Maiorescu

decided to revise his text with the overt intention to refine it both grammatically and stylistically, as far as Romanian language was concerned (see the *Preface* of the edition published in a volume, in 1890). Thus, a series of phrases that have been previously translated quasi-literally in $A_{72/76}$ underwent stylistic refinement in A_{90}. For instance, in sentence (3), the German phrase *von endloser Dauer* was initially translated (in $A_{72/76}$) as *de o durată nesfîrșită*. In A_{90}, after having revised his text, Titu Maiorescu gave another equivalent for it: *nesfîrșit de lungă*. Here, the adjectival adverb is accompanied by an adverbial modifier to express the superlative and preserves thus the meaning from the source-text, being at the same time a more appropriate actualization of the circumstantial adverbial for the predicate *să o vedem*.

3.4. As far as translating strategies are concerned, Titu Maiorescu mostly used literal translation in his first edition ($A_{72/76}$) of the *Aphorisms* (*Introduction*), though he made all the necessary transpositions resulted from the differences in terms of word order between the two languages involved. Nevertheless, the translator did not hesitate to sometimes use modalisation, often accompanied by over-translation and sometimes by under-translation. There are enough cases in which all these three strategies are being used in the same sentence. For instance, in sentence (1), the translator avoided the personal pronoun *eu* at the beginning of the paragraph, as it was in the source-text. He resorted to a transposition by thematising a direct object, converting it to a grammatical subject in the target-text. If the translator had used literal translation only, without modalising it by changing the word order, the target-text would have acquired additional pragmatic meanings—in this case, an emphasis on the role of the actant. Still in sentence (1), T. Maiorescu used the under-translation strategy by not giving a Romanian equivalent for the German noun *Begriff*. The aim of his action was to facilitate the reading of a complex text (sentence) operating with philosophical concepts and their definitions. The same sentence (1) also displays an over-translation though paraphrasing. That happened when the German adjective *immanent* was not directly translated as *imanent*, using a Romanian neologism, but was converted into a paraphrase: *obișnuit [...] fără vreo metafisică transcendentă*. By adopting this strategy, the target-text had to be syntactically reorganized (the original sentence was fragmented in order to avoid a heavy syntax). Nevertheless, T. Maiorescu preferred it over a neologism which most of his readers would not have really understood. The strategy of over-translation was also employed in cases in which Arthur Schopenhauer used anaphoric pronouns, mostly demonstrative pronouns: *diese*, *eine solche*, *ein solches* (see sentences (2), (6), etc.). The translator preferred to introduce into the target-text the respective correlative noun, thus avoiding the Romanian equivalent of the pronoun as such. The goal was obvious, i.e. to prevent vagueness in the process of reception.

3.5. From the lexical point of view, T. Maiorescu fought against the assault of neologisms into Romanian language, a trend advocated by Transylvanian linguists of the time. This fight manifested itself especially when Titu Maiorescu made the first revision of his translation from the *Aphorisms* in order to publish it in a volume, in 1890. In the first edition ($A_{72/76}$), Titu Maiorescu consistently employed literal translation and used a series of neologisms of Latin origin. The subsequent editions, beginning with the first revision in 1890, displayed local lexemes, many of them of Turkish or Slavic origin. For example, in sentences (1) and (4), the initial Romanian equivalent for the German *Anweisung* was *învățătură*, a lexeme derived from a Latin base. In later editions, he changed it into *călăuza* probably with the intention of limiting the semantic range of the first one, which besides the meaning of 'sfat', 'povață', can also cover a more general meaning, such as 'instruire', 'instrucțiune', 'știință de carte', erudițiune' (cf. Șăineanu, 1908, p. 339). A further example in this regard is found in sentence (4) where the Romanian equivalent of the German verb *entsprechen* initially was *a corespunde*, a lexeme of Latin origin and a borrowing from French into Romanian. In later editions, this would be changed into a reflexive verb, 'a se potrivi', of Slavic origin, which the translator probably considered more familiar to his readers at the end of the 19th century. It is thus obvious that the translator Titu Maiorescu tried to remain true to the German text and, at the same time, did not hesitate to use lexemes which are not necessarily of Latin origin, but represented equivalents that covered the meanings in the source-text and, at the same time, were more familiar to Romanian readers of that time.

Yet, there were cases in which rather inappropriate calques were used when neologisms were avoided. For example, in sentence (12), the initial Romanian equivalent for *Vorgänger* was *predecesori* (a neologism); the subsequent editions changed it into *premergători*, which is an ill-suited loan translation of the German noun.

3.6. The greatest difficulties in translating this first chapter of the *Aphorisms* have been determined by the absence in Romanian language of direct equivalents for German specific lexical and syntactic structures such as nouns compound by juxtaposition, the *Konjunktiv I* verbal mode, or the gerundive structure functioning as an attribute. In most cases, Titu Maiorescu succeeded in solving the problems derived from the differences between the two languages involved in the translation process, displaying great creativity in handling "the compensatory virtues of Romanian language" (cf. I. Kohn, translation mine). Two examples are here offered: the first one is in sentence (7), where an attributive gerundive was translated as a participle functioning as modifier. Thus, the structure *die [...] hier zu gebende [Auseinandersetzungen]* was translated as *[expunerea] făcută în ...* ($A_{72/76}$), or *[explicările] cuprinse în ...* (A_{90} și A_{12}). A literal translation of this structure (the attributive gerundive) would have been in accordance with the rules of translating a gerundive into Romanian ('ce urmează a fi dată/date aici'), but it would have also resulted in a rather poor—if not deficient—style in the target-text. The second example is in sentence (4), where the German verb *entsprechen* was used by Arthur Schopenhauer in a German specific verbal mode, *Konjunktiv I*, with no direct equivalent in Romanian. The translating solution Titu Maiorescu found was the insertion into the discourse of the adverb *vreodată* which, as a referent for an indefinite time, transfers into the target-text a fraction of the doubt expressed by the verbal mode *Konjunktiv I* in the source-text.

3.7. Additional difficulties derived from the fact that Romanian language was not sufficiently developed at the end of the 19th century as far as its philosophical terminology is concerned. Thus, in sentence (5), Arthur Schopenhauer used the adjective *angeboren* in an abstract metaphysical sense, but T. Maiorescu translated it as *înnăscută* in all of the three versions discussed here. At that time, the Romanian lexeme *înnăscut* meant 'adus odată cu nașterea'. Now, a usual synonym listed by any contemporary bilingual dictionary is 'congenital', which does not match the meaning in the source-text anymore. A more appropriate equivalent for the contemporary reader would be the adjective 'inerent' or even 'instinctiv'.

Impediments in translating philosophical terminology are more obvious in sentence (6), when Titu Maiorescu had to find the equivalent of the following noun phrase:

> *... [von dem] höheren, metaphysisch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*

The main point of interest here are the two adjectives preceding the centre *Standpunkte*: *höheren* and *metaphysisch-etischen*. They have been each translated by using different strategies. Literal translation was used for the first one, which became *mai înalt*, although a contextual translation would have been more appropriate in our opinion, since it describes an abstract noun,. Some examples in this regard would be: 'superior', 'elevat', or 'rafinat'. For the second, compound adjective *metaphysisch-ethisch(en)*, T. Maiorescu used a modalised translation by changing it into a noun phrase. Initially (in $A_{72/76}$) he chose as head of the phrase the noun derived from the first adjective of the compound, *metafizică*, while the second adjective became an attribute, *etică*. Later editions recorded both a reversed attribution of roles and a replacement of the noun *etică* with a synonym. Thus, *metafizica etică* (Eng.: *ethical methaphysics*) from the first edition became *morala metafizică* (Eng.: *metaphysical morality*) in later ones.

Within the discussion regarding the development of Romanian philosophical (meta)language, it is worth mentioning that T. Maiorescu, when referring to A. Schopenhauer's philosophical system in a footnote to sentence (5), initially indicated it as *filosofia [lui Schopenhauer]*, while in subsequent editions he changed it into *doctrina*. The permutation was determined by his wish of limiting the semantic range of 'filosofie' to only one meaning: *sistemă particulară a unui filozof* (cf. Șăineanu, 1908, p. 251) and discarding other more general meanings such as *știință [...] care interpretează și reflectă realitatea or*

concepție generală despre lume și viață (cf. Șăineanu, 1908, p. 251). In the same footnote, the title of A. Schopenhauer's main work was initially translated as *lumea ca voință și idée*. The A_{90} version displayed it as *lumea ca voință și ca representare*, while the definitive version A_{12} recorded the title which remained valid till present: *Lumea ca voință și reprezentare*. Moreover, there were also differences regarding the registration of the explanatory addendum as a translator's footnote. That was recorded as *T.* in $A_{72/76}$ and as *Trad.* in A_{90}. Only in A_{12}, Titu Maiorescu came up with the notation which is now still in use (*Nota trad.*).

3.8. Comprehension of the source-text is sometimes distorted in certain passages of the target-text, whose revision seems more than necessary; consequently, new translating options are here provided for those passages, since we now benefit from a sufficiently developed philosophical terminology in Romanian language and, in addition, all of the neologisms Titu Maiorescu thought were less familiar to his readers have become widely and officially accepted nowadays. For example, sentence (6) was here provided with a new translating solution, as follows:

> Fraza (6): *Um eine solche dennoch ausarbeiten zu können, habe ich daher gänzlich abgehn müssen von dem höheren, metaphyf[s]isch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*
>
> New translation solution: *De aceea, pentru a putea construi, totuși, o astfel de teorie, a trebuit să renunț în totalitate la viziunea elevată, metafizică și etică, la care se referă, de fapt, filosofia mea.*

A particular case of the discussion regarding the meaning distortion within the target-text is represented by the very title of A. Schopenhauer's work discussed here. Titu Maiorescu's version of translation recorded two slightly different titles: *Aforisme pentru înțelepciunea în viață* (in $A_{72/76}$) and *Aforisme asupra înțelepciunii în viață* (in A_{90} and all the subsequent editions). We have already advanced the suggestion that the initial version of the title is the more appropriate one, i.e. *Aforisme **pentru** înțelepciunea în viață* (Vârlan, 2016). Our opinion is endorsed by the fact that the preposition 'pentru' seems to better be in accordance with the original author's intention, which was to offer his readers advice on how to live wisely, thus obtaining happiness and comfort in life, in other words, advice 'for' a happy and satisfying life, according to German philosopher's views.

4. Conclusions

Within the Romanian cultural landscape at the end of the 19th century, the importance of the emergence of a translated version of A. Schopenhauer's *Aphorisms*—just two decades after its publication in Berlin—is undeniable.

The translator, Titu Maiorescu, exhibited great creativity in his enterprise of translating philosophical texts in general and Arthur Schopenhauer's works in particular. At the time the Romanian version of the *Aphorisms* was being made, the translator had to overcome a series of difficulties derived from the fact that Romanian philosophical language was not sufficiently developed as to stand next to a refined German philosophical terminology. Moreover, the language used by A. Schopenhauer was a very complex and difficult one even for Germanic scholars. As shown in the present article, Titu Maiorescu employed various translating methods and strategies that are worthy of being studied in order to observe and further use the compensation means of Romanian language when involved in the act of translating philosophical works (German philosophical works, in particular).

According to literature, it is well known that a translation is never perfect, only perfectible. Certain scholars of Translation Studies placed translation equivalence in direct dependence with the horizons of expectation of the target-audience. A translation is said to be good when it best meets the needs of the target-audience at the time it is accomplished. The specific analysis performed here on the Romanian version of Arthur Schopenhauer's *Aphorisms* proved the translator's manifested intention to permanently

make his text adequate to both the target-language (Romanian) and the target-audience at the time the translation was written (Romanian readers in the late 19th century). This permanent search for adequacy confers Titu Maiorescu's endeavour a major importance within Romanian culture, yet this does not necessarily mean it cannot be further adapted to the needs of Romanian contemporary readers.

Bibliography

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.

DGR = *Dicționar german-român*, Institutul de lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

DUDEN = *Deutsches Universalwörterbuch*, 3., neu berbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1996.

Engel, U., Isbășescu, M., Stănescu, S. & Nicolae, O. (1993). *Kontrastive Grammatik Deutsch–Rumänisch*, Julius Groos Verlag, Heidelberg.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.

Hochfeld, S. (1912). *Das Künstlerische in der Sprache Schopenhauers*, Verlag von Johann Ambrosius Barth, Leipzig, [online].

Kohn, I. (1983). *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Editura Facla, Timișoara.

Rieger, M. (2006/2007). *Ein Dativ-e, wie es im Buche steht... Empirische Untersuchung der phraseologisch gebundenen Verwendung des Dativ-e*, [online].

Schopenhauer, A. (1872). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, Traducere de T. Maiorescu, in "Convorbiri Literare", year VI, no. 8, Tipografia Societății Junimea, Iași.

Schopenhauer, A. (1876–1877). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, traducere de T. Maiorescu, in "Convorbiri Literare", year X, no. 1–12, Tipografia Societății Junimea, Iași.

Schopenhauer, A. (1890). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., București.

Schopenhauer, A. (1912). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., București.

Șăineanu, L. (1908). *Dicționar universal al limbei române*, a opta edițiune, revăzut și adăogit la Ediția VI-a, Editura „Scrisul românesc" S. A., [online].

Vârlan, C.I. (2016). *Translation difficulties in the Romanian version of Arthur Schopenhauer's **Aphorisms**. A contrastive and diachronic analysis (I)*, in "Diacronia", 3, Feb. 12, art. A35, Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A52ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Dificultăți de traducere în limba română a *Aforismelor* lui Arthur Schopenhauer. O analiză contrastiv-diacronică (II)

Cecilia-Iuliana Vârlan*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius”, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

Despre articol

Istoric:
Primit 21 aprilie 2016
Acceptat 27 mai 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
traducere
diacronie
analiză comparată

Rezumat

În acest articol continuăm analiza lingvistică a versiunilor românești ale unei opere de maturitate a filosofului german Arthur Schopenhauer, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*. Vom păstra cele două direcții de cercetare, cea contrastivă (rezultată din suprapunerea textului-sursă și a textului-țintă) și cea diacronică (urmărind intervențiile realizate de același traducător asupra propriului text, la intervale de timp diferite). Vom prezenta, de asemenea, rezultatele cercetării, precum și concluziile rezultate în urma acestui demers, a cărui perspectivă lingvistică ne-a permis să urmărim, într-un mod obiectiv, maniera în care traducătorul (Titu Maiorescu) a rezolvat dificultățile de transpunere în românește ale unui text filosofic german, consemnînd atît reușitele, cît și nereușitele sale.

Demersul de analiză lingvistică a traducerii unui text filosofic ni s-a părut util nu doar studiului nostru, ci și viitorilor eventuali traducători ai *Aforismelor*, a căror intenție ar putea fi aceea de a adapta discursul versiunii românești a lui Titu Maiorescu la limba română contemporană, ținînd seama de evoluția evidentă a acesteia și, mai ales, a componentei sale de limbaj filosofic.

1. Introducere

Prezentul articol continuă analiza detaliată a traducerii capitolului intitulat *Einleitung* („Introducere”) din *Aphorismen zur Lebensweisheit* („Aforisme asupra înțelepciunii în viață”)[1], de Arthur Schopenhauer. Această analiză a fost începută într-un articol publicat anterior, în care au fost precizate toate detaliile referitoare la materialul și la metoda de lucru adoptate, cf. Vârlan (2016).

La finalul analizei din cadrul articolului de față vom prezenta rezultatele și concluziile acestei cercetări, al cărei obiectiv general a fost acela de a releva maniera în care autorul originalului și-a organizat textul—de la selecția lexico-semantică pînă la structurarea propozițiilor și frazelor, iar de aici, la valorificarea resurselor stilistice ale limbii—pentru a obține un anumit efect în plan cognitiv, dar și în plan estetic, pe de o parte, precum și măsura în care această intenționalitate pragmatică a fost bine înțeleasă și corect redată în limba sa de către traducătorul român.

2. O analiză pragmalingvistică a unităților aforistice (continuare)

Analiza pragmalingvistică a textului supus cercetării a presupus, în mod concret, examinarea asemănărilor și a diferențelor dintre diferitele opțiuni de echivalare în limba română ale unui text filosofic german, opțiuni pe care traducătorul le-a adoptat în momente diferite ale creației sale. Astfel, am analizat contrastiv și, totodată, diacronic intervențiile pe care traducătorul le-a realizat în propriul text, în momente diferite ale elaborării versiunii traduse.

A fost păstrată aceeași procedură practică de lucru pe care am utilizat-o și la începutul analizei noastre, și anume, decuparea textului original în fraze pe care le-am numerotat de la (1) la (14), consemnînd, pentru fiecare dintre ele, versiunile românești succesive, conform notațiilor utilizate anterior: $A_{72/76}$, A_{90} și A_{12}.

*Adresă de corespondență: *varlan_c@yahoo.com*.

[1] Pe întreg parcursul acestui articol, acestea vor fi numite *Aforisme*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Prima parte a analizei noastre s-a referit la primele cinci fraze din fragmentul de text supus cercetării. În fraza următoare (6), Arthur Schopenhauer continuă critica eudemonologiei în raport cu propriul său sistem filosofic, sub forma justificării metodei folosite, impuse de limitele inerente ale teoriei cu care lucrează.

(6) *Um eine solche dennoch ausarbeiten zu können, habe ich daher gänzlich abgehn müssen von dem höheren, metaphyf[s]isch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*

$A_{72/76}$ Pentru a prelucra dar totuși o asemenea invĕțătură, am trebuit să mĕ depărtez de la punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filosofia mea in propriul înțeles al metafisicei ei etice.

A_{90} Pentru a scrie dar o asemenea călăuză, am trebuit să mĕ depărtez de la punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filosofia mea in adevĕratul înțeles al moralei ei metafisice.

A_{12} Pentru a scrie dar o asemenea călăuză, a trebuit să mă depărtez de la punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filozofia mea în adevăratul înțeles al moralei ei metafizice.

Fraza originală începe cu construcția infinitivală finală *um ... zu ...*, pe care traducătorul o echivalează, în românește, cu un același tip de construcție, *pentru* + Inf., în care repoziționează elementele pentru a respecta topica limbii române.

Imediat după prepoziția *um*, cititorul textului original trebuie să interpreteze anaforicul prezent în frază și anume, pronumele demonstrativ *eine solche*, al cărui referent se poate localiza cu destulă ușurință în substantivul *Eudämonologie*. Pentru a facilita receptarea firului logic al expunerii, traducătorul renunță parțial la anaforizare și o concretizează, prin introducerea unui sinonim al referentului din original. Se păstrează, totuși, intenția anaforică a autorului, prin prezența adjectivului *asemenea*. Astfel, *eine solche* devine, în traducere, *o asemenea invĕțătură* în $A_{72/76}$, respectiv *o asemenea călăuză* în A_{90} și în A_{12}. Observăm că, inițial, T. Maiorescu a ales, drept sinonim pentru *eudemonologie*, lexemul *invĕțătură*, un substantiv cu rădăcină latină. Ulterior, traducătorul a revenit asupra termenului și l-a înlocuit cu substantivul *călăuză*, de origine turcă. Probabil că traducătorul a intenționat să restrîngă aria semantică a primului, care pe lîngă sensul de „sfat, povață", acoperă și sensuri mai generale, precum „instruire", „instrucțiune", „știință de carte, erudițiune" (Șăineanu, 1908, p. 339)[2].

Construcția infinitivală *um ... zu...* conține o structură cu verb modal: *ausarbeiten zu können*. T. Maiorescu alege să facă o subtraducere, prin renunțarea la modal, dar păstrează valoarea de infinitiv a verbului noțional, așa cum este norma în limba standard. În plus, acest infinitiv este tradus inițial prin „a prelucra", pentru ca în variantele următoare să regăsim verbul *a scrie*. Intenția traducătorului este, de asemenea, de a ușura receptarea textului de către cititorii români, restrîngînd sensul lui *ausarbeiten* la una dintre activitățile concrete implicate de semantica acestui verb, adică la *a scrie*.

Problemele create de stadiul incipient de dezvoltare a limbajului filosofic românesc sînt evidente atunci cînd examinăm dificultățile pe care le-a avut traducătorul în echivalarea grupului nominal următor:

> *... [von dem] höheren, metaphysisch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*

Versiunea românească inițială este:

> [de la] punctul de vedere mai inalt, spre care conduce filosofia mea in propriul inteles al metafizicei ei etice.

[2] Tot Lazăr Șăineanu indică, pentru termenul *călăuz* (*călăuză*), sensul de conducere pe un anumit drum, prin indicații sau sfaturi; așadar, sînt incluse aici ambele înțelesuri, și cel propriu, și cel figurat.

Grupul nominal din textul original are un centru (substantivul compus *Standpunkte*), două adjective antepuse acestui substantiv, conform sintaxei limbii germane (*höheren* și *metaphysisch-ethischen*), și o relativă atributivă, postpusă centrului (*zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet*).

În versiunea românească, traducătorul echivalează substantivul compus german (*Standpunkte*) cu un grup nominal, care include, la rîndul lui un substantiv (*punctul*) și un grup prepozițional (*de vedere*). Așa cum am arătat anterior, diferențele dintre cele două limbi implicate în traducere impun acest tip de echivalare drept normă. Deși, la prima vedere, compusul *Standpunkte* ar părea că are o marcă de plural, articolul hotărît în dativ *dem*, precum și pronumele relativ *welchem* din subordonata postpusă indică foarte clar faptul că substantivul este la forma lui de singular. În acest caz, este vorba despre vocala suplimentară *e*, care apărea, ca terminație specifică, la substantivele masculine și neutre în dativ. Acest fenomen a constituit o normă pînă relativ recent în limba germană scrisă, începînd să dispară cam pe la jumătatea secolului al XX-lea (cf. Rieger, 2006/2007, p. 1). Avînd în vedere educația sa, Titu Maiorescu era familiarizat, desigur, cu ceea ce constituia norma limbii germane la vremea respectivă, astfel încît nu a fost deloc indus în eroare de forma acestui substantiv, așa cum i s-ar putea întîmpla astăzi unui traducător neinițiat.

Cele două adjective care precedă centrul grupului nominal sînt traduse prin strategii diferite. Primul, *höheren*, este tradus literal, prin *mai înalt*, deși, avînd în vedere că descrie un substantiv abstract, o traducere contextuală ar fi fost mai potrivită, credem noi. Cîteva exemple în acest sens ar fi *superior*, *elevat* sau chiar *rafinat*.

Pentru al doilea adjectiv, compusul *metaphysisch-ethisch(en)*, T. Maiorescu procedează la o traducere modalizată, transformîndu-l în grup nominal. Inițial, în $A_{72/76}$, a stabilit centrul grupului ca fiind substantivul derivat din primul adjectiv al compunerii, *metafizică*, al doilea adjectiv devenind atribut, *etică*. Variantele ulterioare, care sînt identice, cu excepția unor mici modificări de ortografie, înregistrează o atribuire inversă a valorilor morfologice și o înlocuire cu sinonim pentru substantivul *etică*. Astfel, *metafizica etică*, din prima variantă, devine acum *morala metafizică*.

Relativa atributivă postpusă centrului *Standpunkte* este tradusă literal de T. Maiorescu, cu excepția adverbului *eigentlich*, pe care îl extrage din această relativă, asociindu-l cu grupul nominal în care a fost transformat adjectivul compus *metaphysisch-ethisch(en)*. Astfel, traducătorul construiește o sintagmă suplimentară, cu valoare adverbială: „in propriul inteles al metafizicei ei etice", în $A_{72/76}$, respectiv „în adevăratul înțeles al moralei ei metafizice", în A_{90} și în A_{12}. Din alăturarea celor două variante, observăm că, pe lîngă modificările implicate de reatribuirea valorilor morfologice despre care am discutat mai sus, traducătorul a introdus și un substantiv suplimentar, *înțeles*, adverbul *eigentlich* devenind adjectiv pentru acesta, inițial sub forma *propriul*, mai apoi sub forma *adevăratul*. În acest caz s-a realizat, așadar, o traducere modalizată, căreia i s-a adăugat o supratraducere prin suplimentarea mesajului original.

Este evident că echivalarea în românește a acestei fraze a ridicat o serie întreagă de dificultăți, pe care traducătorul s-a străduit să le depășească prin adoptarea unor strategii diferite. Ezitările și revenirile lui T. Maiorescu, îndeosebi cele din această frază, demonstrează efortul și tenacitatea sa în încercarea de a rezolva dilemele implicate de insuficienta capacitate a limbii române de la acea vreme de a acoperi ariile semantice ale lexemelor limbii germane, în special în domeniul filosofic.

La peste un secol de la momentul în care Titu Maiorescu își concepea traducerile din opera lui Arthur Schopenhauer, dispunînd de mijloacele oferite de un stadiu mai avansat de dezvoltare a limbii române, îndrăznim să propunem o altă soluție pentru traducerea acestei fraze, după cum urmează:

> *De aceea, pentru a putea construi, totuși, o astfel de teorie, a trebuit să renunț în totalitate la viziunea elevată, metafizică și etică, la care se referă, de fapt, filosofia mea.*

Varianta propusă de noi preia o parte din strategiile de traducere utilizate de învățatul junimist și încearcă, în același timp, să acopere unele lacune ale variantei inițiale, dar și să simplifice mesajul pentru cititorii traducerii românești. De exemplu, adverbul cauzal *daher*, a cărui traducere nu se regăsește în nici una dintre variantele lui Titu Maiorescu, apare aici pe primul loc în frază, sub forma *de aceea*, pentru că am dorit să subliniem intenția pragmatică a acestui enunț, și anume aceea de justificare a demersului propus. De

asemenea, pentru construcția infinitivală *um .... ausarbeiten zu können*, am păstrat modalul *a putea* și am ales verbul *a construi* ca echivalent pentru *ausarbeiten*. T. Maiorescu utilizase *a prelucra* în $A_{72/76}$ și *a scrie* în variantele ulterioare. Verbul *a prelucra*, pe de o parte, este o traducere literală, care presupune că exista deja un concept pe care autorul dorește să-l dezvolte, deci să-l 'prelucreze', ceea ce pare în conformitate cu realitatea. Conceptul de eudemonologie nu a fost inventat de A. Schopenhauer, mai mult, chiar autorul ne va da, mai departe în text, exemple de înaintași care l-au folosit în scrierile lor. Pe de altă parte, verbul *a scrie* pare că nu acoperă sensul de 'a gîndi' o teorie, ci numai pe acela de 'a o așterne pe hîrtie'. Aceste motive ne-au îndemnat să găsim un alt echivalent pentru verbul german și, din multitudinea de sinonime pe care acesta le are în limba germană actuală, am ales sensul de 'a construi', pentru că am considerat că o teorie—cu atît mai mult una filosofică—se 'construiește', metaforic vorbind, pornind de la anumite ipoteze, pe baza cărora se dezvoltă raționamente, care conduc—la rîndul lor—către stabilirea anumitor concluzii.

Adverbul *gänzlich* este un alt lexem care nu se regăsește în nici una dintre variantele de traducere ale lui T. Maiorescu și pe care l-am inclus în varianta noastră sub forma *în totalitate*. Am considerat că echivalentul românesc al acestui adverb este necesar să se regăsească în textul românesc, deoarece este cel care ne dă măsura distanței dintre conceptele cu care autorul operează în lucrarea pe care tocmai o citim și sistemul filosofic elaborat, pe care A. Schopenhauer tocmai ni-l prezentase ca fiind cuprins în opera sa principală. Tot în acest sens, am echivalat *Standpunkte* prin *viziunea*, considerînd acest substantiv abstract ca fiind mult mai potrivit pentru a descrie un demers filosofic complex. Adoptînd aceeași logică, am ales adjectivul „elevată" drept atribut al acestuia, spre a evidenția distanța despre care discutam mai sus și pentru a păstra o parte din atitudinea, oarecum depreciativă, a autorului față de această scriere în raport cu lucrările sale filosofice anterioare.

Revenind la textul original, observăm că fraza următoare continuă cu strictețea unui raționament matematic, aratînd consecințele pe care le are distanțarea față de conceptele filosofice elaborate anterior de către autor, distanțare impusă de tematica lucrării de față.

(7) *Folglich beruht die ganze hier zu gebende Auseinandersetzung gewissermaßen auf einer Akkommodation, sofern sie nämlich auf dem gewöhnlichen, empirischen Standpunkte bleibt und dessen Irrthum festhält.*

$A_{72/76}$ Prin urmare toată expunerea făcută in scrierea de față provine oarecum dintr'o acomodare, intru cât remâne in marginile înțelegerii empirice obicinuite și-i continuă rătăcirea.

A_{90} Prin urmare toate explicările cuprinse in scrierea de față provin oare-cum dintr'o acomodare, intru cât pornesc din punctul de vedere al experienței obicinuite și urmează drumul ei cel rătăcit.

A_{12} Prin urmare, toate explicările cuprinse in scrierea de față provin oarecum dintr-o acomodare, întrucît pornesc din punctul de vedere al experienței obișnuite și urmează drumul ei cel rătăcit.

Comparînd variantele $A_{72/76}$ și A_{90} (A_{12} fiind relativ identică variantei A_{90}, cu modificări ortografice minore), se observă existența unor dificultăți de traducere, atît la nivel sintactic, cît și la nivel lexical.

Fraza începe cu adverbul *folglich*, echivalat de către T. Maiorescu, fără dificultăți, cu locuțiunea adverbială *prin urmare*. Ambele semnalează introducerea în mesaj a unei consecințe sau a unei urmări.

Primul grup nominal al frazei originale își păstrează valoarea și în versiunea românească, deși traducătorul recurge la opțiuni diferite în cele două variante discutate. Astfel, în $A_{72/76}$, germanului *Auseinandersetzung*, care este centrul grupului nominal, îi corespunde *expunerea*, în timp ce, în A_{90}, apare pluralul *explicările*. Așadar, la revizuirea traducerii publicate în 1890, T. Maiorescu decide, pe lîngă înlocuirea substantivului, și modificarea categoriei număr. Probabil că, utilizînd pluralul, traducătorul a considerat că acoperă mai bine semantica substantivului german, care presupune o preocupare serioasă și—mai ales—complexă, în raport cu o temă sau un subiect de dezbatere.

Acest prim grup nominal al frazei conține și o construcție sintetică, de tip *zu* + *Partizip I* (numit și *Gerundiv*), care este utilizată atributiv și se comportă ca un adjectiv, primind mărcile caracteristice acordului cu substantivul regent. Acest tip de construcție, specifică limbii germane, își extrage sensul din verbul din care a fost derivată, aici din germanul *geben* (rom. *a da*). Semantic vorbind, situația de fapt, indicată prin această expresie, este una realizabilă sau care se va realiza în viitor. În plus, este implicată aici și o nuanță de pasivizare a acțiunii verbale, detectabilă cu ajutorul procedeului de înlocuire a expresiei respective cu o propoziție relativă, conform exemplelor de mai jos (Engel *et al.*, 1993, p. 356–357):

> germ. *die zu liefernde Ware* (*die Ware, die geliefert werden muß/soll*) – rom. „marfa de livrat (marfa care trebuie livrată / urmează să fie livrată)"

sau

> germ. *eine kaum zu verstehende Situation* (*eine Situation, die kaum verstanden werden kann*) – rom. „o situație greu de înțeles (o situație care poate fi greu înțeleasă)".

În românește, echivalarea *Gerundiv*-ului utilizat atributiv se realizează cu supinul verbului din care a fost derivat, după cum observăm și în exemplele menționate mai sus (*de livrat*, respectiv *de înțeles*).

Titu Maiorescu neglijează această normă de echivalare și utilizează direct un participiu cu rol de modificator: *făcută*, în $A_{72/76}$, respectiv *cuprinse*, în A_{90} și în variantele ulterioare. Aici, ezitările traducătorului sînt doar aparente, deoarece participiul modificator este ales, de fapt, în funcție de substantivul regent, iar limba română nu se află defel în suferință în nici una dintre situații: *expunerea făcută în ...*, respectiv, *explicările cuprinse în ...*. Este adevărat că A. Schopenhauer, utilizînd gerunziul lui *geben*, în complinire cu substantivul *Auseinandersetzung*, introduce o ambiguitate semantică, în sensul că actantul situației etalate de către verb rămîne—gramatical vorbind—neprecizat, astfel încît menținerea în sfera pasivului este de neocolit. În consecință, o traducere cvasi-literală pentru *Gerundiv*-ul în cauză ar presupune utilizarea unei atributive (de exemplu, *ce urmează a fi dată/date aici*), dar această strategie ar implica un stil cel puțin sărăcăcios, dacă nu chiar defectuos. Considerăm că, în ambele variante ale versiunii traduse, Titu Maiorescu a dovedit o reală creativitate în echivalarea verbului german *geben*, utilizînd cu succes ceea ce un teoretician al traducerilor numea „*virtuțile compensatorii ale limbii române*" (Kohn, 1983).

Un alt punct de interes al analizei noastre contrastive se regăsește în echivalarea substantivului german *Ackommodation*. Acest cuvînt este un neologism provenit din latinescul *accommodatio* și este utilizat și astăzi (sub forma, ușor modificată ortografic, *Akkommodation*) în domeniul fiziologiei—unde se referă la capacitatea ochiului de a vedea clar la distanțe diverse și pentru care există echivalentul românesc specializat „acomodație"—și în cel al teologiei—unde se referă la adaptarea / alinierea / armonizarea unei religii la ideile și valorile alteia. Titu Maiorescu alege să traducă literal acest substantiv, prin *acomodare*, deși sensurile acestui echivalent românesc nu acopereau, la acea vreme, aria semantică a neologismului corespunzător din limba-sursă (cf. Șăineanu, 1908, p. 5). Este cunoscut faptul că Arthur Schopenhauer utiliza vocabularul limbii germane într-un mod foarte personal, ajungînd pînă într-acolo încît inventa noi cuvinte, prin juxtapuneri neașteptate și de neregăsit în lexicoane (cf. Hochfeld, 1912, p. 103–104). În cazul de față, împrumutarea unui termen specializat din alte domenii decît filosofia nu făcea decît să deschidă cititorului textului-sursă noi posibilități de receptare, prin analogie, a conceptelor discutate.

Prin urmare, considerăm că nici cititorul lui Titu Maiorescu și nici cititorul contemporan nouă nu poate înțelege exact la ce s-a referit filosoful german atunci cînd a utilizat acest neologism specializat. Dezambiguizarea, în acest caz, nu poate proveni decît din contextul în care cuvîntul este folosit, și anume, acela care implică distanțarea față de anumite concepte filosofice, așa cum am menționat în discuția referitoare la perioada sintactică anterioară. Astfel, atît într-un sens propriu, cît și într-un sens figurat, considerăm că este vorba, mai degrabă, despre o 'ajustare' a privirii asupra obiectului studiat, în funcție de distanța față de el.

Precizările care succed substantivului *Ackommodation* au implicat, de asemenea, imense dificultăți de echivalare.

Textul original este alcătuit din două propoziții subordonate, după cum urmează:

> *[...], sofern sie nämlich auf dem gewöhnlichen, empirischen Standpunkte bleibt und dessen Irrthum festhält.*

Varianta $A_{72/76}$ consemnează următoarea echivalare:

> [...], intru cât remăne in marginile înțelegerii empirice obicinuite și-i continuă rătăcirea.

În variantele ulterioare, A_{90} și A_{12}, care diferă doar prin ortografie, textul apare tradus astfel:

> [...], întrucît pornesc din punctul de vedere al experienței obișnuite și urmează drumul ei rătăcit.

Am menționat mai sus că este vorba, de fapt, despre niște precizări, avînd în vedere existența, în cadrul primei propoziții din textul reprodus aici, a adverbului *nämlich*. Acesta este un conector care, atunci cînd leagă două propoziții, se află întotdeauna în interiorul cele de-a doua propoziții și semnalează, din punct de vedere semantic, o precizare explicativă pentru cele afirmate anterior (Engel *et al.*, 1993, p. 938).

Conjuncția subordonatoare *sofern*, care introduce prima propoziție a acestui text, semnalează o restrîngere a condițiilor în care se poate realiza acțiunea verbală din regentă. Echivalentul acestuia ar fi, în românește, o conjuncție sau o locuțiune conjuncțională care să indice condiționalitatea: *dacă*, *în caz că* sau *în măsura în care*. Din acest motiv, credem că traducerea lui Titu Maiorescu, în toate variantele ei, este eronată în acest caz, din cauza utilizării conjuncției cauzale *întrucît*, distorsionînd, astfel, mesajul din textul-sursă.

Pronumele personal anaforic *sie*, care funcționează ca subiect al subordonatei condiționale, introduce o nouă ambiguitate semantică. O primă evaluare a contextului precedent indică substantivul feminin singular *Ackommodation* ca referent al acestuia, deci ca regent al subordonatei în care pronumele *sie* funcționează ca subiect. Din compararea variantelor românești de traducere, ne dăm seama că traducătorul a asimilat pronumele *sie* celui de-al doilea substantiv feminin singular din propoziția precedentă, și anume, *Auseinandersetzung*. Acest fapt nu este vizibil în $A_{72/76}$, deoarece marca de singular a verbului *remăne* (care este o traducere literală a germanului *bleibt*) se află în acord cu oricare dintre cele două substantive, ambele fiind marcate, în românește, la singular (*expunerea*, respectiv *acomodare*). În celelalte variante de traducere, însă, Titu Maiorescu optează pentru un alt echivalent, contextual de această dată, modalizînd—totodată—traducerea, prin modificarea categoriei număr a verbului. Asfel, forma de plural a verbului *pornesc* indică foarte clar antecedentul anaforicului *sie*, și anume, *Auseinandersetzung*, care fusese echivalat, în românește, prin pluralul *explicările*. Probabil că, în acest caz, o traducere fidelă ar presupune păstrarea ambiguității mesajului original, prin echivalarea identică, din punctul de vedere al informațiilor de gen și număr, a celor două substantive implicate în relația anaforică, dar strategia aleasă de Titu Maiorescu vine în ajutorul cititorilor vremii, neobișnuiți cu receptarea unui text care operează cu diverse concepte filosofice.

Grupul nominal, al cărui centru este substantivul *Standpunkte*, constituie un alt motiv pentru Titu Maiorescu de a reveni asupra traducerii. În $A_{72/76}$, traducerea este textuală, combinînd traducerea liberă cu cea de tip cuvînt-cu-cuvînt. Astfel, în timp ce modificatorii *gewöhnlichen* și *empirischen* au fost traduși literal, prin adjectivele *obicinuite*, respectiv *empirice*, substantivul-centru de grup nominal a fost echivalat, la rîndul lui, prin *marginile înțelegerii*, deci printr-un alt grup nominal. Surprinzător, însă, constituenții acestuia (centru + modificator) nu se regăsesc, semantic vorbind, în mesajul original. Așa cum am menționat în analiza frazei precedente, același *Standpunkte* fusese echivalat prin semicalcul *punct de vedere*. În cazul de față, traducerea poate fi considerată mai mult decît liberă. De fapt, am putea vorbi despre o supratraducere, care introduce mesaje suplimentare față de original, dar și despre o subtraducere, prin renunțarea la o parte din mesajul original.

Variantele ulterioare oferă o altă opțiune de traducere, care combină, de asemenea, mai multe strategii de echivalare. Titu Maiorescu păstrează traducerea semicalchiată pentru centrul de grup nominal *Standpunkte* (*punctul de vedere*), dar operează schimbări la nivelul modificatorilor. Aceștia sînt regrupați într-un grup nominal care preia rolul de posesor pentru centrul grupului (*al experienței obișnuite*).

Conjuncția coordonatoare copulativă *und* (rom. *și*) ne semnalează faptul că propoziția care urmează (*und dessen Irrthum festhält*) este coordonată cu propoziția precedentă și se află într-un același raport de subordonare față de regenta acesteia. Deși subiectul este omis, el poate fi ușor recuperat din context, iar grupul nominal *dessen Irrthum* conține pronumele relativ *dessen*, în ipostază de determinant în genitiv. Posesorul centrului de grup este, indubitabil, substantivul *Standpunkte*, întrucît este singurul masculin singular din contextul precedent, ceea ce corespunde formei *dessen* a determinantului.

În versiunea românească, această propoziție este echivalată astfel:

> $A_{72/76}$: *și-i continuă rătăcirea*
> A_{90} și A_{12}: *și urmează drumul ei cel rătăcit.*

După cum rezultă din compararea variantelor versiunii românești, problemele de echivalare au fost cauzate, pe de o parte, de polisemia verbului german *festhalten*, care, pe lîngă 'a ține strîns', 'a nu da drumul', 'a păstra', mai poate însemna 'a stabili', 'a constata', iar, pe de altă parte, de complinirea acestui verb cu substantivul *Irrthum*, în calitate de complement direct. Titu Maiorescu înțelege acest substantiv într-un sens metaforic, pe baza sememului *Irre* (rom. *rătăcire*), și îl traduce ca atare, păstrîndu-i valoarea morfologică în varianta inițială, apoi transformîndu-l în grup nominal (*drumul* [...] *cel rătăcit*), prin supratraducere, în variantele ulterioare. Așadar, deși pare că a recurs la o altă soluție, traducătorul utilizează doar o altă strategie de echivalare, păstrînd, în fapt, aceeași direcție semantică. După părerea noastră, autorul textului original nu a intenționat să introducă un sens metaforic al substantivului *Irrthum*, ci s-a referit, pur și simplu, la 'eroarea' implicată de o abordare ca cea descrisă în text.

Avînd în vedere discuția de mai sus, propunem o nouă soluție de echivalare, după cum urmează:

> *Prin urmare, întreaga abordare ce urmează a fi realizată aici se bazează—într-o anumită măsură—pe o ajustare, în măsura în care aceasta presupune, așadar, păstrarea unui viziuni empirice comune, asumîndu-și [totodată] eroarea-i.*

Cele două fraze care urmează, (8) și (9), ne oferă concluzia logică a întregului raționament expus pînă acum. Acest lucru este semnalat de adverbul *demnach* (rom. *conform celor spuse înainte*, *așadar*, *în concuzie* sau *astfel*).

(8) *Demnach kann auch ihr Werth nur ein bedingter seyn, da selbst das Wort Eudämonologie ein Euphemismus ist.*

$A_{72/76}$ Astfel și valoarea unei asemene scrieri nu poate fi decăt relativă, fiindcă insuși cuvĕntul Eudaemonologie este un eufemism.

A_{90} Astfel și valoarea unei asemenea scrieri nu poate fi decât relativă, fiindcă insuș cuvĕntul eudemonologie este un eufemism.

A_{12} Astfel și valoarea unei asemenea scrieri nu poate fi decît relativă, fiindcă însuși cuvântul eudemonologie este un eufemism.

Traducerea acestei fraze a fost realizată literal, cu necesarele transpoziții impuse de topica diferită în cele două limbi implicate în traducere. Trebuie să remarcăm, aici, excelenta soluție pe care a găsit-o Titu Maiorescu pentru echivalarea participiului *bedingt*, utilizat adjectival. Utilizînd adjectivul *relativă*, care nu se regăsește printre echivalenții imediați ai lexemului german menționat (cf. DGR, *s.v. bedingt*), traducătorul a reușit să conserve întreg mesajul din textul-sursă, păstrîndu-i—totodată—și valorile morfosintactice.

Concluzia continuă și în fraza (9), care este deschisă de conectorul *ferner* (rom. *mai departe*).

(9) *Ferner macht auch dieselbe keinen Anspruch auf Vollständigkeit; theils weil das Thema unerschöpflich ist; theils weil ich sonst das von Andern bereits Gesagte hätte wiederholen müssen.*

$A_{72/76}$ Și nici in altá privință nu fac pretenția unei expuneri complecte, parte fiindcă tema nu se poate sfirși niciodată, parte fiindcă atunci aș fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

A_{90} Dar și cu această reservă nu am pretenția unei expuneri complete, parte fiindcă tema nu se poate sfirși niciodată, parte fiindcă atunci aș fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

A_{12} Dar și cu această rezervă nu am pretenția unei expuneri complete, parte fiindcă tema nu se poate sfirși niciodată, parte fiindcă atunci ar fi trebuit să repet ceea ce au zis și alții.

Structura sintactică a frazei include o regentă și două propoziții secundare cauzale, aflate într-o relație de coordonare, stabilită prin conjuncția disjunctivă recurentă *teils... teils...*. Cauzalitatea este semnalată de existența conjuncției subordonate *weil*, tipică pentru această relație logico-sintactică și care apare în combinație cu fiecare dintre recurențele disjunctivei de mai sus.

Versiunea românească păstrează structura sintactică a frazei, în toate variantele ei. Diferențe există, totuși, între variante, însă acestea apar la nivel lexicomorfologic și lexicosemantic, precum și la nivel discursiv. De exemplu, subiectul regentei este, în textul-sursă, pronumele anaforic *dieselbe*. Recuperarea semantică a acestuia se face căutînd substantivul antecedent, iar acest demers ne conduce în urmă, în text, pînă la fraza (7), unde-l localizăm pe *Auseinandersetzung*. Versiunea românească implică subiectivizarea mesajului, prin modificarea discursul la persoana întîi, soluție care nu pare lipsită de sens, întrucît actantul acțiunii la care se referă abstractul *Auseinandersetzung* este chiar cel care scrie textul.

Echivalarea adverbului *ferner* s-a realizat, în toate variantele versiunii românești, prin locuțiuni adverbiale, cu rol de conectori pragmatici, extrapropoziționali: *in altá privință*, în $A_{72/76}$, respectiv, *cu această rezervă*, în A_{90} și în A_{12}.

Idiomul *keinen Anspruch machen* a fost calchiat, în prima variantă a versiunii românești, prin expresia *nu fac pretenția*. La revizuirea traducerii, în 1890, T. Maiorescu revine cu exprimarea corectă *nu am pretenția*.

Arthur Schopenhauer își continuă *Introducerea*, prezentîndu-ne și alte cărți care au avut aceleași obiective ca scrierea sa. În fraza care urmează (10), ne oferă un exemplu în acest sens, amintindu-l pe Gerolano Cardano, unul dintre spiritele universale ale Renașterii, pe care îl menționează utilizînd varianta latinească a numelui său. În fraza consecutivă (11), A. Schopenhauer îl amintește și pe Aristotel, căruia nu se sfiește, de altfel, să-i critice demersul punctual, cel care se referă strict la domeniul eudemonologiei.

(10) *Als in ähnlicher Absicht, wie gegenwärtige Aphorismen, abgefaßt, ist mir nur das sehr lesenswerthe Buch des Cardanus* ***de utilitade ex adversis capienda*** *erinnerlich, durch welches man also das hier Gegebene vervollständigen kann.*

$A_{72/76}$ Dintre alte cărți, care să fie scrise in aceeași intenție cu aforismele de față, imi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *de utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult a fi cetită și prin care se pot dar complecta cele zise aici.

A_{90} Dintre alte cărți, care să fi fost scrise in aceeaș intenție ca aforismele de față, imi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *de utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult să fie cetită și prin care se pot completà cele zise aici.

A_{12} Dintre alte cărți, care să fi fost scrise in aceeaș intenție ca aforismele de față, imi aduc aminte numai de scrierea lui Cardanus *De utilitate ex adversis capienda*, care merită foarte mult să fie citită și prin care se pot completa cele zise aici.

Analiza morfo-semantică a secvenței inițiale a frazei (*Als in ähnlicher Absicht, wie gegenwärtige Aphorismen, abgefaßt,...*) rezolvă polisemia conjuncției introductive *als*, relevîndu-i caracterul modal. Secvența în

discuție nu conține nici un verb finit la un timp trecut, astfel că valoarea temporală a acestei conjuncții poate fi înlăturată de la bun început. Mai mult, dintre cele cîteva sensuri enumerate de orice dicționar de specialitate pentru conectorul modal *als*, putem selecta, cu relativă ușurință, pe acela care indică faptul că această conjuncție servește introducerii unor informații suplimentare despre un anumit referent, pe care l-am putea identifica, pe de o parte, în centrul *Buch* al grupului nominal care funcționează ca subiect al propoziției principale, iar pe de altă parte, în predicatul acestei propoziții *ist … erinnerlich*, mai exact, în adjectivul care funcționează ca nume predicativ în interiorul acestui predicat. Această dublă subordonare semantică ne conduce către concluzia că secvența analizată aici este o construcție atributivă, care poate fi inclusă—din punct de vedere sintactic—în grupul nominal care funcționează ca subiect al propoziției principale. Acesta are, așadar, o structură complexă, pe care o redăm în tabelul de mai jos:

Constituenții grupului nominal care funcționează ca subiect al propoziției principale incluse în fraza (10)	**Funcție și caracterisitici**
Als in ähnlicher Absicht, wie gegenwärtige Aphorismen, abgefaßt,	construcție atributivă (alcătuită din conjuncția *als* + grup verbal); antepus, izolat prin virgulă de restul propoziției; introduce informații suplimentare (Engel *et al.*, 1993, p. 762).
das	determinant (articol hotărît)
sehr lesenswerthe	determinativ pentru modificator (adverb de intensitate) + modificator (adjectiv derivat dintr-un verb)
Buch	centru de grup nominal (substantiv comun)
des Cardanus	posesor (substantiv propriu, în cazul genitiv, marcat proclitic prin articolul corespunzător)
de utilitade ex adversis capienda	apoziție; izolată nu prin virgule, ci prin aparența grafică

Tabelul de mai sus reflectă faptul că, pe lîngă nucleul nominal (substantivul *Buch*), însoțit de constituenții săi obișnuiți (determinant, modificator, posesor, apoziție), grupul nominal care funcționează ca subiect al propoziției principale subordonează încă o construcție atributivă complexă, care introduce informații suplimentare despre lexemul-centru de grup nominal, *Buch*. Grupul verbal inclus în construcția atributivă are drept centru un verb la formă non-finită, participiul *abgefaßt*. Traducerea românească utilizează, pentru acesta, sinonimul cel mai general ('a scrie') și alege echivalarea cu un conjunctiv, inițial la timpul prezent (*să fie scrise*), în $A_{72/76}$, apoi la trecut (*să fi fost scrise*), în A_{90} și în A_{12}.

Pentru a nu crea sincope în receptarea mesajului conținut, traducătorul este nevoit să transforme structura acestei construcții atributive, dintr-una preponderent verbală (care conține un grup verbal) într-una care include un grup nominal subordonat prepoziției partitive *dintre*:

Dintre alte cărți, care să fie/să fi fost scrise in aceeaș intenție ca aforismele de față.

Substantivul *cărți* este centrul grupului nominal subordonat partitivului *dintre* și corespunde semantic substantivului german *Buch*, care apare în textul-sursă abia mai tîrziu, cînd va fi echivalat prin *scriere*. Așadar, introducînd un atribut suplimentar, care să indice detașarea unui obiect din mijlocul mai multora de același fel, Titu Maiorescu a fost nevoit să transforme grupul verbal din textul-sursă într-un grup nominal, în care substantivul centru (neexistent în original) corespunde semantic substantivului care apare în funcție de subiect al propoziției principale; cu alte cuvinte, a fost nevoit să introducă un sinonim al acestuia.

Predicatul propoziției principale, *ist [mir] … erinnerlich*, este alcătuit din copulativul *ist* → *sein* („a fi") și numele predicativ *erinnerlich* (rom.—aprox.—*care se află în memorie*, *care poate fi apelabil din memorie*,

care îmi vine în minte, *de care îmi amintesc*). Inexistența unui echivalent în română pentru acest nume predicativ obligă versiunea românească să consemneze, pentru predicatul menționat mai sus, o locuțiune verbală cu aceeași încărcătură semantică (*[îmi] aduc aminte*), care selectează un alt subiect decît cel al propoziției originale. Acesta, deși a rămas neexprimat în textul românesc, este total recuperabil din marca reflexivului *îmi*. După părerea noastră, Titu Maiorescu a găsit cea mai bună formulă de traducere în acest caz.

Același lucru se întîmplă și în cazul adjectivului *lesenswert*, derivat prin sufixare cu particula *–wert* (rom. *demn de a fi ...*) din verbul *lesen* (rom. *a citi*). Așadar, o traducere literală a acestui adjectiv prin sintagma *[scrierea] demnă de a fi citită [a lui Cardanus]* ar fi îngreunat sintaxa frazei românești, motiv pentru care Titu Maiorescu recurge la extragerea acestuia dintre constituenții grupului nominal de care aparținea în textul-sursă și la echivalarea lui printr-o relativă atributivă: *care merită ... a fi cetită*, în $A_{72/76}$, respectiv, *care merită ... să fie cetită*, în A_{90} și în A_{12}.

Schema sintactică a frazei din textul original include o propoziție principală și o subordonată relativă, introdusă prin secvența [*durch* (prepoziție) + *welches* (pronume relativ)]. Aceasta din urmă își păstrează valoarea sintactică de propoziție relativă în textul românesc. Din acest motiv, precum și datorită faptului că adjectivul *lesenswert* a fost echivalat tot printr-o relativă, traducătorul recurge la coordonarea lor prin conjuncția *și*, deși aceasta lipsea—în mod evident—din textul original.

Adverbul *also*, plasat într-o poziție mediană în propoziția relativă, ar putea părea că are valoare de conector consecutiv, dar ar putea fi și o particulă caracteristică limbii vorbite (*Abtönungspartikel*), deci fără o încărcătură semantică foarte clară, semnalînd, în cazul de față, o relativizare a mesajului. În $A_{72/76}$, traducătorul îl echivalează prin *dar*, care este, de fapt, forma mai veche a lui *așadar*, cu alte cuvinte, îl consideră un adverb consecutiv. În variantele ulterioare, T. Maiorescu renunță total la echivalarea acestui lexem, probabil pentru că i se va fi părut superfluu. Într-adevăr, dacă recitim cele două variante, putem admite că acest cuvînt nu este purtător real de mesaj, omiterea lui nemodificînd în niciun fel semantica din textul original.

Problema inexistenței unui echivalent românesc pentru un termen german induce reale dificultăți în traducerea unui text, cu atît mai mult cu cît este vorba despre un text filosofic. Acesta este cazul substantivului verbal *das (hier) Gegebene*. Parafraza cu grup nominal, pe care o consemnează Titu Maiorescu în traducerea sa, în toate cele trei variante, *cele zise (aici)*, conține un atribut derivat tot dintr-un verb (*a zice*), deși nu același ca cel din care este derivat termenul original *geben* (rom. *a da*).

Analizînd dificultățile impuse de traducerea acestei fraze, precum și metodele prin care Titu Maiorescu a reușit să le surmonteze, prin crearea unui mesaj nu doar inteligibil în limba română, ci și a unuia care recuperează toate sensurile mesajului original, considerăm această traducere ca fiind o soluție extrem de reușită.

În continuare, Arthur Schopenhauer îl amintește și pe Aristolel ca pe unul dintre puținii predecesori care au adus în dezbaterea filosofică problema fericirii, dar nu ezită în a-i critica demersul, așa cum aminteam mai sus.

(11) *Zwar hat auch Aristoteles dem 5. Kapitel seines 1. Buchs seiner Rhetorik eine kurze Eudämonologie eingeflochten: sie ist jedoch sehr nüchtern ausgefallen.*

$A_{72/76}$ E drept, că și Aristoteles a intercalat in Retorica sa cap. 5 al cărții 1 o Eudaemonologie scurtă; aceasta însĕ nu i-a prea isbutit, ci se arată mărginită intr'o abstracție fără viață.

A_{90} Ce e drept, și Aristotel a intercalat in Retorica sa (cap. 5 al cărții 1) o Eudemonologie scurtă; cu aceasta insĕ nu a prea isbutit, și lucrarea a remas mărginită intr'o abstracție fără viață.

A_{12} Ce e drept, și Aristotel a intercalat in *Retorica* sa (cap. 5 al cărții 1) o eudemonologie scurtă, care însă nu a prea izbutit, ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață.

Adverbul *zwar*, cu care debutează fraza (11) din textul original, este tradus inițial, în $A_{72/76}$, printr-o sintagmă de tip predicat nominal (*e drept*), care selectează, pentru introducerea subiectivei, conjuncția *că*. Opțiunea este în concordanță cu mesajul original, deși izolarea prin virgulă de restul propoziției este o variantă incorectă de punctuație, care poate fi pusă pe seama dezvoltării insuficiente a limbii române la vremea respectivă, incluzînd aici aspectul referitor la normarea punctuației. În variantele ulterioare, Titu Maiorescu optează pentru sintagma *ce e drept*, pe care—în mod corect, de această dată—o izolează prin virgulă de restul propoziției, considerînd-o drept un conector pragmatic, cu rol de a induce intenția confirmativ-concesivă a enunțului.

Propoziția *sie ist jedoch sehr nüchtern ausgefallen*, prin care Arthur Schopenhauer își exprimă, ironic, critica față de demersul înaintașului său, este o propoziție relativ simplă din punctul de vedere al organizării sintactice, dar care l-a pus pe traducător în dificultate, dovadă stînd opțiunile diferite de echivalare în fiecare dintre cele trei variante analizate:

> $A_{72/76}$: *aceasta ănsĕ nu i-a prea isbutit, ci se arată mărginită intr'o abstracție fără viață.*
>
> A_{90}: *cu aceasta insĕ nu a prea isbutit, și lucrarea a remas mărginită intr'o abstracție fără viață.*
>
> A_{12}: *care însă nu a prea izbutit, ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață.*

Dintru început, observăm că traducătorul a considerat că mesajul propoziției din textul original trebuie transpus în românește prin două propoziții, pe care le coordonează prin conjuncția adversativă *ci* (în $A_{72/76}$ și în A_{12}) sau prin cea copulativă *și* (în A_{90}). Alegerea adversativului *ci* pare, după părerea noastră, destul de neinspirată, deoarece încărcătura semantică a acestui conector presupune un context în care o aserțiune este corectată și substituită printr-o alta. Or, în cazul de față, aserțiunile cuprinse în ambele propoziții converg, tematic, către aceeași concluzie, și anume, aceea că demersul respectiv nu este unul foarte reușit. Titu Maiorescu pare să înțeleagă acest lucru atunci cînd reconsideră traducerea cu ocazia publicării în volum, deci în varianta A_{90}, cînd renunță la acest conector, înlocuindu-l cu conjuncția *și*. Totuși, în varianta considerată finală, A_{12}, traducătorul revine la adversativul *ci*, din motive pe care le-am putea atribui polisemiei acestei conjuncții.

Pentru echivalarea predicatului *ist ... ausgefallen*, Titu Maiorescu alege un verb negativ (*nu a izbutit*), pe care îl modalizează prin utilizarea adverbului *prea*. Traducătorul nu este mulțumit cu traducerea *aceasta ănsĕ nu i-a prea isbutit*, căci pune virgulă și adaugă: *ci se arată mărginită intr'o abstracție fără viață*. În A_{90}, modifică structura sintactică a ambelor propoziții, modificînd subiectul primeia (în $A_{72/76}$), respectiv, introducînd în ecuație pe autorul demersului, *cu aceasta insĕ nu a prea isbutit*, și precizînd clar subiectul celei de-a doua: *și lucrarea a remas mărginită intr'o abstracție fără viață*. În varianta definitivă, A_{12}, transformă prima propoziție într-o relativă, *care însă nu a prea izbutit*, și revine cu adversativul *ci* pentru a introduce cea de-a două propoziție: *ci a rămas mărginită într-o abstracție fără viață*, rezultînd astfel un fel de combinare a celor două variante anterioare.

Indiferent de structura morfosintactică utilizată, în toate cele trei cazuri este vorba, în mod evident, despre o supratraducere, care încearcă să recupereze sensurile insinuate de autorul originalului, avînd în vedere faptul că verbul *ausfallen* poate avea un sens neutru, precum „a avea un rezultat", dar și unul peiorativ, precum „a da greș" (cf. DUDEN, *s.v. ausfallen*). Prezența în propoziție a adverbului concesiv *jedoch* conduce cititorul textului-sursă către selectarea celui de-al doilea sens, ceea ce sesizează și T. Maiorescu, prin traducerea sa.

Adjectivul *nüchtern* concură, de asemenea, la construirea unui conținut semantic depreciativ. Acesta este echivalat de către dicționarele bilingve actuale prin temeni ca *lucid*, *sobru*, *treaz* sau, în anumite contexte specifice, *pe stomacul gol*. În vremea lui A. Schopenhauer, însă, acest adjectiv mai avea un sens, și anume, *fără sare* sau *fad*, sens care a devenit, între timp, învechit. Avînd în vedere aceeași existență în propoziție a adverbului concesiv *jedoch*, adjectivul respectiv se încarcă, la rîndul lui, cu nuanțe oarecum peiorative. Așadar, sîntem îndreptățiți să credem că A. Schopenhauer a utilizat termenul, în sensul în care acesta era folosit în vorbirea vremii sale, acordîndu-i, prin contextul în care acesta este plasat, o conotație metaforică.

După scurtul excurs în care amintește de predecesorii săi întru respectiva temă, Arthur Schopenhauer se delimitează strict de scrierile acestora, punînd accent pe originalitatea de care un astfel de demers trebuie să dea dovadă.

(12) *Benutzt habe ich diese Vorgänger nicht; da Kompiliren nicht meine Sache ist; um so weniger, als durch dasselbe die Einheit der Ansicht verloren geht, welche die Seele der Werke dieser Art ist.*

$A_{72/76}$ De intrebuințat n'am intrebuințat pe acești predecesori, căci a compila nu e obiceiul meu, cu atăt mai puțin, cu căt atunci se perde unitatea, care este sufletul operilor de acest soiu.

A_{90} De intrebuințat n'am intrebuințat pe acești premergĕtori, căci a luà de la alții nu e obiceiul meu, cu atât mai puțin, cu cât atunci se pierde unitatea, care este sufletul scrierilor de acest fel.

A_{12} De întrebuințat n-am întrebuințat pe acești premergători, căci a lua de la alții nu e obiceiul meu, cu atît mai puțin, cu cît atunci se pierde unitatea, care este sufletul scrierilor de acest fel.

Delimitarea lui A. Schopenhauer de predecesorii săi—de care aminteam mai sus—este marcată stilistic prin tematizarea participiului *benutzt*, deci prin modificarea topicii naturale a limbii germane. În românește, corespondentul acestui mijloc stilistic este o structură specifică de tematizare cu supinul, și anume, cea care utilizează un circumstanțial de relație, care aparține clasei semantice a corelativelor iterative: „de întrebuințat, n-am întrebuințat" (GBLR, p. 557). Acest circumstanțial a încorporat și negația, care, conform topicii naturale a limbii germane, se afla în poziția finală în propoziția originală.

Pentru termenul german *Vorgänger*, textul românesc consemnează echivalentul *predecesori*, în $A_{72/76}$, pentru ca, în variantele ulterioare, să apară calcul *premergători*. Este foarte interesant faptul că, în dorința sa de a evita introducerea neologismelor acolo unde părea că există echivalenți românești, Titu Maiorescu a utilizat deseori calcuri, care, cel puțin în situația de față, pare oarecum nefericit ales pentru contextul respectiv. Traducătorul acționează într-o direcție asemănătoare și atunci cînd renunță la neologismul *a compila*, din $A_{72/76}$, în favoarea locuțiunii *a lua de la alții*, din variantele ulterioare. Bineînțeles că, pentru cititorul de astăzi al textului românesc, utilizarea neologismelor respective ar fi absolut naturală.

Ultimele două fraze din această *Introducere* par a întări renumele lui A. Schopenhauer de 'filosof pesimist'. Folosind metafora împărțirii dihotomice a lumii în înțelepți și nebuni, autorul își exprimă convingerea că, așa precum vorbele înțelepților nu sînt luate în seamă de nebuni, tot așa nici sfaturile sale nu vor schimba omenirea în niciun fel, resemnîndu-se, așadar, cu inutilitatea demersului său.

(13) *Im Allgemeinen freilich haben die Weisen aller Zeiten immer das Selbe gesagt, und die Thoren, d. h. die unermeßliche Majorität aller Zeiten, haben immer das Selbe, nämlich das Gegentheil, gethan: und so wird es denn auch ferner bleiben.*

$A_{72/76}$ De altmintrelea nu trebue să uităm, că înțelepții tuturor timpurilor ne-au dat totdeauua aceeași invĕțătură, ear nebunii adică imensa majoritate a tuturor timpurilor, au urmat totdeauna aceeași practică, adică cea contrară: și așa vor remănè lucrurile și deacum inainte.

A_{90} De altminteri nu trebue să uităm, că înțelepții tuturor timpurilor ne au dat totdeauua aceleași povețe, ear nebunii—marea majoritate a tuturor timpurilor—au respuns totdeauna cu aceleași fapte, adecă cu fapte contrarie; și așa vor rĕmănè lucrurile și de acum inainte.

A_{12} De altminteri nu trebuie să uităm, că înțelepții tuturor timpurilor au dat totdeauna aceleași povețe, iar nebunii—marea majoritate a tuturor timpurilor—au răspuns totdeauna cu aceleași fapte, adică cu fapte contrarii; și așa vor rămânea lucrurile și de acum inainte.

Revenirea la realitatea pesimistă, caracteristică filosofiei lui A. Schopenhauer, este marcată în text de adverbul concesiv *freilich* (rom. *totuși*, *cu toate acestea*), precedat de locuțiunea adverbială generalizantă *im Allgemeinen* (rom. *în general*, *în mod normal/obișnuit*, *în principal* etc.). Pentru echivalarea acestora, Titu Maiorescu procedează, încă o dată, la o supratraducere, prin introducerea unei propoziții finite care nu există în textul original (*de altminteri nu trebuie să uităm*) și care impune o completivă directă, introdusă prin conjuncția *că*. Analiza semantico-pragmatică a celor două secvențe, original și traducere, ne conduce către două observații. Prima este aceea că intenția de generalizare din textul original, conținută în locuțiunea *im Allgemeinen*, se regăsește în traducere prin utilizarea subiectului subînțeles *noi*, cu sensul de 'noi toți'. A doua observație se raportează la mesajul concesiv al textului original. Acesta se transferă în versiunea românească, pe de o parte, prin introducerea locuțiunii adverbiale *de altminteri*, cu rol de conector pragmatic de concesie, iar pe de altă parte, prin chiar această structură sintactică suplimentară (*nu trebuie să uităm*), care, din punct de vedere semantic, semnalează cititorului un fapt care, reamintit fiind, conduce către o cedare în fața evidenței, deci către o concesie făcută realității.

După părerea noastră, procedeul supratraducerii este un procedeu care, spre deosebire de parafrazare, ar putea induce textului tradus sensuri noi, care nu se regăsesc în sursă, sau deviații de la intenționalitatea textului original. În cazul de față, însă, utilizarea acestui procedeu nu face decît să ușureze transferul intenționalității autorului textului-sursă și, în plus, să îmbunătățească stilistica textului-țintă, care ar fi suferit în urma unei traduceri literale prin alăturarea celor două adverbe, *în general* și *totuși*.

În această frază (13) există două predicate simetrice, corespunzătoare acțiunilor celor două grupuri din care este alcătuită lumea, în accepțiunea lui A. Schopenhauer, înțelepții și nebunii. *Die Weisen* (*înțelepții*) *haben ... das Selbe gesagt* (*au spus ... același lucru*), în timp ce *die Thoren* (*nebunii*) *haben ... das Selbe gethan* (*au făcut ... același lucru*). Pentru echivalarea ambelor predicate, Titu Maiorescu utilizează strategia traducerii libere, alegînd locuțiuni predicative, care, cu toate ezitările lor morfologice, ne dau măsura creativității sale ca traducător. Astfel, pentru *sagen* (rom. *a spune*), traducătorul utilizează *a da învățătură* în $A_{72/76}$, respectiv *a da povețe* în variantele ulterioare, iar pentru verbul *tun* (rom. *a face*), textul românesc consemnează variante precum *a urma o practică*, respectiv *a răspunde cu fapte*.

Din punct de vedere lexical, remarcăm renunțarea la neologismul *imensa* utilizat în $A_{72/76}$ și înlocuirea sa cu adjectivul *marea* în variantele ulterioare, echivalarea subiectului impersonal *es* printr-un substantiv la plural *lucrurile*, precum și traducerea substantivului german *Gegentheil* (rom. *opus*, *contrar*) printr-un grup nominal, care utilizează o parte a locuțiunii verbale (substantivul), recuperînd și semantica termenului original într-un adjectiv. Astfel, în $A_{72/76}$, echivalentul românesc pentru *Gegentheil* este *cea contrară*, în care sensul demonstrativului *cea* este ușor identificabil în substantivul anterior, și anume, *practica*, substantiv care apare în structura morfologică a locuțiunii verbale. În variantele ulterioare, A_{90} și A_{12}, traducerea este realizată conform aceleași scheme, echivalentul fiind *fapte contrarii*.

Ultima frază a *Introducerii* încorporează un citat al iluministului francez Voltaire, care susține—de fapt—perspectiva pesimistă lui A. Schopenhauer asupra lumii:

(13) *Darum sagt Voltaire: nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*[2] *[Wir verlassen diese Welt so töricht und so böse, wie wir sie bei der Ankunft vorgefunden haben.]*

$A_{72/76}$ Deaceea zice Voltaire: *Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*

A_{90} De aceea zice Voltaire: *Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*

A_{12} De aceea zice Voltaire: *Nous laisserons ce monde-ci aussi sot et aussi méchant que nous l'avons trouvé en y arrivant.*

Traducerea acestei fraze nu a ridicat nici un fel de dificultate, lucru previzibil, de altfel, deoarece conține doar două cuvinte germane, celelalte fiind un substantiv propriu (*Voltaire*) și un citat în limba franceză, pe care autorul textului german, precum și traducătorul versiunii românești, l-au păstrat în original. Ambii au apreciat, deci, că o traducere a citatului din limba franceză ar fi fost inutilă pentru cititorii lor. Motivele pentru care fiecare dintre ei a considerat astfel sînt oarecum asemănătoare și reflectă relaționarea, ca autor al unei scrieri, față de publicul țintă. Pe de o parte, Arthur Schopenhauer a avut mereu pretenția că se adresează unui public educat, chiar și atunci cînd tematica lucrării sale acoperea un interes mai general, așa cum este cazul prezentelor *Aforisme*. Pe de altă parte, limba franceză încă mai era, pe vremea *Junimii*, cea mai răspîndită limbă străină pe care o cunoșteau cititorii lui Titu Maiorescu. Avînd în vedere că acest lucru nu mai este valabil și astăzi, probabil că o traducere a acestui citat, măcar sub forma unei note de subsol, ar fi binevenită pentru cititorii români contemporani.

3. Rezultatele cercetării

3.1. Compararea variantelor versiunii românești a *Aforismelor* lui Arthur Schopenhauer evidențiază foarte multe diferențe ortografice între acestea, diferențe asupra cărora nu am insistat în prezentul articol. Existența lor este cauzată de instabilitatea sistemului de la vremea respectivă, fiind binecunoscut faptul că unificarea deplină a normelor ortografice ale limbii române s-a realizat abia către sfîrșitul secolului al XIX-lea;

3.2. Varianta care prezintă cele mai multe modificări ale textului față de forma anterioară este A_{90}, adică cea prilejuită de publicarea traducerii *Aforismelor* în volum. Varianta anterioară ($A_{72/76}$) este, de fapt, prima din seria de cinci variante de traducere publicate antum de Titu Maiorescu. $A_{72/76}$ a fost realizată cu aproape două decenii în urmă față de A_{90} și a apărut în revista *Convorbiri literare*, în perioada 1872–1876. Variantele ulterioare celei din 1890 prezintă și ele modificări, dar acestea sînt minore și puține la număr. Se poate afirma că, măcar în ceea ce privește acest prim capitol, varianta A_{90} este aproximativ identică cu cea considerată finală (A_{12});

3.3. În raport cu $A_{72/76}$, varianta A_{90} reprezintă o traducere mai puțin fidelă textului-sursă, dar mai apropiată de capacitatea de înțelegere a cititorilor români ai epocii respective. Cu alte cuvinte, după publicarea primei variante, T. Maiorescu a decis să revizuiască textul, acordînd o mai mare atenție structurii și stilisticii limbii române, după cum însuși mărturisea în *Prefața* la ediția publicată în volum, în 1890. Astfel, o serie de sintagme, care fuseseră traduse cvasi-literal în $A_{72/76}$, suferă rafinări stilistice în A_{90}. De exemplu, în fraza (3), sintagma germană *von endloser Dauer* a fost tradusă, în prima variantă a versiunii românești ($A_{72/76}$), prin expresia *de o durată nesfîrșită*. În A_{90}, Titu Maiorescu revine asupra traducerii, oferind echivalentul *nesfîrșit de lungă*. Aici, adverbul adjectival, însoțit de modificatorul adverbial pentru exprimarea gradului superlativ, păstrează sensul originalului și constituie, totodată, o realizare adecvată a circumstanțialului pentru predicatul *să o vedem*.

3.4. Din punctul de vedere al strategiilor de traducere utilizate de Titu Maiorescu în tălmăcirea acestui prim capitol al *Aforismelor*, în prima variantă ($A_{72/76}$), se observă o preponderență a traducerii literale a textului-sursă, cu necesarele transpoziții impuse de topica diferită în cele două limbi implicate în traducere. Cu toate acestea, traducătorul nu ezită în a folosi, pe alocuri, traducerea modalizată, căreia i se adaugă multe situații de supratraducere, dar și cîteva de subtraducere. Există destule cazuri în care aceste strategii se regăsesc în aceeași perioadă sintactică. De exemplu, în fraza (1), traducătorul evită să-și înceapă discursul cu pronumele personal *eu*, ca în textul-sursă, recurgînd la transpoziție, prin tematizarea unui complement direct, care devine—astfel—subiect în textul-țintă. Dacă ar fi utilizat doar strategia de transpunere literală, nemodalizînd-o prin schimbarea topicii, textul tradus ar fi angajat nuanțe semantico-pragmatice suplimentare față de textul-sursă—în acest caz, accentuarea rolului actantului. Tot aici, T. Maiorescu recurge la o subtraducere, prin evitarea echivalării în românește a substantivului german *Begriff*, cu scopul de a ușura cititorului receptarea unui text dens, care operează cu termeni filosofici și, mai ales, cu definiții ale acestora.

În aceeași frază (1) întîlnim și supratraducerea prin parafrazare, atunci cînd, pentru germanul *immanent*, se renunță la echivalarea directă prin traducere literală, preferîndu-se înlocuirea neologismului românesc *imanent* cu o parafrază: *obișnuit [...] fără vreo metafisică transcendentă*. Cu toate că această strategie a determinat reorganizarea sintactică a textului-țintă (prin fragmentarea propoziției inițiale, evitîndu-se o sintaxă încărcată), T. Maiorescu a preferat-o introducerii unui neologism, pe care cei mai mulți dintre cititorii săi nu l-ar fi înțeles cu adevărat. Tot cu o supratraducere avem de-a face și atunci cînd Arthur Schopenhauer utilizează pronume anaforice, de cele mai multe ori pronume demonstrative, de tipul: *diese*, *eine solche*, *ein solches* (a se vedea frazele (2), (6) etc.). Traducătorul preferă să introducă în textul-țintă substantivul corelat respectiv, renunțînd la echivalarea în românește a pronumelui ca atare. Scopul este evident, și anume, acela de a preîntîmpina apariția unor neclarități în procesul de receptare.

3.5. Sub aspect lexical, lupta lui T. Maiorescu împotriva latinismului teoreticienilor ardeleni ai vremii este evidentă prin rezistența sa împotriva asaltului de neologisme. Această rezistență s-a manifestat cu precădere în momentul în care învățatul junimist și-a revizuit traducerea în vederea publicării ei în volum, în 1890. Astfel, în contextul strategiei de traducere literală pe care a aplicat-o consecvent în varianta inițială ($A_{72/76}$), T. Maiorescu a utilizat o serie de împrumuturi neologice de origine latină. Variantele ulterioare, începînd cu prima revizuire din 1890, etalează termeni autohtoni, mulți dintre ei proveniți din turcă sau din slavă. De exemplu, în fraza (1), dar și în fraza (4), pentru germanul *Anweisung*, traducătorul a introdus, în prima variantă a textului său, substantivul *învățătură*, un lexem cu rădăcină latină. În variantele ulterioare, însă, a revenit asupra termenului, oferind echivalentul *călăuza*, intenționînd—probabil—să restrîngă aria semantică a primului, care, pe lîngă sensul de 'sfat', 'povață', acoperă și sensuri mai generale, precum 'instruire', 'instrucțiune', 'știință de carte, erudițiune' (conform dicționarelor vremii). Un alt exemplu, în acest sens, îl regăsim în fraza (4), în care, pentru verbul german *entsprechen*, se oferă inițial echivalentul *a corespunde*, lexem provenit din franceză, unde fusese preluat din latină. În variantele ulterioare, acesta va fi înlocuit cu reflexivul *a se potrivi*, de origine slavă, pe care traducătorul îl consideră, probabil, mai împămîntenit în limbajul cititorilor săi de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Observăm, deci, că Titu Maiorescu, în încercarea sa de a rămîne fidel textului german, nu a ezitat să utilizeze lexeme care nu erau neapărat de origine latină, dar care reprezentau echivalente mai potrivite atît cu textul-sursă, cît și cu sfera de receptare a cititorului român al epocii respective.

Au fost, însă, și situații în care, din dorința de a evita introducerea neologismelor acolo unde i se părea că există echivalenți românești, traducătorul a utilizat calcuri nefericit alese pentru contextele respective. De exemplu, în fraza (12), pentru substantivul german *Vorgänger*, textul românesc consemnează varianta inițială *predecesori*, pentru ca, ulterior, să apară calcul *premergători*.

3.6. Cele mai mari dificultăți pe care le-a avut de înfruntat Titu Maiorescu în traducerea acestui capitol au fost cele determinate de inexistența, în limba română, a unor echivalenți direcți pentru anumite structuri lexicomorfologice și morfosintactice specifice limbii germane: substantivele compuse prin juxtapunere, modul *Konjunktiv I* al verbelor sau construcția gerundivă cu funcție de atribut. De cele mai multe ori, învățatul junimist a reușit să rezolve cu succes problemele induse de diferențele dintre cele două limbi implicate în traducere, dînd dovadă de o creativitate deosebită și de o ușurință în mînuirea „virtuților compensatorii ale limbii române" (cf. I. Kohn). Oferim, în acest sens, două exemple: primul se referă la traducerea unui *Gerundiv* utilizat atributiv printr-un participiu cu rol de modificator, în fraza (7). Astfel, construcția *die [...] hier zu gebende [Auseinandersetzungen]* devine, în traducere, *[expunerea] făcută în ...* ($A_{72/76}$), respectiv *[explicările] cuprinse în ...* (A_{90} și A_{12}). O traducere literală, conformă cu normele de echivalare ale respectivului *Gerundiv* (*ce urmează a fi dată/date aici*), ar fi avut drept rezultat un stil cel puțin sărăcăcios, dacă nu chiar defectuos. Al doilea exemplu îl constituie verbul *entsprechen*, utilizat de A. Schopenhauer în fraza (4), la modul *Konjunktiv I*. Acest mod, despre care am menționat deja că nu are corespondent în niciunul dintre modurile verbelor din limba română, este rezolvat de Titu Maiorescu prin introducerea în discurs a adverbului *vreodată*, a cărui încărcătura semantică, aceea de timp indefinit, reușește să transfere versiunii românești o parte din îndoiala care fusese realizată în textul-sursă prin modul

verbal.

3.7. Dificultăți traductologice suplimentare au rezultat din problemele create de stadiul incipient de dezvoltare a limbajului filosofic românesc de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Astfel, în fraza (5), Arthur Schopenhauer utilizează adjectivul *angeboren* într-un sens abstract, metafizic, dar T. Maiorescu îl echivalează, în toate cele trei variante de traducere discutate aici, prin adjectivul *înnăscută*. La vremea respectivă, *înnăscut* însemna 'adus odată cu nașterea'. Acum, un sinonim notat de toate dicționarele contemporane pentru *înnăscut* este 'congenital', ceea ce nu mai corespunde mesajului inițial. Pentru cititorul actual, un echivalent mai potrivit pentru receptarea corectă a mesajului din textul-sursă ar fi adjectivul *inerent* (sau chiar *instinctiv*).

Impedimentele de traducere a termenilor filosofici sînt mai vizibile în fraza (6), atunci cînd Titu Maiorescu a trebuit să găsească echivalentul grupului nominal următor:

> *... [von dem] höheren, metaphysisch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*

Ne referim aici, în fapt, la traducerea celor două adjective care precedă centrul grupului nominal, *Standpunkte*, și care sînt traduse prin strategii diferite. Primul, *höheren*, este tradus literal, prin *mai înalt*, deși, avînd în vedere că descrie un substantiv abstract, o traducere contextuală ar fi fost mai potrivită, credem noi. Cîteva exemple în acest sens ar fi *superior*, *elevat* sau chiar *rafinat*. Pentru al doilea adjectiv, compusul *metaphysisch-ethisch(en)*, T. Maiorescu procedează la o traducere modalizată, transformîndu-l în grup nominal. Inițial, în $A_{72/76}$, a stabilit centrul grupului ca fiind substantivul derivat din primul adjectiv al compunerii, *metafizică*, al doilea adjectiv devenind atribut, *etică*. Variantele ulterioare înregistrează o atribuire inversă a valorilor morfologice și o înlocuire cu sinonim pentru substantivul *etică*. Astfel, *metafizica etică*, din prima variantă, devine acum *morala metafizică*.

În cadrul aceleași discuții referitoare la stadiul de dezvoltare a (meta)limbajului filosofic românesc, remarcăm că T. Maiorescu, referindu-se—în nota de subsol corespunzătoare frazei (5)—la sistemul filosofic al autorului german, notează inițial *filosofia lui Schopenhauer*, pentru ca, în variantele ulterioare, să revină cu substantivul *doctrina*. Demersul său este o încercare de a restrînge sensurile cuvîntului „filosofie" la doar unul, și anume, „sistemă particulară a unui filozof", renunțînd—astfel—la sensurile mai generale, de „știință [...] care interpretează și reflectă realitatea" sau de „concepție generală despre lume și viață" (cf. Șăineanu, 1908, p. 251). În aceeași notă de subsol, titlul lucrării principale a lui A. Schopenhauer este tradus inițial prin *lumea ca voință și idee*. În A_{90} apare formula *lumea ca voință și ca representare*, în timp ce, în varianta finală A_{12}, apare titlul care a rămas definitiv pînă astăzi, și anume, *Lumea ca voință și reprezentare*. În plus, apar diferențe și în ceea ce privește înregistrarea *addendum*-ului explicativ ca notă a traducătorului. În $A_{72/76}$ apare notația *T.*, în A_{90}, T. Maiorescu notează *Trad.*, pentru ca, abia în A_{12}, să apară formula utilizată și astăzi, *Nota trad.*

3.8. Receptarea textului-sursă este, pe alocuri, distorsionată în anumite pasaje punctuale din textul-țintă, motiv pentru care am considerat că este nevoie de o revizuire a acestora, propunînd, în consecință, variante proprii de traducere pentru cazurile respective. Astfel, dispunînd de posibilitățile oferite de dezvoltarea suficientă a limbajului filosofic românesc actual, precum și de adoptarea pe scară largă, în limbajul uzual curent, a neologismelor care i se vor fi părut lui Titu Maiorescu prea puțin familiare cititorilor săi, am îndrăznit să oferim cîteva variante proprii de traducere, dintre care oferim exemplul următor:

> Fraza (6): *Um eine solche dennoch ausarbeiten zu können, habe ich daher gänzlich abgehn müssen von dem höheren, metaphyf[s]isch-ethischen Standpunkte, zu welchem meine eigentliche Philosophie hinleitet.*
>
> Variantă proprie de traducere: *De aceea, pentru a putea construi, totuși, o astfel de teorie, a trebuit să renunț în totalitate la viziunea elevată, metafizică și etică, la care se referă, de fapt, filosofia mea.*

Un caz particular al acestei discuții punctuale, referitoare la distorsionarea mesajului original, îl reprezintă însăși traducerea titlului lucrării, pentru care Titu Maiorescu a propus, de-a lungul timpului, două variante: *Aforisme pentru înțelepciunea în viață* ($A_{72/76}$), respectiv *Aforisme asupra înțelepciunii în viață* (A_{90} și A_{12}) Propunerea noastră este aceea de a reveni la varianta inițială de traducere, și anume, *Aforisme **pentru** înțelepciunea în viață*. Așa cum am arătat anterior (Vârlan, 2016), punctul nostru de vedere în susținerea acestei propuneri este acela, că varianta de traducere cu prepoziția *pentru* este mai potrivită cu intenționalitatea autorului original, și anume, aceea de a oferi semenilor sfaturi cu scopul de (deci 'pentru') a-și duce existența cu înțelepciune, obținînd—astfel—fericirea și mulțumirea în viață, conform accepțiunii filosofului german.

4. Concluzii

Importanța lansării, în peisajul cultural al Țărilor Române de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, a versiunii românești a *Aforismelor* lui Arthur Schopenhauer, la doar două decenii după apariția acestora la Berlin, este de netăgăduit.

În contextul în care limba utilizată de filosoful de la Frankfurt este, uneori, destul de dificilă chiar și pentru germaniști, iar limba română de la momentul realizării traducerii *Aforismelor*, cu precădere componenta sa de limbaj filosofic, nu era îndeajuns de dezvoltată pentru a putea 'suporta' terminologia evoluată a filosofiei germane, Titu Maiorescu a dat dovadă, în calitate de traducător, de o creativitate deosebită în cadrul întreprinderii sale de a tălmăci texte filosofice, în general, și pe cele ale lui Arthur Schopenhauer, în special. Așa cum am arătat pe parcursul prezentei lucrări, traducătorul junimist a aplicat diverse strategii și procedee de traducere, al căror studiu poate fi extrem de folositor celor care doresc să observe și să utilizeze, la rîndul lor, modalitățile de compensare de care dispune limba română în actul de traducere a unor opere ale literaturii filosofice universale (în cazul de față, ale filosofiei germane).

Precum se știe, însă, conform afirmațiilor întîlnite deseori în literatura de specialitate, o traducere nu este niciodată perfectă, ea poate fi doar perfectibilă. Unele studii de traductologie plasează echivalența în traducere sub semnul orizontului de așteptare al publicului-țintă. Se poate spune, probabil, că o traducere este bună, dacă răspunde cel mai bine nevoilor publicului țintă și perioadei în care a fost realizată. Analiza concretă pe care am realizat-o asupra variantelor versiunii românești a *Aforismelor* lui Arthur Schopenhauer a demonstrat că intenția vădită a lui Titu Maiorescu, în calitate de traducător, a fost permanenta adecvare a textului său la posibilitățile limbii în care s-a realizat traducerea, dar mai ales la publicul-țintă din momentul realizării traducerii, ceea ce îi confirmă importanța majoră ca demers cultural. Ceea ce nu înseamnă, însă, că el nu poate fi adaptat la nevoile publicului actual.

Bibliografie

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.

DGR = *Dicționar german-român*, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

DUDEN = *Deutsches Universalwörterbuch*, 3., neu berbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1996.

Engel, U., Isbășescu, M., Stănescu, S. & Nicolae, O. (1993). *Kontrastive Grammatik Deutsch–Rumänisch*, Julius Groos Verlag, Heidelberg.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.

Hochfeld, S. (1912). *Das Künstlerische in der Sprache Schopenhauers*, Verlag von Johann Ambrosius Barth, Leipzig, [online].

Kohn, I. (1983). *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Editura Facla, Timișoara.

Rieger, M. (2006/2007). *Ein Dativ-e, wie es im Buche steht... Empirische Untersuchung der phraseologisch gebundenen Verwendung des Dativ-e*, [online].

Schopenhauer, A. (1872). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, Traducere de T. Maiorescu, în „Convorbiri Literare", anul VI, nr. 8, Tipografia Societății Junimea, Iași.

Schopenhauer, A. (1876–1877). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, traducere de T. Maiorescu, în „Convorbiri Literare", anul X, nr. 1–12, Tipografia Societății Junimea, Iași.

Schopenhauer, A. (1890). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., București.
Schopenhauer, A. (1912). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., București.
Schopenhauer, A. (1969). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, text stabilit de Domnica Filimon-Stoicescu, studiu introductiv de prof. univ. Liviu Rusu, Editura pentru Literatură Universală, București.
Schopenhauer, A. (1978).*Gesammelte Briefe*, A. Hübscher Verlag, Bonn.
Schopenhauer, A. (1997). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, ediție îngrijită și postfață de Teodor Vârgolici, Editura Saeculum, Editura Vestala, București.
Șăineanu, L. (1908). *Dicționar universal al limbei române*, a opta edițiune, revăzut și adăogit la Ediția VI-a, Editura „Scrisul românesc" S. A., [online].
Vârlan, C.I. (2016). *Dificultăți de traducere în limba română a **Aforismelor** lui Arthur Schopenhauer. O analiză contrastiv-diacronică (I)*, în „Diacronia", nr. 3, 12 feb., art. A35, Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A53en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Prospects and problems of prototype theory[†]

Dirk Geeraerts[*]

Department of Linguistics, Catholic University of Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, PO Box 03308, B-3000 Leuven, Belgium

Article info

History:
Received June 5, 2016
Accepted June 13, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
cognitive linguistics

Abstract

Parallel to the research that I did on the application of prototype theory to questions of semantic change (which eventually resulted in my *Diachronic Prototype Semantics* monograph of 1997), I paid attention on a number of occasions to the theoretical clarification of the notion of prototypicality as such (and of the related notion of polysemy: see the second section of this collection). In the paper reprinted here, I try to bring some systematicity into the many uses of the concept 'prototypicality' by distinguishing between two cross-classifying dimensions. First, I make a distinction between two crucial structural phenomena underlying prototypicality effects: flexibility (i.e. the absence of clear boundaries and demarcations) and salience (i.e. differences of structural weight). Second, I suggest that both prototypicality phenomena may be found on an intensional level (the level of definitions) and on an extensional level (the level of referents). The cross-classification of the two dimensions defines four basic types of prototypicality effects.

1. Prototype theory within linguistics

The starting-point of the prototypical conception of categorial structure is summarized in the statement that

> when describing categories analytically, most traditions of thought have treated category membership as a digital, all-or-none phenomenon. That is, much work in philosophy, psychology, linguistics, and anthropology assumes that categories are logical bounded entities, membership in which is defined by an item's possession of a simple set of criterial features, in which all instances possessing the criterial attributes have a full and equal degree of membership. In contrast, it has recently been argued ... that some natural categories are analog and must be represented logically in a manner which reflects their analog structure (Rosch, 1975, p. 573–574).

As we shall see in Section 2, the exact definition of the concept of prototypicality as used in linguistics is not without problems. The major part of this introduction to the prototypicality-based studies collected here will, in fact, consist of an attempt at clarification of some of the problematic aspects of the way in which the notion of prototype has been used in linguistics. To begin with, however, we shall be concerned with a brief overview of the state of the art in linguistic prototype theory[1].

The theory originated in the mid 1970s with Eleanor Rosch's research into the internal structure of categories. (Overviews may be found in Rosch, 1978, 1988, and Mervis & Rosch, 1981; the basic

[†]Originally published in "Linguistics", vol. 27, no. 4, p. 587–612, 1989, Crossref. Republished in *Words and Other Wonders*, 2006, p. 3–26, Crossref.

[*]Email address: *dirk.geeraerts@arts.kuleuven.be*.

[1]The discussion in Section 2 will make clear that the term *prototype theory* should be used with care, since the theoretical uniformity that it suggests tends to obliterate the actual distinctions between the diverse forms of prototypicality discussed in the literature. The term is used here as a convenient reference mark only, to indicate a number of related theoretical conceptions of categorial structure that share an insistence on any or more of the various kinds of prototypicality effects discussed in Section 2.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

research is reported on mainly in Heider, 1972; Rosch, 1973, 1975, 1977; Rosch & Mervis, 1975; Rosch *et al.*, 1976a,b). From its psycholinguistic origins, prototype theory has moved mainly[2] in two directions. On the one hand, Rosch's findings and proposals were taken up by formal psycholexicology (and more generally, information-processing psychology), which tries to devise formal models for human conceptual memory and its operation, and which so, obviously, borders on Artificial Intelligence. Excellent overviews of the representational and experimental issues at stake here are Smith & Medin (1981), and Medin & Smith (1984); an interesting sample of current research may be found in Neisser (1987). On the other hand, prototype theory has had a steadily growing success in linguistics since the early 1980s, as witnessed by a number of recent monographs and collective volumes in which prototype theory and its cognitive extensions play a major role (Wierzbicka, 1985; Lakoff, 1987; Langacker, 1987; Craig, 1986; Holland & Quinn, 1987; Rudzka–Ostyn, 1988; Lehmann, 1988; Hüllen & Schulze, 1988; Tsohatzidis, 1989; Taylor, 1989). It is with the latter development that we shall be concerned with here.

Against the background of the development of linguistic semantics, prototype theory may be defined primarily in contrast with the componential model of semantic analysis that was current in transformational grammar and that is stereotypically associated with Katz & Fodor's analysis of *bachelor* (1963); in an early defense of a prototypical approach, Fillmore (1975) called this the 'checklist theory' of meaning. The prototypists' reaction against this featural approach had, however, the negative side-effect of creating the impression that prototypical theories rejected any kind of componential analysis. This is a misconception for the simple reason that there can be no semantic description without some sort of decompositional analysis. As a heuristic tool for the description and comparison of lexical meanings, a componential analysis retains its value (a value that, incidentally, it did not acquire with the advent of componential analysis as an explicit semantic theory, but which had been obvious to lexicographers from time immemorial). Rather, the difficulties with the neostructuralist kind of feature analysis that grew out of structuralist field theory lie elsewhere; it is not the use of decomposition as a descriptive instrument that causes concern, but the status attributed to the featural analysis. Two important points have to be mentioned.

In the first place, as suggested by the quotation at the beginning of this introduction, featural definitions are classically thought of as criterial, i.e. as listing attributes that are each indispensable for the definition of the concept in question, and that taken together suffice to delimit that concept from all others. In contrast, prototype theory claims that there need not be a single set of defining attributes that conform to the necessity-cum-sufficiency requirement[3].

In the second place, prototype theory is reluctant to accept the idea that there is an autonomous semantic structure in natural languages which can be studied in its own right, in isolation from the other cognitive capacities of man. In particular, meaning phenomena in natural languages cannot be studied in isolation from the encyclopedic knowledge individuals possess; it is precisely the presupposition that there exists a purely linguistic structure of semantic oppositions that enables structuralist and neostructuralist semantics to posit the existence of a distinction between semantic and encyclopedic knowledge. Prototype theory tends to minimize the distinction primarily for methodological reasons: because linguistic categorization is a cognitive phenomenon just like the other cognitive capacities of man, it is important to study it in its relationship to these other capacities. More specific arguments have also been formulated to show that the distinction between an encyclopedic and a semantic level of categorial structure is untenable[4]. For instance, given that the flexible extendibility of prototypical concepts is a synchronic characteristic of linguistic structure, and given the fact that these extensions may be based indiscriminately on allegedly encyclopedic or on allegedly semantic features, the distinction between both kinds of information loses its synchronic relevance. Take the case of metaphor: before *lion* acquires the meaning 'brave man', the

[2] Though not exclusively: see Rosch (1988, p. 386).

[3] Notice that this claim applies just as well to the axiomatic, postulate-based form of description that developed as the major representational alternative for Katzian componential analysis. The notion of criteriality is just as much part and parcel of the classical versions of the axiomatic alternative as it is of Katzian feature analysis.

[4] See, among others, Haimann (1980) and Geeraerts (1985b).

feature 'brave' is not structurally distinctive within the semasiological structure of *lion*, and hence, it has to be considered encyclopedic according to structuralist theories. But if it can be accepted (and this is of course the crucial point) that the metaphorical extension of *lion* towards the concept 'brave man' is not just a question of diachronic change, but is merely an effect of the synchronic flexibility of lexical items, the feature clearly acquires semantic status. If, furthermore, the argument can be repeated in the sense that such synchronic metaphorical extensions may be based on any allegedly encyclopedic attribute, the distinction between semantic and encyclopedic concepts as a whole falls[5].

The matter need not, to be sure, be settled here. What is important for our introductory purposes is rather to see what exactly prototype theory objects to in componential theories of the Katzian type. First, the suggestion that lexical concepts are criterial in the classical sense, and second, the suggestion that there exists a purely linguistic level of conceptual structuring that is neatly separated from other, 'encyclopedic' forms of conceptual information, and that may thus be studied autonomously, in methodological isolation from other kinds of cognitive research. As against these points of view, prototype theory defends a non-criterial conception of categorial structure, and an interdisciplinary methodological perspective that takes into account relevant research from the other cognitive sciences. (The very transposition of the prototypical approach from experimental psychology to linguistics derives from this attitude.)

But this historical positioning of prototype theory with regard to its immediate predecessors within the field of lexical semantics clearly does not explain why it has turned out to be such a successful alternative. Why did (and does) the prototypical approach appeal to a sizeable part of the linguistic community? On the one hand, the historical development of generative grammar had raised a considerable amount of interest in semantic matters. It should not be forgotten, in fact, that it was only after the incorporation of a semantic component into the transformational framework that Chomskyanism became internationally popular; the universal appeal of the generative Standard Theory was at least partly due to the promises held by its Katzian semantic component. On the other hand, the promises were not fulfilled. Within the generative paradigm, Generative Semantics (which most strongly embodied the semantic approach) withered in favor of Autonomous Syntax, in which semantics hardly played a role worthy of note. Outside the generative approach, formal semantics of the Montagovian kind was too narrowly restricted to sentential meaning to be able to hold the attention of those who were interested primarily in the internal structure of natural language categories (and not primarily in the way these categories combine into larger unities)[6]. In short, as far as semantics was concerned, there was a gap in the linguistic market of the early 1980s that was not filled by the major approaches of the day[7].

But again, recognizing that there was an interest in the semantics of natural language categories to which prototype theory could appeal does not tell the whole story. Why didn't people simply stick to the componential theory popularized by Katz, or to the rival axiomatic method of representation—even if these gradually moved out of the centre of the linguistic attention as Autonomous Syntax and Formal

[5] The distinction between semantic and encyclopedic concepts against which Cognitive Semantics reacts is often misconstrued. In particular, in the statement that there is no principled distinction between semantic and encyclopedic information, the words *semantic* and *encyclopedic* are not used (as implied by Lehmann, 1988) in the senses 'as may be found in dictionaries' and 'as may be found in encyclopedias', respectively. Rather, the rejected distinction refers to an alleged distinction within an individual language user's conceptual memory; it involves the presupposition that there is an independent level of semantic information that belongs to the language and that is distinct from the individual's world knowledge. The kind of information that is typically found in encyclopedias involves scientific information of the kind 'ovulation triggered by copulation' for the item *cat* (the example is Lehmann's); but while the distinction between scientific and laymen's knowledge is primarily a social one, this kind of 'encyclopedic' information is only relevant for the psychological perspective of Cognitive Semantics if the individual lexicon to be described is that of someone with a certain amount of scientific knowledge of cats (or if, through sociolinguistic idealization, the average language user's lexicon may be supposed to contain that piece of scientific information).

[6] There are, of course, exceptions such as Dowty (1979) to confirm the rule. The historical sketch of the advent of prototype theory given here is treated more thoroughly in Geeraerts (1988b).

[7] As the semantic interests of the former audience of Generative Semantics were so to say no longer envisaged by the leading theories of the day, it does not come as a total surprise, from this point of view, to find George Lakoff, one of the leading Generative Semanticists, again as one of the leading cognitivists.

Semantics took over? In general, there are a number of methodological requirements people nowadays expect of linguistic theories: descriptive adequacy (mainly in the form of a broad empirical scope), explanatory depth, productivity, and formalization. Although prototype theory rates much lower on the formalization scale than either the axiomatic or the featural approach, its assets with regard to the other three points are considerable.

In the first place, it tackles a number of semantic phenomena that had been swept under the rug by the more structurally minded approaches. The fuzzy boundaries of lexical categories, the existence of typicality scales for the members of a category, the flexible and dynamic nature of word meanings, the importance of metaphor and metonymy as the basis of that flexibility – these are all intuitively obvious elements of the subject matter of semantics that were largely neglected by structural semantics. It is true that they were occasionally pointed at as an indispensable aspect of any full-fledged semantic theory: think, for instance, of Weinreich's remark (1966, p. 471) that a semantic theory should be able to deal with 'interpretable deviance', or Uhlenbeck's plea (1967) for a dynamic conception of word meaning[8]. These remarks did not, however, have much effect as far as theory formation was concerned. In particular, it is only with the advent of prototype theory that contemporary linguistics developed a valid model for the polysemy of lexical items. This is perhaps the single most appealing characteristic of prototype theory: here at last is a descriptive approach to lexical meaning in which our pretheoretical intuitions about gradedness, fuzziness, flexibility, clustering of senses etc. receive due attention.

In the second place, prototype theory appears to be a productive theory not just in the sense that its insights into the structure of lexical categories can be easily applied in various fields of the lexicon, but also in the sense that it may be extended towards other aspects of linguistics. Whereas prototype theory started with being descriptively fruitful in lexical semantics, it soon became theoretically fruitful in the sense that other areas of linguistics were taken into consideration. A few recent examples of such extensions may suffice: phonology (Nathan, 1986), morphology (Bybee & Moder, 1983; Post, 1986), syntax (van Oosten, 1986; Ross, 1987), historical linguistics (Winters, 1987; Aijmer, 1985), markedness theory (van Langendonck, 1986), theoretical lexicography (Geeraerts, 1985c). Through these and similar extensions[9], prototype theory has become one of the cornerstones of Cognitive Linguistics, which tries to account for the interaction between language and cognition on all levels of linguistic structure: one need only have a look at the prominent place attributed to a prototypical conception of categorial structure in Langacker, 1987) (one of the basic works of the Cognitive Linguistic approach) to appreciate its importance[10]. In this sense, the development of prototype theory into Cognitive Linguistics contains exciting promises of a unified cognitive theory of linguistic categorization.

In the third place, the explanatory depth of prototype theory resides partly in its generalizable character, but also in its interdisciplinary nature. The importance of its genetic link with psycholinguistics can only be fully appreciated against the background of the Chomskyan requirements with regard to

[8] These antecedents are not the only ones that might be mentioned. I have elsewhere (1988c) drawn the attention to the similarities between the prestructuralist, historical tradition of semantic research and present-day Cognitive Semantics, but there are other (admittedly non-mainstream) traditions of semantic research with which Cognitive Semantics is methodologically related: think, e.g., of the anthropological research of Malinowski, Firth, and the London School in general. Even a structuralist such as Reichling has held views about the structure of polysemy that come close to the point of view of prototype theory: his influential work on the word as the fundamental unit of linguistics (1935) contains an analysis of the Dutch word *spel* that is awkwardly similar to Wittgenstein's remarks about the German equivalent *Spiel*. The point to be stressed is this: as a theory about the (radial, clustered, dynamically flexible) structure of polysemy, prototype theory is to a considerable extent a rediscovery of views that were paramount during the prestructuralist era of the development of lexical semantics, and that lingered on below the surface in the structuralist and transformationalist periods.

[9] Because of their large scope, the functionalist approach of Seiler (1986) and the naturalist approach of **?** are particularly interesting for the use of prototypicality with regard to various aspects of the formal organization of language.

[10] A bibliography of work in Cognitive Linguistics is to be found in Dirven (1988). It is worth mentioning that Cognitive Linguistics is currently in a stage of organization: a first international conference of Cognitive Linguistics was held in Duisburg in March 1989, and a new journal entitled "Cognitive Linguistics", published by Mouton, is scheduled to start appearing in the beginning of 1990.

theories of grammar. Chomsky's methodology is, in fact, in the awkward position of declaring linguistics a cognitive science, but refusing to deal directly with the findings of the other sciences of the mind. Roughly stated, Chomskyan linguistics claims to reveal something about the mind, but imperviously prefers a strictly autonomist methodology over the open dialogue with psychology that would seem to be implied by such a claim. Prototype theory's linguistic application of psycholinguistic findings, on the other hand, takes the Chomskyan ideal of cognitive explanatory depth to its natural consequences, viz. of giving up the methodological autonomy of linguistics in favor of an interdisciplinary dialogue with the other cognitive sciences[11]. Prototype theory takes the cognitive claims of Chomskyanism methodologically seriously by its interdisciplinary openness. This is all the more important at a moment when Cognitive Science is emerging as an interdisciplinary cluster of psychology, neuroscience, Artificial Intelligence, and philosophy. It is probably one of the reasons for the appeal of prototype theory that its interdisciplinary connections hold the promise of linking linguistics to the most important development that the human sciences are currently witnessing.

2. Definitional problems, 1st series: 'Prototype' as a prototypical notion

The appeal of prototype theory should not, however, obscure the fact that the exact definition of prototypicality is not without problems. The purpose of this section (and the following) is to analyze the sources of the confusion by making clear that prototypicality is itself, in the words of Posner (1986), a prototypical concept. As a first step, we shall have a look at four characteristics that are frequently mentioned (in various combinations) as typical of prototypicality. In each case, a quotation from early prototype studies is added to illustrate the point.

(i) Prototypical categories cannot be defined by means of a single set of criterial (necessary and sufficient) attributes:

> We have argued that many words ... have as their meanings not a list of necessary and sufficient conditions that a thing or event must satisfy to count as a member of the category denoted by the word, but rather a psychological object or process which we have called a prototype (Coleman & Kay, 1981, p. 43).

(ii) Prototypical categories exhibit a family resemblance structure, or more generally, their semantic structure takes the form of a radial set of clustered and overlapping meanings[12]:

> The purpose of the present research was to explore one of the major structural principles which, we believe, may govern the formation of the prototype structure of semantic categories. This principle was first suggested in philosophy; Wittgenstein (1953) argued that the referents of a word need not have common elements to be understood and used in the normal functioning of language. He suggested that, rather, a family resemblance might be what linked the various referents of a word. A family resemblance relationship takes the form AB, BC, CD, DE. That is, each item has at least one, and probably several, elements in common with one or more items, but no, or few, elements are common to all items (Rosch, 1975, p. 574–575).

[11] Next to the link with psycholinguistics, there is a connection with Artificial Intelligence research, through the correspondences between the notion of prototypicality and that of frame; see Fillmore (1977). It needs to be stressed, though, that the link is relatively weak; specifically, the correspondence just mentioned is to a certain extent counterbalanced by Lakoff's criticism (1987) of the objectivist assumptions of mainstream Artificial Intelligence research (but then again, one of Lakoff's current research projects involves a connectionist approach to the formal modeling of Cognitive Semantic notions such as metaphorical image schemata). In general, sorting out the relationship between Cognitive Semantics and Artificial Intelligence-oriented Cognitive Science will be one of the major tasks for the further development of Cognitive Semantics.

[12] See Lakoff (1987, Chapter 6) for the notion of a radial set, and compare Givón (1986) for a comparison between the views of Wittgenstein and those of prototype theory. The stress Givón places on the distinctions between both is slightly exaggerated, as it tends to obscure their mutual rejection of the so-called classical theory. See also the next footnote.

(iii) Prototypical categories exhibit degrees of category membership; not every member is equally representative for a category:

> By prototypes of categories we have generally meant the clearest cases of category membership defined operationally by people's judgments of goodness of membership in the category ... we can judge how clear a case something is and deal with categories on the basis of clear cases in the total absence of information about boundaries (Rosch, 1978, p. 36).

(iv) Prototypical categories are blurred at the edges:

> New trends in categorization research have brought into investigation and debate some of the major issues in conception and learning whose solution had been unquestioned in earlier approaches. Empirical findings have established that ... category boundaries are not necessarily definite (Mervis & Rosch, 1981, p. 109).

As a first remark with regard to these characteristics, it should be noted that they are not the only ones that may be used in attempts to define the prototypical conception of categorization. Two classes of such additional features should be mentioned.

On the one hand, there are characteristics that do not pertain (as the four mentioned above) to the structure of categories, but that rather pertain to the epistemological features of so-called non-Aristotelian categories[13]. For instance, the view that prototypical categories are not 'objectivist' but 'experiential' in nature (Lakoff, 1987) envisages the epistemological relationship between concepts and the world rather than the structural characteristics of those concepts. In particular, it contrasts the allegedly classical view that 'categories of mind ... are simply reflections of categories that supposedly exist objectively in the world, independent of all beings', with the view that 'both categories of mind and human reason depend upon experiential aspects of human psychology' (Lakoff, 1982, p. 99). Such an epistemological rather than structural characterization of natural concepts also has a methodological aspect to it; it entails that prototypical categories should not be studied in isolation from their experiential context. While such an epistemological or methodological conception of prototypical categorization is extremely valuable, we shall take a structural point of view in the following pages; we shall try to determine whether it is possible to give a coherent, structurally intrinsic characterization of prototypical categories.

On the other hand, there are structural characteristics of prototypical concepts that can be reduced to the four basic structural features mentioned above. For instance, in my own work on prototypical categorization, I have repeatedly stressed the flexibility of prototypical concepts (1983, 1985a), together with the fact that a distinction between semantic and encyclopedic components of lexical concepts cannot be maintained in the case of prototypical concepts (1985b). But the flexibility of prototypical categories

[13] The 'so-called' is added to stress, first, that the views of Aristotle also contain features that correspond rather with a cognitive than with a 'classical' approach, and second (more generally), that the philosophical position of prototype theory is in need of further elucidation. The present situation is rather muddled: while the classical Roschian position is to characterize prototype theory as non-Aristotelian and Wittgensteinian, Givón (1986) has argued that prototype theory is non-Wittgensteinian (see the previous note), but whereas Givón also describes prototype theory as non-Platonic, Wierzbicka (to whom we shall come back in section 3) precisely presents an explicitly Platonic version of prototype theory. More generally, the philosophical position of prototype theory has so far been discussed mainly against the background of classical philosophy (Aristotle and Plato), and against the background of contemporary analytical philosophy (see Lakoff, 1987). This means that a large part of the history of Western philosophy passes unmentioned; this is to be regretted, as the post-Cartesian period in the history of philosophy is concerned with epistemological questions that are of immediate interest to Cognitive Semantics. In particular, if it can be accepted that one of the major epistemological aspects of a prototypical conception of categorial structure resides in the fact that categories are interpretive schemata that are used flexibly and dynamically in our encounters with reality, a major philosophical reference point for prototype theory will lie with those philosophical theories that recognize the constitutive role of existing knowledge with regard to new experiences. As I have argued elsewhere (1985b), the Husserlian phenomenological movement (as represented, specifically, by Maurice Merleau-Ponty) provides a good starting-point for a further confrontation with philosophy.

is linked in a straightforward manner with the fourth characteristic: uncertainties with regard to the denotational boundaries of a category imply that it need not be used in a rigidly fixed manner. Similarly, the absence of a clear dividing line between encyclopedic and purely semantic information follows from this very flexibility together with the first and second characteristic. As illustrated in the previous section, the possibility of incorporating members into the category that do not correspond in every definitional respect with the existing members entails that features that are encyclopedic (non-definitional) with regard to a given set of category members may turn into definitional features with regard to a flexibly incorporated peripheral category member. The resemblance between central and peripheral cases may be based on allegedly encyclopedic just as well as on allegedly 'semantic' features. In short, features of prototypicality that are not included among the ones mentioned in (i)–(iv) may often be reduced to those four, and this in turn justifies a preliminary restriction of the discussion to the latter.

A second remark with regard to the four characteristics is concerned with the fact that they are systematically related along two dimensions. On the one hand, the third and the fourth characteristic take into account the referential, extensional structure of a category. In particular, they have a look at the members of a category; they observe, respectively, that not all referents of a category are equal in representativeness for that category, and that the denotational boundaries of a category are not always determinate. On the other hand, these two aspects (centrality and non-rigidity) recur on the intensional level, where the definitional rather than the referential structure of a category is envisaged. For one thing, non-rigidity shows up in the fact that there is no single necessary and sufficient definition for a prototypical concept. For another, family resemblances imply overlapping of the subsets of a category. To take up the formulation used in the quotation under (ii) above, if there is no definition adequately describing A, B, C, D, and E, each of the subsets AB, BC, CD, and DE can be defined separately, but obviously, the 'meanings' that are so distinguished overlap. Consequently, meanings exhibiting a greater degree of overlapping (in the example: the senses corresponding with BC and CD) will have more structural weight than meanings that cover peripheral members of the category only. In short, the clustering of meanings that is typical of family resemblances implies that not every meaning is structurally equally important (and a similar observation can be made with regard to the components into which those meanings may be analyzed). The systematic links between the characteristics mentioned at the beginning are schematically summarized in Table 1.

As a third remark, it should be noted that the four characteristics are often thought to be co-extensive, in spite of incidental but clear warnings such as Rosch & Mervis's remark that a family resemblance structure need not be the only source of prototypicality (1975, p. 599). Admittedly, it is easy to consider them to be equivalent; already in the quotations given above, partial reasons for their mutual interdependence can be found. More systematically, the following links between the four characteristics might be responsible for the idea that prototypicality necessarily entails the joint presence of all four.

	NON-EQUALITY differences in structural weight	NON-RIGIDITY flexibility and vagueness
EXTENSIONALLY	degrees of representativity	absence of clear boundaries
INTENSIONALLY	clusters of overlapping senses	absence of classical definition

Table 1: Characteristics of prototypicality

First, linking the first to the second characteristic is the argument mentioned above: if there is no single definition adequately describing the extension of an item as a whole, different subsets may be defined, but since the members of a category can usually be grouped together along different dimensions, these subsets are likely to overlap, i.e., to form clusters of related meanings.

Second, linking the second to the third characteristic is the idea that members of a category that are found in an area of overlapping between two senses carry more structural weight than instances that are covered by only one meaning. Representative members of a category (i.e., instances with a high degree

of representativity) are to be found in maximally overlapping areas of the extension of a category. (In the example, A and E are less typical members that B, C, and D, which each belong to two different subsets.)

Third, linking the third to the fourth characteristic is the idea that differences in degree of membership may diminish to a point where it becomes unclear whether something still belongs to the category or not. Categories have referentially blurred edges because of the dubious categorial status of items with extremely low membership degrees.

And fourth, linking the fourth to the first characteristic is the idea that the flexibility that is inherent in the absence of clear boundaries prevents the formulation of an essence that is common to all the members of the category. Because peripheral members may not be identical with central cases but may only share some characteristics with them, it is difficult to define a set of attributes that is common to all members of a category and that is sufficient to distinguish that category from all others.

These circular links between the four characteristics are, however, misleading. A closer look at some (familiar and less familiar) examples of prototypicality reveals that they need not co-occur.

BIRD

The concept *bird* (one of Rosch's original examples of prototypicality) shows that natural categories may have clear-cut boundaries. At least with regard to our own, real world, the denotation of *bird* is determinate; educated speakers of English know very well where birds end and non-birds begin. They know, for instance, that a bat is not a bird but that a penguin is. Of course, the principled indeterminacy described by Waismann (1952) as 'open texture' remains: when confronted with an SF creature (a post-World War III mutant) that looks like a bird but talks like a man, we would not be sure whether it should be called a bird or not. A boundary problem that is typical for a prototypical organization of the lexicon would then arise. As it functions now, however, in present-day English, *bird* is denotationally clearly bounded, the archæopteryx notwithstanding[14]. As has been remarked elsewhere (Lakoff, 1987), the existence of prototypicality effects in clearly bounded concepts such as *bird* implies that a strict distinction has to be made between degree of membership and degree of representativity. Membership in the category *bird* is discrete; something is or is not a bird. But some birds may be birdier than others: the swallow does remain a more typical bird than the ostrich.

RED

Color terms such as *red* constituted the starting-point for prototypical research; drawing on the views developed in Berlin & Kay (1969), Rosch's earliest work is an experimental demonstration of the fact that the borderline between different colors is fuzzy (there is no single line in the spectrum where red stops and orange begins), and of the fact that each color term is psychologically represented by focal colors (some hues are experienced as better reds than others) (Heider, 1972; Heider & Olivier, 1972). These prototypical characteristics on the extensional level are not matched on the definitional level. If *red* can be analytically defined at all (i.e., if it does not simply receive an ostensive definition consisting of an enumeration of hues with their degree of focality), its definition might be 'having a color that is more like that of blood than like that of an unclouded sky, that of grass, that of the sun, that of ... (etc., listing a typical exemplar for each of the other main colors)'. Such a definition (cp. Wierzbicka, 1985, p. 342) does not correspond with either the first or the second characteristic mentioned above.

ODD NUMBER

Armstrong *et al.* (1983) have shown experimentally that even a mathematical concept such as *odd number* exhibits psychological representativity effects. This might seem remarkable, since *odd number* is a classical concept in all other respects: it receives a clear definition, does not exhibit a family resemblance structure or a radial set of clustered meanings, does not have blurred edges. However, Lakoff (1982) has made

[14] The archæopteryx is probably regarded as a species separate from either bird or reptile.

clear that degrees of representativity among odd numbers are not surprising if the experiential nature of concepts is taken into account. For instance, because the even or uneven character of a large number can be determined easily by looking at the final number, it is no wonder that uneven numbers below 10 carry more psychological weight: they are procedurally of primary importance.

VERS

As I have tried to show elsewhere (1988a), the first characteristic mentioned above is not sufficient to distinguish prototypical from classical categories, since, within the classical approach, the absence of a single definition characterized by necessity-cum-sufficiency might simply be an indication of polysemy. This means that it has to be shown on independent grounds that the allegedly prototypical concepts are not polysemous, or rather, it means that prototypical lexical concepts will be polysemous according to a definitional analysis in terms of necessary and sufficient conditions (the classical definition of polysemy), but univocal according to certain other criteria. These criteria may be found, for instance, in native speakers' intuitions about the lexical items involved, intuitions that may be revealed by tests such as Quine's (1960) or Zwicky & Sadock's (1975). In this sense, the first characteristic has to be restated: prototypical categories will exhibit intuitive univocality coupled with analytical (definitional) polysemy, and not just the absence of a necessary-and-sufficient definition.

Once this revision of the first characteristic is accepted, it can be demonstrated that the first and the second criterion need not co-occur. Lexical items that show clustered overlapping of senses may either conform or not conform to the revised first characteristic. An example of the first situation is the literal meaning of *bird*, an example of the second situation the Dutch adjective *vers*, which corresponds roughly with English *fresh* (except for the fact that the Dutch word does not carry the meaning 'cool'). Details of the comparison between both categories may be found in the paper mentioned above; by way of summary, Figures 1 and 2 represent the definitional analysis of both items. The distinction in intuitive status between *vers* and *bird* can be demonstrated by means of the Quinean test (roughly, a lexical item is ambiguous if it can be simultaneously predicated and negated of something in a particular context). Thus, taking an example based on the corresponding ambiguity in the English counterpart of *vers*, it would be quite normal to state that the news meant in the sentence *there was no fresh news from the fighting*[15] is fresh in one sense ('recent, new') but not in another ('in optimal condition'): it makes sense to say that the news is at the same time fresh and not fresh. By contrast, it would be intuitively paradoxical to state that a penguin is at the same time a bird and not a bird (disregarding figurative extensions of the semantic range of *bird*). Nevertheless, the definitional analyses in Figures 1 and 2 make clear that both concepts exhibit prototypical clustering. In both cases, too, the structural position of the instances just discussed (news, penguin) is not in the central area with maximal overlapping. In short, then, the revised version of the first characteristic need not coincide with the second characteristic.

The insight derived from a closer look at the four examples just described may be summarized as in Table 2. It is now easy to see to what extent 'prototypicality' is itself a prototypical notion. There is no single set of attributes that is common to all of the examples discussed here. Rather, they exhibit a family resemblance structure based on partial similarities. In this sense, the set of prototypical concepts characterized by clustering of senses overlaps with the subset characterized by fuzzy boundaries (because of *vers*), and so on. At the same time, some concepts are more typically prototypical than others. (*Bird* and *vers* are more prototypical than *red*). Notice, in particular, that the category fruit makes a good candidate for prototypical prototypicality, in the sense that it seems to combine all four characteristics. It shares the prototypical characteristics of *bird*, but in addition, things such as coconuts and, perhaps, tomatoes, seem to point out that the denotational boundary of *fruit* is less clear-cut than that of *bird*.

[15] The example is taken from the *Longman Dictionary of Contemporary English*.

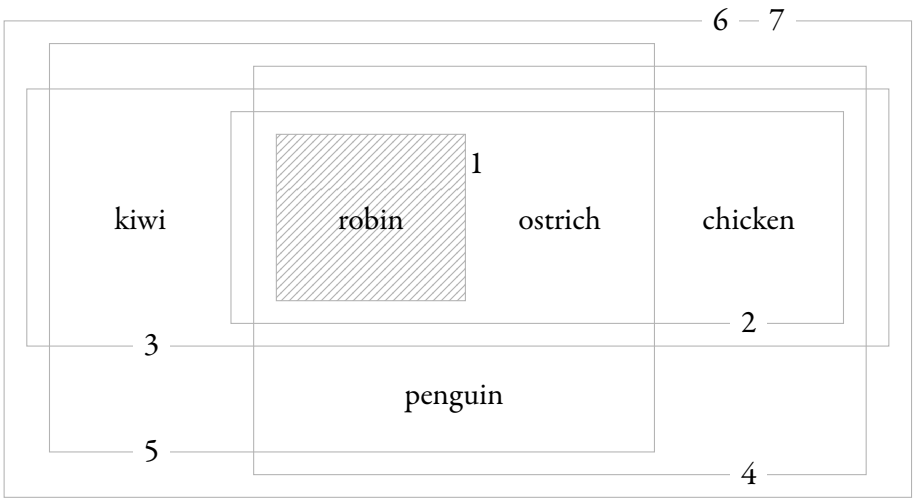

Figure 1: A definitional analysis of *bird*

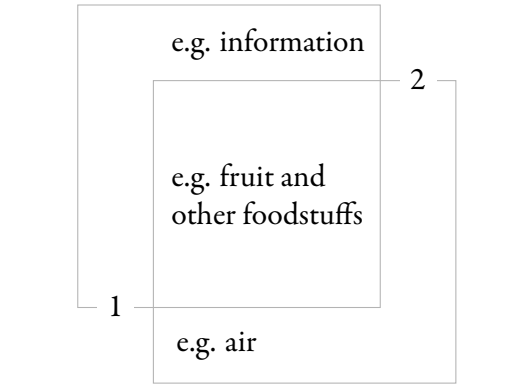

Figure 2: A definitional analysis of *vers*

However, although the examples considered above do not have a set of attributes in common, they do share a single feature, viz. degrees of membership representativity. It is highly dubious, though, whether this feature alone suffices to distinguish prototypical concepts from classical concepts. If the possibility of a single necessary-and-sufficient definition is one of the features par excellence with which the classical conception has been identified, it might justifiably be claimed that degrees of representativity are entirely compatible with the classical conception of categorization. It is, in fact, in that sense that Armstrong *et al.* (1983) deal with a category such as *odd number*. The experiments used by Rosch to measure degrees of representativity are not, they claim, indicative of prototypicality since they occur with classical, rigidly definable concepts such as *odd number*. To say the least, representativity effects are only a peripheral prototypical attribute according to Table 2 (cp. Lakoff, 1986). But at the same time, the debate over the status of *odd number* shows that the concept 'prototypical concept' has no clear boundaries: it is not immediately clear whether a concept such as *odd number* should be included in the set of prototypical concepts or not.

	BIRD	VERS	RED	ODD NUMBER
absence of classical definition	+	−	−	−
clusters of overlapping senses	+	+	−	−
degrees of representativity	+	+	+	+
absence of clear boundaries	−	+	+	−

Table 2: The prototypicality of 'prototypicality'

Of course, contrary to the situation in everyday speech, such a boundary conflict should not be maintained in scientific speech. A discipline such as linguistics should try to define its concepts as clearly as possible, and the purpose of this section is precisely to show that what has intuitively been classified together as instances of prototypical categories consists of distinct phenomena that have to be kept theoretically apart. In line with prototype theory itself, however, such an attempt at clear definition should not imply an attempt to define the 'true nature' or the 'very essence' of prototypicality. Determining an 'only true kind' of prototypicality is infinitely less important than seeing what the phenomena are and how they are related to each other by contrast or similarity.

Still, there might seem to be one way in which decent sense could be made of the question what the true meaning of prototypicality would be. To begin with, let us note that the prototypical character attributed to the concept of prototypicality also shows up in the fact that the notion 'prototype' is an extremely flexible one. This can be illustrated in two ways. First, the lexical item *prototypical* is spontaneously used to name a number of phenomena that are linked by metonymy, next to the phenomena linked by similarity that are brought together in Table 2. The lexical item does not only characterize structural features of concepts, and the concepts exhibiting those features themselves, but sometimes even particular (viz., highly representative) instances of the categories in question (the robin as a prototypical bird). Second, context may stress one feature of prototypical organization rather than another (cp. the priming effects in Rosch, 1975). The general purpose of one's investigations may lead one to devote more attention to one aspect of the prototypical cluster than to another. To name a few examples: degrees of representativity are important for language development studies (if it is taken into account that most concepts in early language development are acquired via their exemplars), while clustered overlapping of senses will come to the fore in linguistic or lexicographical studies into the structure of polysemy. And a cognitive interest into the epistemological principles underlying natural language will attach more weight to the decoupling of intuitive univocality and analytical, definitional polysemy[16].

In this respect, the question with regard to the true nature of prototypicality might be transformed into the question what might be the most interesting (or perhaps even the most important) perspective for studying and defining prototypicality. But here again, the 'ultimate essence fallacy' exposed by prototype theory itself lurks round the corner: there will be different preferences for one perspective rather than another, but there will be no single ultimately and eternally most important conception of prototypicality.

In short, the foregoing analysis corroborates Wierzbicka's remark that there are 'many senses' to the notion *prototype*, and that 'the notion prototype has been used in recent literature as a catch-all notion' (1985, p. 343). However, a more systematic analysis than Wierzbicka's reveals that this very multiplicity of usage also supports Cognitive Semantics, in the sense that it shows that the same categorization principles may guide common sense and scientific thinking. This is, then, a further indication of the metatheoretical relevance of a cognitive conception of linguistic categorization, which I have explored at length elsewhere

[16]Considered from this point of view, Lakoff's radial sets as such are not particularly unclassical: structured polysemy as such is entirely compatible with the classical view. Kleiber (1988) offers an insightful discussion of the theoretical consequences of the growing importance of the structure of polysemy in prototype-theoretical research.

(1985b). At the same time, it has become clear that one of the major tasks for the further development of prototype theory is the closer investigation of the prototypically clustered characteristics of prototypicality. A major reference in this respect is Lakoff's attempt (1987, Chapter 4–8) to determine which different kinds of conceptual models may lie at the basis of prototypicality effects.

3. Definitional problems, 2nd series: 'Prototype theory' as a prototypical notion

Whereas the previous section made clear that prototypicality as used in linguistic semantics is a prototypically structured concept, it should now be noted that the prototype-theoretical movement as well is a prototypically structured approach to semantics. There are, in other words, central as well as more peripheral examples of prototypical theories. In particular, there exist a number of theories that combine aspects of the classical approach to semantic structure with aspects of the prototypical conception. In this section, two approaches will be considered that are to some extent semi-classical as well as semi-prototypical; each of both embodies a strategy for reinstating particular aspects of the classical view against the background of an overall cognitive point of view.

To begin with, some of the clarity and neatness of the classical approach may be recovered by concentrating on the prototypical centre of a category. If the non-classical indeterminacy of lexical concepts stems primarily from the flexible extendibility of concepts, discreteness may be reinstalled by avoiding the problems of clustered polysemy, i.e., by restricting the definitional analysis to the prototypical centre of the category. This approach is vigorously carried through by Wierzbicka (1985), who explicitly defends the discreteness of semantics by introspectively considering only the clear, salient centre of lexical categories. In a discussion of Labov's experimental investigation into the non-classical characteristics of everyday concepts (1973), she notes[17]:

> To state the meaning of a word, it is not sufficient to study its applicability to things; what one must do above all is to study the structure of the concept which underlies and explains that applicability. In the case of words describing natural kinds or kinds of human artefacts, to understand the structure of the concept means to describe fully and accurately the *idea* (not just the visual image) of a typical representative of the kind: the prototype. And to describe it fully and accurately we have to discover the internal logic of the concept. This is best done not through interviews, not through laboratory experiments, and not through reports of casual, superficial impressions or intuitions ... but through methodical introspection and thinking (Wierzbicka, 1985, p. 19).

It should be noted immediately that Wierzbicka's reinstatement of discreteness does not imply that her definitions do in fact always consist of necessary-and-sufficient conditions, and she acknowledges as much (1985, p. 60). In this respect, Wierzbicka's approach is only partly a departure from the hard core of prototype-theoretical studies: the absence of necessary-and-sufficient conditions for the definition of certain core concepts is accepted, but the avoidance of the clustered polysemy problem 'tidies up' the semantic description and reinstates some of the classical neatness. Neither does Wierzbicka's approach imply that lexical items are always univocal; in her dictionary of English speech act verbs (1987), several items receive multiple definitions. Each of the definitions does, however, constitute a highly salient meaning, and again, by disregarding peripheral kinds of usage, the clustered or radial structure of the polysemy of lexical items does not enter the picture. The question to be asked, then, is whether Wierzbicka's restriction of the description to the salient meanings of a category is useful and adequate from a cognitive point of view.

From a methodological point of view, the periphery of natural, non-uniquely definable categories is as interesting as their salient centre(s), because it is precisely the relationship between both that typically characterizes natural categories. Cognitive Linguistics is not only interested in what constitutes the centre

[17] For a more extended discussion of Wierzbicka's views, see Geeraerts (1988d).

of a category, but also in how this centre can be extended towards peripheral cases, and how far this extension can go. The mechanisms for incorporating marginal cases into a category at the same time restrict the flexibility of that concept; it is only by studying peripheral cases, for instance, that an answer may be found with regard to the question how dissimilar things can be before they are no longer recognized as basically the same. If, in other words, flexible polysemization is indeed one of the major characteristics of natural language categories, a deliberate restriction of the description to the salient meanings of a category is methodologically less propitious, as it may lead to a neglect of this basic feature[18].

A second strategy for salvaging aspects of the classical approach is to invoke sociolinguistic mechanisms such as Putnam's 'division of linguistic labor' (1975). According to Putnam, ordinary language users possess no more than 'stereotypical' knowledge about natural kinds, that is to say, they are aware of a number of salient characteristics, such as the fact that water is a transparent, thirst-quenching, tasteless liquid. The technical definition of *water* as H_2O, on the other hand, is to be located primarily with scientific experts. It is the experts' knowledge that ultimately determines how natural kind terms are to be used. On the one hand, a 'division of linguistic labor' ensures that there are societal experts who know that water is H_2O, that there is a distinction between elms and beech, how to recognize gold from pyrites, and so on. On the other hand, laymen attune their own linguistic usage to that of the expert scientists, technicians, etc.. The members of the non-specialized group are not required to have expert knowledge, but if they wish to be considered full-fledged members of the linguistic community, they are supposed to know the 'stereotype' connected with a category. A stereotype is, thus, a socially determined minimum set of data with regard to the extension of a category. Given the similarity between Putnam's stereotypes and the prototypes of Cognitive Linguistics (both consist roughly of the most salient information connected with a category), the division of linguistic labor might be used to rescue the classical view of concepts[19]. Expert definitions being classical (they specify an essentialist 'hidden structure' for natural kinds), the stereotypical concepts of everyday language users might now be seen as hardly more than a sloppy derivative of those classically defined expert categories. 'True' (expert) definitions would be classical, and stereotypical/prototypical concepts might be dismissed as sociolinguistically secondary phenomena.

It should be remarked immediately that such a reinstatement of the classical view is not as obvious for other words than the natural kind terms for which Putnam's theory is in fact intended (what is the expert definition of the preposition *for*?). Moreover, as a sociolinguistic theory about the social factors that determine how lexical items may be used, the 'division of linguistic labor' theory is incomplete to say the least. The primacy of expert definitions would seem to imply that natural language follows the developments and discoveries of science in a strict fashion. In actual fact, however, natural language categorization is not only determined by the state of affairs in the sciences, but also by the communicative and cognitive requirements of the linguistic community in its own right. One of Putnam's own examples may serve as an illustration. Although science has discovered that *jade* refers to two kinds of materials (one with the 'hidden structure' of a silicate of calcium and magnesium, the other being a silicate of sodium and aluminium), ordinary usage continues to refer to both substances indiscriminately as *jade*. That is to say, categorization in everyday language is not entirely dependent upon scientific research, but seems to be

[18]Notice that the restriction to the prototypical centre of categories correlates with Wierzbicka's Platonic, introspective methodology: it seems probable that the applications of a category that can be accessed introspectively are only the more salient ones; peripheral cases probably do not always pass the threshold of conscious attention. What is interesting from a cognitive point of view, however, is the way people spontaneously categorize and classify things, not the way in which they introspectively reflect upon their own conceptualizations. Any attempt to describe the peripheral instances of a category together with its prototypical centre can therefore not be restricted to an introspective methodology.

[19]This is not say that Putnam actually intended his stereotypical theory as such an attempted rescue: his problems lay with the notion of reference rather than with those of polysemy and categorial structure. My remarks about Putnam are an investigation into some of the possible consequences of the notion of division of linguistic labor, not an attempt to give an account of Putnam's view in its original setting. Further, it has to be mentioned that some of Putnam's later philosophical views open up entirely different perspectives for a confrontation with Cognitive Semantics; in particular, see Lakoff (1987) on Putnam and anti-objectivism.

determined at least in part by independent criteria: if the classificatory exigencies of everyday communicative interaction do not call for a distinction between the two kinds of jade, the scientific splitting of the category is largely ignored. This implies that an investigation into everyday language categorization as an independent cognitive system is justified. More generally, if Putnam's view is seen as a theory about the sociolinguistic structure of semantic norms, his hierarchical model (with experts at one end and laymen at the other) is only one among a number of alternatives, some of which (such as the one described by Bartsch, 1985) link up closely with a prototypical conception of categorial structure. At the same time, however, it should be admitted that the relationship between classical scientific categorization and prototypical common-sense categorization may be explored in more depth than is yet the case[20].

To summarize: the confusion associated with the notion of prototypicality is further increased by the fact that more straightforwardly prototypical approaches are surrounded by hybrid theories that contain particular strategies for combining classical discreteness with typically prototypical phenomena. We have discussed two such approaches (one in which the strategy in question is methodological, and another one in which it is sociolinguistic), but this does not mean that these are the only ones that might be mentioned[21]. The two approaches mentioned here are, however, particularly revealing, as they link up with two important currents in the history of Western thought. The first one simplifyingly boils down to the view that the mind is neat (if you look hard enough into it), but that the world is fuzzy: the non-discreteness that Cognitive Linguistics is concerned with arises from the fact that we have to apply clear-cut mental categories to an external reality that is so to say less well organized. The conception that the world of mental entities is somehow better organized than the outside world is obviously an idealistic one (though it does not constitute the only possible kind of idealism); Wierzbicka herself stresses the Platonist character of her approach. On the other hand, Putnam's view that science is neat whereas everyday language is fuzzy, links up with the empiricist objectivism of the Ideal Language branch of analytical philosophy: the objective structure of reality is best described by the language of science, and everyday language is at best a weak derivative of scientific categorization, at worst a conceptual muddle teeming with philosophical pseudo-problems. As the previous discussion suggests that hard-core Cognitive Linguistics steers clear of both the idealist and the objectivist option, we have here one more indication[22] for the necessity of a further investigation into the epistemological, philosophical background of the prototypical conception of categorial structure.

Bibliography

Aijmer, K. (1985). *The semantic development of will*, in J. Fisiak (ed.), *Historical Semantics – Historical Word-Formation*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, p. 11–21.

Armstrong, S.L., Gleitman, L.R. & Gleitman, H. (1983). *What some concepts might not be*, in "Cognition", vol. 13, no. 3, p. 263–308, Crossref.

Bartsch, R. (1985). *Sprachnormen: Theorie und Praxis*, Niemeyer Verlag, Tübingen <prospects>.

Berlin, B. & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms*, University of California Press, Berkeley.

Bybee, J. & Moder, C.L. (1983). *Morphological classes as natural categories*, in "Language", vol. 59, no. 2, p. 251–270, Crossref.

Coleman, L. & Kay, P. (1981). *Prototype semantics: the English word **lie***, in "Language", vol. 57, no. 1, p. 26–44, Crossref.

Craig, C. (ed.) (1986). *Noun Classes and Categorization*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, Crossref.

Dirven, R. (1988). *Bibliography of Cognitive Linguistics*, Linguistic Agency of the University of Duisburg, Duisburg.

Dowty, D. (1979). *Word meaning and Montague Grammar*, Reidel, Dordrecht.

Fillmore, C.J. (1975). *An alternative to checklist theories of meaning*, in C. Cogen, H. Thompson & J. Wright (eds), *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, p. 123–131.

[20] An interesting contribution to such an exploration is found in Lakoff (1987, Chapter 12), where it is claimed that scientific categories are far from being as classical as is usually assumed.

[21] Again, see Lakoff (1987, Chapter 9) for some more examples; they are situated within formal psycholexicology rather than within linguistics.

[22] Next, that is, to the remarks made in footnote 13.

Fillmore, C.J. (1977). *Scenes-and-frames semantics*, in A. Zampolli (ed.), *Linguistic Structures Processing*, North Holland Publishing Company, Amsterdam, p. 55–81.
Geeraerts, D. (1983). *Prototype theory and diachronic semantics: a case study*, in "Indogermanische Forschungen", nr. 88, p.–1 32.
Geeraerts, D. (1985a). *Paradigm and Paradox. Explorations into a Paradigmatic Theory of Meaning and its Epistemological Background*, Universitaire Pers, Leuven.
Geeraerts, D. (1985b). *Les données stéréotypiques, prototypiques et encyclopédiques dans le dictionnaire*, in "Cahiers de Lexicologie", nr. 46, p. 27–43.
Geeraerts, D. (1985c). *Cognitive restrictions on the structure of semantic change*, in J. Fisiak (ed.), *Historical Semantics – Historical Word Formation*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, p. 127–153.
Geeraerts, D. (1988a). *Cognitive Grammar and the History of Lexical Semantics*, in B. Rudzka–Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, p. 647–677.
Geeraerts, D. (1988b). *Katz revisited: aspects of the history of lexical semantics*, in W. Hiillen & R. Schulze (eds), *Understanding the Lexicon*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, p. 23–35.
Geeraerts, D. (1988c). *Review of Anna Wierzbicka,* ***Lexicography and Conceptual Analysis***, in "Language in Society", vol. 17, iss. 3, p. 449-455, Crossref.
Geeraerts, D. (1988d). *Where does prototypicality come from?*, in B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 207–229.
Givón, T. (1986). *Prototypes: between Plato and Wittgenstein*, in Craig, 1986, p. 78–102, Crossref.
Haimann, J. (1980). *Dictionaries and encyclopedias*, in "Lingua", vol. 50, iss. 4, p. 329–357, Crossref.
Heider, E.R. (1972). *Universals in color naming and memory*, in "Journal of Experimental Psychology", vol. 93, iss. 1, p. 10–20.
Heider, E.R. & Olivier, D.C. (1972). *The structure of color space in naming and memory for two languages*, in "Cognitive Psychology", vol. 3, iss. 2, p. 337–354, Crossref.
Holland, D. & Quinn, N. (eds.) (1987). *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.
Hüllen, W. & Schulze, R. (eds.) (1988). *Understanding the Lexicon. Meaning, Sense, and World Knowledge in Lexical Semantics*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
Katz, J.J. & Fodor, J.A. (1963). *The structure of a semantic theory*, in "Language", vol. 39, iss. 2, p. 170–210, Crossref.
Kleiber, G. (1988). *Prototype, stéréotype: un air de famille?*, in "DRLA V Revue de Linguistique", vol. 38, p. 1–61.
Labov, W. (1973). *The boundaries of words and their meanings*, in Charles J. Bailey & Roger Shuy (eds.), *New Ways of Analysing Variation in English*, Georgetown University Press, Washington, p. 340–373.
Lakoff, G. (1982). *Categories and cognitive models*, Linguistic Agency of the University of Trier, Trier; also as Berkeley Cognitive Science Report no. 2 (Berkeley, Institute for Human Learning).
Lakoff, G. (1986). *Classifiers as a reflection of mind*, in Craig, 1986, p. 13–51, Crossref.
Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
Langacker, R.W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar I*, Stanford University Press.
Lehmann, W.P. (ed.) (1988). *Prototypes in Language and Cognition*, Karoma, Ann Arbor.
Medin, D.L. & Smith, E.E. (1984). *Concepts and concept formation*, in "Annual Review of Psychology", vol. 35, p. 113–138, Crossref.
Mervis, C.B. & Rosch, E. (1981). *Categorization of natural objects*, in "Annual Review of Psychology", nr. 32, p. 89–115, Crossref.
Nathan, G.S. (1986). *Phonemes as mental categories*, in V. Nikiforidou, M. VanClay, M. Niepokuj, D. Feder (eds.), *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, p. 212–224.
Neisser, U. (1987). *Concepts and Conceptual Development. Ecological and Intellectual Factors in Categorization*, Cambridge University Press.
Posner, M. (1986). *Empirical studies of prototypes*, in Craig, 1986, p. 53–61, Crossref.
Post, M. (1986). *A prototype approach to denominal adjectives*, in D. Kastovsky & A. Szwedek (eds.), *Linguistics across Historical and Geographical Boundaries*, II, Mouton De Gruyter, Berlin – New York, p. 1003–1013.
Putnam, H. (1975). *The meaning of Meaning*, in H. Putnam, *Mind, Language, and Reality. Philosophical Papers II*, Cambridge University Press, p. 215–271.
Quine, W.V.O. (1960). *Word and Object*, MIT Press, Cambridge, MA.
Reichling, A. (1935). *Het Woord*, Tjeenk Willink, Zwolle.
Rosch, E. (1973). *On the internal structure of perceptual and semantic categories*, in T.E. Moore (ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, Academic Press, New York, p. 111–144.
Rosch, E. (1975). *Cognitive representations of semantic categories*, in "Journal of Experimental Psychology: General", vol. 104, iss. 3, p. 192–233, Crossref.
Rosch, E. (1977). *Human categorization*, in N. Warren (ed.), *Studies in Cross–cultural Psychology I*, Academic Press, New York, p. 1–49.
Rosch, E. (1978). *Principles of categorization*, in E. Rosch & B.B. Lloyd (eds.), *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum,

Hillsdale, NJ, p. 27–48.
Rosch, E. (1988). *Coherences and categorization: a historical view*, in F. Kessel (ed.), *The Development of Language and Language Researchers. Essays in Honor of Roger Brown*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, p. 373–392.
Rosch, E. & Mervis, C.B. (1975). *Family resemblances: Studies in the internal structure of categories*, in "Cognitive Psychology", vol. 7, iss. 4, p. 573–605, Crossref.
Rosch, E., Mervis, C.B., Gray, W.D., Johnson, D. & Boyes–Braem, P. (1976). *Basic objects in natural categories*, in "Cognitive Psychology", vol. 8, iss. 3, p. 382–439, Crossref.
Rosch, E., Simpson, C. & Miller, S.R. (1976). *Structural bases of typicality effects*, in "Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Peformance", vol. 2, iss. 4, p. 491–502, Crossref.
Ross, J.R. (1987). *Islands and syntactic prototypes*, in B. Need, E. Schiller & A. Bosch (eds.), *Papers from the 23rd Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Linguistic Society, p. 309–320.
Rudzka–Ostyn, B. (1988). *Semantic extensions into the domain of verbal communication*, in B. Rudzka–Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, p. 507–553.
Seiler, H. (1986). *Apprehension: Language, Object, and Order*, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
Smith, E. & Medin, D. (1981). *Categories and Concepts*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Taylor, J. (1989). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Clarendon Press, Oxford.
Tsohatzidis, S.L. (ed.) (1989). *Meanings and Prototypes. Studies on Linguistic Categorization*, Routledge and Kegan Paul, London.
Uhlenbeck, E.M. (1967). *The dynamic nature of word meaning*, in *Actes du Xe Congrès International des Linguistes II*, Editions de l'Academie, Bucureşti, p. 679–685.
van Langendonck, W. (1986). *Markedness, prototypes, and language acquisition*, in "Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain", nr. 12, p. 39–76.
van Oosten, J. (1986). *The nature of subjects, topics, and agents: a cognitive explanation*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
Waismann, F. (1952). *Verifiability*, in A. Flew (ed.), *Logic and Language* (First Series), Basil Blackwell, Oxford, p. 117–144.
Weinreich, U. (1966). *Explorations in semantic theory*, in *Current trends in linguistics III*, p. 395–479.
Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma, Ann Arbor, MI.
Wierzbicka, A. (1987). *English speech act verbs: a semantic dictionary*, Academic Press, Sydney.
Winters, M. (1987). *Syntactic and semantic space: the development of the French subjunctive*, in A.G. Ramat, O. Carruba & G. Bernini (eds.), *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, p. 607–618, Crossref.
Wittgenstein, L. (1953). *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Oxford.
Zwicky, A. & Sadock, J. (1975). *Ambiguity tests and how to fail them*, in J. Kimball (ed.), *Syntax and Semantics 4*, Academic Press, New York, p. 1–36.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A53ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Perspective și probleme ale teoriei prototipului[†]

Dirk Geeraerts[*]

Unitatea de Cercetare Lingvistică, Universitatea Catolică din Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, PO Box 03308, B-3000 Leuven, Belgia

Despre articol

Istoric:
Primit 5 iunie 2016
Acceptat 13 iunie 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
cognitive linguistics

Rezumat

În paralel cu cercetările întreprinse asupra aplicării teoriei prototipului la chestiuni privind schimbarea semantică (concretizate, în cele din urmă, în apariția monografiei mele din 1997, *Diachronic Prototype Semantics* [Semantica diacronică a prototipului]), mi-am îndreptat în cîteva rînduri atenția asupra clarificării teoretice a noțiunii de prototipicitate ca atare (și a noțiunii înrudite de polisemie). În acest articol încerc să introduc o oarecare sistematicitate în multiplele utilizări ale noțiunii de „prototipicitate", trasând o distincție între două axe de clasificare încrucișată. În primul rînd, disting între două fenomene structurale cruciale ce stau la baza efectelor prototipicității: flexibilitatea (adică absența unor granițe și demarcații precise) și salienta (adică diferențele de dominanță structurală). În al doilea rînd, sugerez că ambele fenomene de prototipicitate pot fi identificate la un nivel intensional (nivelul definițiilor) și la un nivel extensional (nivelul referenților). Clasificarea încrucișată realizată în acord cu cele două axe evidențiază patru tipuri principale de efecte ale prototipicității.

1. Teoria prototipului în lingvistică

Punctul de plecare în concepția prototipică asupra structurii categoriale este rezumat de afirmația că

> în descrierea analitică a categoriilor, cele mai multe tradiții de gîndire au tratat apartenența categorială ca pe un fenomen digital, de tip totul-sau-nimic. Multe studii în filosofie, psihologie, lingvistică și antropologie consideră categoriile drept entități logic delimitate, apartenența la acestea fiind definită printr-un set simplu de trăsături criteriale ale fiecărei unități, și în care toate elementele ce posedă respectivele atribute criteriale au grad deplin și egal de apartenență. Cu toate acestea, s-a susținut recent ... că unele categorii naturale sunt analogice și trebuie reprezentate logic într-o manieră care să reflecte structura lor analogică (Rosch, 1975, p. 573–574).

După cum vom vedea în Secțiunea 2, definiția exactă a noțiunii de prototipicitate așa cum este ea utilizată în lingvistică nu este lipsită de dificultăți. Pentru început, vom realiza o scurtă prezentare a stadiului actual de dezvoltare a teoriei prototipului în lingvistică[1].

Teoria a luat naștere la mijlocul anilor 1970 prin cercetările întreprinse de Eleanor Rosch asupra structurii interne a categoriilor (sinteze pot fi găsite în Rosch, 1978, 1988 și în Mervis & Rosch, 1981; studiul de bază este prezentat mai ales în Heider, 1972; Rosch, 1973, 1975, 1977; Rosch & Mervis, 1975; Rosch *et al.*, 1976a,b). De la originile sale psiholingvistice, teoria prototipului s-a dezvoltat îndeosebi[2] în două

[†]Apărut inițial în „Linguistics", vol. 27, nr. 4, p. 587–612, 1989, Crossref. Republicat în *Words and Other Wonders*, 2006, p. 3–26, Crossref.

[*]Adresă de corespondență: *dirk.geeraerts@arts.kuleuven.be*.

[1]Discuția din Secțiunea 2 va permite înțelegerea faptului că sintagma *teoria prototipului* ar trebui utilizată cu grijă, din moment ce uniformitatea teoretică pe care o sugerează tinde să anuleze distincțiile reale dintre diversele forme ale prototipicității discutate în literatura de specialitate. Sintagma menționată este întrebuințată în acest studiu doar ca element convențional de referință, pentru a denumi mai multe concepții teoretice înrudite privind structura categorială, care împărtășesc axarea asupra unuia sau mai multora dintre diferitele tipuri de efecte ale prototipicității discutate în Secțiunea 2.

[2]Deși nu exclusiv: a se vedea Rosch (1988, p. 386).

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

direcții. Pe de o parte, concluziile și propunerile avansate de Rosch au fost adoptate în psiholexicologia formală (și, mai general, în psihologia procesării informației), interesată de modele formale pentru memoria conceptuală umană și operațiile acesteia, fiind astfel învecinată cu domeniul inteligenței artificiale. Prezentări excelente ale aspectelor reprezentaționale și experimentale aflate în joc sînt Smith & Medin (1981) și Medin & Smith (1984), iar o mostră interesantă din cercetările actuale poate fi descoperită în Neisser (1987). Pe de altă parte, încă de la începutul anilor 1980, teoria prototipului a avut din ce în ce mai mult succes în lingvistică, fapt dovedit de numeroase monografii și volume colective în care teoria prototipului și extensiunile cognitive ale acesteia au un rol important (Wierzbicka, 1985; Lakoff, 1987; Langacker, 1987; Craig, 1986; Holland & Quinn, 1987; Rudzka–Ostyn, 1988; Lehmann, 1988; Hüllen & Schulze, 1988; Tsohatzidis, 1989; Taylor, 1989). Aceste noi dezvoltări fac obiectul studiului nostru.

Pe fondul dezvoltării semanticii lingvistice, teoria prototipului poate fi definită în primul rînd în contrast cu modelul componențial de analiză semantică de uz comun în gramatica transformațională și stereotipic asociat cu analiza lui Katz & Fodor asupra engl. *bachelor* „burlac” (1963); într-un prim studiu de susținere a abordării prototipice, Fillmore (1975) a numit această teorie semantică teoria listei de inventar (engl. *check-list theory of meaning*). Reacția adepților prototipicității împotriva acestei abordări semice a avut, totuși, efectul colateral negativ de a crea impresia că teoriile prototipului au respins orice tip de analiză componențială, însă aceasta este o neînțelegere pentru simplul motiv că nu poate exista descriere semantică lipsită de o analiză prin descompunere. Ca instrument euristic în descrierea și comparația sensurilor lexicale, analiza componențială își păstrează validitatea (de fapt, aceasta nu și-a dobândit valoarea odată cu apariția analizei componențiale ca teorie semantică explicită, ci le fusese evidentă lexicografilor încă din vremuri străvechi). Mai degrabă, dificultățile modelului neostructuralist de analiză semică dezvoltat prin teoria structuralistă a cîmpului lexical sunt de altă natură; nu utilizarea descompunerii ca instrument descriptiv creează tensiuni, ci statutul atribuit analizei semice, astfel că două aspecte importante trebuie menționate.

În primul rînd, așa cum sugerează citatul de la începutul acestei introduceri, definițiile semice sînt prin tradiție percepute ca fiind criteriale, adică seturi de atribute enumerabile indispensabile pentru definirea noțiunii în discuție și care, luate împreună, sînt suficiente pentru a delimita respectiva noțiune de toate celelalte. În schimb, teoria prototipului susține că nu trebuie să existe un singur set de atribute definitorii care să se conformeze condiției de necesitate-și-suficiență[3].

În al doilea rînd, adepții teoriei prototipului se opun ideii că există în limbile naturale o structură semantică autonomă ce poate fi studiată ca atare, fără a ține seamă de celelalte capacități cognitive ale ființei umane. Mai exact, faptele semantice din limbile naturale nu pot fi studiate separat de cunoașterea enciclopedică pe care indivizii o posedă; tocmai ipoteza că există o structură pur lingvistică a opozițiilor semantice permite semanticii de tip structuralist și neostructuralist să postuleze existența unei distincții între cunoașterea semantică și cunoașterea enciclopedică. Teoria prototipului tinde să minimalizeze distincția în primul rînd din rațiuni metodologice: întrucît categorizarea lingvistică este un fenomen cognitiv întocmai ca celelalte capacități cognitive ale omului, este important ca ea să fie studiată în relație cu aceste alte capacități. Au fost formulate și argumente mai concrete pentru a demonstra că distincția dintre un nivel enciclopedic și un nivel semantic al structurii categoriale nu se susține[4]. De exemplu, dat fiind că extensibilitatea flexibilă a conceptelor prototipice este o caracteristică sincronică a structurii lingvistice și dat fiind că aceste extensii se pot baza aleatoriu pe trăsături așa-zis enciclopedice sau așa-zis semantice, distincția dintre ambele tipuri de informație își pierde relevanța sincronică. Să considerăm cazul metaforei: înainte ca leu să dobîndească sensul de „om curajos”, trăsătura „curajos” nu este distinctivă din punct de vedere structural în interiorul structurii semasiologice a lui *leu* și, ca atare, ea trebuie să fie considerată enciclopedică potrivit teoriilor structuraliste. Dar dacă se poate accepta (și acesta este, desigur, punctul

[3] Trebuie observat că acest argument se aplică la fel de bine și formelor axiomatice de descriere, bazate pe postulat, care s-au dezvoltat ca principală alternativă reprezentațională la analiza componențială katziană. Noțiunea de criterialitate este tot atît de mult parte esențială din versiunile clasice ale alternativei axiomatice pe cît este din analiza semică katziană.

[4] A se vedea, printre alții, Haimann (1980) și Geeraerts (1985b).

decisiv) că extensia metaforică a lui *leu* către noțiunea „om curajos" nu este doar o chestiune de variație diacronică, ci este pur și simplu un efect al flexibilității sincronice a unităților lexicale, trăsătura capătă în mod clar statut semantic. Dacă, mai mult decît atît, argumentul se poate repeta în sensul că astfel de extensii metaforice sincronice se pot baza pe orice atribut presupus enciclopedic, distincția de ansamblu între concepte semantice și enciclopedice nu are temei[5].

Fără îndoială, problema nu poate fi clarificată aici. În intenția noastră, ceea ce prezintă importanță este mai degrabă de a vedea ce obiecții ridică teoria prototipului față de teoriile componențiale de tip katzian. Mai întîi, se sugerează că noțiunile lexicale sînt criteriale în sens clasic și, mai apoi, se sugerează că există un nivel pur lingvistic al structurării conceptuale, clar separat de alte forme „enciclopedice" de informație conceptuală și care poate fi astfel studiat în mod autonom, prin izolarea metodologică față de alte tipuri de explorare cognitivă. Spre deosebire de aceste puncte de vedere, teoria prototipului susține o concepție non-criterială asupra structurii categoriale și o perspectivă metodologică interdisciplinară care ia în considerare studii relevante din cadrul altor științe cognitive. (Chiar transferul abordării prototipice din psihologia experimentală în lingvistică reflectă această atitudine).

În mod evident, această poziționare istorică a teoriei prototipului cu privire la predecesorii săi imediați din domeniul semanticii lexicale în mod clar nu explică de ce aceasta s-a dovedit a fi o alternativă atît de înfloritoare. De ce abordarea prototipică a atras (și atrage) o bună parte a comunității lingvistice? Pe de o parte, dezvoltarea istorică a gramaticii generative a dus la creșterea considerabilă a interesului acordat problemelor de semantică. De fapt, nu ar trebui uitat că abia după încorporarea unei componente semantice în tiparul transformațional chomskianismul a dobîndit popularitate internațională; atractivitatea de ansamblu a teoriei generative standard s-a datorat fie și în parte potențialului furnizat de componenta semantică katziană. Pe de altă parte, promisiunile nu s-au împlinit. În cadrul paradigmei generative, semantica generativă (care a întruchipat cu cea mai mare intensitate abordarea semantică) a slăbit în fața sintaxei autonome, în care semantica abia dacă a jucat un rol demn de atenție. În afara abordării generativiste, semantica formală de tip montagovian era prea strict limitată la sensul propozițional pentru a păstra atenția celor interesați cu precădere de structura internă a categoriilor limbii naturale (și nu în primul rînd de modul în care aceste categorii se combină în unități mai ample)[6]. Pe scurt, în ceea ce privește semantica, pe piața ideilor lingvistice de la începutul anilor 1980 exista o falie care nu a putut fi acoperită de principalele tendințe ale vremii[7].

Cu toate acestea, recunoașterea faptului că exista un anume interes în semantica categoriilor limbii naturale la care teoria prototipului a putut apela nu spune totul. De ce oamenii nu au aderat pur și simplu la teoria componențială popularizată de Katz, sau la metoda concurentă de reprezentare axiomatică, deși acestea s-au îndepărtat treptat de centrul de interes al lingvisticii pe măsură ce sintaxa autonomă și semantica formală au preluat controlul? În general, există o serie de așteptări metodologice pe care oamenii

[5]Distincția între concepte semantice și enciclopedice împotriva căreia reacționează semantica cognitivă este adesea greșit interpretată. Mai exact, în afirmația că nu există o deosebire de principiu între informația semantică și cea enciclopedică, cuvintele *semantic* și *enciclopedic* nu sunt utilizate (așa cum sugerează Lehmann, 1988) cu sensurile de „așa cum poate fi întîlnit în dicționare" și, respectiv, „așa cum poate fi întîlnit în enciclopedii". Mai degrabă, distincția respinsă se referă la o presupusă deosebire existentă în memoria conceptuală a vorbitorului unei anumite limbi; aceasta implică presupunerea că există un nivel independent de informație semantică aparținînd limbii, diferit de cunoașterea pe care un individ o are asupra lumii. Informațiile incluse în mod obișnuit în enciclopedii sînt date științifice de tipul „ovulație declanșată de copulație" folosite pentru a defini cuvântul *pisică* (exemplul îi aparține lui Lehmann); cu toate acestea, în timp ce distincția dintre cunoașterea științifică și cea a unui nespecialist este în primul rînd de ordin social, acest tip de informație enciclopedică este relevant pentru perspectiva psihologică a semanticii cognitive doar dacă vocabularul individual ce trebuie descris este cel al unei persoane ce deține un anumit volum de cunoștințe științifice despre pisici (sau dacă, prin idealizare sociolingvistică, vocabularul vorbitorului de rând ar conține acea informație științifică).

[6]Există, desigur, excepții precum Dowty (1979) care confirmă regula. Schița istorică a apariției teoriei prototipului oferită aici este tratată mult mai amănunțit în Geeraerts (1988b).

[7]Întrucît preocupările de semantică ale reprezentanților semanticii generative nu au mai fost incluse pe agenda teoriilor dominante ale vremii, nu mai surprinde pe nimeni că George Lakoff, unul dintre cei mai importanți specialiști în semantică generativă este, pe de altă parte, considerat unul dintre principalii cognitiviști.

din ziua de astăzi le au din partea teoriilor lingvistice: capacitate descriptivă (în special sub forma unui larg orizont empiric), profunzime explicativă, productivitate și formalizare. Deși teoria prototipului se clasează mult mai jos în ierarhia formalizării decît abordarea axiomatică sau cea caracterială, avantajele pe care le oferă în privința celorlalte trei aspecte sunt considerabile.

În primul rînd, aceasta tratează o serie de fapte semantice care au fost ignorate de abordările cu profil structural. Granițele neclare dintre categoriile lexicale, existența gradelor de tipicitate pentru membrii unei categorii, natura flexibilă și dinamică a sensurilor cuvintelor, importanța metaforei și metonimiei ca bază a flexibilității, toate acestea sînt elemente de conținut ale semanticii, percepute în mod intuitiv, care au fost în bună măsură neglijate de semantica structurală. Este adevărat că ele au fost uneori evidențiate ca aspect indispensabil al oricărei teorii semantice complete: gîndiți-vă, de pildă, la remarca lui Weinreich (1966, p. 471) potrivit căruia o teorie semantică ar trebui să se poată ocupa de „deviația interpretabilă" sau la pledoaria lui Uhlenbeck (1967) pentru o concepție dinamică asupra sensurilor cuvintelor[8]. Totuși, aceste comentarii nu au avut ca urmare închegarea unei teorii. Mai exact, doar odată cu apariția teoriei prototipului lingvistica contemporană a dezvoltat un model valid de explicare a polisemiei unităților lexicale. Aceasta este probabil cea mai atractivă caracteristică a teoriei prototipului: iată în cele din urmă o abordare descriptivă a sensului lexical în care intuițiile noastre preteoretice despre capacitatea de ierarhizare, neclaritate, flexibilitate și despre gruparea sensurilor primesc atenția cuvenită.

În al doilea rînd, teoria prototipului pare să fie o teorie productivă nu doar în sensul că observațiile sale cu privire la categoriile lexicale pot fi cu ușurință aplicate în diverse arii ale lexicului, ci și în sensul că poate fi extinsă către alte aspecte ale lingvisticii. Dacă teoria prototipului a început prin a da randament din punct de vedere descriptiv în semantica lexicală, în scurt timp ea a devenit rodnică și din punct de vedere teoretic, în sensul că și alte zone ale lingvisticii au fost luate în considerare. Cîteva exemple recente de asemenea dezvoltări ar fi de ajuns: fonologie (Nathan, 1986), morfologie (Bybee & Moder, 1983; Post, 1986), sintaxă (van Oosten, 1986; Ross, 1987), lingvistică istorică (Winters, 1987; Aijmer, 1985), teoria marcării (van Langendonck, 1986), lexicografie teoretică (Geeraerts, 1985c). Prin aceste extinderi și altele asemenea[9], teoria prototipului a devenit una din pietrele de temelie ale lingvisticii cognitive care încearcă să explice interacțiunea dintre limbă și cogniție la toate nivelele structurii lingvistice: nu trebuie decît să observăm rolul principal acordat de Langacker, 1987) (una dintre lucrările fundamentale în lingvistica cognitivă) concepției prototipice asupra structurii categoriale pentru a-i înțelege importanța[10]. În acest sens, dezvoltarea teoriei prototipului într-o lingvistică cognitivă are potențialul captivant al unei teorii cognitive unificate asupra categorizării lingvistice.

În al treilea rînd, profunzimea explicativă a teoriei prototipului rezidă parțial în tendința spre generalizare și în natura sa interdisciplinară. Importanța legăturii sale genetice cu psiholingvistica poate fi pe deplin înțeleasă doar pe fondul exigențelor chomskiene privind teoriile gramaticale. Metodologia lui Chomsky se află, de fapt, în poziția stranie de a declara lingvistica drept o știință cognitivă, dar de a refuza

[8] Aceste antecedente nu sînt singurele care ar putea fi menționate. Am atras atenția în altă parte (1988c) asupra asemănărilor dintre tradiția istorică, prestructuralistă a cercetărilor de semantică și semantica cognitivă actuală, însă există alte tradiții (nu dominante, e adevărat) ale cercetării semantice cu care semantica cognitivă se relaționează metodologic: gîndiți-vă, de exemplu, la studiile antropologice ale lui Malinowski, Firth și, în general, la Școala de la Londra. Pînă și un structuralist ca Reichling a exprimat opinii privind structura polisemiei care se apropie de punctul de vedere al teoriei prototipului: lucrarea sa importantă despre cuvînt ca unitatea fundamentală a lingvisticii (1935) conține o analiză a cuvîntului danez *spel*, care este neobișnuit de asemănătoare cu observațiile lui Wittgenstein despre echivalentul german *Spiel*. Ideea care trebuie reliefată este următoarea: ca teorie despre structura (radială, grupată, flexibilă a) polisemiei, teoria prototipului reprezintă în mare măsură redescoperirea opiniilor care au fost primordiale în epoca prestructuralistă a dezvoltării semanticii lexicale și care au supraviețuit ascunse în etapa structuralistă și în cea transformațională.

[9] Prin orizontul lor larg, abordarea funcțională a lui Seiler (1986) și abordarea naturalistă a lui **?** sunt interesante mai ales pentru utilizarea prototipicității cu privire la diferite aspecte ale organizării formale a limbii.

[10] O bibliografie a studiilor din domeniul lingvisticii cognitive se găsește în Dirven (1988). Merită menționat faptul că lingvistica cognitivă se află actualmente (la începutul anilor 1990 – n.tr.) într-un stadiu de organizare: o primă conferință internațională de lingvistică Cognitivă s-a ținut la Duisburg în martie 1989, iar o nouă revistă intitulată „Lingvistica Cognitivă", publicată de Mouton, este programată să înceapă să apară la începutul anului 1990.

să se ocupe în mod direct de descoperirile celorlalte științe ale minții. Altfel spus, lingvistica chomskiană pretinde că dezvăluie ceva despre minte, dar recurge cu obstinație la o metodologie strict autonomă în detrimentul dialogului deschis cu psihologia, care ar părea să fie direct implicată într-o astfel de supoziție. Pe de altă parte, valorificarea în lingvistică a descoperirilor din psiholingvistică, fapt propriu teoriei prototipului, duce idealul chomskian al profunzimii explicative în plan cognitiv la consecințele sale naturale, adică la abandonarea autonomiei metodologice a lingvisticii în favoarea unui dialog interdisciplinar cu celelalte științe cognitive[11]. Prin deschiderea sa interdisciplinară, teoria prototipului ia în serios supozițiile cognitive ale chomskianismului. Aceasta devine cu atît mai importantă într-un moment în care știința cognitivă se conturează ca îmbinare interdisciplinară între psihologie, neuroștiință, inteligență artificială și filozofie. Este probabil una din rațiunile pentru care teoria prototipului urmărește, prin raporturile sale interdisciplinare, să racordeze lingvistica la cel mai semnificativ progres pe care științele umane îl cunosc în momentul de față.

2. Probleme de definire, prima serie: „Prototip" ca noțiune prototipică

Atractivitatea teoriei prototipului nu ar trebui, totuși, să ascundă faptul că definiția exactă a prototipicității nu e lipsită de controverse. Scopul acestei secțiuni (și al celei următoare) este acela de a analiza sursele confuziei, făcînd înțeles faptul că prototipicitatea este ea însăși, cum spune Posner (1986), un concept prototipic. Ca un prim pas, vom arunca o privire asupra a patru caracteristici frecvent menționate (în diverse combinații) ca fiind specifice prototipicității. În fiecare caz, un citat din primele studii asupra prototipului este adăugat pentru a ilustra ideea.

(i) Categoriile prototipice nu pot fi definite prin intermediul unui singur set de atribute criteriale (necesare și suficiente):

> Am arătat că multe cuvinte... au ca sens nu o listă de condiții necesare și suficiente pe care un lucru sau un fapt trebuie să le îndeplinească pentru a se număra printre membrii categoriei indicate de cuvînt, ci mai degrabă un obiect psihic sau un proces psihologic pe care l-am numit prototip (Coleman & Kay, 1981, p. 43).

(ii) Categoriile prototipice au o structură determinată de asemănarea de familie sau, mai general, structura lor semantică ia forma unui set radial de sensuri grupate și suprapuse[12]:

> Scopul studiului de față a fost acela de a explora unul dintre principiile structurale majore, care, credem noi, poate dirija formarea structurii prototipice a categoriilor semantice. Acest principiu a fost sugerat pentru prima dată în filozofie; Wittgenstein (1953) a susținut că referenții unui cuvînt nu trebuie să aibă elemente comune pentru ca acesta să fie înțeles și utilizat în funcționarea normală a limbii. El a sugerat că, mai degrabă, o asemănare de familie poate fi ceea ce a unit diverșii referenți ai unui cuvînt. O relație de asemănare între elemente ia forma AB, BC, CD, DE. Adică, fiecare unitate are cel puțin un element, sau, probabil, mai multe, în comun cu una sau mai multe unități, dar nici un element, sau doar cîteva, în comun cu toate unitățile (Rosch, 1975, p. 574–575).

[11] Pe lîngă legătura cu psiholingvistica, există și o relație cu cercetările de inteligență artificială, prin corespondențele dintre noțiunea de prototipicitate și cea de cadru; a se vedea Fillmore (1977). Trebuie, totuși, subliniat că legătura este relativ slabă; în mod specific, corespondența menționată este într-o oarecare măsură contrabalansată de critica lui Lakoff (1987) asupra ipotezelor cercetărilor de prim rang privind inteligența artificială (dar, din nou, unul din studiile actuale ale lui Lakoff include o abordare conectivistă a modelării formale a unor noțiuni de semantică cognitivă, precum schemele imagistice metaforice). În general, organizarea relației dintre semantica cognitivă și știința cognitivă orientată spre inteligența artificială va reprezenta una dintre sarcinile majore pentru dezvoltarea ulterioară a semanticii cognitive.

[12] A se vedea Lakoff (1987, Capitolul 6) pentru noțiunea de set radial și Givón (1986) pentru o comparație între viziunile lui Wittgenstein și cele ale teoriei prototipului. Acentul pe care Givón îl pune pe deosebirile dintre cele două este ușor exagerat, întrucît tinde să pună în umbră respingerea comună a așa-numitei teorii clasice. A se vedea și nota următoare.

(iii) Categoriile prototipice au grade de apartenență categorială; nu toți membrii sînt în mod egal reprezentativi pentru o categorie:

> Prin prototipuri ale categoriilor ne-am referit în general la cele mai clare cazuri de apartenență categorială, definite operațional prin judecata oamenilor cu privire la valoarea apartenenței la respectiva categorie... putem judeca în ce măsură ceva reprezintă un caz clar și ne putem ocupa de categorii pe baza cazurilor clare, în absența totală a informațiilor referitoare la limite (Rosch, 1978, p. 36).

(iv) Categoriile prototipice au granițe neclare:

> Noile tendințe în studiul categorizării au supus investigației și dezbaterii cîteva dintre chestiunile majore ale înțelegerii și învățării, a căror soluționare a rămas fără răspuns în abordările anterioare. Concluziile empirice au stabilit că ... limitele categoriilor nu sînt în mod necesar clar delimitate (Mervis & Rosch, 1981, p. 109).

Ca o primă remarcă privind aceste caracteristici, ar trebui observat că ele nu sunt singurele ce pot fi utilizate în încercările de a defini concepția prototipică asupra categorizării. Ar trebui menționate două clase de asemenea trăsături adiționale.

Există, pe de o parte, caracteristici ce nu corespund (precum cele patru de mai sus) structurii categoriilor, ci care privesc mai degrabă trăsăturile epistemologice ale așa-numitelor categorii non-aristotelice[13]. De exemplu, opinia conform căreia categoriile prototipice nu sunt, prin natura lor, „obiectiviste", ci „experiențialiste" (Lakoff, 1987), prevede mai curînd relația epistemologică dintre concepte și lume decît proprietățile structurale ale acelor concepte. Mai precis, aceasta avansează o comparație a opiniei așa-zis clasice, conform căreia „categoriile minții... sunt pur și simplu reflecții ale categoriilor care se presupune că există în mod obiectiv în lume, independent de toate ființele" cu opinia că „atît categoriile cognitive, cît și rațiunea umană depind de aspectele experiențiale ale psihologiei umane" (Lakoff, 1982, p. 99). O astfel de caracterizare mai degrabă epistemologică decît structurală a conceptelor naturale presupune și un aspect metodologic; ea reclamă că nici o categorie prototipică nu ar trebui studiată în afara contextului ei experiențial. Deși o asemenea concepție epistemologică sau metodologică asupra categorizării prototipice este extrem de valoroasă, în paginile următoare vom adopta un punct de vedere structuralist; vom încerca să decidem dacă este posibil să oferim o caracterizare coerentă, structural intrinsecă a categoriilor prototipice.

Pe de altă parte, există proprietăți structurale ale conceptelor prototipice care pot fi reduse la cele patru trăsături de bază menționate mai sus. De exemplu, chiar în propriile studii asupra categorizării prototipice am evidențiat în mod repetat flexibilitatea conceptelor prototipice (1983, 1985a), alături de faptul că o distincție între componentele semantice și enciclopedice ale conceptelor lexicale nu poate fi susținută în cazul conceptelor prototipice (1985b). Dar flexibilitatea categoriilor prototipice este asociată în mod direct cu cea de-a patra caracteristică: incertitudinile referitoare la granițele denotaționale al unei categorii

[13] Forma „așa-numitelor" accentuează, mai întîi, că concepția lui Aristotel se pot identifica aspecte care corespund mai degrabă abordării cognitiviste decît celei clasice și, în al doilea rînd (mai general), că poziția filosofică a teoriei prototipului are nevoie de mai multe clarificări. Situația actuală (1989 – n.tr.) este mai degrabă confuză: în timp ce poziția roschiană de tip clasic caracterizează teoria prototipului ca non-aristotelică și wittgensteiniană, Givón (1986) a susținut că teoria prototipului este non-wittgensteiniană (vezi nota anterioară), dar în timp ce Givón mai consideră că teoria prototipului e și non-platoniciană, Wierzbicka (la care vom reveni în secțiunea a treia) prezintă cu acuratețe o versiune explicit platoniciană a teoriei prototipului. În linii mai mari, poziția filosofică a teoriei prototipului a fost discutată pînă acum mai ales pe fondul filosofiei clasice (Aristotel și Platon) și pe fondul filosofiei analitice contemporane (vezi Lakoff, 1987). Aceasta înseamnă că o mare parte a istoriei filosofiei occidentale este trecută sub tăcere; este regretabil, întrucît perioada post-carteziană din istoria filosofiei se ocupă cu problemele epistemologice de imediat interes pentru semantica cognitivă. Mai exact, dacă se poate accepta că unul dintre aspectele epistemologice majore ale unei concepții prototipice asupra structurii categoriale constă în faptul că categoriile sunt scheme interpretative utilizate în mod flexibil și dinamic în relațiile noastre cu realitatea, un reper filosofic important pentru teoria prototipului e de aflat în acele teorii filosofice care recunosc rolul constitutiv al cunoștințelor existente în raport cu situațiile noi. Așa cum am susținut în cu alt prilej (1985b), mișcarea fenomenologică husserliană (așa cum este reprezentată, în mod caracteristic, de Maurice Merleau-Ponty) oferă un bun punct de plecare pentru o confruntare ulterioră cu filosofia.

sugerează că aceasta nu trebuie utilizată neapărat într-o manieră inflexibilă. În mod similar, absența unei demarcații clare între informația enciclopedică și cea pur semantică decurge chiar din această flexibilitate asociată cu prima și cu cea de-a doua caracteristică. Așa cum am arătat în secțiunea anterioară, posibilitatea încorporării membrilor într-o categorie care nu corespunde sub toate aspectele definiționale cu membrii existenți are drept urmare faptul că trăsăturile care sunt enciclopedice (non-definiționale) în raport cu un set dat de membri se pot transforma în trăsături definiționale în raport cu un membru periferic al categoriei, încorporat în mod flexibil. Asemănarea dintre cazurile centrale și cele periferice se poate baza pe trăsăturile așa-zis enciclopedice la fel de bine cum se poate baza pe cele așa-zis „semantice". Pe scurt, trăsături ale prototipicității care nu sunt incluse printre cele menționate la (i)–(iv) pot fi reduse adesea la cele patru, iar aceasta justifică în schimb o restricție preliminară a discuției privitoare la cea din urmă.

A doua observație cu privire la cele patru caracteristici privește faptul că ele sunt în mod sistematic relaționate pe două dimensiuni. Pe de o parte, a treia și a patra caracteristică iau în considerare structura referențială, extensională a unei categorii. Mai precis, ele privesc membrii unei categorii pentru a se evidenția că nu toți referenții unei categorii sunt egali în gradul de reprezentativitate pentru acea categorie și că granițele denotaționale ale unei categorii nu sunt întotdeauna clar delimitate. Pe de altă parte, aceste două aspecte (centralitatea și non-rigiditatea) se repetă la nivel intensional, unde este luată în considerare mai degrabă structura definițională decît cea referențială a unei categorii. Mai întîi, non-rigiditatea se vede clar în faptul că nu există o singură definiție necesară și suficientă pentru un concept prototipic. Apoi, asemănările de familie implică suprapunerea subseturilor unei categorii. Adoptînd formularea din citatul introdus după (ii) dacă nu există o definiție care să descrie în mod corespunzător pe A, B, C, D și E, fiecare dintre subseturile AB, BC, CD și DE poate fi definit separat, dar, evident, sensurile astfel diferențiate se suprapun. În consecință, sensurile ce prezintă un grad mai mare de suprapunere (în acest exemplu: sensurile ce corespund subseturilor BC și CD) vor avea o mai mare influență structurală decît înțelesurile care acoperă doar membrii periferici ai categoriei. Pe scurt, gruparea sensurilor, tipică pentru asemănările categoriale, presupune că nu orice membru este la fel de important din punct de vedere structural (și o observație asemănătoare poate fi făcută referitor la componentele în care aceste sensuri pot fi analizate). Conexiunile sistematice dintre caracteristicile menționate la început sunt redate schematic în Tabela 1.

Ca o a treia remarcă, ar trebui menționat că cele patru caracteristici sunt deseori gîndite ca fiind coextensive, în ciuda unor atenționări izolate, dar clare, precum observația lui Rosch & Mervis că o structură determinată de asemănările de familie nu trebuie să fie singura sursă a prototipicității (1975, p. 599). Adevărul este că e ușor să le considerăm ca fiind echivalente; în citatele oferite anterior deja pot fi descoperite unele dintre motivele interdependenței lor reciproce. Mai sistematic, următoarele asocieri între cele patru caracteristici ar putea fi răspunzătoare pentru ideea că prototipicitatea necesită prezența conjunctă a tuturor.

	NON-EGALITATE diferențe de dominanță structurală	NON-RIGIDITATE flexibilitate și ambiguitate
EXTENSIONAL	grade ale reprezentativității	absența unor granițe precise
INTENSIONAL	fascicule de sensuri suprapuse	absența unei definiții clasice

Tabela 1: Caracteristici ale prototipicității

În primul rînd, corelarea primei caracteristici cu cea de-a doua reflectă raționamentul deja menționat: dacă nu există o singură definiție care să descrie suficient extensia unui obiect privit în ansamblu, atunci pot fi definite diferite subseturi, dar din moment ce membrii unei categorii pot fi de obicei grupați pe diferite dimensiuni, aceste subseturi au toate șansele să se suprapună, adică să formeze fascicule de sensuri înrudite.

În al doilea rînd, legătura dintre a doua și a treia caracteristică ține de ideea că membrii unei categorii care sunt întîlniți pe o arie de suprapunere între două sensuri au mai multă influență structurală decît

cazurile acoperite de un singur sens. Membrii reprezentativi ai unei categorii (adică situațiile cu un grad înalt de reprezentativitate) vor fi întîlniți pe suprafețele din extensia unei categorii suprapuse în cel mai mare grad. (În exemplul de față, A și E sunt membri mai puțin reprezentativi decît B, C și D, care țin de două subseturi diferite fiecare).

În al treilea rînd, asocierea dintre a treia și a patra caracteristică se referă la ideea că diferențele privind gradul de apartenență se pot diminua pînă într-un punct în care devine neclar dacă ceva mai aparține categoriei sau nu. Categoriile au limite estompate referențial ca urmare a statutului categorial ambiguu al elementelor cu grade de apartenență extrem de scăzute.

Și, în al patrulea rînd, corelarea celei de-a patra caracteristici cu prima reprezintă ideea că flexibilitatea, care este inerentă în absența unor limite clare, nu permite conceperea unei esențe comune tuturor membrilor categoriei. Pentru că este posibil ca elementele periferice să nu fie identice cu cele centrale, ci doar să împărtășească unele caracteristici cu acestea, este dificil de definit un set de atribute care să fie comun tuturor elementelor unei categorii și care să fie suficient pentru a diferenția categoria respectivă de toate celelalte.

Aceste legături circulare între cele patru caracteristici sunt, totuși, eronate. O privire mai atentă asupra cîtorva exemple (familiare și mai puțin familiare) de prototipicitate arată că nu e nevoie ca ele să coexiste.

BIRD (PASĂRE)

Noțiunea *bird* „pasăre" (unul dintre primele exemple de prototipicitate oferite de Rosch) arată că pot exista granițe clar delimitate între categoriile naturale. Cel puțin în lumea noastră reală, denotarea lui *bird* „pasăre" este determinată; vorbitorii educați de limbă engleză știu foarte bine unde se termină păsările și unde încep non-păsările. Știu, de exemplu, că un liliac nu este pasăre, dar că un pinguin este. Desigur, nedeterminarea principială descrisă de Waismann (1952) ca „textură deschisă" se menține: confruntați cu o creatură SF (un mutant de după Cel de-al Treilea Război Mondial) care arată ca o pasăre, dar vorbește ca un om, nu am fi siguri dacă ar trebui să fie numită pasăre sau nu. În acel caz, ar apărea o problemă de demarcație, tipică pentru organizarea prototipică a vocabularului. Cu toate acestea, așa cum funcționează acum, în limba engleză actuală, *bird* este clar delimitat denotațional, dacă ignorăm arheopterixul[14]. Așa cum s-a observat în altă lucrare (Lakoff, 1987), existența efectelor prototipicității în concepte clar delimitate precum *bird* lasă să se înțeleagă că trebuie făcută o distincție netă între gradele de apartenență și cele de reprezentativitate. Apartenența la categoria *bird* este distinctivă; ceva este sau nu este o pasăre. Dar unele păsări pot fi mai păsări decît altele: rîndunica rămîne o pasăre mai reprezentativă decît struțul.

RED (ROȘU)

Termenii care denumesc culori, cum ar fi *red* „roșu" au constituit punctul de plecare al cercetării asupra prototipurilor; inspirîndu-se din opiniile dezvoltate în Berlin & Kay (1969), prima lucrare a lui Rosch este o demonstrație experimentală a faptului că granița dintre diferite culori este imprecisă (nu există o singură linie în spectru unde roșu se oprește și începe portocaliu) și a faptului că fiecare termen care denumește culori este reprezentat psihologic prin culori centrale (unele nuanțe sunt resimțite ca tipuri mai relevante de roșu decît altele) (Heider, 1972; Heider & Olivier, 1972). Aceste caracteristici prototipice la nivel extensiv nu au pereche la nivelul definiției. Dacă *red* poate fi definit cumva în mod analitic (adică dacă nu primește pur și simplu o definiție ostensivă constînd într-o enumerare a nuanțelor cu gradul lor de centralitate), definiția sa ar putea fi „având o culoare care este mai mult ca cea a sîngelui decît ca cea a unui cer lipsit de nori, a ierbii, a soarelui, a... (etc., enumerînd cîte un exemplar tipic pentru fiecare dintre celelalte culori principale)". O astfel de definiție (cf. Wierzbicka, 1985, p. 342) nu corespunde nici primei, nici celei de-a doua caracteristici dintre cele menționate anterior.

[14] Arheopterixul este probabil considerat atît o specie diferită de pasăre, cît și de reptilă.

ODD NUMBER (NUMĂR IMPAR)

Armstrong *et al.* (1983) au demonstrat în mod experimental că pînă și un concept matematic precum *odd number* „număr impar" evidențiază efecte ale reprezentativității psihologice. Acest fapt poate părea incredibil, din moment ce *odd number* este un concept clasic în toate privințele: primește o definiție clară, nu prezintă o structură determinată de asemănările de familie sau de un set radial de sensuri grupate, nu are limite neclare. Cu toate acestea, Lakoff (1982) a precizat că existența gradelor reprezentativității în rîndul numerelor impare nu este surprinzătoare dacă este luată în considerare natura experiențială a reprezentărilor. De exemplu, caracterul par sau impar al unui număr mai amplu fiind determinat cu ușurință prin raportare la ultima cifră, nu este de mirare că numerele impare mai mici decît 10 au o mai mare influență psihologică: ele au o importanță majoră din punct de vedere procedural.

VERS (FRESH / PROASPĂT)

Așa cum am încercat să arăt cu altă ocazie (1988a), prima caracteristică menționată anterior nu este suficientă pentru a distinge categoriile prototipice de cele clasice, din moment ce, în cadrul abordării clasice, absența unei definiții unice caracterizate prin necesitate și suficiență ar putea fi doar un indiciu al polisemiei. Aceasta înseamnă că trebuie arătat pe teren separat că presupusele concepte prototipice nu sunt polisemice sau înseamnă, mai degrabă, că noțiunile lexicale prototipice vor fi polisemantice potrivit unei analize definiționale, în termenii condițiilor necesare și suficiente (definiția clasică a polisemiei), dar univoce potrivit altor criterii. Aceste criterii se pot regăsi, de pildă, în intuițiile vorbitorilor nativi despre unitățile lexicale implicate, intuiții care pot fi descoperite prin teste precum cele ale lui Quine (1960) sau Zwicky & Sadock (1975). În acest sens, prima caracteristică trebuie reformulată: categoriile prototipice vor oglindi nu doar absența unei definiții necesare și suficiente, ci și univocitate intuitivă îmbinată cu polisemie analitică (definițională).

Odată ce această revizuire a primei caracteristici este acceptată, se poate demonstra că nu este necesar ca primul și al doilea criteriu să coexiste. Unitățile lexicale care ilustrează suprapuneri grupate de sensuri pot să se conformeze sau nu variantei revizuite a primei caracteristici. Un exemplu pentru prima situație este sensul literal al lui *bird*, un exemplu pentru a doua situație adjectivul olandez *vers*, care corespunde în linii mari englezescului *fresh* (cu excepția faptului că termenul olandez nu poartă sensul de „răcoros"). Detalii ale comparației dintre ambele categorii pot fi găsite în lucrarea menționată mai sus; rezumînd, Figurile 1 și 2 reprezintă analiza definițională a ambelor unități. Distincția intuitivă între *vers* și *bird* poate fi demonstrată prin intermediul testului quinean (în linii mari, o unitate lexicală este ambiguă dacă poate fi în mod simultan afirmată și negată de ceva într-un anumit context). Astfel, luînd un exemplu bazat pe respectiva ambiguitate în echivalentul englezesc al lui *vers*, ar fi destul de normal să susținem că știrea la care se referă enunțul *there was no fresh news from the fighting* [nu era nici o știre proaspătă de la luptă][15] este proaspătă într-un sens („recentă, nouă"), dar nu și în altul („în stare optimă"): este logic să spunem că, în același timp, vestea este și nu este proaspătă. Pe de altă parte, ar fi în mod intuitiv paradoxal să afirmăm că un pinguin este și nu este pasăre în același timp (ignorînd extensiile figurate din aria semantică a lui pasăre). Cu toate acestea, analizele definiționale din Figurile 1 and 2 arată clar că ambele concepte prezintă grupare prototipică. De asemenea, în ambele cazuri, poziția structurală a cazurilor discutate (veste, pinguin) nu se află în zona centrală cu suprapunere maximă. Pe scurt, așadar, versiunea revizuită a primei caracteristici nu coincide în mod necesar cu cea de-a doua caracteristică.
Observațiile ce reies dintr-o examinare mai atentă a celor patru exemple tocmai descrise pot fi rezumate ca în Tabela 2. Este ușor acum să vedem în ce măsură 'prototipicitatea' este ea însăși o noțiune prototipică. Nu există un set unic de atribute care să fie comun tuturor exemplelor discutate aici. Ele prezintă, mai degrabă, o structură determinată de asemănarea de familie, bazată pe similitudini parțiale. În acest sens, setul conceptelor prototipice caracterizat prin gruparea sensurilor se suprapune cu subsetul caracterizat prin

[15] Exemplul este preluat din *Longman Dictionary of Contemporary English*.

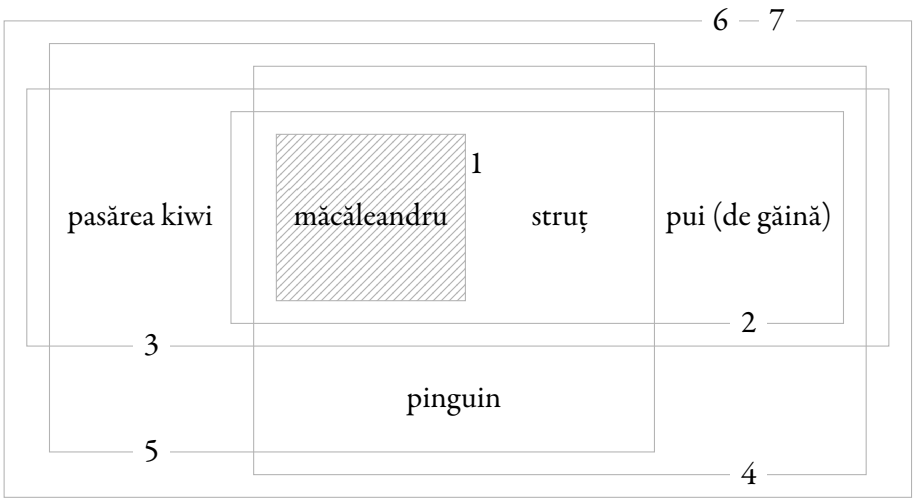

Figura 1: O analiză definițională a lui *bird*

limite neclare (din cauza lui *vers*), și așa mai departe. În același timp, unele concepte sînt mai reprezentativ prototipice decît altele. (*Bird* și *vers* sînt mai prototipice decît *red*). Observați, mai ales, cum categoria *fruit* „fruct” reprezintă un bun candidat pentru prototipicitatea prototipică, în sensul că pare să îmbine toate cele patru caracteristici. Împărtășește trăsăturile prototipice ale lui *bird* „pasăre”, dar, în plus, elemente precum nuci de cocos și, probabil, roșii par să indice că limita denotației lui *fruit* „fruct” este mai slab definită decît cea a lui *bird*.

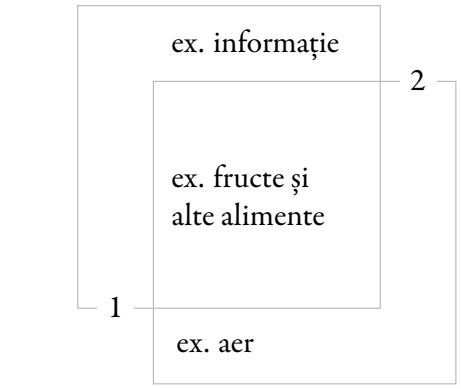

Figura 2: O analiză definițională a lui *vers*

Totuși, deși exemplele discutate mai sus nu au în comun un set de atribute, ele au o trăsătură comună, și anume existența gradelor de reprezentativitate a membrilor. Este incert, totuși, dacă doar această trăsătură este suficientă pentru a distinge conceptele prototipice de conceptele clasice. Dacă posibilitatea unei definiții unice necesare și suficiente reprezintă una dintre trăsăturile prin excelență cu care concepția clasică s-a identificat, s-ar putea susține în mod justificat că ierarhizarea reprezentativității este pe deplin compatibilă cu concepția clasică a categorizării. De fapt, acesta este sensul în care Armstrong *et al.* (1983) s-au ocupat

de o categorie precum cea a lui *odd number*. Experimentele utilizate de Rosch pentru a măsura gradele de reprezentativitate nu sînt, spun ei, elocvente pentru prototipicitate, din moment ce apar în cazul unor concepte clasice, inflexibil definibile, precum *odd number*. Ca să spunem așa, efectele reprezentativității constituie doar un atribut prototipic periferic, potrivit Tabelei 2 (cf. Lakoff, 1986). În același timp însă, disputa privind statutul lui *odd number* demonstrează că noțiunea de 'concept prototipic' nu are granițe precise: nu este în mod direct limpede dacă un concept precum *odd number* ar trebui inclus în setul conceptelor prototipice sau nu.

	BIRD	VERS	RED	ODD NUMBER
absența unei definiții clasice	+	−	−	−
fascicule de sensuri suprapuse	+	+	−	−
grade ale reprezentativității	+	+	+	+
absența limitelor clare	−	+	+	−

Tabela 2: Prototipicitatea 'prototipicității'

Desigur, contrar situației din vorbirea cotidiană, o asemenea controversă asupra limitelor nu ar trebui să se mențină în discursul științific. O disciplină ca lingvistica ar trebui să încerce să își definească cît mai clar conceptele, iar scopul acestei secțiuni este tocmai acela de a arăta că ceea ce a fost în mod intuitiv clasificat ca exemplificare a categoriilor prototipice constă în fenomene distincte ce trebuie separate din punct de vedere teoretic. Totuși, în concordanță cu însăși teoria prototipului, o asemenea încercare de definire clară nu ar trebui să presupună o încercare de a defini „adevărata natură" sau „însăși esența" prototipicității. A determina „un singur tip adevărat" de prototipicitate este infinit mai puțin important decît a vedea care sunt fenomenele și cum sunt ele interelaționate prin deosebiri sau asemănări.

Totuși, s-ar părea că există o cale prin care s-ar putea înțelege destul de bine care este adevăratul sens al prototipicității. Pentru început, să observăm că natura prototipică atribuită conceptului de prototipicitate este pusă în evidență și prin faptul că noțiunea 'prototip' este extrem de flexibilă. Acest fapt poate fi ilustrat în două moduri. În primul rînd, unitatea lexicală *prototipic* este utilizată spontan pentru a numi un număr de fenomene legate prin metonimie, alături de fenomenele de similitudine reunite în Tabela 2. Elementul lexical nu descrie doar trăsăturile structurale ale conceptelor sau chiar conceptele care prezintă acele trăsături, ci uneori chiar instanțe particulare (adică puternic reprezentative) ale categoriilor în discuție (măcăleandrul ca pasăre prototipică). În al doilea rînd, contextul poate pune mai bine în valoare o trăsătură a organizării prototipice decît alta (cf. efectele de amorsare în Rosch, 1975). Scopul general al investigațiilor unui individ îl poate conduce pe acesta să dedice mai multă atenție unui aspect al grupului prototipic decît altuia. Să menționăm cîteva exemple: gradele de reprezentativitate sînt importante pentru studiile privind dezvoltarea limbii (dacă se ia în considerare că cele mai multe concepte din dezvoltarea incipientă a limbii sunt obținute prin intermediul exemplarelor lor), în timp ce gruparea suprapunerilor de sensuri se remarcă în studiile lingvistice sau lexicografice privind structura polisemiei. Iar interesul cognitiv față de principiile epistemologice care stau la baza limbajului natural va acorda o importanță sporită separării dintre univocitatea intuitivă și polisemia definițională, analitică[16].

În acest sens, nelămurirea legată de adevărata natură a prototipicității s-ar putea transforma într-o problemă care ar putea oferi cea mai interesantă (sau poate chiar cea mai importantă) perspectivă în studiul și definirea prototipicității. Însă, din nou, „eroarea de fond fundamentală" expusă de însăși teoria prototipului pîndește de după colț: vor exista diferite preferințe pentru o perspectivă în detrimentul alteia și nu

[16]Judecate din acest punct de vedere, seturile radiale ale lui Lakoff nu sunt, ca atare, extrem de „neclasice": polisemia structurată propriu-zisă este pe deplin compatibilă cu viziunea clasică. Kleiber (1988) propune o discuție pătrunzătoare a consecințelor pe care importanța crescîndă acordată structurii polisemiei o are în cercetarea teoretică a prototipurilor.

va exista doar o singură concepție asupra prototipicității care să fie în cele din urmă și pentru totdeauna cea mai importantă.

Pe scurt, analiza anterioară coroborează afirmația lui Wierzbicka că există „multe înțelesuri" atribuite noțiunii *prototip* cu aceea că „noțiunea de prototip a fost utilizată în literatura recentă ca o noțiune atotcuprinzătoare" (1985, p. 343). Totuși, o analiză mai sistematică decît cea întreprinsă de Wierzbicka arată că această varietate extremă a întrebuințărilor stă, de asemenea, în sprijinul semanticii cognitive, în sensul în care arată că aceleași principii ale categorizării pot ghida judecata comună și gîndirea științifică. Acesta este, așadar, încă un indiciu al relevanței metateoretice a unei concepții cognitive asupra categorizării lingvistice, aspect studiat pe larg în altă lucrare (1985b). În același timp, a devenit clar că una dintre temele majore ale dezvoltării ulterioare a teoriei prototipului este cercetarea mai atentă a trăsăturilor prototipice fasciculare ale prototipicității. O referință importantă în acest sens este încercarea lui Lakoff (1987, Capitolele 4–8) de a determina ce tipuri diferite de modele conceptuale pot sta la baza efectelor de prototipicitate.

3. Probleme de definire, seria a doua: 'teoria prototipului' ca noțiune prototipică

Dacă secțiunea anterioară a clarificat faptul că prototipicitatea, așa cum este ea utilizată în semantica lingvistică, este un concept structurat prototipic, ar trebui observat acum că mișcarea teoretică a prototipului este și ea o abordare semantică structurată prototipic. Există, cu alte cuvinte, exemple centrale, dar și mai periferice, de teorii prototipice. Mai exact, există o serie de teorii care îmbină aspecte ale abordării clasice a structurii semantice cu aspecte ale concepției prototipice. În această secțiune, vor fi discutate două abordări care sunt într-o anumită măsură semi-clasice, precum și semi-prototipice; fiecare întruchipează o strategie de repunere în drepturi a anumitor aspecte ale viziunii clasice în pofida contextului unui punct de vedere în general cognitivist.

Pentru început, o parte din claritatea și ordinea abordării clasice poate fi recuperată prin concentrarea asupra centrului prototipic al unei categorii. Dacă nedeterminarea non-clasică a conceptelor lexicale își are originea în primul rînd în extensibilitatea flexibilă a reprezentărilor, caracterul discret poate fi restabilit prin evitarea problemelor de polisemie, adică prin limitarea analizei definiționale la centrul prototipic al categoriei. Această abordare este viguros sprijinită de Wierzbicka (1985), care apără în mod explicit natura discretă a semanticii, luînd introspectiv în considerare doar centrul clar, salient al categoriilor lexicale. Într-o expunere a investigației experimentale pe care a întreprins-o Labov asupra caracteristicilor non-clasice ale conceptelor cotidiene (1973), ea observă[17]:

> Pentru a stabili sensul unui cuvînt, nu este suficient să studiem aplicabilitatea acestuia la lucruri; ceea ce trebuie să facem mai presus de toate este să studiem structura conceptului, care fundamentează și explică acea aplicabilitate. În cazul cuvintelor care descriu categorii naturale sau tipuri de artefacte umane, a înțelege structura conceptului înseamnă a descrie complet și exact *ideea* (nu doar imaginea vizuală) a reprezentantului tipic al categoriei: prototipul. Iar pentru a o descrie complet și exact trebuie să descoperim logica internă a conceptului. Aceasta se face cel mai bine nu prin interviuri, nu prin experimente de laborator și nu prin comunicarea unor impresii sau intuiții cotidiene, superficiale... ci prin introspecție și gîndire metodică (Wierzbicka, 1985, p. 19).

Ar trebui observat imediat că restaurarea de către Wierzbicka a caracterului discret nu presupune că definițiile date de ea se compun întotdeauna din condiții necesare și suficiente, iar aceasta o recunoaște chiar autoarea (1985, p. 60). În acest sens, abordarea propusă de Wierzbicka este doar într-o anumită măsură o abatere de la solidele studii teoretice ale prototipului: absența condițiilor necesare și suficiente din definirea unor concepte centrale este acceptată, dar evitarea problemei polisemiei grupate „face ordine" în descrierea semantică și reafirmă o anumită claritate clasică. Abordarea propusă de Wierzbicka nici nu

[17] Pentru o discuție mai detaliată a opiniilor înaintate de Wierzbicka, vezi Geeraerts (1988d).

lasă să se înțeleagă că unitățile lexicale ar fi întotdeauna univoce; în dicționarul ei de verbe englezești ale spunerii (1987), unele elemente primesc definiții multiple. Totuși, fiecare dintre definiții reflectă într-adevăr o semnificație dominantă și, din nou, prin ignorarea tipurilor periferice de utilizare se scoate din schemă structura grupată sau radială a polisemiei unităților lexicale. Întrebarea care trebuie pusă, așadar, este dacă limitarea descrierii la semnificațiile saliente ale unei categorii este utilă și potrivită din unghi cognitivist.

Din punct de vedere metodologic, periferia categoriilor naturale, definibile în moduri multiple, este la fel de interesantă ca și centrul (centrele) salient (e) al(e) acestora, pentru că tocmai relația dintre cele două este cea care descrie în mod tipic categoriile naturale. Lingvistica cognitivă nu se axează doar asupra a ceea ce constituie centrul unei categorii, ci și asupra modului în care acest centru se poate extinde spre cazurile periferice și de cît de departe poate ajunge această extensie. Mecanismele de încorporare a cazurilor marginale într-o categorie limitează în același timp flexibilitatea acelui concept; doar studiind cazurile periferice se poate găsi un răspuns referitor la întrebarea despre cît de diferite pot fi lucrurile înainte ca ele să nu mai fie recunoscute ca fiind, în fond, aceleași. Cu alte cuvinte, dacă polisemantizarea flexibilă este într-adevăr una dintre caracteristicile majore ale categoriilor limbii naturale, o limitare intenționată a descrierii la sensurile saliente ale unei categorii este mai puțin favorabilă din punct de vedere metodologic, din moment ce poate conduce la o neglijarea acestei trăsături esențiale[18].

O a doua strategie pentru recuperarea unor aspecte din abordarea clasică este aceea de a invoca mecanisme sociolingvistice precum „diviziunea muncii lingvistice" formulată de Putnam (1975). După Putnam, utilizatorii limbii comune nu posedă decît cunoștințe „stereotipice" despre categoriile naturale, adică sînt conștienți de un set de caracteristici dominante, cum ar fi faptul că apa este un lichid transparent, insipid, care potolește setea. Cu toate acestea, definiția tehnică a *apei* ca H_2O ține de câmpul științei. Cunoașterea experților este cea care decide în cele din urmă cum trebuie utilizați termenii unei categorii naturale. Pe de o parte, o „diviziune a muncii lingvistice" garantează că există experți sociali care știu că apa este H_2O, că există o distincție între ulm și fag, că aurul se deosebește de pirită și așa mai departe. Pe de altă parte, nespecialiștii își acomodează propriul uz lingvistic după cel al oamenilor de știință, al tehnicienilor etc. Membrilor grupului nespecializat nu li se cere să dețină cunoștințe la nivel de expert, dar dacă își doresc să fie considerați membri cu drepturi depline ai comunității lingvistice, ar trebui să cunoască „stereotipul" asociat unei categorii. Un stereotip este un set minim, determinat social, de informații referitoare la extensia unei categorii. Dată fiind asemănarea dintre stereotipurile lui Putnam și prototipurile lingvisticii cognitive (ambele constau, în general, în cele mai proeminente informații asociate unei categorii), diviziunea muncii lingvistice ar putea fi utilizată pentru a recupera viziunea clasică asupra conceptelor[19]. Definițiile specializate fiind clasice (indică o „structură ascunsă" de tip esențialist a categoriilor naturale), cu greu s-ar putea ca noțiunile stereotipice ale vorbitorilor obișnuiți să fie considerate superioare unui derivat decăzut al acelor categorii specializate, definite în mod clasic. Definițiile „adevărate" (specializate) ar fi clasice, iar conceptele stereotipice/prototipice ar putea fi scoase din prim-plan ca fenomene secundare din punct de vedere sociolingvistic.

Ar trebui observat neîntîrziat că o astfel de restabilire a viziunii clasice nu este la fel de relevantă pentru

[18] A se observa că limitarea la centrul prototipic al categoriilor are legătură cu metodologia introspectivă, platoniciană susținută de Wierzbicka: pare probabil ca aplicațiile unei categorii care pot fi accesate introspectiv să fie doar cele mai saliente; cazurile periferice probabil nu trec întotdeauna pragul atenției conștiente. Cu toate acestea, ceea ce este interesant din unghi cognitivist este modul în care oamenii categorizează și clasifică spontan lucrurile, nu modul în care ei reflectă introspectiv asupra propriilor conceptualizări. Orice încercare de a descrie instanțele periferice ale unei categorii alături de centrul prototipic al acesteia poate așadar să nu fie restrînsă la o metodologie introspectivă.

[19] Asta nu înseamnă că Putnam și-a gîndit în realitate teoria stereotipică ca pe o astfel de recuperare intenționată; problemele lui se situează mai degrabă în raport cu noțiunea de referință decît cu cele de polisemie și structură categorială. Comentariile mele despre Putnam reprezintă o investigație a cîtorva dintre consecințele posibile ale noțiunii de diviziune a muncii lingvistice, nu o încercare de a oferi o imagine a viziunii lui Putnam în forma sa inițială. Mai mult, trebuie menționat fapul că unele dintre concepțiile filosofice ulterioare ale lui Putnam dezvăluie perspective complet diferite pentru o confruntare cu semantica cognitivă; a se vedea în special lucrarea lui Lakoff (1987) despre Putnam și anti-obiectivism.

alte cuvinte decît termenii ce denumesc categorii naturale, cărora teoria lui Putnam le este de fapt destinată. (Care este definiția savantă pentru prepoziția *pentru*?). Mai mult decît atît, ca teorie sociolingvistică privind factorii sociali care determină modul în care unitățile lexicale pot fi utilizate, teoria „diviziunii muncii lingvistice" este cel puțin incompletă. Primatul definiției specializate ar părea să sugereze că limba naturală urmărește dezvoltările și descoperirile științei într-un mod absolut. Cu toate acestea, în realitate, categorizarea nu este în limba naturală determinată doar de starea lucrurilor din științe, ci și de exigențele cognitive și comunicative ale comunității lingvistice propriu-zise. Chiar unul dintre exemplele lui Putnam poate servi ca demonstrație. Chiar dacă știința a stabilit că *jad* trimite la două tipuri de material (unul cu „structura ascunsă" a silicatului de calciu și magneziu, celălalt fiind un silicat de sodiu și aluminiu), uzul obișnuit continuă să se refere fără deosebire la ambele substanțe prin *jad*. Cu alte cuvinte, categorizarea în limba obișnuită nu depinde în întregime de cercetările științifice, ci pare să fie determinată măcar parțial de criterii independente: dacă exigențele clasificatoare din interacțiunea comunicativă cotidiană nu reclamă o distincție între cele două tipuri de jad, scindarea științifică a categoriei este în mare parte ignorată. Aceasta presupune că este justificată investigarea categorizării în limba de uz cotidian ca sistem cognitiv independent. În ansamblu, dacă perspectiva propusă de Putnam este considerată ca o teorie referitoare la structura sociolingvistică a normelor semantice, modelul ei ierarhic (cu specialiști la un capăt și nespecialiști la celălalt) reprezintă doar una dintr-o serie de alternative, dintre care unele (ca cea descrisă de Bartsch, 1985) se leagă îndeaproape de o concepție prototipică asupra structurii categoriale. În același timp, ar trebui totuși acceptat că relația dintre categorizarea științifică clasică și categorizarea prototipică practică poate fi cercetată mai în profunzime decît este cazul deocamdată[20].

Pe scurt, confuzia asociată noțiunii de prototipicitate este sporită și mai mult de faptul că abordările mai direct prototipice sunt înconjurate de teorii hibride care conțin anumite strategii de a combina caracterul discret clasic cu fenomenele în mod reprezentativ prototipice. Am discutat două astfel de abordări (una în care strategia în discuție este metodologică și alta în care aceasta este sociolingvistică), dar asta nu înseamnă că acestea sînt singurele care ar putea fi menționate[21]. Totuși, cele două abordări amintite aici sînt deosebit de semnificative, din moment ce ele se leagă de două curente importante din istoria gîndirii occidentale. Prima dintre ele se reduce, prin simplificare, la viziunea că mintea umană este organizată (dacă o examinezi cu destulă atenție), dar lumea este ambiguă: caracterul non-discret cu care se ocupă lingvistica cognitivă decurge din faptul că trebuie să aplicăm categorii cognitive bine definite unei realități exterioare care nu este, ca să zicem așa, tot atît de bine organizată. Concepția conform căreia lumea entităților cognitive este cumva mai bine organizată decît lumea din afară este în mod evident una idealistă (deși nu constituie singurul tip posibil de idealism); Wierzbicka însăși pune accentul pe caracterul platonician al abordării sale. Pe de altă parte, opinia formulată de Putnam potrivit căruia știința este organizată, în vreme ce limba obișnuită este neclară se leagă de obiectivismul ramurii limbii ideale din filosofia analitică: structura obiectivă a realității este cel mai bine descrisă de limba științei, iar limba obișnuită reprezintă în cel mai bun caz un derivat slab al categorizării științifice, în cel mai rău caz o confuzie conceptuală în care pseudo-problemele filozofice abundă. Dacă am semnalat deja că lingvistica cognitivă intransigentă evită atît opțiunea idealistă, cît și pe cea obiectivistă, avem aici încă un semn[22] al necesității de a continua cercetările privind contextul epistemologic, filosofic al concepției prototipice asupra structurii categoriale.

[20] O contribuție interesantă la o astefel de cercetare se găsește în Lakoff (1987, Capitolul 12), unde se susține că categoriile științifice sunt departe de a fi atît de clasice precum se presupune în mod obișnuit.

[21] Din nou, a se vedea Lakoff (1987, Capitolul 9) pentru alte cîteva exemple; ele sînt situate mai degrabă în cadrul psiholexicologiei formale decît în cadrul lingvisticii.

[22] Adică pe lîngă comentariile din nota 13.

Bibliography

Aijmer, K. (1985). *The semantic development of will*, în J. Fisiak (ed.), *Historical Semantics – Historical Word-Formation*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, p. 11–21.

Armstrong, S.L., Gleitman, L.R. & Gleitman, H. (1983). *What some concepts might not be*, în „Cognition", vol. 13, nr. 3, p. 263–308, Crossref.

Bartsch, R. (1985). *Sprachnormen: Theorie und Praxis*, Niemeyer Verlag, Tübingen <prospects>.

Berlin, B. & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms*, University of California Press, Berkeley.

Bybee, J. & Moder, C.L. (1983). *Morphological classes as natural categories*, în „Language", vol. 59, nr. 2, p. 251–270, Crossref.

Coleman, L. & Kay, P. (1981). *Prototype semantics: the English word **lie***, în „Language", vol. 57, nr. 1, p. 26–44, Crossref.

Craig, C. (ed.) (1986). *Noun Classes and Categorization*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, Crossref.

Dirven, R. (1988). *Bibliography of Cognitive Linguistics*, Linguistic Agency of the University of Duisburg, Duisburg.

Dowty, D. (1979). *Word meaning and Montague Grammar*, Reidel, Dordrecht.

Fillmore, C.J. (1975). *An alternative to checklist theories of meaning*, în C. Cogen, H. Thompson & J. Wright (eds), *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, p. 123–131.

Fillmore, C.J. (1977). *Scenes-and-frames semantics*, în A. Zampolli (ed.), *Linguistic Structures Processing*, North Holland Publishing Company, Amsterdam, p. 55–81.

Geeraerts, D. (1983). *Prototype theory and diachronic semantics: a case study*, în „Indogermanische Forschungen", nr. 88, p.–1 32.

Geeraerts, D. (1985a). *Paradigm and Paradox. Explorations into a Paradigmatic Theory of Meaning and its Epistemological Background*, Universitaire Pers, Leuven.

Geeraerts, D. (1985b). *Les données stéréotypiques, prototypiques et encyclopédiques dans le dictionnaire*, in „Cahiers de Lexicologie", nr. 46, p. 27–43.

Geeraerts, D. (1985c). *Cognitive restrictions on the structure of semantic change*, în J. Fisiak (ed.), *Historical Semantics – Historical Word Formation*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, p. 127–153.

Geeraerts, D. (1988a). *Cognitive Grammar and the History of Lexical Semantics*, în B. Rudzka–Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, p. 647–677.

Geeraerts, D. (1988b). *Katz revisited: aspects of the history of lexical semantics*, în W. Hiillen & R. Schulze (eds), *Understanding the Lexicon*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, p. 23–35.

Geeraerts, D. (1988c). *Review of Anna Wierzbicka, **Lexicography and Conceptual Analysis***, în „Language in Society", vol. 17, nr. 3, p. 449-455, Crossref.

Geeraerts, D. (1988d). *Where does prototypicality come from?*, în B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 207–229.

Givón, T. (1986). *Prototypes: between Plato and Wittgenstein*, în Craig, 1986, p. 78–102, Crossref.

Haimann, J. (1980). *Dictionaries and encyclopedias*, în „Lingua", vol. 50, nr. 4, p. 329–357, Crossref.

Heider, E.R. (1972). *Universals in color naming and memory*, în „Journal of Experimental Psychology", vol. 93, nr. 1, p. 10–20.

Heider, E.R. & Olivier, D.C. (1972). *The structure of color space in naming and memory for two languages*, in „Cognitive Psychology", vol. 3, nr. 2, p. 337–354, Crossref.

Holland, D. & Quinn, N. (eds.) (1987). *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.

Hüllen, W. & Schulze, R. (eds.) (1988). *Understanding the Lexicon. Meaning, Sense, and World Knowledge in Lexical Semantics*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Katz, J.J. & Fodor, J.A. (1963). *The structure of a semantic theory*, în „Language", vol. 39, nr. 2, p. 170–210, Crossref.

Kleiber, G. (1988). *Prototype, stéréotype: un air de famille?*, în „DRLA V Revue de Linguistique", vol. 38, p. 1–61.

Labov, W. (1973). *The boundaries of words and their meanings*, în Charles J. Bailey & Roger Shuy (eds.), *New Ways of Analysing Variation in English*, Georgetown University Press, Washington, p. 340–373.

Lakoff, G. (1982). *Categories and cognitive models*, Linguistic Agency of the University of Trier, Trier; also as Berkeley Cognitive Science Report no. 2 (Berkeley, Institute for Human Learning).

Lakoff, G. (1986). *Classifiers as a reflection of mind*, în Craig, 1986, p. 13–51, Crossref.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Langacker, R.W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar I*, Stanford University Press.

Lehmann, W.P. (ed.) (1988). *Prototypes in Language and Cognition*, Karoma, Ann Arbor.

Medin, D.L. & Smith, E.E. (1984). *Concepts and concept formation*, în „Annual Review of Psychology", vol. 35, p. 113–138, Crossref.

Mervis, C.B. & Rosch, E. (1981). *Categorization of natural objects*, în „Annual Review of Psychology", nr. 32, p. 89–115, Crossref.

Nathan, G.S. (1986). *Phonemes as mental categories*, în V. Nikiforidou, M. VanClay, M. Niepokuj, D. Feder (eds.), *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, p. 212–224.
Neisser, U. (1987). *Concepts and Conceptual Development. Ecological and Intellectual Factors in Categorization*, Cambridge University Press.
Posner, M. (1986). *Empirical studies of prototypes*, în Craig, 1986, p. 53–61, Crossref.
Post, M. (1986). *A prototype approach to denominal adjectives*, în D. Kastovsky & A. Szwedek (eds.), *Linguistics across Historical and Geographical Boundaries*, II, Mouton De Gruyter, Berlin – New York, p. 1003–1013.
Putnam, H. (1975). *The meaning of Meaning*, în H. Putnam, *Mind, Language, and Reality. Philosophical Papers II*, Cambridge University Press, p. 215–271.
Quine, W.V.O. (1960). *Word and Object*, MIT Press, Cambridge, MA.
Reichling, A. (1935). *Het Woord*, Tjeenk Willink, Zwolle.
Rosch, E. (1973). *On the internal structure of perceptual and semantic categories*, în T.E. Moore (ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, Academic Press, New York, p. 111–144.
Rosch, E. (1975). *Cognitive representations of semantic categories*, în „Journal of Experimental Psychology: General", vol. 104, nr. 3, p. 192–233, Crossref.
Rosch, E. (1977). *Human categorization*, în N. Warren (ed.), *Studies in Cross–cultural Psychology I*, Academic Press, New York, p. 1–49.
Rosch, E. (1978). *Principles of categorization*, în E. Rosch & B.B. Lloyd (eds.), *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, p. 27–48.
Rosch, E. (1988). *Coherences and categorization: a historical view*, în F. Kessel (ed.), *The Development of Language and Language Researchers. Essays in Honor of Roger Brown*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, p. 373–392.
Rosch, E. & Mervis, C.B. (1975). *Family resemblances: Studies in the internal structure of categories*, în „Cognitive Psychology", vol. 7, nr. 4, p. 573–605, Crossref.
Rosch, E., Mervis, C.B., Gray, W.D., Johnson, D. & Boyes–Braem, P. (1976). *Basic objects in natural categories*, în „Cognitive Psychology", vol. 8, nr. 3, p. 382–439, Crossref.
Rosch, E., Simpson, C. & Miller, S.R. (1976). *Structural bases of typicality effects*, în „Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Peformance", vol. 2, nr. 4, p. 491–502, Crossref.
Ross, J.R. (1987). *Islands and syntactic prototypes*, în B. Need, E. Schiller & A. Bosch (eds.), *Papers from the 23rd Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Linguistic Society, p. 309–320.
Rudzka–Ostyn, B. (1988). *Semantic extensions into the domain of verbal communication*, în B. Rudzka–Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, p. 507–553.
Seiler, H. (1986). *Apprehension: Language, Object, and Order*, Gunter Narr Verlag, Tübingen.
Smith, E. & Medin, D. (1981). *Categories and Concepts*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Taylor, J. (1989). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Clarendon Press, Oxford.
Tsohatzidis, S.L. (ed.) (1989). *Meanings and Prototypes. Studies on Linguistic Categorization*, Routledge and Kegan Paul, London.
Uhlenbeck, E.M. (1967). *The dynamic nature of word meaning*, în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes II*, Editions de l'Academie, Bucureşti, p. 679–685.
van Langendonck, W. (1986). *Markedness, prototypes, and language acquisition*, în „Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain", nr. 12, p. 39–76.
van Oosten, J. (1986). *The nature of subjects, topics, and agents: a cognitive explanation*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
Waismann, F. (1952). *Verifiability*, în A. Flew (ed.), *Logic and Language* (First Series), Basil Blackwell, Oxford, p. 117–144.
Weinreich, U. (1966). *Explorations in semantic theory*, în *Current trends in linguistics III*, p. 395–479.
Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma, Ann Arbor, MI.
Wierzbicka, A. (1987). *English speech act verbs: a semantic dictionary*, Academic Press, Sydney.
Winters, M. (1987). *Syntactic and semantic space: the development of the French subjunctive*, în A.G. Ramat, O. Carruba & G. Bernini (eds.), *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, p. 607–618, Crossref.
Wittgenstein, L. (1953). *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Oxford.
Zwicky, A. & Sadock, J. (1975). *Ambiguity tests and how to fail them*, în J. Kimball (ed.), *Syntax and Semantics 4*, Academic Press, New York, p. 1–36.

[Traducere de Gabriela-Iuliana Morcov și Ioan Milică]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A54en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

On the origin of inflected "non-finite" forms: the infinitive vs the supine

Adina Dragomirescu[1,2]*, Alexandru Nicolae[1,2]*

[1] *"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania*
[2] *Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania*

Article info

History:
Received June 1, 2016
Accepted June 11, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
inflected infinitive
supine
diachronic change
structure enrichment

Abstract

This paper deals with two verbal forms which, despite being traditionally labelled as "non-finite", display inflection/agreement. We will focus on the behaviour and origin of the inflected infinitive attested in Romance and in languages from other families, against which we analyse the novel inflected supine found in the north-eastern area where Romanian is spoken (comprising the Republic of Moldova, Ukraine and the north-eastern part of the Romanian province of Moldova). The goal of the paper is to identify the common paths of diachronic change of these verbal forms and to put forward a formal account of the observed diachronic changes. From a diachronic perspective, our analysis shows that the functional structure of non-finite forms may become more enriched, a conclusion that is at odds with traditional findings, which generally argue for simplification, not enrichment of functional structure. At the same time, the proposed analysis also offers some insights into the diachrony of the supine marker *de*.

1. Introduction

In this paper we present the most significant linguistic data related to the inflected infinitive found in Romance and in languages from other families, focusing our attention on the origin and evolution of these forms as they are presented in the literature. We then turn to a series of recent special usages of the Romanian supine in the Moldavian variety employed in The Republic of Moldova, Ukraine and north-eastern Romania[1], which bring the Romanian supine closer to the Romance inflected infinitive. Finally, we put forward a scenario which accounts both for the innovations in the morphosyntax of the Romanian supine (the enrichment of its functional structure) and for the diachronic recategorization of the supine marker *de*.

On the basis of the data presented below, our goal is to answer the following questions:

(i) to what degree is the inclusion of these inflected forms in the 'non-finite' category justified?;
(ii) what is the relevance of the origin and evolution of these forms for their morphosyntactic behaviour?;
(iii) what are the definitional features of the infinitive (and of non-finite forms in general), including control properties, ability to accept a subject and morphology?;
(iv) do the diachronic changes that affect these forms also lead to processes of grammaticalization?

We have chosen to compare the Romanian supine with the inflected infinitive from other languages because, of the Romanian non-finite forms, only the supine appears to favour the attachment of inflectional markers, while the infinitive remains non-inflected for person and number. The analysis of the

*Email addresses: *adina_drag@yahoo.com*, *nicolae_bibi@yahoo.com*.

[1] In this paper, we will mostly use data excerpted from the internet; however, we have identified inflected supines in the personal corpus put together by Valentina Cojocaru and in the corpus included in Bochmann's book (Klaus Bochmann (Hrsg.) (2004). *Gesprochenes Rumänisch in der Ukraine. Soziolinguistiche Verhältnisse and linguistische Strukturen*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig).

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Romanian supine will be shown to contribute to a better understanding of the category of 'finiteness', a concept insufficiently understood in current syntactic theorizing, and of the diachrony of this category (see Ledgeway, 2007; Vincent, 1998).

2. The inflected infinitive

Before delving into the analysis of the inflected infinitive data, it is necessary to make a terminological clarification (following Ledgeway, 1998): we distinguish between the *'personal' infinitive* particular to many languages including Romanian (see Mensching, 2000), a form which may take its own lexical subject in the nominative (1), and the *'inflected'/'conjugated' infinitive* limited to a more limited number of languages and which displays person and number agreement with the subject (2).

In what follows, we exclusively deal with the 'inflected'/'conjugated' infinitive, which is attested in languages distinct from a genealogical and typological point of view: Portuguese, Galician, Sardinian, Southern Italian Dialects from South Calabria, Old Neapolitan, Old Leonese (of the Romance varieties), Hungarian, Welsh, West Greenlandic, Evenki (a Manchu-Tungusic language) and, probably, Greek.

Miller (2003) formulated the hypothesis that the emergence of the inflected infinitive is determined by the presence of the lexical subject (allowed by the inflected infinitive only in very restricted contexts – Ledgeway, 2000, 2007), which has inherent subject agreement features (i.e., *phi*-features).

(1) Înainte de a veni *vara*$_{\text{subject}}$,
before of to come.INF summer.DEF.NOM
am muncit mult. (Romanian)
AUX.PERF.1PL worked a.lot
'Before the summer came, we worked a lot'

(2) 'sing'

	European Portuguese	Brasilian Portuguese	Galician	Old Leonese	Sardinian	Old Neapolitan
1SG	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*kantáre-**po***	*cantare-**Ø***
2SG	*cantar-**es***		*cantar-**es***	*cantar-**es***	*kantáre-**s***	*cantare-**Ø***
3SG	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*kantáre-**t***	*cantare-**Ø***
1PL	*cantar-**mos***	*cantar-**mos***	*cantar-**mos***	*cantar-**mos***	*kantáre-**mus***	*cantare-**mo***
2PL	*cantar-**des***		*cantar-**des***	*cantar-**des***	*kantáre-**dzis***	*cantare-**vo/ve***
3PL	*cantar-**em***	*cantar-**em***	*cantar-**en***	*cantar-**en***	*kantáre-**n***	*cantare-**no***

(Groothuis, 2015)

2.1. *The Romance languages*

2.1.1. *Portuguese*

Of the Romance languages, the Portuguese inflected infinitive (3) has been subject to most attention in the literature (Raposo, 1987; Madeira, 1994; Pires, 2002; Miller, 2003; Martins, 2006; Bossaglia, 2013; Carvalho, 2015 i.a.). As is obvious from (3b), the subject of the inflected infinitive may be overtly realised (see also Rouveret, 1980).

(3) a. Depois de *chegar**em***, fugimos
after of arrive.INF.3PL fled.1PL
'After they arrived, we fled'
(Willis, 1971, p. 338, *apud* Bentley, 2014, p. 96)

b. despois de ***eles*** *chegar**em*** viram as ruínas
after of they.NOM arrive.INF.3PL saw.3PL the ruins
'after they arrived, they saw the ruins'
(Willis, 1971, p. 338, *apud* Ledgeway, 1998, p. 7)

Groothuis (2015) shows that the structure in which the European Portuguese inflected infinitive is employed is biclausal, on the basis of two diagnostics: the matrix verb and the embedded infinitive may have distinct lexical subjects (4a), and both predicates may be simultaneously modified by the same adverbial (4b):

(4) a. ***Nós*** lamentamos *ter**em*** ***eles*** recebido pouco dinheiro
we regret have.INF.3PL they received little money
'We regret that they have received little money'
(Raposo, 1987, p. 97)
b. É ***provavelmente*** difícil os deputados *aprovar**em***
it.is probably difficult the deputies approve.INF.3PL
provavelmente *a* *proposta*
probably the proposal
'It is probably difficult that the deputies probably approve the proposal'
(adapted from Raposo, 1987, p. 97)

There are significant differences between Old and Modern Portuguese with respect to the distribution of the inflected infinitive. First, while in Modern Portuguese this form is available only in embedded clauses (Raposo, 1987, p. 86), in Old Portuguese it could appear in both main and embedded clauses (Martins, 2006, p. 342). Second, there are significant differences between the two stages of Portuguese with respect to the infinitive selected by causative verbs and direct perception verbs: while the canonical infinitive is selected by these classes of verbs in both stages of Portuguese (5a), the inflected infinitive is not attested in Old Portuguese in these contexts, but it is perfectly grammatical in present-day Portuguese (5b) (see also Sheehan, 2015, where a series of less categorical findings are presented); thus, examples like (5b) are not attested in pre-15th c. Portuguese, but are perfectly grammatical starting with the 15th c. (Martins, 2006).

(5) a. Mandei/ Vi os polícias *prender* o ladrão
sent/ saw the corps arrest.INF the thief
b. Mandei/ Vi os polícias *prender**em*** o ladrão
sent/ saw the corps arrest.INF.3PL the thief
'I made/I saw the policemen detain the thief'
(Martins, 2006, p. 327)

It appears that this distribution correlates with other features of the canonical infinitive in control or raising configurations. Thus, while in Old Portuguese verbal negation did not precede the infinitive in these structures, but rather occurred on the main predicate, in Modern Portuguese both the embedded infinitive and the selecting verb may be independently negated. Thus, while example (6a) is possible in both phases of Portuguese, (6b) is available only in Modern Portuguese. A similar characterizes pronominal clitics which, with few exceptions, undergo clitic climbing on the higher predicate in Old Portuguese; by contrast, in Modern Portuguese they either remain in situ and cliticize on the infinitive, or undergo clitic climbing to the matrix predicate. Thus, (7a) is attested in both stages of Portuguese, while (7b) is well-formed only in Modern Portuguese. This state of affairs is indicative of the fact that the syntactic structure of the infinitive was reduced in older stages of Portuguese: the structure [selecting verb + infinitive] seems to display the typical behaviour of *restructuring* (Rizzi, 1978) in Old Portuguese.

(6) a. O medico *não* o mandou beber vinho
the doctor not CL.ACC.M.3SG sent drink.INF wine
b. O medico mandou-o *não* beber vinho
the doctor sent=CL.ACC.M.3SG not drink.INF wine
'The doctor didn't send him to drink wine'
(Martins, 2006, p. 328)

(7) a. Mandou-*lho* entregar
sent.3SG=CL.DAT.M.SG=it.ACC give.INF
b. Mandou entregar-*lho*
sent.3SG give.INF=CL.DAT.M.3SG=it.ACC
'He/she sent to give it to him'
(Martins, 2006, p. 328)

Martins (2006) shows that these phenomena are indicative of a syntactic change, from a more reduced to a more extended functional structure, in the history of the Portuguese infinitive. For the analysis of the Romanian dialectal supine, we will keep in mind the idea that the functional structure of non-finite forms undergoes a diachronic process of enrichment.

2.1.2. Sardinian

Relevant data on the Sardinian inflected infinitive (8) are given especially by Jones (1992, 1993, 2003) and Miller (2003). In Sardinian, the inflected infinitive is devoid of temporal autonomy and does not have an inflectionally specific profile, being syncretic with a finite form, the imperfect subjunctive. This syncretism results from the common origin of these forms, the Latin imperfect subjunctive (Jones, 1993, p. 278).

(8) 'sing'

	Singular	Plural
1	*cantáre**po***	*cantáre**mus***
2	*cantare**s***	*cantáre**dzis***
3	*cantare**t***	*cantare**n***

(Jones, 1992, p. 298)

The difference between the two verbal forms is apparently given by the type of complementizer which introduces them and by the position of the subject. In (9a) the imperfect subjunctive appears in clause headed by the finite complementizer *ki*, and the subject is preverbal, while in (9b) the inflected infinitive is headed by *a*, and the subject is postverbal (Jones, 1993, p. 279). Word order differences of this type usually correlate with different V-raising options in the functional structure of the clause (V-to-I / V-to-C), a further potential difference between these two forms.

(9) a. non credío ki ***Juanne*** *ésseret* inoke
not thought.1SG that John be.SUBJ.IMPERF here
'I did not think that John was here'
(Jones, 1993, p. 279)
b. non kelio a *cantare**s*** ***tue***
not want1.SG to sing.INF.2SG you.NOM
'I don't want you to sing'
(Jones, 1992, p. 297)

Furthermore, the distribution of these two forms is not identical. The inflected infinitive is employed when its subject has independent reference (10a), but is usually excluded in obligatory control configurations (10b).

(10) a. devo accabbare custu travallu prima de ghiraret ***su mere***
must.1SG finish.INF this work before to return.INF.3SG the boss
'I must finish this job before the boss returns'
(Jones, 1993, p. 279)

b. ?provo a *travallare**po***
try.1SG to work.INF.1SG
'I am trying to work'
(Jones, 1993, p. 280)

2.1.3. Old Neapolitan

The Old Neapolitan inflected infinitive (analysed especially by Ledgeway, 2007, 2009, Vincent, 1998 and Miller, 2003) appears in two types of contexts (Ledgeway, 2007, p. 338–339). In non-obligatory control configurations, the inflected infinitive is also a personal infinitive, i.e. it can take its own subject (11a–b). In obligatory control configurations, the subject of the infinitive is obligatorily shared with the selecting predicate, and the infinitive is devoid of temporal independence (11c). In both distributional contexts, it is preceded by *a* or *de*, which have been analysed as complementizers. The inflected infinitive has specific forms only in the plural; its singular forms are syncretic with the canonical infinitive—see the Table in (2) above. According to Ledgeway (2007, p. 340–341), the paradigmatic pressure of the singular, which contained only forms syncretic with the canonical infinitive, determined the loss of the plural inflection of the infinitive.

(11) a. ave plazuto a li nuostri Diey de ***nuy*** *esserem**o*** in questa parte
has pleased DAT the our Gods of us be.INF.1PL in these parts
'it pleased our Gods for us to be in these parts'
(Ledgeway, 2009, p. 600)

b. per ***nuy*** *averem**o*** ordene
for we have.INF.1PL orders
'so that we may receive orders'
(Ledgeway, 2009, p. 922)

c. se nui avertevamo de le *andar**imo*** appriesso
if we considered of CL.ACC.3PL=go.INF.1PL after
non ne scapava nissciu(n)o
not CL.DAT.1PL=escaped not.one
'if we had intended to go after them, not one of them would have got away'
(Ledgeway, 2007, p. 338)

2.1.4. Southern Italian Dialects

Although traditional scholarship does not record the existence of the inflected infinitive in southern Calabrian varieties, Ledgeway (1998) has shown that the clauses headed by *mu/ma/mi* (< Lat. MODO) are infinitival (see also Miller, 2003, Ledgeway, 2007), in opposition to those headed by *ca-/chi-*, which are finite. The following arguments have been invoked for granting infinitival status to the modern reflexes of Lat. MODO (Ledgeway, 1998, 2007; see also Taylor, 2016 for a discussion of MODO in Nicoterese):

(i) the only possible word order is subject > MODO (12a), which indicates that MODO is not a complementizer, as complementizers are higher than the subject in the clausal hierarchy;
(ii) MODO can co-occur with another complementizer, namely *ca*, especially in hortative sentences (in (12b), *chimmu* < *ca* + *mu*);
(iii) clauses headed by MODO are devoid of temporal independence; their tense is anaphoric, i.e. fully determined by the tense specification of the higher selecting predicate.

(12) a. ***vostra*** ***mama*** mu vi *vidi* Cavaleri
your mother to CL.2PL see.INF.3SG gentlemen
'for your mother to see you, gentlemen'
(Zungri, *Fiori Selvatici*, 1894, p. 125, *apud* Ledgeway, 1998, p. 24)

b. vi promettu, si non vi pagu, ***chimmu*** moru schjettu!
CL.2PL promise.1SG if not CL.2PL play.1SG COMP-INF die.1SG bachelor
'I promise you, if I don't pay you, (it is my whish) that I may die a bachelor'
(Siderno, *Filocamo*, 1984, p. 41, *apud* Ledgeway, 1998, p. 30)

Thus, southern Calabrian MODO is an infinitival marker, just like *a* and *de* in other Romance varieties, and the verbal form it introduces is similar to the inflected infinitive.

2.2. Non-Romance languages

The data on the inflected infinitive in non-Romance idioms are rather scant, hence probably incomplete. Forms considered as matching the Romance inflected infinitive have been recorded in Standard Greek and Romeyka (/Pontic Greek, a dialect of Greek spoken in north-eastern Turkey), Hungarian, Evenki, and Welsh.

2.2.1. Greek

With respect to Standard Modern Greek, Miller (2003) considers that the verbal form inflected for person and number agreement with the subject and preceded by *na* is quasi-infinitival, on a par with what was noted above for southern Calabrian. However, most scholars have analysed the *na*-structures as subjunctives which have diachronically replaced the infinitive. Miller (2003) supports his proposal with the following arguments:

(i) these structures appear in obligatory control configurations (13);
(ii) *weak cross-over effects* indicate that the subject of the *na*-forms is PRO (14);
(iii) the *na*-structure may be dominated by a determiner/article (14).

(13) a. i Maria prospathi-s-e *na* *diavas-i*
the Maria.NOM.SG try.PST.3SG to read.3SG
'Mary tried to read'

b. ? i Maria prospathise *na* *divas-un*
the Maria.NOM.SG try.PST.3SG to read.3PL
'Mary tried for them to read'
(Terzi, 1997, p. 338)

(14) pion$_i$ nevriaz-i ***to*** PRO$_i$ *na* *plen-i* to aftokinito (tu) t$_i$
whom upset.3SG the to wash.3SG the car his
'who does washing his/the car upset'
(Terzi, 1997, p. 346)

Romeyka presents two features which distinguish its infinitival system from that of Standard Modern Greek (Sitaridou, 2014): (i) the canonical and the personal infinitive (i.e. the infinitive that may take its own subject) have been preserved, and (ii) there emerged a novel form, the inflected infinitive (15).

(15) 'say'

	Singular	Plural
1	*ipin**a***	*ipin**ame***
2	*ipin**es***	*ipin**ete***
3	*ipin**e***	*ipin**ane***

Sitaridou (2014) accounts for the emergence of the Romeyka inflected infinitive through the influence of the Caucasian Sprachbund on this Greek dialect.

2.2.2. Hungarian

As shown by Miller (2003), Hungarian possesses a canonical infinitive, whose ending is *–ni*, and an inflected infinitive, in the structure of which the morpheme *–ni* is followed by person and number agreement markers. The inflected infinitive has been attested since Old Hungarian. While the canonical infinitive has a controlled PRO subject (16a), the subject of the inflected infinitive is either overtly realised or null (i.e. *pro*) (16b):

(16) a. sikerült [PRO *kinyit-ni* az ajtó-t]
succeeded open.INF the door.ACC
'opening the door succeeded'
b. sikerült [pro *kinyit-n-om* az ajtó-t]
succeeded open.INF.1SG the door.ACC
'I succeeded in opening the door'
(Kiss, 1987, p. 222)

2.3. The origin of the inflected infinitive

Miller (2003) identifies two general sources for the inflected infinitive: the purpose subjunctive (in Romance and Balkan languages) and the adjunction of pronominal elements on nominalizations (in Hungarian, West Greenlandic, and Welsh). However, the analysis of a bigger number of languages shows that the sources of the inflected infinitive are more diverse.

2.3.1. The inflected infinitive originating from other verb forms

2.3.1.1. At least three hypotheses have been put forward for the origin of the Portuguese inflected infinitive (see Pires, 2002; Miller, 2003; Scida, 2004; Carvalho, 2015):

(i) José Maria Rodrigues (1913) claims that the inflected infinitive directly descends from the Latin imperfect subjunctive, both with respect to its form (17), and with respect to some of its functions; this "subjunctive" remained in use until the 15th–16th centuries (Ledgeway, 1998, p. 6).

(17) Lat. AMAREMUS > Ptg. amar-mos
love.INF.1PL
'love'

(ii) Theodoro Henrique Maurer (1984) claims that the origin of the inflected infinitive is the personal infinitive; in other words, the inflected infinitive emerged analogically and spontaneously from the personal infinitive with a nominative subject.

(iii) Gamillscheg (1970), also followed by Miller (2003), puts forward a mixed hypothesis, according to which the inflected infinitive resulted from the overlapping between the Latin imperfect subjunctive and the Romance infinitive in specific contexts:

(18) a. Lat. Placuit (nōbis) *vende-re*
pleased.3SG we.DAT sell.INF
'it was agreeable (to us) to sell'
b. VLat. Placuit nobis ***ut*** *venderemus*
pleased.3SG we.DAT COMP sell.CONJ.IMPERF.1PL
'it was agreed that we sell'
(Roberts, 1953–1957, p. 30–31)
c. VLat. Placuit *venderemus*
pleased sell.SUBJ.IMPERF.1PL
'It was agreed that we sell'

d. Ptg. agradou-nos *vendermos*
pleased.3SG-us sell.INF.1PL
'it pleased us to sell'

As shown by Miller (2003), the Latin infinitive (18a) and imperfect subjunctive (18b) were functionally equivalent and occurred in free variation in many texts. Since Early Latin, the complementizer *ut* ('to, in order that/to') was frequently omitted as in (18c) (see Pires, 2002, p. 145). Accordingly, at the basis of the Portuguese inflected infinitive lie structures like (18c), the diachronic change being favoured by the formal resemblance of the Latin and Portuguese canonical active infinitive (Lat. *vendere*, Ptg. *vender*) and by other common contexts of occurrence.

2.3.1.2. The source of the Old Neapolitan inflected infinitive is the Latin pluperfect indicative (Loporcaro, 1986; Ledgeway, 1998, p. 6; Martin Maiden, p.c., expresses serious doubts about the accuracy of this hypothesis, arguing that the inflected infinitive is built with the imperfective stem and not with the perfective stem, specific to the pluperfect). Interestingly, in Old Neapolitan all non-finite forms also had inflected variants, albeit not used with the same frequency for all persons (Loporcaro, 1986, p. 173–174).

(19) AMA(VE)RAMU(S) > *amàramo* 'we had loved' > *amare-mo* /a'marəmə/ 'love.INF.1PL'

2.3.1.3. The origin of the Romeyka inflected infinitive is the canonical infinitive. Sitaridou (2014) puts forward the following scenario depicting this process: the contrafactive form *ixa* ('I had') plus the infinitive is attested in the medieval period; appearing in strict adjacency to the verb *ixa*, the infinitive develops analogic inflection, identical to the aorist of *ixa* (20). Analogy was also favoured by the formal identity between the canonical infinitive and the third person form of the aorist. Subsequently, the inflected infinitive spread as a complement of modal verbs and, due to the fact that Romeyka does not possess complementizers, in other contexts as well (as a complement of volitional, causative and perception verbs).

(20) a. ixe ipin*a*
had.3SG say.AOR.INF.1SG
'If I had said'
b. ixe ipin*es*
had.3SG say.AOR.INF.2SG
'If you had said'

2.3.2. The inflected infinitive originating from other classes of words

2.3.2.1. The Welsh inflected infinitive is the result of the reanalysis of some inflecting prepositions as infinitive agreement markers (21b) (Miller, 2004). Welsh does not have an infinitive form with dedicated inflectional marking, but it does have verbal nouns which are sometimes accompanied by the preposition *i* ('to', 'for'). The inflected infinitive thus resulted from the merger between the marker *i*, agreement markers and the verbal noun; the entire complex possesses person inflection and the preposition *i* is reanalysed as an infinitival marker (22).

(21) a. i-daw 'to him' (Middle Welsh)
b. i-ddo 'to-3SG.M' (Modern Welsh)

(22) death y dyn [*i-ddynt* ei *gweld* hi]
came the man to.3PL 3SG.F see.NONFIN her
'the man came so they could see her'
(Tallerman, 1998, p. 119)

2.3.2.2. Finally, the source of the Evenki inflected infinitive (23b) is the marker of nominal possession (23a), which was reanalysed as an agreement marker (Miller, 2003).

(23) a. Possessed nouns (Nedjalkov, 1995, p. 443; 1997, p. 143)

*d'u-**v***	'my house'	*d'u-**vun***	'our house'
*d'u-**s***	'your house'	*d'u-**sun***	'your house'
*d'u-**n***	'his/her house'	*d'u-**tyn***	'their house'

b. Possessed *–raki–* formation (*–raki–* = nonfinite suffix; *baka–* 'find')

*baka-raki-**v***	'find.I'	*baka-raki-**vun***	'find.we'
*baka-raki-**s***	'find.you'	*baka-raki-**sun***	'find.you'
*baka-raki-**n***	'find.he/she'	*baka-raki-**tyn***	'find.they'

2.4. Results and problems

From this brief survey of the inflected infinitive and of its origin, we can draw a few more general observations:

(i) not only the infinitive, but also other non-finite verbal forms have inflected/(subject) agreeing variants; in what follows, we will show that the Romanian supine is such a form with a non-inflected and an inflected variant;

(ii) the source of the Romance inflected infinitive is not the canonical infinitive, but finite forms (the subjunctive, the indicative); the inclusion of these forms in the class of 'infinitives' is due to their distributional (syntactic) rather than inflectional properties;

(iii) of the analysed languages, it appears that the inflected infinitive developed out of the canonical infinitive only in Romeyka and Hungarian (the label 'inflected infinitive' thus seems most appropriate when applied to these languages); we will show that the Romanian inflected supine is an extension of the canonical supine, a fact which draws Romanian closer to Greek varieties or Hungarian rather than to the Romance languages.

Furthermore, in view of the data analysed, one may wonder what a non-finite form is and how an 'infinitive' can be defined. How is it possible to distinguish an inflected infinitive from a subjunctive in view of the fact that both forms are inflected and may assign nominative case to the subject? It is true that the canonical infinitive is 'non-finite' in the morphological sense (i.e. it does not display number and person agreement with the subject) (see Ledgeway, 2007, p. 336 for the concept of 'morphological finiteness'), but the inflected infinitive is morphologically finite. Potential answers to these questions may be given if we adopt a scalar view on finiteness, as proposed by Ledgeway (1998, p. 8), cf. (24).

(24)

a.	[+ Tense, + Agr]	→	finite clauses (past, present, future)
b.	[+ Tense, − Agr]	→	personal infinitive (with distinct subject)
c.	[− Tense, + Agr]	→	inflected infinitive (with controlled subject)
d.	[− Tense, − Agr]	→	canonical infinitive

In this representation, (a) and (d) represent the unmarked options available in many languages, while (b) and (c) represent points of significant cross-linguistic variation (see, for details, Ledgeway, 2000, 2007). In the next section, we will also identify the position of the Romanian supine in this typology.

3. The Romanian supine: standard vs dialectal

It is a well-known fact that the Romanian supine is a non-finite form *stricto sensu*, i.e. it does not display morphological variation and, in general, does not accept a lexical subject, with a few exceptions (Pană Dindelegan, 2011; Dragomirescu, 2011). Its distribution is limited to a few well delimited syntactic contexts (see Pană Dindelegan, 2008, 2013; Dragomirescu, 2013a,b). The Romanian verbal supine has the following relevant syntactic properties: it may take an accusative direct object (25a), and it cannot combine with pronominal clitics (25b), clausal negation (25c), and clitic adverbials (25d). Pronominal clitics, negation and clitic adverbs obligatorily undergo raising to the higher selecting predicate (25e).

(25) a. Termină *de* *scris* ***articolul.***
finishes DE$_{SUP}$ write.SUP article.DEF.ACC
'He/She finishes writing the article'

b. *Termină *de* ***îl*** *scris.*
finishes DE$_{SUP}$ CL.ACC.M.3SG write.SUP

c. *Termină *de* ***nu / ne-*** *scris* articolul.
finishes DE$_{SUP}$ not write.SUP article.DEF.ACC

d. *Termină *de* ***mai*** *scris.*
finishes DE$_{SUP}$ more write.SUP

e. ***Nu îl*** ***mai*** termină *de* *scris.*
not CL.ACC.M.3SG more finishes DE$_{SUP}$ write.SUP
'He/She hasn't yet finishing writing it'

In some varieties of Romanian spoken in The Republic of Moldova, Ukraine and north-eastern Romania, the supine behaves differently:

(i) it has a wider distribution than in Standard Romanian;
(ii) it may combine with pronominal clitics, clausal negation, and clitic adverbials in certain contexts;
(iii) it may reflect agreement with the subject when it is selected by the verb *trebui* ('must, have to') or when it appears in *tough*-constructions.

3.1. Combination with pronominal clitics

The ability of the supine to host pronominal clitics in these Romanian varieties has been recorded by Gabinschi (2010) and analysed by Dragomirescu & Hill (2014) and Dragomirescu (2015). This property manifests itself in the following contexts:

(i) after modal verbs such as *a avea* ('have') (with a personal paradigm), *a trebui* ('must, have to'), *a putea* ('can, be able to') (used as impersonal verbs):

(26) a. Rusia are *de* ***ne*** *plătit* daune
Russia has DE$_{SUP}$ CL.ACC.1PL pay.SUP compensation.PL
'Russia has to pay compensations to us' (historia.ro)

b. Avem *de* ***ne*** *plătit* impozitele
have.PRES.1PL DE$_{SUP}$ CL.ACC.1PL pay.SUP tax.PL
'We have to pay our taxes' (www.bistriteanul.ro)

c. mai aveți *de* ***îi*** *adus* pe mama
still have.PRES.2PL DE$_{SUP}$ CL.ACC.3PL bring.SUP DOM mother
și tata lui Liliana
and father LUI.GEN Liliana
'You still need to bring Liliana's mother and father' (ziarulnational.md)

(27) a. Trebuie *de* ***le*** *făcut* observație urgent
must DE$_{SUP}$ CL.ACC.3PL make.PPLE observation urgently
'One must urgently let them know' (inprofunzime.md)

b. trebuie *de* ***le*** *lăsat* poarta deschisă spre plecare
must DE$_{SUP}$ CL.ACC.3PL leave.PPLE door open for leaving
'one must let the door open for them to leave' (m.publica.md)

c. Trebuie identificat persoane influente și *de*
must identify.SUP/PPLE persons influent.PL and DE$_{SUP}$
le *convins* să vină în board
CL.ACC.3PL convince.SUP SĂ$_{SUBJ}$ come in board
'One must identify influential persons and make them join the board' (www.civic.md)

(28) a. cîte argumente se poate *de*
how.many arguments CL.REFL.IMPERS can DE_{SUP}
le *adus* contra lu Ghimpu
CL.ACC.3PL bring.SUP against LUI.GEN Ghimpu
'how many arguments can one bring against Ghimpu?' (www.publika.md)

b. se poate *de* ***le*** *aruncat*
CL.REFL.IMPERS can DE_{SUP} CL.ACC.3PL throw.away.SUP
'one can throw them away' (www.publika.md)

(ii) after aspectual verbs such as *a se apuca de* ('start'), *a termina* ('finish'), *a se opri* ('stop'):

(29) a. mă gîndesc să mă apuc
CL.REFL.1SG think.PRES.1SG $SĂ_{SUBJ}$ CL.REFL.1SG start.PRES.1SG
de ***le*** *citit*
DE_{SUP} CL.ACC.3PL read.SUP
'I am thinking of starting reading these' (jurnalul-unei-cititoare.blogspot.com)

b. după ce termini *de* ***le*** *arătat* camerele
after.what finish.PRES.2SG DE_{SUP} CL.ACC.3PL show.SUP rooms.DEF.ACC
'after you finish showing them the rooms' (hd.portaltv.ro)

c. nu m-am oprit *de* ***le*** *luat*
not CL.REFL.1SG=AUX.PERF.1SG stop.PPLE DE_{SUP} CL.ACC.3PL take.SUP
'I did not stop taking them' (www.naturaplant.ro)

(iii) after conative verbs such as *a încerca* ('try'):

(30) ca aceste răspunsuri să merite
that these answers $SĂ_{SUBJ}$ worth.SUBJ.3PL
de încercat *de* ***le*** *căutat*
DE_{SUP} try.SUP DE_{SUP} CL.ACC.3PL look.for.SUP
'in order for these answers to be worth looking for' (www.opinii.md)

(iv) after *e greu de* (i.e. '*tough*-constructions'):

(31) a. eu cred că aestea mici e mai greu
I believe that these little is more tough
de ***le*** *făcut*
DE_{SUP} CL.ACC.3PL make.PPLE
'I think that these little ones are tougher to make' (www.torrentsmd.com)

b. bune sfaturi, greu *de* ***le*** *urmat*
good advice.PL tough DE_{SUP} CL.ACC.3PL follow.SUP
'good advice, tough to follow' (blogs.fanbox.com)

(v) after adjectives taking complements introduced by *de*:

(32) demne *de* ***le*** *urmat*
worthy.F.PL DE_{SUP} CL.ACC.3PL follow.SUP
'worthy of following them' (ro-ro.facebook.com)

(vi) in topic predicate fronting constructions:

(33) că *de* ***le*** *pus* în geantă, tot vreau
that DE_{SUP} CL.ACC.3PL put.PPLE in purse still want.IND.PRES.1SG
să le pun de vreo săptămînă
$SĂ_{SUBJ}$ CL.ACC.F.3PL put.PPLE for a week
'because as for putting them in my purse, I wanted to put them for a week'
(www.miresici.ro)

These examples also bear witness to another important feature of the supine in the varieties under investigation, namely the extension of its distribution in contrast to Standard Romanian. The supine may be selected by the modal verb *a putea* ('can, be able to') (used impersonally) and by the conative verb *a încerca* ('to try'). Furthermore, the modal verb *a trebui* ('must, have to') always selects a *de*-supine, in contrast to the standard language, in which *trebui* selects a bare supine (this representing the only context in which the verbal supine is not introduced by *de*) or a participle (see, for details, Sandfeld & Olsen, 1936, p. 281; Rosetti, 1968, p. 258; Lombard, 1974, p. 301; Neamțu, 1980, p. 512–513; Pană Dindelegan, 2007, p. 170–171, 2011, p. 121; Dragomirescu, 2013a, p. 36–38, 2015).

3.2. Combination with verbal negation

While the Standard Romanian supine combines only with the prefixal negator *ne–*, but not with the freestanding negator *nu* (see also Cornilescu & Cosma, 2010 for a different interpretation of prefixal supine negation), in the north-eastern varieties the supine is compatible with the freestanding negator *nu*:

(34) a. Sînt multe de spus, multe *de* ***nu*** *le* *spus*
are many DE$_{SUP}$ say.SUP many DE$_{SUP}$ not CL.ACC.3PL say.SUP
'There are many things to be said and many things not to be said' (sorinels.blogspot.ro)

b. trebuia *de* ***nu*** *le* *pus* pampers
need.IMPERF.3SG DE$_{SUP}$ not CL.ACC.3PL put.PPLE pampers
'It was necessary for us not to put them in pampers' (hainutebebe.com)

3.3. Combination with clitic adverbs

In contrast to the standard variety, in the dialects analysed the supine may combine with aspectual clitic adverbs:

(35) Așa că trebuie de le lăsat poarta deschisă
so that must DE$_{SUP}$ CL.ACC.3PL leave.SUP door open
spre plecare și *de* *nu-i* ***mai*** *netezit* pe bășcălie
for leaving and DE$_{SUP}$ not=CL.ACC.3PL more protect.SUP on mockingly
'One must leave the gate open for them to leave and not to mockingly protect them anymore' (m.publica.md)

3.4. The agreeing supine

Although in Standard Romanian the supine does not display agreement in any context, in the analysed varieties after the verb *a trebui* ('must, have to') the supine displays gender and number agreement with 3rd person subjects (the 1st and 2nd person subjects are excluded from the agreeing configurations), irrespective of the position of the subject, i.e. raised to the main clause (36a–b) or in post-supine position (36c–e); gender and number agreement is also attested in *tough*-constructions (37).

(36) a. [situația]$_{F.SG}$ trebuie *de* *analizată*$_{F.SG}$
situation must DE$_{SUP}$ analyse.SUP.F.SG
'the situation must be analysed' (www.dejure.md)

b. Totuși, [orice întrebare, temere, propunere]$_{F.SG}$
anyway any question fear proposal
trebuie *de* *discutată*$_{F.SG}$ cu medicul
must DE$_{SUP}$ discuss.SUP.F.SG with physician.DEF.ACC
'Anyway, any question, fear, proposal must be discussed with your physician' (odoras.com)

c. că trebuie *de* *rezolvată*$_{F.SG}$ [această problemă]$_{F.SG}$
that must DE$_{SUP}$ solve.SUP.F.SG this problem
'that this problem must be solved' (protv.md)

d. trebuie *de* ***făcută***$_{\text{F.SG}}$ [o cosmetică ușoară]$_{\text{F.SG}}$
must DE$_{\text{SUP}}$ make.SUP.F.SG a cosmetics light.F.SG
'one must make a light cosmetics operation' (999.md)

e. trebuie *de* ***făcute***$_{\text{F.PL}}$ și cîteva [observații critice]$_{\text{F.PL}}$
must DE$_{\text{SUP}}$ make.SUP.F.PL also a.few observations critical
'one must also make a few critical observations' (books.google.md)

(37) are o muncă [grea]$_{\text{F.SG}}$ *de* ***făcută***$_{\text{F.SG}}$
has a job hard.F.SG DE$_{\text{SUP}}$ make.F.SG
'He has a hard job' (gandul.md)

3.5. Results and problems

As we have seen in this section, the supine of the north-eastern varieties fundamentally contrasts with the Standard Romanian supine on the following points: (i) the extension of its distribution, (ii) its compatibility with pronominal clitics, the verbal negator *nu* and the aspectual clitic adverb *mai*, and (iii) gender and number agreement. In the next section, we set the evolution of the Romanian supine against the evolution of the inflected infinitive in other languages, and we put forward a formal analysis which accounts for the present-day behaviour of the supine in the north-eastern varieties of Romanian.

4. Analysis

In the analysis that follows, we adopt the currently accepted generative clausal structure, according to which clausal structure is split into three layers: the CP-layer (the functional domain of the complementizer, which accommodates complementizers, *wh*-phrases and other elements displaced to the left periphery), the IP-layer (the functional domain which hosts mood-tense-aspect projections and the pronominal clitic field; the projection of this domain is also responsible for nominative assignment), and the *v*P-layer (the lexical domain, where the verb and the core arguments are merged). Internal arguments are merged and case-marked in the lexical domain. By contrast, the external argument (the subject), although generated in the lexical domain (Koopman & Sportiche, 1991), is dependent on the projection of the TP phrase (included in the IP-domain) for nominative assignment (Chomsky, 1981; see Cornilescu, 2000 and Stan, 2005 for Romanian).

4.1. Standard Romanian supine

The syntactic diagnostics reviewed above (absence of subject, incompatibility with verbal negation, pronominal clitics and clitic adverbs) indicate that the supine has a reduced functional structure—cf. many proposals about structure of imperatives in many languages—, as proposed in (38):

(38)

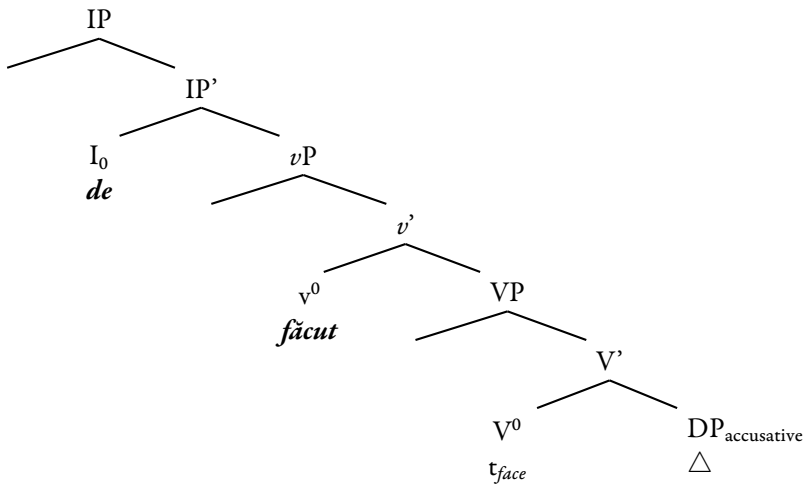

According to this representation, in the functional structure of the supine the C-domain is not projected at all, and the I-domain (which, in Romanian, accommodates the negation phrase, the clitic-hosting person phrases, and the mood, tense, and aspect phrases ordered as such—see, for details, Nicolae, 2015) is defective: the NegP, the TP (responsible for nominative assignment) and the pronominal-clitic-hosting PersP are absent, the entire I-domain of the supine being occupied by the marker *de*. By contrast, the lexical domain *v*P is fully projected, as shown by the fact that the supine may take accusative direct objects (generated as sisters to V) and dative indirect objects (*S-a apucat* [*de trimis cadouri* ***copiilor***$_{\text{dative}}$]$_{\text{supine}}$ 'He started sending gifts to the children'); indirect objects are also generated in the *v*P-domain, as specifiers of an Applicative phrase (ApplP) (i.e. *v* > Appl). The absence of the subject in (non-raising) supine configurations follows from the absence of the TP-projection in the functional structure of the supine: without a TP-projection, nominative assignment is not available, and the existence of a caseless nominal violates *The Case Filter* (Chomsky, 1981).

4.2. Dialectal supine

In contrast to the Standard Romanian supine, the dialectal supine has developed a richer functional structure, as shown in (39):

(39)

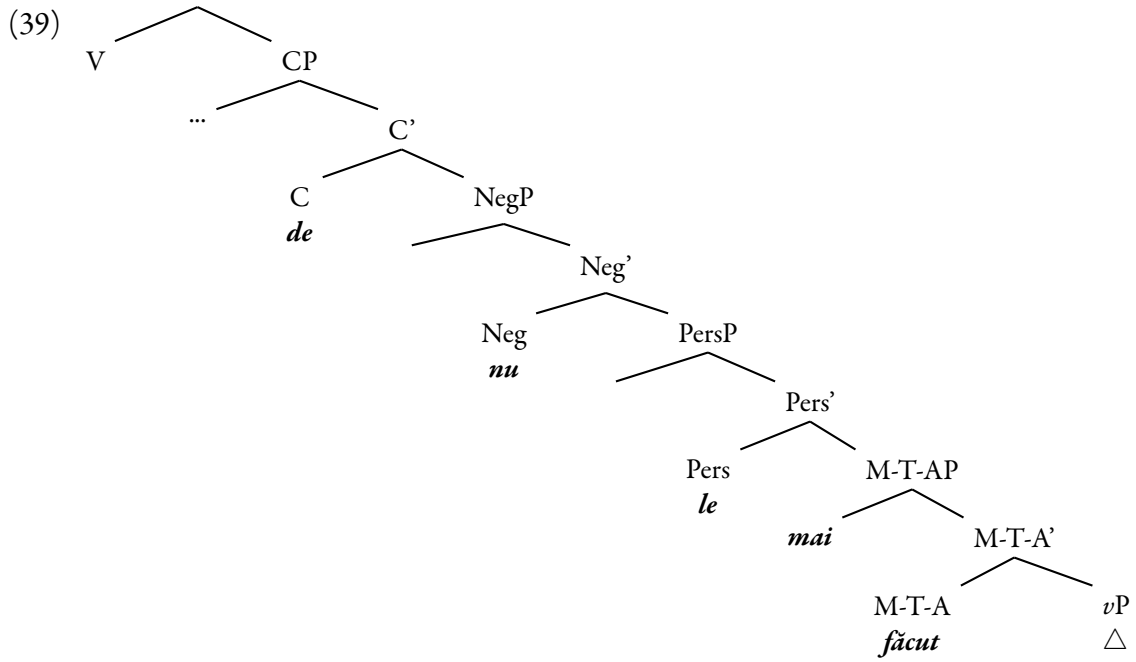

The functional structure of this supine is thus more similar to that of the finite clause, in which all functional layers, CP, IP and *v*P, are projected. The marker *de* has been pushed upwards in the structure, becoming a C-head; thus, in these varieties, we witness the reanalysis of this inflectional element as a complementizer. Furthermore, it appears that the C-domain has developed a left periphery which may accommodate focused and topicalized constituents (40) (Hill & Dragomirescu, 2014). However, these examples are ambiguous, because the boldfaced constituents can be also interpreted as modifying the main verb.

(40) a. *și* *trebuie* [***cumva*** *de* *le* *adus*]
and must somehow DE$_{\text{SUP}}$ CL.ACC.3PL bring.SUP
ca *nimeni* *să* *nu* *știe*
that nobody SĂ$_{\text{SUBJ}}$ not know.SUBJ.3SG
'and one must bring them somehow, in order for no one to know' (unimedia.info)

b. Trebuie [***la*** ***bot*** *de* *dat*]
must at mouth DE$_{SUP}$ give.PPLE
'One must hit them in the mouth' (www.timpul.md)

The I-domain is richer than in the standard language, accommodating at least the following phrases (specific to finite clauses with a fully articulated functional domain): the NegP, which hosts the clausal negator, the PersP (/Person-field), which accommodates pronominal clitics, and the AspP (/an Asp-field, *à la* Cinque, 1999), responsible for the merger of aspectual clitic adverbs. In the data examined so far, we have not encountered supines with their own nominative subject distinct from the subject of their selecting verb; thus, there is no significant empirical evidence for a nominative-assigning TP. In conclusion, while the functional structure of the dialectal supine is obviously richer, it is, however, impoverished in certain respects when compared to the structure of fully articulated finite clauses.

The full CP-status of the dialectal supine is further confirmed by the fact that it may undergo CP–topicalization:

(41) a. dar [*de* *le* *adus*]$_i$ trebuie t$_i$
but DE$_{SUP}$ CL.ACC.F.3PL bring.PPLE must
'but bring them, one must' (www.realizat.com)
b. [*De* *le* *scris*]$_i$ nu e greu t$_i$,
DE$_{SUP}$ CL.ACC.F.3PL write.PPLE not is hard
am adăugat una
AUX.PERF.1SG write.PPLE one
'writing them isn't hard, I added one' (forum.softpedia.com)

4.3. The supine on the finiteness scale

The analysis of the dialectal supine from the perspective of the finiteness scale (24) put forward by Ledgeway (1998 and ssq.) indicates that this form behaves exactly like the Romance inflected infinitive, in that it displays all the features of a finite clause, except for the ability to take its own lexical subject. Consequently, the dialectal supine is characterized as [− Tense, + Agreement], which indicates that its I-domain, although featuring at least a NegP, a PersP (/Person-field), an AspP (/Asp-field), is still defective, i.e. its nominative-assigning TP is absent. In other words, the dialectal supine is morphologically finite (i.e., it displays morphological agreement), but syntactically non-finite (i.e., it is unable assign nominative case) (see Ledgeway, 2007).

5. Conclusions

This paper has examined the behaviour of the inflected supine attested in the north-eastern varieties of Romanian against the behaviour of the inflected infinitive attested in various Romance and non-Romance languages.

The analysis presented above allows us to formulate a few conclusions which concern, on the one hand, the category of 'finiteness' and its diachronic behaviour, and, on the other hand, the diachronic changes affecting the Romanian supine.

(i) Owing to its array of heterogeneous morphological, syntactic and semantic features, 'finiteness' is one of the least understood linguistic concepts (Ledgeway, 2007). Furthermore, the diachronic changes affecting it are also incongruous. For example, in the passage form Old to Modern Neapolitan, the inflected infinitive has been replaced by the personal and canonical infinitives, while the Romanian supine, which has been morphologically invariable and had a reduced functional structure, has become an inflected 'non-finite' form with an enriched functional structure in the dialects examined. Thus, diachronically, the degree of finiteness of a certain verbal form may become enriched or impoverished.

Furthermore, it is clear that the label 'infinitive' covers forms with a different internal structure in different languages.

(ii) As stressed in Section 2.4, the idea that the Romance inflected infinitive does not originate from the canonical infinitive, but rather from finite forms (subjunctive, indicative) is largely accepted. The inflected infinitive emerges from the canonical infinitive in non-Romance languages (Romeyka, Hungarian). From this perspective, Romanian is drawn closer to the non-Romance languages discussed here by its dialectal inflected supine, which emerged from the canonical supine.

(iii) However, from the perspective of the diachrony of non-finite forms, there are however similarities between Romanian and other Romance languages. Consider the Portuguese canonical infinitive: in Old Portuguese, this form was not compatible with pronominal clitics and clausal negation (which underwent raising to the higher predicate), while the Modern Portuguese inflected infinitive is compatible with both negation and pronominal clitics. The Romanian supine is undergoing a similar path of diachronic change, as synthesized in (iv) below.

(iv) The diachrony of the Romanian supine obviously involves an enrichment of the functional structure: projections like Negation, Person, and Aspect which are absent in the functional structure of the Standard Romanian supine become available in the north-eastern varieties. Agreement in contexts in which the supine is selected by the verb *a trebui* ('must, have to') or in *tough*-constructions, albeit poorly attested, indicates that acquisition of a full set of *phi*-features by the supine is well underway. Gender agreement makes the Romanian supine different from other non-finite forms in the Romance languages which show person and number agreement. The diachrony of the Romanian supine thus indicates that one possible path of syntactic change is enrichment of functional structure. This conclusion is somewhat surprising judging from what we know about syntactic change: traditional wisdom insists on the diachronic reduction of syntactic structures (cf., for example, Harris & Campbell, 1995, Chapter 7, *Processes that simplify biclausal structures*); the diachrony of the inflected non-finite forms illustrates the very opposite situation: enrichment of syntactic structure.

(v) The supine marker *de* has an interesting diachronic path. At the point at which the ambiguous (verbal-nominal) supine grammaticalizes as a verbal supine, the preposition *de* is reanalysed as an inflectional head (Dragomirescu, 2013a,b), following a familiar path of grammaticalization, identified, for example, in the grammaticalization of the Dutch *te*-infinitive (Ijbema, 2002). The enrichment of the functional structure of the supine in the dialects triggers the reanalysis of the inflectional marker *de* as a complementizer: in other words, from the perspective of the representations in (38) and (39), the marker *de* an I-element in Standard Romanian, is "pushed up" and reanalysed as a C-head in the dialects. This path of diachronic change (inflectional marker > complementizer) is in agreement with the theory of syntactic change put forward by Roberts & Roussou (2003), according to which grammaticalization involves movement and subsequent reanalysis to the left, i.e. in a hierarchically higher position.

Acknowledgements

We would like to express our gratitude to the following colleagues who read our paper or discussed with us various problems addressed here: Adam Ledgeway, Martin Maiden, Gabriela Pană Dindelegan, and David Pesetsky. The first draft of the paper was presented at the MIT *LingLunch* on April 7, 2016; we are grateful to the MIT colleagues for their comments and suggestions.

Bibliography

Bentley, D. (2014). *On the personal infinitive in Sicilian*, in: P. Benincà, A. Ledgeway, N. Vincent (eds), *Diachrony and Dialects. Grammatical Change in the Dialects of Italy*, Oxford University Press, Oxford, p. 96–115, Crossref.

Bossaglia, G. (2013). *Inflected/Non-inflected Infinitive Alternation in Causative and Perception Constructions of Contemporary European Portuguese: A Corpus-based study*, in "Procedia – Social and Behavioral Sciences", vol. 95, p. 220–230, Crossref.

Carvalho, M.J. (2015). *Para a história do infinitive flexionado português: uma abordagen semântico-pragmática*, in "Zeitschrift für romanische Philologie", vol. 311, no. 3, p. 664–689, Crossref.
Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
Cinque, G. (1999). *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*, Oxford University Press, Oxford.
Cornilescu, A. (2000). *The double subject construction in Romanian*, în: V. Motapanyane (ed.), *Comparative Studies in Romanian Syntax*, Elsevier, Amsterdam / Lausanne / New York / Oxford / Shannon / Singapore / Tokyo, p. 83–133.
Cornilescu, A. & Cosma, R. (2010). *Remarks on the Romanian Verbal Supine and its German Equivalents*, talk given at *The Annual Conference of the Faculty of Foreign Languages and Literatures*, Universitatea din București, November 5–6.
Dragomirescu, A. (2011). *The subject of the supine clause in Romanian and A-chains*, in "Revue roumaine de linguistique", vol. LXI, no. 4, p. 371–392.
Dragomirescu, A. (2013a). *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic. Supinul*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.
Dragomirescu, A. (2013b). *Du latin au roumain. Une nouvelle hypothèse sur l'origine du supin en roumain*, in "Revue de linguistique romane", vol. 77, no. 305–306, p. 51–85.
Dragomirescu, A. (2015). *Utilizări dialectale ale supinului*, in: R. Zafiu, I. Nedelcu (eds.), *Variația lingvistică: probleme actuale. Actele celui de al 14-lea Colocviu al Departamentului de Lingvistică*, I, Editura Universității din București, București, p. 39–48.
Dragomirescu, A. & Hill, V. (2014). *A diachronic perspective on de-supine complements*, talk given at ACED, Universitatea din București, June 5–7.
Gabinschi, M. (2010). *Formele verbale nepredicative nonconjunctivale ale limbii române (pe marginea tratării lor în gramatica oficială)*, Chișinău.
Gamillscheg, E. (1970). *Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre* (= *Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil.-hist. Kl., 172. Bd., 6. Abhandlung.), Tubinger Beitrage zur Linguistik, Tubingen; 1st ed.: 1913.
Groothuis, K. (2015). *The inflected infinitive in Romance*, talk given at the workshop *Romance Syntax. Comparative and Diachronic Perspectives*, Universitatea din București, November 27–28.
Harris, A. & Campbell, L. (1995). *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.
Hill, V. & Dragomirescu. A. (2014). *De-supine complements in Romanian: a paradigmatic view*, talk given at LSRL 44, May 2–4.
Ijbema, A. (2002). *Grammaticalization and infinitival complements in Dutch*, LOT Publications, Utrecht, [online].
Jones, M.A. (1992). *Infinitives with specified subjects in Sardinian*, in: C. L Laeufer, T. A. Morgan (eds), *Theoretical analyses in Romance linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 295–309, Crossref.
Jones, M. A. (1993). *Sardinian syntax*, Routledge, London.
Jones, M. A. (2003). *Sintassi della lingua sarda: Sardinian syntax* (R. Bolognesi, Trans.), Condaghes, Cagliari.
Kiss, K. (1987). *Configurationality in Hungarian*, Reidel, Dordrecht – Boston, Crossref.
Koopman, H. & Sportiche, D. (1991). *The Position of Subjects*, in "Lingua", vol. 85, no. 2–3, p. 211–258, Crossref.
Ledgeway, A. (1998). *Variation in the Romance infinitive: the case of the Southern Calabrian inflected infinitive*, in "Transactions of the Philological Society", vol. 96, no. 1, p. 1–61, Crossref.
Ledgeway, A. (2000). *A Comparative Syntax of the Dialects of Southern Italy: A Minimalist Approach*, Wiley-Blackwell, Oxford.
Ledgeway, A. (2007). *Diachrony and Finiteness: Subordination in the Dialects of Southern Italy*, in: I. Nikolaeva (ed.), *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*, Oxford University Press, Oxford, p. 335–365.
Ledgeway, A. (2009). *Grammatica diacronica del napoletano*, Niemeyer, Tübingen.
Lombard, A. (1974). *La langue roumaine. Une présentation*, Éditions Klincksieck, Paris.
Loporcaro, M. (1986). *L'infinito coniugato nell'Italia centro-meridionale: ipotesi genetica e ricostruzione storica*, in "Italia dialettale", vol. 49, p. 173–140.
Madeira, A.-M. (1994). *On the Portuguese Inflected Infinitive*, in "UCL Working Papers in Linguistics", 6, p. 179–203.
Martins, A.M. (2006). *Aspects of infinitival constructions in the history of Portuguese*, in: R. Gess, D. Arteaga (eds), *Historical Romance Linguistics: Retrospective and perspective*, John Benjamins, Amsterdam, p. 327–355, Crossref.
Maurer, T.H., Jr. (1984). *O Infinito Flexionado Portugues: Estudo historico-descritivo*, Editora Nacional, Sao Paulo; 1st ed.: 1968.
Mensching, G. (2000). *Infinitive Constructions with Specified Subjects. A Syntactic Analysis of the Romance Languages*, Oxford University Press, Oxford.
Miller, D.G. (2003). *Where do conjugated infinitives come from*, in "Diachronica", vol. 20, no. 1, p. 45–81, Crossref.
Miller, D.G. (2004). *The origin of the Welsh conjugated infinitive*, in "Diachronica", vol. 21, no. 2, p. 329–350, Crossref.
Neamțu, G.G. (1980). *Despre construcția „a trebui + participiu"*, in "Limba română", vol. XXIX, no. 5, p. 511–514.
Nedjalkov, I.V. (1995). *Converbs in Evenki*, în: M. Haspelmath, E. Konig (eds), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms—adverbial participles, gerunds*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, p. 441–463.
Nedjalkov, I.V. (1997). *Evenki*, Routledge, London – New York.

Nicolae, A. (2015). *Ordinea constituenților în limba română: o perspectivă diacronică. Structura propoziției și deplasarea verbului*, Editura Universității din București, București.
Pană Dindelegan, G. (2007). *Din nou despre participiu şi supin*, in "Studii şi cercetări lingvistice", vol. LVIII, no. 1, p. 163–173.
Pană Dindelegan, G. (2008). *Supinul*, în: V. Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, p. 509–524.
Pană Dindelegan, G. (2011). *Din istoria supinului românesc*, in: R. Zafiu, C. Uşurelu, H. Bogdan Oprea (eds.), *Limba română – ipostaze ale variației lingvistice*, I, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, p. 119–130.
Pană Dindelegan, G. (2013). *The supine*, in: G. Pană Dindelegan (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 233–245.
Pires, A. (2002). *Cue-Based Change: Inflection and Subjects in the History of Portuguese Infinitives*, in: D. Lighfoot (ed.), *Syntactic Effects on Morphological Changes*, Oxford University Press, Oxford, p. 143–159, Crossref.
Raposo, E. (1987). *Case Theory and Infl-to-Comp: The Inflected Infinitive in European Portuguese*, in "Linguistic Inquiry", vol. 18, no. 1, p. 85–109.
Rizzi, L. (1978). *A restructuring rule in Italian syntax*, in: S. J. Keyser (ed.), *Recent Transformational Studies in European Languages*, MIT Press, Cambridge, MA, p. 113–158.
Roberts, I. & Roussou, A. (2003). *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge.
Roberts, K.S. (ed.) (1953–1957). *An Anthology of Old Portuguese*, Livraria Portugal, Lisbon.
Rodrigues, J. M. (1913). *O imperfeito do conjuntivo e o infinitivo pessoal no Portugues*, in "Academia das Sciencias de Lisboa: Boletim da Segunda Classe", 8, p. 72–93.
Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, Bucureşti.
Rouveret, A. (1980). *Sur la notion de proposition finie. Gouvernement et inversion*, in "Langages", vol. 14, no. 60, p. 75-107, [online].
Sandfeld, Kr. & Olsen, H. (1936). *Syntaxe roumaine. Emploi des mots à flexion*, I, E. Droz, Paris.
Scida, E. (2004). *The inflected infinitive in Romance languages*, Routledge, New York – London.
Sheehan, M. (2015). *Control of Inflected Infinitive in European Portuguese*, ms, [online].
Sitaridou, I. (2014). *The Romeyka infinitive. Continuity, contact and change in the Hellenic varieties of Pontus*, in "Diachronica", vol. 31, no. 1, p. 23–73, Crossref.
Stan, C. (2005). *Categoria cazului*, Editura Universității din București, București.
Tallerman, M. (1998). *The Uniform Case-licensing of Subjects in Welsh*, in "The Linguistic Review", vol. 15, no. 1, p. 69–133.
Taylor, C. (2016). *Aspects of Clause Structure in Nicoterese. A Descriptive Account*, PhD dissertation, University of Cambridge.
Terzi, A. (1997). *PRO and Null Case in Finite Clauses*, in "The Linguistic Review", vol. 14, no. 4, p. 335–360.
Vincent, N., (1998). *On the grammar of inflected non-finite forms (with special reference to Old Neapolian)*, in: L. Korzen, M. Herslun (eds), *Clause combining and text structure*, Samfundlitteretur, Copenhagen, p. 135–158.
Willis, C. (1971). *An essential course in Modern Portuguese* (Revised edition), Nelson, Hong Kong.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A54ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Originea formelor verbale „nonfinite” cu flexiune: infinitiv vs supin

Adina Dragomirescu[1,2]*, Alexandru Nicolae[1,2]*

[1] *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România*
[2] *Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, 010017 București, România*

Despre articol

Istoric:
Primit 1 iunie 2016
Acceptat 11 iunie 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
infinitiv cu flexiune
supin
schimbare diacronică
extinderea structurii sintactice

Rezumat

În acest articol ne ocupăm de două forme verbale care, deși considerate tradițional ca fiind „nonfinite”, prezintă flexiune/acord. Vom avea în vedere comportamentul și originea infinitivului cu flexiune din limbile romanice și din alte familii de limbi, pe care îl comparăm cu noul supin cu flexiune din limba română vorbită în nord-estul teritoriului românesc (Republica Moldova, Ucraina și nord-estul Moldovei). Scopul acestei cercetări este acela de a identifica traseele comune de evoluție a acestor forme verbale și de a propune o analiză formală pentru această transformare diacronică. Din perspectivă diacronică, analiza noastră arată că structura formelor nonfinite se poate extinde, o concluzie diferită de abordările tradiționale, care susțin în general că structura funcțională se simplifică diacronic. Traseul pe care îl propunem oferă sugestii și pentru analiza modificării statutului sintactic al mărcii de supin *de* în diacronie.

1. Introducere

În acest articol vom prezenta cele mai semnificative date lingvistice legate de infinitivul cu flexiune din limbile romanice și din limbi din afara familiei romanice, concentrîndu-ne asupra originii și a evoluției acestor forme, așa cum reies acestea din bibliografie. După aceea, ne vom îndrepta atenția asupra unor utilizări speciale, recente, ale supinului în graiul moldovenesc din Republica Moldova, Ucraina și nord-estul României[1]. Aceste utilizări apropie supinul românesc de infinitivul cu flexiune din alte varietăți romanice. În fine, vom propune un scenariu care să explice atît inovațiile din morfosintaxa supinului românesc (extinderea structurii sale funcționale), cît și recategorizarea diacronică a mărcii de supin *de*.

Pornind de la datele pe care le vom prezenta, întrebările la care ne propunem să răspundem sînt următoarele:

(i) în ce măsură este justificată includerea acestor forme verbale în categoria ‘nonfinit’?;
(ii) care este relevanța originii și a evoluției acestor forme pentru comportamentul lor morfosintactic?;
(iii) prin ce se definește infinitivul (și formele nonfinite în general): prin proprietățile legate de control, prin capacitatea de a avea subiect sau prin morfologie?;
(iv) schimbările diacronice care afectează aceste forme conduc și la procese de gramaticalizare (în sens strict)?

Am ales să comparăm supinul românesc cu infinitivul cu flexiune din alte limbi deoarece, dintre formele verbale nonfinite din română, numai supinul tinde să-și atașeze mărci flexionare, infinitivul rămînînd neflexibil sub aspectul flexiunii de persoană și de număr. Analiza supinului românesc este utilă pentru a avea o imagine de ansamblu asupra conceptului ‘finit’, un concept încă destul de puțin înțeles în teoria sintactică, și asupra evoluției diacronice a acestei categorii (vezi Ledgeway, 2007; Vincent, 1998).

*Adrese de corespondență: *adina_drag@yahoo.com*, *nicolae_bibi@yahoo.com*.

[1] În acest articol, vom folosi cu supin exemple extrase de pe internet, însă am identificat structuri de acest tip și în corpusul personal al Valentinei Cojocaru și în corpusul inclus în lucrarea Klaus Bochmann (Hrsg.) (2004). *Gesprochenes Rumänisch in der Ukraine. Soziolinguistiche Verhältnisse and linguistische Strukturen*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

2. Infinitivul cu flexiune

Înainte de a trece la prezentarea datelor din limbi care au infinitiv cu flexiune, este necesar să facem o precizare terminologică (urmîndu-l pe Ledgeway, 1998) și să distingem între *infinitivul 'personal'*, specific multor limbi, inclusiv românei (vezi Mensching, 2000), capabil de a avea propriul subiect lexical, în nominativ (1) și *infinitivul 'cu flexiune'* sau *'conjugat'*, specific unui număr mai limitat de limbi, care manifestă acord în persoană și în număr cu subiectul ori un alt tip de variație morfologică (2).

În acest articol, ne vom ocupa numai de infinitivul cu flexiune/conjugat, care este atestat în limbi diferite tipologic și genetic, precum: portugheza, galiciana, sarda, dialectele italienești din sudul Calabriei, napoletana veche, leoneza veche (dintre varietățile romanice) și maghiara, galeza, varietăți eschimose, evenki (limbă din familia manciuro-tungusă) și, probabil, greacă.

Miller (2003) a formulat ipoteza că apariția infinitivului cu flexiune este determinată de prezența subiectului lexical (acceptat de infinitivul cu flexiune în contexte foarte limitate – Ledgeway, 2000, 2007), care are trăsături de acord cu subiectul (trăsături *phi*) inerente.

(1) Înainte de a veni *vara*$_{\text{subiect}}$, am muncit mult. (română)

(2) 'a cînta'

	Portugheză europeană	Portugheză braziliană	Galeză	Leoneză veche	Sardă	Napoletană veche
1SG	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*kantáre-**po***	*cantare-**Ø***
2SG	*cantar-**es***		*cantar-**es***	*cantar-**es***	*kantáre-**s***	*cantare-**Ø***
3SG	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*cantar-**Ø***	*kantáre-**t***	*cantare-**Ø***
1PL	*cantar-**mos***	*cantar-**mos***	*cantar-**mos***	*cantar-**mos***	*kantáre-**mus***	*cantare-**mo***
2PL	*cantar-**des***		*cantar-**des***	*cantar-**des***	*kantáre-**dzis***	*cantare-**vo/ve***
3PL	*cantar-**em***	*cantar-**em***	*cantar-**en***	*cantar-**en***	*kantáre-**n***	*cantare-**no***

(Groothuis, 2015)

2.1. Limbile romanice

2.1.1. Portugheza

Dintre limbile romanice, infinitivul cu flexiune din portugheză (3) pare să fi beneficiat de cea mai multă atenție în bibliografie (Raposo, 1987; Madeira, 1994; Pires, 2002; Miller, 2003; Martins, 2006; Bossaglia, 2013; Carvalho, 2015 i.a.). Așa cum se observă din (3b), infinitivul cu flexiune poate avea un subiect lexical propriu (vezi și Rouveret, 1980).

(3) a. Depois de *chegar**em***, fugimos
după de sosi.INF.3PL am.fugit.1PL
'După ce au sosit ei, am fugit'
(Willis, 1971, p. 338, *apud* Bentley, 2014, p. 96)

b. depois de ***eles*** *chegar**em*** viram as ruínas
după de ei.NOM sosi.INF.3PL au.văzut.3PL DEF ruinele
'după ce au sosit, au văzut ruinele'
(Willis, 1971, p. 338, *apud* Ledgeway, 1998, p. 7)

Groothuis (2015) arată că infinitivul cu flexiune din portugheza europeană organizează o structură bipropozițională, pe baza a două teste: verbul principal și infinitivul au subiecte lexicale distincte (4a) și pot fi modificate, concomitent, de același adverb (4b):

(4) a. ***Nós*** lamentamos *ter**em*** ***eles*** recebido pouco dinheiro
noi regretăm avea.INF.3PL ei primit puțin bani
'Ne pare rău că au primit puțini bani'
(Raposo, 1987, p. 97)

b. É ***provavelmente*** difícil os deputados *aprovar**em***
este probabil greu DEF deputați aproba.INF.3PL
provavelmente *a* *proposta*
probabil DEF propunere
'Este probabil dificil ca deputații să aprobe probabil propunerea'
(adaptat după Raposo, 1987, p. 97)

Între portugheza veche și cea modernă există diferențe semnificative în ceea ce privește distribuția infinitivului cu flexiune. În primul rînd, în timp ce în portugheza modernă această formă verbală poate apărea numai în propoziții subordonate (Raposo, 1987, p. 86), portugheza veche îl accepta deopotrivă în propoziții principale și în subordonate (Martins, 2006, p. 342). În al doilea rînd, între cele două stadii de limbă apar diferențe în ceea ce privește infinitivul selectat de verbe cauzative și de verbe de percepție directă: în timp ce infinitivul canonic este acceptat după aceste verbe în ambele stadii de limbă (5a), infinitivul cu flexiune nu este atestat în portugheza veche în aceste contexte, dar este perfect gramatical în portugheza actuală (5b) (vezi și Sheehan, 2015, care ajunge la rezultate mai puțin categorice); așadar, exemple de tipul celui din (5b) sînt neatestate în portugheza de dinainte de secolul al XV-lea, dar deja perfect gramaticale începînd cu secolul al XVI-lea (Martins, 2006).

(5) a. Mandei/ Vi os polícias *prender* o ladrão
am.trimis am.văzut DEF polițiști aresta.INF DEF hoțul
b. Mandei/ Vi os polícias *prender**em*** o ladrão
am.trimis am.văzut DEF polițiști aresta.INF.3PL DEF hoțul
'I-am făcut/i-am văzut pe polițiști arestîndu-l pe hoț'
(Martins, 2006, p. 327)

Se pare că această distribuție se corelează cu alte trăsături ale infinitivului canonic, din structuri cu control sau cu ridicare. Dacă în portugheza veche negația verbală nu putea preceda infinitivul în aceste structuri, ci numai verbul principal, în portugheza modernă atît infinitivul, cît și verbul principal pot găzdui negația verbală. Așadar, exemplul (6a) este posibil în ambele faze de limbă, pe cînd (6b) este posibil numai în portugheza modernă. Un comportament asemănător caracterizează și cliticele pronominale, care, cu puțin excepții, se ridică la verbul principal în portugheza veche, dar au ambele opțiuni—fie rămîn *in situ*, lîngă infinitiv, fie se ridică la verbul principal—în portugheza modernă. Deci (7a) este atestat în ambele stadii ale portughezei, pe cînd (7b) este posibil numai în portugheza modernă. Această stare de lucruri conduce la ideea că structura sintactică a infinitivului era redusă, combinația [selector + infinitiv] prezentînd semnele unei 'construcții restructurate' (Rizzi, 1978).

(6) a. O medico *não* o mandou beber vinho
DEF doctor nu CL.ACC.M.3SG a.trimis bea.INF vin
b. O medico mandou-o *não* beber vinho
DEF doctor a trimis=CL.ACC.M.3SG nu bea.INF vin
'Doctorul nu l-a trimis să bea vin'
(Martins, 2006, p. 328)

(7) a. Mandou-*lho* entregar
a trimis=CL.DAT.M.SG=CL.ACC dea.INF
b. Mandou entregar-*lho*
a.trimis dea.INF=CL.DAT.M.3SG=CL.ACC
'L-a trimis să i-l dea'
(Martins, 2006, p. 328)

Martins (2006) arată că aceste fenomene sînt dovada unei schimbări de la o structură funcțională redusă a infinitivului la una mai extinsă. Vom reține ideea extinderii diacronice a structurii funcționale a formelor nonfinite pentru analiza supinului românesc din graiurile nord-estice.

2.1.2. Sarda

Informații importante despre infinitivul cu flexiune din sardă (8) apar mai ales la Jones (1992, 1993, 2003) și Miller (2003). În sardă, infinitivul cu flexiune, lipsit de autonomie temporală, nu are nici un profil morfologic distinct, fiind omonim cu o formă finită, conjunctivul imperfect. Această omonimie morfologică se explică prin faptul că ambele forme își au originea în conjunctivul imperfect latinesc (Jones, 1993, p. 278).

(8) 'a cînta'

	Singular	Plural
1	*cantáre**po***	*cantáre**mus***
2	*cantare**s***	*cantáre**dzis***
3	*cantare**t***	*cantare**n***

(Jones, 1992, p. 298)

Diferența dintre cele două forme verbale se pare că este dată de tipul de complementizator care le introduce și de topica subiectului. În (9a) conjunctivul imperfect apare într-o propoziție introdusă de complementizatorul finit *ki*, iar subiectul este preverbal, pe cînd în (9b) infinitivul cu flexiune apare într-o propoziție nonfinită introdusă prin *a*, subiectul fiind postverbal (Jones, 1993, p. 279). Diferența de topică se asociază, de obicei, cu opțiuni diferite de deplasare a verbului în structura funcțională a propoziției (deplasare la flexiune sau la complementizator), ceea ce ar putea reprezenta o altă diferență între cele două forme.

(9) a. non credío ki ***Juanne*** *ésseret* inoke
nu credeam.SG că Ion fi.CONJ.IMPERF aici
'Nu credeam că Ion e aici'
(Jones, 1993, p. 279)

b. non kelio a *cantare**s*** ***tue***
nu vreau.SG a cînta.INF.2SG tu.NOM
'Nu vreau ca tu să cînți'
(Jones, 1992, p. 297)

În plus, distribuția celor două forme verbale nu este identică. Infinitivul cu flexiune este folosit atunci cînd subiectul acestuia are referință independentă (10a), dar este de regulă exclus în construcțiile cu control obligatoriu (10b).

(10) a. devo accabbare custu travallu prima de ghiraret ***su mere***
trebuie.1SG termina.INF această treabă înainte de întoarce.INF.3SG DEF șef
'Trebuie să termin această treabă înainte de a se întoarce șeful'
(Jones, 1993, p. 279)

b. ?provo a *travallare**po***
încerc a lucra.INF.1SG
'Încerc să lucrez'
(Jones, 1993, p. 280)

2.1.3. Napoletana veche

Infinitivul cu flexiune din napoletana veche (studiat mai ales de Ledgeway, 2007, 2009, Vincent, 1998 și Miller, 2003) apare în două tipuri de contexte (Ledgeway, 2007, p. 338–339). În contextele cu control nonobligatoriu, este și infinitiv personal, adică poate avea subiect propriu (11a–b). În contextele cu control obligatoriu, nu are subiect diferit de subiectul propoziției principale și este lipsit de autonomie temporală (11c). În ambele ipostaze, este precedat de *a* sau *de*, care au fost analizate drept complementizatori. Are forme specifice numai la plural, formele de singular fiind omonime cu infinitivul canonic—vezi *supra*, Tabelul din (2). Presiunea paradigmei de singular, care cuprindea numai forme omonime cu

infinitivul canonic, a fost și motivul pentru care flexiunea infinitivului s-a pierdut și de la formele de plural (Ledgeway, 2007, p. 340–341).

(11) a. ave plazuto a li nuostri Diey de ***nuy*** *esseremo* in questa parte
a plăcut DAT DEF noștri zei de noi fi.INF.1PL în aceste părți
'zeilor noștri le-a plăcut ca noi să fim în aceste locuri'
(Ledgeway, 2009, p. 600)

b. per ***nuy*** *averemo* ordene
pentru noi avea.INF.1PL ordine
'pentru ca noi să primim ordine'
(Ledgeway, 2009, p. 922)

c. se nui avertevamo de le *andarimo* appriesso
dacă noi am.considerat.PL de CL.ACC.3PL=merge.INF.1PL după
non ne scapava nissciu(n)o
nu CL.DAT.1PL=a.scăpat niciunul
'dacă am fi avut intenția să mergem după ei, niciunul nu ar fi scăpat'
(Ledgeway, 2007, p. 338)

2.1.4. Dialecte italienești de sud

Deși lucrările tradiționale nu recunosc existența unui infinitiv cu flexiune în varietățile din sudul Calabriei, Ledgeway (1998) a demonstrat că propozițiile introduse prin *mu/ma/mi* (< lat. MODO) sînt infinitivale (vezi și Miller, 2003, Ledgeway, 2007), spre deosebire de cele introduse prin *ca-/chi-*, care sînt finite. Argumentele pentru statutul de mărci infinitivale ale reflexelor latinescului MODO (Ledgeway, 1998, 2007; vezi și Taylor, 2016 pentru o discuție despre MODO în nicoterese) sînt:

(i) singura topică posibilă este subiect > MODO (12a), ceea ce înseamnă că MODO nu este complementizator, deoarece complementizatorii ocupă poziții superioare ierarhic subiectului în structura propozițională;

(ii) MODO poate fi coocurent cu un alt complementizator, și anume *ca*, mai ales în propozițiile hortative (în (12b), *chimmu* < *ca* + *mu*);

(iii) propozițiile introduse prin MODO nu au referință temporală proprie, timpul subordonatei fiind anaforic, adică determinat integral de timpul propoziției principale.

(12) a. ***vostra*** ***mama*** mu vi *vidi* Cavaleri
dumneavoastră mamă INF vă vedea.INF.3SG domni
'pentru ca mama dumneavoastră să vă vadă, domnule'
(Zungri, *Fiori Selvatici*, 1894, p. 125, *apud* Ledgeway, 1998, p. 24)

b. vi promettu, si non vi pagu, ***chimmu*** moru schjettu!
vă promit dacă nu vă plăti.1SG COMP-INF muri.1SG burlac
'Vă promit, dacă nu vă plătesc, (aș vrea să) mor burlac'
(Siderno, *Filocamo*, 1984, p. 41, *apud* Ledgeway, 1998, p. 30)

Așadar, MODO din varietățile vorbite în sudul Calabriei este o marcă de infinitiv, precum *a* și *de* din alte varietăți romanice, iar forma verbală pe care o introduce este similară infinitivului cu flexiune.

2.2. Limbi nonromanice

Există informații, destul de sumare, deci probabil incomplete, despre existența infinitivului cu flexiune și în limbi care nu aparțin familiei romanice: greaca standard și dialectul romeyka (greaca pontică, un dialect grecesc vorbit în estul Turciei), maghiara, evenki, galeza.

2.2.1. Greaca

În legătură cu greaca modernă standard, Miller (2003) vorbește despre o structură cvasiinfinitivală, asemănătoare cu cea din dialectele calabreze despre care am vorbit mai sus, precedată de particula *na* și care prezintă acord în persoană și număr cu subiectul. Totuși, în cele mai multe lucrări, aceste structuri au fost considerate conjunctive care au înlocuit infinitivul dispărut. Argumentele lui Miller (2003) sînt următoarele:

(i) aceste structuri apar în contexte cu control obligatoriu (13);
(ii) pe baza efectelor de tip *weak cross-over* se poate demonstra că subiectul formelor verbale introduse de *na* este PRO (14);
(iii) propoziția subordonată poate fi dominată de un determinant/articol (14).

(13) a. i Maria prospathi-s-e *na* *diavas-i*
DEF Maria.NOM.SG a.încercat INF citi.3SG
'Maria a încercat să citească'
b. ? i Maria prospathise *na* *divas-un*
DEF Maria.NOM.SG a.încercat INF citi.3PL
'Maria a încercat ca ei să citească'
(Terzi, 1997, p. 338)

(14) pion$_i$ nevriaz-i ***to*** PRO$_i$ *na* *plen-i* to aftokinito (tu) t$_i$
cine supăra.3SG DEF INF spăla.3SG DEF mașină lui
'pe cine supără spălarea mașinii'
(Terzi, 1997, p. 346)

Sistemul infinitival din dialectul romeyka, studiat de Sitaridou (2014), se distinge de cel din greaca modernă standard prin două trăsături: infinitivul canonic și cel personal (capabil de a avea subiect lexical propriu) au fost conservate și a apărut o nouă formă, infinitivul cu flexiune (15).

(15) 'a spune'

	Singular	Plural
1	*ipin**a***	*ipin**ame***
2	*ipin**es***	*ipin**ete***
3	*ipin**e***	*ipin**ane***

Sitaridou (2014) explică apariția infinitivului cu flexiune în romeyka prin apartenența acestei varietăți grecești la Sprachbund-ul caucazian.

2.2.2. Maghiara

Așa cum arată Miller (2003), maghiara are un infinitiv canonic, terminat în *–ni*, și un infinitiv cu flexiune, în structura căruia segmentul *–ni* este urmat de mărcile de persoană și de număr. Infinitivul cu flexiune este atestat încă din maghiara veche. În timp ce infinitivul canonic are un subiect controlat de tip PRO (16a), infinitivul cu flexiune are fie un subiect lexical, fie un subiect pronominal neexprimat, de tip *pro* (16b):

(16) a. sikerült [PRO *kinyit-ni* az ajtó-t]
a.reușit deschide.INF DEF ușă.ACC
'a reușit deschiderea ușii'
b. sikerült [pro *kinyit-n-om* az ajtó-t]
a.reușit deschide.INF.1SG DEF ușă.ACC
'Am reușit să deschid ușa'
(Kiss, 1987, p. 222)

2.3. Originea infinitivului cu flexiune

Miller (2003) a identificat două surse generale ale infinitivului cu flexiune: conjunctivul cu valoare finală (în limbile romanice și, probabil, în cele balcanice) și elemente pronominale care apar pe lîngă o nominalizare (în maghiară, varietăți eschimose de vest, galeză). Analiza situației din diferite limbi arată că sursele sînt mai variate.

2.3.1. Infinitivul cu flexiune provenind din alte forme verbale

2.3.1.1. Pentru originea infinitivului cu flexiune din portugheză au fost propuse cel puțin trei ipoteze (discutate în Pires, 2002; Miller, 2003; Scida, 2004; Carvalho, 2015):

(i) José Maria Rodrigues (1913) a arătat că infinitivul cu flexiune este un descendent direct al conjunctivului imperfect din latină, atît în ceea ce privește forma (17), cît și unele funcții; acest „conjunctiv" ar fi rămas în uz pînă în secolele al XV-lea – al XVI-lea (Ledgeway, 1998, p. 6).

(17) lat. AMAREMUS > ptg. amar-mos
iubi.INF.1PL
'a iubi'

(ii) Theodoro Henrique Maurer (1984) susține că infinitivul cu flexiune are la origine infinitivul personal (capabil de a avea subiect propriu), altfel spus, infinitivul cu flexiune s-a dezvoltat în mod analogic și spontan din infinitivul personal cu subiect în nominativ.

(iii) Gamillscheg (1970), urmat și de Miller (2003), propune o ipoteză mixtă, conform căreia infinitivul cu flexiune a rezultat din suprapunerea dintre conjuctivul imperfect din latină și infinitivul romanic în contexte specifice:

(18) a. lat. Placuit (nōbis) *vende-re*
a.plăcut.3SG noi.DAT vinde.INF
'ne-a plăcut a vinde'

b. lat.vulg. Placuit nobis ***ut*** *venderemus*
a.plăcut.3SG noi.DAT COMP vinde.CONJ.IMPERF.1PL
'ne-a plăcut să vindem'
(Roberts, 1953–1957, p. 30–31)

c. lat.vulg. Placuit *venderemus*
a.plăcut vinde.CONJ.IMPERF.1PL
'It was agreed that we sell'

d. ptg. agradou-nos *vendermos*
a.plăcut-ne vinde.INF.1PL
'ne-a plăcut să vindem'

Așa cum arată Miller (2003), în latină, infinitivul (18a) și conjunctivul imperfect (18b) erau echivalente funcțional și se aflau în variație liberă în multe texte. Încă din latina timpurie, complementizatorul *ut* 'că, să' era frecvent omis, ca în (18c) (vezi Pires, 2002, p. 145). Infinitivul cu flexiune din portugheză are deci la bază structuri ca (18c), trecerea fiind favorizată de asemănarea formală a infinitivului canonic din latină și din portugheză (lat. *vendere*, ptg. *vender*) și de alte contexte comune de utilizare.

2.3.1.2. Infinitivul cu flexiune din napoletana veche provine din indicativul mai-mult-ca-perfect latinesc (Loporcaro, 1986; Ledgeway, 1998, p. 6; vezi însă opinia lui Martin Maiden, c.p., care respinge această ipoteză deoarece infinitivul cu flexiune păstrează tema imperfectivă din latină, și nu tema perfectivă de la care se formează mai-mult-ca-perfectul). Este interesant de remarcat că în napoletana veche toate formele nonfinite aveau variante cu flexiune, chiar dacă nu erau folosite cu aceeași frecvență pentru toate persoanele (Loporcaro, 1986, p. 173–174).

(19) AMA(VE)RAMU(S) > *amàramo* 'iubiserăm' > *amare-mo* /a'marəmə/ 'iubi.INF.1PL'

2.3.1.3. În dialectul grecesc romeyka, infinitivul cu flexiune a apărut din infinitivul canonic, conform următorului scenariu, propus de Sitaridou (2014): în perioada medievală, este atestată o construcție formată din verbul *ixa* 'am avut' cu valoare contrafactivă plus infinitiv; apărînd în strictă adiacență cu verbul *ixa*, infinitivul și-a o creat flexiune analogică, identică cu cea de aorist a verbului *ixa* (20). Analogia a fost favorizată și de identitatea formală dintre flexiunea infinitivului canonic și persoana a III-a a aoristului. Ulterior, infinitivul cu flexiune s-a extins drept complement al verbelor modale și, dat fiind că în romeyka nu există complementizatori, și în alte contexte (după verbe voliționale, cauzative și de percepție).

(20) a. ixe ipin*a*
a.avut spune.AOR.INF.1SG
'dacă aș fi spus'
b. ixe ipin*es*
a.avut spune.AOR.INF.2SG
'dacă ai fi spus'

2.3.2. Infinitivul cu flexiune provenind din alte clase de cuvinte

2.3.2.1. În galeză, infinitivul cu flexiune este rezultatul reanalizei unor prepoziții cu flexiune (21a) ca acord al infinitivului (21b) (Miller, 2004). Galeza nu are o formă de infinitiv cu o marcare morfologică specifică, dar are substantive verbale care uneori sînt însoțite de prepoziția *i* 'la'. Infinitivul cu flexiune a apărut, așadar, din combinația dintre marca *i*, mărcile de acord și substantivul verbal, întregul complex avînd astfel flexiune de persoană, iar prepoziția *i* fiind reanalizată ca marcă de infinitiv (22).

(21) a. i-daw 'la el' (galeza medie)
b. i-ddo 'la-3SG.M' (galeza modernă)

(22) death y dyn [*i-ddynt* ei *gweld* hi]
a.venit DEF om la.3PL 3SG.F vedea.NONFIN ea
'a venit omul, pentru ca ei să o poată vedea'
(Tallerman, 1998, p. 119)

2.3.2.2. În fine, în evenki, infinitivul cu flexiune (23b) are ca sursă mărcile posesiei nominale (23a), care au devenit mărci de acord (Miller, 2003).

(23) a. Nume + mărci de posesie (Nedjalkov, 1995, p. 443; 1997, p. 143)

*d'u-**v***	'casa mea'	*d'u-**vun***	'casa noastră'
*d'u-**s***	'casa ta'	*d'u-**sun***	'casa voastră'
*d'u-**n***	'casa lui/ei'	*d'u-**tyn***	'casa lor'

b. Infinitive cu flexiune/acord (*–raki–* = sufix nonfinit; *baka–* 'a găsi')

*baka-raki-**v***	'a găsi eu'	*baka-raki-**vun***	'a găsi noi'
*baka-raki-**s***	'a găsi tu'	*baka-raki-**sun***	'a găsi voi'
*baka-raki-**n***	'a găsi el/ea'	*baka-raki-**tyn***	'a găsi ei/ele'

2.4. Rezultate și probleme

În urma prezentării datelor legate de infinitivul cu flexiune din diferite limbi și de originea acestuia se pot formula cîteva observații generale:

(i) nu numai infinitivul, ci și alte forme verbale nonfinite au variante cu flexiune/acord cu subiectul în diverse limbi; în continuare, vom demonstra că și supinul românesc intră în categoria formelor „nonfinite" care au o variantă fără flexiune și una cu flexiune;

(ii) infinitivul cu flexiune din limbile romanice nu provine din infinitivul canonic, ci din forme verbale finite (conjunctiv, indicativ); încadrarea acestor forme verbale în categoria 'infinitiv' s-a făcut mai degrabă din considerente distribuționale (sintactice) decît morfologice;

(iii) dintre limbile analizate, se pare că infinitivul cu flexiune s-a dezvoltat din infinitivul canonic numai în romeyka și în maghiară, limbi pentru care eticheta 'infinitiv cu flexiune' pare mai potrivită; vom arăta că supinul românesc cu flexiune este o extindere a supinului canonic, ceea ce face ca româna să nu semene cu limbile romanice, ci mai degrabă cu varietăți grecești ori cu maghiara.

De asemenea, avînd în vedere datele prezentate, ne putem întreba ce este, de fapt, o formă nonfinită și ce este, de fapt, un infinitiv? Cum deosebim un infinitiv cu flexiune de un conjunctiv, în condițiile în care ambele forme pot avea flexiune și pot atribui cazul nominativ subiectului? Este adevărat că infinitivul canonic este nonfinit în sens morfologic (vezi Ledgeway, 2007, p. 336 pentru conceptul de 'finitudine morfologică'), adică nu prezintă acord în persoană și număr cu subiectul, dar infinitivul cu flexiune este o formă finită din punct de vedere morfologic. Posibile răspunsuri la multe dintre aceste întrebări derivă dintr-o viziune scalară asupra conceptului 'finit' (Ledgeway, 1998, p. 8), redată prin schema din (24).

(24) a. [+ Timp, + Acord] → propoziții finite (la trecut, prezent, viitor)
b. [+ Timp, − Acord] → infinitiv personal (cu subiect propriu)
c. [− Timp, + Acord] → infinitiv cu flexiune (cu subiect controlat)
d. [− Timp, − Acord] → infinitiv canonic

În această schemă, (a) și (d) reprezintă opțiunile nemarcate, prezente în foarte multe limbi, iar (b) și (c) reprezintă puncte de variație interlingvistică semnificativă (vezi, pentru detalii, și Ledgeway, 2000, 2007). În secțiunea de analiză, vom identifica locul supinului românesc în această schemă.

3. Supinul românesc: standard vs dialectal

Se știe că supinul românesc este o formă nonfinită în sens strict, adică nu prezintă variație morfologică și, în general, nu acceptă subiect lexical, cu cîteva excepții (Pană Dindelegan, 2011; Dragomirescu, 2011). Distribuția sa este limitată la anumite contexte sintactice (Pană Dindelegan, 2008, 2013; Dragomirescu, 2013a,b). Alte trăsături relevante ale supinului verbal românesc sînt: posibilitatea de a avea obiect direct în acuzativ (25a), incompatibilitatea cu clitice pronominale (25b), cu negația propozițională (25c) și cu semiadverbe aspectuale (25d). Cliticele pronominale, negația și semiadverbele se ridică obligatoriu la verbul principal (25e).

(25) a. Termină *de scris* ***articolul***.
b. *Termină *de* ***îl*** *scris*.
c. *Termină *de* ***nu / ne-*** *scris* articolul.
d. *Termină *de* ***mai*** *scris*.
e. ***Nu îl mai*** termină *de scris*.

În unele varietăți vorbite în Republica Moldova, în Ucraina și în nord-estul României, supinul are însă un comportament diferit, manifestat prin:
(i) extinderea distribuției la alte contexte decît cele din româna standard;
(ii) posibilitatea de a găzdui clitice pronominale, negație verbală și semiadverbe aspectuale în anumite contexte;
(iii) posibilitatea de a se acorda cu subiectul, atunci cînd apare pe lîngă verbul *a trebui* sau de a primi acord după *e greu de*.

3.1. Combinarea cu clitice pronominale

Capacitatea supinului din varietățile nord-estice ale românei de a găzdui clitice a fost observată de Gabinschi (2010) și analizată de Dragomirescu & Hill (2014) și Dragomirescu (2015). Această disponibilitate a supinului se manifestă:

(i) după verbe modale ca *a avea* (folosit personal), *a trebui*, *a putea* (folosite impersonal):

(26) a. Rusia are *de* ***ne*** *plătit* daune (historia.ro)
b. Avem *de* ***ne*** *plătit* impozitele (www.bistriteanul.ro)
c. mai aveți *de* ***îi*** *adus* pe mama și tata lui Liliana (ziarulnational.md)

(27) a. Trebuie *de* ***le*** *făcut* observație urgent (inprofunzime.md)
b. trebuie *de* ***le*** *lăsat* poarta deschisă spre plecare (m.publica.md)
c. Trebuie identificat persoane influente și *de* ***le*** *convins* să vină în board (www.civic.md)

(28) a. cîte argumente se poate *de* ***le*** *adus* contra lu Ghimpu (www.publika.md)
b. se poate *de* ***le*** *aruncat* (www.publika.md)

(ii) după verbe aspectuale ca *a se apuca de*, *a termina*, *a se opri*:

(29) a. mă gîndesc să mă apuc *de* ***le*** *citit* (jurnalul-unei-cititoare.blogspot.com)
b. după ce termini *de* ***le*** *arătat* camerele (hd.portaltv.ro)
c. nu m-am oprit *de* ***le*** *luat* (www.naturaplant.ro)

(iii) după verbe conative ca *a încerca*:

(30) ca aceste răspunsuri să merite de încercat *de* ***le*** *căutat* (www.opinii.md)

(iv) după *e greu de* (așa-numitele '*tough*-constructions'):

(31) a. eu cred că aestea mici e mai greu *de* ***le*** *făcut* (www.torrentsmd.com)
b. bune sfaturi, greu *de* ***le*** *urmat* (blogs.fanbox.com)

(v) după adjective apte de a lua complemente introduse prin prepoziția *de*:

(32) demne *de* ***le*** *urmat* (ro-ro.facebook.com)

(vi) în tipare de tematizare a predicației:

(33) că *de* ***le*** *pus* în geantă, tot vreau să le pun de vreo săptămînă (www.miresici.ro)

În aceste exemple se poate observa și o altă trăsătură a supinului din varietățile nord-estice, anume extinderea distribuției după verbul modal *a putea* (folosit impersonal) și după verbul conativ *a încerca* (situații neatestate în alte zone). În plus, după verbul modal *a trebui* se folosește numai supinul cu *de*, spre deosebire de limba standard, în care se folosește, în mod excepțional, supinul fără *de* sau participiul (vezi, pentru detalii, Sandfeld & Olsen, 1936, p. 281; Rosetti, 1968, p. 258; Lombard, 1974, p. 301; Neamțu, 1980, p. 512–513; Pană Dindelegan, 2007, p. 170–171, 2011, p. 121; Dragomirescu, 2013a, p. 36–38, 2015).

3.2. Combinarea cu negația verbală

În timp ce supinul din româna standard acceptă numai combinarea cu prefixul negativ *ne–*, dar nu și cu negația verbală *nu* (vezi și Cornilescu & Cosma, 2010, pentru o interpretare diferită a negației *ne–*), în varietățile nord-estice supinul este compatibil cu negația verbală *nu*:

(34) a. Sînt multe de spus, multe *de* ***nu*** *le spus* (sorinels.blogspot.ro)
b. trebuia *de* ***nu*** *le pus* pampers (hainutebebe.com)

3.3. Combinarea cu semiadverbe aspectuale

Spre deosebire de limba standard, supinul din varietățile nord-estice se poate combina cu semiadverbe aspectuale:

(35) Așa că trebuie de le lăsat poarta deschisă spre plecare și *de nu-i* ***mai*** *netezit* pe băşcălie (m.publica.md)

3.4. Supinul acordat

Deși în româna standard supinul nu prezintă acord în niciun context, în varietățile nord-estice, după verbul *a trebui*, supinul se acordă în gen și număr cu subiectul (de persoana a III-a; celelalte persoane sînt excluse din structurile cu acord), indiferent dacă acesta este ridicat în propoziția principală (36a–b) sau este postpus supinului (36c–e); acordul în gen și număr apare și în construcțiile de tipul *e greu de* (37).

(36) a. [situația]$_{\text{F.SG}}$ trebuie *de analizat**ă***$_{\text{F.SG}}$ (www.dejure.md)
b. Totuși, [orice întrebare, temere, propunere]$_{\text{F.SG}}$ trebuie *de discutat**ă***$_{\text{F.SG}}$ cu medicul (odoras.com)
c. că trebuie *de rezolvat**ă***$_{\text{F.SG}}$ [această problemă]$_{\text{F.SG}}$ (protv.md)
d. trebuie *de făcut**ă***$_{\text{F.SG}}$ [o cosmetică ușoară]$_{\text{F.SG}}$ (999.md)
e. trebuie *de făcut**e***$_{\text{F.PL}}$ și cîteva [observații critice]$_{\text{F.PL}}$ (books.google.md)

(37) are o muncă [grea]$_{\text{F.SG}}$ *de făcut**ă***$_{\text{F.SG}}$ (gandul.md)

3.5. Rezultate și probleme

Așa cum am văzut în această secțiune, supinul din varietățile nord-estice se deosebește fundamental de cel din româna standard prin: extinderea distribuției, compatibilitatea cu cliticele pronominale, compatibilitatea cu negația verbală *nu* și cu semiadverbul aspectual *mai* și prin acordul în gen și număr.

În următoarea secțiune, vom încerca să încadrăm evoluția supinului românesc în contextul evoluției infinitivului cu flexiune din alte limbi și să propunem o analiză formală pentru schimbarea de comportament sintactic prin care trece în prezent supinul din varietățile nord-estice ale românei.

4. Analiza

În analiza noastră, adoptăm cadrul teoretic folosit în mod curent în modelul generativ actual, cu o structură a propoziției scindată în trei domenii: CP (domeniul funcțional al complementizatorului, care cuprinde complementizatorii, elementele *wh-* și alte elemente dislocate găzduite de periferia stîngă a acestuia), IP (domeniul funcțional cuprinzînd flexiunea verbală și cliticele pronominale, responsabilă, între altele, de atribuirea nominativului) și *v*P (domeniul lexical, responsabil de generarea verbului și a argumentelor). Argumentele interne se generează și sînt marcate cazual în domeniul lexical. În schimb, argumentul extern (subiectul), deși generat în domeniul lexical (Koopman & Sportiche, 1991), depinde de proiecția de timp generalizată (TP), care face parte din domeniul IP, pentru a fi marcat cu cazul nominativ (Chomsky, 1981; vezi Cornilescu, 2000 și Stan, 2005 pentru română).

4.1. Supinul din româna standard

Avînd în vedere comportamenul sintactic al supinului din româna standard (absența subiectului, incompatibilitatea cu negația verbală, cu cliticele pronominale, cu semiadverbele aspectuale), presupunem că această formă verbală, într-adevăr nonfinită, are o structură funcțională redusă—așa cum s-a propus pentru imperativul din multe limbi—, ca în (38).

Din această schemă, reiese că, în structura supinului, domeniul C nu este proiectat, iar domeniul I (care în română găzduiește proiecțiile de negație, de persoană, de mod, de timp și de aspect, ordonate astfel—vezi pentru detalii Nicolae, 2015) este deficitar: lipsește complet proiecția de Negație, cea de Timp, responsabilă de atribuirea nominativului și cea de Persoană, responsabilă pentru găzduirea cliticelor pronominale; așadar, întregul spațiu flexionar al supinului este ocupat de marca de supin *de*. În schimb, domeniul lexical de sub *v*P este complet, ceea ce se traduce prin compatibilitatea supinului cu obiectul direct (generat ca soră a verbului lexical) și cu obiectul indirect (*S-a apucat de trimis cadouri **copiilor***), introdus ca specificator al unui grup aplicativ (ApplP) situat sub *v*P (i.e. *v* > Appl). Absența subiectului (în structuri fără ridicare) se explică prin absența proiecției de timp: fără proiecția de timp, subiectul nu poate primi cazul nominativ, iar un nominal nemarcat cazual încalcă *Filtrul de Caz* (Chomsky, 1981).

(38)

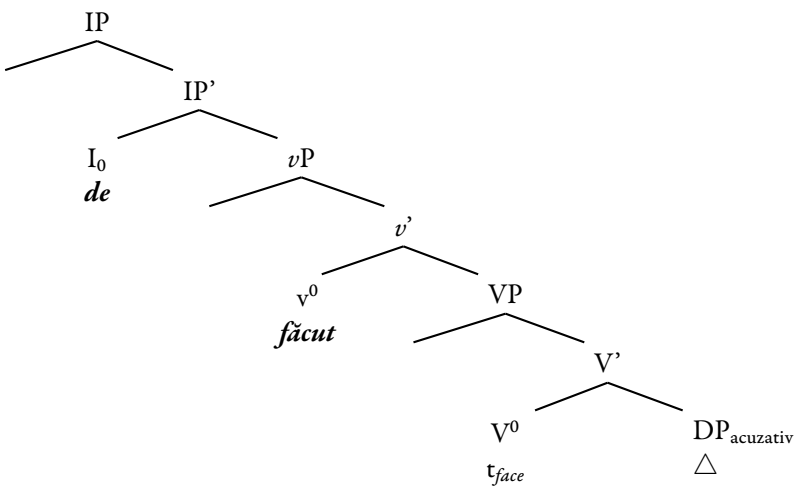

4.2. Supinul dialectal

Așa cum se vede din schema din (39), supinul folosit în varietățile din nord-est ale românei și-a dezvoltat o structură propozițională completă.

(39)

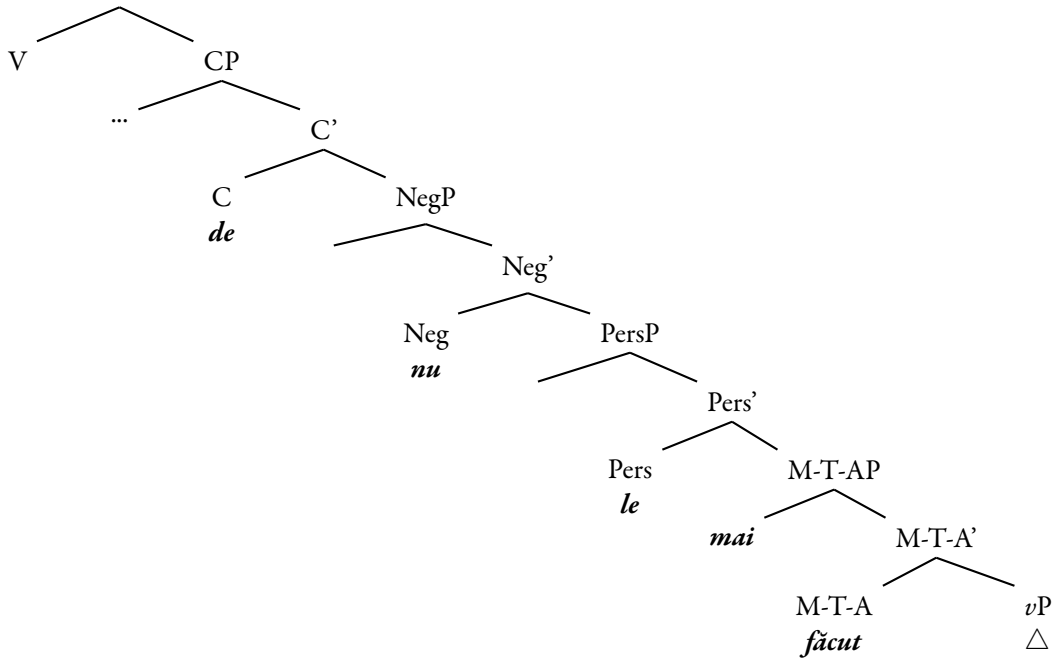

Structura funcțională a acestui supin este, așadar, similară structurii propoziției finite, în care sînt proiectate toate cele trei domenii: CP, IP și *v*P. Domeniul C este ocupat de marca de supin *de*, care în aceste varietăți a fost reanalizată din marcă situată în domeniul flexionar în complementizator. În plus, se pare că domeniul CP și-a dezvoltat și o periferie care poate găzdui constituenți focalizați și topicalizați (40) (Hill & Dragomirescu, 2014). Exemplele de mai jos sînt, în orice caz, ambigue, întrucît constituenții evidențiați prin caractere aldine pot fi interpretați ca depinzînd de predicatul principal.

(40) a. și trebuie [***cumva*** *de le adus*] ca nimeni să nu știe (unimedia.info)
b. Trebuie [***la bot*** *de dat*] (www.timpul.md)

Domeniul funcțional I dispune de multe dintre proiecțiile funcționale ale unei propoziții finite: proiecția de Negație, care găzduiește negația verbală, proiecția de Persoană, care găzduiește cliticele pronominale, proiecția de Aspect (/un cîmp aspectual, *à la* Cinque, 1999), care găzduiește semiadverbul aspectual *mai*.

Din datele de pînă acum, nu există dovezi pentru existența unei proiecții de Timp: nu am identificat exemple cu supin avînd un subiect propriu în nominativ, diferit de subiectul verbului principal. În concluzie, deși structura funcțională a supinului dialectal este mai bogată decît a celui din româna standard, aceasta este totuși mai redusă sub anumite aspecte decît cea a propozițiilor finite.

Statutul propozițional al supinului dialectal este confirmat însă și de faptul că poate apărea în structuri cu topicalizare a propoziției subordonate (*CP-topicalization*):

(41) a. dar [*de le adus*]$_i$ trebuie t$_i$ (www.realizat.com)
b. [*De le scris*]$_i$ nu e greu t$_i$, am adăugat una (forum.softpedia.com)

4.3. Supinul pe scara finitudinii

Încercînd să încadrăm supinul dialectal în schema din (24), propusă de Ledgeway (1998) și revizuită în lucrările ulterioare, observăm că acesta se comportă exact ca infinitivul cu flexiune din limbile romanice, avînd toate trăsăturile specifice unei propoziții finite, mai puțin capacitatea de a avea subiect lexical propriu. Așadar supinul dialectal ar avea trăsăturile [− Timp, + Acord], ceea ce înseamnă că domeniul său flexionar, deși dispune de proiecții de Negație, de Persoană, de Aspect etc. este încă incomplet, deoarece îi lipsește proiecția de Timp, responsabilă de legitimarea unui subiect propriu. Cu alte cuvinte, supinul dialectal este o formă finită din punct de vedere morfologic (adică se acordă), dar nonfinitită din punct de vedere sintactic (pentru că nu poate atribui cazul nominativ) (vezi Ledgeway, 2007).

5. Concluzii

În acest articol, am analizat comportamentul supinului cu flexiune din varietățile nord-estice ale românei prin comparație cu cel al infinitivului cu flexiune din diferite varietăți romanice și nonromanice.

În urma analizei, am ajuns la cîteva concluzii care privesc, pe de o parte, categoria 'finit' și manifestarea ei diacronică și, pe de altă parte, evoluția supinului românesc.

(i) Categoria 'finit' este unul dintre conceptele lingvistice cel mai puțin înțelese, care are manifestări morfologice, sintactice și semantice divergente (Ledgeway, 2007). Categoria 'finit' prezintă manifestări diacronice foarte diferite. De exemplu, în trecerea de la napoletana veche la cea modernă, infinitivul cu flexiune a fost înlocuit de infinitivul canonic, în timp ce supinul românesc, invariabil și cu o structură funcțională redusă pînă în prezent, devine, dialectal, o formă „nonfinită" cu flexiune și cu o structură funcțională îmbogățită. Așadar, diacronic, o formă verbală poată să își diminueze sau să își amplifice gradul de finitudine. În plus, este clar că 'infinitivul' din diferite limbi acoperă realități lingvistice destul de diferite.

(ii) Așa cum am subliniat în Secțiunea 2.4, este larg acceptată ideea că infinitivul cu flexiune din limbile romanice nu își are originea în infinitivul canonic, ci în forme verbale finite (conjunctiv, indicativ). Infinitivul cu flexiune provine din infinitivul canonic în limbi nonromanice (romeyka, maghiara). Din acest punct de vedere, româna, care are, dialectal, un supin cu structură funcțională extinsă și cu flexiune dezvoltat din supinul canonic, se aseamănă mai mult cu limbile nonromanice pe care le-am discutat.

(iii) Din perspectiva schimbărilor diacronice ale formelor nonfinite, româna se aseamănă totuși și cu limbile romanice. Dacă avem în vedere faptul că infinitivul canonic din portugheza veche nu era compatibil cu cliticele pronominale și cu negația, acestea fiind obligate să se ridice la verbul principal, iar cel din portugheza modernă poate găzdui și clitice pronominale, și negație, observăm că și procesul prin care trece supinul românesc urmează un traseu asemănător, sintetizat în (iv).

(iv) Evoluția supinului românesc presupune, în mod evident, o lărgire a structurii funcționale, proiecții (ca Negația, Persoana, Aspectul) absente din româna standard activîndu-se în varietățile nord-estice. Fenomenul de acord al supinului în construcții cu verbul *a trebui* și după *e greu de*, încă slab atestat, dovedește că supinul tinde să își completeze inventarul de trăsături *phi* (morfologice). Acordul în gen face

ca supinul românesc să difere de alte forme nonfinite cu flexiune din limbile romanice, care manifestă acord în persoană și în număr. Evoluția supinului românesc arată că îmbogățirea structurii funcționale este un tipar posibil de schimbare sintactică. Această concluzie este destul de surprinzătoare, avînd în vedere ceea ce se știe despre schimbarea sintactică: în lucrările tradiționale se insistă asupra reducerii diacronice a structurilor sintactice (vezi, de exemplu, capitolul 7 din Harris & Campbell, 1995, *Procese care simplifică structurile bipropoziționale*); evoluția formelor nonfinite cu flexiune ilustrează exact situația opusă: îmbogățirea structurii funcționale.

(v) Marca de supin *de* are un traseu istoric interesant. În momentul gramaticalizării supinului verbal din supinul ambiguu (verbo-nominal), *de* este reanalizat din prepoziție în marcă flexionară (Dragomirescu, 2013a,b), urmînd un tipar de gramaticalizare cunoscut, identificat, de pildă, și pentru infinitivele cu *te* din neerlandeză (Ijbema, 2002). Extinderea structurii funcționale a supinului determină reanaliza mărcii *de* drept complementizator; cu alte cuvinte, din perspectiva structurilor din (38) și (39), *de* ocupă în dialectele de nord-est o poziție superioară (centru C) în comparație cu *de* din limba standard (centru flexionar). Această schimbare diacronică, din marcă situată în domeniul flexionar în complementizator, este în acord cu teoria schimbării sintactice propusă de Roberts & Roussou (2003), conform cărora procesul de reanaliză / gramaticalizare presupune deplasarea / generarea / reinterpretarea elementului gramaticalizat într-o poziție superioară ierarhic.

Mulțumiri

Adresăm calde mulțumiri profesorilor/colegilor care ne-au citit articolul sau au discutat cu noi diferite probleme: Adam Ledgeway, Martin Maiden, Gabriela Pană Dindelegan, David Pesetsky. Prima versiune a acestei lucrări a fost prezentată la MIT în cadrul conferințelor *LingLunch*, pe 7 aprilie 2016; mulțumim colegilor de la MIT pentru comentarii și sugestii.

Bibliografie

Bentley, D. (2014). *On the personal infinitive in Sicilian*, în: P. Benincà, A. Ledgeway, N. Vincent (eds), *Diachrony and Dialects. Grammatical Change in the Dialects of Italy*, Oxford University Press, Oxford, p. 96–115, Crossref.

Bossaglia, G. (2013). *Inflected/Non-inflected Infinitive Alternation in Causative and Perception Constructions of Contemporary European Portuguese: A Corpus-based study*, în „Procedia – Social and Behavioral Sciences", vol. 95, p. 220–230, Crossref.

Carvalho, M.J. (2015). *Para a história do infinitive flexionado português: uma abordagen semântico-pragmática*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", vol. 311, nr. 3, p. 664–689, Crossref.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.

Cinque, G. (1999). *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*, Oxford University Press, Oxford.

Cornilescu, A. (2000). *The double subject construction in Romanian*, în: V. Motapanyane (ed.), *Comparative Studies in Romanian Syntax*, Elsevier, Amsterdam / Lausanne / New York / Oxford / Shannon / Singapore / Tokyo, p. 83–133.

Cornilescu, A. & Cosma, R. (2010). *Remarks on the Romanian Verbal Supine and its German Equivalents*, comunicare la *The Annual Conference of the Faculty of Foreign Languages and Literatures*, Universitatea din București, 5–6 noiembrie.

Dragomirescu, A. (2011). *The subject of the supine clause in Romanian and A-chains*, în „Revue roumaine de linguistique", vol. LXI, nr. 4, p. 371–392.

Dragomirescu, A. (2013a). *Particularități sintactice ale limbii române în context romanic. Supinul*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.

Dragomirescu, A. (2013b). *Du latin au roumain. Une nouvelle hypothèse sur l'origine du supin en roumain*, în „Revue de linguistique romane", vol. 77, nr. 305–306, p. 51–85.

Dragomirescu, A. (2015). *Utilizări dialectale ale supinului*, în: R. Zafiu, I. Nedelcu (eds.), *Variația lingvistică: probleme actuale. Actele celui de al 14-lea Colocviu al Departamentului de Lingvistică*, I, Editura Universității din București, București, p. 39–48.

Dragomirescu, A. & Hill, V. (2014). *A diachronic perspective on de-supine complements*, comunicare la ACED, Universitatea din București, 5–7 iunie.

Gabinschi, M. (2010). *Formele verbale nepredicative nonconjunctivale ale limbii române (pe marginea tratării lor în gramatica oficială)*, Chișinău.

Gamillscheg, E. (1970). *Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre* (= *Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien*, Phil.-hist. Kl., 172. Bd., 6. Abhandlung.), Tubinger Beitrage zur Linguistik, Tubingen; ed. I: 1913.

Groothuis, K. (2015). *The inflected infinitive in Romance*, comunicare la workshop-ul *Romance Syntax. Comparative and Diachronic Perspectives*, Universitatea din București, 27–28 noiembrie.
Harris, A. & Campbell, L. (1995). *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.
Hill, V. & Dragomirescu. A. (2014). *De-supine complements in Romanian: a paradigmatic view*, comunicare la LSRL 44, 2–4 mai.
Ijbema, A. (2002). *Grammaticalization and infinitival complements in Dutch*, LOT Publications, Utrecht, [online].
Jones, M. A. (1992). *Infinitives with specified subjects in Sardinian*, în: C. L Laeufer, T. A. Morgan (eds), *Theoretical analyses in Romance linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 295–309, Crossref.
Jones, M. A. (1993). *Sardinian syntax*, Routledge, London.
Jones, M. A. (2003). *Sintassi della lingua sarda: Sardinian syntax* (R. Bolognesi, Trans.), Condaghes, Cagliari.
Kiss, K. (1987). *Configurationality in Hungarian*, Reidel, Dordrecht – Boston, Crossref.
Koopman, H. & Sportiche, D. (1991). *The Position of Subjects*, în „Lingua", vol. 85, nr. 2–3, p. 211–258, Crossref.
Ledgeway, A. (1998). *Variation in the Romance infinitive: the case of the Southern Calabrian inflected infinitive*, în „Transactions of the Philological Society", vol. 96, nr. 1, p. 1–61, Crossref.
Ledgeway, A. (2000). *A Comparative Syntax of the Dialects of Southern Italy: A Minimalist Approach*, Wiley-Blackwell, Oxford.
Ledgeway, A. (2007). *Diachrony and Finiteness: Subordination in the Dialects of Southern Italy*, în: I. Nikolaeva (ed.), *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*, Oxford University Press, Oxford, p. 335–365.
Ledgeway, A. (2009). *Grammatica diacronica del napoletano*, Niemeyer, Tübingen.
Lombard, A. (1974). *La langue roumaine. Une présentation*, Éditions Klincksieck, Paris.
Loporcaro, M. (1986). *L'infinito coniugato nell'Italia centro-meridionale: ipotesi genetica e ricostruzione storica*, în „Italia dialettale", vol. 49, p. 173–140.
Madeira, A.-M. (1994). *On the Portuguese Inflected Infinitive*, în „UCL Working Papers in Linguistics", 6, p. 179–203.
Martins, A. M. (2006). *Aspects of infinitival constructions in the history of Portuguese*, în: R. Gess, D. Arteaga (eds), *Historical Romance Linguistics: Retrospective and perspective*, John Benjamins, Amsterdam, p. 327–355, Crossref.
Maurer, T. H., Jr. (1984). *O Infinito Flexionado Portugues: Estudo historico-descritivo*, Editora Nacional, Sao Paulo; ed. I: 1968.
Mensching, G. (2000). *Infinitive Constructions with Specified Subjects. A Syntactic Analysis of the Romance Languages*, Oxford University Press, Oxford.
Miller, D. G. (2003). *Where do conjugated infinitives come from*, în „Diachronica", vol. 20, nr. 1, p. 45–81, Crossref.
Miller, D. G. (2004). *The origin of the Welsh conjugated infinitive*, în „Diachronica", vol. 21, nr. 2, p. 329–350, Crossref.
Neamțu, G. G. (1980). *Despre construcția „a trebui + participiu"*, în „Limba română", vol. XXIX, nr. 5, p. 511–514.
Nedjalkov, I. V. (1995). *Converbs in Evenki*, în: M. Haspelmath, E. Konig (eds), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms—adverbial participles, gerunds*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, p. 441–463.
Nedjalkov, I. V. (1997). *Evenki*, Routledge, London – New York.
Nicolae, A. (2015). *Ordinea constituenților în limba română: o perspectivă diacronică. Structura propoziției și deplasarea verbului*, Editura Universității din București, București.
Pană Dindelegan, G. (2007). *Din nou despre participiu și supin*, în „Studii și cercetări lingvistice", vol. LVIII, nr. 1, p. 163–173.
Pană Dindelegan, G. (2008). *Supinul*, în: V. Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, p. 509–524.
Pană Dindelegan, G. (2011). *Din istoria supinului românesc*, în: R. Zafiu, C. Uşurelu, H. Bogdan Oprea (eds.), *Limba română – ipostaze ale variației lingvistice*, I, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, p. 119–130.
Pană Dindelegan, G. (2013). *The supine*, în: G. Pană Dindelegan (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 233–245.
Pires, A. (2002). *Cue-Based Change: Inflection and Subjects in the History of Portuguese Infinitives*, în: D. Lighfoot (ed.), *Syntactic Effects on Morphological Changes*, Oxford University Press, Oxford, p. 143–159, Crossref.
Raposo, E. (1987). *Case Theory and Infl-to-Comp: The Inflected Infinitive in European Portuguese*, în „Linguistic Inquiry", vol. 18, nr. 1, p. 85–109.
Rizzi, L. (1978). *A restructuring rule in Italian syntax*, în: S. J. Keyser (ed.), *Recent Transformational Studies in European Languages*, MIT Press, Cambridge, MA, p. 113–158.
Roberts, I. & Roussou, A. (2003). *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge.
Roberts, K. S. (ed.) (1953–1957). *An Anthology of Old Portuguese*, Livraria Portugal, Lisbon.
Rodrigues, J. M. (1913). *O imperfeito do conjuntivo e o infinitivo pessoal no Portugues*, în „Academia das Sciencias de Lisboa: Boletim da Segunda Classe", 8, p. 72–93.
Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, Bucureşti.
Rouveret, A. (1980). *Sur la notion de proposition finie. Gouvernement et inversion*, în „Langages", vol. 14, nr. 60, p. 75-107, [online].
Sandfeld, Kr. & Olsen, H. (1936). *Syntaxe roumaine. Emploi des mots à flexion*, I, E. Droz, Paris.

Scida, E. (2004). *The inflected infinitive in Romance languages*, Routledge, New York – London.
Sheehan, M. (2015). *Control of Inflected Infinitive in European Portuguese*, ms, [online].
Sitaridou, I. (2014). *The Romeyka infinitive. Continuity, contact and change in the Hellenic varieties of Pontus*, în „Diachronica", vol. 31, nr. 1, p. 23–73, Crossref.
Stan, C. (2005). *Categoria cazului*, Editura Universității din București, București.
Tallerman, M. (1998). *The Uniform Case-licensing of Subjects in Welsh*, în „The Linguistic Review", vol. 15, nr. 1, p. 69–133.
Taylor, C. (2016). *Aspects of Clause Structure in Nicoterese. A Descriptive Account*, teză de doctorat, University of Cambridge.
Terzi, A. (1997). *PRO and Null Case in Finite Clauses*, în „The Linguistic Review", vol. 14, nr. 4, p. 335–360.
Vincent, N., (1998). *On the grammar of inflected non-finite forms (with special reference to Old Neapolian)*, în: L. Korzen, M. Herslun (eds), *Clause combining and text structure*, Samfundlitteretur, Copenhagen, p. 135–158.
Willis, C. (1971). *An essential course in Modern Portuguese* (Revised edition), Nelson, Hong Kong.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A55en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Notes on Petru Maior's language in *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*

Liliana Soare*
Faculty of Letters, University of Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, Romania

Article info

History:
Received December 4, 2015
Accepted January 13, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
literary norm
neologistic lexicon
phonetic and morphological adaptation of loans

Abstract

Petru Maior's translation elaborated in 1816, insufficiently studied, offers precious material as regards the norms of literary language in Transylvania in the first two decades of the 19th century. We focused on the fundamental features of the literary language, but, at the same time, we mentioned the secondary features which were considered relevant for the literary norm promoted by the scholar. It can be observed that the linguistic material extracted from this translation reflects, besides phonetic and morphologic norms specific of the author's dialect, norms established following other criteria than those exemplified by the local tradition, that is the criterion of proximity to the Latin etymon or proximity to the Wallachian rule promoted by the religious prints of the mid-eighteenth century. As far as the neologistic vocabulary used in this translation is concerned, a semantic classification was performed, aiming at both general cultural vocabulary, as well as at specialized vocabulary (medical terminology). The medical terminology of the text was presented on the two constituent co-ordinates: the literature, neologistic one and the folk, traditional one. There were considered the most important aspects of phonetic and morphological adaptation of loans, taking notice of the high number of loans properly integrated due to the Latin-Romance orientation of the scholar, as well as of the large share of analogue phonetic variants and unadapted terms (Latinisms and Italianisms).

1. Introduction

The second half of the eighteenth century and the first two decades of the nineteenth brought an unprecedented diversification of Romanian writing. The popularizing text that illustrated various fields of science (linguistics, geography, history, medicine, mathematics, philosophy) occupies a special place in the literature of the time. During this period, the cultural primacy is held by Transylvanian scholars who produce original, authentic scientific texts, and at the same time develop a rich activity of translation and adaptation of many texts of science popularization.

Petru Maior is the translator of several books of popularised science[1] through which he contributed both to an improvement of the cultural level of his readers and to the development of literary Romanian language. Printed in Buda in 1816 with the full title *Învățătură pentru ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară şi acelor ce se leagă şi a unor boale sporadice, adecă pe ici, pe colo îmblătoare ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor* (130 pages), translated, perhaps after a Hungarian original, this text of veterinary medicine appeared in a significant period in the development of literary Romanian and raises several problems that demand to be studied. The writing contains a number of linguistic (phonetic, morphological and lexical) phenomena of importance to the history of Romanian literary language norms at the beginning of the nineteenth century. Also, being our first text of veterinary medicine, it brings a special contribution to the development of the Romanian medical language in particular and to the modernization of literary vocabulary in general.

*Email address: *lilianasoare2006@yahoo.com*.
[1]See, in this regard, Ursu (1961 and 2012).

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

This study is aimed at capturing the configuration of the literary language employed by P. Maior in this translation by emphasizing phonetic, morphological and lexical peculiarities.

2. The norms of literary language

Regarding the literary norm promoted by P. Maior in this translation, we recorded the following phenomena:

- retention of protonic *ă* in: *lăcuința* (119), *năsipos* (45), *păhar* (54), *păreții* (53, 126), *rădicate* (8).
- retention of etymological *î*: *îmblare* (3), *îmblă* (20, 33, 36, 54, *va îmbla*, 23), *îmblătoare* (f.t.), *se îmflă* (56, *îmflată*, 27, dar *se desumflă*, 78), *îmflături* (70), *a se împlea* (13, *le împlu*, 18, *le împle*, 11, 12, 24, *să se împle*, 117, *nu s-au împlut*, 55), *a întra* (37, 43) etc.
- etymological *r* is maintained in *serină* (3).
- retention of etymological silent *e* in: *strein* (29, *streine*, 31, 127), *înstreinarea* (100).
- retention of protonic *e* in *beserică* (19) and of medial *e* in: *a ceti* (127, but *prociti*, 127), *cetitoriule* (127), *întunerec* (129).
- *e* preserved in *detorie* (115), *detoriu* (30, 31, 50, 116).
- retention of etymological forms without the epenthetic *i*: *cînească* (100), *cîne* (102, *cînele*, 102, *cîni*, 107, *cînii*, 46, etc.), *mînile* (36).
- unsyncopated *i* has only one occurrence: *direpț* (12). Otherwise, there occur syncopated forms: *drept* (6, 18, 24, 128), *dreapta* (130) etc.
- retention of the prepalatal affricate in: *cricimă* (36, *cricime*, 19), *s-au obicinuit* (4, 48, 109, 111).
- *ia* preserved: *descuiarea* (66), *iaste* (22), *încuiarea* (66, dar *încuierei*, 67), *miare* (47), *muiarea* (~ *pieilor*, 44), *pialea* (60), *pricinuiaște* (62), *pustiaște* (22), *tăiare* (37), *voiaște* (129) etc., dar *pietră* (53).
- final *ea* preserved: *a avea* (37, *vor avea*, 66), *ca să bea* (65), *prea* (8, 13, 23, etc.), *s-ar vedea* (37) etc.
- *j* is general: *ajunge* (27, 84, *nu ajung*, 67, *ajungă*, 37, *de ajuns*, 38), *joacă* (73), *judecători* (29, *judecătorii*, 31), *judele* (42, *judelui*, 39), *județ* (72), *jumătate* (67), *împrejur* (35, *împrejurul*, 99), *împrejurare* (56), *înjugătură* (35) etc.
- affricate *ğ* is preserved in the forms of the verb *încunjura*: *se încungiură* (110, *să se încungiure*, 89, 95, *să poată încungiura*, 107), *încungiurate* (41, *ne-ncungiurată*, 88), and in: *gios* (13), *prilegiu* (107, *prilegiul*, 40, 48, 58), *prilegiuitoare* (105).
- soft *r*: *crepate* (77), *crepătura* (80, *crepături*, 92), *întrebuințarea* (122), *rece* (65), *strimte* (94), *strimtorat* (30, *strimtorați*, 23, 35), *stringătoare* 'astringent' (51), *strinse* (18), *strinsuri* (81), *îl uresc* (25) etc. alternates with hard *r*: *deoarăce* (15), *întrăbuința* (119), *lăcrămoși* (25), *prăsărat* (32, 114), *prățul* (112), *putrăd* (94, *putrăde*, 27), *răce* (65, *răci*, 64), *rătrași* (26), *răvărsarea* (82), *trăbuie* (21), *trăbuință* (118), *trămura* (104) etc. The palatal timbre of the vibrant *r* is also rendered with consistency in words derived with the suffix *–tor* or in non-derivative words: *ceriul* (~ *gurei*, 72), *cuptoriul* (109), *curătoriu* (117), *muștcătoriu* (110), *necuvîntătoriu* (3), *păzitoriu* (39), *perzătoriul* (105), *vătămătoriu* (6), *vieţuitoriu* (62) etc.
- hard *t* alternates with soft *t*: *tîmp* (31, *tîmpul*, 31), *timp* (102, *timpul*, 33, 58).
- phonetisms with hard *s*, *j*, *z*, *ț*: *asămănare* (55), *să se cosască* (9), *încățălat* (61), *se încățălează* (92), *a se însămna* (109, *însămnăm*, 12), *însătat* (102), *înțălepție* (95), *înțăles* (12, *înțălesul*, 32), *săci* (92), *sămnul* (27), *sîmțire* (3), *său* (subst., 36), *țapeni* (103), *țăpenirea* (55), *umezălei* (*lipsa* ~, 78), *zamă* (51, *zămuri*, 123) etc. coexist with the soft ones: *curățitoare* (90), *despărțit* (32), *se încrețește* (96), *înțelepțește* (127), *lîncezeala* (81), *părăsească* (42), *pedepsească* (29, 40, 49), *să o preseri* (120), *să se procopsească* (129), *sinurile* (88), *slujește* (111), *se țin* (30), *umezelilor* (100), *se urzește* (72) etc.
- soft *ș*: *s-au așezat* (35, *așezate*, 25), *deșeartă* (adj., 124), *să-i împărtășească* (24, *împărtășesc*, 118, *împărtășește*, 20, 100), *a o înșela* (48), *înșelători* (49), *păște* (104), *sfîrșește* (81), *stropșeală* (109) etc.
- hard *j*: *să o grijască* (33), *grijă* (8) alternates with soft *j*: *să se grijească* (38), *mînjească* (126), *năcăjiți* (107), *slujește* (111) etc.

- intact labials: *ferbințeală* (110), *a o împedeca* (110, *împedecă*, 124, *împedece*, 104, 105), *împedecări* (18), *peile* (116), *peliţa* (87), *a-i peptăna* (108), *va peri* (70), *perit* (15, 106 *perite*, 46) etc., but also palatalised forms: *fierbîntătoare* (113), *fierbințeala* (7), *fiert* (84), *împiedece* (60), *împiedicată* (81), *piept* (51), *să o pierdem* (21), *pierzătoare* (23) etc.
- use of the consonant group *gl* instead of the palatal, out of the wish to get closer graphically to the Latin etymon: *priveglearea* (44), *veglearea* (44), but: *să priveaghe* (72).
- use of regional forms with a soft pronunciation of the labials: *beșică* (27), *au beut* (33), *beutului* (111), *beutură* (49, 60, 106), *capet* (34, *capetul*, 70, dar *capăt*, 72), *ovesul* (3, dar *ovăs*, 123), *proaspet* (121), *se ved* (55, dar *se văd*, 66) etc., out of the wish to reduce as much as possible the frequency of the vowels *ă* and *î*, with no correspondent in Latin..
- phonetisms with *r* preserved: *ferestrile* (43), *ferestri* (43) coexist with those with a dissimilated *r*: *fereștile* (54).
- *f* preserved: *fier* (51, 115), *fiere* (27) etc.
- *e* > *i* in *crieri* (82).
- *u* > *o* in: *aborul* (73, but *aburoase*, 90), *notreț* (38, 50), *poroncească* (29, 36, but *poruncita*, 130), *răotățile* (130), *răotățit* (61), *totoș* (12).
- *f* > *v* in: *jertvește* (41), în *vîrv* (73, *vîrvului limbei*, 111).
- *ș* > *s*, by differentiation of consonant in: *să se deschidă* (54), *deschișsi* (103) etc., despite the fact that the literary norm meant keeping the etymological phonetism *ș* in *deșchide* (< Lat. *discludere*).
- *a* > *ă*: *tăbac* (119).
- *l'* in *feliu*. Maior exclusively uses the palatalized form of this noun (< Hung. *féle*).
- The noun *soartă* is used in its old form, 3rd declension: *soarte* (*aceeași* ~, 28), and *gingie* appears with the form imposed in literary language: *gingii* (73, *gingiile*, 72, 73).
- In Genitive-Dative, some feminine nouns belonging to the 1st and 3rd declension still preserve the old termination *–ei*: *beuturei* (123), *cercărei* (40), *curățirei* (126), *gurei* (19), *inimei* (123), *grijei* (116), *ivirei* (26), *încuierei* (67), *limbei* (73), *mîncărei* (123), *primăverei* (72), *putrăzirei* (51), *rumegărei* (54), *trecerei* (43), *turbărei* (117), *vindecărei* (60) etc.
- It is to be noticed that there is no agreement on oblique cases in constructions where the adjective is preposed to the noun it determines: *asupra gangrenoasei înflamație* (65), *carnea trucidatei vită* (80), *causa sau pricina zisei boală* (73), *grosul întunerec al urîtei neștiință* (129), *pierzătoarei boală* (48), *proprietariul trucidatei adecă a ucisei vită* (41), *trucidarea sau uciderea contăgioasei vită* (42), *preservative sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală* (48), *slăbiciune prea mare a bolnavei vită* (51) etc., as well as on those in which the adjective is postposed: *lățirea boalei contăgioasă* (21), *uciderea vitei contăgioasă* (40) etc. The cases in which the agreement is made are extremely rare: *răsuflarea vitei contăgioase* (19).
- The variable forms of the possessive-Genitive mark are most commonly used: *boalele contăgioase ale vitelor* (21), *îmflatele picioare ale vitei* (80), *mortul al ei trup* (32), *oricarele al lor notreț* (43), *părți ale trupului* (70), *semne ale ivirei boalei de vite* (26), *schimbările cele fără cumpăt ale morbului* (68), *sinurile nărilor ale fălcei ceii din sus* (88) etc. The invariable forms of the possessive-Genitive mark are underrepresented: *cele mai sănătoase a vitelor bucăți* (12), *cumplitul a vieții rișchiu* (104), *stricatul aer a staurului* (62), *a vieței moment* (125).
- The Genitive-Dative of the adjectival article is, in the feminine singular, *cei(i)*, etymological form (< *ecce* + *illæi*), and not *celei*, analogic form, following the plural: *atingerea vitei ceii cu boală contăgioasă* (19), *descărcarea materiei ceii morboasă* (74), *dreapta osîndă a slugei ceii vicleană* (130), *îmflătura partei ceii pătimicioasă* (78), *se împută pășunei ceii umedă și băltoasă* (73), *materiei ceii de scabie* (94), *scăderea pășunei ceii bună* (61), *semnele spiței dintîi adecă a ceii ușoară* (101), *vitei ceii dintîi contăgioasă* (40) etc.
- The superlative of the adjective/adverb is built with *prea*, a specific feature of the old language: *căldura cea prea mare a verei* (8), *măcar că sînt prea sănătoase* (12), *prea contăgioasa boală de vite* (22), *slăbiciune prea mare a bolnavei vită* (51), *prea mare cruderitate* (125), *prea străluciților romani* (127), *prea bun*

părinte (129) etc. but also with *foarte*: *pînză de in foarte subțire* (16), *fumegarea foarte bine se face cu oțet* (54), *foarte curînd* (56), *de foarte rău semn* (57), *foarte bună preservativă sau apărare* (65), *foarte cu de-adinsul prescripții* (53) etc.

- The use of the intensive pronouns lacking in agreement falls into the norm of the period: *însăși coarnele* (19), *însuși oamenii* (21), *însuși cei mai puternici moștenitori ale largilor moșii* (23), *însuși de multe ori pierzătoarea boală* (48) etc.
- The Genitive-Dative of the feminine demonstrative of proximity has the form *aceștei* in the singular: *asupra aceștei pierzătoare boală* (28), *întru prefacerea aceștei cărticică* (127), and *acestor* in the plural: *acestor vite* (66).
- Variable forms of the relative pronoun: *carea* (9), *carele* (32), *carii* (19) etc.
- The indefinite pronouns (adjectives) compound with *fieșt–*: *fieștecare* (30), *fieștecarele* (31), *fieștecăria* (~ *vită*, 67), *fieștecine* (118) etc. and *ori–* / *oare–*: *oarecarele* (114), *oarecîtva* (42), *oareșce* (37, 92), *orice* (117), *oricarele* (112) are frequent. Note should be made of a similar appearance for *niscari* (~ *operații*, 110 < Lat. *nescio qualem*), used as an adjective.
- The negative pronoun *nimic* appears exclusively in the form *nemica* (< Lat. *nec mica*, 26, 102, 112, 115 etc.).
- The collective numeral *amîndoao* (86, *amîndoi*, 86), met with in all literary variants and in all dialects, is doubled by *îmbe* (86 < Lat. *ambæ*), a form used only in the Banat–Hunedoara area and in certain northern dialects.
- Exclusive use of the form with etymological hiatus in the forms of the verb *primi*: *a priimi* (30), *să o priimească* (33), *priimit* (129) etc.
- Exclusive use of verbal forms with restored dental: *le ard* (51), *pot să cadă* (60), *să se închidă* (38), *să se radă* (53), *să se scoată* (53), *să sloboadă* (50), *se văd* (64), *să se vîndă* (46) etc.
- The verbs *a rămîne* and *a ține* are used in the 2nd etymological conjugation, a form that was long preserved in the old period: *de a rămînea* (31, 51), *să poată rămînea* (41), *vor rămînea* (70), *le va ținea* (8), *a le ținea* (40), *a-i ținea* (108), *se vor ținea* (43) etc.
- The tendency to move the verbs belonging to the 3rd Latin conjugation to *–ere* in the 1st conjugation: *se va adauge* (68, *se adauge*, 102), *să se adaugă* (99), *cură* (56, 86, 103), *să poată cură* (70).
- *a se însănătoși* is classified in the 1st conjugation: *se va însănătoșa* (39), *celor ce se însănătoașă* (69), with hard present.
- The 1st conjugation verb *a înconjura* (ending in *–(ur)a* in the infinitive) has the paraxiton etymological form with *u* in the final syllable in the present tense of the indicative and subjunctive *se încungiură* (110), *să se încungiure* (89, 95), *să poată încungiura* (107) etc., as well as in the participle: *încungiurate* (41), *ne-ncungiurată* (88).
- Use of the ungrammatised form of the verb *a ucide*: *să se ucidă* (32, 40), where the grammatised forms were still frequently employed during the preparation of the text.
- *a înștiința* (34), which is also used with the Dative (*să se înștiințeze superioritatei*, 117), occurs quite frequently replaced by the verbal phrase *a face (de) știre* (115): *să facă de știre* (30), *să facă știre* (33, 34, 116), *vor face știre* (34), *va face știre* (39) etc.
- *a mînca* usually occurs in its short form, specific to Transylvanian dialects: *mîncă* (25, 87), *să mînce* (123), but also records an occurrence with the long, etymological form: *mănîncă* (66).
- *a usca* appears in forms with the syncope of *u*: *să se uște* (53), *să-l uște* (126). The syncope of *u* is also met with in the case of the verb *înfrumusețа*: *i-au înfrumsățat* (128).
- The verb *(re)curăța*: *să se curățâ* (109), *să se răcurățe* (115, *să se răcurățâ*, 126) also has a form in which the affricate (assimilated to iotacised Wallachian forms) is replaced with the dental, probably out of hypercorrectness: *să se curătă* (7, 8).
- The verbs *a dormita*, *a micșora*, have hard present forms: *urmă* (21), *se micșoară* (106), *dormită* (103). Hard present, without a suffix, specific to the northern dialects, is also characteristic of the verb: *să se lucre* (121).

- The present perfect tense has in the singular forms homonymous with the plural, etymological forms used exclusively in all literary variants of old Romanian language: *această boală pierzătoare au luat începutul său* (23), *prin contagiu s-au adus la oi* (23), *care vită s-au vindecat* (24), *stricătoarea boală de tot s-au așezat* (35), *vita carea au căzut de boală* (37), *iară de s-au ivit boala de vite* (38), *locul unde s-au ivit boala de vite* (40), *după ce au curs dintr-însa sîngele* (120) etc.
- The future is usually built from the auxiliary and the infinitive verb form: *se va avea grijă* (89), *vor avea* (66), *se vor încungiura* (89), *se va sugruma* (82), *va ști* (61), *se vor ținea* (90), *se va vindeca* (60), *vei întărîta* (101), *se vor întrăbuința* (119), *se vor vesti* (91) etc., with one exception only: (*gangrenei*) *ce va se urme* (80), composed of the auxiliary and the subjunctive form of the verb.
- The analytical present conditional has structures formed of the auxiliary *ar* + the infinitive of the verb to be conjugated: *s-ar adeveri* (40), *s-ar bolnăvi* (34), *s-ar cădea* (29), *s-ar doftori* (96), *s-ar ivi* (34), *s-ar pricepe* (112), *ar scăpa* (115), *ar veni* (115) etc. The ones formed with the auxiliary *are* are not common: *are fi* (112); *s-ar bolnăvise* (40) may be a form of perfect conditional.
- Maior's preference for using the long infinitive, in constant regress during that period, is obvious[2]: *timpul cel rău a-l schimbare în bun* (6), *spre a se abate și a se scuti de fierbințeala soarelui și spre a se hodinire* (7), *mai vîrtos se cade a avere grijă de adăpare* (8), *se cade a luare aminte* (9), *acele animale sau vite care de aiurea moștenesc ceva întocmire spre a primire unele boale* (18), *înceată de a rumegare* (26), *înainte de a se puteare împlini* (41), etc. These structures coexist with those in which the short infinitive is used: *încep a boli* (18), *sînt strimtorați a simți* (22), *despre primejdia răului timpuriu a-i înștiința* (34), *ar cuteza a păși* (39), *de a curma boala* (40) etc.
- The infinitive forms, better represented numerically, coexist with the concurrent subjunctive ones: *vor fi detori a face de știre* (50), *fieștecare ar fi detoriu de orice pagubă prin cînele său cel turbat acășunată a răspunde* (107), *trăbuie a-i sta în coantră* (35), *cel ce va cuteza a face* (36), *să li se dea adeseori a linge sare* (58), *iaste op a descoperi causa* (105), *iaste op adecă lipsă a împuțina numărul cînilor* (106), *mai rar poate acest rău a se esca* (106), *întru acest chip spre mînie a se întărîta* (107), *se cade a se osărba* (107), *se poate mînca* (80), *va fi strimtorat a face* (106), *vor trăbui a-l păți* (124), *idrofobia adecă boala carea face a se îngrozi de apă* (109), *sub ferbințeala soarelui a se stămurare adecă a se înteține* (110), *cine cuteză a-l doftori* (113), *carele va ști lucra* (118) etc.; *e detoriu* [...] *să facă de știre* (30), *e detoriu să-și țină vitele* (31), *toate cele mai sus zise cautele adecă feriri cu de-adins trăbuie să le țină* (33), *trăbuie să li se poroncească* (36), *nu poate să vină* (112), *trebuie să se arunce* (118) etc.
- Adverbs and adverbial phrases: *adeseori* (60), *aliurea* (42, *de* ~, 115), *de aiurea* (18), *aliuntrea* 'altminteri' (87, *aliuntre*, 117), *altmintrea* (71), *amînat* 'tîrziu' (73), *amuș* 'acum' (102), *cu de-adins* (9), *jur-împrejur* (121), *din lontru* (27), *încătrău* (30, 31), *încoace și încolo* (101, 103), *într-aiurea* (12), *într-o lături* (118), *lungiș și curmeziș* (21, 114), *oblu* (19), *pe ici, pe colo* (25), *pre alocurea* (22), *tomna* 'tocmai' (37, 101, 102), *mai vîrtos* (44) etc. The semiadverb *nici* is used exclusively as*nice* (31, 52, 68, 108 etc.).
- Prepositions present old or regional phonetisms: *cătră* (7), *dintră* (39), *întră* (11), *pănă* (7), *pre* (24), *preste* (3), *subt* (29, *supt*, 6) etc. *Spre* is also used to express purpose ('pentru, în vederea'): *spre a se abate* (8), *spre a se hodinire* (8), *spre a primire* (18), *spre acest scop* (45), *spre apărare, spre ferire, spre scutire* (46) etc., and *fără* with adverbial meaning as well ('decît'), old meaning: *nu se ved altele fără încuiarea pîntecelui* (63).
- The conjunctions *dar* and *iar* appear exclusively used under the form *dară*, *iară*; *sau* is general, the old form *au* being used but extremely rare: *pot după 20 de zile de la încetarea boalei au să se vîndă, au spre us, adecă întrebuințarea de casă să se întoarcă* (46).
- There are several words and phonetisms specific to the writings of P. Maior that are to be found in the text investigated as well: the form *atînt* (38, 43), which, sometimes, appears in correlation with

[2] Micu & Șincai (1780) stated: „Poporul în convorbiri obișnuiește să omită ultima silabă *re* a infinitivului prezent și, în loc de *a lăudare*, *a tăcere*, *a dormire* etc., spun *a lăuda*, *a tăcè* etc." (51).

cînt 'cît': *atînt a stăpînirei cînt a supușilor* (43). *Atînt* may be justified both by the influence of the Aromanian dialect and by that of the Italian language. However, as Ursu (1961, p. 139) observed, Maior may have restored, in an etymological spirit, the old forms *atît* and *cît* by reference to Latin (*tantus*, *quantus*) or Italian (*tanto*, *quanto*); the form *esca* of the verb *isca*: *se escază* (25, 94), *mai rar poate acest rău a se esca* (106); the loan word *alsăuire* 'proprietate, însușire' (18), which he also used in other writings of his; in addition to it, there also appears the loan word enshrined in literary language: *însușire* (24); the phonetism *coantră* for *contra* (*a-i sta în coantră*, 35, *stă în coantră*, 65, *din coantră*, 3, 82); the noun *op* 'trebuință, necesitate' (10, 38, 106).

- According to his conception that Romanian literary language should be enriched with loans from Aromanian[3], P. Maior also uses a few words from this dialect: *se agudește* (g. *se întîmplă*, 70), *cîștiga* 'grijă' (6, 30), *demînda* 'porunci' (29), *plasă* 'fel' (6, 12, 59, 112), *pleaga* 'rană' (69), *să se pleguiască* (70), *pușt*lă 'ciumă, pestă' (22).
- The influence of the Macedo-Romanian dialect may also have led to the presence of forms with prothetic *a*: *acășunată* (*pagubă* ~, 107), *o acășună* (61, but *cășună*, 87), *acrescută* (85, 86), *adoita* (60), *amișcată* (77), *aroade* (~ *peliția*, 87), *aroasă* (*pînă la os* ~, 88, *aroase*, 88), *se va asparge* (125)[4].
- Frequency of words derived with prefixes: *se dezvînă* (62), *încurățirea* (67), *încurgere* (3), *necurățitele* (3), *necuvîntătoriu* (3), *neființa* (3), *nehodină* (102), *negrijă* (22), *prezisele* (110), *străsuflat* (96, *străsuflate*, 3, 43) etc. and with suffixes: *apărătoare* (21), *apătos* (120), *aprinsătură* 'febră' (83), (*rane*) *cancroase* (87), *pătimicioasă* (78), *pișcătoare* (87, 92), *rozitoare* (92), (*mîncătură*) *scărpinătoare* (92), *slobozitoare* (68), *tristăciune* (78) etc.
- One may also note the use of words without the prefix: *se va bolnăvi* (32), *călțămintele* (36), *se va cerca* (54), *cercărei* (40), *să se junghie* (80), *nainte* (34), *tuse necăcioasă* (26), *sănătoșare* (83), *se spăimîntă* (103), *țăpenirea* (55).
- The presence of Latin terms that were out of use or only kept in dialects: *arină* 'nisip' (119, *arinos*, 45 < Lat. *arena*), *să se astruce* 'a înmormînta' (40 < Lat. **astruicare* < *astruere*), *cătinel* 'încet, lin, domol' (64, 104 < Lat. **cautelinus*), (*semne*) *chiare* (117 < Lat. *clarus, –a, –um*), *curechi* (122 < Lat. *coliculus*), *custă* 'a trăi' (59 < Lat. *constare*: *mare parte a oilor fără de vărsat custă toată viața*; *poate mult să custe*, 87), *fărina* (43 < Lat. *farina*), *junepru* 'ienupăr, brădișor' (61 < Lat. *juniperus*), *a se la* 'a se spăla' (51, 54, 74 < Lat. *lavo, –are*), *lard* 'slănină' (93 < Lat. *lardum*: *puștelele curînd se încățălează și se prefac crustă adecă scoarță sau piele de lard*, *lardică*, 93: *pielea se acopere cu scoarță lardică*), *moare* 'zeamă acră de varză' (122 < Lat. *muria*), *morsicat* 'mușcat' (124, *morsicată*, 118 < Lat. *morsicare*).

Narrowing down our endeavour to the fundamental features of the literary norm, the main features of the language that P. Maior uses in this translation are: maintaining of protonic *ă* (*păhar*, *păreții*, *rădicate*); maintaining of etymological *î* (*îmfla*, *îmbla*, *împlea*, *întra*); the use of etymological forms without epenthesis (*cînii*, *mînile*); *ia* preserved (*pricinuiaște*, *pustiaște*); final *ea* preserved (*avea*, *bea*); *f* preserved (*fier*, *fiere*); exclusive *j* exclusiv, with few exceptions (usage of the affricate in the forms of the verb *încunjura*: *încungiura* and in *gios*, *prilegiul*); soft *ș* (*înșela*, *sfîrșește*); soft *r* in final position in non-derivative words: *ceriu*, *cuptoriu*, as well as in words derived with *–tor* (*curătoriu*, *necuvîntătoriu*, *păzitoriu*, *viețuitoriu*); soft labials (*beșică*, *beutură*, *ved*); variable forms of the relative pronoun and possessive-Genitive mark; the auxiliary *au* in the present perfect, 3rd person singular; verbal forms with restored dental; the presence of Latin terms that were out of use or only kept in dialects, as well as the presence of words from the Aromanian dialect.

In other cases, we run across an oscillation in the use of velar or soft forms: soft and velar *r* (*rece*, *răce*); soft and velar *t* (*timp*, *tîmp*); soft and velar *s*, *j*, *z*, *ț* (*părăsească*, *sinurile*, *țin*, *umezelilor*, *grijască*, *înțăles*, *săci*, *umezălei*); intact or palatalized labials (*ferbințeală*, *împedecă*, *fierbințeală*, *împiedecă*).

[3] In the afterword to the translation, Maior states: „...întru prefacerea aceștei cărticică m-am întrebuințat cu mai multe dialecte ale limbei românești, din carele unele nu sînt astăzi cunoscute în patria ta..." (127).

[4] As noticed by Ursu (1961), some of the forms mentioned have no equivalent in the Aromanian dialect. The author may have created them by analogy with the Aromanian or Italian ones (cf. It. *accréscere*, *aspèrgere*) (p. 138).

In general, P. Maior uses regional phonetisms and forms, whilst, in some cases, he remains close to the Wallachian literary norm promoted by the religious prints from the second half of the eighteenth century: *ă* not passed in *a*, final *ea* kept, soft labials, *j*, mixture of soft and hard *ș*, *j*, labial *f* unpalatalized, phonetisms with unsyncopated *e/i* sincopați etc. The scholar preserved some Wallachian phonetisms to the extent that they were able to render the form of the Latin etymons (e.g. the phonetisms with *j* were preferred because they rendered more accurately the graphical image of the corresponding Latin words: *joc* < *jocum*, *judeca* < *judicare*; in the verb *încungiura*, Maior uses, for the same reason, the affricate *ğ*: < *în* + Lat. *congyrare*; even though the verbal forms with the iotacised dental were the etymological ones, Maior rejects them, preferring the innovation, the forms with the dental restored, much closer graphically to the Latin etymon).

The literary language promoted by Maior in this translation is a language that has the Wallachian literary norm of 1750–1780 as a starting point, but one that also integrates the dialects from Transylvania and Banat. Analysing literary language norms from several writings of the Transylvanian scholar, Gheție (1975, p. 484) believed that the latter should be considered the creator of Transylvanian literary norm around 1820, the first deliberate attempt to structure the Romanian literary language based on spoken and written language selections, following a unitary criterion.

3. The semantic classification of the literate neologistic lexicon

Regarding the neologistic lexicon, the literate terms excerpted from the text under research belong to different semantic fields; they cover, to a different extent, the spiritual and material spheres of human life. It thus becomes possible to draw a classification required by the frequency and semantic areas to which these terms belong:

3.1. Terms relating to the human being

- **attributes, qualities**: *acurata* (48), *amoniți* 'admonestați' (39), *ample* (65), *aromatice* (108, 123), *complicată* (82), *comună* (61, *comuna*, 31), *continue* (81, 84, 122), *contrarii* (22), *corupt* (94, *coruptul*, 62), *crispă* 'creață' (*lînă* ~, 92), *cristalin* (57), *cruderă* (125), *denudata* (99), *depravate* (*plămînile*, 82), *destinatul* (a., 45), *diretive* (21), *diversă* (55, *diverse*, 19, 21), *ermii* 'pustii' (107), *fals* (95, *falsă*, 95, 110), *fatal* (124, *fatală*, 81, *fatalul*, 34), *fluid* (117), *fosta* (78), *frigidă* (84, 108), *funestul* (105), *generale* (21), *genuin* (96), *îndiferent* (102), *liber* (65), *manifestă* (adj., 34), *mordac* 'mușcător' (110), *munde* (64, 85), *necesarie* (32, 105, 108, 116, *necesarii*, 107), *necorupt* (108), *nocivă* (71, *nocib*, 109, *nocibe*, 107), *nudă* (71, 93, *nude*, 71, 115), *nutritoare* (50), *ocasionale* (105), *părțiale* (5), *pendente* 'care atîrnă' (*îmflătură* ~, 82, g. *adecă atîrnată, spînzurată*), *politicești* (30), *politico-veterinarii* (~ *dispositii*, 104), *prescriptul* (adj., 32), *profondă* (63), *proporționată* (68, *proporționate*, 65), *propria* (42, 117), *prostrată* (63), *prudent* (95), *publica* (113), *remot* 'îndepărtat' (32, 46), *repețita* (59, 60), *robuste* (62), *sapidă* (95), *săturat* 'saturat' (84, 85), *scutită* (41), *segregată* (33), *cea mai segură* (112), *separat* (32, 40, *separată*, 80, *separate*, 31), *simplă* (60), *spise* 'gros' (73), *sporadice*, (f.t.), *subsit* (27, *subsite*, 36, 71), *tepidă* (69), *trucidatei* (41), *vaporoasă* (94), *văciliți* 'vacilant' (73), *veget* (87, *vegetă*, 68), (*apă*) *vegeto-minerală* (69, 80).
- **actions, events, conditions, attitudes, events, feelings, objects**: *acrimonia* (100), *amînare* (36), *atmosfera* (53), *aversația* (63), *causă* (12, 37), *cautela* 'precauție, prevedere' (125, *cautelă*, 37, 52, *cautele*, 33, *cautelele*, 13), *cauție* (89), *celeritate* (63), *cerc* (56), *coloră* (56, 81, *coloara*, 92, 116, *coloară*, 100), *cruderitate* (125), *custodie* (39), *damne* 'daună, pagubă' (111), *depunerea*, (74), *dialecta* (128, *dialecte*, 127), *diferență* (108, 112), *dirigență* (108), *distanță* (34), *esculente* (g. *bucate*, 108), *esempru* (125, *esempruri*, 111, *asempru*, 41), *faciritate* (87), *fenomene* (83), *forma* (70), *forța* (74, *cu* ~, 39), *foabă* (g. *groapă*, 114), *fosă* 'groapă, accident de relief' (g. *groapa*, 41), *gradu* (86), *materie* (92), *moment* (125), *moturi* 'mișcări' (123), *murii* 'zid, perete' (53, 91), *necesitatea* (49), *nutremînt* (50, 108, *nutremînturi*, 108), *ocasia* (111), *oscuritate* (63), *penuria* (61), *periclu* (74), *periferia* (37), *periodul* (87), *personele* (42), *precauție* (107), *producturile* (39, *produturi*, 19), *public* (35), *răsfugarea* 'emanație, evaporație'

(83, *răsfugările*, 6, 25), *regule* (110, *regulele*, 21, 123), *repurgația* (g. *curățirea staurilor*, 52), *sarcină* 'responsabilitate' (116), *scopu* (38, 67, *scopul*, 89, *scopos*, 30), *scrupul* 'unitate de măsură' (69), *siguranță* (113, *siguranța*, 41), *speranță* (83), *sperare* (125), *speriință* 'experiență' (24, 82), *spese* (89, *speselor*, 32), *sterc*[5] (g. *balega*, 108), *subsire* 'moarte' (50), *teritoriu* (112), *terminul* (88, 101), *tirănie* (125), *trucidarea* 'uciderea' (41), *us* (46), *violenției* (110).

- **concrete actions, verbs of dicendi, movement verbs, etc.**: *se va acerăla* (125), *vor alăbora* 'munci, lucra' (44), *a amîna* (35), *amonim* 'admonesta' (111), *avearsă / aversă* 'a urî, a avea o aversiune față de' (101, 102, 104), *să se cercete* (112, *să se cerceate*, 91), *a clăudica* 'șchiopăta' (92), *se comîndă* 'a (se) recomanda' ('de veterinari se comîndă', 46), *să se comită* 'a se încredința' (116), *să se continue* (84, 122), *decură* (63, 64, 93), *a le deduce* (39, *să se deducă*, 40), *să se defalce* (9), *depende* (74), *să se descrie* (116), *să se deținâ* 'a împiedica de la ceva, a reține' (66), *se devastă* (23), *devăgînd* 'a rătăci, a umbla fără scop' (106), *a devora* (108), *se devide* (72, 77), *se diferesc* (55), *a se dimica* 'a se lupta' (107, g. *a se bate*, *a se mînca cu alți cîni*), *să nu se dimită* 'a trimite, a lăsa să plece' (66), *se împută* (73), *să încrustezi* (80), *vor îngurgita* (107), *să se înhume* (113, 115), *să se întărzică* (44), *să fie necesitați* (108), *nutri* (90, *nutresc*, 3, *se nutresc*, 108, *se vor nutri*, 90), *să obleagă* 'a se îndatora, angaja' (6) *ocură* 'apar' (64), *opoarte* 'trebuie, se cuvine' (g. *trăbuie*, 125, 126), *se oserbă* (101, *a se osărba*, 107), *să o pisezi* (97), *predespun* (89), *s-au prescris* (115), *preserba* (113), *produce* (62), *promove* 'a mișca' (65), *să se proveadă* 'a înzestra cu cele necesare' (38), *să-i rămoavă* 'a îndepărta' (106), *să se răpurge* 'să se curețe' (53, 109), *răsistă* (65), *se răsoarbe* (95, *se răsorb*, 100), *rățînîndu-se* (40), *să se repețească* (68), *să nu te scăndălișești* (127), *spera* (88, *a se spera*, 74), *subsește* (45), *vor subsi* (64), *se termină* (81), *să se trucide* (80, *să-l trucizi*, 112), *văcelindu-se* (103), *voluta* (82).
- **functions, social status, professions, occupations, human relationships**: *coloni* 'țăran ce muncește un pămînt luat în arendă de la marii proprietari' (35), *comunitate* (39), *custode* (39), *econom* (95, *economul*, 89), *magistratului* (72), *primorilor* 'cei fruntași, de rang' (29), *privaților* (s., 31), *proprietariu* (31, 90), *servitorii* (44).
- **institutions, administration**: *casa*[6] (g. *lada sau punga comunitatei*, 41), *poliției* (36), *de la superioritate* (49), *statul* (110).
- **trade**: *comerciul* (35), *confiscației* (43), *contraband* (43).

3.2. Terms relating to nature

- **mineral, vegetal realm; substances of mineral, vegetal origin**: *acid salis* (50), *acidi săturat* (84), *acidu vitrioli* 'acid sulfuric' (85), *sare alcală* (89), *arcan duplicat* 'preparat de uz medicinal' (67), *argilă* (80), *arsenic* (89), *auripigmentu* (89), *beladona* (89), *calam aromatic* '*Acorus calamus*, plantă erbacee cu utilizări în medicină' (69, 89), *calce* 'oxid de calciu' (114), *camfor* (51), *cascarila* '*Croton eleuteria*, arbust a cărui scoarță este folosită în medicină ca tonic și reducător al febrei' (76, *cascarilă*, 97), *cenușă clavelată* 'drojdie de vin calcinat' (89), *cremortartari* (67), *emula* 'plantă' (50), *furfură* 'tărîțe' (60), *galanga* 'plantă erbacee asemănătoare ghimbirului cu utilizări în medicină' (50), *gențiana* (50, 76), *gumi de Arabia* 'mucilagiu' (69), *litarghiriu* 'litargir, oxid de plumb topit și cristalizat' (79), *minerală de Etiop* (98), *moshu* 'mosc' (96), *natura* (128), *savadilă* 'plantă din familia liliaceelor folosită în tratamentul homeopatic al problemelor respiratorii' (*pulbere de ~*, 98), *spirit vitrioli* (84), *tartar ametic* 'tartrat de antimoniu și potasiu folosit în medicină ca vomitiv' (84), *terebentină* (68), *valeriana* (51), *vanilă* (97).
- **animal realm**: *animal* (adj., 61, *trupul ~*), *animal* (s., 119, *animalul*, 103, 105, *animalelor*, 116), *animantul* (64, *animantu*, 112, 118, 126, *animante*, 24, 77, 104, 105, *animantele*, 104, *animantului*, 103), *copía* 'mulțime, turmă' (6, 21), *cornută* (29, *cornute*, 23, *cornutelor*, 22), *domestice* (36), *generație* 'prăsire' (95).

[5] Under the form *șterc*, the word was known in that period; the *sterc* phonetism may represent a reloan from Latin and Italian (Lat. *stercus*, It. *sterco*).

[6] Semantic loan word after *cassa*.

3.3. Specialised lexicon

- **medical branches, general terms, diseases**: *corpul* (87), *disenteria* (27, 51), *doftoria* (124), *doftoresc* 'medical' (*cuvînt* ~, 47), *s-ar doftori* (96), *doftoritoare* (21), *înferma* (80), *lienita* 'splenită' (62), (*cu*) *lienitidă* (57), *morb* (81, 92, *morbul*, 68), *morboasă* (74), *peripneumenia* (57), *prescriptul* (32, *prescripții*, 53), *scabia* (94, *scabiei*, 94), *scăbioase* (93), *idiopatică* (77), *pilule* (97), *remit* 'a intra în remisiune' (68, 69), *simptomatică* (77), *simptome* (74, *simptomele* 68, 101), *urina* (63), *veterinaria* 'medicină veterinară' (3);
- **professions, specialists**: *doftor* (119, *doftorul*, 121), *hirurg* (118, 119), *personele cele doftoritoare* (42), *veterinariul* (49, 91, *veterinari*, 13);
- **medical institutions**: *lăzăret* (29, 38, 39), *ospital* (32, 34);
- **anatomy**: *abomas* 'foios, unul dintre cele patru compartimente ale stomacului rumegătoarelor' (27), *astremități* (70, *astremitatelor*, 63), *cadabru* (45, 82, 87, *cadabrului*, 37, *cădabru*, 32, 71), *cadăbroasă* (71, *cădăbros*, 72), *corpul* (87), *duoden* (27), *limfei* (82), *membrana* (88), *mesenteriului* (*ghindurile* ~, 88), *mușchi* (120), *nervului tendinos* (111), *omas* 'cheag, stomacul glandular propriu-zis al rumegătoarelor' (23), *stomah* (69), *sudorifere* (90);
- **physiology**: *apetita* (55, 63, 68, 69, *apetită*, 101), *circulația* (124), *pulsu* (63, 68), *respirația* (63), *transpirația* (21);
- **symptomatology**: *diarea* (26, 51), *înflamația* (77, *înflamație*, 65, *înflămația*, 61), *înflămate* (72, 73), *înflămatorie* (82), *se întumesc* 'a se inflama' (87), *ostipația* (66), *ostrație* (67), *sufocativă* (63), *vomitu* (84);
- **pharmacology**: *antifloghistică* (84, *antifloghistice*, 51, 84), *decoct* (51, 123), *dosă* (47, 69), *emetic* (s., 84), *infus* (52, *infusu*, 122, *înfus*, 69, *înfuse*, 67, *înfusurile*, 69), *se va înstila* (54), *pastă* (80), *roborîtoare* (69), *stimulante* (108);
- **internal medicine**: *congestii* (pl., 81), *gangrenă* (56, 61), *gangrenoasă* (71, *găngrenoase*, 27, 82), *hronice* (86), *se îngăngrenesc* (28), *metastatică* (77), *resoluția* (*~ adecă desfacerea, descuiarea ostrațiilor adecă a încuierei*, 67), *schiroasa* (86), *suporința* (85), *supurație* (78, 120, 12);
- **preventive medicine**: *oculația* (59), *preserba* (112), *preservativă* (s., 28, 48, 57, 65, *preservative*, 28, 111), *preservativ* (adj., 46, *preservative*, 21), *înoculația* (59, 60);
- **curative medicine**: *clismă* (122, *clisma*, 126, *clismele*, 84), *curative* (21), *remediu* (112, *remediuri*, 67);
- **epidemiology**: *contagiu* (11, 94), *contagios* (117, *contagioasa*, 88, *contăgios*, 21), *contaminate* (91), *a se contăgi* (58), *contumație* 'carantină' (29, 40, 52), *epidemie* (77, *epidimie*, 54), *epidemic* (88, *epidemică*, 61, 72, 81), *epizootică* (13, *epizootice*, 13), (*împedecarea*) *propagației* (105);
- **surgery**: *amputația* (111), *castrația* (111), *cauterisația* (111), *cauteriu* (51), *circumciderea* (111), *foarcepă* (115), *operații* (110), *să se scarifacă* (70, 120, 121, 126);
- **neurology, psychiatry, psychology**: *deliriul* (84), *dispoziție* (66, 100, *dispoziții*, 113, *dispozițiile*, 38), *idrofobia* (109), *melanhonie* (101), *titilație* 'titilomanie' (92);
- **dermatology**: *cicatrice* (121), *crustă* (92), *pruringine*[7] (92), *prurit* (92, 93, 121);
- **ENT, dentistry**: *afte* (72, 73, *aftele*, 74), *angina* (15, 81, 83), *palatul* (72).

Along with the loans, one may encounter ***folk terminology***. Typically, old words are used to gloss new terms: *aprindere* 'inflamație' (23, 57, 60), 'febră' (84), *aprinsătură* 'febră' (83), *argint viu* (99), *va asuda* (122), *beșică* 'vezică' (*~ cea de fiere*, 27, *~ cea de fiare*, 82), *beșicuțe* 'afte' (26, 121), *boală* (*~ de gură*, *~ de picioare*, *~ de plămîni*, *~ de picioare sau de unghii*, *~ de plămîni* 14, *~ de splină*, *~ de ficat* 15, *~ cea mucoasă a cailor*, 17), *bold* 'instinct' (110, g. *patima*), *brînca* 'angină' (15), *călbeaza* 'boală de ficat' (15), *ceriul gurei* 'palat' (72), *ciumă* (22), *cufureală* 'diaree' (57), *curgerea mucoasă a nărilor* 'rinoree' (86), *deșertare* 'defecație' (*~ a șezutului*, 122), *foale* 'abdomen' (66, 69), *foc* 'febră' (84), *frigurile* (87), *gînfarea* 'inflamare' (63), *se gînfă* 'a se inflama' (87), *ghinduri* 'glandă' (88), *inima rea* 'dizenterie' (27), *îmblarea sîngelui* 'cir-

[7] Contaminated form from *prurit* and *pecingine* (egzem, herpes)? 'Rîia iaste boală de piele cu pușțele sau beșicuțe săci [...] și e rău contagios cu oarește *pruringine*, adecă mîncătură scărpinătoare împreunat'.

culație' (124), *încuiere* 'constipație' (67, *încuiare*, 63, *încuietură*, 102), *încurgere* 'influență' (3), *învechita* 'cronică' (~ *boală*, 87), *jalie* 'jalfie, plantă aromatică' (51), *jugănirea* (111), *să se lățească* 'a se propaga' (90), *leacuri* (36), *lictariul* (48), *lîngoare* 'febră tifoidă' (57), *lupariță* 'boală' (87, g. *rane cancroase*), *mațele* (82), *mațul cel gros* 'intestinul gros' (27), *mădulările* (70), *mucu* 'mucozitate' (86, *mucii*, 86), *năcreală* (43), *obrintitură* 'inflamație' (57), *pătimașul* 'pacientul, bolnavul' (122), *pelin* (75), *pelița* 'membrana' (87), *pișat* (19), *pișcătoare* (87), *rîia* (17), *puștea* 'aftă bucală' (71, *puștlele*, 55), *rînză* 'stomac' (26), *rută* 'virnanț' (75), *ruje* (76), *salce* 'plantă erbacee cu utilizări în medicină' (89), *salitră* (60), *sarea de piatră* (65), *scordiu* 'iarbă-usturoasă' (75), *scupit* 'salivă' (125), *sgrăbunță* 'rană' (71), *sinurile* 'sinus' (88), *slobozirea foalelui* (69), *slobozire de sînge* 'flebotomie' (90), *slobozitoare* 'diuretice' (68), *spiță* 'stadiu' (103), 'tip, fel' (57, 100), *stîmpărată* (*beutură* ~, 60), *stringătoare* 'astringent' (51), *strinsuri* 'congestie' (81), *terpentin* (pop. 68, ~ *de Veneția*, 99, *oleu de* ~, 99), *trupul* (87), *turbarea* (17), *ud* 'urină' (19), *umezelilor* 'umoare, fire, temperament' (100), *unsoare* 'unguent' (75, 97, *unsătura*, 99), *vînturi* 'flatulență' (26), *vintricel* 'stomac' (26), *viță* 'specie' (100) etc.

4. Phonetic and morphological adaptation of loans

4.1. The older forms of phonetic adaptation with *ț*, *ģ*, and *ķ* are almost nonexistent in the text under study: *antifloghistică*, *litarghiriu*. These are competed against by the phonetic variants in *č*, *ğ*, which impose the Latin-Romance model of the new terms: *celeritate*, *cerc*, *cicatrice*, *circulația*, *frigidă*, *general*, *generație* etc.

Through the Italian influence, namely through the graphic and phonetic influence of the Italian etymon, some situations of adaptation of loans may be explained, such as the use of new words without the initial *h*: *idrofobie* and the use of the following phonetisms: *astremități* (It. *estremità*), *diretive* (It. *direttivo*), *melanhonie* (It. *malinconia*), *oscuritate* (It. *oscurità*), *se oserbă* (It. *osservare*), *ospital* (It. *ospedale*), *ostrație* (It. *ostruzione*), *personele* (It. *persona*), *produturi* (It. *prodotto*), *profondă* (It. *profondo*). Through Latin one may explain such phonetisms as: *comerciu* (It. *commercio*, Lat. *commercium*), *contagiu* (It. *contagio*, Lat. *contagio, –onis*) ori *necesarie* (It. *necessario*, Lat. *necessarius*).

The forms with (intervocalic) *s* reflect, in general, the graphics of the new terms of Latin-Romance provenance (Latin and Italian): *cauterisație*, *disenterie*, *dosă*, *mesenteriului*, *ocasionale*, *preserva*, *spese*, *us* etc. As far as the consonant group *ch*, is concerned, this is rendered through *h*: *hirurg*, *hronice*.

Roborîtoare is a loan translation after Fr. *roborant*. From Neo-Greek we have *schiroasa* (Ngr. *σκιρρος*), *scăndălisești* (Ngr. *σκανδαλιξω, –ισα*), and *scopos* (Ngr. *σκοπός*).

4.2. Analogue variants. Besides neologisms to which modern rules of phonetic adaptation apply, there are terms to which Latin phonetic laws apply, suffered by words in the old language fund.

Vocalism

- silent *a* > *ă*, by analogy with the old terms inherited from Latin or old loans from other languages: *cădabru*, *cădăbros*, *a clăudica*, *a se contăgi*, *contăgios*, *devăgînd*, *găngrenoase*, *înflămate*, *înflămatorie*, *înflămație*, *săturat*, *scăbioase*, *să nu te scăndălisești*, *tirănie*, *văcelindu-se*, *văciliți*.
- *a* and *e* + *n* + consonant > *î* (including in the suffix *–ment*): *se comîndă*, *nutremînt*, *nutremînturi*.
- *in–*, *inter–* > *în–*, *întră–/întăr–*: *îndiferent*, *înferma*, *înflamația*, *înfus*, *înoculația*, *să se întărzică*[8].

Consonantism

- *v* > *b*: *cădăbros*, *foabă*, *nocib*, *osărba*, *preserba*.
- intervocalic *l* > *r*: *se va acerăla*, *cruderă*, *cruderitate*, *dirigență*, *esempru*[9], *faciritate*.
- *re* > *ră–* by analogy with the treatment of *re–* in inherited Latin words (*răpune*, *răposa*): *să se răpurge*, *răsistă*, *se răsoarbe*.
- *ex–* > *s–* (under the rule according to which intervocalic *x* became *s*, and the prefixes *ex–* and *extra–* became *s–* and *stră–*, respectively: *lăsa*, *măsea*, *strămuta*, *străpunge*): *esempru*, *speriință*.

[8] The phenomenon may be caused by an analogy between *in–* and the old prefix *în–*.

[9] This may also represent a direct loan from It. *esempro*.

As can be seen, analogue phonetismes have a relatively significant share. This is a natural consequence of the conception underlying the philological program initiated by the Transylvanian scholars, the first to establish rules for the assimilation of loans and to provide a reference model in this regard. Adaptation into Romanian of the neologisms of Latin-Romance origin is characterized in their writings by the tendency to subject them to the same phonetic changes undergone by inherited words. This process of "Romanisation" of neologisms by applying, sometimes systematically, phonetic laws highlighted by the developments of inherited elements did not prove to be sustainable (however, it was used up to 1860); instead of these forms, the further development of the literary language retained the variants that demonstrate that "Latin exercised through its phonetism and forms [...] the role of a model which influenced neologistic elements borrowed from Romance languages [...]" (Munteanu & Țâra, 1983, p. 255), and not only from these languages, but also from Modern Greek, German or Hungarian. This is because, in the general European context, loans from Latin words that have gained the status of international words maintained their form as close as possible to the original etymon.

4.3. As far as morphological adaptation is concerned, the text under study presents an important feature (which is also the feature of the era): the special productivity of the forms with *–ie*, 3rd declension (see also Slave, 1962, p. 167). In old literary Romanian, the Latin nouns of the 3rd declension, with the *–io, –ionis* endings, are adapted with the *–ie* termination, after the Latin Nominative form. Old noun loans in *–ie*, feminine and masculine, of Old Slavic or Modern Greek origin, had early created a norm of noun termination adaptation, a norm that will later on be generalized in Latin Romance loans as well.

Most excerpted nouns are feminine and have been enshrined up to the present in this declension and with this termination: *amputație*, *cauterisația*, *circulație*, *generație*, *înflamație*, *(în)oculație*, *operație*, *ostipație*, *precauție*, *propagație*, *resoluție*, *respirație*, *supurație*, *transpirație* etc. Some are now considered outdated or obsolete, replaced by noun pairs, derived from long infinitives: *cauterizare*, *inoculare*, *propagare*, *supurare*. Two other words: *aversație* and *titilație* remain classified within the same declension, but were imposed in the language under slightly modified forms: *aversiune* and *titilomanie*. *Culoare* and *vanilie* are classified in the 1st declension: *coloră/coloară*, *vanilă*.

Neologistic nouns in *–(i)tate*, belonging to the 3rd declension, have Latin correspondents in *–(i)tas, –(i)tatis*, German correspondents in *–(i)tät*, Hungarian correspondents in *–(i)tas*, Italian correspondents in *–(i)tá*, French correspondents in *–(i)té*: *celeritate*, *comunitate*, *cruderitate*, *faciritate*, *oscuritate* etc.

In the texts of the period, the Latin words with the *–antia*, *–entia* endings and, by analogy, the corresponding nouns of Hungarian origin ending in *–ancia*, *–encia*,French nouns ending in *–ance*, *–ence*, German nouns ending in *–anz*, *–enz*, Italian nouns ending in *–anza*, *–enza* were adapted with the terminations *–anție* and *–ență*, 3rd declension: *audiență*, *corespondență*, *dișstanție* etc. In the text written by P. Maior, such nouns appear already classified in the 1st declension, due to the influence of Italian: *diferență*, *dirigență*, *distanță*, *speranță*.

Of the neologistic nouns with the singular form ending in *–iu*, of Latin–Italian origin: *cauteriu*, *contagiu*, *deliriu*, *mesenteriu*, *remediu*, *teritoriu* only the last were imposed in language with this termination. The other suffered a subsequent reloan from French, with forms without diphthongs. *Contagiu* was replaced with the 3rd declension form *contagiune*.

Some neologistic nouns appear classified within other genres than those in which they were later established. Two situations may be observed: 1. classification in the neuter of certain nouns to be established later on as feminine: *contraband*, *infus/înfus*, *periodul*; 2. classification in the feminine of certain nouns to be established later on as neuter: *apetita*, *dialecta*, *foarcepă*, *minerală*, *preservativă*.

4.4. Regarding the class of the adjective, it is to be noted that most of the loans appear adapted under the form retained by the further development of the literary language: *acurata*, *ample*, *complicată*, *contaminate*, *diversă*, *fluid*, *frigidă*, *genuin*, *segregate*, *veget* etc.

In the period under discussion, when the number of loans from various languages increases signi-

ficantly, the suffix *–icesc* served to the adaptation in Romanian, by substituting the appropriate suffixes, of many loans. In the texts of the Transylvanian scholars, whose culture was predominantly Latin and German, and who made numerous translations especially from these languages, almost all the neologistic adjectives have Latin correspondents in *–icus*, Italian in *–ico*, German in *–isch*, and French in *–ique*: *analiticesc*, *colericesc*, *diplomaticesc*, *gramaticesc*, *loghicesc*, *metalicesc* etc. In the text under study, there is only one adjective adapted with this suffix: *politicesc*. Otherwise, due to the Latin-Romance influence, there appear adapted forms with *–ic*, taken as such, modern forms, which were imposed later on in the language: *antifloghistic*, *aromatice*, *epidemic*, *epizootică*, *idiopatică*, *metastatică*, *simptomatică*.

Regarding the adaptation of neologistic adjectives coming from Latin adjectives in *–alis*, *–arius* and Italian in *–ale*, *–ario*, *–are*, P. Maior uses forms already adapted with the corresponding neologistic suffixes (*–al*, *–ar*), to the detriment of the suffixes specific to the period: *–alicesc*, *–alnic*, *–aricesc* and *–arnic* (see Ursu, 1969): *fatal*, *general*, *parțiale*.

Adjectives derived with *–iv* (Lat. *–ivus*, Fr. *–if*, *–ive*, It. *–ivo*, Germ. *–iv*) and *–os* (Lat. *–osus*, It. *–oso*, Fr. *–eux*, *–euse*, Germ. *–ös*) are numerous, adapted in this form from the beginning, due to the existence in Romanian of Slavic, respectively Latin derivatives with these suffixes: *curativ*, *diretiv*, *nociv*, *preservativ*, with a single exception (*nutritoare* 'nutritiv', derived with the old suffix *–toare*); *cădăbros*, *contagios/contăgios*, *gangrenoasă/găngrenoase*, *morboasă*, *scăbioase*, *tendinos* etc.

The other categories of neologistic adjectives, ending in *–ant(e)* / *–ent(e)* (adapted after adjectives of Latin origin ending in *–ans*, *–antis*, *–ens*, *–entis*, Italian in *–ante*, *–ente*, French in *–ant*, *–ent*, German in *–ant*, *–ent*), *–bil* (Lat. *–bilis*, It. *–bile*, Fr. *–ble*), are used by the Transylvannian scholar, in their most part, with the form they still have today: *îndiferent*, *pendente*, *prudent*, *stimulante*. Two adjectives belonging to this class are adapted with other suffixes: *roborîtoare* 'roborant' and *văciliți* 'vacilant'.

4.5. Regarding the class of the verb, the Latin-Romance orientation of the author has enabled the entry of a large number of adapted verbs, following the Latin-Romance model, with the form retained by literary language. There appear few cases of classification in the 4th conjugation, the most productive in that period, to the detriment of the 1st conjugation: *a se contăgi*, *îngăngreni* (*se îngăngrenesc*), *a (se) repeți* (*să se repețească*), *scăndălisi* (*să nu te scăndălisești*).

Very few verbs belong *de jure* to the 4th conjugation, the Latin-Romance model being observed in this case as well: Lat., It. *–ere*, *–ire*, Fr. *–ir* > Rom. *–i*: *nutri*, *răsorbi*.

There are times when certain verbs are used without the inflectional suffix: *să se cercete/cerceate*, *se devastă*, whilst others have a suffix: *se diferesc*.

4.6. As far as semantic adaptation is concerned, one may observe the use of certain lexemes with other meanings than those imposed in literary language: *să se comită* 'a se încredința', *a devaga* 'a rătăci, a umbla fără scop', *a se dimite* (*~ la pășune*) 'a trimite, a lăsa să plece', *generație* 'prăsire', *remit* 'a intra în remisiune' (despre simptome).

4.7. Unadapted words. The text investigated presents a significant share of lexemes that were not imposed in the language, words that were undapated to the phonetic and morphologic system of Romanian language or words that were adapted, but which represent personal loans of the Transylvanian scholar, due to his Latin-Romance formation. From the viewpoint of their origin, they are grouped into two categories:

Latinisms: *abomas* (Lat. *abomasum* < *ab* + *omasum* 'măruntaie de bou'), *vor alăbora* (Lat. *laboro*), *animant* (Lat. *animans*, *–ntis*), *avearsă / aversă* (Lat. *aversor*), *copíe* (< Lat. *copia*), *crispă* (< Lat. *crispus*), *damne* (Lat. *damnum*), *depende* (Lat. *dependere*), *a se dimica* (Lat. *dimico*), *să nu se dimită* (Lat. *demitto, –ere*), *foabă* (Lat. *fovea*), *furfură* (< Lat. *furfur, –uris*), *se întumesc* (< Lat. *intumesco, –ere*), *morbul* (Lat. *morbus*), *mordac* (Lat. *mordax, –cis*), *moturi* (Lat. *motus*), *munde* (Lat. *munde*), *murii* (Lat. *murus*)[10],

[10] It can also represent a loan from Aromanian (*muru*).

ocură (Lat. *occurro*), *omas* (Lat. *omasum*), *opoarte* (Lat. *oportet, –ere*), *periclu* (Lat. *periculum*), *primorilor* (Lat. *primoris*), *producturile* (Lat. *productus*), *promove* (Lat. *promoveo, –ere*), *să-i rămoavă* (Lat. *removeo, –ere*), *remot* (Lat. *remotus*), *salis* (*acid* ~, Lat. *salis*), *spise* (Lat. *spissus*), *subsire* (Lat. *subsido, –ere*), *tepidă* (Lat. *tepide*), *terminul* (Lat. *termen, –inis*), *trucida* (Lat. *trucido*), *trucidarea* (Lat. *trucidatio*), *văcelindu-se* (Lat. *vacillo*), *văciliți* (Lat. *vacillatum*), *voluta* (Lat. *voluto*).

Italianisms: *acidi* (It. pl. *acidi*), *amoni*, *amonit* (It. *ammonire*), *calam aromatic* (It. *calamo aromatico*), *cascarila* (It. *cascarilla*), *cautela* (It. *cautela*), *contumație* (It. *contumacia*), *ermii* (It. pl. *ermi*)[11], *esculente* (It. f. pl. *esculente*)[12], *galanga* (It. *galanga*), *să se proveadă* (It. *provvedere*), *răsfugările* (It. *risfogare*), *savadilă* (It. *sabadilla*), *veterinaria* (It. *veterinaria*).

5. Conclusions

The literary language promoted by Maior in this translation has the Wallachian literary norm of the 1750–1780 period as starting point, reassessed in terms of Latinism and corrected with a number of phenomena specific to the dialects of Transylvania and Banat. The forms and phonetisms are chosen according to the criterion of maximum proximity to the Latin etymon, which shows that the Transylvanian scholar operated a selection in order to create a supradialectal norm.

As far as the lexicon is concerned, it is to be noted that the neologistic fund of the text is grouped around a Romance constant (Latin and Italian) which obviously contributed to the modernization of Romanian vocabulary. The high number of Latin Romance loans is relevant to the Transylvanian scholar's proximity to Western culture. The adaptation of the new words is carried out both according to the literate Latin-Romance norms and to the old, analogue ones, the criterion of maximum proximity to the Latin etymon being applied in the process of loan integration as well, not only in the selection of certain forms and phonetisms provided by the dialects. Most terms are correctly classified in the Romanian language system; they have proved their usefulness and viability and received recognition in the language under the very form used by the author. Of relevance to the Western orientation of the author (in the sense of an assumed cultural attitude and not of a subservience to the model) and to his option regarding the sources of lexical renewal are the Italianisms and Latinisms he used; some of them appear adapted to the morphological and phonetic system of Romanian, while others are ephemeral occurrences, with single confirmation.

References

Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București.

Micu, S. & Șincai, Gh. (1780). *Elementa linguæ daco-romanæ sive latino-valachicæ*, Buda; ediție critică, studiu introductiv, traducerea textelor și note de M. Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980.

Munteanu, Șt. & Țâra, V. (1983). *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Slave, E. (1962). *Sufixele –ie, –ărie*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, III, București, 1962.

Ursu, D. (1969). *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760–1860*, în „Studii de limbă literară și filologie", I, București, 1969, p. 131–154.

Ursu, N. A. (1961). *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română", X, nr. 2, p. 135–143.

Ursu, N. A. (2012). *Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, în „Limba română", LXI, nr. 3, p. 413–416.

[11] The word can be also considered a loan from Aromanian (*ermu* 'pustiu').

[12] In Italian, the word is an adjective (< Lat. *esculentus* '(bun) de mîncare'). P. Maior uses it as a noun: "[...] să fie necesitați sau strimtorați de foame a devora adecă a mînca sterc (balega) strein și esculente adecă bucate putrăde".

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A55ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Observații asupra limbii lui Petru Maior în *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor*

Liliana Soare*

Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, România

Despre articol

Istoric:
Primit 4 decembrie 2015
Acceptat 13 ianuarie 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
normă literară
lexic neologic
adaptarea fonetică și morfologică a împrumuturilor

Rezumat

Traducerea de la 1816 efectuată de Petru Maior, insuficient studiată, ne oferă un material prețios în privința normelor limbii literare din Transilvania primelor două decenii ale secolului al XIX-lea. Ne-am concentrat atenția asupra trăsăturilor fundamentale ale limbii literare, fără a scăpa însă din vedere nici trăsăturile secundare care ni s-au părut relevante pentru norma promovată de cărturarul ardelean. Se observă că materialul lingvistic extras din această traducere reflectă, pe lîngă normele fonetice și morfologice specifice graiului autorului, și norme stabilite după alte criterii decît cele ilustrate de tradiția locală, și anume criteriul apropierii de etimonul latin sau de norma muntenească promovată de tipăriturile religioase de la mijlocul veacului al XVIII-lea. În ceea ce privește lexicul neologic utilizat în această traducere, s-a realizat o clasificare semantică, urmărindu-se atît vocabularul de cultură generală, cît și lexicul de specialitate (terminologia medicală). Terminologia medicală a textului a fost prezentată pe cele două coordonate constitutive: cea cultă, neologică și cea de tip popular, tradițional. Au fost examinate și cele mai importante aspecte ale adaptării fonetice și morfologice a împrumuturilor, observîndu-se numărul ridicat de împrumuturi corect integrate, datorită orientării latino-romanice a cărturarului, dar și ponderea însemnată a variantelor fonetice analogice și a termenilor neadaptați (latinisme și italienisme).

1. Introducere

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale celui următor aduc o diversificare fără precedent a scrisului românesc. Textul de popularizare ce ilustrează diverse domenii ale științei (lingvistica, geografia, istoria, medicina, matematica, filozofia) ocupă un loc aparte în literatura epocii. În această perioadă, primatul cultural este deținut de cărturarii ardeleni care elaborează texte științifice originale, autentice, dar care, în același timp, desfășoară o asiduă activitate de traducere și adaptare a numeroase texte de popularizare a științei.

Petru Maior este traducătorul mai multor cărți de știință popularizată[1] prin care a contribuit atît la ridicarea nivelului cultural al cititorilor săi, cît și la dezvoltarea limbii române literare. Acest text de medicină veterinară tipărit la Buda în 1816, cu titlul complet *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și acelor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici, pe colo îmblătoare ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor* (130 de pagini), tradus, probabil, după un original maghiar, a apărut într-o perioadă însemnată din dezvoltarea românei literare și ridică mai multe probleme ce se cer studiate. Scrierea conține o serie de fenomene lingvistice (fonetice, morfologice și lexicale) importante pentru istoria normelor limbii române literare la început de secol XIX. De asemenea, fiind primul nostru text de medicină veterinară, acesta aduce o contribuție specială la dezvoltarea limbajului medical românesc în special și la modernizarea vocabularului literar în general.

*Adresă de corespondență: *lilianasoare2006@yahoo.com*.

[1]Vezi, în acest sens, Ursu (1961 și 2012).

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

În lucrarea de față ne-am propus să surprindem configurația limbii literare folosite de P. Maior în această traducere, prin relevarea particularităților fonetice, morfologice și lexicale.

2. Normele limbii literare

În ceea ce privește norma literară promovată de P. Maior în această traducere, am consemnat următoarele fenomene:

- conservarea lui *ă* protonic în: *lăcuința* (119), *năsipos* (45), *păhar* (54), *părețîi* (53, 126), *rădicate* (8).
- menținerea lui *î* etimologic: *îmblare* (3), *îmblă* (20, 33, 36, 54, *va îmbla*, 23), *îmblătoare* (f.t.), *se îmflă* (56, *îmflată*, 27, dar *se desumflă*, 78), *îmflături* (70), *a se împlea* (13, *le împlu*, 18, *le împle*, 11, 12, 24, *să se împle*, 117, *nu s-au împlut*, 55), *a întra* (37, 43) etc.
- *r* etimologic este păstrat în *serină* (3).
- conservarea lui *e* aton etimologic în: *strein* (29, *streine*, 31, 127), *înstreinarea* (100).
- conservarea lui *e* protonic în *beserică* (19) și a lui *e* medial în: *a ceti* (127, dar *prociti*, 127), *cetitoriule* (127), *întunerec* (129).
- *e* păstrat în *detorie* (115), *detoriu* (30, 31, 50, 116).
- menținerea formelor etimologice fără *i* epentetic: *cînească* (100), *cîne* (102, *cînele*, 102, *cîni*, 107, *cînii*, 46 etc.), *mînile* (36).
- *i* nesincopat are o singură ocurență: *direpț* (12). În rest, apar forme sincopate: *drept* (6, 18, 24, 128), *dreapta* (130) etc.
- menținerea africatei prepalatale în: *cricimă* (36, *cricime*, 19), *s-au obicinuit* (4, 48, 109, 111).
- *ia* păstrat: *descuiarea* (66), *iaste* (22), *încuiarea* (66, dar *încuierei*, 67), *miare* (47), *muiarea* (~ *pieilor*, 44), *pialea* (60), *pricinuiașe* (62), *pustiașe* (22), *tăiare* (37), *voiașe* (129) etc., dar *pietră* (53).
- *ea* final păstrat: *a avea* (37, *vor avea*, 66), *ca să bea* (65), *prea* (8, 13, 23 etc.), *s-ar vedea* (37) etc.
- *j* este general: *ajunge* (27, 84, *nu ajung*, 67, *ajungă*, 37, *de ajuns*, 38), *joacă* (73), *judecători* (29, *judecătorii*, 31), *judele* (42, *judelui*, 39), *județ* (72), *jumătate* (67), *împrejur* (35, *împrejurul*, 99), *împrejurare* (56), *înjugătură* (35) etc.
- africata *ğ* este păstrată în formele verbului *încunjura*: *se încungiură* (110, *să se încungiure*, 89, 95, *să poată încungiura*, 107), *încungiurate* (41, *ne-ncungiurată*, 88) și în: *gios* (13), *prilegiu* (107, *prilegiul*, 40, 48, 58), *prilegiuitoare* (105).
- *r* moale: *crepate* (77), *crepătura* (80, *crepături*, 92), *întrebuințarea* (122), *rece* (65), *strimte* (94), *strimtorat* (30, *strimtorați*, 23, 35), *stringătoare* 'astringent' (51), *strinse* (18), *strinsuri* (81), *îl uresc* (25) etc. alternează cu *r* dur: *deoarăce* (15), *întrăbuința* (119), *lăcrămoși* (25), *prăsărat* (32, 114), *prățul* (112), *putrăd* (94, *putrăde*, 27), *răce* (65, *răci*, 64), *rătrași* (26), *răvărsarea* (82), *trăbuie* (21), *trăbuință* (118), *trămura* (104) etc. Timbrul palatal al vibrantei *r* este redat cu consecvență și în cuvintele derivate cu sufixul *–tor* sau în cuvinte nederivate: *ceriul* (~ *gurei*, 72), *cuptoriul* (109), *curătoriu* (117), *mușcătoriu* (110), *necuvîntătoriu* (3), *păzitoriu* (39), *perzătoriul* (105), *vătămătoriu* (6), *viețuitoriu* (62) etc.
- *t* dur alternează cu *t* moale: *tîmp* (31, *tîmpul*, 31), *timp* (102, *timpul*, 33, 58).
- fonetismele cu *s*, *j*, *z*, *ț* duri: *asămănare* (55), *să se cosască* (9), *încățălat* (61), *se încățălează* (92), *a se însămna* (109, *însămnăm*, 12), *însătat* (102), *înțălepție* (95), *înțăles* (12, *înțălesul*, 32), *săci* (92), *sămnul* (27), *sîmțire* (3), *său* (subst., 36), *țapeni* (103), *țăpenirea* (55), *umezălei* (*lipsa* ~, 78), *zamă* (51, *zămuri*, 123) etc. coexistă cu cele moi: *curățitoare* (90), *despărțit* (32), *se încrețește* (96), *înțelepțește* (127), *lîncezeala* (81), *părăsească* (42), *pedepsească* (29, 40, 49), *să o preseri* (120), *să se procopsească* (129), *sinurile* (88), *slujește* (111), *se țin* (30), *umezelilor* (100), *se urzește* (72) etc.
- *ș* moale: *s-au așezat* (35, *așezate*, 25), *deșeartă* (adj., 124), *să-i împărtășească* (24, *împărtășesc*, 118, *împărtășește*, 20, 100), *a o înșela* (48), *înșelători* (49), *pășește* (104), *sfîrșește* (81), *stropșeală* (109) etc.
- *j* dur: *să o grijască* (33), *grijă* (8) alternează cu *j* moale: *să se grijească* (38), *mînjească* (126), *năcăjiți* (107), *slujește* (111) etc.
- labiale intacte: *ferbințeală* (110), *a o împedeca* (110, *împedecă*, 124, *împedece*, 104, 105), *împedecări*

(18), *peile* (116), *pelița* (87), *a-i peptăna* (108), *va peri* (70), *perit* (15, 106 *perite*, 46) etc., dar și forme palatalizate: *fierbîntătoare* (113), *fierbințeala* (7), *fiert* (84), *împiedece* (60), *împiedicată* (81), *piept* (51), *să o pierdem* (21), *pierzătoare* (23) etc.

- folosirea grupului consonantic *gl* în locul palatalei, din dorința apropierii grafice de etimonul latin: *priveglearea* (44), *veglearea* (44), dar: *să priveaghe* (72).
- folosirea formelor regionale cu rostirea moale a labialelor: *beșică* (27), *au beut* (33), *beutului* (111), *beutură* (49, 60, 106), *capet* (34, *capetul*, 70, dar *capăt*, 72), *ovesul* (3, dar *ovăs*, 123), *proaspet* (121), *se ved* (55, dar *se văd*, 66) etc., din dorința de a reduce cît mai mult frecvența vocalelor fără corespondent în latină *ă* și *î*.
- fonetismele cu *r* conservat: *ferestrile* (43), *ferestri* (43), coexistă cu cele cu *r* disimilat: *fereștile* (54).
- *f* conservat: *fier* (51, 115), *fiere* (27) etc.
- *e* > *i* în *crieri* (82).
- *u* > *o* în: *aborul* (73, dar *aburoase*, 90), *notreț* (38, 50), *poroncească* (29, 36, dar *poruncita*, 130), *răotățile* (130), *răotățit* (61), *totoș* (12).
- *f* > *v* în: *jertvește* (41), în *vîrv* (73, *vîrvului limbei*, 111).
- *ș* > *s*, prin diferențiere consonantică, în: *să se deschidă* (54), *deschișî* (103) etc., în ciuda faptului că norma literară presupunea păstrarea fonetismului etimologic *ș* în *deșchide* (< lat. *discludere*).
- *a* > *ă*: *tăbac* (119).
- *l'* în *feliu*. Maior folosește exclusiv forma palatalizată a acestui substantiv (< magh. *féle*).
- Substantivul *soartă* este folosit la forma veche, de declinarea a III-a: *soarte* (*aceeași* ~, 28), iar *gingie* apare cu forma impusă în limba literară: *gingii* (73, *gingiile*, 72, 73).
- La genitiv-dativ, unele feminine de declinarea I și a III-a prezintă încă vechea desinență *–ei*: *beuturei* (123), *cercărei* (40), *curățirei* (126), *gurei* (19), *inimei* (123), *grijei* (116), *ivirei* (26), *încuierei* (67), *limbei* (73), *mîncărei* (123), *primăverei* (72), *putrăzirei* (51), *rumegărei* (54), *trecerei* (43), *turbărei* (117), *vindecărei* (60) etc.
- Se constată lipsa acordului la cazurile oblice în construcțiile în care adjectivul este antepus substantivului pe care îl determină: *asupra gangrenoasei înflamație* (65), *carnea trucidatei vită* (80), *causa sau pricina zisei boală* (73), *grosul întunerec al urîtei neștiință* (129), *pierzătoarei boală* (48), *proprietariul trucidatei adecă a ucisei vită* (41), *trucidarea sau uciderea contăgioasei vită* (42), *preservative sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală* (48), *slăbiciune prea mare a bolnavei vită* (51) etc., dar și în cele în care adjectivul este postpus: *lățirea boalei contăgioasă* (21), *uciderea vitei contăgioasă* (40) etc. Cazurile în care se realizează acordul sînt extrem de rare: *răsuflarea vitei contăgioase* (19).
- Formele variabile ale mărcii posesiv-genitivale sînt cel mai des utilizate: *boalele contăgioase ale vitelor* (21), *îmflatele picioare ale vitei* (80), *mortul al ei trup* (32), *oricarele al lor notreț* (43), *părți ale trupului* (70), *semne ale ivirei boalei de vite* (26), *schimbările cele fără cumpăt ale morbului* (68), *sinurile nărilor ale fălcei ceii din sus* (88) etc. Formele invaribile ale mărcii posesiv-genitivale sînt slab reprezentate: *cele mai sănătoase a vitelor bucăți* (12), *cumplitul a vieții rișchiu* (104), *stricatul aer a staurului* (62), *a vieței moment* (125).
- Genitiv-dativul articolului adjectival este, la feminin singular, *cei(i)*, formă etimologică (< *ecce* + *illæi*), și nu *celei*, formă analogică, după plural: *atingerea vitei ceii cu boală contăgioasă* (19), *descărcarea materiei ceii morboasă* (74), *dreapta osîndă a slugei ceii vicleană* (130), *îmflătura partei ceii pătimicioasă* (78), *se împută pășunei ceii umedă și băltoasă* (73), *materiei ceii de scabie* (94), *scăderea pășunei ceii bună* (61), *semnele spiței dintîi adecă a ceii ușoară* (101), *vitei ceii dintîi contăgioasă* (40) etc.
- Superlativul adjectivului/adverbului este construit cu *prea*, trăsătură specifică limbii vechi: *căldura cea prea mare a verei* (8), *măcar că sînt prea sănătoase* (12), *prea contăgioasa boală de vite* (22), *slăbiciune prea mare a bolnavei vită* (51), *prea mare cruderitate* (125), *prea străluciților romani* (127), *prea bun părinte* (129) etc. dar și cu *foarte*: *pînză de in foarte subțire* (16), *fumegarea foarte bine se face cu oțet* (54), *foarte curînd* (56), *de foarte rău semn* (57), *foarte bună preservativă sau apărare* (65), *foarte cu de-adinsul prescripții* (53) etc.

- Folosirea formelor neacordate ale pronumelor de întărire se încadrează în norma epocii: *însăși coarnele* (19), *însuși oamenii* (21), *însuși cei mai puternici moștenitori ale largilor moșii* (23), *însuși de multe ori pierzătoarea boală* (48) etc.
- Genitiv-dativul demonstrativului feminin de apropiere are forma *aceștei* la singular: *asupra aceștei pierzătoare boală* (28), *întru prefacerea aceștei cărticică* (127) și *acestor* la plural: *acestor vite* (66).
- forme variabile ale pronumelui relativ: *carea* (9), *carele* (32), *carii* (19) etc.
- Pronumele (adjectivele) nehotărîte compuse cu *fieșe–*: *fieștecare* (30), *fieștecarele* (31), *fieștecăria* (~ *vită*, 67), *fieștecine* (118) etc. și *ori–* / *oare–*: *oarecarele* (114), *oarecîtva* (42), *oareșce* (37, 92), *orice* (117), *oricarele* (112) sînt frecvente. O apariție singulară consemnăm pentru *niscari* (~ *operații*, 110 < lat. *nescio qualem*), folosit ca adjectiv.
- Pronumele negativ *nimic* apare exclusiv sub forma *nemica* (< lat. *nec mica*, 26, 102, 112, 115 etc.).
- Numeralul colectiv *amîndoao* (86, *amîndoi*, 86), întîlnit în toate variantele literare și în toate graiurile, este dublat de *îmbe* (86 < lat. *ambæ*), formă utilizată doar în zona Banat–Hunedoara și în unele graiuri nordice.
- folosirea exclusivă a formei cu hiat etimologic în formele verbului *primi*: *a priimi* (30), *să o priimească* (33), *priimit* (129) etc.
- utilizarea exclusivă a formelor verbale cu dentală refăcută: *le ard* (51), *pot să cadă* (60), *să se închidă* (38), *să se radă* (53), *să se scoată* (53), *să sloboadă* (50), *se văd* (64), *să se vîndă* (46) etc.
- Verbele *a rămîne* și *a ține* sînt folosite la conjugarea a II-a etimologică, formă conservată mult timp în perioada veche: *de a rămînea* (31, 51), *să poată rămînea* (41), *vor rămînea* (70), *le va ținea* (8), *a le ținea* (40), *a-i ținea* (108), *se vor ținea* (43) etc.
- tendința de trecere a verbelor de conjugarea a III-a latină în *–ere* la conjugarea I: *se va adauge* (68, *se adauge*, 102), *să se adaugă* (99), *cură* (56, 86, 103), *să poată cură* (70).
- *a se însănătoși* apare încadrat la conjugarea I: *se va însănătoșa* (39), *celor ce se însănătoașă* (69), cu prezent tare.
- Verbul de conjugarea I *a înconjura* (terminat la infinitiv în *–(ur)a*) prezintă forma etimologică paroxitonă cu *u* în silaba finală la prezentul indicativului și al conjunctivului: *se încungiură* (110), *să se încungiure* (89, 95), *să poată încungiura* (107) etc., precum și la participiu: *încungiurate* (41), *nencungiurată* (88).
- utilizarea formei negamatizate a verbului *a ucide*: *să se ucidă* (32, 40), în situația în care formele gamatizate erau încă frecvent întrebuințate în perioada elaborării textului.
- *a înștiința* (34), care este construit și cu dativul (*să se înștiințeze superioritatei*, 117), apare extrem de des înlocuit de locuțiunea verbală *a face (de) știre* (115): *să facă de știre* (30), *să facă știre* (33, 34, 116), *vor face știre* (34), *va face știre* (39) etc.
- *a mînca* apare, de regulă, folosit cu forma scurtă, specifică graiurilor ardelenești: *mîncă* (25, 87), *să mînce* (123), dar cunoaște și o ocurență cu forma lungă, etimologică: *mănîncă* (66).
- *a usca* prezintă forme cu sincopa lui *u*: *să se uște* (53), *să-l uște* (126). Sincopa lui *u* se întîlnește și în cazul verbului *înfrumusețа*: *i-au înfrumsățat* (128).
- Verbul *(re)curățа*: *să se curățe* (109), *să se răcurățe* (115, *să se răcurățe*, 126) prezintă și o formă în care africata (asimilată formelor muntenești iotacizate) este înlocuită cu dentala, probabil din hipercorectitudine: *să se curăte* (7, 8).
- Verbele *a dormita*, *a micșora*, a urma au forme tari de prezent: *urmă* (21), *se micșoară* (106), *dormită* (103). Formă tare, fără sufix, caracteristică graiurilor nordice, prezintă și verbul a lucra: *să se lucre* (121).
- Perfectul compus prezintă, la singular, forme omonime cu pluralul, forme etimologice folosite exclusiv în toate variantele literare din româna veche: *această boală pierzătoare au luat începutul său* (23), *prin contagiu s-au adus la oi* (23), *care vită s-au vindecat* (24), *stricătoarea boală de tot s-au așezat* (35), *vita carea au căzut de boală* (37), *iară de s-au ivit boala de vite* (38), *locul unde s-au ivit boala de vite* (40), *după ce au curs dintr-însa sîngele* (120) etc.

- Viitorul este, de regulă, construit din auxiliar și forma de infinitiv a verbului: *se va avea grijă* (89), *vor avea* (66), *se vor încungiura* (89), *se va sugruma* (82), *va ști* (61), *se vor ținea* (90), *se va vindeca* (60), *vei întărîta* (101), *se vor întrăbuința* (119), *se vor vesti* (91) etc., cu o singură excepție: (*gangrenei*) *ce va se urme* (80), formată din auxiliar și forma de conjunctiv a verbului.
- Condiționalul prezent analitic are structuri formate din auxiliarul *ar* + infinitivul verbului de conjugat: *s-ar adeveri* (40), *s-ar bolnăvi* (34), *s-ar cădea* (29), *s-ar doftori* (96), *s-ar ivi* (34), *s-ar pricepe* (112), *ar scăpa* (115), *ar veni* (115) etc. Cele formate cu auxiliarul *are* nu sînt frecvente: *are fi* (112); *s-ar bolnăvise* (40) poate fi o formă de condițional perfect.
- Preferința lui Maior pentru folosirea infinitivului lung, în continuu regres în perioada respectivă, este evidentă[2]: *timpul cel rău a-l schimbare în bun* (6), *spre a se abate și a se scuti de fierbințeala soarelui și spre a se hodinire* (7), *mai vîrtos se cade a avere grijă de adăpare* (8), *se cade a luare aminte* (9), *acele animale sau vite care de aiurea moștenesc ceva întocmire spre a primire unele boale* (18), *înceată de a rumegare* (26), *înainte de a se puteare împlini* (41), etc. Aceste structuri coexistă cu cele în care se folosește infinitivul scurt: *încep a boli* (18), *sînt strimtorați a simți* (22), *despre primejdia răului timpuriu a-i înștiința* (34), *ar cuteza a păși* (39), *de a curma boala* (40) etc.
- Formele de infinitiv, mai bine reprezentate numeric, coexistă cu cele concurente de conjunctiv: *vor fi detori a face de știre* (50), *fieștecare ar fi detoriu de orice pagubă prin cînele său cel turbat acășunată a răspunde* (107), *trăbuie a-i sta în coantră* (35), *cel ce va cuteza a face* (36), *să li se dea adeseori a linge sare* (58), *iaste op a descoperi causa* (105), *iaste op adecă lipsă a împuțina numărul cînilor* (106), *mai rar poate acest rău a se esca* (106), *întru acest chip spre mînie a se întărîta* (107), *se cade a se osărba* (107), *se poate mînca* (80), *va fi strimtorat a face* (106), *vor trăbui a-l păți* (124), *idrofobia adecă boala carea face a se îngrozi de apă* (109), *sub ferbințeala soarelui a se stămurare adecă a se înteține* (110), *cine cuteză a-l doftori* (113), *carele va ști lucra* (118) etc.; *e detoriu* [...] *să facă de știre* (30), *e detoriu să-și țină vitele* (31), *toate cele mai sus zise cautele adecă feriri cu de-adins trăbuie să le țină* (33), *trăbuie să li se poroncească* (36), *nu poate să vină* (112), *trebuie să se arunce* (118) etc.
- adverbe și locuțiuni adverbiale: *adeseori* (60), *aliurea* (42, *de* ~, 115), *de aiurea* (18), *aliuntrea* 'altminteri' (87, *aliuntre*, 117), *altmintrea* (71), *amînat* 'tîrziu' (73), *amuș* 'acum' (102), *cu de-adins* (9), *jur-împrejur* (121), *din lontru* (27), *încătrău* (30, 31), *încoace și încolo* (101, 103), *într-aiurea* (12), *într-o lături* (118), *lungiș și curmeziș* (21, 114), *oblu* (19), *pe ici, pe colo* (25), *pre alocurea* (22), *tomna* 'tocmai' (37, 101, 102), *mai vîrtos* (44) etc. Semiadverbul *nici* este utilizat exclusiv sub forma *nice* (31, 52, 68, 108 etc.).
- Prepozițiile prezintă fonetisme vechi sau regionale: *cătră* (7), *dintră* (39), *întră* (11), *pănă* (7), *pre* (24), *preste* (3), *subt* (29, *supt*, 6) etc. *Spre* este folosit și cu sens final ('pentru, în vederea'): *spre a se abate* (8), *spre a se hodinire* (8), *spre a primire* (18), *spre acest scop* (45), *spre apărare, spre ferire, spre scutire* (46) etc., iar *fără* și cu sens adverbial ('decît'), sens învechit: *nu se ved altele fără încuiarea pîntecelui* (63).
- Conjuncțiile *dar* și *iar* apar exclusiv folosite sub forma *dară*, *iară*; *sau* este general, forma veche *au* nefiind utilizată decît extrem de rar: *pot după 20 de zile de la încetarea boalei au să se vîndă, au spre us, adecă întrebuințarea de casă să se întoarcă* (46).
- Există mai multe cuvinte și fonetisme specifice scrierilor lui P. Maior, pe care le regăsim și în textul cercetat: forma *atînt* (38, 43), care, uneori, apare în corelație cu *cînt* 'cît': *atînt a stăpînirei cînt a supușilor* (43). *Atînt* poate fi justificată atît prin influența dialectului aromân, cît și prin cea a limbii italiene. Însă este și posibil, după cum observa Ursu (1961, p. 139), ca Maior să fi refăcut, în spirit etimologist, formele vechi atît și cît prin raportare la latină (*tantus*, *quantus*) ori italiană (*tanto*, *quanto*); forma *esca* a verbului *isca*: *se escază* (25, 94), *mai rar poate acest rău a se esca* (106); calcul *alsăuire* 'proprietate, însușire' (18), pe care îl folosește și în alte scrieri ale sale; alături de acesta, apare și calcul încetățenit în limba literară: *însușire* (24); fonetismul *coantră* pentru *contra* (*a-i sta în coantră*, 35, *stă în coantră*, 65,

[2] Micu & Șincai (1780) afirmau: „Poporul în convorbiri obișnuiește să omită ultima silabă *re* a infinitivului prezent și, în loc de *a lăudare*, *a tăcere*, *a dormire* etc., spun *a lăuda*, *a tăcè* etc." (51).

din coantră, 3, 82); substantivul *op* 'trebuință, necesitate' (10, 38, 106).

- Potrivit concepției sale că limba română literară trebuie îmbogățită și cu împrumuturi din aromână[3], P. Maior folosește și cîteva cuvinte din acest dialect: *se agudește* (g. *se întîmplă*, 70), *cîștiga* 'grijă' (6, 30), *demînda* 'porunci' (29), *plasă* 'fel' (6, 12, 59, 112), *pleaga* 'rană' (69), *să se pleguiască* (70), *puștlă* 'ciumă, pestă' (22).
- Tot pe seama influenței dialectului macedoromân poate fi pusă prezența formelor cu *a* protetic: *acășunată* (*pagubă* ~, 107), *o acășună* (61, dar *cășună*, 87), *acrescută* (85, 86), *adoita* (60), *amișcată* (77), *aroade* (~ *pelița*, 87), *aroasă* (*pînă la os* ~, 88, *aroase*, 88), *se va asparge* (125)[4].
- frecvența cuvintelor derivate cu prefixe: *se dezvînă* (62), *încurățirea* (67), *încurgere* (3), *necurățitele* (3), *necuvîntătoriu* (3), *neființa* (3), *nehodină* (102), *negrijă* (22), *prezisele* (110), *străsuflat* (96, *străsuflate*, 3, 43) etc. și cu sufixe: *apărătoare* (21), *apătos* (120), *aprinsătură* 'febră' (83), (*rane*) *cancroase* (87), *pătimicioasă* (78), *pișcătoare* (87, 92), *rozitoare* (92), (*mîncătură*) *scărpinătoare* (92), *slobozitoare* (68), *tristăciune* (78) etc.
- Se remarcă și folosirea unor cuvinte fără prefix: *se va bolnăvi* (32), *călțămintele* (36), *se va cerca* (54), *cercărei* (40), *să se junghie* (80), *nainte* (34), *tuse necăcioasă* (26), *sănătoșare* (83), *se spăimîntă* (103), *țăpenirea* (55).
- prezența unor termeni din latină dipăruți sau păstrați doar în graiuri: *arină* 'nisip' (119, *arinos*, 45 < lat. *arena*), *să se astruce* 'a înmormînta' (40 < lat. **astruicare* < *astruere*), *cătinel* 'încet, lin, domol' (64, 104 < lat. **cautelinus*), (*semne*) *chiare* (117 < lat. *clarus, –a, –um*), *curechi* (122 < lat. *coliculus*), *custă* 'a trăi' (59 < lat. *constare*: *mare parte a oilor fără de vărsat custă toată viața*; *poate mult să custe*, 87), *fărina* (43 < lat. *farina*), *junepru* 'ienupăr, brădișor' (61 < lat. *juniperus*), *a se la* 'a se spăla' (51, 54, 74 < lat. *lavo, –are*), *lard* 'slănină' (93 < lat. *lardum*: *puștelele curînd se încățălează și se prefac crustă adecă scoarță sau piele de lard*, *lardică*, 93: *pielea se acopere cu scoarță lardică*), *moare* 'zeamă acră de varză' (122 < lat. *muria*), *morsicat* 'mușcat' (124, *morsicată*, 118 < lat. *morsicare*).

Limitîndu-ne la trăsăturile fundamentale ale normei literare, principalele particularități ale limbii folosite de P. Maior în această traducere sînt: păstrarea lui *ă* protonic (*păhar*, *păreții*, *rădicate*); menținerea lui *î* etimologic (*îmfla*, *îmbla*, *împlea*, *întra*); folosirea formelor etimologice fără epenteză (*cînii*, *mînile*); *ia* păstrat (*pricinuiaște*, *pustiaște*); *ea* final păstrat (*avea*, *bea*); *f* conservat (*fier*, *fiere*); *j* exclusiv, cu puține excepții (folosirea africatei în formele verbului *încunjura*: *încungiura* și în *gios*, *prilegiul*); *ș* moale (*înșela*, *sfîrșește*); *r* moale în poziție finală în cuvinte nederivate: *ceriu*, *cuptoriu*, precum și în cele derivate cu *–tor* (*curătoriu*, *necuvîntătoriu*, *păzitoriu*, *viețuitoriu*); labiale moi (*beșică*, *beutură*, *ved*); forme variabile ale pronumelui relativ și ale mărcii posesiv-genitivale; auxiliarul *au* la persoana a III-a singular a perfectului compus; forme verbale cu dentala refăcută; prezența unor termeni din latină dipăruți sau păstrați doar în graiuri, precum și a unor cuvinte din dialectul aromân.

În celelalte situații, ne întîmpină oscilația în folosirea formelor velare sau moi: *r* moale și velar (*rece*, *răce*); *t* moale și velar (*timp*, *tîmp*); *s*, *j*, *z*, *ț* moi și velari (*părăsească*, *sinurile*, *țin*, *umezelilor*, *grijască*, *înțăles*, *săci*, *umezălei*); labiale intacte sau palatalizate (*ferbințeală*, *împedecă*, *fierbințeală*, *împiedecă*).

În general, P. Maior folosește formele și fonetismele regionale, dar, în unele cazuri, rămîne aproape de norma literară muntenească promovată de tipăriturile religioase din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *ă* netrecut la *a*, *ea* final păstrat, labiale moi, *j*, amestecul de *ș*, *j* moi și duri, labiala *f* nepalatalizată, fonetisme cu *e/i* sincopați etc. Cărturarul păstrează unele fonetisme muntenești în măsura în care acestea erau capabile să redea forma etimoanelor latinești (de pildă, fonetismele cu *j* erau preferate pentru că redau mult mai exact imaginea grafică a cuvintelor latinești corespunzătoare: *joc* < *jocum*, *judeca* < *judicare*; în verbul *încungiura*, Maior folosește, din aceleași considerente, africata *ğ*: < *în* + lat. *congyrare*; deși formele verbale cu dentala iotacizată erau cele etimologice, Maior le respinge, preferînd inovația, formele cu dentala

[3] În postfața traducerii, Maior afirmă: „...întru prefacerea aceștei cărticică m-am întrebuințat cu mai multe dialecte ale limbei românești, din carele unele nu sînt astăzi cunoscute în patria ta..." (127).

[4] După cum observa Ursu (1961), unele dintre formele menționate nu au corespondent în dialectul aromân. Pe acestea, autorul le-a creat probabil prin analogie cu cele aromâne sau italiene (cf. it. *accréscere*, *aspèrgere*) (p. 138).

refăcută, mult mai apropiate grafic de etimonul latinesc).

Limba literară promovată de Maior în această traducere este o limbă ce are ca punct de plecare norma literară muntenească din perioada 1750–1780, dar care integrează și graiurile ardelene și bănățene. Examinînd normele limbii literare din mai multe scrieri elaborate de cărturarul ardelean, Gheție (1975, p. 484) opina că acesta trebuie considerat creatorul normei literare ardelenești din jurul anilor 1820, prima încercare deliberată de a structura limba româna literară pe baza unei selecții a limbii scrise și vorbite, urmînd un criteriu unitar.

3. Clasificarea semantică a lexicului neologic cult

În ceea ce privește lexicul neologic, termenii culți excerptați din textul cercetat aparțin unor domenii semantice variate; aceștia acoperă, într-o pondere diferită, sferele vieții spirituale și materiale. Devine posibilă astfel o clasificare impusă de frecvența și de sferele semantice cărora aparțin acești termeni:

3.1. Termeni referitori la om

- **atribute, însușiri**: *acurata* (48), *amoniți* 'admonestați' (39), *ample* (65), *aromatice* (108, 123), *complicată* (82), *comună* (61, *comuna*, 31), *continue* (81, 84, 122), *contrarii* (22), *corupt* (94, *coruptul*, 62), *crispă* 'creață' (*lînă* ~, 92), *cristalin* (57), *cruderă* (125), *denudata* (99), *depravate* (*plămînile*, 82), *destinatul* (a., 45), *diretive* (21), *diversă* (55, *diverse*, 19, 21), *ermii* 'pustii' (107), *fals* (95, *falsă*, 95, 110), *fatal* (124, *fatală*, 81, *fatalul*, 34), *fluid* (117), *fosta* (78), *frigidă* (84, 108), *funestul* (105), *generale* (21), *genuin* (96), *îndiferent* (102), *liber* (65), *manifestă* (adj., 34), *mordac* 'mușcător' (110), *munde* (64, 85), *necesarie* (32, 105, 108, 116, *necesarii*, 107), *necorupt* (108), *nocivă* (71, *nocib*, 109, *nocibe*, 107), *nudă* (71, 93, *nude*, 71, 115), *nutritoare* (50), *ocasionale* (105), *părțiale* (5), *pendente* 'care atîrnă' (*îmflătură* ~, 82, g. *adecă atîrnată, spînzurată*), *politicești* (30), *politico-veterinarii* (~ *dispoșiții*, 104), *prescriptul* (adj., 32), *profondă* (63), *proporționată* (68, *proporționate*, 65), *propria* (42, 117), *prostrată* (63), *prudent* (95), *publica* (113), *remot* 'îndepărtat' (32, 46), *repețita* (59, 60), *robuste* (62), *sapidă* (95), *săturat* 'saturat' (84, 85), *scutită* (41), *segregată* (33), *cea mai segură* (112), *separat* (32, 40, *separată*, 80, *separate*, 31), *simplă* (60), *spise* 'gros' (73), *sporadice*, (f.t.), *subsit* (27, *subsite*, 36, 71), *tepidă* (69), *trucidatei* (41), *vaporoasă* (94), *văciliți* 'vacilant' (73), *veget* (87, *vegetă*, 68), (*apă*) *vegetominerală* (69, 80).
- **acțiuni, fenomene, stări, atitudini, manifestări, sentimente, obiecte**: *acrimonia* (100), *amînare* (36), *atmosfera* (53), *aversația* (63), *causă* (12, 37), *cautela* 'precauție, prevedere' (125, *cautelă*, 37, 52, *cautele*, 33, *cautelele*, 13), *cauție* (89), *celeritate* (63), *cerc* (56), *coloră* (56, 81, *coloara*, 92, 116, *coloară*, 100), *cruderitate* (125), *custodie* (39), *damne* 'daună, pagubă' (111), *depunerea*, (74), *dialecta* (128, *dialecte*, 127), *diferență* (108, 112), *dirigență* (108), *distanță* (34), *esculente* (g. *bucate*, 108), *esempru* (125, *esempruri*, 111, *asempru*, 41), *faciritate* (87), *fenomene* (83), *forma* (70), *forța* (74, *cu* ~, 39), *foabă* (g. *groapă*, 114), *fosă* 'groapă, accident de relief' (g. *groapa*, 41), *gradu* (86), *materie* (92), *moment* (125), *moturi* 'mișcări' (123), *murii* 'zid, perete' (53, 91), *necesitatea* (49), *nutremînt* (50, 108, *nutremînturi*, 108), *ocasia* (111), *oscuritate* (63), *penuria* (61), *periclu* (74), *periferia* (37), *periodul* (87), *personele* (42), *precauție* (107), *producturile* (39, *produturi*, 19), *public* (35), *răsfugarea* 'emanație, evaporație' (83, *răsfugările*, 6, 25), *regule* (110, *regulele*, 21, 123), *repurgația* (g. *curățirea staurilor*, 52), *sarcină* 'responsabilitate' (116), *scopu* (38, 67, *scopul*, 89, *scopos*, 30), *scrupul* 'unitate de măsură' (69), *siguranță* (113, *siguranța*, 41), *speranță* (83), *sperare* (125), *speriință* 'experiență' (24, 82), *spese* (89, *speselor*, 32), *sterc*[5] (g. *balega*, 108), *subsire* 'moarte' (50), *teritoriu* (112), *terminul* (88, 101), *tirănie* (125), *trucidarea* 'uciderea' (41), *us* (46), *violenției* (110).
- **acțiuni concrete, verbe dicendi, de mișcare etc.**: *se va acerăla* (125), *vor alăbora* 'munci, lucra' (44), *a amîna* (35), *amonim* 'admonesta' (111), *avearsă / aversă* 'a urî, a avea o aversiune față de' (101, 102,

[5]Sub forma *șterc*, cuvîntul era cunoscut în epocă; fonetismul *sterc* poate reprezenta un reîmprumut din latină și italiană (lat. *stercus*, it. *sterco*).

104), *să se cercete* (112, *să se cerceate*, 91), *a clăudica* 'șchiopăta' (92), *se comîndă* 'a (se) recomanda' ('de veterinari se comîndă', 46), *să se comită* 'a se încredința' (116), *să se continue* (84, 122), *decură* (63, 64, 93), *a le deduce* (39, *să se deducă*, 40), *să se defalce* (9), *depende* (74), *să se descrie* (116), *să se deție* 'a împiedica de la ceva, a reține' (66), *se devastă* (23), *devăgînd* 'a rătăci, a umbla fără scop' (106), *a devora* (108), *se devide* (72, 77), *se diferesc* (55), *a se dimica* 'a se lupta' (107, g. *a se bate*, *a se mînca cu alți cîni*), *să nu se dimită* 'a trimite, a lăsa să plece' (66), *se împută* (73), *să încrustezi* (80), *vor îngurgita* (107), *să se înhume* (113, 115), *să se întărzică* (44), *să fie necesitați* (108), *nutri* (90, *nutresc*, 3, *se nutresc*, 108, *se vor nutri*, 90), *să obleagă* 'a se îndatora, angaja' (6) *ocură* 'apar' (64), *opoarte* 'trebuie, se cuvine' (g. *trăbuie*, 125, 126), *se oserbă* (101, *a se osărba*, 107), *să o pisezi* (97), *predespun* (89), *s-au prescris* (115), *preserba* (113), *produce* (62), *promove* 'a mișca' (65), *să se proveadă* 'a înzestra cu cele necesare' (38), *să-i rămoavă* 'a îndepărta' (106), *să se răpurge* 'să se curețe' (53, 109), *răsistă* (65), *se răsoarbe* (95, *se răsorb*, 100), *rățînîndu-se* (40), *să se repețească* (68), *să nu te scăndălisești* (127), *spera* (88, *a se spera*, 74), *subsește* (45), *vor subsi* (64), *se termină* (81), *să se trucide* (80, *să-l trucizi*, 112), *văcelindu-se* (103), *voluta* (82).

- **funcții, stări sociale, profesii, îndeletniciri, relații interumane**: *coloni* 'țăran ce muncește un pămînt luat în arendă de la marii proprietari' (35), *comunitate* (39), *custode* (39), *econom* (95, *economul*, 89), *magistratului* (72), *primorilor* 'cei fruntași, de rang' (29), *privaților* (s., 31), *proprietariu* (31, 90), *servitorii* (44).
- **instituții, administrație**: *casa*[6] (g. *lada sau punga comunitatei*, 41), *poliției* (36), *de la superioritate* (49), *statul* (110).
- **comerț**: *comerciul* (35), *confiscației* (43), *contraband* (43).

3.2. Termeni referitori la natură

- **regnul mineral, vegetal; substanțe de origine minerală, vegetală**: *acid salis* (50), *acidi săturat* (84), *acidu vitrioli* 'acid sulfuric' (85), *sare alcală* (89), *arcan duplicat* 'preparat de uz medicinal' (67), *argilă* (80), *arsenic* (89), *auripigmentu* (89), *beladona* (89), *calam aromatic* '*Acorus calamus*, plantă erbacee cu utilizări în medicină' (69, 89), *calce* 'oxid de calciu' (114), *camfor* (51), *cascarila* '*Croton eleuteria*, arbust a cărui scoarță este folosită în medicină ca tonic și reducător al febrei' (76, *cascarilă*, 97), *cenușă clavelată* 'drojdie de vin calcinat' (89), *cremortartari* (67), *emula* 'plantă' (50), *furfură* 'tărîțe' (60), *galanga* 'plantă erbacee asemănătoare ghimbirului cu utilizări în medicină' (50), *genția* (50, 76), *gumi de Arabia* 'mucilagiu' (69), *litarghiriu* 'litargir, oxid de plumb topit și cristalizat' (79), *mineralâ de Etiop* (98), *moshu* 'mosc' (96), *natura* (128), *savadilă* 'plantă din familia liliaceelor folosită în tratamentul homeopatic al problemelor respiratorii' (*pulbere de* ~, 98), *spirit vitrioli* (84), *tartar ametic* 'tartrat de antimoniu și potasiu folosit în medicină ca vomitiv' (84), *terebentină* (68), *valeriana* (51), *vanilă* (97).
- **regnul animal**: *animal* (adj., 61, *trupul* ~), *animal* (s., 119, *animalul*, 103, 105, *animalelor*, 116), *animantul* (64, *animantu*, 112, 118, 126, *animante*, 24, 77, 104, 105, *animantele*, 104, *animantului*, 103), *copía* 'mulțime, turmă' (6, 21), *cornută* (29, *cornute*, 23, *cornutelor*, 22), *domestice* (36), *generație* 'prăsire' (95).

3.3. Lexicul specializat

- **ramuri medicale, termeni generali, boli**: *corpul* (87), *disenteria* (27, 51), *doftoria* (124), *doftoresc* 'medical' (*cuvînt* ~, 47), *s-ar doftori* (96), *doftoritoare* (21), *înferma* (80), *lienita* 'splenită' (62), (*cu*) *lienitidă* (57), *morb* (81, 92, *morbul*, 68), *morboasă* (74), *peripneumenia* (57), *prescriptul* (32, *prescripții*, 53), *scabia* (94, *scabiei*, 94), *scăbioase* (93), *idiopatică* (77), *pilule* (97), *remit* 'a intra în remisiune' (68, 69), *simptomatică* (77), *simptome* (74, *simptomele* 68, 101), *urina* (63), *veterinaria* 'medicină veterinară' (3);

[6] Calc semantic după it. *cassa*.

- **profesii, specialiști**: *doftor* (119, *doftorul*, 121), *hirurg* (118, 119), *personele cele doftoritoare* (42), *veterinariul* (49, 91, *veterinari*, 13);
- **instituții medicale**: *lăzăret* (29, 38, 39), *ospital* (32, 34);
- **anatomie**: *abomas* 'foios, unul dintre cele patru compartimente ale stomacului rumegătoarelor' (27), *astremități* (70, *astremitatelor*, 63), *cadabru* (45, 82, 87, *cadabrului*, 37, *cădabru*, 32, 71), *cadăbroasă* (71, *cădăbros*, 72), *corpul* (87), *duoden* (27), *limfei* (82), *membrana* (88), *mesenteriului* (*ghindurile ~*, 88), *mușchi* (120), *nervului tendinos* (111), *omas* 'cheag, stomacul glandular propriu-zis al rumegătoarelor' (23), *stomah* (69), *sudorifere* (90);
- **fiziologie**: *apetita* (55, 63, 68, 69, *apetită*, 101), *circulația* (124), *pulsu* (63, 68), *respirația* (63), *transpirația* (21);
- **simptomatologie**: *diarea* (26, 51), *înflamația* (77, *înflamație*, 65, *înflămația*, 61), *înflămate* (72, 73), *înflămatorie* (82), *se întumesc* 'a se inflama' (87), *ostipația* (66), *ostrație* (67), *sufocativă* (63), *vomitu* (84);
- **farmacologie**: *antifloghistică* (84, *antifloghistice*, 51, 84), *decoct* (51, 123), *dosă* (47, 69), *emetic* (s., 84), *infus* (52, *infusu*, 122, *înfus*, 69, *înfuse*, 67, *înfusurile*, 69), *se va înstila* (54), *pastă* (80), *roborîtoare* (69), *stimulante* (108);
- **medicină internă**: *congestii* (pl., 81), *gangrenă* (56, 61), *gangrenoasă* (71, *găngrenoase*, 27, 82), *hronice* (86), *se îngăngrenesc* (28), *metastatică* (77), *resoluția* (*~ adecă desfacerea, descuiarea ostrațiilor adecă a încuierei*, 67), *schiroasa* (86), *suporința* (85), *supurație* (78, 120, 12);
- **medicină preventivă**: *oculația* (59), *preserba* (112), *preservativă* (s., 28, 48, 57, 65, *preservative*, 28, 111), *preservativ* (adj., 46, *preservative*, 21), *înoculația* (59, 60);
- **medicină curativă**: *clismă* (122, *clisma*, 126, *clismele*, 84), *curative* (21), *remediu* (112, *remediuri*, 67);
- **epidemiologie**: *contagiu* (11, 94), *contagios* (117, *contagioasa*, 88, *contăgios*, 21), *contaminate* (91), *a se contăgi* (58), *contumație* 'carantină' (29, 40, 52), *epidemie* (77, *epidimie*, 54), *epidemic* (88, *epidemică*, 61, 72, 81), *epizootică* (13, *epizootice*, 13), (*împedecarea*) *propagației* (105);
- **chirurgie**: *amputația* (111), *castrația* (111), *cauterisația* (111), *cauteriu* (51), *circumciderea* (111), *foarcepă* (115), *operații* (110), *să se scarifacă* (70, 120, 121, 126);
- **neurologie, psihiatrie, psihologie**: *deliriul* (84), *dispoziție* (66, 100, *dispoziții*, 113, *dispozițiile*, 38), *idrofobia* (109), *melanhonie* (101), *titilație* 'titilomanie' (92);
- **dermatologie**: *cicatrice* (121), *crustă* (92), *pruringine*[7] (92), *prurit* (92, 93, 121);
- **otorinolaringologie, stomatologie**: *afte* (72, 73, *aftele*, 74), *angina* (15, 81, 83), *palatul* (72).

Alături de împrumuturi, se regăsește ***terminologia populară***. De regulă, cuvintele vechi sînt folosite pentru a glosa noii termeni: *aprindere* 'inflamație' (23, 57, 60), 'febră' (84), *aprinsătură* 'febră' (83), *argint viu* (99), *va asuda* (122), *beșică* 'vezică' (*~ cea de fiere*, 27, *~ cea de fiare*, 82), *beșicuțe* 'afte' (26, 121), *boală* (*~ de gură*, *~ de picioare*, *~ de plămîni*, *~ de picioare sau de unghii*, *~ de plămîni* 14, *~ de splină*, *~ de ficat* 15, *~ cea mucoasă a cailor*, 17), *bold* 'instinct' (110, g. *patima*), *brînca* 'angină' (15), *călbeaza* 'boală de ficat' (15), *ceriul gurei* 'palat' (72), *ciumă* (22), *cufureală* 'diaree' (57), *curgerea mucoasă a nărilor* 'rinoree' (86), *deșertare* 'defecație' (*~ a șezutului*, 122), *foale* 'abdomen' (66, 69), *foc* 'febră' (84), *frigurile* (87), *gînfarea* 'inflamare' (63), *se gînfă* 'a se inflama' (87), *ghinduri* 'glandă' (88), *inima rea* 'dizenterie' (27), *îmblarea sîngelui* 'circulație' (124), *încuiere* 'constipație' (67, *încuiare*, 63, *încuietură*, 102), *încurgere* 'influență' (3), *învechita* 'cronică' (*~ boală*, 87), *jalie* 'jalfie, plantă aromatică' (51), *jugănirea* (111), *să se lățească* 'a se propaga' (90), *leacuri* (36), *lictariul* (48), *lîngoare* 'febră tifoidă' (57), *lupariță* 'boală' (87, g. *rane cancroase*), *mațele* (82), *mațul cel gros* 'intestinul gros' (27), *mădulările* (70), *mucu* 'mucozitate' (86, *mucii*, 86), *năcreală* (43), *obrintitură* 'inflamație' (57), *pătimașul* 'pacientul, bolnavul' (122), *pelin* (75), *peliță* 'membrana' (87), *pișat* (19), *pișcătoare* (87), *rîia* (17), *puștea* 'aftă bucală' (71, *puștlele*, 55), *rînză* 'stomac' (26), *rută* 'virnanț' (75), *ruje* (76), *salce* 'plantă erbacee cu utilizări în medicină' (89), *salitră* (60),

[7] Formă contaminată din *prurit* și *pecingine* (egzemă, herpes)? 'Rîia iaste boală de piele cu pușțele sau beșicuțe săci [...] și e rău contagios cu oarește *pruringine*, adecă mîncătură scărpinătoare împreunat'.

sarea de piatră (65), *scordiu* 'iarbă-usturoasă' (75), *scupit* 'salivă' (125), *sgrăbunță* 'rană' (71), *sinurile* 'sinus' (88), *slobozirea foalelui* (69), *slobozire de sînge* 'flebotomie' (90), *slobozitoare* 'diuretice' (68), *spiță* 'stadiu' (103), 'tip, fel' (57, 100), *stîmpărată* (*beutură* ~, 60), *stringătoare* 'astringent' (51), *strinsuri* 'congestie' (81), *terpentin* (pop. 68, ~ *de Veneția*, 99, *oleu de* ~, 99), *trupul* (87), *turbarea* (17), *ud* 'urină' (19), *umezelilor* 'umoare, fire, temperament' (100), *unsoare* 'unguent' (75, 97, *unsătura*, 99), *vînturi* 'flatulență' (26), *vintricel* 'stomac' (26), *viță* 'specie' (100) etc.

4. Adaptarea fonetică și morfologică a împrumuturilor

4.1. Formele mai vechi de adaptare fonetică cu *ț*, *ģ*, și *ķ* sînt aproape inexistente în textul cercetat: *antifloghistică*, *litarghiriu*. Acestea sînt concurate de variantele fonetice în *č*, *ğ*, care impun modelul latino-romanic al noilor termeni: *celeritate*, *cerc*, *cicatrice*, *circulația*, *frigidă*, *general*, *generație* etc.

Prin influența limbii italiene, respectiv prin influența grafică și fonetică a etimonului italian, pot fi explicate cîteva situații de adaptare a împrumuturilor, cum ar fi folosirea variantei neologice fără *h* inițial: *idrofobie* și a următoarelor fonetisme: *astremități* (it. *estremità*), *diretive* (it. *direttivo*), *melanhonie* (it. *malinconia*), *oscuritate* (it. *oscurità*), *se oserbă* (it. *osservare*), *ospital* (it. *ospedale*), *ostrație* (it. *ostruzione*), *personele* (it. *persona*), *produturi* (it. *prodotto*), *profondă* (it. *profondo*). Și prin latină, pot fi explicate fonetisme precum: *comerciu* (it. *commercio*, lat. *commercium*), *contagiu* (it. *contagio*, lat. *contagio, –onis*) ori *necesarie* (it. *necessario*, lat. *necessarius*).

Formele cu *s* (intervocalic) reflectă, în general, aspectul grafic al termenilor noi de proveniență latino-romanică (latină și italiană): *cauterisație*, *disenterie*, *dosă*, *mesenteriului*, *ocasionale*, *preserva*, *spese*, *us* etc. În ceea ce privește grupul consonantic *ch*, acesta este redat prin *h*: *hirurg*, *hronice*.

În cazul lui *roborîtoare*, avem un calc lexical de structură după fr. *roborant*. Din neogreacă provin *schiroasa* (ngr. *σκιρρος*), *scăndălisești* (ngr. *σκανδαλιξω, –ισα*) și *scopos* (ngr. *σκοπός*).

4.2. Variante analogice. Pe lîngă neologismele cărora li se aplică reguli moderne de adaptare fonetică, există și termeni cărora li se aplică legi fonetice de tip latin, suferite de cuvintele din fondul vechi al limbii.

Vocalism

- *a* aton > *ă*, prin analogie cu termenii vechi moșteniți din latină sau împrumuturi vechi din alte limbi: *cădabru*, *cădăbros*, *a clăudica*, *a se contăgi*, *contăgios*, *devăgînd*, *găngrenoase*, *înflămate*, *înflămatorie*, *înflămație*, *săturat*, *scăbioase*, *să nu te scăndălisești*, *tirănie*, *văcelindu-se*, *văciliți*.
- *a* și *e* + *n* + consoană > *î* (inclusiv în sufixul *–ment*): *se comîndă*, *nutremînt*, *nutremînturi*.
- *in–*, *inter–* > *în–*, *întră–/întăr–*: *îndiferent*, *înferma*, *înflamația*, *înfus*, *înoculația*, *să se întărzică*[8].

Consonantism

- *v* > *b*: *cădăbros*, *foabă*, *nocib*, *osărba*, *preserba*.
- *l* intervocalic > *r*: *se va acerăla*, *cruderă*, *cruderitate*, *dirigență*, *esempru*[9], *faciritate*.
- *re* > *ră–* prin analogie cu tratamentul lui *re–* în cuvintele latinești moștenite (*răpune*, *răposa*): *să se răpurge*, *răsistă*, *se răsoarbe*.
- *ex–* > *s–* (în virtutea regulii conform căreia *x* intervocalic a devenit *s*, iar prefixele *ex–* și *extra–* au devenit *s–*, respectiv *stră–*: *lăsa*, *măsea*, *strămuta*, *străpunge*): *esempru*, *speriință*.

După cum se poate observa, fonetismele analogice au o pondere relativ însemnată. Acest lucru este o consecință firească a concepției care stătea la baza programului filologic inițiat de cărturarii ardeleni, primii care stabilesc reguli de asimilare a împrumuturilor și care oferă un model de referință în acest sens. Adaptarea în limba română a neologismelor de origine latino-romanică se caracterizează în scrierile lor prin tendința de a le supune acelorași transformări fonetice suferite de cuvintele moștenite. Acest proces de „românizare" a neologismelor, prin aplicarea, uneori sistematică, a legilor fonetice evidențiate de evoluția elementelor

[8] Fenomenul s-ar putea datora şi unei analogii între *in–* şi prefixul vechi *în–*.

[9] Poate fi și un împrumut direct din it. *esempro*.

moștenite nu s-a dovedit a fi viabil (a fost folosit, totuși, pînă spre 1860); în locul acestor forme, evoluția ulterioară a limbii literare a reținut variantele ce demonstrează că „latina a exercitat prin fonetismul și formele ei [...] rolul de model, care a influențat elementele neologice împrumutate din limbile romanice [...]" (Munteanu & Țâra, 1983, p. 255), și nu numai din aceste limbi, ci și din neogreacă, germană sau maghiară. Acest lucru deoarece, în contextul general european, împrumuturile din latină ce au dobîndit statut de cuvinte internaționale și-au menținut forma cît mai aproape de etimonul originar.

4.3. În ceea ce privește adaptarea morfologică, textul cercetat prezintă o caracteristică importantă (care este și a epocii): productivitatea deosebită a formelor cu *–ie*, de declinarea a III-a (vezi și Slave, 1962, p. 167). În vechea română literară, substantivele latinești de declinarea a III-a, terminate în *–io, –ionis*, sînt adaptate cu terminația *–ie*, după forma nominativului latinesc. Vechile împrumuturi substantivale în *–ie*, feminine și masculine, de sorginte veche slavă sau neogrecească, creaseră de timpuriu o normă de adaptare a terminației substantivelor, normă ce va fi ulterior generalizată și în cazul împrumuturilor latino-romanice.

Majoritatea substantivelor excerptate sînt feminine și sînt consacrate pînă astăzi în această declinare și cu această terminație: *amputație*, *cauterisația*, *circulație*, *generație*, *înflamație*, *(în)oculație*, *operație*, *ostipație*, *precauție*, *propagație*, *resoluție*, *respirație*, *supurație*, *transpirație* etc. Unele sînt considerate astăzi învechite sau au ieșit din uz, fiind înlocuite de perechi substantivale, provenite din infinitive lungi: *cauterizare*, *inoculare*, *propagare*, *supurare*. Alte două cuvinte: *aversație* și *titilație* rămîn încadrate aceleiași declinări, dar s-au impus în limbă cu forme ușor modificate: *aversiune* și *titilomanie*. *Culoare* și *vanilie* apar încadrate la declinarea I: *coloră/coloară*, *vanilă*.

Substantivele neologice în *–(i)tate*, aparținînd declinării a III-a au corespondente latine în *–(i)tas, –(i)tatis*, germane în *–(i)tät*, maghiare în *–(i)tas*, italiene în *–(i)tá*, franceze în *–(i)té*: *celeritate*, *comunitate*, *cruderitate*, *faciritate*, *oscuritate* etc.

În textele perioadei, substantivele latinești terminate în *–antia*, *–entia* și, prin analogie, substantivele corespunzătoare de proveniență maghiară în *–ancia*, *–encia*, franceze în *–ance*, *–ence*, germane în *–anz*, *–enz*, italiene în *–anza*, *–enza* erau adaptate cu terminațiile *–anție* și *–enție*, de declinarea a III-a: *audienție*, *corespondenție*, *dištanție* etc. În textul elaborat de către P. Maior, acest tip de substantive apar deja încadrate la declinarea I, datorită influenței limbii italiene: *diferență*, *dirigență*, *distanță*, *speranță*.

Dintre substantivele neologice terminate la singular în *–iu*, de proveniență latino-italiană: *cauteriu*, *contagiu*, *deliriu*, *mesenteriu*, *remediu*, *teritoriu* doar ultimele s-au impus în limbă cu această terminație. Celelalte au fost reîmprumutate ulterior din franceză, cu forme fără diftong. *Contagiu* a fost înlocuit cu forma de declinarea a III-a *contagiune*.

Cîteva substantive neologice apar încadrate la alte genuri decît cele la care s-au stabilit ulterior. Se observă două situații: 1. încadrarea la neutru a unor substantive stabilite ulterior la feminin: *contraband*, *infus/înfus*, *periodul*; 2. încadrarea la feminin a unor substantive stabilite la neutru: *apetita*, *dialecta*, *foarcepă*, *minerală*, *preservativă*.

4.4. În ceea ce privește clasa adjectivului, se remarcă faptul că majoritatea împrumuturilor apar adaptate sub forma reținută de evoluția ulterioară a limbii literare: *acurata*, *ample*, *complicată*, *contaminate*, *diversă*, *fluid*, *frigidă*, *genuin*, *segregate*, *veget* etc.

În perioada de care ne ocupăm, cînd numărul împrumuturilor din diverse limbi crește simțitor, sufixul *–icesc* a servit la adaptarea în română, prin substituirea sufixelor corespunzătoare, a numeroase împrumuturi. În textele cărturarilor ardeleni, a căror cultură era predominant latină și germană, și care realizau numeroase traduceri în special din aceste limbi, mai toate adjectivele neologice au corespondente latinești în *–icus*, italiene în *–ico*, germane în *–isch* și franceze în *–ique*: *analiticesc*, *colericesc*, *diplomaticesc*, *gramaticesc*, *loghicesc*, *metalicesc* etc. În textul cercetat, există un singur adjectiv adaptat cu acest sufix: *politicesc*. În rest, datorită influenței latino-romanice, apar forme adaptate cu *–ic*, preluate ca atare, forme moderne, care s-au impus ulterior în limbă: *antifloghistic*, *aromatice*, *epidemic*, *epizootică*, *idiopatică*, *metastatică*,

simptomatică.

În privința adaptării adjectivelor neologice provenite din adjective latinești în *–alis*, *–arius* și italienești în *–ale*, *–ario*, *–are*, P. Maior utilizează forme deja adaptate cu sufixele neologice corespunzătoare (*–al*, *–ar*), în detrimentul sufixelor specifice perioadei: *–alicesc*, *–alnic*, *–aricesc* și *–arnic* (vezi Ursu, 1969): *fatal*, *general*, *parțiale*.

Adjectivele derivate cu *–iv* (lat. *–ivus*, fr. *–if*, *–ive*, it. *–ivo*, germ. *–iv*) și *–os* (lat. *–osus*, it. *–oso*, fr. *–eux*, *–euse*, germ. *–ös*) sînt numeroase, fiind adaptate de la început în această formă, datorită existenței în limba română a derivatelor de origine slavă cu aceste sufixe, respectiv latină: *curativ*, *diretiv*, *nociv*, *preservativ*, cu o singură excepție (*nutritoare* 'nutritiv', derivat cu sufixul vechi *–toare*); *cădăbros*, *contagios/contăgios*, *gangrenoasă/găngrenoase*, *morboasă*, *scăbioase*, *tendinos* etc.

Celelalte categorii de adjective neologice, terminate în *–ant(e)* / *–ent(e)* (adaptate după adjective de origine latină terminate în *–ans*, *–antis*, *–ens*, *–entis*, italiene în *–ante*, *–ente*, franceze în *–ant*, *–ent*, germane în *–ant*, *–ent*), *–bil* (lat. *–bilis*, it. *–bile*, fr. *–ble*), apar folosite de cărturarul ardelean, în marea lor majoritate, cu forma pe care o au și astăzi: *îndiferent*, *pendente*, *prudent*, *stimulante*. Două adjective care aparțin acestei clase sînt adaptate cu alte sufixe: *roborîtoare* 'roborant' și *văciliți* 'vacilant'.

4.5. În privința clasei verbului, orientarea latino-romanică a autorului a făcut posibilă pătrunderea unui număr însemnat de verbe adaptate, urmînd modelul latino-romanic, la forma reținută de limba literară. Apar puține cazuri de încadrare la conjugarea a IV-a, cea mai productivă în perioada respectivă, în detrimentul conjugării I: *a se contăgi*, *îngăngreni* (*se îngăngrenesc*), *a (se) repeți* (*să se repețească*), *scăndălisi* (*să nu te scăndălisești*).

Extrem de puține verbe aparțin de drept conjugării a IV-a, respectîndu-se, și în acest caz, modelul latino-romanic: lat., it. *–ere*, *–ire*, fr. *–ir* > rom. *–i*: *nutri*, *răsorbi*.

Există situații în care anumite verbe sînt folosite fără sufixul flexionar: *să se cercete/cerceate*, *se devastă*, iar altele prezintă sufix: *se diferesc*.

4.6. În ceea ce privește adaptarea semantică, se observă utilizarea unor lexeme cu alte sensuri decît cele cu care s-au impus în limba literară: *să se comită* 'a se încredința', *a devaga* 'a rătăci, a umbla fără scop', *a se dimite* (*~ la pășune*) 'a trimite, a lăsa să plece', *generație* 'prăsire', *remit* 'a intra în remisiune' (despre simptome).

4.7. Cuvinte neadaptate. Textul cercetat prezintă o pondere însemnată a lexemelor care nu s-au impus în limbă, cuvinte neadaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române ori cuvinte adaptate, dar care reprezintă împrumuturi personale ale cărturarului ardelean, datorate formației sale latino-romanice. În funcție de originea lor, acestea se grupează în două categorii:

Latinisme: *abomas* (lat. *abomasum* < *ab* + *omasum* 'măruntaie de bou'), *vor alăbora* (lat. *laboro*), *animant* (lat. *animans*, *–ntis*), *avearsă / aversă* (lat. *aversor*), *copíe* (< lat. *copia*), *crispă* (< lat. *crispus*), *damne* (lat. *damnum*), *depende* (lat. *dependere*), *a se dimica* (lat. *dimico*), *să nu se dimită* (lat. *demitto, –ere*), *foabă* (lat. *fovea*), *furfură* (< lat. *furfur, –uris*), *se întumesc* (< lat. *intumesco, –ere*), *morbul* (lat. *morbus*), *mordac* (lat. *mordax, –cis*), *moturi* (lat. *motus*), *munde* (lat. *munde*), *murii* (lat. *murus*)[10], *ocură* (lat. *occurro*), *omas* (lat. *omasum*), *opoarte* (lat. *oportet, –ere*), *periclu* (lat. *periculum*), *primorilor* (lat. *primoris*), *producturile* (lat. *productus*), *promove* (lat. *promoveo, –ere*), *să-i rămoavă* (lat. *removeo, –ere*), *remot* (lat. *remotus*), *salis* (*acid ~*, lat. *salis*), *spise* (lat. *spissus*), *subsire* (lat. *subsido, –ere*), *tepidă* (lat. *tepide*), *terminul* (lat. *termen, –inis*), *trucida* (lat. *trucido*), *trucidarea* (lat. *trucidatio*), *văcelindu-se* (lat. *vacillo*), *văciliți* (lat. *vacillatum*), *voluta* (lat. *voluto*).

Italienisme: *acidi* (it. pl. *acidi*), *amoni*, *amonit* (it. *ammonire*), *calam aromatic* (it. *calamo aromatico*),

[10] Poate reprezenta și un împrumut din macedoromână (*muru*).

cascarila (it. *cascarilla*), *cautela* (it. *cautela*), *contumație* (it. *contumacia*), *ermii* (it. pl. *ermi*)[11], *esculente* (it. f. pl. *esculente*)[12], *galanga* (it. *galanga*), *să se proveadă* (it. *provvedere*), *răsfugările* (it. *risfogare*), *savadilă* (it. *sabadilla*), *veterinaria* (it. *veterinaria*).

5. Concluzii

Limba literară promovată de Maior în această traducere este o limbă ce are ca punct de plecare norma literară muntenească din perioada 1750–1780, reevaluată din perspectiva latinismului și corectată cu o serie de fenomene specifice graiurilor ardelene și bănățene. Formele și fonetismele sînt alese în funcție de criteriul maximei apropieri de etimonul latin, ceea ce arată faptul că învățatul ardelean opera o selecție cu scopul creării unei norme supradialectale.

În ceea ce privește lexicul, se observă că fondul neologic al textului este grupat în jurul unei constante romanice (latine și italiene) care a contribuit la modernizarea evidentă a vocabularului românesc. Numărul ridicat de împrumuturi latino-romanice este relevant pentru apropierea cărturarului ardelean de cultura apuseană. Adaptarea noilor cuvinte este realizată atît în funcție de normele culte latino-romanice, cît și de cele vechi, analogice, criteriul apropierii maxime de etimonul latin fiind aplicat și în procesul de integrare a împrumuturilor, nu doar în selectarea anumitor forme și fonetisme oferite de graiuri. Majoritatea termenilor apar corect încadrați în sistemul limbii române; aceștia și-au dovedit utilitatea și viabilitatea, impunîndu-se în limbă chiar cu forma utilizată de autor. Relevante pentru orientarea occidentală a autorului (în sensul unei atitudini culturale asumate și nu a aservirii față de model) și pentru opțiunea acestuia privitoare la sursele de înnoire lexicală sînt și latinismele și italienismele utilizate; unele dintre acestea apar adaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române, iar altele reprezintă apariții efemere, cu atestare singulară.

Bibliografie

Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București.

Micu, S. & Șincai, Gh. (1780). *Elementa linguæ daco-romanæ sive latino-valachicæ*, Buda; ediție critică, studiu introductiv, traducerea textelor și note de M. Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980.

Munteanu, Șt. & Țâra, V. (1983). *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Slave, E. (1962). *Sufixele –ie, –ărie*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, III, București, 1962.

Ursu, D. (1969). *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760–1860*, în „Studii de limbă literară și filologie", I, București, 1969, p. 131–154.

Ursu, N. A. (1961). *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în „Limba română", X, nr. 2, p. 135–143.

Ursu, N. A. (2012). *Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior*, în „Limba română", LXI, nr. 3, p. 413–416.

[11] Cuvîntul poate fi și un împrumut din macedoromână (*ermu* 'pustiu').

[12] În italiană, cuvîntul este adjectiv (< lat. *esculentus* '(bun) de mîncare'). P. Maior îl folosește ca substantiv: "[...] să fie necesitați sau strimtorați de foame a devora adecă a mînca sterc (balega) strein și esculente adecă bucate putrăde".

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i4A56en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The *Dorna* toponym. Etymology and linguistic interference issues[†]

Dinu Moscal*

Department of Interdisciplinary Research in Social Sciences and Humanities, "Alexandru Ioan Cuza" University, Str. Lascăr Catargi 54, 700107 Iași, Romania
"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

Article info

History:
Received June 14, 2016
Accepted June 21, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
toponymy
etymology
linguistic contact
diachrony

Abstract

In order to establish a toponymic etymology one is supposed to identify the manner in which facts of language relating to names connect to the signified reality and its socio-geographic context. The study of the *Dorna* toponym represents such a case proving that there are situations in which a good knowledge of the extra-linguistic reality from a diachronic perspective becomes an argument in favour of the validity of a certain linguistic interpretation. The analysis of homonym toponyms, of the derivatives and phrases containing a specific toponym in relation to the designated reality and its history indicate toponymic series with a similar history. Our particular case deals with series of descriptive origins and personal origins. The analysis of the toponymic field of the hydronym *Dorna* (the name of the main right tributary of Bistrița river) emphasizes the changes affecting the Romanian proper names following the contact with the German language motivated by the country being governed by Austrian authorities in the period 1774–1918, changes that mainly influenced the entire socio-geographic context corresponding to this toponymic field.

1. General issues

Many of the toponyms with a considerable age become testimonies for the realities associated with the name of a certain place, either by generally relating to the history and geography of the area or by being relevant within the linguistic field proper, namely for issues such as lexis, morphology, phonetics or linguistic interference. The toponym *Dorna* has a relatively late attestation in official documents (in 1568), the toponym discussed in this case being an tributary of the Bistrița river. The etymology of this toponym, that is the justification of the relationship between the linguistic sign and the designated (socio-)geographic reality (Moldovanu, 1972, p. 75; cf. also Conea, 1969, p. 246), involves a previous research of its nature (appellative or proper name) that shall establish the category of the toponym (descriptive or personal) and its linguistic origin that shall reveal the ethnic background of the denominator (Romanian or foreign toponym). Moreover, the toponym has developed a (toponymic) field by polarizations and differentiations. Polarization is defined as the process through which a denomination of a reality belonging to a (socio-) geographic category is opposed to another name, this opposition reflecting a relationship with a reality belonging to another (socio-)geographic category. For instance, the name of a village becomes, through polarization the determinant of a denominative phrase for the hill, the forest or another geographic reality in its vicinity: *Glăvănești* → *Dealul Glăvănești*(*lor*) [The Hill of Glăvănești] and *Pădurea Glăvănești* [The Forest of Glăvănești] (cf. MDTM). Differentiation is defined as the process through which the name of a reality belonging to a (socio-) geographic category is opposed to another name, opposition that reflects a relationship with a reality belonging to the same (socio-) geographic category. For instance, the name of

[†]This paper is a result of the project "Proper Names in the Romanian Pre-modern Writing (1780–1830): Translation Practices" (PN-II-RU-TE-2014-4-1108), developed with the financial support of the Executive Unit for Financing Higher Education and Innovation, National Council of Scientific Research (UEFISCDI – CNCS).

*Email address: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

an tributary is a diminutive derivation from the name of the river in which it flows, as it happens in our particular case: *Dorna* → *Dornișoara* (for details see Moldovanu, 2010, p. 16–20; cf. also Moldovanu, 2014 and 1972). Within this field one should identify the basic toponym (the nucleus of the field) in order to establish the basic etymon, i.e. the linguistic sign (appellative or anthroponym) and the motivation of the relationship between this sign and the designated (socio-)geographic reality. The toponyms resulting from polarizations or differentiations may be called secondary toponyms within the field, as they are subsequent to the formation of the nucleus. The first author that intuitively felt the need for such an analysis in the field of toponymy apparently was Ion Conea, who described this necessity in a short and clear paragraph that needs no further explanation.

> The etymology of a toponym is one thing, while its origin proper (as a toponym) is a completely different thing. It is true that there has always been a confusion between the etymology of a toponym (that is, *its linguistic origin*), which is one issue, and the origin of the same toponym *as a toponym*, which is a completely different issue. It is indeed one thing to discover the etymology of the Vrancea toponym that is to discover the word (and, of course, first of all, the language from which it originates) on which it is based (which represents, just to say it one more time, the etymology). It is a completely different thing to prove whether our Vrancea region was named after a character who wore this name first (the name Vrancea), or after a forest at its borders, or after a river or another region or locality that had this name first and which extended its name over the whole region that we know today as Vrancea (*this being ... the origin proper of the toponym*). It is thus quite obvious, however, that to study a toponym (or the toponymy of one region) completely is to study it from both these perspectives. (Conea, 1969, p. 246)

The understanding of the etymology of an appellative is an important approach for the identification of the toponym on which the configuration of the toponymic field was based. The second objective is the analysis of the formal evolution of toponyms that form this field following the influence of the Habsburg Empire between the years 1774[1]–1918 over almost the entire (socio-)geographic reality designated by the terms of the above mentioned toponymic field. The need to fulfil these two objectives is decisive for the accurate configuration of the toponymic field (as presented at the end of the study) that must reflect the evolution of the relationships and forms of all the constitutive elements, always considered in their geographic, historic and administrative context.

2. The etymology of the term *Dorna*

The most important reality and also the earliest one attested in documents out of the socio-geographic area in which the toponym *Dorna* developed a field is the river Dorna (53 km), right tributary of the river Bistrița, sometimes considered a confluent of Bistrița Aurie [Golden Bistrița] (the name given to the part of the Bistrița river from the spring to the point it meets the Dorna river). Etymologically it is obvious that the toponym is descriptive, since in the Romanian anthroponymy there are no such names of persons as *Dorn(e)a*. The only form to be found is *Durnea*, of Ukrainian origin, that cannot justify the opening of the thematic vowel *–ú–* on the Romanian linguistic territory. As a Romanian appellative, *dornă* has a hydronymic meaning, as emphasized in dictionaries or regional glossaries. In DLR this term is defined as follows:

> **dórnă** n. f. (Ban[at], Olt[enia] and South-Western Transylvania) Whirlpool; area in a river or a lake where the water is deep (and clear). (Unclear etym.).

[1] The official year of the annexation is 1775, but the year of occupation is 1774. Maps appeared during the preparations for the annexation of Northern Moldavia, starting with the year 1754 (for details, see Moldovanu, 2005, p. CXXVIII–CXXXIII).

The fact that the appellative is recorded in the South-Western Romanian dialects and the river is located in the Northern extremity of Romania could be regarded as an element that would challenge the supposition of a descriptive origin. However, the present spreading area cannot be extrapolated to the moment in which the river was given this name. DELR offers further information in this respect:

> **dórnă** n.f. **1.** Waterfall; deeper area of water formed by waterfall: [counties] Argeș, Bacău, Brașov, Constanța, Craiova, Dîmbovița, Dolj, Gorj, Hunedoara, Mehedinți, Maramureș, Neamț, Olt, Suceava, Tulcea, Teleorman, Vîlcea, Vaslui. **2.** Deeper place in the river bed where children swim dug by the water: [localities] Densuș, Lonea, Petrila, Știei, Toteşti – [county] Hunedoara. **3.** Whirlpool in running water; sudden turn of the water course: [localities] Densuș, Hățăgel, Unirea – [county] Hunedoara. **4.** Swimming place in deep water (usually where a river changes course): [locality] Cetatea – [county] Gorj; [localities] Cîmpa, Densuș, Hățăgel, Jieț, Lonea, Peșteana, Sălașu de Sus, Toteşti, Tuștea, Unirea – [county] Hunedoara. **5.** Deep place in a river bed: [locality] Timiș – [county] Brașov. **6.** Wide deep place where water stays for a longer time: [locality] Sălașu de Sus – [county] Hunedoara. **7.** Sign for the delimitation of forests: [locality] Brîncoveni – [county] Olt.

Consequently, according to DELR, the present spreading area of the appellative *dornă* includes, besides the South-Eastern area, a strip of territory towards the centre of Romania, then towards the North through the Eastern area, without reaching the far Eastern side, to the Northern borders (the counties of Suceava and Maramureș), to which the South-Eastern extremity is also surprisingly added. The Northern extremity of this strip of territory also includes the socio-geographic set corresponding to the toponymic field under discussion. However, we must note that the spreading area of meaning 1—that is actually the question in the indirect investigation questionnaire used by the authors of the dictionary (who noted after the questions, in between brackets, the term *dornă*)—is covered by the meanings 2–7 only for the South-Eastern area. It is impossible to verify how the note between brackets influenced the informants' answers (they could have simply found it in between the brackets, in the questionnaire), yet it is clear that the information in DELR should be regarded conspicuously. The coordinator of DELR does not provide all these details in the *Introduction* (Bolocan, 2009, p. 8–9), and also provides no explanation whatsoever related to the simple mentioning of counties, as it happens for meaning 1. Further information is to be found in DTRO (II, s.v.), namely that the counties of Brașov, Covasna, Dîmbovița, Galați, Tulcea, Teleorman, and Vaslui are represented by a single locality, while the counties of Argeș, Neamț, and Vîlcea are represented by two such localities. The authors give no indication on how the informants were selected, yet it is quite probable that they had been teachers in those specific localities. All these observations are supported by one more detail related to DELR: "We shall also treat those entopic elements that *we shall extract from toponyms without them having been registered so far as appellatives*" (Bolocan, 2009, p. 9, emphasis added). All these details are meant to question the validity of the delimitation of the spreading area indicated by DELR. Conea was arguing that half a century ago the term was no longer circulating in the Tismana region, even if the mountain area of the river Tismana is also called *Dorna* (Conea & Bugă, 1971, p. 93). The presence of the term outside the areas indicated in DLR raises thus even more suspicion. Eremia does not come across this term during his investigations in Bessarabia and the areas of Ukraine inhabited by Romanians in the period 1968–2004 (DTG). Iordan (1963, p. 510) states that "this appellative must also exist (or at least have existed) in Moldavia, as indicated by the quoted toponyms, that are spread only across the Moldavian linguistic territory", even if he also considers toponyms that cannot be explained by means of the appellative *dornă*—namely *Movila Dornei* and *Dornești*—or that do not directly relate to it, namely *Dornenii*; he ignores the presence of the toponyms outside the Moldavian territory (see *infra*).

One should also mention the fact that the appellative *dornă* also presents two derivates: (*a*) *dorni* and *durnișcă*.

> **dorní** vb. IV. Intrans. (In Northern Olt[enia] and South-Western Transylvania; about the water of a river or lake) To form a *dornă*. (From **dornă**). (DLR)

> **durníșcă** n. f. The place where a river pours: [locality] Pungești – [county] Vaslui. (DELR)

The recording of the meaning 'bulboană, vîltoare' [whirlpool] in the whole spreading area, as well as the existence of the two derivates indicate the fact that the meaning of the appellative *dornă* is stable and excludes the possibility that *dornă* is a post-toponymic appellative. The meanings 'cădere de apă' [waterfall] and 'cotitură bruscă a apei' [sudden turn of the water course] found in DELR (meanings 1 and 3) of the appellative *dornă* represent a simple case of metonymy through contiguity (in the physical reality it is a cause–effect relationship), while meaning 4 represents an extension. Meaning 7, with only one occurrence, is most probably a case confusion that the informant makes with the appellative *bornă*. Meaning 6 seems to be an extension. Other sources also plead for the general sense, also for the South-Western Romanian dialects: "adîncitură de rîu" [deep are in a river] (SD), "vîrtej de apă, bulboană" [whirlpool] (CADE), "vîltoare, loc unde apa e mai adîncă" [whirlpool, area where the water is deeper] (Sufleţel, 1983, p. 264), "the place where the water is agitated, foamy, and deep is called *dornă*" (Conea, 2010, p. 135).

The semantic stability of the appellative is important in establishing the toponymic motivation. The origin of a descriptive hydronym can be a characteristic of the water course or it can be a mark through which it is identified, as it is usually situated either at the spring or at the point where the river flows into another water course. Piatra Dornei is located at the springs of the Dorna river, in the Eastern part, and it is perceived as the point where Dorna springs: "and then the waters of Dorna, upstream, up to their origins, under Piatra Dorni" (BĂLAN, D.C. 31, document from the year 1755). The genitive aspect of the phrase indicates a relationship of contiguity, either between the cliff (Piatra Dornei) and a geographic reality in its vicinity, or between the cliff and the toponym *Dorna*, designating a flowing water. The first possibility is contradicted by the geographic context of the cliff, while the second is confirmed by the presence of the river Dorna. Even if it is not relevant from a toponymic viewpoint, the etymology of the entopic *dornă* can be of great interest, as it might indicate the main meaning as deriving from the etymon. Densusianu attempts an etymology:

> **dornă** "vîrtej de apă, bulboană" [whirlpool], from the stem *dor–* with the meaning 'a smulge, a despărți' [to tear, to separate]; comp. Old Pol. *dura* (= *dora*) 'spărtură, gaură' [break, hole] and Slov. *predora* 'loc inundat' [flooded area] (for formation, comp. Old Bulg. *vlŭna* 'val' [wave]). The name of the river Dorna is certainly the same word. (Densusianu, 1915, p. 57)

The solution provided by Densusianu was not accepted (cf. DLR). Iordan (1963, p. 510) wrongly states that Bogrea (1922, p. 799) had accepted Densusianu's etymology. This issue is problematic both as far as the radical is concerned and especially with regard to the Slavonic suffix *–na* (< *–ĭna*), a denominative suffix that forms possessive adjectives (Miklosich, 1927, p. 211 [95]; cf. also Petrovici, 1960, p. 55; 1970, p. 160).

Consequently, the etymology of the *Dorna* hydronym (main right tributary of the river Bistrița) should indicate a relation between the meaning of the appellative "bulboană; loc într-un rîu sau într-un lac unde apa este adîncă" [whirlpool; area of a river or lake where the water is deep] and a reality displaying these characteristics. The etymology proposed by Weigand for this hydronym cannot be taken into account—from Rut. *dorna zemlja* 'frisch gerodetes Land' [= recently deforested land]—, this being contested by Bogrea (1922, p. 798–799) precisely by reference to the appellative *dornă*. A place displaying the characteristics corresponding to the meanings of the appellative *dornă*, that would have the identification function of the whole course of the Dorna river, cannot be found in the springs area, but is found right where it flows into the Bistrița river, where it forms a *dornă*, described in geographical terms, as follows:

> From the point where Dorna flows towards the East [...] the water of Bistrita *takes an almost complete turn*, followed by another one, downstream. The walls of the actual valley, straight and broken, that correspond to the vertical layers, the strips formed by the river deposits and *the amazing lake-like calmness of the river, together with the sudden turns taken by the river,* gives

> us the right to consider this segment of the Bistrița valley a good example of meanders hidden deeply in the crystal-clear water. (Mihăilescu, 1944, p. 343, emphasis added)

This description of the place where Dorna flows into the Bistrița river corresponds fully to the meaning of the appellative, confirming thus the hypothesis that the hydronym *Dorna* is the basic toponym from which the whole field has formed. Other hydronyms are further arguments for the descriptive toponymic category:

> **Dorna Mare** Big hole in Valea Fărășeștiului, village Fărășești – Timișoara. (DTB)
>
> **Dorna**, area in the region of Clopotiva and part of the river Tismana, close to the monastery [= the Monastery of Tismana] (see Conea, 1936, p. 114). *Dorna* is also the name given to the deepest part of the river Jiu, near V[aidei, village Stănești, county of Gorj]. (Suflețel, 1983, p. 264)
>
> *Dornă* is the name given by the locals to what other people call *vîltoare*: a place where the water is deeper and calmer, at the turns. Dornă – proper name – given on the opposite side of the Carpathians to the river Tismana – from the springs up to the Monastery. (Conea, 1936, p. 114)

The springs area of the Tismana river (right tributary of Jiu), the one upstream from the Tismana Monastery, has the most waterfalls that obviously form wholes in the river bed, which must have been called *dorne* by the locals. Another fragment written by Conea about the upper course of Tismana, that is the portion of the river crossing the mountains, brings further details on the issue:

> The part of Tismana river that crosses the mountains is called *Dorna*. However, the basic appellative—dorna—is no longer alive in the region. On the other hand the appellative is still used across the mountains, in Țara Hațegului, where Ov. Densusianu [1915, p. 316] states that it means "vîrtej de apă, bulboană" [whirlpool], that is to say... deep water. (Conea & Bugă, 1971, p. 93)

The monastery is built near a waterfall, a detail that is enclosed in the etiologic legend. The etymology of the hydronym *Dorna* is surely related to this characteristic of the upper course of the river Tismana, probably even to the *dorna* in the vicinity of the Tismana Monastery. A further argument can be considered the name *Cascade* [Waterfalls] for the same area of Tismana: "The bridge over the Tismana river was on this side of the Waterfalls" (Ștefulescu, 1909, p. 73), the bridge being near the Monastery of Tismana. DTRO records the word *dornă* as coming from the village of Tismana with the meaning of "izvor" [spring], which definitely represents a case of re-semantization, as in the *dorna* near the Monastery of Tismana there is a spring coming from right under the cliff on which the monastery is built. The toponym *Dorna Verde* [Green Dorna], to be found in the same book, accompanied by a very short explanation "waterfalls" is another case of metonymy (cf. observations to meaning 3 from DELR).

There are, however, a few toponymic and a few derived constructions for which no confirmations can be found in relation to the same toponymic etymology: *Movila Dornei* [Dorna Hill], situated in the Eastern side of Munteni village (commune Belcești, county of Iași), *Prisaca Dornei* [Dorna's Apiary] (village, commune Vama, county of Suceava), and the oiconym *Dorneni* naming two villages in the county of Bacău (one in the commune Plopana, the other one in the commune Vultureni). These are associated by Iordan (1963, p. 510) with the hydronym *Dorna*, being regarded as having the same (linguistic) etymology.

As far as the oronym *Movila Dornei* is concerned, we should mention the fact that the appellative *dornă* is not recorded in the county of Iași. In ATLAS MOLD., besides the above mentioned oronym—but with the determinant in the nominative, *Movila Dorna*— there also occurs *Dealul Dorna* (the top of which is *Movila Dorna*) and *Valea Dornei* (small left tributary of Buhna Valley, the Bahlui basin). The aspect of Dorna Valley or of Buhna Valley, in which it flows, does not offer any argument in favour of a relation

with the appellative *dornă*, while *Movila Dornei* and *Dealul Dorna* cannot be placed in direct relation with the appellative *dornă*. Yet, the toponymic field cannot be reduced to these three toponyms. In Bawr's map from 1774 the name of a small Farm is written as *Chutordurnoi* (TTRM, I_1, p. 754/2), translated as "The small Farm of Dorna" (as written also by Mircea Ciubotaru in Adumitroaei & Ciubotaru, 2013, p. XIV). Since this is a relation of ownership, the owner was not a monastery in the Dorna region (there was no monastery at the time), so it couldn't have been a reduced phrase **Odaia (Mănăstirii) Dorna* [The small Farm of the (Monastery) of Dorna], but it was a person whose name is to be found in Bawr's note as *Chutordurnoi*, that is *Durnea*, and the phrase should be translated as "Odaia Durnii" [The small Farm of Durnea]. The name of the owner is probably the etymon for *Movila Dornei* and *Valea Dornei*, the same Durnea being the owner of the lawn identified by that hill. The situation is similar with that of the oronym *Movila Durnei* [Durnea's hill] (a hill situated in the western side of the village Dornești, commune Costișa, county of Neamț, attested in documents in the year 1583, DRH, A, VII, p. 574) and with that of the place name *Dornești* (village, commune Dornești, county of Suceava, attested in documents from 1475 as *Durneștii*, DRH, A, II, p. 299), whose etymology is supported by historical documents where his successors are also mentioned. As far as the first case is concerned, in a document dated 1623 Durnea's grandchildren sell a house in Durnești (DRH, A, XVIII, p. 73), and in 1627–1628 Ioana, Durnea's granddaughter, sells her part of the house in Durnești (DRH, A, XIX, p. 318). The first document in which the thematic vowel *–u–* is replaced by *–o–* belongs to the Austrian administration from 1790 (Germ. *Dornesty*). The cause of the replacement is the confusion between the vowels *o* and *u*, often signalled in Austrian transcriptions (cf. Moldovanu, 2005, p. CXXXI/1). The case of the other place name, namely *Dornești*, indicates an analogy with *Dorna* (for details, see MDTM, **Durnea** and **Dorneștii**[2]).

Prisaca Dornei, a village first mentioned in 1808 with the name of *Eisenau* "The Iron Valley" (colony with settlers of Zips, Germany), and then with the name *Prisaca* in 1896, appears with the current name, *Prisaca Dornei* in 1943 (see TTRM, I_2, p. 945/2). The attempt to relate the determinant in the toponymic phrase with a *dornă* on the Moldova river, that was flowing close by, could be a problematic solution, since the aspect of the water course does not offer any argument in this respect. According to administrative documents, the genitive determinant *Dornei* is added after a long time to the basic place name (*Prisaca*), that is to be found in the phrase, while no other toponym that would argue for this determinant occurs in the area. From this strictly linguistic viewpoint the toponymic phrase is difficult to explain also because of its very restraint circulation, and only at the popular level of the appellative *dornă*, if we were to consider that it was still in circulation. Quite exceptionally, the determinant from the toponymic phrase *Prisaca Dornei* does not come from a close geographic reality, as it naturally happens, but from a remote geographic reality, the origin of the determinant being the place name *Dorna*, popular variation of *Vatra Dornei*. According to the local tradition, in compliance with the information provided in the direct investigation performed by Dragoș Moldovanu, the issue under discussion is an official toponym, suggested by the position of the village on the railways towards Dorna, that would differentiate it from other villages in Moldavia bearing the name of *Prisaca*.

The two villages *Dorneni* mentioned above have the same etymon, that is, the patrionym (< Lat. *patria* + *–onym*) *dorneni*, a fact confirmed by the explanation provided for the name of the village in Vultureni: "it was given this name because its inhabitants [the inhabitants of the slum *Dorneni*] come from Dorna" (MDG, III, p. 197/3).

The analysis of the etymologic possibilities for the hydronym *Dorna* (right tributary of the river Bistrița), as well as of the other toponyms supposed to have a similar etymology clearly indicates the appellative *dornă* (whirlpool) as the etymon. This indication is proven by both the geographic reality corresponding to the descriptive (geographic) toponyms and the different etymologies for other toponyms supposed to enter the same category, the closest being the so-called 'social' descriptives whose etymology derives from a patrionym (*Dornenii*).

3. Linguistic interference issues

Linguistic interference at the toponymic level is a common fact. The elements of the toponymic field developed by the hydronym *Dorna* occur, of course, in various sources in foreign languages, as in the case of the majority of toponyms with a certain socio-geographic importance. Here we shall analyze their evolution following the entrance under Austrian administration and the annexation of Bessarabia by the Habsburg Empire, as well as the way in which some of them were adjusted to the Romanian language system, keeping characteristics that are either not specific to the Romanian language, or even contrary to the normal structure of Romanian toponyms. As opposed to the simple occurrence of toponyms in documents written in a foreign language, the entrance of an entire region under foreign administration involves more than mere orthographic adaptations caused by the approximate perception of Romanian nomenclature. It also involves adaptations to the German or to the new administrative system which leads to new denominative structures. The toponymic field developed by the hydronym *Dorna* represents an illustrative case, due to its complexity and rare, even completely new situations, their transposition into the German language and their adaptation to the new administrative system, as well as their re-Romanization after the year 1918.

Semi-calques, a general phenomenon in the case of toponymic phrases, are generally characterized by the translation of the entopic, to which issues of phonetic adjustment of the determinant in the toponymic phrase are added, and when the German language is involved, the determinant is also placed in front. Thus, the hydronym *Rîul Dorna* occurs as *Dorna Bach*, *Dorna Fluss* or *Dorna Reu* (where the medial *–ă–* is rendered by anterior vowel *–e–* in entopic) while *Runcul Dornei* occurs as *Dornj Runkut*. When the entopic is not translated, the word order of the phrase can be preserved, as in the case of *Munceii Dornei*, an oronym attested in German only in the form of *Muntsei Dornei* (with the graphic rendering of the alveolar *–ț–* through *–ts–*), for *Obcina Dornenilor* attested as *Obczina Dornyenilor*, *Obsina Dornyenilor* (with the graphic rendering of the deaf pre-palatal affricate *–ĉ–* as *–czi–* and *–si–*, and with the rendering of the palatalization of the consonant *n* followed by *e* through *–ye–*), or the first attestations for *Piatra Dornei* with the forms *Piatra Dorni* (through phonological underdifferentiation, that is the ignoring of non-syllabic *–ĭ–* as a morpheme from the genitive mark *–iĭ*), *Piatra Dorniluj* (through the confusion of the articles *–lor* / *–lui*), or *Pietrille Dorni*.

A different situation seems to be the case of place names which, integrated in a new administrative system are to be found in paratactic compounds, reflecting a reverse relation in comparison with the Romanian administrative nomenclature. Besides the examples above, normal adaptations to the German word order also occur in juxtaposed structures in which the position of the determinant is not occupied by an entopic, as in *Dorna Bach*, for instance, where the word order cannot create confusion. We refer to the paratactic structures where the determinant (placed in front) represents "the village" according to the perception of the Austrian administration. This is why, parts of the village Dorna and the hamlets nearby that were not registered in the official nomenclature before the annexation of Bukovina, namely: *Vatra Satului*, *Candrenii*, *Josenii*, *Arșița*, *Chilia*, *Popenii*, *Poiana* (today known as *Poiana Negrii*) become: *Dorna-Vatra Satului* (then *Dorna-Vatra*), *Dorna-Candreni*, *Dorna-Joseni*, *Dorna-Arșița*, *Dorna-Chilia*, *Dorna-Popeni*, *Dorna-Poiana*, undoubtedly with the graphic adaptations and the inherent errors. The parts of the Dorna village and the neighbouring hamlets gain thus a sort of administrative identity, yet they do not become independent but remain parts of Dorna, as Werenka also shows, referring at the very beginning of the Austrian administration:

> Dorna = Dorf aus mehreren zerstreuten Häusergruppen bestehend, die verschiedenen Namen führten: Dorna Arschiza, – din jos stînei [down the sheep-run], – Candreni, – la popeni, – Vatra satului, Dorna [Dorna = village made of several scattered hamlets that had different names: Dorna Arșița, – din Josul Stînei [down the sheep-run], – Candreni, – la Popeni, – Vatra Satului, Dorna].

> Watra Dornei = Vatra Dornei (rom.), ebenso die Benennungen: Dorna Arșița, Dorna din jos stînei, Dorna Candreni, Dorna la popeni, Dorna vatra satului waren Häusergruppen, die zu Dorna gezählt wurden" [Watra Dornei = Vatra Dornei, and the names: Dorna Arșița, Dorna din Josul Stînei, Dorna Candreni, Dorna la Popeni, Dorna Vatra Satului were hamlets belonging to Dorna]. (Werenka, 1895, p. 25, 114)

The paratactic compounds imposed by the German administration reflect the German word order, where the determinant is placed before, so that the study of this terminology from the perspective of the Romanian popular denominative system is not relevant (cf. Moldovanu, 1991, p. XLIII; see also Prisacaru, 2015, p. 77–78). Their interpretation as "constellations of villages" (Moldovanu, 1991, p. XLIII) is the result of a prospective approach in our particular case, many of them being initially, as shown by the documents of the time, parts of villages or hamlets, of which some have become village in their own right. Such paratactic structures are usually applied but are not limited to place names, as it is easily proven by the German toponymic phrases corresponding to the hydronym *Negrișoara*: *Dorna Niagrischora Bach*, *Dorna Nyegrisora* or even with untranslated entopic, *Dornaniegrisoara R*[*îu*] (TTRM, I_4, p. 178/1).

We should mention here that *Dorna-Arini* is a compound place name, much like its synonym *Dorna-Șarul*; they are neither identical, nor analogic creations, but they reflect an unification of two villages remained within the Moldavian borders after 1774 (for more details, see TTRM, I_1, p. 366/2–367/1).

Built around the nucleus *Dorna*, the German toponymic field did not last for too long, as it disappeared progressively with the assimilation of the component localities (some of them after changing their names) until Bukovina became separated from the Habsburg Empire. The only one that resisted was *Dorna-Candreni*, the name of which was wrongly re-Romanised in 1919, becoming *Dorna Candrenilor*, although a proper understanding of the compound word would have imposed a reversed determination relationship: *Candrenii Dornei*. A similar, but only temporary case is represented by the synonym for *Dorna-Arini*, namely the compound indicating the geographic position, *Dorna-Gura Negrii*, which appears in the phrase *Dorna Gurii Negre* (cf. și Moldovanu, 2010, p. 303).

The linguistic interference has thus led not only to the common graphic, morpho-syntax, calque and semi-calque issues, but also to distortions within the Romanian denomination system, as borrowed structures were wrongly interpreted although we cannot speak about the lack of knowledge regarding the corresponding socio-geographic realities. In the detailed presentation of the toponymic field of the hydronym *Dorna* there are references to all the processes that contributed to its formation as well as the existing versions, without too much focus on the administrative situation of the denominated localities. This can be followed based on the references to TTRM, I_{1-2}.

4. The toponymic field of the *Dorna* hydronym

All processes discussed in the previous sub-section, as well as the outcome of the research regarding the etymology of the *Dorna* toponym (the name given to the right tributary of the river Bistrița) are presented within the lexicographic scheme of the toponymic field developed by the term. The documents that were not detailed in the previous sub-section are indicated here, yet they are reduced to the first attestation of the indicated form. The toponyms that do not belong to the field are written with spaces. Taking into account the lexicographic character of the presentation of the field developed by the hydronym *Dorna*, we used the abbreviations provided at the end of the study.

DÓRNA descriptive top. **A.** Hydron. (With implied ent.) Large right trib. of Bistrița River (at city of Vatra Dornei, Suceava county) TTRM, I_3, 42/2 (att. 1568). ◊ In synt.: *Apa Dornei* BĂLAN, D.C. 31 (att. 1755) or, with the determ. in the nom., *Pîrîul Dorna* GRĂMADĂ, T. II, 527 (att. 1783), GRĂMADĂ, T. I, 261 (att. 1937). In echipol. oppos. with *Dornișoara* "Dorna Mică": *Rîul Dorna Mare* TTRM, I_4, 77/2 (att. 1775). ♦ Semi-calques with the ent. sometimes abbrev.: Germ. *Dorna Bach* ib. (att. 1774) or *Dorna*

Fl[*uss*] ib. (att. 1775), *Dorna Mare Fl*[*uss*] ib. (att. 1775); Lat. *Dorna Fluvius* HURM. XV$_1$, 631 (att. 1568) or *Dorna R*[*ivus*] TTRM, I$_4$, 77/2 (att. 1788?).
I. By differ. Hydron. (In synt. *Gura Râului Dorna*) The part where Dorna River flows into another river. DRH, A, XX, 331 (att. 1630, after Rus. trans. at 1841). ◊ By reduction of the synt.: *Gura Dornei* ib. VII, 726 (wrongly dated 1584, after Slv.), MDG, III, 195/3 (att. 1900).
1. By polariz. Oicon. (With *village* ent. implied, in synt.) *Gura Dornei* [Att. in 1640: TTRM, I$_3$, 43/1.] (Old) Vatra Dornei (**IX.1**).
II. By differ. Hydron. (Derived; in privat. oppos. with Dorna **A**: *Dornișoara*) Main left trib. of Dorna River (at vil. Poiana Ștampei, com. Poiana Ștampei, Suceava county). TTRM, I$_4$, 78/2 (att. 1774). ◊ In synt.: *Pârâul Dornișoara* GRĂMADĂ, T. II, 394 (sec. XIX) or, with change of ent. and case, *Cracul Dornișoarei* ib. (att. 1937). ♦ Semi-calques Germ.: *Dornischora Bach* TTRM, I$_4$, 78/2 (att. 1789); *Dorniszora Bach* ib. (att. 1775).
1. By polariz. Phyton. (In synt. *Pădurea Dornișoara*) Forest on both sides of Dornișoara Creek. GRĂMADĂ, T. II, 394 (att. 1937).
III. By synth. Hydron. The two flowing waters considered together: *Pîrîul Dornelor* GABOR, D. 90 (att. 1995).
1. By polariz. Cremnon. (In synt.; geogr.: *Depresiunea Dornelor*) Depression between mountains comprising Dorna River and Dornișoara Creek basin. SĂNDULACHE, B. 158 (att. 2009). ◊ With change of ent.; unoffic.: *Țara Dornelor* MIHĂILESCU, D. 335 (att. 1944).
IV. By polariz. Oron. (In synt. *Piatra Dornei*) Mt. situated in the area between Dorna River spring and Negrișoara Creek spring. BĂLAN, D.C. 31 (att. 1755). ◊ With the ent. in nom.: *Piatra Dorna* TTRM, I$_4$, 77/2 (att. 1788). ◊ With the ent. in the pl.: *Pietrele Dornei* ib. (att. 1775).
1. P. conf. Oicon. *Piatra Dornei* [Att. in 1778: ib. 78/1.] (Old) Vatra Dornei (**IX.1**).
V. By polariz. Oron. (In synt. *Runcul Dornei*[1]) Mt. ituated between Dorna River and Dornișoara Creek, close to the spring, W of Dornișoara vil. GRĂMADĂ, T. II, 506 (att. 1768). ◊ With change of ent. and with determ. in nom.: *Vîrful Dorna* HARTA MIL. (att. 1962). ◊ With the ent. in oron. function; in synt.: *Vîrful Runcul* CHIRIȚĂ, D. 83 (att. 2003, map). ◊ With ellipsis of determ.: *Runcul* TTRM, I$_4$, 77/2 (att. 1775, Germ.). ♦ Lat. semi-calque: *Mons Dorna* ib. (att. 1780).
VI. By polariz. Oron. (In synt. *Munceii Dornei*) Mt. situated between Dorna River and Negrișoara Creek (right tributary of Dorna River), SW of Vatra Dornei. TTRM, I$_4$, 77/2 (att. 1775).
VII. By polariz. Oron. (In synt.; rare: *Munții Dornei*) The Mountains of Bistrița. MDG, III, 643/2 (a. 1900).
VIII. By polariz. Hydron. (After Germ.; in paratactically comp.: *Dorna Negrișoara*) Negrișoara, right tributary of Dorna River, by omon. differ. from other hydronyms *Negrișoara* from the Bistrița basin. TTRM, I$_4$, 178/1 (att. 1775). ◊ With ent. post-placed in synt.; after Germ.: *Dornaniegrisoara R*[*îu*] ib. (att. 1788). ♦ Germ. semi-calques: *Dorna Niagrischora Bach* TTRM, I$_4$, 178/1 (att. 1789).
IX. By polariz. Oicon. (With implied ent.) *Dorna*[1] [Att. in 1568: TTRM, I$_3$, 43/1.] (Old) Vil. situated at the confl. of Dorna and Bistrița; by restr. Main component of Dorna vil. (**IX.1**). ◊ With change of ent.: *Tîrgul Dorna* TTRM, I$_2$, 1285/1 (att. 1896). ◊ In synt. with adj. determ., indicating the historic province: *Dorna Bucovineană* MDG, III, 195/2 (att. 1900).
1. By differ. Oicon. (Preceded by ent., in synt.) *Vatra Satului Dorna* [Att. in 1774: ib. 1284/2] Main compon. locality of Vatra Dornei; (old) Dorna (**IX**), Piatra Dornei (**IV.1**). ◊ By reduction of synt.: *Vatra Dornei* ib. I$_2$, 1285/1 (att. 1823). ◊ With determ. in nom., after Germ.: *Vatra Dorna* ib. (att. 1790). ◊ In comp., with inversion of terms, after Germ.: *Dorna-Vatra* MDG, III, 196/1 (att. 1900).
2. By differ. Oicon. (Germ., in comp.) *Dorna-Candreni* [Att in 1778: TTRM, II$_1$, 73/2.] Candreni vil. (considered locality compon. of vil. Dorna (**IX**), com. Dorna Candrenilor, county of Suceava. ◊ Art.: În comp., după germ.: *Dorna-Candrenii* ib. I$_1$, 367/1 (att. 1824). ◊ Rom., with the transformation of the Germ. comp. in synt.: *Candrenii Dornei* ib. (att. 1793). ◊ With the inversion of the compon., after germ.; offic.: *Dorna Candrenilor* ib. (att. 1899).

a. By polariz. Phyton. (In synt. *Pădurea Dorna Candrenilor*) For. N of vil. Dorna Candrenilor, in the basin of Ciotina Creek (right tributary of Bistrița River, in vil. Iacobeni, com. Iacobeni, county of Suceava); (old) Ciotina Candrenilor. CERNAT, D. 234 (att. 2006).
3. By polariz. Oron. (In synt. *Runcul Dornei*[2]) Ramification of Mt. Bîrnărel from Giumalău massif, NW of Vatra Dornei. TUDOSE, B. 387 (att. 2012). ◊ With the ent. in oron. function: *Muntele Runcul* CHIRIȚĂ, D. 83 (att. 2003, map). ◊ Germ., with invers. of the synt.: *Dornj Runkut* TTRM, I_4, 77/2 (att. 1769). ◊ With the ent. in oron. function: *Runcul* ib. (att. 1775).
a. By polariz. +Oicon. (In synt.) *Runcul Dornei* [Att. as an estate in 1768: TTRM, I_2, 1011/2.] Ex vil., situated on Mt. Runc, NW of Vatra Dornei; (rarely) Runcul Giumalău.
4. By. differ. +Oicon. (Germ., in comp.) *Dorna Dinjoseni* [Att. in 1774: ib. I_1, 619/1.] Ex vil. (considered locality belonging to vil. Dorna **IX**) situated down stream of vil. Dorna, in the Northern part of vil. Ortoaia, com. Dorna-Arini, county of Suceava. ◊ Rom. comp., with the reduction of prep.: *Dorna-Josenii* ib. (att. 1848). ♦ Rus. semi-calque: *Nižna Dorna* ib. I_2, 1284/2 (att. 1774).
5. By difer. +Oicon. (Germ., in comp.) *Dorna-Pe Giumalău* [Att. in 1790: ib. I_2, 1011/2.] Ex village (considered locality belonging to vil. Dorna **IX**) situated on the Southern slope of a Mt. Giumalău, NW of Vatra Dornei. ◊ Rom. comp., with the reduction of prep.: *Dorna-Giumalău* ib. (att. 1864).
6. By differ. Oicon. (In synt.) Șarul Dornei. a) [Att. in 1774: ib. 1133/2.] Vil. (considered locality belonging to vil. Dorna **IX**) called today Șarul Bucovinei, com. Șarul Dornei, county of Suceava. ◊ Germ., in comp.: *Șarul-Dorna* ib. 1134/1 (att. 1848).
b) [Att. in 1838: ib.] S. (considered locality belonging vil. Dorna **IX**), com. Șarul Dornei, county of Suceava, formed by the unification of a part of the vil. Șarul with a part of the vil. Dorna, both remaining in Moldavia, after the Austrian occcupation of Bukovina. ◊ Germ., in comp.: *Dorna-Șarul* ib. (att. 1833). ◊ With ellipsis determ.; old: *Șarul* ib. (att. 1774).
a. By differ. Oicon. (Rus., in synt.) *M[alaja] Dorna* [Att. in 1774: ib. I_1, 367/1.] Vil. unidentified, probably Poiana Ștampei, com. Poiana Ștampei, county of Suceava. ◊ Rus., by reduction of the synt.: Dorna ib. I_4, 202/2 (att. 1772).
b. By differ. Oicon. (Germ., in synt.) *Dorna Poienii* [Att. in 1855: ib. I_2, 913/2.] Vil. Poiana Negrii (considered locality belonging to vil. Dorna **IX**), com. Dorna Candrenilor, county of Suceava.
7. By differ. +Oicon. (Germ., in comp.) *Dorna-Arșița* [Att. in 1778: ib. I_1, 21/1.] Ex vil. (considered locality belonging to vil. Dorna **IX**), NE of Argestrul, sbb. of Vatra Dornei.
8. By differ. +Oicon. (Germ., in comp.) *Dorna-Chilia* [Att. in 1899: ib. 221/1.] Ex vil. (considered locality belonging to vil. Dorna **IX**), in the Northern part of Vatra Dornei. ◊ With the reduction of comp.: *Chilia* ib. (att. 1896, 1900).
9. By polariz. Oicon. (In comp.) *Dorna-Arinii* [Att. in 1965: ib. 18/2.] Vil., com. Dorna-Arini, county of Suceava, formed by the unification of a part of the vil. Dorna (**IX**), remaining in Moldavia after the Austrian occupation of Bukovina with the vil. Arinul situated in the vicinity; (old) Dorna Gurii Negre. ◊ By the reduction of comp.: *Dorna* ib. I_3, 43/1 (att. 1799).
10. By polariz. Oicon. (In synt.) *Dorna Gurii Negre* [Att. in 1859: ib. I_1, 366/2.] (Old) Dorna-Arinii, com. Dorna-Arini, county of Suceava, formed by the unification of a part of the vil. Dorna (**IX**), remaining in Moldavia after the Austrian occupation of Bukovina, with the vil. Gura Negrii. ◊ In comp.: *Dorna-Gura Negrii* ib. (att. 1862).
11. By differ. Oicon. (Derived, with implied ent.) *Dornișoara* [Att. in 1823: ib. I_2, 1285/1.] Vil., com. Poiana Ștampei, county of Suceava, situated on the upper course of Dorna River, in privat. oppos. with vil. Dorna (**IX.1**), situated in the flowing area of the same water course.
12. By ext. Horon. (In periphr.; unoffic.: *Țara din Dorna*) (Old) Țara Dornelor (**X**). IORGA, S.D. VI_2, 4 (att. 1746).
– Patrion.: (**IX.1**) *dorneni*, sg. *dornean* TEZ. SUC. 232 (att. 1728, rez.), MDG, III, 195/2 (att. 1900), NALR–DATE, 48; Germ. *Dornaer* TTRM, I_3, 43/1 (att. 1779); *Dornauer* ib. (att. 1781); *Dorner* ib. (att. 1641); Hung. *dornai* ib.. (cca 1636); Lat. *Dornensis* ib. (att. 1750); (**IX.2**) *candreni*, sg. *candrean* NALR–

DATE, 25 or *cândreni*, sg. *cândrean* CERNAT, D. 50 (att. 1818), NALR–DATE, 28; *candrenari*, sg. *candrenar* MOLDOVANU, S. 39 (att. 1979); *dornacândreni*, sg. *dornacândrean* ANCH.
– Pron.: (**IX.1**) *Du̯órna* NALR–DATE, 45; *Vátra Dórni* ib. 47; (**IX.2**) *Candrẹ́ni* ib. 45; (**IX.5**) *Dórnarîni* ib. 49.
– Also written: (**IX.2**) **Dorna-Cândreani** TTRM, I_1, 367/2 (att. 1778); **(IX.6) Dornașarul** ib. I_1, 367/1 (att. 1833). – By conf.: (**I**) **Gura Durnei**, DRH, A, VII, 726 (wrongly dated 1584, after Slv.), by anal. with pers. n. *Durnea*. – Var.: (**A**) **Apa Dorni** BĂLAN, D.C. 31 (att. 1755), by reduction to *–i* of the dial. desin. *–ii̯* of gen.; (**IX.2**) **Dorna-Căndreni** TTRM, I_1, 367/2 (att. 1896); **Dorna Căndrenilor** ib. (att. 1919); **Dorna Cândreni** ib. (att. 1948), with the closure of *–ă–* under the infl. of the following nasal; **Dorna Cândrenilor** ib. (att. 1930); (**IX.4**) **Dorna-Giosenii** ib. 619/1 (att. 1848), with the preservation of Mold. affric. *ĝ*; (**IX.10**) **Dorna-Gura Negrei** ib. 367/1 (att. 1871), by morphological hypercor.; **Dorna Gurei Negre** ib. (att. 1859), by morphological hypercor.; (**IX.5**) **Dorna-Pe Giumălău** ib. I_2, 1011/2 (att. 1896), by closing at *–ă–* of proton. *–a–*; (**A**) **Pîrâul Dorna** GRĂMADĂ, T. II, 527 (att. 1783), with the popular form of ent.; (**IV**) **Piatra Dorni** BĂLAN, D.C. 31 (att. 1755); (**V**) **Runcul Dornii** GRĂMADĂ, T. II, 506 (att. 1768)(**IX.6**) *Șarul Dornii* TTRM, I_2, 1134/1 (att. 1790). – Def. graf.: (**IX.2**) **Dorna Candreilor** TTRM, I_1, 367/2 (att. 1830); **Dorna-Condreni** ib. (att. 1924); (**IX.5**) **Dorna-Gemeleu** ib. I_2, 1011/2 (att. 1864); (**IX.4**) **Dorna-Geosenei** ib. I_1, 619/1 (att. 1859); **Dorna-Giosănei** ib. 619/2 (att. 1861); **Dorna-Gioșeni** ib. (att. 1864); (**IX.5**) **Dornășarul** ib. (att. 1833); (**IX.9**) **Dornea** ib. (att. 1846); (**IX.6**) **Sarul Doamnei** ib. I_2, 1134/1 (att. 1889); **Sarul Dorna** ib. (att. 1864); **Sarul Dornei** ib. (att. 1925). – Translit.: (**IX**) **Doma** ib. I_4, 77/2 (att. 1769); (**IX.7**) **Dorna-Arsitza** ib. I_1, 21/1 (att. 1778); (**A**) **Dorna-Bach** ib. I_3, 42/2 (att. 1776); (**IX.2**) **Dorna-Candrarii** ib. I_1, 367/2 (att. 1830); (**IX.4**) **Dorna Dincosteny** ib. 619/1 (att. 1781); **Dorna Dinczosteny** ib. (att. 1778); **Dorna Dinsostenij** ib. (att. 1785); **Dorna Dinsostenj** ib. (att. 1774); (**IX.2**) **Dorna-Kandreni** ib. I_3, 43/1 (att. 1780); **Dorna-Kandrenj** ib. I_1, 367/2 (att. 1778); **Dorna-Kandreny** ib. (att. 1781); (**VIII**) **Dorna Nyegrisora** ib. 178/1 (att. 1781); (**IX.5**) **Dorna-Pe Dzumaleu** ib. I_2, 1011/2 (att. 1862–1871); **Dorna-Pe Schemeleu** ib. (att. 1790); **Dorna-Pe Tschemeleu** ib. (att. 1790); (**IX.6.b**) **Dorna Pojeneluj** ib. I_2, 914/1 (att. 1855); (**IX.4**) **Dorna Susenj** ib. I_4, 78/1 (att. 1785); **Dorna Sussaeny** ib. (att. 1789); (**IX.1**) **Dorna-Vatra Szarulj** ib. I_4, 78/1 (att. 1774); **Dorna Vatra Szatalui** ib. (att. 1775); **Dorna Vatra Szatuluj** ib. (att. 1775); **Dorna Vatra Szatuluy** ib. (att. 1778); (**IX.1**) **Dorna-Watra** ib. I_3, 43/1 (att. 1786); (**A**) **Dornafluss** ib. I_3, 42/2 (att. 1781); (**VIII**) **Dornaniegrisoara R**[**eu**] ib. I_4, 178/1 (att. 1788); (**IX.9**) **Dorney** ib. 43/1 (att. 1799); (**II**) **Dornisara** ib. I_4, 78/2 (att. 1774); **Dornisora** ib. (att. 1775); (**IX**) **Dorno** ib. I_3, 43/1 (att. 1780); (**A**) **Dornu Fl**[**uss**] ib. I_4, 77/2 (att. 1788); **Dorna Mare Reu** ib. (att. 1781); **Dorna Reu** ib. (att. 1780); (**II**) **Dornisora Reu** ib. 78/2 (att. 1781); (**V**) **Dornj Runkut** ib. 77/2 (att. 1769); (**I.1**) **Gura-Dorna** ib. I_3, 43/1 (att. 1640); (**VI**) **Muntsei Dorni** ib. I_4, 77/2 (att. 1775); (**IX.4**) **Nisch** ib. 78/1 (att. 1774); **Nisch Dorna** ib. (att. 1781); (**IV.1**) **Piatra Dorna** ib. (att. 1778); **Piatra Dorni** ib. (att. 1781); (**IV**) **Piatra Dorniluj** ib. 77/2 (att. 1788); (**IV.1**) **Piatra Dorny** ib. 78/1 (att. 1789); (**IV**) **Pietrille Dorni** ib. 77/2 (att. 1775); (**IV.1**) **Riatra Dorny** ib. 78/1 (att. 1789); (**IX.3**) **Runk** ib. 77/2 (att. 1775); **Runku** ib. (att. 1775); (**V**) **Runkul Dorni** ib. (att. 1789); (**IX.6**) **Sara-Dorna** ib. I_2, 1134/1 (att. 1899); **Saro Dornj** ib. (att. 1774); **Schara Dorna** ib. (att. 1848); **Șara Dorna** ib. (att. 1900); (**A, IX**) **Torna** ib. I_3, 42/2 (att. 1648), ib. 43/1 (att. 1717); (**IX.1**) **Vatra Dorna** ib. I_4, 78/1 (att. 1775); **Vatra Dorni** ib. I_3, 43/1 (att. 1779); **Vatra Dorny** ib. (att. 1849); **Votra-Dorna** ib. (att. 1849); **Watra-Dorna** ib. (att. 1849); **Watra Dorni** ib. (att. 1786).
– Etym.: (**A**) appel. **dornă** "bulboană, vîltoare" [whirlpool], reflecting the characteristic of the Bistrița River down stream from the flowing area of Dorna River (cf. MIHĂILESCU, D. 343), in topon. function.

5. Conclusions

The identification of the etymology of the *Dorna* toponym confirms the necessity of knowing the entire extra-linguistic context in which this type of name enters. The possibility to interpret it both as a personal toponym (having its origins in an anthroponym) and as a descriptive toponym (having its origins in an appellative) forces the researcher to verify both the hypotheses and check the cases of synonymous or similar toponyms. This approach was aimed at establishing the possible evolutions of this name and it required not only a linguistic analysis, but also the analysis of the situations specific for each toponym. The existence of certain clues indicated by the form of the toponyms would have resulted in their mere enumeration as similar cases. In our particular situation it was absolutely mandatory to retrace their history in order to be able to establish the real possibilities of evolution for the form of the toponym and its inclusion in the series that illustrates one of these possibilities. In order to achieve this objective we had to perform both the linguistic analysis and an analysis of the actual designated (socio-)geographic reality, that had to confirm the strictly linguistic issues. Linguistic interference in case of toponyms sometimes leads towards evolutions that are not normally encountered at the speech level. In our particular case, issues of word order and morphology lead to constructions whose structure would not have been possible in the Romanian language.

Bibliography

A. References

Adumitroaei, M. & Ciubotaru, M. (eds) (2013). *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*. V. *Ținutul Hîrlău. Partea 1 (1820)*, Introduction by Mircea Ciubotaru, Demiurg Plus, Iași.

Bogrea, V. (1922). *Gustav Weigand, XXVI–XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, Leipzig 1921 (recenzie), in "Dacoromania", II (1921–1922), p. 798–800.

Bolocan, G. (2009). *Introducere* to DELR, p. 3–10.

Conea, I. (1936). *Din geografia istorică și umană a Carpaților. Nedei, păstori, nume de munți*, in "Buletinul Societății Regale Române de Geografie", tome LV, p. 42–117.

Conea, I. (1969). *Toponimia și cercecarea toponimică în cadrul geografiei*, in *Îndrumător de cercetări geografice. Cercetări economico-geografice*, Societatea de Științe Geografice, București, p. 243–247.

Conea, I. (2010). *Clopotiva. Un sat din Hațeg*, Editura Academiei, București; ed. I: 1940.

Conea, I. & Bugă, D. (1971). *Familia termenilor geografici din limba poporului român cu semnificația „un loc adînc într-o apă curgătoare"*, in "Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie", tome XVI, no. 1, p. 91–95.

Densusianu, Ov. (1915). *Graiul din Țara Hațegului*, Socec, București.

Iordan, I. (1963). *Toponimia românească*, Editura Academiei, București.

Mihăilescu, V. (1944). *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor*, în C. Marinescu *et al.* (ed.), *În amintirea lui Costantin Giurescu*, București, p. 335–355.

Miklosich, F. (1927). *Die Bildung der slavischen Personen und Ortsnamen*, Carl Winters, Heidelberg.

Moldovanu, D. (1972). *Principii ale lexicografiei toponimice*, in "Anuar de lingvistică și istorie literară", tome XXIII, p. 73–100.

Moldovanu, D. (1991). *Introducere* la TTRM, I_1, p. IX–LXXXII.

Moldovanu, D. (2005). *Studiu monografic* to TTRM, I_4, p. IX–CXL.

Moldovanu, D. (2010). *Teoria cîmpurilor toponimice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Moldovanu, D. (2014). *Introducere* to TTRM, II_1, p. VII–XXXII.

Petrovici, E. (1960). *Toponimice slave de est pe teritoriul R.P.R. I. Toponimice prezentînd* ***h*** *provenit din* ***g***, in "Romanoslavica", IV, p. 41–63.

Petrovici, E. (1970). *Studii de dialectologie și toponimie*, Editura Academiei, București.

Prisacaru, A.-M. (2015). *Toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești). Germanizare și reromânizare*, Demiurg, Iași.

Suflețel, R. (1983). *Aspecte dialectale ale toponimiei din Gorj*, in R. Todoran *et al.* (ed.), *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 260–280.

Ștefulescu, A. (1909). *Mînăstirea Tismana*, Carol Göbl, București.

Werenka, D. (1895). *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785)*, Cernăuți.

B. Sources

ANCH. = *Anchete (directe și indirecte)*, 1966–1984.
ATLAS MOLD. = Institutul Geografic al Armatei, *Atlasul Moldovei* (sc. 1:50000), București, 1892–1898.
BĂLAN, D.C. = Bălan, T., *Noui documente câmpulungene*, Tipografia „Mitropolitul Silvestru", Cernăuți, 1929.
CADE = Candrea, I.-A. & Adamescu, Gh., *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească", București 1982.
CERNAT, D. = Cernat, I., *Dorna Candrenilor, satul de la poalele Oușorului (Pagini de monografie)*, Editura Pim, Iași, 2008.
CHIRIȚĂ, D. = Chiriță, V., *Depresiunea Dornelor. Studiu fizico-geografic*, Editura Universității din Suceava, Suceava, 2003.
DELR = Bolocan, Gh. *et al.*, *Dicționarul entopic al limbii române*, I, Editura Universitaria, Craiova, 2009.
DLR = *Dicționarul limbii române* (anastatic printing), Editura Academiei, București, 2010.
DRH, A = *Documenta Romaniæ Historica*. A. *Moldova*, Editura Academiei, București, 1975–2014.
DTB = Goicu, V. & Suflețel, R., *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. III, *D–E*, Tipografia Universității din Timișoara, Timișoara, 1986.
DTG = Eremia, A., *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Știința, Chișinău, 2006.
DTRO = *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, (coordonator: Gh. Bolocan), Editura Universitaria, Craiova, 1995.
GABOR, D. = Gabor, I., *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Editura Conexiuni, Bacău, 1996.
GRĂMADĂ, T. = Grămadă, N., *Toponimia minoră a Bucovinei*, I–II, Editura Anima, București, 1996.
HARTA MIL. = *Harta R.S. România*, executată de Direcția Topografică Militară, sc. 1:25.000, București, 1962.
HURM. = E. de Hurmuzaki (ed.), *Documente privind istoria românilor*, vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu), Partea I, 1358–1600*, Socec, București, 1911.
IORGA, S.D. = Iorga, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (VI_2), Socec, București, 1904.
MDG = *Marele dicționar geografic al României*, I–V, Editura Socec, București, 1898–1902.
MDTM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei. Structural și etimologic*, Partea 1. *Toponime personale*, (coordonator: D. Moldovanu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014.
MIHĂILESCU, D. = Mihăilescu, V., *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor*, in C. Marinescu *et al.* (ed.), *În amintirea lui Costantin Giurescu*, București, 1944, p. 335–355.
MOLDOVANU, S. = D. Moldovanu, *Sufixul –ARI (pl. lui –AR) în toponimia românească. Origine, funcționalitate, dinamică*, in "Anuarul de lingvistică și istorie literară", tome XXVII, 1979–1980, p. 21.
NALR–DATE = *Noul Atlas Lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, Editura Academiei, București, 1987.
SĂNDULACHE, B. = Săndulache, I., *Relieful bazinului hidrografic Bistricioara*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2009.
SD = Scriban, A., *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
TEZ. SUC. = Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393–1849* (întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu), Serviciul de publicații și valorificare din Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1983.
TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coordonator: D. Moldovanu). I_{1-2}, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772–1988)*, Editura Academiei, București, 1991–1992. I_3, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004. I_4, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.
TUDOSE, B. = Tudose, D., *Munții Bistriței. Toponimie*, Editura Pim, Iași, 2012.

Abbreviations

abbrev.	=	abbreviation, abbreviated
acc.	=	accented
adj.	=	adjective; adjectival
affric.	=	affricate
anal.	=	analogy
appel.	=	appellative
art.	=	article; articled
att.	=	attested (in)
choron.	=	choronym
com.	=	commune
comp.	=	composed
compon.	=	component
conf.	=	confusion
cremnon.	=	cremnonym
desin.	=	desinence
determ.	=	determinant
dial.	=	dialect; dialectal
differ.	=	differentiation
E	=	East
echipol.	=	echipollent (opposition)
ent.	=	entopic (term)
etym.	=	etymology
etymol.	=	etymological
ext.	=	extension
for.	=	forest
gen.	=	genitive
geogr.	=	geografical (term)
Germ.	=	German
graph. def.	=	graphic deformation
Hung.	=	Hungarian
hydron.	=	hydronym
hypercor.	=	hypercorrection
ib.	=	ibidem
infl.	=	influence
invers.	=	inversion
Lat.	=	Latin
Mold.	=	Moldavian
mt.	=	mountain(s)
N	=	North
nom.	=	nominative
offic.	=	official
oicon.	=	oiconym
omon.	=	omonymic (opposition)
oppos.	=	oposition
oron.	=	oronym; oronymic
patrion.	=	patrionym
periphr.	=	periphrasis
pers. n.	=	personal name
phyton.	=	phytonym
pl.	=	plural
polariz.	=	polarization
pop.	=	popular
privat.	=	privative (opposition)
pron.	=	pronounciation; pronounced
proton.	=	protonic
res.	=	resume
restr.	=	restriction
Rom.	=	Romanian
Rus.	=	Russian
S	=	Sud
sbb.	=	suburbs
Slv.	=	Slavonian
synt.	=	syntagm, phrase
synth.	=	synthesis
territ.	=	territory
top.	=	toponym
topon.	=	toponymic (function)
trans.	=	translation
translit.	=	transliteration(s)
trib.	=	tributary
unoffic.	=	unofficial
var.	=	variantă; variante
vil.	=	village
W	=	West

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i4A56ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Toponimul *Dorna*. Probleme de etimologie și de interferență lingvistică[†]

Dinu Moscal*

Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Str. Lascăr Catargi 54, 700107 Iași, România
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 14 iunie 2016
Acceptat 21 iunie 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
toponimie
etimologie
contact lingvistic
diacronie

Rezumat

Stabilirea unei etimologii toponimice presupune identificarea modului în care faptele de limbă legate de nume se raportează la realitatea desemnată și la contextul socio-geografic al acesteia. Studiul toponimului *Dorna* este un caz ce demonstrează că există situații în care cunoașterea realității extralingvistice în plan diacronic devine un argument pentru valabilitatea unei interpretări lingvistice. Analiza toponimelor omonime, a derivatelor și a sintagmelor care conțin acest toponim în raport cu realitatea desemnată și istoricul acesteia indică seriile de toponime cu istoric similar, în cazul de față fiind vorba despre cele cu origine descriptivă și cele cu origine personală. Analiza cîmpului toponimic al hidronimului *Dorna* (numele afluentului drept principal al Bistriței) pune în evidență schimbările de la nivelul nomenclaturii românești după contactul cu limba germană, prin intrarea sub administrația austriacă în perioada 1774–1918 a aproape întregului ansamblu socio-geografic corespondent acestui cîmp toponimic.

1. Problematica generală

Multe dintre toponimele cu o vechime mai însemnată devin mărturii pentru realitățile conexe numelui locului, în general legate de istoria sau de geografia zonei, sau cu relevanță în domeniul lingvistic propriu-zis, și anume în probleme de lexic, morfologie, fonetică sau de interferență lingvistică. *Dorna* este un toponim cu o atestare documentară relativ tîrzie (anul 1568), iar desemnatul în cauză este afluentul drept principal al rîului Bistrița. Etimologia toponimului, adică justificarea raportului dintre semnul lingvistic și realitatea (socio-)geografică desemnată (Moldovanu, 1972, p. 75; cf. și Conea, 1969, p. 246), implică o cercetare prealabilă a naturii sale (apelativ sau nume propriu), care va stabili categoria toponimului (descriptiv sau personal) și a originii sale lingvistice, care va releva etnia denominatorului (toponim românesc sau străin). Pe lîngă acest fapt, toponimul a dezvoltat un cîmp (toponimic) prin polarizări și diferențieri. Polarizarea este definită ca procesul prin care un nume al unei realități dintr-o categorie (socio-)geografică intră în opoziție cu un alt nume, opoziție care reflectă un raport cu o realitate dintr-o altă categorie (socio-)geografică. De exemplu, numele unui sat, devine, prin polarizare, determinantul unei sintagme denominative pentru dealul, pădurea sau altă realitate geografică din apropiere: *Glăvănești* → *Dealul Glăvănești*(*lor*) și *Pădurea Glăvănești* (cf. MDTM). Diferențierea este definită ca procesul prin care un nume al unei realități dintr-o categorie (socio-)geografică intră în opoziție cu un alt nume, opoziție care reflectă un raport cu o realitate din aceeași categorie (socio-)geografică. De exemplu, numele unui afluent este un derivat diminutival de la numele rîului în care se varsă, așa cum este și în cazul analizat aici: *Dorna* → *Dornișoara* (pentru detalii

[†]Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780-1830)* (PN-II-RU-TE-2014-4-1108), finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior al Cercetării – Consiliul Național al Cercetării Științifice (UEFISCDI – CNCS).

*Adresă de corespondență: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

vezi Moldovanu, 2010, p. 16–20; cf. și Moldovanu, 2014 și 1972). În interiorul acestui cîmp trebuie să se identifice toponimul primar (nucleul cîmpului), pentru a se putea stabili etimonul primar, adică semul lingvistic (apelativ sau antroponim) și motivarea raportului dintre acesta și realitatea (socio-)geografică desemnată. Toponimele rezultate din polarizări sau diferențieri pot fi numite toponime secundare în cîmp, acestea fiind ulterioare constituirii nucleului. Se pare că primul care a intuit necesitatea unei astfel de analize în toponimie este Ion Conea, care o prezintă într-un paragraf destul de scurt și suficient de clar, încît să nu necesite explicații.

> Una este etimologia unui toponim – și alta, originea lui ca atare (ca toponim). Se face, într-adevăr, de obicei confuzie între etimologia unui toponim (adică *originea lui lingvistică*), care-i una, și originea aceluiași *toponim ca toponim*, care e cu totul altceva. Una este, în adevăr, să descoperi *etimologia* toponimului Vrancea, adică să descoperi cuvîntul (și, bineînțeles, în primul rînd, limba din care acesta provine), care stă la baza lui (aceasta fiind, încă o dată, etimologia) – și alta este să dovedești dacă Vrancea noastră a fost numită așa după un personaj care a purtat el acest nume mai întîi (acest nume: Vrancea), sau dacă Vrancea a fost numită așa după o pădure dintre hotarele ei, sau după o apă, sau o localitate, care s-a numit ea singură așa mai înainte, dar și-a extins (i s-a extins) după aceea numele asupra întregii noastre depresiuni carpatice azi așa-numită (*aceasta fiind... originea propriu-zisă a toponimului*). Nu e greu de înțeles, însă, că a studia complet un toponim (sau toponimia unei regiuni) înseamnă a o studia din ambele aceste puncte de vedere. (Conea, 1969, p. 246)

Cunoașterea etimologiei primare este un demers important pentru identificarea toponimului de la care s-a configurat cîmpul toponimic. Al doilea obiectiv este analiza evoluției formale a toponimelor ce constituie acest cîmp, în urma intrării sub administrația Imperiului Habsburgic între anii 1774[1]–1918 a aproape întregului ansamblu de realități (socio-)geografice desemnate prin termenii cîmpului toponimic menționat. Atingerea acestor două obiective este decisivă pentru configurarea exactă a cîmpului toponimic—prezentat în final—, care trebuie să reflecte evoluția raporturilor și a formelor tuturor elementelor componente, considerate întotdeauna în contextul lor geografic, istoric și administrativ.

2. Etimologia toponimului *Dorna*

Realitatea cea mai importantă și cu atestarea documentară cea mai veche din ansamblul socio-geografic în care toponimul *Dorna* a dezvoltat un cîmp este rîul Dorna (53 km), afluent drept al Bistriței, considerat uneori și confluent al Bistriței Aurii (partea de la izvoare a Bistriței, pînă la confluența cu rîul Dorna). Sub aspect etimologic, este evident că toponimul este descriptiv, deoarece antroponimia românească nu cunoaște un nume de persoană *Dorn(e)a*, ci doar *Durnea*, de origine ucraineană, de la care nu se poate justifica, pe teren românesc, deschiderea vocalei tematice *–ú–*. Ca apelativ românesc, *dornă* are o semnificație hidronimică, evidențiată în dicționare sau în glosare regionale. În DLR cuvîntul apare prezentat astfel:

> **dórnă** s. f. (Ban[at], Olt[enia] și sud-vestul Transilv[aniei]) Bulboană; loc într-un rîu sau într-un lac unde apa este adîncă (și limpede). (Et. nec.).

Faptul că apelativul este înregistrat în graiurile române sud-vestice și că rîul se află în extremitatea nordică a României ar putea fi considerat un impediment pentru premisa unei origini descriptive, însă aria de răspîndire actuală nu poate fi extrapolată momentului în care rîul a primit acest nume. Un plus de informații oferă DELR:

[1] Anul oficial al anexării este 1775, însă anul ocupației este 1774. Cartografierile au apărut în timpul pregătirilor pentru anexarea nordului Moldovei, începînd cu anul 1754 (pentru detalii, vezi Moldovanu, 2005, p. CXXVIII–CXXXIII).

> **dórnă** s.f. **1.** Cădere de apă; loc mai adîncit pe apă format din căderea apei sau din mîncătura apei: [județele] Argeș, Bacău, Brașov, Constanța, Craiova, Dîmbovița, Dolj, Gorj, Hunedoara, Mehedinți, Maramureș, Neamț, Olt, Suceava, Tulcea, Teleorman, Vîlcea, Vaslui. **2.** Loc mai adînc în albie unde se scaldă copiii, săpat de apa care se răsucește în cot: [localitățile] Densuș, Lonea, Petrila, Știei, Toteşti – [județul] Hunedoara. **3.** Bulboană cu vîrtej mare într-o apă curgătoare; cotitură bruscă a apei: [localitățile] Densuș, Hățăgel, Unirea – [județul] Hunedoara. **4.** Loc de scaldă cu apă adîncă (de obicei la un cot al apei): [localitatea] Cetatea – [județul] Gorj; [localitățile] Cîmpa, Densuș, Hățăgel, Jieț, Lonea, Peșteana, Sălașu de Sus, Toteşti, Tuștea, Unirea – [județul] Hunedoara. **5.** Loc adînc în albia unei ape: [localitatea] Timiș – [județul] Brașov. **6.** Loc întins și mai lăsat unde se menține apa mai multă vreme: [localitatea] Sălașu de Sus – [județul] Hunedoara. **7.** Semn pentru delimitarea pădurilor: [localitatea] Brîncoveni – [județul] Olt.

Așadar, conform DELR, aria de răspîndire actuală a apelativului *dornă* cuprinde, pe lîngă zona sud-vestică, și o fîșie înspre centrul României, apoi spre nord prin zona de est, fără a cuprinde extremitatea estică, pînă la limita nordică (județele Suceava și Maramureș), la care se adaugă, în mod surprinzător, extremitatea sud-estică. Extremitatea nordică a acestei fîșii cuprinde și ansamblul socio-geografic corespondent cîmpului toponimic în discuție. Totuși, trebuie remarcat faptul că aria de răspîndire a sensului 1—care în realitate este însăși întrebarea din chestionarul de anchetă indirectă cu care au lucrat autorii dicționarului, care au notat după întrebare, între paranteze, și termenul *dornă*—este acoperită de sensurile 2–7 numai pentru zona de sud-est. În ce măsură a influențat notația din paranteză răspunsul informatorilor, care ar fi putut s-o preia pur și simplu din paranteza chestionarului, nu se poate verifica, cert este informația din DELR trebuie privită cu rezerve. Coordonatorul DELR nu dă toate aceste detalii în *Introducere* (Bolocan, 2009, p. 8–9), și nici nu dă vreo explicație legată de simpla indicare județelor, așa cum se întîmplă la sensul 1. Informații suplimentare apar în DTRO (II, s.v.), de unde aflăm că județele Brașov, Covasna, Dîmbovița, Galați, Tulcea, Teleorman și Vaslui sînt reprezentate prin cîte o singură localitate, iar județele Argeș, Neamț și Vîlcea prin cîte două localități. Autorii nu fac cunoscut modul în care au fost selectați informatorii, însă este foarte probabil ca aceștia să fi fost cadre didactice din localitățile respective. La aceste observații se mai adaugă un amănunt legat de DELR: „Vom trata și acele entopice pe care *le vom extrage din toponime, fără ca să le avem înregistrate pînă în momentul de față undeva, ca apelative*” (Bolocan, 2009, p. 9, s.n.). Toate aceste detalii pun sub semnul întrebării veridicitatea limitelor ariei de răspîndire indicată în DELR. Conea afirma că termenul nu mai circula acum aproape o jumătate de veac în regiunea Tismanei, chiar dacă partea montană a rîului Tismana se numește și *Dorna* (Conea & Bugă, 1971, p. 93). Cu atît mai mult este suspectă prezența termenului în afara zonelor indicate în DLR. Eremia nu întîlnește acest termen în anchetele sale din Basarabia și zonele locuite de români din Ucraina, făcute în perioada 1968–2004 (DTG). Iordan (1963, p. 510) afirmă că „acest apelativ trebuie să fi existînd (ori, cel puțin, să fi existat) și prin Moldova, cum arată toponimicele citate, care sînt răspîndite numai pe teritoriu lingvistic moldovenesc”, chiar dacă are în vedere și toponime care nu pot fi explicate prin apelativul *dornă*—adică *Movila Dornei* și *Dorneștii*—sau care nu se raportează direct la acesta, adică *Dornenii* și ignoră prezența toponimului în afara teritoriului Moldovei (vezi *infra*).

Trebuie menționat și faptul că apelativul *dornă* prezintă și două derivate: (*a*) *dorni* și *durnișcă*.

> **dorní** vb. IV. Intranz. (Prin nordul Olt[eniei] și sud-vestul Transilv[aniei]; despre apa unui rîu sau a unui lac) A forma o dornă. (De la **dornă**). (DLR)
>
> **durnîșcă** s.f. Locul unde se revarsă un rîu: [localitatea] Pungești – [județul] Vaslui. (DELR)

Înregistrarea sensului de ‘bulboană, vîltoare’ în toată aria de răspîndire, precum și existența celor două derivate ne indică faptul că semnificația apelativului *dornă* este stabilă și elimină posibilitatea ca *dornă* să fie un apelativ posttoponimic. Sensurile ‘cădere de apă’ și ‘cotitură bruscă a apei’ din DELR (de la sensul

1 și sensul 3) a apelativului *dornă* reprezintă un simplu caz de metonimie prin contiguitate (în realitatea fizică este un raport cauză–efect), iar sensul 4 este o extensie. Sensul 7, cu o singură prezență, este foarte probabil o confuzie cu apelativul *bornă* a informatorului. Sensul 6 pare să fie o extensie. Pentru sensul general pledează și alte surse, tot pentru graiurile române sud-vestice: „adîncitură de rîu" (SD), „vîrtej de apă, bulboană" (CADE), „vîltoare, loc unde apa e mai adîncă" (Sufleţel, 1983, p. 264), „iar unde apa e învolbată și înspumată și adîncă, acolo îi spuńem *dornă*" (Conea, 2010, p. 135).

Stabilitatea semantică a apelativului este importantă pentru stabilirea motivației toponimice. Originea unui hidronim descriptiv poate fi o caracteristică a cursului de apă sau un reper prin care se identifică, acesta fiind situat, de obicei, la izvoare sau la vărsare. La izvoarele rîului Dorna, în partea dinspre est, se află Piatra Dornei—percepută ca fiind locul de unde izvorăște Dorna „și apoi apa Dornii în sus până în obărșie de supt Piatra Dorni" (BĂLAN, D.C. 31, document din anul 1755). Aspectul genitival al sintagmei indică un raport de contiguitate, fie între stîncă (Piatra Dornei) și o realitate geografică din apropiere, avînd caracteristicile unei dorne, fie între stîncă și un toponim *Dorna*, desemnînd o apă curgătoare. Prima posibilitate este infirmată de contextul geografic al stîncii, în timp ce a doua este confirmată de prezența în imediata apropiere a rîului Dorna.

Chiar dacă este nerelevată sub aspect toponimic, etimologia entopicului *dornă* poate prezenta interes, pentru că ar putea indica sensul principal, preluat din etimon. O încercare de etimologie are Densusianu:

> **dornă** „vîrtej de apă, bulboană", din tema *dor–* cu înțelesul de 'a smulge, a despărți'; comp. v.pol. *dura* (= *dora*) 'spărtură, gaură' și slov. *predora* 'loc inundat' (pentru formațiune, comp. v.bulg. *vlŭna* 'val'). Numele rîului Dorna e desigur același cuvînt. (Densusianu, 1915, p. 57)

Soluția dată de Densusianu nu a fost acceptată (cf. DLR). Iordan (1963, p. 510) afirmă în mod greșit că Bogrea (1922, p. 799) ar fi acceptat etimologia lui Densusianu. Aceasta este problematică atît în privința radicalului, dar mai ales a sufixului slav *–na* (< *–ĭna*), un sufix denominal care formează adjective posesive (Miklosich, 1927, p. 211 [95]; cf. și Petrovici, 1960, p. 55; 1970, p. 160).

Prin urmare, etimologia hidronimului *Dorna* (afluent drept principal al rîului Bistrița) ar trebui să indice un raport între semnificația apelativului „bulboană; loc într-un rîu sau într-un lac unde apa este adîncă" și o realitate care prezintă aceste caracteristici. Nu poate fi luată în considerare etimologia propusă de Weigand pentru acest hidronim—din rut. *dorna zemlja* 'frisch gerodetes Land' [= pămînt recent defrișat]—, aceasta fiind contestată de Bogrea (1922, p. 798–799), tocmai prin trimiterea la apelativul *dornă*. Un loc cu caracteristicile corespondente semnificației apelativului *dornă*, care să aibă funcția de identificare a întregului curs al rîului Dorna, nu apare în zona izvoarelor, ci chiar la vărsarea în Bistrița, aici formîndu-se o dornă, descrisă în termeni geografici, după cum urmează:

> De la vărsarea Dornei spre est [...] apa Bistriței face aici *un cot aproape în loc*, urmat de un al doilea mai la vale. Pereții văii actuale, drepți și rupți, care corespund stratelor ridicate vertical, tapșanurile aluviale de la convexități și *liniștea uimitoare, ca de lac, a rîului, alături de arcul strîns al coturilor*, ne dă dreptul să considerăm acest segment al văii Bistriței ca un bun exemplu de meandre adîncite în masa cristalină. (Mihăilescu, 1944, p. 343, s. n.)

Această descriere a locului de la vărsarea Dornei în Bistrița corespunde în întregime semnificației apelativului, ceea ce confirmă ipoteza că hidronimul *Dorna* este toponimul primar, de la care s-a format întregul cîmp. Alte hidronime sînt un argument suplimentar pentru categoria toponimică descriptivă:

> **Dorna Mare** Groapă mare în Valea Fărășeștiului, s. Fărășești – Timișoara. (DTB)
>
> **Dorna**, topic în regiunea Clopotivei și porțiune a rîului Tismana, aproape de mănăstire [= Mănăstirea Tismana] (vezi Conea, 1936, p. 114). Tot *Dorna* se numește și partea cea mai adîncă a Jiului, lîngă V[aidei, com. Stănești, jud. Gorj]. (Sufleţel, 1983, p. 264)

> *Dornă* se cheamă, prin partea locului, ceea ce în alte părți se cheamă *vîltoare*: loc unde apa e mai adîncă și liniștită, pe la coturi. Dornă – numele propriu – se cheamă pe partea *cealaltă* a Carpaților, rîul Tismana – de la isvor și pînă la Mănăstire. (Conea, 1936, p. 114)

Partea dinspre izvoare a rîului Tismana (afluent drept al Jiului), cea din amonte de Mănăstirea Tismana, cuprinde mai multe cascade, care, desigur, formează adînciturі în rîu, care, în trecut, trebuie să fi fost numite de către localnici *dorne*. În acest sens, se poate adăuga încă o referire a lui Conea la cursul superior al Tismanei, adică la partea montană propriu-zisă a rîului:

> Rîul Tismana, cît timp (partea care) curge prin munți, se numește *Dorna*. Apelativul de bază—dorna—nu mai e, însă, viu în regiune. În schimb, e încă viu dincolo de munți, în Țara Hațegului, unde Ov. Densusianu [1915, p. 316] spune că înseamnă „vîrtej de apă, bulboană", deci... apă adîncă. (Conea & Bugă, 1971, p. 93)

Mănăstirea este construită chiar lîngă o cascadă, amănunt inclus și în legenda etiologică. Etimologia hidronimului *Dorna* este cu siguranță legată de această caracteristică a cursului superior al Tismanei, probabil chiar de dorna din imediata apropiere a Mănăstirii Tismana. Un argument suplimentar poate fi considerat și denumirea de *Cascade* pentru aceeași zonă a Tismanei: „Puntea peste rîul Tismana era dincoace de Cascade" (Ștefulescu, 1909, p. 73), puntea fiind lîngă Mănăstirea Tismana. DTRO înregistrează în satul Tismana cuvîntul *dornă* cu semnificația „izvor", care reprezintă cu siguranță un caz de resemantizare, în dorna de lîngă Mănăstirea Tismanei revărsîndu-se un izvor ce iese chiar din stînca pe care este zidită mănăstirea. Toponimul *Dorna Verde*, consemnat în aceeași lucrare, cu laconica explicație „cascadă", este un alt caz de metonimie (cf. observațiile la sensul 3 din DELR).

Există însă cîteva sintagme toponimice și cîteva derivate în cazul cărora nu pot fi găsite confirmări pentru aceeași etimologie toponimică. Este vorba despre *Movila Dornei*, movilă situată la est de satul Munteni (comuna Belcești, județul Iași), *Prisaca Dornei* (sat, comuna Vama, județul Suceava) și oicoimul *Dorneni* desemnînd două sate din județul Bacău (unul în comuna Plopana, celălalt în comuna Vultureni). Acestea sînt asociate de Iordan (1963, p. 510) cu hidronimul *Dorna*, fiind considerate a avea aceeași etimologie (lingvistică).

În ceea ce privește oronimul *Movila Dornei*, trebuie menționat faptul că apelativul *dornă* nu este înregistrat în județul Iași. În ATLAS MOLD., în afară de oronimul amintit—însă cu determinantul în nominativ, *Movila Dorna*—apar și *Dealul Dorna* (al cărui vîrf este *Movila Dorna*) și *Valea Dornei* (mic afluent stîng al Văii Buhna, bazinul Bahluiului). Aspectul Văii Dornei sau al Văii Buhna, în care se varsă, nu oferă vreun argument în favoarea unui raport cu apelativul *dornă*, iar *Movila Dornei* și *Dealul Dorna* nu pot fi puse în raport direct cu apelativul *dornă*. Însă cîmpul toponimic nu se reduce la aceste trei toponime. În harta lui Bawr de la 1774 apare notat numele unei odăi ca *Chutordurnoi* (TTRM, I_1, p. 754/2), tradus „Odaia Dornei" (la fel și Mircea Ciubotaru în Adumitroaei & Ciubotaru, 2013, p. XIV). Fiind vorba despre un raport de proprietate, proprietarul nu era vreo mănăstire din regiunea Dornei (nici nu exista una atunci), încît să fie vorba de o sintagmă redusă **Odaia (Mănăstirii) Dorna*, ci era o persoană, al cărei nume se regăsește în notația lui Bawr *Chutordurnoi*, adică *Durnea*, iar sintagma trebuie tradusă prin „Odaia Durnii". Probabil tot numele proprietarului este etimonul și pentru *Movila Dornei* și *Valea Dornei*, același Durnea fiind proprietar al imașului identificat prin această movilă. Situația este similară cu cea a oronimului *Movila Durnei* (movilă situată la vest de satul Dornești, comuna Costișa, județul Neamț, atestată documentar în anul 1583, DRH, A, VII, p. 574) și cu cea a oiconimului *Dornești* (sat, comuna Dornești, județul Suceava, cu atestare documentară în 1475, în forma *Durnești*, DRH, A, II, p. 299), a căror etimologie ne este înlesnită de documentele istorice, în care sînt menționați urmașii săi. În ceea ce privește primul caz, printr-un document de la 1623 nepoții Durnii vînd o casă din Durnești (DRH, A, XVIII, p. 73), iar la 1627–1628, Ioana, nepoata Durnii, vinde partea sa din Durnești (DRH, A, XIX, p. 318). Prima atestare în care *–u–* tematic este înlocuit cu *–o–* apare într-un document al administrației austriece din 1790 (germ. *Dornesty*). Cauza înlocuirii este confuzia între vocalele *o* și *u*, prezentă adesea

în transcrierile austriece (cf. Moldovanu, 2005, p. CXXXI/1). În cazul celuilalt oiconim, *Dornești*, este vorba despre o analogie cu Dorna (pentru detalii, vezi MDTM, **Durnea** și **Dorneștii**[2]).

Prisaca Dornei, sat menționat pentru prima dată în 1808 cu numele de *Eisenau* „Valea Fierului" (colonie de țipțeri), apoi cu numele *Prisaca* la 1896, apare cu numele actual, *Prisaca Dornei*, la 1943 (vezi TTRM, I_2, p. 945/2). Încercarea de a pune determinantul din sintagma toponimică în raport cu o dornă de pe rîul Moldova, care curge în imediata apropiere, ar putea fi o soluție, însă problematică, deoarece aspectul cursului rîului nu oferă vreun argument în această privință. Conform documentelor administrative, determinantul în genitiv *Dornei* este adăugat după mult timp oiconimului primar (*Prisaca*), care se regăsește în sintagmă, iar un alt toponim de la care să se revendice acest determinant nu apare în zonă. Din punct de vedere strict lingvistic, sintagma toponimică este greu de explicat și din cauza circulației foarte restrînse, și numai la nivel popular a apelativului *dornă*, dacă s-ar considera că acesta mai circula. Într-un mod cu totul excepțional, determinantul din sintagma toponimică *Prisaca Dornei* nu provine de la o realitate geografică din apropiere, așa cum întîmplă în mod natural, ci de la o realitate geografică îndepărtată, originea determinantului fiind oiconimul *Dorna*, varianta populară pentru *Vatra Dornei*. După tradiția locală, conform informațiilor din ancheta directă făcută de Dragoș Moldovanu, este vorba despre un toponim oficial, sugerat de poziția satului pe calea ferată spre Dorna, prin care să se realizeze o diferențiere față de alte sate din Moldova numite *Prisaca*.

Cele două sate numite *Dorneni*, menționate mai sus, au același etimon, adică patrionimul *dorneni*, fapt confirmat de explicația dată pentru numele satului din comuna Vultureni: „se numește astfel, pentru că locuitorii ei [ai mahalalei *Dorneni*] sînt veniți de la Dorna" (MDG, III, p. 197/3).

Analiza posibilităților etimologice pentru hidronimul *Dorna* (afluent drept al Bistriței), dar și pentru celelalte toponime susceptibile de a avea o etimologie similară, indică cu certitudine ca etimon apelativul *dornă* 'bulboană, vîltoare', fapt verificat atît prin realitatea geografică corespondentă pentru toponimele descriptive (geografice), cît și prin etimologiile diferite pentru alte toponime susceptibile de a intra în aceeași categorie, cele mai apropiate fiind descriptivele numite «sociale», cu etimologia provenită dintr-un patrionim (*Dornenii*).

3. Probleme de interferență lingvistică

Interferența lingvistică la nivelul toponimiei este un fapt comun. Elementele cîmpului toponimic dezvoltat de hidronimul *Dorna* apar, desigur, în diverse surse în limbi străine, ca în cazul majorității toponimelor cu o oarecare importanță socio-geografică. Aici va fi însă analizată evoluția acestora în urma intrării sub administrația austriacă, o dată cu anexarea Basarabiei de către Imperiul Habsburgic, precum și modul în care cîteva dintre acestea au fost adaptate sistemului limbii române, păstrînd trăsături nespecifice limbii române, uneori chiar contrare structurilor normale ale toponimelor românești. Spre deosebire de simpla apariție a toponimelor în documente redactate într-o limbă străină, intrarea unei regiuni sub o administrație străină implică nu doar simple adaptări ortografice, cauzate de perceperea aproximativă a nomenclaturii românești, ci și adaptări la sistemul lingvistic german sau la noul sistem administrativ, ceea ce a condus la structuri denominative noi. Cîmpul toponimic dezvoltat de hidronimul *Dorna* este un caz ilustrativ, prin complexitatea și situațiile rare, chiar inedite, în transpunerea lor în limba germană și adaptarea lor la noul sistem administrativ, precum și în reromânizarea lor după 1918.

Semicalcurile, fenomen general în cazul sintagmelor toponimice, se caracterizează, în principiu, prin traducerea entopicului, la care se adaugă probleme de adaptare fonetică a determinantului din sintagma toponimică și, fiind vorba despre limba germană, antepunerea determinantului. Astfel, hidronimul *Rîul Dorna* apare ca *Dorna Bach*, *Dorna Fluss* sau *Dorna Reu* (cu redarea medialei *–ă–* prin vocala anterioară *–e–* în entopic), iar *Runcul Dornei* ca *Dornj Runkut*. Cînd entopicul nu este tradus, topica sintagmei se poate păstra, așa cum este cazul pentru *Munceii Dornei*, oronim atestat în germană doar în forma *Muntsei Dornei* (cu redarea grafică a africatei alveolare *–ț–* prin *–ts–*), pentru *Obcina Dornenilor* atestat ca *Obczina Dornyenilor*, *Obsina Dornyenilor* (cu redarea grafică a africatei prepalatale surde *–ĉ–* prin *–czi–* și *–si–* și

cu redarea palatalizării consoanei *n* urmată de *e* prin *–ye–*), sau primele atestări pentru *Piatra Dornei* în forma *Piatra Dorni* (prin sudiferențiere fonologică, adică prin nesesizarea lui *–ĭ–* asilabic, cu funcția de morfem, din desinența de genitiv *–iĭ*), *Piatra Dorniluj* (prin confuzia articolelor *–lor* / *–lui*) sau *Pietrille Dorni*.

O situație diferită pare să fie în cazul oiconimelor, care, integrate într-un nou sistem administrativ, intră în compuse paratactice, care reflectă un raport inversat față de nomenclatura administrativă românească. În afară de exemplele de mai sus, adaptările normale la topica limbii germane apar și în structuri juxtapuse în care în poziția determinatului nu este un entopic, ca în *Dorna Bach*, de exemplu, a cărui topică nu poate crea confuzii în interpretare. Este vorba despre structurile paratactice în care determinantul (antepus) reprezintă «reședința de sat» în percepția administrației austriece. Astfel, părțile satului Dorna și cătunele din apropiere, neînregistrate în nomenclatura oficială înainte de momentul anexării Bucovinei, și anume *Vatra Satului*, *Candrenii*, *Josenii*, *Arșița*, *Chilia*, *Popenii*, *Poiana* (azi *Poiana Negrii*) devin: *Dorna-Vatra Satului* (apoi *Dorna-Vatra*), *Dorna-Candreni*, *Dorna-Joseni*, *Dorna-Arșița*, *Dorna-Chilia*, *Dorna-Popeni*, *Dorna-Poiana*, desigur, cu adaptările grafice și erorile inerente. Părțile satului Dorna și cătunele din apropiere capătă astfel o identitate administrativă, însă nu și independență, ele rămînînd cu statutul de părți ale localității Dorna, așa cum arată și Werenka, referindu-se chiar la începuturile administrației austriece:

> Dorna = Dorf aus mehreren zerstreuten Häusergruppen bestehend, die verschiedenen Namen führten: Dorna Arschiza, – din jos stînei, – Candreni, – la popeni, – Vatra satului, Dorna [Dorna = Sat alcătuit din mai multe cătune risipite, care aveau nume diferite: Dorna Arșița, – din Josul Stînei, – Candreni, – la Popeni, – Vatra Satului, Dorna].
>
> Watra Dornei = Vatra Dornei (rom.), ebenso die Benennungen: Dorna Arșița, Dorna din jos stînei, Dorna Candreni, Dorna la popeni, Dorna vatra satului waren Häusergruppen, die zu Dorna gezählt wurden" [Watra Dornei = Vatra Dornei, și denumirile: Dorna Arșița, Dorna din Josul Stînei, Dorna Candreni, Dorna la Popeni, Dorna Vatra Satului erau cătune, care țineau de Dorna]. (Werenka, 1895, p. 25, 114)

Compusele paratactice impuse de administrația austrică reflectă topica limbii germane, determinantul fiind antepus, astfel că problematizarea acestei terminologii din perspectiva sistemului denominativ popular românesc nu este relevantă (cf. Moldovanu, 1991, p. XLIII; vezi și Prisacaru, 2015, p. 77–78). Interpretarea lor ca fiind „constelații de sate" (Moldovanu, 1991, p. XLIII) este rezultatul unei abordări prospective în cazul de față, multe dintre ele fiind inițial, așa cum reiese din documentele vremii, părți de sat sau cătune, o parte dintre acestea devenind în timp sate de sine stătătoare. Astfel de structuri paratactice sînt aplicate de obicei oiconimelor, dar nu se limitează la oiconime, așa cum se poate lesne observa și din sintagmele toponimice germane corespondente hidronimului *Negrișoara*: *Dorna Niagrischora Bach*, *Dorna Nyegrisora* sau, chiar și cu entopicul netradus, *Dornaniegrisoara R*[*eu*] (TTRM, I_4, p. 178/1).

Trebuie menționat aici că *Dorna-Arini* este un oiconim compus, la fel ca și sinonimul său *Dorna-Șarul*, deci nu sînt creații identice, și nici analogice, ci reflectă o contopire a două sate rămase în interiorul granițelor Moldovei după 1774 (pentru detalii, vezi TTRM, I_1, p. 366/2–367/1).

Constituit în jurul nucleului *Dorna*, cîmpul toponimic german nu s-a menținut multă vreme, ci a dispărut progresiv prin înglobarea localităților componente (unele după ce și-au schimbat numele) pînă la desprinderea Bucovinei de Imperiul Habsburgic. Singura care rezistat a fost *Dorna-Candreni*, al cărei nume a fost greșit românizat la 1919, în forma Dorna Candrenilor, deși o bună înțelegere a compusului ar fi impus o inversare a raportului de determinare: *Candrenii Dornei*. Un caz similar, însă doar temporar, este cel al sinonimului pentru *Dorna-Arini*, și anume compusul care indică poziția geografică, *Dorna-Gura Negrii*, care apare în sintagma *Dorna Gurii Negre* (cf. și Moldovanu, 2010, p. 303).

Așadar, interferența lingvistică nu a condus doar la obișnuitele probleme de grafie, de morfo-sintaxă și de calc sau semicalc, ci și la distorsiuni în cadrul sistemului denominativ românesc prin împrumutul de

structuri și prin interpretarea greșită a acestora, cu toate că nu poate fi vorba despre necunoașterea realităților socio-geografice corespunzătoare. În prezentarea detaliată a cîmpului toponimic al hidronimului *Dorna* sînt precizate toate procesele care au dus la constituirea lui, precum și variantele existente, însă fără a insista asupra situației administrative a localităților denominate. Aceasta poate fi urmărită pe baza trimiterilor la TTRM, $I_{1–2}$.

4. Cîmpul toponimic al hidronimului *Dorna*

Toate procesele discutate în subsecțiunea anterioară, dar și rezultatul demersului privind etimologia toponimului *Dorna* (numele afluentului drept al Bistriței) sînt prezentate în cadrul schemei lexicografice a cîmpului toponimic dezvoltat de acesta. Sursele documentare, neprecizate în subsecțiunea anterioară, sînt indicate aici, însă reduse la prima atestare a formei indicate. Toponimele care nu fac parte din cîmp sînt redate spațiat. Avînd în vedere caracterul lexicografic al prezentării cîmpului dezvoltat de hidronimul *Dorna*, s-au folosit abrevierile din finalul articolului.

DÓRNA top. descr. **A.** Hidron. (Cu ent. subînțeles) Mare afl. dr. al r. Bistrița (la or. Vatra Dornei, j. Suceava) TTRM, I_3, 42/2 (a. 1641). ◊ În sint.: *Apa Dornei* BĂLAN, D.C. 31 (a. 1755) sau, cu determ. în nom., *Pîrîul Dorna* GRĂMADĂ, T. II, 527 (a. 1783) GRĂMADĂ, T. I, 261 (a. 1937). ◊ În opoz. echipol. cu *Dornișoara* „Dorna Mică”: *Rîul Dorna Mare* TTRM, I_4, 77/2 (a. 1775). ♦ Semicalcuri cu ent. uneori abrev.: germ. *Dorna Bach* ib. (a. 1774) sau *Dorna Fl*[*uss*] ib. (a. 1775), *Dorna Mare Fl*[*uss*] ib. (a. 1775); lat. *Dorna Fluvius* HURM. XV_1, 631 (a. 1568) sau *Dorna R*[*ivus*] TTRM, I_4, 77/2 (a. 1788?).
I. P. difer. Hidron. (În sint. *Gura Rîului Dorna*) Partea de la vărsare a r. Dorna. DRH, A, XX, 331 (a. 1630, după trad. rus. din 1841). ◊ Prin reducerea sint.: *Gura Dornei* ib. VII, 726 (fals datat 1584, după slv.), MDG, III, 195/3 (a. 1900).
1. P. polar. Oicon. (Cu ent. *sat* subînțeles, în sint.) *Gura Dornei* [At. la 1640: TTRM, I_3, 43/1.] (Vechi) Vatra Dornei (**IX.1**).
II. P. difer. Hidron. (Der.; în opoz. privativă cu Dorna **A**: *Dornișoara*) Afl. st. principal al r. Dorna (la s. Poiana Ștampei, com. Poiana Ștampei, j. Suceava). TTRM, I_4, 78/2 (a. 1774). ◊ În sint.: *Pîrîul Dornișoara* GRĂMADĂ, T. II, 394 (sec. XIX) sau, cu schimb. de ent. și de caz, *Cracul Dornișoarei* ib. (a. 1937). ♦ Semicalcuri germ.: *Dornischora Bach* TTRM, I_4, 78/2 (a. 1789); *Dorniszora Bach* ib. (a. 1775).
1. P. polar. Fiton. (În sint. *Pădurea Dornișoara*) Păd. pe ambele părți ale p. Dornișoara. GRĂMADĂ, T. II, 394 (a. 1937).
III. P. sint. Hidron. Cele două ape curgătoare considerate împreună: *Pîrîul Dornelor* GABOR, D. 90 (a. 1995).
1. P. polar. Cremnon. (În sint.; geogr.: *Depresiunea Dornelor*) Depresiune intramontană ce cuprinde bazinul Dornelor. SĂNDULACHE, B. 158 (a. 2009). ◊ Cu schimb. de ent.; neofic.: *Țara Dornelor* MIHĂILESCU, D. 335 (a. 1944).
IV. P. polar. Oron. (În sint. *Piatra Dornei*) Mt. situat în zona dintre izv. r. Dorna și izv. p. Negrișoara. BĂLAN, D.C. 31 (a. 1755). ◊ Cu ent. în nom.: *Piatra Dorna* TTRM, I_4, 77/2 (a. 1788). ◊ Cu ent. la pl.: *Pietrele Dornei* ib. (a. 1775).
1. P. conf. Oicon. *Piatra Dornei* [At. la 1778: ib. 78/1.] (Vechi) Vatra Dornei (**IX.1**).
V. P. polar. Oron. (În sint. *Runcul Dornei*[1]) Mt. situat între r. Dorna și p. Dornișoara, în apropiere de izv., la V de s. Dornișoara. GRĂMADĂ, T. II, 506 (a. 1768). ◊ Cu schimb. de ent. și cu determ. în nom.: *Vîrful Dorna* HARTA MIL. (a. 1962). ◊ Cu ent. în funcție oron.; în sint.: *Vîrful Runcul* CHIRIȚĂ, D. 83 (a. 2003, harta). ◊ Cu elipsa determ.: *Runcul* TTRM, I_4, 77/2 (a. 1775, germ.). ♦ Semicalc lat.: *Mons Dorna* ib. (a. 1780).
VI. P. polar. Oron. (În sint. *Munceii Dornei*) Munți situați între r. Dorna și p. Negrișoara (afl. dr. al r. Dorna), la SV de or. Vatra Dornei. ib. (a. 1775).
VII. P. polar. Oron. (În sint.; rar: *Munții Dornei*) Munții Bistriței. MDG, III, 643/2 (a. 1900).

VIII. P. polar. Hidron. (După germ.; în comp. paratactic: *Dorna Negrișoara*) Negrișoara, afl. dr. al r. Dorna, prin difer. omon. de alte hidronime *Negrișoara* din bazinul Bistriței. TTRM, I_4, 178/1 (a. 1775). ◊ Cu ent. postpus în sint.; după germ.: *Dornaniegrisoara R[îu]* ib. (a. 1788). ♦ Semicalcuri germ.: *Dorna Niagrischora Bach* ib. (a. 1789).

IX. P. polar. Oicon. (Cu ent. subînțeles) *Dorna*[1] [At. la 1568: TTRM, I_3, 43/1.] (Vechi) S. la confl. Dornei cu Bistrița; p. restr. componenta principală a s. Dorna (**IX.1**). ◊ Cu schimb. de ent.: *Tîrgul Dorna* TTRM, I_2, 1285/1 (a. 1896). ◊ În sint. cu determ. adj., indicînd provincia istorică: *Dorna Bucovineană* MDG, III, 195/2 (a. 1900).

1. P. difer. Oicon. (Precedat de ent., în sint.) *Vatra Satului Dorna* [At. la 1774: TTRM, I_2, 1284/2.] Localit. compon. principală a or. Vatra Dornei; (vechi) Dorna (**IX**), Piatra Dornei (**IV.1**). ◊ Prin reducerea sint.: *Vatra Dornei* ib. I_2, 1285/1 (a. 1823). ◊ Cu determ. în nom., după germ.: *Vatra Dorna* ib. (a. 1790). ◊ În comp., cu inversarea termenilor, după germ.: *Dorna-Vatra* MDG, III, 196/1 (a. 1900).

2. P. difer. Oicon. (Germ., în comp.) *Dorna-Candreni* [At. la 1778: TTRM, II_1, 73/2.] S. Candreni (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**), com. Dorna Candrenilor, j. Suceava. ◊ Art.: *Dorna-Candrenii* ib. I_1, 367/1 (a. 1824). ◊ Rom., cu transformarea comp. germ. în sint.: *Candrenii Dornei* ib. (a. 1793). ◊ Cu inversarea compon., după germ.; ofic.: *Dorna Candrenilor* ib. (a. 1899).

a. P. polar. Fiton. (În sint. *Pădurea Dorna Candrenilor*) Păd. la N de s. Dorna Candrenilor, în bazinul p. Ciotina (afl. dr. al r. Bistrița, la s. Iacobeni, com. Iacobeni, j. Suceava); (vechi) Ciotina Candrenilor. CERNAT, D. 234 (a. 2006).

3. P. polar. Oron. (În sint. *Runcul Dornei*[2]) Ramificație a mt. Bîrnărel din masivul Giumalăului, la NV de or. Vatra Dornei. TUDOSE, B. 387 (a. 2012). ◊ Cu ent. în funcție oron.: *Muntele Runcul* CHIRIȚĂ, D. 83 (a. 2003, harta). ◊ Germ., cu invers. sint.: *Dornj Runkut* TTRM, I_4, 77/2 (a. 1769). ◊ Cu ent. în funcție oron.: *Runcul* ib. (a. 1775).

a. P. polar. +Oicon. (În sint.) *Runcul Dornei* [At. ca moșie la 1768: TTRM, I_2, 1011/2.] Fost s., situat pe mt. Runc, în partea de NV a or. Vatra Dornei; (rar) Runcul Giumalău.

4. P. difer. +Oicon. (Germ., în comp.) *Dorna Dinjoseni*. [At. la 1774: ib. I_1, 619/1.] Fost s. (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**) situat în aval de s. Dorna, în partea de N a s. Ortoaia, com. Dorna-Arini, j. Suceava. ◊ Comp. rom., cu reducerea prep.: *Dorna-Josenii* ib. (a. 1848). ♦ Semicalc rus.: *Nižna Dorna* ib. I_2, 1284/2 (a. 1774).

5. P. difer. +Oicon. (Germ., în comp.) *Dorna-Pe Giumalău*. [At. la 1790: ib. I_2, 1011/2.] Fost s. (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**) situat pe panta sudică a mt. Giumalău, la NV de or. Vatra Dornei. ◊ Comp. rom., cu reducerea prep.: *Dorna-Giumalău* ib. (a. 1864).

6. P. difer. Oicon. (În sint.) *Șarul Dornei*. a) [At. la 1774: ib. 1133/2.] S. (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**) numit astăzi Șarul Bucovinei, com. Șarul Dornei, j. Suceava. ◊ Germ., în comp.: *Șarul-Dorna* ib. 1134/1 (a. 1848).

b) [At. la 1838: ib.] S. (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**), com. Șarul Dornei, j. Suceava, format prin contopirea unei părți a s. Șarul cu o parte a s. Dorna, ambele rămase în Moldova, după ocuparea austriacă a Bucovinei. ◊ Germ., în comp.: *Dorna-Șarul* ib. (a. 1833). ◊ Cu elipsa determ.; vechi: *Șarul* ib. (a. 1774).

a. P. difer. Oicon. (Rus., în sint.) *M[alaja] Dorna* [At. la 1774: ib. I_1, 367/1.] S. neidentificat, prob. Poiana Știampei, com. Poiana Știampei, j. Suceava. ◊ Rus., prin reducerea sint.: *Dorna* ib. I_4, 202/2 (a. 1772).

b. P. difer. Oicon. (Germ., în sint.) *Dorna Poienii* [At. la 1855: ib. I_2, 913/2.] S. Poiana Negrii (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**), com. Dorna Candrenilor, j. Suceava.

7. P. difer. +Oicon. (Germ., în comp.) *Dorna-Arșița* [At. la 1778: ib. I_1, 21/1.] Fost s. (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**), la NE de sbb. Argestrul a or. Vatra Dornei.

8. P. difer. +Oicon. (Germ., în comp.) *Dorna-Chilia* [At. la 1899: ib. 221/1.] Fost s. (considerat localit. compon. a s. Dorna **IX**), în partea de N a or. Vatra Dornei. ◊ Cu reducerea comp.: *Chilia* ib. (a. 1896, 1900).

9. P. polar. Oicon. (În comp.) *Dorna-Arinii* [At. la 1965: ib. 18/2.] S., com. Dorna-Arini, j. Suceava, format prin contopirea unei părți a s. Dorna (**IX**), rămasă în Moldova după ocuparea austriacă a Bucovinei, cu s. Arinul din vecinătate; (vechi) Dorna Gurii Negre. ◊ Prin reducerea comp.: *Dorna* ib. I_3, 43/1 (a. 1799).
10. P. polar. Oicon. (În sint.) *Dorna Gurii Negre* [At. la 1859: ib. I_1, 366/2.] (Vechi) Dorna-Arinii, com. Dorna-Arini, j. Suceava, format prin contopirea unei părți a s. Dorna (**IX**), rămasă în Moldova după ocuparea austriacă a Bucovinei, cu s. Gura Negrii. ◊ În comp.: *Dorna-Gura Negrii* ib. (a. 1862).
11. P. difer. Oicon. (În der., cu ent. subînțeles) *Dornișoara* [At. la 1823: ib. I_2, 1285/1.] S., com. Poiana Ștampei, j. Suceava, situat pe cursul superior al r. Dorna, în opoz. privat. cu s. Dorna (**IX.1**), situat în zona de vărsare a aceluiași curs de apă.
12. P. ext. Horon. (În perifr.; neofic.: *Țara din Dorna*) (Vechi) Țara Dornelor (**X**). IORGA, S.D. VI_2, 4 (a. 1746).
– Patrion.: (**IX.1**) *dorneni*, sg. *dornean* TEZ. SUC. 232 (a. 1728, rez.), MDG, III, 195/2 (a. 1900), NALR–DATE, 48; germ. *Dornaer* TTRM, I_3, 43/1 (a. 1779); *Dornauer* ib. (a. 1781); *dorner* ib. (a. 1641); magh. *dornai* ib.. (cca 1636); lat. *Dornensis* ib. (a. 1750); (**IX.2**) *candreni*, sg. *candrean* NALR–DATE, 25 sau *cândreni*, sg. *cândrean* CERNAT, D. 50 (a. 1818), NALR–DATE, 28; *candrenari*, sg. *candrenar* MOLDOVANU, S. 39 (a. 1979); *dornacîndreni*, sg. *dornacîndrean* ANCH.
– Pron.: (**IX.1**) *Dụ́órna* NALR–DATE, 45; *Vátra Dórni* ib. 47; (**IX.2**) *Candrę́ni* ib. 45; (**IX.9**) *Dórnaríni* ib. 49.
– Scris și: (**IX.2**) **Dorna-Cândreani** TTRM, I_1, 367/2 (a. 1778); **(IX.6) Dornașarul** ib. I_1, 367/1 (a. 1833). – P. conf.: (**I**) **Gura Durnei**, DRH, A, VII, 726 (fals datat 1584, după slv.), p. anal. cu n. pers. *Durnea*. – Var.: (**A**) **Apa Dorni** BĂLAN, D.C. 31 (a. 1755), prin reducerea la *–i* a desin. dial. *–ii̯* a gen.; (**IX.2**) **Dorna-Cândreni** TTRM, I_1, 367/2 (a. 1896); **Dorna Cândrenilor** ib. (a. 1919); **Dorna Cîndreni** ib. (a. 1948), cu închiderea lui *–ă–* sub infl. nazalei următoare; **Dorna Cîndrenilor** ib. (a. 1930); (**IX.4**) **Dorna-Giosenii** ib. 619/1 (a. 1848), cu păstrarea afric. mold. *ĝ*; (**IX.10**) **Dorna-Gura Negrei** ib. 367/1 (a. 1871), prin hipercor. morfologică; **Dorna Gurei Negre** ib. (a. 1859), prin hipercor. morfologică; (**IX.5**) **Dorna-Pe Giumălău** ib. I_2, 1011/2 (a. 1896), cu închiderea la *–ă–* a lui *–a–* preton.; (**A**) **Pîrâul Dorna** GRĂMADĂ, T. II, 527 (a. 1783), cu forma pop. a ent.; (**IV**) **Piatra Dorni** BĂLAN, D.C. 31 (a. 1755); (**V**) **Runcul Dornii** GRĂMADĂ, T. II, 506 (a. 1768); (**IX.6**) **Șarul Dornii** TTRM, I_2, 1134/1 (a. 1790). – Def. graf.: (**IX.2**) **Dorna Candreilor** ib. I_1, 367/2 (a. 1830); **Dorna-Condreni** ib. (a. 1924); (**IX.5**) **Dorna-Gemeleu** ib. I_2, 1011/2 (a. 1864); (**IX.4**) **Dorna-Geosenei** ib. I_1, 619/1 (a. 1859); **Dorna-Giosănei** ib. 619/2 (a. 1861); **Dorna-Gioșeni** ib. (a. 1864); (**IX.5**) **Dornășarul** ib. (a. 1833); (**IX.9**) **Dornea** ib. (a. 1846). (**IX.6**) **Sarul Doamnei** ib. I_2, 1134/1 (a. 1889); **Sarul Dorna** ib. (a. 1864); **Sarul Dornei** ib. (a. 1925). – Translit.: (**IX**) **Doma** ib. I_4, 77/2 (a. 1769); (**IX.7**) **Dorna-Arsitza** ib. I_1, 21/1 (a. 1778); (**A**) **Dorna-Bach** ib. I_3, 42/2 (a. 1776); (**IX.2**) **Dorna-Candrarii** ib. I_1, 367/2 (a. 1830); (**IX.4**) **Dorna Dincosteny** ib. 619/1 (a. 1781); **Dorna Dinczosteny** ib. (a. 1778); **Dorna Dinsostenij** ib. (a. 1785); **Dorna Dinsostenj** ib. (a. 1774); (**IX.2**) **Dorna-Kandreni** ib. I_3, 43/1 (a. 1780); **Dorna-Kandrenj** ib. I_1, 367/2 (a. 1778); **Dorna-Kandreny** ib. I_4, 78/1 (a. 1775); (**VIII**) **Dorna Nyegrisora** ib. 178/1 (a. 1781); (**IX.5**) **Dorna-Pe Dzumaleu** ib. I_2, 1011/2 (a. 1862–1871); **Dorna-Pe Schemeleu** ib. (a. 1790); **Dorna-Pe Tschemeleu** ib. (a. 1790); (**IX.6.b**) **Dorna Pojeneluj** ib. I_2, 914/1 (a. 1855); (**IX.4**) **Dorna Susenj** ib. I_4, 78/1 (a. 1785); **Dorna Sussaeny** ib. (a. 1789); (**IX.1**) **Dorna-Vatra Szarulj** ib. I_4, 78/1 (a. 1774); **Dorna Vatra Szatalui** ib. (a. 1775); **Dorna Vatra Szatuluj** ib. (a. 1775); **Dorna Vatra Szatuluy** ib. (a. 1778); (**IX.1**) **Dorna-Watra** ib. I_3, 43/1 (a. 1786); (**A**) **Dornafluss** ib. I_3, 42/2 (a. 1781); (**VIII**) **Dornaniegrisoara R[eu]** ib. I_4, 178/1 (a. 1788); (**IX.9**) **Dorney** ib. I_3, 43/1 (a. 1799); (**II**) **Dornisara** ib. I_4, 78/2 (a. 1774); **Dornisora** ib. (a. 1775); (**IX**) **Dorno** ib. I_3, 43/1 (a. 1780); (**A**) **Dornu Fl[uss]** ib. I_4, 77/2 (a. 1788); **Dorna Mare Reu** ib. (a. 1781); **Dorna Reu** ib. (a. 1780); (**II**) **Dornisora Reu** ib. 78/2 (a. 1781); (**V**) **Dornj Runkut** ib. 77/2 (a. 1769); (**I.1**) **Gura-Dorna** ib. I_3, 43/1 (a. 1640); (**VI**) **Muntsei Dorni** ib. I_4, 77/2 (a. 1775); (**IX.4**) **Nisch** ib.. 78/1 (a. 1774); **Nisch Dorna** ib. (a. 1781); (**IV.1**) **Piatra Dorna** ib. (a. 1778); **Piatra Dorni** ib. (a. 1781); (**IV**) **Piatra Dorniluj** ib.

77/2 (a. 1788); (**IV.1**) **Piatra Dorny** ib. 78/1 (a. 1789); (**IV**) **Pietrille Dorni** ib. 77/2 (a. 1775); (**IV.1**) **Riatra Dorny** ib. 78/1 (a. 1789); (**IX.3**) **Runk** ib. 77/2 (a. 1775); **Runku** ib. (a. 1775); (**V**) **Runkul Dorni** ib. (a. 1789); (**IX.6**) **Sara-Dorna** ib. I_2, 1134/1 (a. 1899); **Saro Dornj** ib. (a. 1774); **Schara Dorna** ib. (a. 1848); **Șara Dorna** ib. (a. 1900); (**A, IX**) **Torna** ib. I_3, 42/2 (a. 1648), ib. 43/1 (a. 1717); (**IX.1**) **Vatra Dorna** ib. I_4, 78/1 (a. 1775); **Vatra Dorni** ib. I_3, 43/1 (a. 1779); **Vatra Dorny** ib. (a. 1849); **Votra-Dorna** ib. (a. 1849); **Watra-Dorna** ib. (a. 1849); **Watra Dorni** ib. (a. 1786).
– Etim.: (**A**) ent. **dornă** „bulboană, vîltoare", reflectînd caracteristica r. Bistrița în aval de vărsarea r. Dorna (cf. MIHĂILESCU, D. 343), în funcție topon.

5. Concluzii

Stabilirea etimologiei toponimului *Dorna* confirmă necesitatea de a cunoaște întreg contextul extralingvistic în care intră acest nume. Posibilitatea de a fi interpretat atît ca toponim personal (cu originea într-un antroponim), dar și ca toponim descriptiv (cu originea într-un apelativ), obligă la verificarea ambelor ipoteze și la verificarea lor în cazul toponimelor sinonime sau similare. Prin acest demers s-au stabilit evoluțiile posibile pentru acest nume, ceea ce a presupus nu doar analiza lingvistică, ci și a situațiilor specifice fiecărui toponim în parte. Existența unor indicii sigure date de forma toponimului ar fi avut ca rezultat doar enumerarea acestora ca fiind niște cazuri similare. În situația de față a fost necesară reconstituirea trecutului acestora, pentru a se putea stabili posibilitățile reale de evoluție a formei toponimului și încadrarea toponimului vizat în seria ce ilustrează una dintre aceste posibilități. Atingerea acestui obiectiv a presupus atît analiza lingvistică, dar și a situației concrete a realității (socio-)geografice desemnate, care trebuie să confirme problele strict lingvistice. Interferența lingvistică în cazul toponimelor conduce uneori la evoluții care nu pot fi întîlnite la nivelul vorbirii. În cazul de față, problemele de topică și morfologie au condus la sintagme a căror structură nu ar fi fost posibilă în cadrul limbii române.

Bibliografie

A. Lucrări de referință

Adumitroaei, M. & Ciubotaru, M. (eds) (2013). *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*. V. *Ținutul Hîrlău. Partea 1 (1820)*, Introducere de Mircea Ciubotaru, Demiurg Plus, Iași.

Bogrea, V. (1922). *Gustav Weigand, XXVI–XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, Leipzig 1921 (recenzie), în „Dacoromania", II (1921–1922), p. 798–800.

Bolocan, G. (2009). *Introducere* la DELR, p. 3–10.

Conea, I. (1936). *Din geografia istorică și umană a Carpaților. Nedei, păstori, nume de munți*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", tom. LV, p. 42–117.

Conea, I. (1969). *Toponimia și cercecarea toponimică în cadrul geografiei*, în *Îndrumător de cercetări geografice. Cercetări economico-geografice*, Societatea de Științe Geografice, București, p. 243–247.

Conea, I. (2010). *Clopotiva. Un sat din Hațeg*, Editura Academiei, București; ed. I: 1940.

Conea, I. & Bugă, D. (1971). *Familia termenilor geografici din limba poporului român cu semnificația „un loc adînc într-o apă curgătoare"*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie", tomul XVI, nr. 1, p. 91–95.

Densusianu, Ov. (1915). *Graiul din Țara Hațegului*, Socec, București.

Iordan, I. (1963). *Toponimia românească*, Editura Academiei, București.

Mihăilescu, V. (1944). *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor*, în C. Marinescu *et al.* (ed.), *În amintirea lui Costantin Giurescu*, București, p. 335–355.

Miklosich, F. (1927). *Die Bildung der slavischen Personen und Ortsnamen*, Carl Winters, Heidelberg.

Moldovanu, D. (1972). *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tom. XXIII, p. 73–100.

Moldovanu, D. (1991). *Introducere* to TTRM, I_1, p. IX–LXXXII.

Moldovanu, D. (2005). *Studiu monografic* la TTRM, I_4, p. IX–CXL.

Moldovanu, D. (2010). *Teoria cîmpurilor toponimice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Moldovanu, D. (2014). *Introducere* la TTRM, II_1, p. VII–XXXII.

Petrovici, E. (1960). *Toponimice slave de est pe teritoriul R.P.R. I. Toponimice prezentând **h** provenit din **g***, în „Romanoslavica", IV, p. 41–63.

Petrovici, E. (1970). *Studii de dialectologie și toponimie*, Editura Academiei, București.

Prisacaru, A.-M. (2015). *Toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești). Germanizare și reromânizare*, Demiurg, Iași.
Sufleţel, R. (1983). *Aspecte dialectale ale toponimiei din Gorj*, în R. Todoran *et al.* (ed.), *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 260–280.
Ștefulescu, A. (1909). *Mânăstirea Tismana*, Carol Göbl, București.
Werenka, D. (1895). *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785)*, Cernăuți.

B. Surse

ANCH. = *Anchete (directe și indirecte)*, 1966–1984.
ATLAS MOLD. = Institutul Geografic al Armatei, *Atlasul Moldovei* (sc. 1:50000), București, 1892–1898.
BĂLAN, D.C. = Bălan, T., *Noui documente câmpulungene*, Tipografia „Mitropolitul Silvestru", Cernăuți, 1929.
CADE = Candrea, I.-A. & Adamescu, Gh., *Dicționar enciclopedic ilustrat*, Editura „Cartea Românească", București 1982.
CERNAT, D. = Cernat, I., *Dorna Candrenilor, satul de la poalele Oușorului (Pagini de monografie)*, Editura Pim, Iași, 2008.
CHIRIȚĂ, D. = Chiriță, V., *Depresiunea Dornelor. Studiu fizico-geografic*, Editura Universității din Suceava, Suceava, 2003.
DELR = Bolocan, Gh. *et al.*, *Dicționarul entopic al limbii române*, I, Editura Universitaria, Craiova, 2009.
DLR = *Dicționarul limbii române* (ediție anastatică), Editura Academiei, București, 2010.
DRH, A = *Documenta Romaniæ Historica*. A. *Moldova*, Editura Academiei, București, 1975–2014.
DTB = Goicu, V. & Sufleţel, R., *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. III, *D–E*, Tipografia Universității din Timișoara, Timișoara, 1986.
DTG = Eremia, A., *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Știința, Chișinău, 2006.
DTRO = *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, (coordonator: Gh. Bolocan), Editura Universitaria, Craiova, 1995.
GABOR, D. = Gabor, I., *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Editura Conexiuni, Bacău, 1996.
GRĂMADĂ, T. = Grămadă, N., *Toponimia minoră a Bucovinei*, I–II, Editura Anima, București, 1996.
HARTA MIL. = *Harta R.S. România*, executată de Direcția Topografică Militară, sc. 1:25.000, București, 1962.
HURM. = E. de Hurmuzaki (ed.), *Documente privind istoria românilor*, vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu), Partea I, 1358–1600*, Socec, București, 1911.
IORGA, S.D. = Iorga, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (VI_2), Socec, București, 1904.
MDG = *Marele dicționar geografic al României*, I–V, Editura Socec, București, 1898–1902.
MDTM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei. Structural și etimologic*, Partea 1. *Toponime personale*, (coordonator: D. Moldovanu), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014.
MIHĂILESCU, D. = Mihăilescu, V., *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor*, în C. Marinescu *et al.* (ed.), *În amintirea lui Costantin Giurescu*, București, 1944, p. 335–355.
MOLDOVANU, S. = D. Moldovanu, *Sufixul –ARI (pl. lui –AR) în toponimia românească. Origine, funcționalitate, dinamică*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară", tom. XXVII, 1979–1980, p. 21.
NALR–DATE = *Noul Atlas Lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, Editura Academiei, București, 1987.
SĂNDULACHE, B. = Săndulache, I., *Relieful bazinului hidrografic Bistricioara*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra-Neamț, 2009.
SD = Scriban, A., *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.
TEZ. SUC. = Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393–1849* (întocmit de Vasile Gh. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu), Serviciul de publicații și valorificare din Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1983.
TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coordonator: D. Moldovanu). I_{1-2}, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772–1988)*, Editura Academiei, București, 1991–1992. I_3, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004. I_4, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.
TUDOSE, B. = Tudose, D., *Munții Bistriței. Toponimie*, Editura Pim, Iași, 2012.

Abrevieri

a.	=	anul; anii
abrev.	=	abreviere, abreviat
acc.	=	accentuat(ă)
adj.	=	adjectiv; adjectival(ă)
afl. dr.	=	afluent de pe partea dreaptă
afl. st.	=	afluent de pe partea stângă
afric.	=	africată
apel.	=	apelativ(e)
art.	=	articol; articulat(ă)
at.	=	atestare; atestat(ă)
com.	=	comuna
comp.	=	compus
compon.	=	component(ă)
def. graf.	=	deformări grafice
der.	=	derivat(ă)
descr.	=	descriptiv(ă)
desin.	=	desinență
determ.	=	determinant
dial.	=	dialect; dialectal(ă)
E	=	est
echipol.	=	echipolentă (opoziție)
ent.	=	(termen) entopic
etim.	=	etimologie
etimol.	=	etimologic(ă)
fiton.	=	fitonim
gen.	=	genitiv
geogr.	=	(termen) geografic (savant)
germ.	=	germană; germanic
hidron.	=	hidronim
hipercor.	=	hipercorecție
hodon.	=	hodonim
horon.	=	horonim
ib.	=	ibidem
infl.	=	influență
invers.	=	inversiune
izv.	=	izvorul
j.	=	județul
lat.	=	latină; latinesc
localit.	=	localitate(a)
magh.	=	maghiară; maghiar
mold.	=	moldovenesc
mt.	=	muntele
N	=	nord
n. pers.	=	nume de persoană
neofic.	=	neoficial; neoficializat
nom.	=	nominativ
ofic.	=	oficial; oficializat(ă)
oicon.	=	oiconim
opoz.	=	opoziție
or.	=	orașul
oron.	=	oronim; oronimic(ă)
p.	=	pârâul
p. anal.	=	prin analogie
p. conf.	=	prin confuzie
p. difer.	=	prin diferențiere
p. difer. omon.	=	prin diferențiere omonimică
p. ext.	=	prin extensiune
p. polar.	=	prin polarizare
patrion.	=	patrionim; patrionimic(ă)
păd.	=	pădurea
perifr.	=	perifrază; perifrastic(ă)
pl.	=	plural
pop.	=	popular(ă)
pron.	=	pronunție; pronunțat
r.	=	râul
rus.	=	rusă; rusesc
S	=	sud
s.	=	sat(ul)
schimb.	=	schimbare
sint.	=	sintagmă
slv.	=	slavonă; slavonesc
ss.	=	sate(le)
terit.	=	teritoriu
top.	=	toponim
topon.	=	toponimic(ă) (funcție)
trad.	=	traducere
translit.	=	transliterație; transliterații
V	=	vest
var.	=	variantă; variante
vf.	=	vârful

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i4A57en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. I și II, ediția a II-a, ediție de Roxana Vieru, prefață de Carmen-Gabriela Pamfil, postfață de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014/2015, 802/763 p.

Enikő Pál*

Faculty of Economics, Socio-Human Sciences and Engineering, Sapientia University, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, Romania

Language sciences are one of those research fields which ensure their perpetuation by the very subject matter thereof. In contrast, the scientific endeavours which aim at its study must stand the test of time, or, more precisely, that of progress. In our opinion, besides proving the validity and accuracy of the scientific content gathered within such an endeavour, another prerequisite for achievement, not insignificant at all, resides in the express or implied stakes of the approach to the issue dealt with. Thus, in the majority of cases, the fundamental works which managed to persist offer a glimpse of the general matter beyond the particular and individual facts represented by the different historical languages taken separately, offering some insight into the whole configuration beyond the component elements thereof represented by the different domains of the languages in question; in short, they show the generic manoeuvring mechanisms of the common activity and product known as "language". In this respect, only a few Romanian linguists have succeeded in turning the study of Romanian language into a universal subject matter of knowledge, attempting at the same time to place Romanian linguistics within the realm of general linguistics. Among them there is Alexandru Philippide, "the greatest Romanian linguist of all times, perhaps the only one who stands effortlessly alongside the great linguists of the world" (Gafton, *Postface* to vol. II, 2015).

Performing his activity in a period of great turmoil and contradictions, Alexandru Philippide is remarkable first and foremost for the originality of his ideas formulated through a long travail oriented towards solving certain obscure problems of the history of Romanian language. In case of thorny issues, like the origin of Romanian people and language, it often happens that the efforts and results generated by a so comprehensive and complex vision as that of the linguist from Iași are regarded at least with certain reluctance. Thus, some of the theories launched by the founder of the Iași School of Linguistics—although significant for Romanian linguistics and/or for the views of the scholar—have been questioned or outright ignored by the specialists[1]. Nevertheless, those who have acquired in-depth knowledge of his entire conceptual edifice and have assimilated the vast linguistic material which his linguistic doctrine rests upon may acknowledge him as a master of the science of language history, in general, as the one who created a new linguistic conception and a new research method.

In the exegesis of his works, specialists often invoke the myriad of particular facts discussed by him but, in the course of his endeavour, his main interest is not the individual matter but the overall mechanisms which repeat themselves throughout the history of languages. Therefore, though he is chiefly concerned with the origin of Romanian

*Email address: *enikopaldr@gmail.com*.

[1]When the objections derive from the solid and extensive knowledge of the linguistic and thought system of the savant from Iași and from the confrontation, based on scientific truth, of the interpretations given by him with the immediate reality described by him, they are edifying, since they constitute indexes of progress. For instance, the observation according to which the revolutionary ideas of the Romanian linguist sometimes lead him to incorrect or incomplete conclusions (cf. Ivănescu, 1984) is quite legitimate. In other cases, the argumentation becomes erroneous the moment these innovative ideas are considered independently of the context in which they appear and without restoring their relation to the whole created system. As a matter of fact, if the originality and significance of certain ideas of A. Philippide are overlooked, it may (also) be due to the fact that they are insufficiently or only partially known, for they are scattered throughout his works, lost in details or footnotes. This is the case of the theory of the basis of articulation (and the psychological base), for example, which represents the central idea which the entire conception found in *Originea românilor* [The origin of Romanians] is built upon and which constitutes the essence of his linguistic doctrine.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

language, the way in which he explains the transition of Latin to Romanian, as determined by the change of the basis of articulation, constitutes a viable model for all the other Romance languages as well. Similarly, presenting one by one the phonetic contexts in which the transformations of each sound occur, i.e. describing the sound changes of Romanian language determined by the basis of articulation, the scholar aims at a more general purpose (too), namely at showing that during the formation of each and every language (thus not only of the Romanian one) the decisive role is played precisely by the changes occurred within the phonetic domain which provides the peculiar physiognomy of each language. Moreover, unlike many linguists who, in fact, present merely the conditions of the changes but not the causes which produce these changes, A. Philippide proposes perhaps the most realistic theory of the causes of phonetic changes. Besides his numerous contributions made within the history of Romanian language and in the domain of general linguistics, the scholar from Iași also has the merit of having inspired the following generations and having stimulated a series of subsequent meditations, adjustments, and improvements which have been necessary and which could not have been but beneficial to scientific progress.

*

Editing the fundamental works of Alexandru Philippide or re-editing them, as the case may be, is not only indispensable for pursuing the development of Romanian linguistics, but it is also extremely useful for readers of all times, whether specialists or not. Along with each new edition the text revives each time differently but at all times in accordance with the current needs, since "a reader cannot be but a person of their epoch, and of the environment in which they evolve" (Chirilă, 2016). Thus, re-editing a text belonging to a different epoch, like *Originea românilor* [The origin of Romanians], first published in 1923/1927, raises a series of problems concerning aspects of both form and content.

The first challenge the editor of such a text must face consists of the deliberation upon the resources and means adopted in order to prepare the encounter between a reader trained to comprehend a text that is fully consistent with the contemporary linguistic norms and the text generated by a different linguistic context which has consequently made the text become dysfunctional or only partially functional, perhaps even obscure, within the context of the reader. If the adjustment of one of the two entities towards the other is inevitable, the manner in which this can be accomplished and the extent to which one or the other may be "sacrificed", either by dispensing with the prerogative of an easy reading, in case of the former, or by disregarding some of its specific constitutive elements, in case of the latter, represents a decision made by the editor[2]. Whatever the case, the gain that the reader might obtain facing a text adapted to his/her needs constitutes a loss suffered by the text in question and vice versa. The adaptation of the text to the reader has its benefits for the latter one but, in fact, it falsifies the text itself, since this kind of approach attributes to it certain facts that do not belong to it and, thus, the text loses its role of functioning as a mirror of the epoch that has produced it. On the contrary, the intact preservation of the text proposed for re-editing has the advantage of providing an accurate image of a certain stage of the language development to which the present-day reader, however, no longer has access or has only limited access, and the whole process of reprinting loses thus its purpose of popularization.

The latest edition of *Originea românilor* [The origin of Romanians], made by Roxana Vieru and published in 2014 (vol. I) / 2015 (vol. II) by "Alexandru Ioan Cuza" University Press, provides a judicious and well-balanced solution to the problems mentioned above.

*

The last printed work of Alexandru Philippide, entitled *Originea românilor* [The origin of Romanians], represents not only the masterpiece of the scholar from Iași but also a reference book of Romanian linguistics, as it is "one of the most valuable works that Romanian science has ever given" (Gafton, 2009). It is one of those books that ought to be pored over several times and read with a pencil in hand, being time and effort consuming for the reader. This aspect has often been noted with respect to the prolixity of the text, as the plethora of information about the subject matter dealt with, the extremely vast linguistic material discussed within it, as well as the numerous

[2] "In practice, throughout centuries, the one that has been usually «sacrificed», assuming the position of an object under constant adaptation, has been the book" (Chirilă, 2016).

clarifications, explanations, and digressions make the text difficult to study (cf. Iordan, 1969; Macrea, 1978), notwithstanding that it "denotes a power of work that must inspire anyone the deepest respect" (Pușcariu, 1924–1926).

Indeed, the monumental work, both in size and content, gathers and explains almost all the ideas the author meditated on during his lifetime, providing a synthesis of his linguistic doctrine concerning the origin and evolution of Eastern Romanity and the generic mechanisms of language formation, functioning and evolvement, broadly speaking.

Thus, the first volume entitled *Ce spun izvoarele istorice* [What historical sources relate] discusses problems regarding the territory where Romanianism came into being, the Romanized peoples that gave birth to Romanians, the elements of Romanization, the time when Romanians occupied their current territories, and other issues concerning the partition of Romanian dialects. The second volume, structured in two main parts, namely *Ce spune limba română* [What Romanian language relates] and *Ce spune limba albaneză* [What Albanian language relates] respectively, seeks mainly the issue of the territorial partition of the Romanian dialects, providing a comparative study of them. The solutions proposed by the author for certain controversial problems like the primitive homeland of Romanians, the detachment of the current ramifications of Romanian people; the Common Romance, etc. are not always in line with the theories of his time. Nevertheless, the findings reached by closely studying the processes of Romanian language formation and development give him the opportunity to formulate "one of the most notable language theories that has ever been created in the course of time" (Ivănescu, 1984).

As a matter of fact, *Originea românilor* [The origin of Romanians] marks a change in the author's conception of language, at least as compared to the one found in *Principii de istoria limbii* [Principles of language history] (1894), encompassing all that is new in his thinking regarding the domain of general linguistics. According to this, the causes of the linguistic states and changes must be sought within the two bases of language: the basis of articulation which designates the articulators and the innate articulatory tendencies and the psychological base which denotes the nature of the psyche as intellect (thinking, knowledge, culture) and sentiment (emotions and volition). In his opinion, the main factor that determines the structure and evolvement of the phonetic system of a language is, with no doubt, the basis of articulation which he (also) relates to race. Thus, the author argues that every language reflects men along with the physical and psychological aptitudes of the race they belong to.

On the whole, the linguistic doctrine of A. Philippide is a realist or materialist doctrine, having anthropological origins, in which sounds and the changes they suffer are material or physical processes, not psychological ones, as they are governed by the conformation of the articulators. Thus, this theory is most attentive to linguistic reality.

*

As to its basic conception, the edition of *Originea românilor* [The origin of Romanians] published in 2014/2015 may be enlisted in the series of editions initiated by G. Ivănescu and Carmen-Gabriela Pamfil (1984) and then followed by G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, and Luminița Botoșineanu (2011). Although each of them raises specific problems, either of editing certain yet unpublished manuscripts or re-editing certain already printed texts, the modern editions of the works of A. Philippide show some sort of continuity provided by their editing norms and methodology. Thus, the individual contributions of each separate edition are subsumed under a relatively unitary conception that governs the purpose of the texts and the arrangement thereof.

Apart from certain particular and/or circumstantial[3] reasons, such as seeking the completion of the works of A. Philippide with yet unpublished texts or replenishing the stock of volumes that has been exhausted[4], all three editions, whether or not they acknowledge it expressly, aim at the same purposes, namely at popularizing the ideas of the erudite

[3] The edition published in 1984 was occasioned (also) by the 50th anniversary of Philippide's death and the 90th anniversary of the inauguration of his Romanian philology course held at the University of Iași, as the editors relate in the *Preface*.

[4] "The volumes published by Philippide have long been bibliographical rarities" (ed. 1984). "A book of such an extraordinary scientific value as this one [*The origin of Romanians*] should be in the collection of anyone interested in culture, in general, or in the history of Romanian people and language, in particular; nonetheless, this book has been scarcely accessible for readers lately" (ed. 2014). "*Originea românilor* [The origin of Romanians] is found nowadays only in university libraries and, rarely, in the libraries of certain specialists" (ed. 2014).

scholar from Iași and at conceding his rightful place within Romanian linguistics[5].

Following the model of the text established in the edition of the selected works on language theory (1984), the latest edition of *Originea românilor* [The origin of Romanians] aims to offer the readers a text which would raise as few problems, in terms of its form, as possible but which would not distort at all the linguistic peculiarities that make A. Philippide unique[6]. Thus, "in the course of preparing this edition we have had in mind first and foremost *to preserve the fingerprint of the author* and, secondly, we have been attentive to make the reading easier for the reader (not necessarily specialized in philology)", as the editor herself confesses (ed. 2014, *Notă asupra ediției* [Note on this edition])[7].

Elaborating such an edition undoubtedly required an enormous and prolonged work. Its first stage consisted of making an anastatic reproduction of the first edition. Once the technical processing of the text was finished (i.e. after scanning the printed text, running the obtained images through a font recognition program, correcting the text followed by its rigorous revision), the second, much more laborious, phase could started. This consisted of transforming the text from the form it had at the beginning of the 20th century to the one it is presented in now. The basic principle of processing and transforming the text is conserving the language of the author, however, "the limits are sometimes difficult to establish" (Gafton, 2009). Thus, there are numerous types of concrete situations which may constitute obstacles, since the intervention on certain forms, either by omitting or modifying them, which alter the text but are necessary, may contrast, in a way or another, with the desideratum of conservation. On the other hand, for certain linguistic phenomena, the only clues regarding the author's will are precisely the manner in which the original text was published. However, preserving all the forms as they occur in the *editio princeps* bears the chance of perpetuating certain oscillations, for instance, which characterize the original text but which could be redundant for the purpose of the new edition. Moreover, it cannot always be determined exactly and solely based on the text being processed whether these oscillating forms represent the deliberate option of the author or they are simply "slips" that the author himself would have revised. Their correct assessment requires thus to compare the text in question with others, this being the only way to reconstruct the specific and preferred language use of the author.

The general concept that directs the interventions and their uniformity was established based on a thorough research and documentation carried out by the editor. This extremely difficult and demanding travail encompasses not only consulting the editing norms employed in various editions of A. Philippide's works but also studying the terminology of the epoch, including the neological phonetic forms adopted by other researchers too, investigating the forms considered to belong to the linguistic norm of the time, though not always correspondent to the archaic and dialectal language of the author, as well verifying the place names in maps, checking the quotes and bibliography. At the end of this substantial effort, the editor manages to conceive a form that respects both the principles of philology and the needs of the users.

The changes made by the editor are presented in the chapter entitled *Fapte de limbă modificate* [Modified linguistic material] (p. 7–26) and they are judiciously well-argued, at every step, and abundantly illustrated by examples. One of these changes consists of updating the orthography and punctuation. With respect to the use of *î* in writing,

[5] "Except for his disciples [...] only a few linguists of the following generations have carried on with his theories and acknowledge him as a true master of linguistics, as we believe he is" (ed. 1984). "Re-editing *Originea românilor* [The origin of Romanians] almost a hundred years after its first edition is meant to ensure the acquaintance with one of the most significant works of Romanian culture", having the "faith that he [A. Philippide] shall be rediscovered by each of the next generations" (ed. 2014).

[6] As a matter of fact, initiated by the professor from Iași, Alexandru Gafton, the idea of starting this editorial project has already been taking shape in 2009 when, as a response to the need for a long-awaited new edition, the task of re-printing is assumed in public—with the stated purpose to "make the work of A. Philippide available for readers [...] so that, in this way, with our humble power, his memory shall be honoured in Iași"—, also briefly presenting the principles that would guide this edition (see Gafton, 2009). This designed project finally came into being in 2014/2015, due to the tireless effort of Roxana Vieru.

[7] In this respect, the editing technique of the courses gathered in *Istoria limbii române* [The history of Romanian language] (2011) is quite different, though motivated by the nature of the texts included here. Thus, this edition aims at updating the language of A. Philippide which is "full of folk and archaic elements, even as compared to the language of his contemporaries" (ed. 2011, *Notă asupra ediției* [Note on this edition]).

for instance, the edition adopts the norms used immediately before the 1993 spelling reform, thus following and preserving the spelling favoured by A. Philippide, which is also promoted nowadays by the Iași School of Linguistics. In contrast to this, the spelling of the ethnonym is changed from *romîn* to *român*, since "the spelling *romîn* would be not only outdated but also nonsensical and pointless for the present-day audience" (p. 7). Other modifications concern the uniformization and correction, where necessary, of proper names and place names. Regarding the spelling with capital letters or lower-case letters, the spelling of compound words (written as solid compounds, hyphenated compounds or spaced words), and the orthography of other specific forms, the edition takes into account the norms currently in force. As a matter of fact, the spelling adaptation of certain forms, such as the words in which the dental nasal *n* is noted regardless whether it is followed by a labial (as in *dinpotrivă* 'on the contrary', *înbracă* 'to dress', *înpreună* 'together', etc.), the words formed with the prefix *în–* written with a single dental nasal regardless whether it is attached to a root that begins with *n* (as in *înebuni* 'to go mad' , *înopta* 'to spend the night', *reînoi* 'to renew', etc.), the words with *–u* ending, the words or syllables beginning with *e* but written without an iota (as in *ertarea* 'forgiveness', *nevoe* 'need', *trebue* 'have to, must', etc.), which represent visual aggressions these days, is all the more justified, since these spellings do not reflect a phonetic reality of that time either.

Except for these kinds of changes, the present edition aims at preserving and valorising the language used by the distinguished professor from Iași. This aspect is briefly presented in the section entitled *Fapte de limbă păstrate* [Preserved linguistic material] (p. 26–33). Thus, the edition maintains certain phonetic phenomena which characterize the utterances of the author and which are different from those in use today, some of them being in accordance with the pronunciation of the epoch, others being specific to Philippide. The same preserving method is used when dealing with certain grammatical forms which, besides the phonetic particularities, reflect the linguistic reality of Moldavia (or a certain region thereof) at the time the original work was written by its author.

*

The works of A. Philippide should at all times be made available to linguists or those interested in language, just like the fundamental works of general linguistics have always been accessible to readers, some of them having several editions too. We believe that this directive is most honourably accomplished with the edition made by Roxana Vieru.

In the two volumes edited by the young lecturer, the access of the readers to the extremely complex and dense conceptual content is facilitated by the rigorously and consistently employed critical (technical and scientific) apparatus which provides the text with a remarkable coherence, at its formal level, that is not always found in the original text. The uniformization and updating of the spelling, as the case may be, the substantial changes in its punctuation brought up to date, the corrections of obvious mistakes or those noted by the author himself in the original errata, the correction, completion, and reorganization of the bibliography, the verification and, if necessary, the correction of the quotes, including the fragments recorded in Greek and Latin by the author, etc. aim at the same purpose. By performing these operations, the editor provides the readers with a coherent and comprehensible text that is devoid of the inconsistencies which have made the work difficult to read or which have given rise to confusions so far. Besides these, the indication of the page numbers from the original edition is quite efficacious, since it enables the readers to identify the passages that different researchers have referred to up until the present time. Furthermore, the index of words, grammatical forms, and derivative elements, as well as the index of authors created by the editor represent a very useful tool for readers.

Similarly to the previous editions of A. Philippide's works, the new edition of *Originea românilor* [The origin of Romanians] is provided with an introductory study (cf. *Prefață* [Preface], p. 35–51) which synthesizes the main ideas of the book and which makes the edition even more valuable[8]. This study written by Carmen-Gabriela Pamfil, which reproduces certain passages from previously published papers of the author, offers a general overview of the language history issues that preoccupied the scholar from Iași. It also presents the merits of his

[8]It is noteworthy that the 1984 edition is remarkable, among other things, precisely for its introductory study written by G. Ivănescu which, in our opinion, is the most comprehensive, just, and valuable account of A. Philippide's linguistic theory.

fundamental work, the relation between *Originea românilor* [The origin of Romanians] and his lectures gathered in *Istoria limbii române* [The history of Romanian language] (2011), the main theories of A. Philippide regarding the origin of Romanian people and language, the novelty that this book brings as compared to other studies of the time, including observations on certain outdated ideas and encompassing the necessary rectifications made by his disciple G. Ivănescu. Therefore, this comprehensive study not only presents the conceptual system created by the Romanian linguist but also notes the progress made ever since within Romanian linguistics.

Last but not least, the *Postface* written by Alexandru Gafton is also quite edifying. It offers essential data regarding the epoch, the scientist and his work, the book entitled *Originea românilor* [The origin of Romanians], and the present edition, as the author structures and orders his observations. What is remarkable is that the author places the Romanian linguist within his epoch in a less common way but presenting the scholar as being perfectly integrated into his own time and providing an image that is necessary for understanding the actual state of affairs in those times. Thus, the author does not only establish the linguistic context of the time, as it has been done in most of the cases, but he also broadens the horizons by encompassing and emphasizing what was common to all endeavours—of both natural and human sciences—undertaken in Europe in the 19th century. This widened perspective—adopted only by a few of those who have studied the existential and cultural setting of Philippide's activity—gives the author the opportunity to describe the spirit of an extremely fertile age of science (also) marked by *The Origin of Species*. It is within this time, which was "one of the brightest epochs of humanity" (p. 629), that the scientist A. Philippide and his work are set, showing that the linguistics practiced by him is incorporated in his world view.

By promoting the same manifold qualities that the founder of the Iași School of Linguistics has featured—namely the thorough enquiry, the careful examination of facts, meticulousness, the precise research method, competence, and efficiency—and bypassing the obstacles raised by the endeavour of such an amplitude, also showing great seriousness, exemplary conscientiousness and scrupulosity, sense of responsibility and moral duty toward the illustrious predecessor, the present edition does not only pay tribute to the scholar and his work, but it also has all the requirements to become a reference edition, if not the sole reference edition, of the new generations of specialists.

References

Chirilă, A. (2016). *Towards a history of the Romanian punctuation*, in "Diacronia", no. 3, Feb. 12, art. A33, CrossRef.

Gafton, Al. (2009). ***Originea românilor** – piatră de temelie a Școlii lingvistice de la Iași* [*The origin of Romanians* – the cornerstone of the Iași School of Linguistics], in "Philologica Jassyensia", V, no. 1, p. 51–55.

Iordan, I. (1969). *Alexandru I. Philippide*, Editura Științifică, București.

Ivănescu, G. (1984). *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului* [Alexandru Philippide – theoretician of language], in Philippide, 1984, p. IX–XLVI.

Macrea, D. (1978). *Alexandru Philippide*, in *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești* [Contributions to the history of Romanian linguistics and philology], Editura Științifică, București.

Philippide, A. (1894). *Principii de istoria limbii* [Principles of language history], Tipografia Națională, Iași.

Philippide, A. (1923/1927). *Originea romînilor* [The origin of Romanians], vol. I, *Ce spun izvoarele istorice* [What historical sources relate], vol. II, *Ce spun limbile romînă și albaneză* [What Romanian and Albanian languages relate], Tipografia „Viața românească", Iași.

Philippide, A. (1984). *Opere alese. Teoria limbii* [Selected works. Theory of language], edited by G. Ivănescu and Carmen-Gabriela Pamfil, with an introductory study and comments by G. Ivănescu, Editura Academiei, București.

Philippide, A. (2011). *Istoria limbii române* [The history of Romanian language], critical edition by G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, and Luminița Botoșineanu, Editura Polirom, Iași.

Pușcariu, S. (1924–1926). *Pe marginea cărților*, in "Dacoromania", IV.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i4A57ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. I și II, ediția a II-a, ediție de Roxana Vieru, prefață de Carmen-Gabriela Pamfil, postfață de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014/2015, 802/763 p.

Enikő Pál*

Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești, Universitatea Sapientia, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, România

Știința limbii constituie unul dintre acele domenii de preocupare umană care își asigură perpetuarea prin însuși obiectul său de studiu. În schimb, demersurile științifice care propun cercetarea acestuia sînt supuse probei timpului sau, mai precis, a progresului. În opinia noastră, alături de validarea conținutului științific cuprins într-o astfel de întreprindere, o altă condiție de izbîndă, deloc de neglijat, rezidă în mizele, explicite sau implicite, ale abordării problematicii asumate. Astfel, în marea majoritate, lucrările fundamentale care au reușit să subziste permit întrezărirea aspectului general dincolo de faptele particulare și individuale reprezentate de diferitele limbi istorice în parte, a întregului dincolo de părțile componente constituite de diferitele compartimente ale limbilor în cauză, într-un cuvînt a mecanismelor generice de funcționare a activității și a produsului comun care se numește *limbă*. În acest sens, puțini lingviști români au izbutit să facă din studiul limbii române un obiect universal de cunoaștere, încercînd, în același timp, să înscrie lingvistica românească în spațiul lingvisticii mondiale. Printre aceștia se numără Alexandru Philippide, „cel mai mare lingvist român dintotdeauna, poate singurul care stă fără efort alături de marii lingviști ai lumii" (Gafton, *Postfață* la vol. II, 2015).

Activînd într-o epocă de mari frămîntări și contradicții, Alexandru Philippide se remarcă, în primul rînd, prin originalitatea ideilor formulate în urma unui travaliu îndelungat îndreptat către soluționarea unor probleme obscure din istoria limbii române. În cazul chestiunilor spinoase, cum este cea a originii poporului și a limbii române, deseori se întîmplă ca eforturile și rezultatele generate de o viziune atît de cuprinzătoare și complexă, precum cea a lingvistului ieșean, să fie privite cel puțin cu anumite rezerve. Astfel, unele dintre tezele emise de întemeietorul școlii lingvistice ieșene—deși semnificative pentru lingvistica românească și/sau pentru viziunea savantului—au fost puse sub semnul întrebării sau de-a dreptul ignorate de către specialiști[1]. Însă, cei care și-au însușit întregul său edificiu ideatic și care au parcurs materialul lingvistic imens pe care se construiește doctrina sa lingvistică pot recunoaște în el un maestru al științei istoriei limbii, în general, care a creat o nouă concepție lingvistică și o nouă metodă de lucru.

În exegeza operelor sale, deseori se invocă multitudinea faptelor particulare discutate de el, însă, în demersul său, nu individualul îl interesează în primul rînd, ci mecanismele generale care se repetă în istoria limbilor. Astfel, cu toate că se preocupă cu precădere de originea limbii române, modalitatea în care explică trecerea limbii latine la cea română, prin schimbarea bazei de articulație, constituie un model viabil și pentru celelalte limbi romanice. În mod asemănător, prezentînd contextele fonetice în care au loc transformările suferite de fiecare sunet în parte, adică urmărind schimbările sunetelor limbii române, determinate de baza de articulație, savantul își propune (și) o altă finalitate mai generală, aceea de a arăta faptul că în constituirea oricărei limbi

*Adresă de corespondență: *enikopaldr@gmail.com*.

[1] Atunci cînd obiecțiile formulate izvorăsc din cunoașterea temeinică și amplă a sistemului lingvistic și de gîndire al eruditului ieșean și din confruntarea, pe fondul adevărului științific, a interpretărilor date de acesta cu realitatea imediată descrisă, ele sînt edificatoare, reprezentînd indicii ale progresului. Astfel, legitimă se prezintă, de pildă, observația conform căreia ideile revoluționare ale lingvistului român uneori îl conduc la concluzii greșite sau incomplete (cf. Ivănescu, 1984). În alte cazuri, demersul argumentativ devine vicios în momentul în care aceste idei inovatoare sînt considerate în sine, rupte din contextul în care apar și fără refacerea legăturii acestora cu întregul sistem creat. De altminteri, dacă originalitatea și importanța unora dintre ideile lui A. Philippide sînt trecute cu vederea, aceasta se poate datora (și) faptului că ele sînt insuficient sau doar parțial cunoscute, ele fiind dispersate în opera lui, pierzîndu-se printre detalii sau în note de subsol. Acesta este cazul tezei despre baza de articulație (și a celei psihologice), de exemplu, care reprezintă ideea centrală pe care se construiește, de fapt, întreaga concepție din *Originea romînilor* și care constituie esența doctrinei sale lingvistice.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

(deci, nu doar a celei române) rolul hotărîtor îl au tocmai schimbările petrecute în domeniul fonetic care asigură fizionomia proprie a fiecărei limbi în parte. În plus, spre deosebire de mulți lingviști care prezintă, de fapt, doar condițiile schimbărilor, nu și cauza producerii acestor schimbări, A. Philippide oferă poate cea mai realistă teorie asupra cauzelor schimbărilor fonetice. Alături de numeroasele contribuții aduse în domeniul istoriei limbii române și în cel al lingvisticii generale, cărturarul ieșean are și meritul de a fi inspirat generațiile urmașe și de a fi stimulat o serie de meditații, ajustări și îmbunătățiri ulterioare care se prezentau a fi imperioase și care nu puteau fi decît benefice progresului științific.

*

Editarea sau, după caz, reeditarea scrierilor fundamentale ale lui Alexandru Philippide se impune nu numai ca fiind indispensabilă pentru urmărirea dezvoltării lingvisticii românești, dar și ca fiind extrem de utilă pentru cititorii, avizați sau nu, din toate timpurile. Odată cu fiecare ediție nouă, textul reînvie, întotdeauna diferit, dar mereu conform nevoilor curente, întrucît „cititorul nu poate fi decît omul epocii sale și al contextului în care evoluează” (Chirilă, 2016). Astfel, reeditarea unui text aparținînd unei epoci diferite, cum este *Originea romînilor*, prima dată publicată în 1923/1927, ridică o serie de probleme ce vizează atît elemente de formă, cît și de conținut.

O primă încercare la care este supus editorul unui astfel de text o constituie cumpănirea mijloacelor puse în slujba pregătirii întîlnirii dintre cititorul format pentru receptarea unui text în deplină concordanță cu normele lingvistice contemporane și textul generat de un alt context lingvistic și, în consecință, devenit nefuncțional sau doar parțial funcțional, eventual obscur, în contextul lectorului. Dacă ajustarea uneia dintre cele două entități în direcția celeilalte se prezintă inevitabilă, calea adoptată, precum și măsura în care se „sacrifică” una, renunțîndu-se la prerogativul de confort al lecturii, sau cealalta, eliminînd unele dintre elementele ei specifice, reprezintă o decizie a editorului[2]. În orice caz, cîștigul pe care l-ar simți cititorul în fața unui text adaptat la nevoile sale se înregistrează ca o pierdere suferită de textul în cauză și invers. Procedeul potrivirii textului la cititor are avantaje pentru acesta din urmă, însă, în realitate, falsifică textul, întrucît pune pe seama acestuia fapte ce nu îi aparțin, pierzîndu-și, astfel, rostul de a funcționa drept oglindă a epocii care l-a produs. În schimb, păstrarea intactă a particularităților textului propus spre reeditare are avantajul de a oferi o imagine fidelă asupra unui anumit stadiu al dezvoltării limbii la care, însă, receptorul de azi nu mai are acces sau are doar acces limitat, întregul demers de retipărire pierzîndu-și, astfel, rostul de popularizare.

O soluție judicioasă și echilibrată a acestei probleme este oferită de cea mai recentă ediție a *Originii romînilor*, realizată de Roxana Vieru, publicată de Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în anii 2014 (vol. I) și 2015 (vol. II).

*

Ultima lucrare tipărită a lui Alexandru Philippide, intitulată *Originea romînilor*, constituie nu numai capodopera învățatului ieșean, dar și o carte de căpătîi a lingvisticii românești, „una dintre cele mai valoroase opere pe care știința românească le-a dat” (Gafton, 2009). Ea este una dintre acele cărți care trebuie parcursă de mai multe ori și citită cu creionul în mînă, necesitînd timp și efort din partea cititorului. Lucrul acesta a fost semnalat deseori cu privire la caracterul prolix al textului, multitudinea informațiilor referitoare la subiectul tratat, extrema bogăție a materialului lingvistic comentat și numeroasele precizări, explicații și divagații făcînd ca acesta să fie greu de studiat (cf. Iordan, 1969; Macrea, 1978), cu toate că lucrarea „denotă o putere de muncă ce trebuie să inspire oricui cel mai profund respect” (Pușcariu, 1924–1926).

Într-adevăr, opera monumentală, atît prin dimensiuni, cît și prin conținut, adună și explică mai toate ideile la care autorul a meditat de-a lungul vieții, oferind o sinteză a doctrinei sale lingvistice referitoare la originea și evoluția romanității orientale și la mecanismul generic de formare, funcționare și devenire a limbilor, în sens mai larg.

Astfel, primul volum, intitulat *Ce spun izvoarele istorice*, discută probleme legate de teritoriul pe care s-a dezvoltat românismul, neamurile supuse romanizării care au dat naștere poporului român, elementele romanizatoare, timpul cînd românii au ocupat actualele lor teritorii, precum și unele date referitoare la împărțirea dialectală a românei. Volumul al doilea,

[2] „Istoria receptării textelor culturii universale, de la un secol la altul, arată că, de obicei, în relația carte – cititor, cea care este «sacrificată», supusă adaptării, este prima” (Chirilă, 2016).

structurat în două părți esențiale, *Ce spune limba română*, respectiv *Ce spune limba albaneză*, urmărește cu precădere repartiția teritorială a dialectelor limbii române, studiate comparativ. Soluțiile pe care autorul le propune pentru unele probleme controversate ca patria primitivă a românilor, desfacerea actualelor ramuri ale poporului român, latina comună etc. nu sînt întotdeauna în consens cu teoriile curente. Însă, constatările la care ajunge studiind îndeaproape procesele de constituire și dezvoltare a limbii române îi oferă prilejul de a formula „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din cîte au fost create de-a lungul timpurilor" (Ivănescu, 1984).

De altminteri, *Originea romînilor* marchează o schimbare în concepția savantului român despre limbaj, cel puțin față de cea expusă în *Principii de istoria limbii* (1894), cuprinzînd ce este mai nou în gîndirea sa din domeniul lingvisticii generale. Potrivit acesteia, cauzele stărilor și schimbărilor lingvistice trebuie căutate în cele două baze ale limbii: baza de articulație, denumind prin aceasta organele articulatorii, cu tendințele lor articulatorii înnăscute, și baza psihologică prin care se desemnează felul de a fi al psihicului ca intelect (gîndire, cunoștințe, cultură) și sentiment (afectele și voința). În opinia lingvistului, factorul fundamental în structurarea și evoluția sistemului fonetic al unei limbi îl constituie, fără îndoială, baza de articulație, pe care o pune în legătură (și) cu rasa. Astfel, în orice limbă, susține autorul, se reflectă omul cu aptitudinile fizice și psihice ale rasei căreia îi aparține.

Luată în întregimea ei, doctrina lingvistică a lui A. Philippide este o doctrină realistă, materialistă, de sorginte antropologică, în care sunetele și schimbările pe care ele le suferă sînt procese materiale, nu psihice, fiind determinate de conformația organelor articulatorii, și care, astfel, ține în cea mai mare măsură seama de realitățile lingvistice.

*

Prin concepția sa de bază, ediția *Originii românilor* apărută în 2014/2015 se înscrie în seria edițiilor inițiată de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil (1984) și continuată de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu (2011). Deși fiecare dintre ele ridică probleme specifice, de editare a unor manuscrise inedite sau de reeditare a unor texte tipărite, edițiile moderne ale operelor lui A. Philippide prezintă o anumită continuitate asigurată de normele de editare urmărite și de metoda de lucru întrebuințată. Astfel, contribuțiilor individuale ale fiecărei ediții în parte li se subsumează o concepție relativ unitară care guvernează menirea textelor și modul de dispunere al acestora.

Dincolo de motivațiile particulare și/sau conjuncturale[3], de întregire a operei lui A. Philippide cu texte încă nepublicate sau de umplere a unui gol creat în urma epuizării volumelor existente[4], toate cele trei ediții urmăresc aceleași finalități, formulate în mod expres sau mijlocit, de popularizare a ideilor magistrului ieșean și de a i se recunoaște locul cuvenit în lingvistica românească[5].

Avînd ca model textul stabilit în ediția operelor alese de teoria limbii (1984), cea mai recentă ediție a *Originii romînilor* își propune să ofere cititorilor un text care să ridice cît mai puține probleme sub aspect formal, dar fără a denatura în vreun fel particularitățile de limbă care îl individualizează pe A. Philippide[6]. Astfel, așa cum mărturisește editoarea, „pe tot parcursul elaborării acestei ediții s-a avut în vedere în primul rînd *conservarea amprentei autorului* [s.n.], iar în plan secund s-a ținut cont de facilitarea lecturii de către cititorul actual (nu neapărat de formație

[3]Ediția din 1984 a fost prilejuită (și) de împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Philippide și a 90 de ani de la inaugurarea cursului său de filologie română la Universitatea din Iași, așa cum mărturisesc editorii în *Prefață*.

[4]„Volumele publicate de Philippide sînt de multă vreme raritățibibliografice" (ed. 1984). „O carte de o valoare științifică extraordinară cum este aceasta [*Originea romînilor*, n.n.] ar fi trebuit să fie în colecția oricărui om interesat de cultură în general, de istoria neamului românesc și a limbii acestuia în special; și totuși, această carte a fost greu accesibilă cititorilor în ultima vreme" (ed. 2014). „*Originea romînilor* se mai găsește astăzi numai în bibliotecile universitare și, rar, în bibliotecile unor specialiști" (ed. 2014).

[5]„Abstracție făcînd de elevii săi [...] numai puțini lingviști din generațiile următoare au reluat unele din teoriile lui și recunosc în el un maestru al lingvisticii, cum credem noi că stau în realitate lucrurile" (ed. 1984). „Reeditarea *Originii romînilor* după aproape o sută de ani de la apariție vine să asigure cunoașterea uneia dintre cele mai importante lucrări din cultura românească", avînd „credința că el [A. Philippide, n.n.] va fi redescoperit de către generațiile ce vin" (ed. 2014).

[6]De altminteri, inițiată de profesorul ieșean Alexandru Gafton, ideea demarării proiectului editorial se conturează deja în 2009 cînd, răspunzînd la necesitatea unei ediții de multă vreme afirmate, se asumă public sarcina de reeditare—cu scopul declarat „de a pune lucrarea lui A. Philippide la dispoziția cititorilor [...] pentru ca, în felul acesta, cu modestele noastre puteri, să fie onorată la Iași memoria lui"—expunîndu-se succint și principiile care aveau să călăuzească această ediție (vezi Gafton, 2009). Acest demers proiectat a luat ființă pe deplin în 2014/2015, prin neostenita strădanie a Roxanei Vieru.

filologică)" (ed. 2014, *Notă asupra ediției*)[7].

Întocmirea unei astfel de ediții fără îndoială că a solicitat o muncă uriașă și îndelungată, a cărei primă fază a constituit-o realizarea unei ediții anastatice. Odată săvîrșit demersul de prelucrare a textului prin anumite procedee de ordin tehnic (scanarea textului tipărit, trecerea imaginilor obținute printr-un program de recunoaștere a caracterelor, îndreptarea textului, revizia riguroasă), se putea trece, în cea de-a doua fază, la operarea mai laborioasă a transformării textului de la forma pe care o cunoștea la începutul secolului al XX-lea la forma în care se prezintă acum. Dacă principiul fundamental al procesării și transformării textului îl constituie păstrarea limbii autorului, „uneori, limitele rămîn dificil de stabilit" (Gafton, 2009). Astfel, există numeroase tipuri de situații concrete care pot reprezenta piedici, întrucît intervenția asupra unor forme, prin înlăturarea sau modificarea lor, care alterează textul, dar care se prezintă imperioasă, poate contrasta, într-un fel sau altul, cu dezideratul conservării. Pe de altă parte, pentru anumite fapte lingvistice, singurul indiciu în ceea ce privește voința autorului este tocmai felul în care i-a fost publicat textul original. Însă, preluarea întocmai a formelor regăsite în ediția princeps poartă riscul perpetuării unor oscilații, de pildă, care caracterizează textul inițial, dar care ar fi redundante pentru scopul urmărit. În plus, nu de fiecare dată se poate preciza cu exactitate și exclusiv pe baza textului supus prelucării dacă aceste forme ezitante reprezintă opțiunea voită a autorului sau dacă ele sînt niște „scăpări" pe care le-ar fi reparat, eventual, autorul însuși. Aprecierea lor reală presupune, deci, și confruntarea textului în cauză cu altele, numai astfel putîndu-se configura uzul specific și predilect al autorului.

Stabilirea direcției generale a intervențiilor și a uniformizării acestora se bazează pe o temeinică documentare din partea editoarei. Acest travaliu extrem de anevoios și solicitant înglobează nu numai consultarea normelor de editare întrebuințate în diverse ediții ale scrierilor lui A. Philippide, ci și studierea terminologiei folosite în epocă, a formelor fonetice neologice adoptate și de alți cercetători, a formelor considerate atunci normă, care nu întotdeauna se potrivește cu limba arhaizantă și regională a autorului, precum și verificarea numelor de localități în hărți, a citatelor și a bibliografiei. La capătul acestui efort consistent, editoarea ajunge la conceperea unei forme care să respecte atît principiile filologice, cît și nevoile utilizatorilor.

Schimbările operate, expuse în secțiunea *Fapte de limbă modificate* (p. 7–26), sînt la tot pasul judicios argumentate și bogat ilustrate prin exemple. Printre acestea figurează aducerea la zi a ortografiei și punctuației. În privința grafiei cu *î*, de pildă, se adoptă normele aflate în uz în perioada imediat anterioară reformei din 1993, urmînd și respectînd, în acest fel, grafia la care ținea A. Philippide și care este direcția promovată și astăzi de Școala lingvistică ieșeană. În schimb, se intervine asupra etnonimului *romîn*, redat aici prin grafia *român*, întrucît „pentru publicul de astăzi, grafia *romîn* ar fi nu doar desuetă, dar și lipsită de sens ori mizã" (p. 7). Alte modificări vizează uniformizarea și, după caz, îndreptarea onomasticii și a numelor de localități. Pentru notarea cu majuscule ori minuscule, pentru redarea compuselor (scrise împreună, separat sau cu cratimă), ca și pentru consemnarea altor cîteva fenomene specifice, s-au avut în vedere normele ortografice acum în vigoare. De altminteri, adaptarea unor grafii, precum notarea nazalei dentale *n* și atunci cînd aceasta este urmată de o labială (ca în *dinpotrivă*, *înbracă*, *înpreună* etc.), nedublarea dentalei nazale în derivate cu prefixul *în–* de la baze care încep cu nazala *n* (ca în *înebuni*, *înopta*, *reînoi* etc.), notarea cu *–u* final, notarea nepreiotată a lui *e* aflat la început de silabă (ca în *ertarea*, *nevoe*, *trebue* etc.), care reprezintă astăzi o agresiune vizuală, este cu atît mai îndreptățită, cu cît aceste grafii nici nu reflectă o realitate fonetică a epocii.

În afară de aceste modificări, așa cum s-a menționat deja, ediția de față urmărește punerea în valoare a limbii emeritului profesor ieșean, ceea ce se găsește succint expus și în secțiunea *Fapte de limbă păstrate* (p. 26–33). Astfel, se mențin unele fenomene fonetice care reflectă pronunțiile autorului, deosebite de cele curente astăzi, dintre care unele sînt în consens cu pronunțiile epocii, altele sînt specifice lui Philippide. La fel se procedează cu unele forme gramaticale care, alături de particularitățile fonetice, redau realitatea lingvistică a Moldovei (sau a unei părți din această zonă) în momentul în care a fost

[7] În această privință, modul de editare a cursurilor universitare reunite în *Istoria limbii române* (2011) prezintă o diferență esențială, însă motivată de natura textelor prelucrate. Astfel, în această ediție, se urmărește actualizarea limbii lui A. Philippide, „împănată cu prea multe elemente populare și arhaice, chiar și în raport cu limba contemporanilor" (ed. 2011, *Notă asupra ediției*).

redactată lucrarea de către autorul ei.

*

Opera lui A. Philippide trebuie pusă mereu la dispoziția lingviștilor și a celor interesați, așa cum au fost mereu puse la îndemîna cititorilor lucrările fundamentale ale lingvisticii generale, unele dintre ele cunoscînd chiar mai multe ediții. Considerăm că această directivă se înfăptuiește, la modul cel mai onorabil, în ediția realizată de Roxana Vieru.

În cele două volume îngrijite de tînăra lectoră universitară, accesul cititorilor la conținutul ideatic, de altfel deosebit de complex și dens, este facilitat de aparatul critic (tehnic și științific) riguros și consecvent întrebuințat pe tot parcursul lucrării, ceea ce îi oferă textului și o coerență remarcabilă, la nivelul formei, nu întotdeauna regăsită în textul original. Același scop urmăresc uniformizarea și, după caz, actualizarea grafiei, modificările substanțiale în punctuația adusă la standardele actuale, efectuarea corecturilor necesare ale greșelilor evidente și/sau a celor înregistrate de autor în erată, îndreptarea, întregirea și reorganizarea bibliografiei, verificarea și, unde era cazul, corijarea citatelor, inclusiv a fragmentelor înregistrate de autor în greacă și latină etc. Efectuînd aceste operații, editoarea pune la dispoziția cititorilor un text deslușit și inteligibil care înlătură inconsecvențele care au îngreunat pînă acum parcurgerea lucrării sau care au putut da naștere unor confuzii. Alături de acestea, operantă este și indicarea paginației din ediția originală care înlesnește identificarea pasajelor la care au trimis pînă astăzi diverși cercetători. De asemenea, o contribuție utilă pentru cititori este și alcătuirea unui indice de cuvinte, forme gramaticale și elemente derivative și a unui indice de autori.

Asemenea edițiilor anterioare ale operei lui A. Philippide, ediția nouă a *Originii romînilor* este prevăzută cu un studiu introductiv (cf. *Prefață*, p. 35–51) care sintetizează ideile principale ale cărții și care îi conferă o valoare în plus ediției[8]. Acest studiu, elaborat de Carmen-Gabriela Pamfil, reluînd și pasaje din lucrări publicate anterior de autoare, oferă o imagine de ansamblu asupra preocupărilor de istorie a limbii ale marelui erudit ieșean, a meritelor lucrării sale fundamentale care este *Originea romînilor*, a legăturii dintre aceasta și prelegerile din ciclul *Istoriei limbii române* (2011), a teoriilor esențiale ale lui Philippide în chestiunea originii poporului și limbii române, a ccea ce aduce nou față de studiile curente, cuprinzînd și unele considerații asupra ideilor astăzi depășite, prezentînd rectificările necesare aduse de elevul acestuia, G. Ivănescu. În acest fel, amplul studiu nu numai că reliefează sistemul conceptual creat de lingvistul român, dar înregistrează și progresul făcut de atunci de către lingvistica românească.

Deosebit de edificatoare este și *Postfața* redactată de Alexandru Gafton care oferă informații esențiale privind epoca, omul de știință și opera sa, lucrarea *Originea românilor* și ediția de față, așa cum își segmentează și orînduiește autorul constatările. Remarcabil este faptul că fixarea locului lingvistului român în epoca sa, în care era perfect integrat, se realizează într-o manieră mai puțin obișnuită, însă care este necesară pentru înțelegerea reală a lucrurilor. Astfel, autorul nu stabilește doar contextul lingvistic al epocii, cum se procedează cel mai des, ci lărgește orizontul, cuprinzînd și accentuînd ceea ce era comun tuturor demersurilor—atît în domeniile științelor naturii, cît și în cele umaniste—întreprinse în Europa secolului al XIX-lea. Această deschidere a perspectivei—pe care puțini dintre cei care s-au oprit asupra coordonatelor existențiale și culturale ale lui Philippide au făcut-o—îi oferă autorului prilejul de a arăta spiritul unui veac scientist deosebit de fertil, marcat (și) de apariția *Originii speciilor*. În această epocă, care este „una dintre cele mai strălucite epoci ale umanității” (p. 629), este fixat omul de știință A. Philippide și opera sa, arătînd că lingvistica practicată de el este încorporată în viziuna lui asupra lumii.

Întrunind aceeași multiplă caracteristică pe care părintele școlii ieșene a imprimat-o—anume documentarea temeinică, atenta verificare a faptelor, rigoare, metoda severă de lucru, competență și eficiență—, și trecînd peste obstacolele ridicate de o întreprindere de asemenea anvergură, dînd dovadă de o ținută înaltă de seriozitate, de conștiinciozitate și scrupulozitate exemplare, dar și de sentimentul de responsabilitate, al datoriei morale față de ilustrul înaintaș, ediția de față nu numai că îi aduce un omagiu savantului și operei sale, dar ea are toate calitățile de a deveni o ediție de referință, dacă nu unica de referință, a noilor generații de specialiști.

[8] Trebuie remarcat aici faptul că ediția din 1984 se remarcă, printre altele, tocmai prin studiul introductiv realizat de G. Ivănescu care, în opinia noastră, este cea mai amplă, justă și valoroasă expunere a teoriei lingvistice a lui A. Philippide.

Bibliografie

Chirilă, A. (2016). *Pentru o istorie a punctuației românești*, în „Diacronia", nr. 3, 12 feb., art. A33, CrossRef.
Gafton, Al. (2009). ***Originea românilor** – piatră de temelie a Școlii lingvistice de la Iași*, în „Philologica Jassyensia", anul V, nr. 1, p. 51–55.
Iordan, I. (1969). *Alexandru I. Philippide*, Editura Științifică, București.
Ivănescu, G. (1984). *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Philippide, 1984, p. IX–XLVI.
Macrea, D. (1978). *Alexandru Philippide*, în *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Editura Științifică, București.
Philippide, A. (1894). *Principii de istoria limbii*, Tipografia Națională, Iași.
Philippide, A. (1923/1927). *Originea romînilor*, vol. I., *Ce spun izvoarele istorice*, vol. II., *Ce spun limbile romînă și albaneză*, Tipografia „Viața românească", Iași.
Philippide, A. (1984). *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, Editura Academiei, București.
Philippide, A. (2011). *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Editura Polirom, Iași.
Pușcariu, S. (1924–1926). *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", IV.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i4A58en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Sadhana Naithani, *Folklore Theory in Postwar Germany*, University Press of Mississippi, Jackson, 2014, 142 p.

Ioana Repciuc*

"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

This book by Sadhana Naithani, an associate professor at the Jawaharlal Nehru University in New Delhi, offers an outside perspective, both figuratively and literally, on the foundation of European folklore studies. The present research takes into account traditional folkloristics, i.e. that centred on language analysis and folklore text, which stayed close to the basis of the disciplines established by the Brothers Grimm as early as the 19th century.

A native of the cultural space considered by classical folkloristics as the cradle of universal folktales, the author has distinguished herself recently by critically overcoming the old boundaries between centre and periphery in researching the Indian folktales, as well as between the folklore theories established on the two continents in the last century[1]. Indeed, her professional career exemplifies the transgressing of the respective cultural antagonisms by her specialization in the language, culture, and German folklore.

The aim of this book is to reevaluate the first decades after World War II, which was a boundary moment in the history of folklore research in post-Nazi Germany. Though the same topic stirred up strong debates starting with the '60s and continuing until recently (Bendix, 1997, p. 157–158; Gingrich, 2005, p. 138–148), the New Delhi researcher brings about an additional evaluative view. The reason for this assessment seems to be the desire of stimulating a reconsideration of philological folkloristics, frequently accused of being unable to synchronize with new directions encouraged by the western ethnological sciences through their evolution towards anthropological and sociological methodology.

The introduction, polemically entitled "Does Folklore Matter?" delineates some answers given to frequent challenges to folkloristics' validity as a science of a reality that threatens to disappear. The motivations for its survival in a particular situation is the topic of this book.

The first part is dedicated to explaining the cultural context at the origin of *Volkskunde* in the 19th c. German culture – i.e. Grimm Brothers' endeavor to collect and publish folktales. *Volkskunde* emerges and develops itself in a close connection with the German philology – *Germanistik*. Even though there were expectations in this respect, Jakob Grimm was not successful in taking over the first chair of Germanistics at the University of Berlin, which would have highly influenced the discipline's orientation from classical philology to "wilde Philologie" – the research into spoken language's dynamics. Therefore the "science of the people" will become a separate philological discipline in the years to come, though it had a steady effect toward encouraging the choice of texts researched by Germanistics.

This heritage shared by both *Volkskunde* and *Germanistik* heavily influenced folkloristics' subsequent trajectory as it evolved towards a text analysis, a statistical science and archive-based research. Additionally, both disciplines were developed under the rise of Romantic nationalism initiated by Herder and amplified further by the cultural activism of Grimm Brothers. Folkloristics' nationalist orientation as a science encouraging the emergence of European nation-states evolved in Germany's case towards the well known extreme consequences of Nazism, while the cultural propaganda of the Third Reich heavily interfered with the ethnological research (Dostal, 1994; Hauschild, 1995). The author describes the tension felt in the 1950s when a thorough list of accusations was filed against folkloristics, which almost ruined this discipline.

Though *Volkskunde* survived in the 1960s during intense discussions at the yearly conferences of

*Email address: *repciuc_i_o@yahoo.com*.

[1] See her recent book in this domain (Naithani, 2010).

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Deutsche Gesellschaft für Volkskunde, the discipline became divided into two directions with different interests, called by Sadhana Naithani "the path of discontinuity" and "the path of transformation" (p. 26). Those choosing the definitive separation from the past, led by Hermann Bausinger[2] at Tübingen University, evolved towards a social-anthropological perspective, and was known as "Europäische Ethnologie" (Kaschuba, 1999, p. 78–96), especially in the scholarly circles of northern and central Europe. The main topic of this orientation was no longer the folklore text, but the present time's social dynamics, the daily life holistically researched. Therefore *Volkskunde* becomes *Empirische Kulturforschung*. Under the influence of American folkloristics' contemporary changes and the domestic debate stirred up by the Frankfurt School, the new German ethnology would go further away from the traditional topic of folk text analysis, getting as far as pointing at the philological and historical excesses of the ethnological sciences (Bausinger & Brückner, 1969).

The second direction discussed here is the school of folkloristics at the "Albert Ludwigs" University in Freiburg, created by Lutz Röhrich (1922–2006), who was supporting the continuation of traditional research. Naithani underlines that Röhrich was continually aware of the necessity to eliminate the ideological aspects of ethnological research imposed between 1933–1945. Nevertheless, he reacted differently from his Tübingen colleagues by choosing a gradual depoliticization through a detailed critique of the past as opposed to a fast separation from it. As the author explains, his work cannot be described as failure to evolve, but actually as an effort to take notice of complex contemporary matters (p. 28). Refusing any political aspect of folkloristics is effected, as Naithani shows, by consciously avoiding any strong theoretical claim and therefore any dangers this could bring. Absence of theoretical speculations in Röhrich's analytical system made him vulnerable to accusations of unproductive descriptivism, especially because folkloristics generally had been repeatedly considered as such.

In the central section, the author closely follows Röhrich's professional itinerary, proving how well she knows his work and owing this to the fact he has been her doctoral thesis coordinator – a thesis entitled *Politik der Liebe*, written between 1990 and 1994. In the first chapter of this section, the New Delhi folklorist traces Röhrich's folktale research design, and in the next one she comments how the German scholar interpreted this folklore text's relationship with different interpretations that it received over time. The last chapter describes the professor's work in the field of another important subject of traditional folkloristics – the *Volkslied*.

Founder and mentor of *Freiburger Schule*, Röhrich will stay faithful to the so-called philological folkloristics which he has adapted in his own way, and identified a personal manner of preserving the model which proved efficient due to the lasting tradition of folklore text research in the German lands. The postwar imperative of breaking with the past has called into question the German folkloristics' broad projects: *Atlas der deutschen Volkskunde* and *Enzyklopädie des Märchens*[3]. A group of folklore scholars decided to continue traditional work in lexicography, cartography and archive-based research of folklore. One of the few surviving projects was *Deutschen Volksliedarchivs*[4], founded by John Meier in 1914. In 1953, the archive is saved from disintegration and transferred to Freiburg where it would be directed by Lutz Röhrich until the end of his career.

Though Naithani does not integrate Röhrich's research interests within the extensive context of folk text analysis consecrated by the historical-geographical and comparative school that originated in Finnish folkloristics, the Freiburg professor's relation with this prestigious research tradition is highly relevant. Analyzing Röhrich's professional path we can also grasp the complex challenges that all European folkloristics had to face in a changing academic world in which text was more and more in danger of being abandoned for the sake of a greater emphasis on the performative context.

Faithful to the old school, Röhrich chooses as his main topic those folk texts which were central for prewar scholars, starting with Herder and the Grimm Brothers: the folktale and the folk song.

[2] With his book consecrated in the history of German ethnology as a polemic manifest encouraging the definitive transition from the nationalist canon to the social study and fieldwork (Bausinger, 1961).

[3] At which Röhrich has contributed with articles since 1973 and until the end of his life.

[4] Today this archive is a separate institution within *Zentrum für Populäre Kultur und Musik* at Freiburg University.

His main work published a decade after the war, in 1956, deals with the controversial relation between folktale and reality: *Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung* (Röhrich, 1956). The book could be read as a sort of answer to the new ethnologists and postwar critiques who were not able to see in the folktales anything other than reified bits of language lacking relevance for the comprehension of contemporary German society. Trying to prove the opposite, Röhrich becomes a contemporary "advocate of the folktale" (p. 30), as the title of his last book suggests (Röhrich, 2002a).

Sadhana Naithani shows in detail how her former professor argued his particular position, how he managed to avoid rigidly placing folktales in a certain spatial and temporal reality as the Nazis did, and to understand the folktale in a fantasy frame. On the contrary, for the German scholar the folktale reflects universal traits of human existence beyond ethnic and historical boundaries (p. 56–58), within a perspective approached today by the textual anthropology promoted by Michael Metzeltin. Though it was a topic made sensitive by the recent political events in his country, Röhrich takes into account one of the main reasons for the German academic world's reluctance to study folktales in the traditional way – the fact that this type of approach transformed the folk text into a source of inspiration for the Nazis' cruelty. The Third Reich cultural designers' symbolic manipulation of power relations schematically displayed in folktales is probably the darkest and strangest page of text analysis in the history of humanities.

The German folklorist was not able to totally ignore this problem, so he connected it with the complex nature of the so-called "interpretation circles" (p. 61) that included alternatively scholars, folklore collectors, anthropologists, politicians, cultural activists, common readers. The different evaluations of folktale reality, which are the outcome of subjective lectures and of the process of "rationalization" (p. 65) proposed by these contributors to the text's hermeneutic destiny, cannot be stopped or censored because the folktale is, as any other written and published text placed at the disposal of its readers, "a cultural object" (p. 62) and also a historical one (p. 113). Transforming this object into a political one is an unwanted consequence of this unobstructed freedom of interpretation.

Another way by which Naithani believes that Röhrich tried to transform the old philological method shared by both Germanistics and folkloristics was to explicitly avoid analyzing the folklore texts as part of the German ethnic imaginary (p. 79). This is a valid solution as the epic themes of folktales move freely beyond national borders – a fact demonstrated minutely by the Finnish school of international folktale typology.

As for the folk song research, the author shows the main aspects of the analysis proposed by Röhrich, underlining the fact that he was interested in revealing the social and historical context in which the song was performed and transmitted, in identifying and commenting all the versions of a particular type spread in time and geographically, in the social and cultural features of performers (Röhrich, 2002b). Naithani calls this type of approach "history from below" (p. 113) – a text analysis directed towards a quasi-exhaustive reflection on all the text levels starting with the formal variations and finishing with its dissemination within the social milieu.

Finally, in the last section of the book, the Indian researcher places Röhrich's work within international folkloristics and especially within European and North American folk narrative research. The New Delhi scholar explains Röhrich' s contribution to South-Asian folkloristics that is actually her own main field in which she has conducted research on narrative creativity of contemporary Indians.

*

The merit of Freiburg folkloristics would be, as Naithani concludes, not to have reacted against any change whatsoever, but to have accepted it on its own terms. Instead of utterly abandoning the literary and philological folkloristics' valuable tradition, which was basically developed by the German postwar branch of the discipline, Röhrich chose to critically recycle the past in connection with identifying new, more balanced strategies of linking the documents in archives and typologies with the present-time social reality.

Röhrich's work and, implicitly, the favorable presentation of it by Naithani could easily be defined as one unproductive and biased exercise in support of an extinct era. But today, in a transitional time of different ethnologies in open conflict with both

[5]The "Odyssey" reference was used by the renowned Danish ethnologist Bjarne Stoklund to describe the intricate position of his

Scylla and Charybdis[5], the decision to avoid extreme versions exhibited by the two opposing sides becomes a brave one. Sadhana Naithani's approach could be also read as an example for other national folkloristics that passively defer to the prestige of their own tradition, encouraging them to start a self-imposed exercise of distancing themselves from this unchallenged self-contained authority. The Indian researcher concluded that her German mentor has passed this complex examination of critical reconsideration, but it is possible that many other highly respected theoretical systems of the discipline, quietly accepted until now, are not so successful.

References

Bausinger, H. (1961). *Volkskultur in der technischen Welt*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.

Bausinger, H. & Brückner, W. (eds) (1969). *Kontinuität: Geschichtlichkeit und Dauer als volkskundliches Problem*, Schmidt, Berlin.

Bendix, R. (1997). *Departures and Revisions. Toward a **Volkskunde** without Canon*, in *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*, The University of Wisconsin Press, Madison / London, p. 159–187.

Dostal, W. (1994). *Silence in the darkness: German Ethnology during the Nationalist Socialist Period*, in "Social Anthropology", vol. 2, no. 3, p. 251–262, CrossRef.

Gingrich, A. (2005). *The German-speaking countries*, in *One Discipline, Four Ways: British, German, French, and American Anthropology*, The Halle Lectures, with a Foreward by Chris Hann, University of Chicago Press, Chicago / London, p. 45–156.

Hauschild, T. (1995). *Lebenslust und Fremdenfurcht – Ethnologie im Dritten Reich*, Suhrkamp Verlag, Berlin.

Kaschuba, W. (1999). *Einführung in die Europäische Ethnologie*, C.H. Beck, München.

Mellemgaard, S. (2014). *Rupture and Continuity. Reflections between Synchrony and Diachrony in Ethnology. In Memoriam Bjarne Stoklund*, in "Ethnologia Europaea". Journal of European Ethnology, vol. 44, no. 2, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, Copenhagen, p. 94–110.

Naithani, S. (2010). *The Story-Time of the British Empire. Theory of Transnational Folkloristics*, University Press of Mississippi, Jackson.

Röhrich, L. (1956). *Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung*. 5. Aufl. Baltmannsweiler, Schneider-Verlag, 2001. Habilitationsschrift, Universität Mainz.

Röhrich, L. (2002a). *„und weil sie nicht gestorben sind...". Anthropologie, Kulturgeschichte und Deutung von Märchen*, Böhlau Verlag, Köln.

Röhrich, L. (2002b). *Gesammelte Schriften zur Volkslied- und Volksballadenforschung*, Waxmann Verlag, München.

discipline between the diachronic approach and the synchronic one as similar to crossing the Messina strait where it is menaced by both Scylla—absorption into the traditional vision and the past, and Charybdis—the definitive integration into those social sciences benefiting from a closer connection with present realities up until the loss of the discipline's autonomy (*apud* Mellemgaard, 2014, p. 97).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i4A58ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Sadhana Naithani, *Folklore Theory in Postwar Germany*, University Press of Mississippi, Jackson, 2014, 142 p.

Ioana Repciuc*

Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Cartea Sadhanei Naithani, profesor asociat la Universitatea Jawaharlal Nehru din New Delhi, oferă o perspectivă din afară, distanțată la propriu și la figurat, asupra fundamentelor studiilor europene de folclor. Cercetarea de față are în vedere folcloristica de tip tradițional, centrată pe analiza limbajului și a textului folcloric, rămasă aproape de bazele așezate de frații Grimm încă din secolul al XIX-lea.

Provenită din spațiul cultural considerat de folcloristica de tip clasic drept leagănul basmelor universale, autoarea s-a remarcat în ultimii ani prin încercarea de a eluda critic vechile granițe între centru și periferie în cercetarea poveștilor populare indiene și europene, dar și între teoriile folclorice configurate pe cele două continente în secolul trecut[1]. În plus, chiar parcursul său intelectual ilustrează traversarea respectivelor scindări culturale, căci specializarea academică a Sadhanei Naithani este limba, cultura și folclorul german.

Scopul lucrării este reevaluarea primelor decenii postbelice din ceea ce a reprezentat un moment de cotitură în istoria cercetării folclorice din Germania postnazistă. Deși același subiect a făcut obiectul unor dezbateri intense începînd cu anii '60 și care au continuat pînă recent (Bendix, 1997, p. 157–158; Gingrich, 2005, p. 138–148), iar disciplina și-a găsit deja un parcurs specific, cercetătoarea din New Delhi ne oferă aici încă o privire evaluativă. Motivul acestei rememorări pare să fie dorința de a milita pentru reconsiderarea folcloristicii de orientare filologică, acuzată din ce în ce mai mult de lipsă de sincronizare cu noile direcții urmate de științele etnologice occidentale, care au evoluat spre viziunea și metodologia antropologică și sociologică.

Introducerea, intitulat polemic „Are importanță folclorul?", pregătește cîteva răspunsuri la unele frecvente contestări ale validității folcloristicii ca știință a unei realități amenințată cu dispariția. Motivațiile și mijloacele dăinuirii sale într-o situație particulară este și tema cărții de față.

Prima parte este dedicată explicării contextului cultural ce a stat la originea disciplinei numite *Volkskunde* în cultura germană a secolului al XIX-lea, și anume activitatea fraților Grimm de a aduna și publica povești populare. *Volkskunde* apare și se dezvoltă în relație cu filologia germanică, *Germanistik*. Chiar dacă au existat așteptări în acest sens, Jakob Grimm nu a reușit să preia prima catedră de germanistică a Universității din Berlin și, deci, s-o influențeze considerabil în sensul trecerii de la filologia clasică la o „wilde Philologie" – cercetarea dinamicii limbii vorbite. Astfel, „știința poporului" va deveni un cîmp filologic separat, dar care a încurajat în paralel și alegerile de material textual ale germanisticii.

Această moștenire împărtășită de *Volkskunde* și *Germanistik* a marcat considerabil însă parcursul ulterior al cercetării folclorice, care s-a consacrat ca o analiză a textelor, o știință statistică și de arhivă. Mai mult, ambele discipline au stat sub incidența avîntului naționalist de tip romantic inițiat de Herder și apoi amplificat de activismul cultural al fraților Grimm. Orientarea naționalistă a folcloristicii ca știință care a contribuit la formarea națiunilor europene a evoluat în cazul Germaniei spre binecunoscutele consecințe extreme în perioada nazistă, timp în care propaganda culturală a celui de-al Treilea Reich s-a infiltrat adînc în cercetarea etnologică (Dostal, 1994; Hauschild, 1995). Autoarea descrie atmosfera tensionată a anilor '50, cînd un veritabil proces intentat folcloristicii a fost aproape de a încheia pentru totdeauna destinul acestei discipline.

Deși supraviețuiește, *Volkskunde* se desparte, în anii '60, în urma unei serii de discuții aprinse din cadrul conferințelor anuale ale *Deutsche Gesellschaft*

*Adresă de corespondență: *repciuc_i_o@yahoo.com*.

[1]Vezi cartea sa recentă în acest domeniu (Naithani, 2010).

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

für Volkskunde, în două ramuri cu interese divergente. Sadhana Naithani numește aceste două direcții „calea discontinuității" și „calea transformării" (p. 26). Grupul celor care au ales despărțirea clară de trecut, condus de Hermann Bausinger[2] de la Universitatea din Tübingen, a evoluat spre o viziune socio-antropologică, consacrîndu-se în așa-numita „Europäische Ethnologie" (Kaschuba, 1999, p. 78–96) populară mai ales în mediile academice central și nordic europene. Subiectul predilect al acestei orientări nu va mai fi textul folcloric, ci dinamica socială a prezentului, viața cotidiană brută privită holistic, *Volkskunde* devenind astfel *Empirische Kulturforschung*. Sub influența transformărilor contemporane ale folcloristicii americane și a dezbaterii interne generate de Școala de la Frankfurt, noua etnologie germană se îndepărtează de subiectele tradiționale ale analizei folclorice, ajungînd pînă la denunțarea abuzului filologic și istoricist din științele etnologice (Bausinger & Brückner, 1969).

Cea de-a doua direcție discutată în volumul de față este școala de folcloristică a Universității „Albert Ludwigs" din Freiburg, fondată de Lutz Röhrich (1922–2006), cel care va fi reprezentantul continuării direcției tradiționale. Bineînțeles, subliniază Naithani, Röhrich a fost conștient mereu de necesitatea separării de aspectele ideologice ale cercetării etnologice din perioada 1933–1945, dar, spre deosebire de colegii săi de la Tübingen, el optează pentru o depolitizare graduală printr-o reflecție atentă asupra trecutului, în locul unei despărțiri turbulente. Așa cum explică autoarea, opera sa nu poate fi descrisă ca o cantonare în trecut, fiind în fapt un efort de a reflecta asupra complexităților prezentului (p. 28). Dezicerea de politizarea folcloristicii din intervalul nazist o operează, arată pe larg Naithani, prin evitarea conștientă a unui fundament teoretic dominant, și, prin urmare, a pericolelor generate de acesta. Absența speculațiilor teoretice din modelul analitic clădit de Röhrich îl face pe acesta vulnerabil la acuzația căderii într-un descriptivism steril, mai ales că folcloristica în general a fost de multe ori privită cu neîncredere din acest punct de vedere.

Autoarea urmărește, în secțiunea centrală a cărții, traseul profesional al lui Röhrich, a cărui operă o cunoaște în detaliu mai cu seamă prin prisma faptului că acesta i-a fost coordonatorul tezei de doctorat cu titlul *Politik der Liebe*, realizată în perioada 1990–1994. În primul capitol al acestei secțiuni, folcloristа din New Delhi dezvăluie modelul de analiză a poveștilor specific lui Röhrich, pentru ca în următorul să comenteze cum cercetătorul german a interpretat relația acestui gen de text cu diferitele receptări care i-au fost destinate. În ultimul capitol al acestei părți se prezintă studiile profesorului în domeniul unei alte specii folclorice de mare interes pentru folcloristica tradițională, și anume cîntecul popular.

Fondator și mentor al *Freiburger Schule*, Röhrich va rămîne consecvent așa-numitei filologii folclorice, pe care o adaptează într-un sens personal identificînd o manieră proprie de conservare a modelului a cărui eficiență a fost dovedită de lunga tradiție de cercetare a textului folcloric în spațiul tudesc. Imperativul postbelic al rupturii cu trecutul a pus sub semnul întrebării proiectele monumentale ale folcloristicii germane care erau programate să dea instrumentele de referință ale disciplinei, cum au fost *Atlas der deutschen Volkskunde* și *Enzyklopädie des Märchens*[3]. Un grup de folcloriști au impulsionat însă continuarea acestor îndelungate eforturi și au ales să continue cercetarea lexicografică, cartografică, sau de arhivistică a folclorului. Unul dintre proiectele care au supraviețuit a fost și consistenta colecție de cîntece populare *Deutschen Volksliedarchivs*[4], fondată în 1914 de John Meier. În 1953, arhiva este salvată și transferată la Freiburg și va fi patronată de Lutz Röhrich pînă la sfîrșitul carierei acestuia.

Deși Naithani nu simte nevoia să integreze interesele tematice ale lui Röhrich în contextul mai larg al studierii textului folcloric în paradigma școlii istorico-geografice și comparative de origine finlandeză, conectarea sa neîntreruptă cu această prestigioasă tradiție de cercetare este relevantă. Analizînd traseul profesorului de la Freiburg înțelegem și provocările întregii folcloristici europene de orientare filologică într-o lume academică în care textul este din ce în ce mai mult amenințat să fie abandonat ca obiect de cercetare în favoarea supralicitării contextului de producere.

Fidel vechii școli, nu este întîmplător că Röhrich

[2] Cu volumul său rămas în istoria etnologiei germane ca un manifest polemic îndemnînd spre tranziția definitivă de la canonul naționalist la studiul social și cercetarea de teren (Bausinger, 1961).

[3] La care Röhrich a contribuit cu articole începînd din 1973 și pînă la sfîrșitul vieții sale.

[4] Astăzi apare ca o entitate separată în cadrul *Zentrum für Populäre Kultur und Musik* al Unversității din Freiburg.

alege drept obiecte predilecte de cercetare tipurile de texte folclorice care au stat în centrul preocupărilor specialiștilor din generația anterioară războiului, începînd chiar cu Herder și frații Grimm: povestea și cîntecul. Principala sa lucrare, apărută la un deceniu după sfîrșitul războiului, în 1956, are drept subiect relația controversată dintre basme și realitate: *Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung* (Röhrich, 1956). Încercînd să răspundă oarecum noilor etnologi și criticilor postbelici, care nu mai vedeau în povești altceva decît mostre încremenite de limbă lipsite de relevanță pentru înțelegerea prezentului societății germane, cercetătorul își propune să demonstreze contrariul și devine astfel un „avocat al poveștii" (p. 30) în contemporaneitate, așa cum dovedește și titlul ultimei sale cărți pe acest subiect (Röhrich, 2002a).

Sadhana Naithani redă pe larg modul în care fostul său profesor își argumentează această poziție, demonstrînd că el a refuzat atît să fixeze povestea într-o anumită realitate temporală și spațială, așa cum au făcut naziștii, cît și să accepte suspendarea în fantastic a lumii construite de acest tip de text. Din contră, pentru cercetătorul german, povestea reflectă trăsăturile universale ale existenței umane dincolo de tipare etnice și particularități istorice (p. 56–58), într-o perspectivă tratată astăzi de antropologia textului promovată de Michael Metzeltin. Deși era vorba de un subiect complicat de recentele evenimente din țara sa, Röhrich ia in considerare una dintre cauzele principale ale distanțării lumii academice germane de cercetarea narațiunilor populare, și anume ideea că acestea ar fi devenit sursă de inspirație pentru actele de cruzime ale naziștilor. Manipularea simbolică de către artizanii culturali ai celui de-al Treilea Reich a relațiilor de putere prezentate schematic în basm este probabil cea mai neagră și stranie pagină a practicii receptării de text din istoria umanioarelor.

Prin urmare, nici folcloristul de la Freiburg nu poate ocoli această problemă, dar el o relaționează pertinent cu natura complexă a „cercurilor interpretărilor" (p. 61), din care fac parte consecutiv sau concomitent cercetători, culegători de folclor, antropologi, politicieni, activiști culturali, cititori obișnuiți. Diversele evaluări ale realității poveștii rezultate în urma lecturii subiective și a „raționalizării" (p. 65) propuse de acești participanți la destinul hermeneutic al textului nu pot fi oprite sau cenzurate, fiindcă povestea, ca orice text scris și pus la dispoziția receptorilor, este „un obiect cultural" (p. 62) și unul istoric (p. 113). Transformarea acestui obiect într-unul politic este o consecință nedorită a acestei neîngrădite libertăți.

Un alt mod prin care Naithani consideră că Röhrich a încercat să transforme vechea metodă filologică a germanisticii și folcloristicii este evitarea intenționată a așezării textelor folclorice sub egida imaginarului etnic german (p. 79). Este o soluție oportună, căci nucleele epice ale narațiunilor populare traversează nestingherit granițele naționale, așa cum a demonstrat timp de decenii școala finlandeză a tipologiei basmului universal.

În ceea ce privește cercetarea cîntecului popular, autoarea ne indică aspectele principale ale tipului de analiză propus de profesorul de la Freiburg, faptul că acesta a fost preocupat de contextul social și istoric în care textul a fost produs și colportat, de identificarea și comentarea tuturor versiunilor existente în timp și spațiu, de trăsăturile socio-culturale ale performerilor (Röhrich, 2002b). Naithani numește metoda lui Röhrich „history from below" (istoria pornind de jos) (p. 113), o analiză textuală vizînd o reflecție cvasi-exhaustivă asupra tuturor nivelurilor textului, de la variațiile formale la efectele diseminării sale în mediul social.

În fine, în ultima secțiune cercetătoarea încadrează opera lui Röhrich în folcloristica internațională și mai ales în cercetarea narativității populare europene și nord-americane. Autoarea din New Delhi subliniază și valoarea metodei acestuia în impulsionarea studiilor folclorice sud-asiatice, acesta fiind domeniul pe care ea însăși îl stăpînește prin prisma propriilor analize asupra creativității narative a indienilor contemporani.

*

Meritul școlii de folclor de la Freiburg, conchide Naithani, nu este de a se fi opus schimbării, ci în a o accepta în termeni proprii. Aceasta a optat, în locul abandonului definitiv al valoroasei tradiții a folcloristicii literare și filologice, spre care știința germană se îndrepta în deceniul postbelic, pentru recuperarea critică a trecutului în confluență cu identificarea unor posibilități echilibrate de relaționare a documentelor din arhive și tipologii cu realitatea socială a prezentului.

Opera lui Röhrich și implicit exegeza elogioasă pe care i-o dedică autoarea pot fi lesne definite ca pledoarie neproductivă și părtinitoare pentru o epocă

încheiată. Însă, astăzi, într-un interval de tranziție al diverselor etnologii către o confruntare deschisă cu Scila și Caribda[5], a alege evitarea variantelor extreme din cele două tabere devine un gest de curaj. Demersul Sadhanei Naithani se poate institui ca un stimulent pentru alte folcloristici naționale cantonate în acceptarea necritică a prestigiului propriei tradiții, impulsionînd la inițierea unui exercițiu autoimpus de distanțare față de autoritatea subînțeleasă a disciplinei. Cercetătoarea indiană a ajuns la concluzia că mentorul său german a promovat acest examen complex al reconsiderării critice, dar e posibil ca multe dintre impunătoarele construcții teoretice ale domeniului acceptate acum din inerție să nu reziste unei astfel de încercări.

Bibliografie

Bausinger, H. (1961). *Volkskultur in der technischen Welt*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.

Bausinger, H. & Brückner, W. (eds) (1969). *Kontinuität: Geschichtlichkeit und Dauer als volkskundliches Problem*, Schmidt, Berlin.

Bendix, R. (1997). *Departures and Revisions. Toward a **Volkskunde** without Canon*, în *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*, The University of Wisconsin Press, Madison / London, p. 159–187.

Dostal, W. (1994). *Silence in the darkness: German Ethnology during the Nationalist Socialist Period*, în „Social Anthropology", vol. 2, nr. 3, p. 251–262, CrossRef.

Gingrich, A. (2005). *The German-speaking countries*, în *One Discipline, Four Ways: British, German, French, and American Anthropology*, The Halle Lectures, with a Foreward by Chris Hann, University of Chicago Press, Chicago / London, p. 45–156.

Hauschild, T. (1995). *Lebenslust und Fremdenfurcht – Ethnologie im Dritten Reich*, Suhrkamp Verlag, Berlin.

Kaschuba, W. (1999). *Einführung in die Europäische Ethnologie*, C.H. Beck, München.

Mellemgaard, S. (2014). *Rupture and Continuity. Reflections between Synchrony and Diachrony in Ethnology. In Memoriam Bjarne Stoklund*, în „Ethnologia Europaea". Journal of European Ethnology, vol. 44, nr. 2, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, Copenhagen, p. 94–110.

Naithani, S. (2010). *The Story-Time of the British Empire. Theory of Transnational Folkloristics*, University Press of Mississippi, Jackson.

Röhrich, L. (1956). *Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung*. 5. Aufl. Baltmannsweiler, Schneider-Verlag, 2001. Habilitationsschrift, Universität Mainz.

Röhrich, L. (2002a). *„und weil sie nicht gestorben sind...". Anthropologie, Kulturgeschichte und Deutung von Märchen*, Böhlau Verlag, Köln.

Röhrich, L. (2002b). *Gesammelte Schriften zur Volkslied- und Volksballadenforschung*, Waxmann Verlag, München.

[5]Referința din *Odiseea* a fost folosită de importantul etnolog danez Bjarne Stoklund pentru a descrie complicata poziționare a disciplinei sale între abordarea diacronică și cea sincronică drept o traversare a strîmtorii din Messina unde e amenințată atît de Scila—absorbirea de către viziunea tradiționalistă și trecut, cît și de Caribda—integrarea definitivă în acele științe sociale mai bine ancorate în prezent pînă la pierderea autonomiei domeniului (*apud* Mellemgaard, 2014, p. 97).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i4A59en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ioan Dănilă, *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2005, 354 p.

Enikő Pál*

Faculty of Economics, Socio-Human Sciences and Engineering, Sapientia University, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, Romania

Theoretically, language speakers are aware of the fact that their individual speech acts belong to a hierarchically superior language system which exceeds their own idiolect and, in case they use a local dialect, they are able to integrate the particular dialect into a national and/or historic language, mostly without much difficulty. For instance, even if a speaker from Oltenia would claim that he speaks "Oltenian", by which he differentiates himself from other speakers of the same language, he most certainly would recognize that the "language" he speaks is *Romanian*. Likewise, no speaker of the Szekler dialect would question the fact that he speaks *Hungarian*, more precisely one of its dialects, even though he consciously distances himself from the other speakers of the same language. However, linguistic consciousness does not always manifest itself so clearly distinguishable. Speakers' awareness of linguistic affiliation may present fluctuations especially if their belonging to an ethnic group is perceived to be conflicted[1]. In this sense, an eloquent example is that of the Csángó communities. Certain surveys (see Pávai, 1995/1999; Tánczos, 2011; Péntek, 2013) show, for instance, that there are situations in which the Csángó speaker faces a dilemma when he is asked what language he speaks, although his hesitancy (in choosing between Hungarian – Romanian – or even "Csángó" language) does not always reflect his indecision regarding his self-definition, but it is often due to the perception of a conflicted state between his self-image and the externally instilled image, whether internalized or not. On the other hand, on individual or community level and depending on the wider historical, geopolitical or communicational context, some of the Csángós implicitly or expressly declare themselves to be speakers of Romanian language, others claim to be Hungarian language speakers and they do it so either intuitively or based on certain pre-concepts.

The dilemmatic, even "problematic" status of this ethnic and linguistic community—regarded as "one of Europe's most enigmatic and least known ethnic minorities" (Baker, 1997, p. 658)—also prevails in the scientific research on Csángós. The plethora of theories concerning their origin, the diversity of perspectives adopted in discussing the "Csángó ethno-linguistic phenomenon" (Ichim & Ichim, 2002, p. 156), the numerous controversies and contradictions regarding the nature of this particular form of Romanian–Hungarian bilingualism are indicative of the difficulty in unravelling this issue which thus seems to be lost in the mists of uncertainty, in which the ethnic and linguistic affiliation remains an almost unsolvable problem or, in any event, an "insufficiently clarified" (Sala, 2001, s.v. *ceangău*) matter. The unequivocal findings concern only the Roman Catholic religion and the mainly bilingual nature of the Csángós who incorporate into their language Romanian and Hungarian elements to an extent scarcely equalled in any other dialects. However, both the Romanian components, on the one hand, and the Hungarian components, on the other hand, have been relatively briefly and only partially discussed so far, they not being identified beyond dispute nor exploited well enough and in all their complexity yet. In this regard, the book entitled *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova* [Romanian language in the Moldavian Csángó dialect], signed by Ioan Dănilă and published by Editura Didactică și Pedagogică – R.A. of Bucharest in 2005, provides edifying clarifications of the subject matter.

*Email address: *enikopaldr@gmail.com*.

[1]As a matter of fact, the very concept of 'identity' implies mobility according to the social and cultural circumstances which generated it since identity may be viewed as an adaptive mechanism that enables groups of individuals to adjust to different situations. In case a community defines itself by a bicultural identity which combines a "familial identity" with a "target cultural identity", oriented towards a desired model, linguistic consciousness, in its turn, may appear to be confusing, or at any rate, expressing certain limits.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

The study of the professor from Bacău did not go unnoticed at the time it was published either, but it justly aroused interest, several meritorious reviews being dedicated to it. Nevertheless, we believe that its resources have not yet been exhausted, and that it is fully worth our attention due to the essential contributions, rectifications, and improvements it brings to the research on Moldavian Csángó dialect.

Although specialists have paid close attention to the Csángó issue for a long time, the first studies dating back early in the 19th century, the number of papers on this topic growing exponentially afterwards especially in the second half of the 20th century[2], by the end of the century making its way into scientific debate held on different events—such as national symposiums or international seminars—, the results of the research conducted on these occasions are often contradictory and incomplete in many respects.

For instance, many of the studies dedicated to Csángós focus rather on the ethnic and socio-cultural status of this community, providing mostly ethnographic descriptions[3], and only a few of them deal with linguistic issues. Although purely linguistic studies are not completely absent from literature either[4], their number is relatively small, at least compared to those dealing with identity issues. Linguistic remarks on the Csángó dialect are to be found rather sporadically and they usually sum up a series of phonetic and lexical features, observed during fieldwork and presented in the form of lists, sometimes without comments or accompanied by brief explanations. Thus, linguistic studies most often emphasized certain representative features, such as the sibilant pronunciation characteristic for Csángó people[5], or they took into account various loanwords from Romanian language (Márton, 1972)[6] or the Hungarian lexical stratum (Szabó, 1959; see also Péntek, 2006).

On the other hand, another shortcoming of the previous researches is the fact that, despite they encompass valuable fieldwork, their results have not been published in a distinct corpus, but they were often included in the general lexical inventory of Romanian and/or Hungarian language, within its regional varieties. A linguistic atlas of Moldavian Csángó dialect, prepared by Murádin László and Péntek János, edited by Gálffy Mózes, Márton Gyula and Szabó T. Attila, was published only in 1991, at Budapest, in Hungarian, entitled *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza, I–II* [Atlas of Moldavian Csángó Dialect]. In fact, this was preceded by a dictionary of the Northern Csángó dialect, published in 1936, in Helsinki (cf. Márton, 1973, p. 177), but it was probably less known among Hungarian and/or Romanian researchers.

Last but not least, the study of the Romanian component of the Csángó dialect has been somewhat neglected. Although specialists drew attention to the fact that Csángó dialect represents a peculiar form of bilingualism which "requires a careful study of both languages spoken by [this] population" (Mărtinaș, 1985, p. 9), the previous researches almost exclusively, or at any rate, mainly focused on the Hungarian elements—as the author of the present book repeatedly notes (p. 6, 39, 40, 46)[7]. Yet the uniqueness of the Csángó dialect is given precisely by the specific manner in which it relates to Romanian language, on the one hand, and to Hungarian language, on the other hand, its relations to these two languages being variable in time and space.

Thus, despite all the progress made in previous

[2]For lists of references regarding Csángó research see Ilyés *et al.* (2006); see also Gergely *et al.* (2010, p. 91–92); see also KJNT (online source). As a matter of fact, the Csángó issue seems to have established a whole new and almost autonomous "science" with an epistemological system of its own, quite often doctrinaire and ideologized, and with a frequently mythologized specialized language.

[3]Indicative of this fact are not only the individual works of different specialists—among which we could mention the contributions of Pozsony (2002)—, but also the volumes of selected studies (see Pozsony, 1999), some of them designed in the form of an electronic database (see KINDA–PETI), as well as certain regular or occasional rubrics dedicated to national minorities, in general, or to Csángó people, in particular, such as the rubric called *Kelet Népe* [People of the East] in the journal named „Székelyföld" [Szeklerland].

[4]For Hungarian research see Szabó (1959), Márton (1973) and Tánczos (2004), whereas for Romanian linguistic researches see Benő & Murádin (2002).

[5]A more detailed description of this particular phenomenon was written by Mircea Borcilă (1965), his findings being resumed and nuanced afterwards by Dumitru Mărtinaș (1985).

[6]In certain cases, the term *loanword* may be inappropriate since some of the words may be regarded simply as the result of crosslinguistic influence of Romanian and Hungarian languages and, thus, the legitimacy of borrowing is quite vulnerable.

[7] This fact may be explained by a certain political context, which—especially during the 1950s and 1960s—oriented researches towards the Hungarian component of Csángó bilingualism.

researches, only few of the studies aimed solely and entirely at the Csángó dialect, valorizing the contribution of both languages which gives the specific nature of this Romanian–Hungarian idiom. In this regard, the book written by Ioan Dănilă represents the first actual synthesis of this particular issue. By adopting a holistic approach, meant to fill the gaps left behind in previous studies, this book constitutes a reference work of Csángó dialect research.

*

The subject matter of the present work is structured into three main sections: I. *Introducere* [Introduction], II. *Bilingvismul – concept, variante terminologice, concretizări* [Bilingualism – concept, terminology, applications] and III. *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova* [Romanian language in the Moldavian Csángó dialect], followed by two pages dedicated to *Conclusions*, an extensive thematic *Bibliography*, which lists the important studies on this topic, and by *Annexes*[8]. The clear and systematic ordering of the ideas within each section and their logical and natural sequence from one section to the other makes it easier to traverse the arduous path which crosses the here and there slippery and obscure field of Csángó dialect.

In the section entitled *Introducere* [Introduction], the author outlines the main problems which Csángó dialect research has to face and he also delineates the geographical distribution of this population. It is pointed out that Csángó people represent a linguistic community that lacks territorial homogeneity since they are dispersed over a wide area along the Siret River Valley, "in its middle basin, with the landmarks of Pașcani city, in the North, and the confluence of Trotuș and Siret, in the South" (p. 5), also having certain ramifications towards the Eastern regions (Iași county) and Western areas (Neamț and Vrancea counties). It is also indicated that within this population there can be distinguished two main groups: on the one hand, its Northern (city of Roman) and Southern (Bacău county) ramifications and, on the other hand, the communities in the Trotuș and Tazlău region, these two categories of speakers being well aware of the differences in their dialect and traditions, "which makes any kind of confusion to be rebuked" (p. 5). The author also draws attention to the fact that all studies on Csángó dialect should take into account two aspects: its relation to Romanian language and to Hungarian language respectively, "as a consequence of the phenomenon of Szeklerization" (p. 5). Acknowledging the fact that "the issue of Romanian language in Csángó dialect is extremely complicated and, as such, delicate" (p. 5), the author intends to demonstrate, based on a dialectal study, the viability of Romanian lexical elements in the Moldavian Csángó dialect (p. 6).

In the second section, the author begins with interpreting different definitions given to the phenomenon of bilingualism, listing its terminological variants too. Taking the Chomskyan interpretation as his theoretical framework, according to which real bilingualism is validated by the linguistic competence and performance of speakers while using both languages in contact, the author's argumentation aims at defining Csángó dialect as one of the specific forms of "dialectal bilingualism" which is "characterized by the individuals' ability to use with the same level of performance two different linguistic codes" (p. 9). The chapter entitled *Româna și maghiara, limbi în contact* [Romanian and Hungarian, two languages in contact] appears us to be of great importance. Here the author briefly and critically presents the main studies dealing with Hungarian influence on Romanian language, on the one hand, and the researches concerning Romanian influence on Hungarian language, on the other hand, also pointing out the shortcomings and inconsistencies found in the approaches to one or the other of the analysed aspects.

[8] This section contains the following annexes: *Tablou de corespondență NALR–MCNA* [Table of correspondences between NALR and MCNA] (*Annex* no. 1), which lists, in alphabetical order, the words mapped either on *Noul atlas lingvistic român* [New linguistic atlas of Romanian language] (NALR), or on *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* [Atlas of Moldavian Csángó dialect] (MCNA) or on both of them; *Lista localităților anchetate* [List of the surveyed settlements] (*Annex* no. 2A), also mentioning the cartographic number of these settlements in MCNA and offering data regarding their presence or absence in NALR or in other linguistic atlases; *Indice de cuvinte-titlu* [Index of entry words] (*Annex* no. 2B), which contains 359 units, grouped in 14 onomasiological fields, as follows: house, transport / administration, school, human body, family / health, different conditions, footwear / clothing, nutrition, emotions / features, agriculture, the sky, the woods, wild animals and time; *Inventar lexical* [Lexical inventory] (*Annex* no. 2C), in which Romanian words are accompanied by their Hungarian correspondents and phonetic variants; and, finally, *Hărți dialectale* [Dialectal maps] (*Annex* no. 2D), designed based on the lexical inventory.

The most voluminous and essential section is the third chapter which begins with the history of the word *ceangău* 'Csángó' (p. 19–26). The monographic description of this word not only offers important data regarding its etymology, attestations, meanings and usage in different domains, but it also allows to draw some extremely interesting conclusions about the itinerary this lexeme went through. Thus, for instance, the author points out that the different descriptions show a "pseudo-semantization" of the term *ceangăi* 'Csángós', "process generated by the double decoding and fluctuations in lexicographers' definitions" (p. 24). Furthermore, the author observes that this term is not only an ethnonym, but it also has become a cognomen, as the Csángós themselves perceive it (p. 25). The pejorative reflexes of the term, however, could not eliminate this "label" applied to a clearly distinct reality, which is why the appellative *ceangău* 'Csángó', deeply rooted in the common mentality, is preserved despite the necessity of a semantic clarification.

Subsequently, the author dedicates a few pages (p. 26–35) to the issue of sibilant pronunciation which represents the major phonetic peculiarity of Moldavian Csángó dialect. The author's main contribution regarding this problem consists of the fact that he offers a detailed overview of this particular phenomenon. It begins with a few terminological considerations, among which he notes, for instance, the inconsistency and inadequacy of Romanian linguistics' terminology regarding the description of the sibilant consonants. Then the author reviews the main references to this phenomenon in literature, which is followed by a detailed description of the sibilant pronunciation, also accounting its origin and distribution respectively. As a matter of fact, the status of "insular dialect" (p. 33) of the Csángó idiom is given precisely by its phonetic particularities, by which it distinguishes itself both from Romanian and Hungarian languages.

In what follows, the Moldavian Csángó dialect is discussed from the perspective of both its Hungarian component (p. 43–47, 63–81) and its Romanian component (p. 40—43, 81–91). First the author makes some theoretical and practical comments on the notions 'linguistic community' and 'linguistic awareness', showing that, in fact, Moldavian Csángó people do not consider themselves as either a linguistic nor an ethnic community, but rather a religious one (p. 36). Then the author's attention turns to the way in which Moldavian Csángós relate to Romanian and Hungarian languages. Discussing certain opinions found in previous studies on Csángó dialect's Romanian and Hungarian components, the author recommends "caution when intending to catalogue Csángó dialect in a certain way or another" (p. 45). This imperative appears to be fully justified in the chapter entitled *Stadiul cercetărilor privind graiul ceangăilor din Moldova* [Current state of research on Moldavian Csángó dialect] (p. 47–62). At the end of this section the reader may reach the conclusion that the linguistic reality recorded by researchers is constantly changing which leads to certain doubts regarding the validity of the presented data. As a matter of fact, the majority of the inconsistencies found in the studies on this topic derive from the divergence of premises. Thus, in many cases, the studies' main purpose is either to confirm the Hungarian origin of the Csángó communities ("Romanianized Hungarians") or, on the contrary, to reunite and tighten the strong relations between Transylvanian and Moldavian Romanian dialects and the dialect spoken by Csángó people ("Magyarized Romanians", this time). In the first case, Csángó dialect is consequently treated from the perspective of "Romanian influence" and "Romanian loanwords". In the second case, studies show the gradual regression of "Hungarian influence" on the Csángó dialect. Notwithstanding the problems regarding the clarification of the Csángós' origin, in reality, the difficulty in cataloguing in a way or another the recorded linguistic phenomena is due, in our opinion, to the advanced stage of the Csángós' bilingualism and to the inner mechanisms of this phenomenon, to the variable tendencies towards linguistic dominance[9]. For instance, in case of a loanword of Hungarian origin which was naturalized

[9]The fact that Csángó dialect represents an advanced stage of bilingualism may be sustained by the great number of synonymic pairs formed by a Romanian and a Hungarian word respectively, these pairs being more frequent than those including two Romanian or two Hungarian words. Another argument in favour of the advanced bilingualism is the phenomenon of word contamination in which case Romanian and Hungarian elements are brought together to form one linguistic unit (a lexeme or phrase). On the other hand, the variability of Romanian or Hungarian dominance over the interconnected systems within the Csángó dialect is also governed by certain extra linguistic factors, such as the geographic location of different communities or the given historic epoch. What is more, the relatively homogeneous groups of speakers are not entirely compact either.

and widespread in all Romanian dialects and vice versa, it is quite difficult to determine from which language the given word had entered into the Csángó dialect since, at least theoretically, there are two possibilities for each case, both plausible, not to mention the process of re-borrowing. For example, in the Csángó dialect the word *biruje* 'to govern, to dominate', which is a quite early Hungarian loanword of the Romanian language (< Hung. *bírni* 'id.'), may be explained either from Hungarian or Romanian language[10], unless the phenomenon of borrowing does not overlap with that of bilingualism.

Continuing the discussion of the linguistic studies written on Moldavian Csángó dialect, the author allocates a few pages to dialectal studies as well and dedicates a separate chapter (p. 73–81) to the atlas of the Moldavian Csángó dialect, published in 1991 in Budapest. This precedes the presentation of the dialectal research carried out by the author himself and serves as a premise to justify the necessity of undertaking such an endeavour. The author acknowledges the merits of this "reference work in Romanian and Hungarian linguistics" (p. 75) and praises the effort of the Hungarian team who gathered the data for it but he also shows a few of its shortcomings. Thus, summarizing the content of the *Atlas of Moldavian Csángó Dialect* (1991), the author shows that it lists only the Hungarian component of the dialect. This fact encourages him to carry out a dialectal research which assumes the role of legitimating the Romanian component, an endeavour undertaken for the first time in Romanian linguistics.

Noticing that the dialect of Moldavian bilingual Csángós has never been the subject of thorough studies in Romanian dialectology, which determined researchers to systematically avoid the issue of Csángó dialect even when discussing Moldavian dialects (p. 39), the professor from Bacău aims to fill this gap. Thus, he engages himself into a fieldwork in order to design a lexical corpus which reflects the Csángó dialect of 29 settlements where "Hungarian language is still spoken" (p. 87) and where the dialectal bilingualism is to be found. The main purpose of the research was to map the Romanian component of the Moldavian Csángó dialect. The results of the linguistic survey, which has been carried out respecting the rigorous methodology of linguistic geography, are presented in the form of a lexical inventory (*Annex* no. 2C), based on which the dialectal maps (*Annex* no. 2D) have been designed. This section represents a substantial contribution of the author to the topic in question. As a matter of fact, the 359 dialectal maps occupy a considerable space within the work representing almost half of it. The unitary image offered by the author regarding the strictly lexical linguistic reality unequivocally demonstrates the oldness, consistency and viability of the Romanian component of the Moldavian Csángó dialect.

*

The study of the professor from Bacău is more than welcome ten year after its publishing too and it most certainly will last in the future as well, due to its numerous merits[11]. Thus, it is remarkable, among other things, for the judicious combining of the synchronic, diachronic and comparative approaches by means of which it offers a wider view of Moldavian Csángó dialect, open to further research, since "the linguistic data collected during the dialectal survey ought to be interpreted, in later stages, from the perspective of its phonetic [...], lexical [...] and grammatical properties" (p. 92). On the one hand, the pages of the volume display an extremely rigorous scientific endeavour, based on a thorough knowledge of literature, employed critically, and on the deep understanding of the studied spoken dialect. On the other hand, the massive dialectological study on the lexical properties of the researched area grants the book a special place among the researches on this particular dialect, since its findings and data may

[10] The authors of a dialectal survey made for the Atlas of Hungarian Dialects list it among the loanwords of Romanian origin in the Csángó dialect and the author of the present book considers "the hypothesis of the term's conservation from Romanian language and its adaptation, in contact with Hungarian language, to its morphological system" to be more plausible (p. 47–48).

[11] If there were anything to be reproached to the present book, that would concern not its content, but its small typos or drafting errors which are insignificant really. We shall note, however, the less fortunate choice of the example given by the author to show the existence of vowel harmony in Hungarian language. Thus the Accusative form of the word Hung. *ember* 'person, human being, man' is not *ember-et* (p. 43) but *embert*, since, in this case, the Accusative affix is attached directly to the root without the necessity of introducing an auxiliary vowel (cf. Hung. *ház-at* 'house (Ac.)', the other example given by the author). In this regard, if he was to keep the very example, a more illustrative form of the word would have been its plural, see Hung. *ember-ek*, because in this form the plural affix *–k* is indeed attached to the root with an auxiliary vowel selected by vowel harmony (cf. also Hung. *ház-ak* 'houses').

represent the support of an augmented and nuanced linguistic atlas of the Moldavian Csángós.

By means of these qualities, the book entitled *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova* [Romanian language in the Moldavian Csángó dialect] constitutes a work of authority in Romanian linguistics and a leading study on Romanian–Hungarian bilingualism, in general, and on Csángó dialect, in particular. The paper of professor Ioan Dănilă makes an important step to dispel the confusion—often due to mystification—around this linguistic community, frequently treated as an enigmatic one, and to clarify the peculiarities of this "linguistic island", placing the study of Moldavian Csángó dialect in the right course of modern linguistic research.

References

Baker, R. (1997). *On the origin of the Moldavian Csángós*, in "The Slavonic and East European Review" 75, p. 658–680.

Benő, A. & Murádin, L. (2002). *Csángó Dialect – Csángó Origins*, in Diószegi, L. (ed.), *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia*, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, Budapest, p. 163–175.

Borcilă, M. (1965). *Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui **ş** ca **s** și **j** ca **z** în graiurile dacoromâne. Vechimea și originea fenomenului*, in "Studia Universitatis Babeș–Bolyai", Series Philologia, Fasciculus 2, p. 109–121.

Gergely, A. *et al.* (ed.) (2010). *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*, 2nd edition, MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest.

Ichim, Fl. & Ichim, D. (2002). *Catolicii moldoveni*, Editura „Diagonal", Bacău.

Ilyés, S., Pozsony, F. & Tánczos, V. (2006). *A moldvai csángók bibliográfiája*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

KINDA–PETI = Kinda, I. & Peti, L. (eds). *A moldvai csángók*, Erdélyi Magyar Adatbank, [online].

KJNT = *KJNT Csángó Bibliográfiája* (1988–2011), [online].

Mărtinaș, D. (1985). *Originea ceangăilor din Moldova*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Márton, Gy. (1972). *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, Kriterion, Bukarest.

Márton, Gy. (1973). *A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása*, Korunk Évkönyv, Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből, Kolozsvár, p. 173–193.

Pávai, I. (1995/1999). *A moldvai magyarok megnevezései*, in "Regio. Kisebbségi Szemle" 6, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995, nr. 4, p. 149–164 (republished under the title *Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére*, in Pozsony, 1999, p. 69–82).

Péntek, J. (2006). *A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján*, in "Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények" L, 1–2, p. 29–52.

Péntek, J. (2013). *Mi lesz itten velünk, ezekvel a magyarokval? (A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből)*, in "Székelyföld", XVII/9, p. 155–170.

Pozsony, F. (ed.) (1999). Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben, A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII, Teleki László Alapítvány, Budapest.

Pozsony, F. (2002). *Ceangăii din Moldova*, Asociația Etnografică Kriza János, Cluj-Napoca.

Sala, M. (coord.) (2001). *Enciclopedia limbii române*, Editura "Univers Enciclopedic", București.

Szabó, T. Attila (1959). *A moldvai csángó nyelvjárás kutatása*, in "Magyar Nyelvjárások" V, Budapest, p. 3–41.

Tánczos, V. (2004). *A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945–2004)*, in Kiss, J. (ed.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221., Budapest, p. 208–285.

Tánczos, V. (2011). *A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben I–III*, in "Székelyföld" XV/5, p. 90–117; XV/6, p. 102–131; XV/7, p. 104–138.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i4A59ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ioan Dănilă, *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2005, 354 p.

Enikő Pál*

Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești, Universitatea Sapientia, Piața Libertății 1, 530104 Miercurea Ciuc, România

Teoretic, fiecare individ vorbitor are conștiința faptului că actele sale lingvistice aparțin unui sistem lingvistic ierarhic superior idiolectului său, iar, în cazul în care se întrebuințează un dialect local, integrarea acestuia în cadrul unei limbi naționale și/sau istorice se realizează, de cele mai multe ori, fără mari dificultăți. Astfel, de pildă, chiar dacă un oltean ar susține că vorbește „oltenește", fapt prin care el se diferențiază de vorbitorii celorlalte variante teritoriale ale aceleiași limbi, va recunoaște negreșit că această „limbă" a lui este *română*, la fel cum nici vorbitorul vreunui dialect secuiesc nu va pune la îndoială faptul că vorbește limba *maghiară*, mai precis o variantă a acesteia, cu toate că se distanțează, în mod conștient, de ceilalți vorbitori ai aceleiași limbi. Însă, conștiința comunității lingvistice nu se manifestă în toate cazurile la fel de tranșant, ea putînd prezenta oscilații, mai ales dacă apartenența la un anumit grup etnic este percepută ca fiind conflictuală[1]. Un exemplu elocvent, în acest sens, îl constituie comunitățile ceangăilor. Unele anchete (vezi Pávai, 1995/1999; Tánczos, 2011; Péntek, 2013) arată, de pildă, faptul că există situații în care vorbitorul ceangău se găsește în fața unei dileme atunci cînd este întrebat ce limbă vorbește, deși ezitările (între limbile maghiară – română – eventual, „ceangăiască") nu reflectă întotdeauna indecizia privind autodefinirea, ci ele se datorează adesea perceperii unei stări conflictuale dintre imaginea de sine și cea inculcată din exterior, interiorizată sau nu. Pe de altă parte, la nivel individual sau comunitar și în funcție de contextul istoric, geopolitic și comunicațional mai larg, unii ceangăi se declară, implicit sau în mod expres, vorbitori ai limbii române, alții ai celei maghiare, fie că o fac intuitiv, fie că o fac bazat pe anumite preconcepte.

Statutul dilematic, chiar „problematic", al acestei comunități etnice și lingvistice—considerate a fi „una dintre cele mai enigmatice și cel mai puțin cunoscute minorități etnice ale Europei" (Baker, 1997, p. 658)—predomină și în cercetările științifice asupra ceangăilor. Multitudinea teoriilor privind originea lor, diversitatea de perspective care se adoptă în abordarea „fenomenului etnolingvistic ceangău" (Ichim & Ichim, 2002, p. 156), numeroasele controverse și contradicții privind natura acestei forme particulare a bilingvismului româno-maghiar sînt grăitoare pentru dificultatea de deslușire a acestei chestiuni care, astfel, pare a se pierde în negura incertitudinii, în care apartenența etnică și lingvistică rămîne o problemă aproape imposibil de rezolvat sau, în orice caz, „insuficient clarificată" (Sala, 2001, s.v. *ceangău*). Singurele constatări fără echivoc privesc religia romano-catolică și natura preponderent bilingvă a ceangăilor, care încorporează elemente românești și ungurești într-o măsură greu de egalat în cazul altor graiuri. Însă, atît coordonata română, pe de o parte, cît și cea maghiară, pe de altă parte, au fost relativ sumar și doar parțial abordate, ele nefiind identificate univoc și nici valorificate îndeajuns de bine și în toată complexitatea lor. În acest sens, lămuriri edificatoare aduce cartea intitulată *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, semnată de Ioan Dănilă, apărută în 2005, la Editura Didactică și Pedagogică – R.A., București. Deși lucrarea profesorului din Bacău nu a trecut cu totul neobservată nici la momentul apariției, suscitînd în mod justificat interesul și fiindu-i dedicate unele recenzii meritorii, considerăm că resursele ei nu au fost încă epuizate și că ea merită toată atenția datorită întregirii, rectificării și îmbunătățirii esențiale pe care le aduce cercetării

*Adresă de corespondență: *enikopaldr@gmail.com*.

[1]De altminteri, însuși conceptul 'identitate' se concretizează într-un mecanism de adaptare la diverse situații care, astfel, presupune mobilitate, în relație cu circumstanțele sociale și culturale care au generat-o. În cazul în care o comunitate se definește printr-o dublă identitate culturală, încorporînd o „identitate familială" și una „culturală-țintă", orientată spre un model dorit, conștiința lingvistică se poate prezenta și ea, în mod implicit, derutantă sau, în orice caz, exprimînd anumite limite.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

graiului ceangăilor din Moldova.

Cu toate că problema ceangăilor a reținut de multă vreme atenția specialiștilor, primele tratate apărînd încă în secolul al XIX-lea, apoi numărul publicațiilor pe această temă cunoscînd o creștere exponențială îndeosebi începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea[2], către sfîrșitul veacului ea făcîndu-și din ce în ce mai mult loc și în dezbaterile purtate în cadrul diverselor manifestări științifice—simpozioane naționale și seminarii internaționale—, rezultatele cercetărilor întreprinse sînt adesea contradictorii și lacunare în mai multe privințe.

Astfel, de pildă, în multe dintre lucrările dedicate ceangăilor, accentul se pune mai degrabă pe statutul etnic și socio-cultural al acestei comunități, pe descrieri preponderent etnografice[3], și mai puțin pe probleme de ordin lingvistic. Cu toate că nici studiile propriu-zis lingvistice nu lipsesc cu totul din literatura de specialitate[4], numărul acestora este relativ redus, cel puțin în comparație cu lucrările dedicate problemelor identitare. Observațiile lingvistice asupra graiului ceangăilor apar mai degrabă sporadic, însumînd o serie de trăsături fonetice și lexicale, extrase în urma unor cercetări pe teren și prezentate sub forma unor liste, uneori fără comentarii sau cu aprecieri sumare. În acest fel, studiile lingvistice s-au rezumat, de cele mai multe ori, la relevarea unor particularități reprezentative, oprindu-se la rostirea siflantă observată la ceangăi[5], sau luînd în considerare diverse împrumuturi din română (Márton, 1972)[6], respectiv stratul lexical maghiar (Szabó, 1959; vezi și Péntek, 2006).

Pe de altă parte, un neajuns al etapelor premergătoare constă și în acela că, deși ele însumează valoroase cercetări pe teren, rezultatele acestora nu au fost publicate într-un corpus distinct, ci ele sînt înglobate, cel mai des, în inventarul lexical general al limbii române și/sau al celei maghiare, în cadrul varietăților ei regionale. Abia în 1991 se publică la Budapesta, în limba maghiară, un atlas lingvistic al graiului ceangău din Moldova, pregătit de Murádin László și Péntek János, editat de Gálffy Mózes, Márton Gyula și Szabó T. Attila, cu titlul *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza*, *I–II*. Ce-i drept, acesta a fost precedat de un dicționar al graiului ceangăiesc nordic, publicat în 1936, la Helsinki (cf. Márton, 1973, p. 177), însă cel din urmă a fost mai puțin cunoscut în spațiu românesc și/sau maghiar.

În mod asemănător, se poate constata neglijarea studiului componentei românești a graiului ceangăilor. Cu toate că se atrage atenția asupra faptului că graiul ceangăilor reprezintă o formă specifică de bilingvism pentru care „este necesar studiul atent al ambelor limbi vorbite de [această] populație” (Mărtinaș, 1985, p. 9), cercetările premergătoare se concentrează aproape exclusiv, sau în orice caz preponderent, în jurul componentei maghiare—așa cum semnalează, în repetate rînduri, și autorul lucrării pe care o recenzăm (p. 6, 39, 40, 46)[7]. Or, caracterul individual al graiului ceangăilor este conferit tocmai de modalitatea specifică în care acesta se raportează la limba română, pe de o parte, și la limba maghiară, pe de altă parte, relația cu aceste două limbi fiind variabilă în timp și spațiu.

Astfel, cu toate progresele făcute, puține lucrări vizează exclusiv și integral limba ceangăilor, valorificînd aportul ambelor limbi care dau specificul acestui idiom româno-maghiar. În acest sens, cartea lui Ioan Dănilă constituie prima sinteză reală a problematicii, în care se adoptă o abordare holistică, reprezentînd, astfel, o lucrare de referință în domeniu, menită a umple golul lăsat de studiile anterioare.

[2] Pentru listări bibliografice ale preocupărilor pentru ceangăi vezi Ilyés *et al.* (2006); vezi și Gergely *et al.* (2010, p. 91–92); vezi și KJNT (sursă on-line). De altminteri, problema ceangăilor pare să fi instituit o adevărată „știință” nouă, cvasiautonomă, care dispune de un sistem epistemologic propriu, deseori doctrinar și ideologizant, și de un limbaj de specialitate adesea mitologizant.

[3] În acest sens, grăitoare sînt nu numai diversele lucrări de specialitate individuale—printre care menționăm contribuțiile lui Pozsony (2002)—, ci și volumele de studii selectate (vezi Pozsony, 1999), unele realizate sub forma unei baze de date electronice (vezi KINDA–PETI), precum și unele rubrici permanente sau ocazionale, dedicate problemei minorităților naționale, în general, și a ceangăilor, în special, cum este rubrica *Kelet Népe*, în revista „Székelyföld”.

[4] Pentru rezultatele cercetătorilor maghiari vezi Szabó (1959), Márton (1973) și Tánczos (2004), iar pentru cercetările lingvistice românești vezi Benő & Murádin (2002).

[5] O descriere mai amplă a fenomenului fonetic caracteristic ceangăilor îi aparține lui Mircea Borcilă (1965), ea fiind reluată și nuanțată, apoi, de Dumitru Mărtinaș (1985).

[6] În anumite cazuri, denumirea de împrumut poate fi improprie, din moment ce unele cuvinte pot fi privite drept rezultatul actului de interferență între limbile română și maghiară, astfel încît legitimitatea împrumutării este destul de vulnerabilă.

[7] Acest lucru se datorează unui anumit context politic care a făcut ca cercetările—îndeosebi în anii ’50–’60—să fie dirijate spre componenta maghiară a bilingvismului acestei populații.

*

Materialul prezentei lucrări este structurat în trei capitole esențiale: I. *Introducere*, II. *Bilingvismul – concept, variante terminologice, concretizări* și III. *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, urmate de două pagini dedicate *Concluziilor*, de o vastă *Bibliografie* tematică, care cuprinde lucrările esențiale scrise pe această temă, și de *Anexe*[8]. Organizarea clară și sistematică a ideilor în cadrul fiecărui capitol în parte, dar și înlănțuirea logică și firească a acestora de la un capitol la altul înlesnesc parcurgerea drumului anevoios care străbate terenul pe alocuri obscur și alunecos al graiului ceangăiesc.

În *Introducere*, autorul schițează principalele probleme cu care se confruntă cercetările asupra graiului ceangăilor, conturînd și repartizarea geografică a acestei populații. Se relevă faptul că ceangăii sînt o comunitate lingvistică lipsită de omogenitate teritorială, ei fiind dispersați pe Valea Siretului, „în bazinul mijlociu al acestuia, avînd drept repere orașul Pașcani, în nord, și confluența Trotușului cu Siretul, în sud" (p. 5), cu unele ramificații spre est (jud. Iași) și spre vest (jud. Neamț, Vrancea), precum și faptul că, în interiorul acestei populații, se pot distinge două grupe: pe de o parte, ramificația nordică (Roman) și cea sudică (Bacău), iar, pe de altă parte, comunitățile din zona Trotușului și Tazlăului, cele două categorii de vorbitori avînd conștiința diferențelor de grai și tradiții, „ceea ce face ca orice confuzie să fie sancționată" (p. 5). De asemenea, autorul atrage atenția asupra faptului că orice studiu asupra graiului ceangăilor trebuie să țină cont de două coordonate: relația acestui grai cu limba română, respectiv relația cu limba maghiară, „ca urmare a fenomenului de secuizare" (p. 5). Fiind conștient de faptul că „problematica limbii române în graiul ceangăilor este extrem de complicată și, prin urmare, delicată" (p. 5), autorul își propune ca, pe temeiul unui studiu dialectal, să demonstreze viabilitatea elementului lexical românesc în graiul ceangăilor din Moldova (p. 6).

În cel de-al doilea capitol, autorul pornește de la interpretarea definițiilor date fenomenului bilingvismului, însumînd și variantele lui terminologice. Avînd la temelie interpretarea chomskyană, conform căreia bilingvismul real este validat de competența și de performanța vorbitorului în utilizarea fiecăreia dintre cele două limbi în contact, demersul său argumentativ urmărește încadrarea graiului ceangăilor printre formele specifice ale „bilingvismului dialectal", „caracterizat prin capacitatea unui subiect de a utiliza cu aceleași performanțe două coduri lingvistice diferite" (p. 9). De o importanță deosebită ni se pare și subcapitolul *Româna și maghiara, limbi în contact*, în care autorul expune succint și în mod critic cercetările privind influența limbii maghiare asupra limbii române, pe de o parte, și studiile referitoare la influența limbii române asupra limbii maghiare, pe de altă parte, trecînd în revistă și unele neajunsuri și inconsecvențe în abordarea unuia sau a altuia dintre aspectele studiate.

Capitolul cel mai voluminos și esențial este cel de-al treilea capitol, care debutează cu istoricul termenului *ceangău* (p. 19–26). Descrierea monografică a acestui cuvînt oferă nu numai date esențiale cu privire la etimologia, atestările, sensurile și sferele sale de întrebuințare, ci permite și formularea unor concluzii extrem de interesante asupra traseului parcurs de acest lexem. Astfel, de pildă, autorul constată că diferitele descrieri arată o „pseudosemantizare" a termenului *ceangăi*, „proces generat de dubla decodificare și de fluctuațiile în definirea acestuia de către lexicografi" (p. 24), ceea ce a făcut ca denumirea, pe lîngă etnonim, să devină și un cognomen, așa cum o percep ceangăii înșiși (p. 25). Reflexele peiorative ale termenului nu au reușit să înlăture această „etichetă" dată unei realități evidente, astfel încît apelativul *ceangău*, înrădăcinat în mentalul comun, se perpetuează, cu toată trebuința limpezirii semantice.

Apoi, autorul îi dedică cîteva pagini (p. 26–35) problemei pronunțării siflante care reprezintă particularitatea fonetică definitorie a graiului ceangăilor din Moldova. Aportul autorului la această chestiune

[8] Sînt reunite aici: un *Tablou de corespondență* NALR–MCNA (*Anexa* nr. 1), care inventariază, în ordine alfabetică, cuvintele cartografiate fie în *Noul atlas lingvistic român* (NALR), fie în *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* (MCNA) [Atlasul graiului ceangău din Moldova], fie în ambele; *Lista localităților anchetate* (*Anexa* nr. 2A), menționîndu-se numărul cartografic din MCNA și, după caz, oferind informații cu privire la semnalarea localităților în cauză în NALR și în alte atlase lingvistice sau, dimpotrivă, la absența acestora din atlase; un *Indice de cuvinte-titlu* (*Anexa* nr. 2B), întocmit din 359 de unități, grupate pe 14 cîmpuri onomasiologice, după cum urmează: casa, transport / administrație, școala, corpul omenesc, familia / sănătatea, stări diverse, încălțăminte / îmbrăcăminte, hrana, pasiuni / însușiri, agricultură, cerul, pădurea, animale sălbatice și timpul; un *Inventar lexical* (*Anexa* nr. 2C), în care cuvintele românești sînt însoțite de corespondentele lor maghiare și de variantele lor fonetice; și, în sfîrșit, 359 *Hărți dialectale* (*Anexa* nr. 2D), realizate pe baza inventarului lexical.

constă în acela că oferă o imagine de ansamblu asupra acestei pronunțări caracteristice ceangăilor. Pornind de la cîteva considerații terminologice—în cadrul cărora observă, de pildă, inconsecvența și impropri-etatea cu care se întrebuințează, în lingvistica românească, termenii *siflante*, *sibilante*, *șuierătoare*—, autorul trece în revistă semnalările fenomenului în literatura de specialitate, urmate de o descriere de-taliată a acestuia, făcîndu-se referire și la originea, respectiv la răspîndirea fenomenului în discuție. De altminteri, trăsăturile fonetice ale acestui idiom, prin care el se diferențiază atît de limba română, cît și de cea maghiară, îi conferă statutul de „grai insular" (p. 33).

În continuare, problema graiului ceangăilor din Moldova este dezbătută atît din perspectiva compo-nentei maghiare a bilingvismului ceangăiesc (p. 43–47, 63–81), cît și prin prisma componentei româ-nești (p. 40–43, 81–91) a acestui idiom particu-lar. Pornind de la unele precizări teoretico-aplicative asupra noțiunilor 'comunitate lingvistică' și 'conș-tiință lingvistică'—unde autorul arată că, în realitate, populația ceangăiască din Moldova nu se consideră a fi o comunitate lingvistică și nici etnică, ci mai degrabă una religioasă (p. 36)—atenția se îndreaptă, apoi, către relația ceangăilor din Moldova cu limbile română și maghiară. Discutînd unele opinii for-mulate în studiile anterioare cu privire la raportarea graiului ceangăiesc la limba română, pe de o parte, și la cea maghiară, pe de altă parte, autorul îndeamnă la „prudență în intenția de a cataloga într-un fel sau altul idiomul ceangăiesc" (p. 45). Acest imperativ își găsește deplina justificare în cadrul subcapitolului intitulat *Stadiul cercetărilor privind graiul ceangăilor din Moldova* (p. 47–62), la finalul căruia cititorul poate ajunge la concluzia că realitatea lingvistică consemnată de cercetători se află într-o permanentă dinamică, ceea ce rezultă unele rezerve cu privire la valabilitatea datelor oferite. De altminteri, majori-tatea inconsecvențelor regăsite în studiile pe această temă își au originea în divergența premiselor de la care se pornește. Astfel, miza studiilor o constituie fie confirmarea originii maghiare a populației ceangăilor („maghiari românizați"), fie, dimpotrivă, reunirea sau întărirea legăturii strînse între graiurile româ-nești ardelenești și moldovenești și graiul ceangăilor („români maghiarizați", de data aceasta). În primul caz, graiul ceangăilor este abordat, în consecință, din perspectiva „influenței limbii române" asupra graiului ceangăilor și din cea a „împrumuturilor ro-mânești" ale acestui grai. În cel de-al doilea caz, se arată involuția „influenței maghiare" asupra graiului ceangăilor. Dincolo de problemele care vizează clari-ficarea originii ceangăilor, în realitate, dificultatea de a cataloga într-un fel sau altul fenomenele lingvistice înregistrate este dată, în opinia noastră, de stadiul îna-intat al bilingvismului ceangăilor și de mecanismele intime ale acestui fenomen, de tendințele variabile de luptă pentru dominanță lingvistică[9]. Astfel, de pildă, în cazul unui termen de origine maghiară care, în urma împrumutării, s-a răspîndit și s-a încetățenit în toate graiurile românești, sau invers, în cazul unui cuvînt de origine românească care a intrat în graiurile maghiare, direcția pătrunderii termenului respectiv în graiul ceangăilor este destul de greu de stabilit, căci, cel puțin teoretic, există două posibilități pentru fiecare caz în parte, ambele plauzibile, nemaipunînd în discuție și procesul reîmprumutării. Dacă luăm ca exemplu cuvîntul *biruje* 'a birui', împrumutat destul de timpuriu de limba română din maghiară (< mgh. *bírni*), în graiul ceangăilor, acesta poate fi explicat fie din maghiară, fie din română[10], dacă nu cumva fap-tele de împrumut se suprapun cu cele de bilingvism.

În continuarea expunerii studiilor lingvistice pri-vind ceangăii din Moldova, autorul îi rezervă cîteva pagini și studiilor dialectale, în cadrul cărora un subcapitol aparte îi este dedicat atlasului lingvistic al graiului ceangăilor din Moldova, editat la Buda-pesta în 1991 (p. 73–81). Acesta precedă discuția asupra studiului dialectal realizat de către autor și

[9] Faptul că graiul ceangăilor înregistrează o formă de bilingvism avansat este susținut de numeroasele perechi de cuvinte sinonimice alcătuite dintr-un termen românesc și altul maghiar, acestea avînd un număr mai mare decît cele formate din două cuvinte maghiare sau din două cuvinte românești, precum și de fenomenul contaminării cuvintelor românești și maghiare, frecvent întîlnit în acest grai. Pe de altă parte, variabilitatea în ceea ce privește dominanța maghiară sau română a sistemelor întrepătrunse în graiul ceangăilor este guvernată (și) de factori extralingvistici, printre care așezarea geografică a diferitelor comunități sau momentul istoric avut în vedere. În plus, nici grupurile de vorbitori relativ omogene nu sînt întru totul compacte.

[10] Autorii unei anchete dialectale efectuate pentru Atlasul lingvistic al graiurilor maghiare din R.P.R. îl trec printre cuvintele exemplificate ca fiind de origine românească în graiul ceangău din Moldova, iar autorul lucrării recenzate consideră a fi mai plauzibilă „ipoteza conservării termenului respectiv din limba română și a adaptării, în contact cu maghiara, la sistemul morfologic al acesteia" (p. 47–48).

servește drept premisă pentru justificarea necesității întreprinderii unui asemenea demers. Autorul recunoaște meritele acestei lucrări „de referință pentru lingvistica maghiară și cea română" (p. 75), apreciind efortul colectivului maghiar care a realizat-o, însă, în același timp, constată și neajunsurile ei. Astfel, sintetizînd conținutul *Atlasului graiului ceangău din Moldova* (1991), autorul arată că acesta repertoriază doar componenta maghiară a idiomului în discuție, ceea ce îl îndeamnă la studiul dialectal care își asumă rolul de a legitima componenta românească, cercetare realizată acum pentru prima oară.

Observînd că graiul ceangăilor bilingvi din Moldova nu a făcut obiectul unor studii aprofundate din partea dialectologilor români, ceea ce a făcut ca anumite lucrări destinate exclusiv cercetării graiurilor din Moldova să evite sistematic referirile la statutul idiomului în discuție (p. 39), profesorul băcăuan își propune să umple acest gol. Astfel, el se angajează într-o cercetare pe teren, în scopul realizării unui corpus lexical care reflectă idiomul ceangăilor din 29 de localități în care „încă se vorbește limba maghiară" (p. 87) și în care se manifestă bilingvismul dialectal. Obiectivul urmărit îl constituie, cu precădere, cartografierea componentei românești a graiului ceangăiesc din Moldova. Rezultatele anchetei lingvistice realizate prin respectarea rigorilor metodei geografiei lingvistice și concretizate într-un inventar lexical (*Anexa* nr. 2C), care a stat la baza hărților dialectale (*Anexa* nr. 2D), reprezintă o contribuție substanțială la tema în discuție. De altminteri, cele 359 de hărți dialectale ocupă un spațiu considerabil, constituind mai mult de jumătate din volum. Tabloul unitar astfel conturat, care înregistrează realitatea lingvistică de natură strict lexicală, demonstrează fără echivoc vechimea, consistența și viabilitatea elementului lexical românesc în graiul ceangăilor din Moldova.

*

Cartea profesorului din Bacău este binevenită și cu zece ani după apariția ei și cu siguranță ea va dăinui și în viitor prin deosebitele merite pe care le are[11]. Astfel, ea se remarcă, printre altele, prin îmbinarea judicioasă a abordării sincronice cu cea diacronică și comparată, oferind, o viziune mai amplă asupra graiului ceangăilor din Moldova, cu o deschidere către noi cercetări, din moment ce „materialul lingvistic colectat prin anchetă dialectală se impune a fi interpretat, într-o fază ulterioară, din perspectiva particularităților fonetice [...], lexicale [...] sau gramaticale" (p. 92). Pe de o parte, paginile volumului dau dovadă de un demers științific extrem de riguros, bazat pe o temeinică cunoaștere a literaturii de specialitate, întrebuințate în mod critic, dar și pe înțelegerea profundă a graiului viu studiat. Pe de altă parte, prin realizarea masivului studiu de dialectologie asupra particularităților lexicale ale zonei cercetate, cartea își revendică un loc aparte printre cercetările asupra acestui idiom, constituind suportul unui atlas lingvistic al ceangăilor moldoveni augmentat și nuanțat.

Prin aceste calități, lucrarea *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova* se statornicește în lingvistica românească drept o carte de căpătîi a fenomenului bilingvismului româno-maghiar, în general, și a graiului ceangăiesc, în special. Această comunitate lingvistică deseori tratată ca fiind una enigmatică își găsește, în cartea profesorului Ioan Dănilă, un pas important către spulberarea unor confuzii—nu o dată datorate mistificării problemei—și către elucidarea particularităților acestei „insule lingvistice", așezînd studiul graiului ceangăilor din Moldova în făgașul firesc al cercetării lingvistice moderne.

Bibliografie

Baker, R. (1997). *On the origin of the Moldavian Csángós*, în „The Slavonic and East European Review" 75, p. 658–680.

Benő, A. & Murádin, L. (2002). *Csángó Dialect – Csángó Origins*, în Diószegi, L. (ed.), *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia*, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, Budapest, p. 163–175.

[11] Dacă ar fi să-i reproșăm ceva lucrării, acela privește nu conținutul, ci micile greșeli de tipar ori de redactare datorate, probabil, unor scăpări și care sînt, deci, nesemnificative. De menționat este, totuși, alegerea nefericită a exemplului prin care autorul arată existența armoniei vocalice în limba maghiară. Astfel, acuzativul substantivului mgh. *ember* 'om' nu este *ember-et* (p. 43), ci *embert*, din moment ce desinența cazuală, în acest caz, se alipește direct rădăcinii, fără necesitatea introducerii unei vocale ajutătoare (cf. mgh. *ház-at* 'casa (Ac.)', în celălalt exemplu dat de autor). În acest sens, ilustrativă ar fi fost, eventual, forma de plural, de pildă, *ember-ek*, dacă se păstrează acest cuvînt, caz în care desinența de plural *–k*, într-adevăr, se atașează la rădăcină, folosindu-se de o vocală ajutătoare, cerută de armonia vocalică (cf. și *ház-ak* 'case').

Borcilă, M. (1965). *Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui **ş** ca **s** și **j** ca **z** în graiurile dacoromâne. Vechimea și originea fenomenului*, în „Studia Universitatis Babeș–Bolyai", Series Philologia, Fasciculus 2, p. 109–121.

Gergely, A. *et al.* (ed.) (2010). *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*, ed. a 2-a revizuită și adăugită, MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest.

Ichim, Fl. & Ichim, D. (2002). *Catolicii moldoveni*, Editura „Diagonal", Bacău.

Ilyés, S., Pozsony, F. & Tánczos, V. (2006). *A moldvai csángók bibliográfiája*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

KINDA–PETI = Kinda, I. & Peti, L. (eds). *A moldvai csángók*, Erdélyi Magyar Adatbank, [online].

KJNT = *KJNT Csángó Bibliográfiája* (1988–2011), [online].

Mărtinaș, D. (1985). *Originea ceangăilor din Moldova*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Márton, Gy. (1972). *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, Kriterion, Bukarest.

Márton, Gy. (1973). *A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása*, Korunk Évkönyv, Tanulmányok a romániai magyar tudományosság műhelyéből, Kolozsvár, p. 173–193.

Pávai, I. (1995/1999). *A moldvai magyarok megnevezései*, în „Regio. Kisebbségi Szemle" 6, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995, nr. 4, p. 149–164 (studiu republicat cu titlul *Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére*, în Pozsony, 1999, p. 69–82).

Péntek, J. (2006). *A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján*, în „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények" L, 1–2, p. 29–52.

Péntek, J. (2013). *Mi lesz itten velünk, ezekvel a magyarokval? (A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből)*, în „Székelyföld", XVII/9, p. 155–170.

Pozsony, F. (ed.) (1999). Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben, A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII, Teleki László Alapítvány, Budapest.

Pozsony, F. (2002). *Ceangăii din Moldova*, Asociația Etnografică Kriza János, Cluj-Napoca.

Sala, M. (coord.) (2001). *Enciclopedia limbii române*, Editura „Univers Enciclopedic", București.

Szabó, T. Attila (1959). *A moldvai csángó nyelvjárás kutatása*, în „Magyar Nyelvjárások" V, Budapest, p. 3–41.

Tánczos, V. (2004). *A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945–2004)*, în Kiss, J. (ed.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221., Budapest, p. 208–285.

Tánczos, V. (2011). *A moldvai csángók magyar nyelvismerete 2008–2010-ben I–III*, în „Székelyföld" XV/5, p. 90–117; XV/6, p. 102–131; XV/7, p. 104–138.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i4A60en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Gustav Weigand, *Armânii. Cercetări etnografice, filologice–istorice asupra așa numiților macedo-romani sau țințari de Gustav Weigand. Volumul I. Țară și oameni. Cu o ilustrație de titlu, 8 fotografii și o hartă*, Editura Tracus Arte, București, 2014, 398 p.[†]

Nistor Bardu*

Faculty of Letters,"Ovidius" University of Constanța, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

1. Well-known among Romanian linguists, and often quoted in applied linguistics studies, especially in those on Romanian dialectology and the history of the Romanian language, the work of the German scholar Gustav Weigand, *Die Aromunen. Etnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Wolk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. Land und Leute, Mit einem Titeldilde, 8 Tefels und einen Karte*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth (Arthur Meiner), 1895[1] has been recently translated into Romanian under the title *Armânii. Cercetări etnografice, filologice–istorice asupra așa numiților macedo-romani sau țințari de Gustav Weigand. Volumul I Țară și oameni. Cu o ilustrație de titlu, 8 fotografii și o hartă*, (București, Editura Tracus Arte, 2014). It is for the first time that the Weigand's work has been printed in Romanian. Since this is only the first volume, we share the conviction that the translator will give us the Romanian version of the second volume as well.

The fact that this happened more than 120 years after the publication of the book in German might be a matter of concern to the general public. However, much more interesting than this aspect seems to be the fact that Romanian specialists in the field have never complained of the absence of a Romanian version of Weigand's work. In our opinion, the reasons could be as follows:

On the one hand, for linguists, the first volume of Weigand's *Die Aromunen* is less relevant than the second volume (it appeared before the first, in 1894!), and which includes the dialectal texts compiled by the author from the Aromanians he met during his travels in the Balkans. On the other hand, as far as historical and ethnographic information on the Aromanians is concerned, the public opinion in the modern Romanian state (after the 1859 Union of the Romanian Principalities) did not have to wait for Gustav Weigand to learn about the existence of the branches of Romanians living in the Balkans. Starting with the latter part of the 19th century, Romanians in the Principalities were provided with an increasing amount of data about their Balkan brothers. In a 2003 study, the historian Stoica Lascu, from Ovidius University of Constanta, shows that it was the 1848 revolutionaries (Chr. Tell, I. H. Rădulescu, D. Brătianu, C. Negri, Ion Ionescu de la Brad, I. Ghica) who first "came into direct contact with the descendants of Balkan Romanity, in their native settlements, within the borders of European Turkey" (Lascu, 2003, p. 257). The earliest direct, ethnographic and linguistic evidence, dating back to 1852, is provided by the travel account of **Ion Ionescu de la Brad**: he encountered "Aromanian shepherds, coming from the Epirus and the Macedonian mountains to winter their numerous herds in the beautiful and large plains of Thessaly", talked to them and learned from them that they were Romanians ("*Him rumâni*"), that is Vlachs, Christians. **Dimitrie Bolintineanu**'s book *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau santa Agora* [Travels to the Romanians from Macedonia and Mount Athos or Santa Agora], published in 1863, is even more informative about the Balkan brothers of the Romanians than the previous report. Even if the data furnished by the author are mostly bookish, as Th. Capidan showed later on (1932, p. 41; see also Lascu, 2003, p. 260), they played an important role

[†]A first version of this text was published under the title *Gustav Weigand răstălmăcit!* on May 23, 2016, in the newspaper "Constanța noastră".

*Email address: *nistor_bardu@yahoo.com*.

[1]We have exactly reproduced the title and the other data included in the title page, which we have scanned and rendered as such in the translated volume (p. 4). As matter of fact, the original volume had two title pages.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

in "making Romanians aware of the existence, the history and the civilization of these descendants of Balkan Romanity" (Lascu, 2003, p. 262). Following visits in the region, other authors, such as **Radu C. Pătârlăgeanu** and **Alexandru Pencovici** wrote and published their own accounts: *Călătorii în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos de...* [Travels into Macedonia, Thessalia and Mount Athos], Ploiești, 1884 and *Despre românii din Macedonia și Muntele Athos. Impresiuni de călătorie de...* [On the Romanians from Macedonia and Mount Athos. Travel impressions], București, 1885, respectively (Lascu, 2003, p. 269–270). In 1895, when Weigand had the first volume of *Die Aromunen* printed in Leipzig, **Ioan Nenițescu** saw his magnum opus, *Dela Românii din Turcia Europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor* [From the Romanians from European Turkey. Ethnic hand Statistical Study on Aromanians] published in Bucharest. Not less imposing by its dimensions (643 pages, with numerous photos) and by its content, the work of Ioan Nenițescu produced a strong impression upon the public mind, despite the fact that many of the historical, geographical and ethnographic facts and figures concerning the Romanian schools in the area, which he provides, come neither from his direct observations, nor from his face-to-face discussions with the Aromanians, but from other people's travel relations. In the first decades of the 20th century, better and better informed Romanian travelers, some of them of aromanian origin, began collecting ever more precise historical, social, linguistic, ethnographic, folklore and statistic data about the Romanian schools or the Balkan Aromanians, whom they met, photographed and interviewed, in their own natural environment, and in the circumstances of their daily life. Worth mentioning, in this regard, are Al. Rubin, Pericle Papahagi (for his information about the Megleno-Romanians), Constantin N. Burileanu (for the data about the Aromanians in Albania), I. Manu, C. Istrati, Mihail-Virgiliu Cordescu and others[2]

Therefore, at the time when volumes II and I of Gustav Weigand's *Die Aromunen* appeared in print in Leipzig (in 1894 and 1895, respectively), the public opinion in Romania possessed enough knowledge about the general status of Aromanians in the Balkan Peninsula. After this date, information about them became more abundant, more systematic and exact. In the inter-war and postwar period, this preoccupation reached its climax with the studies of such reputed linguists of aromanian origin as Th. Capidan, Tache Papahagi, Matilda Caragiu Marioțeanu, Nicolae Saramandu, Gheorghe Caragiani and others. Even today, their works meet the exigencies of the researchers in the domain and are often consulted and quoted. This is the real cause for which Weigand's work has not been translated so far into Romanian, and not another, as the editor Mariana Bara leaves to be understood, in the afterword of the book, "O călătorie la armâni" [A Travel to Aromanians], which she calls a "*critical study*", when she writes the following: "*Although Weigand is an author of reference, frequently quoted by specialists, his work has not been translated into Romanian so far*" (Weigand, 2014, p. 390).

On the other hand, the editor herself underlines that, at the time of his travels through the region, recorded in *Die Aromunen*, I, Weigand "*was at the beginning of his scientific career (he is 29 year old when he begins his travels, and only 26 when he carries this research in the field, among the Aromanians from Olympus)*", and that "*he minutely describes the dialects of Aromanian in his volume on folklore, but adopts* ***a system of phonetic transcription (phonetically faithful), difficult enough and unused by other authors. That is why the present volume must be read as a travel account, as the German public perceived it in 1895*** (emphasis added N.B.)*; it does fit the paradigm of travel narratives, the more so as, at the time, the Balkans was an unknown zone, sufficiently exotic and colourful to draw public attention*" (Weigand, 2014, p. 390–391).

In other words, Mariana Bara alerts readers that the work she comments upon in the critical study should be seen as a youth work project, and not as Weigand's magnum opus, aimed at a German audience, and not at a Romanian one! This been said, any reproach that *Die Aromunen* has not been translated so far seems unfair.

*

2. On the title page of the translation (Weigand, 2014, p. 3), after the elements of the title and the subtitle in the original, more exactly, after the words *Volumul I. Țară și oameni. Relatarea autorului despre călătoriile sale în sud-vestul Peninsulei Balcanice, însoțită de trei anexe științifice, o ilustrație de titlu, opt tabele, opt fotogravuri și o hartă etnografică* [Volume

[2]For further details see Lascu (2003, p. 277ff.).

I. The Country and the People. The author's account of his travels in the south-west of the Balkan peninsula, accompanied by three scientific annexes, a title illustration, eight tables, eight photo-engravings, and an ethnographic map], the Romanian editors insert the following explanatory note: "*Traducere din limba germană și note de Christian Bandu. Ediție îngrijită de Mariana Bara (revizia traducerii în limba română, studiu critic, note, bibliografie)*" [Translation from German and notes by Christian Bandu. Edited by Marina Bara (revision of the Romanian translation, critical study, notes and bibliography]. No indications given as to which notes belong to the translator and which to the editor. We can only presume that Christian Bandu authored the final notes in the *Cuvînt înainte* [Foreword] and those in the chapters and the annexes (p. 335–346). It is not clear which could be Mariana Bara's notes, but we are sure that, in addition to the "critical study" at the end of the volume, entitled *O călătorie la armâni* [A travel to the Aromanians] (p. 347–391), a sort of afterword of the book, *Lista cronologică selectivă a lucrărilor publicate de Gustav Weigand* [The chronological list of the works published by Gustav Weigand] (p. 396) and *Notă asupra ediției* [Note on the edition] (p. 397) are hers. These aspects need to be clarified in order to establish who carries responsibility for the statements included in the technical apparatus of the book.

*

3. What takes the Romanian dialectologists by surprise, from the very cover, from the two title pages and afterwards, in the text, is the fact that the translator equates the term *Die Aromunen*, coined by Weigand in his book, as *Armânii* instead of *Aromânii* [Aromanians], as has been interpreted, accepted, and used by specialists in the field for the last 120 years. The explanation given by the translator (Christian Bandu?) in *Note finale la «Cuvînt înainte»* [Final notes to Foreword] is stupefying:

> "*The German appellative **Aromunen** has been wrongly equated in Romanian with **aromâni** [...] Romanian philologists, historians, ethnographers, ethnomusicologists, writers, etc. such as Pericle Papahagi, Theodor Capidan, Tache Papahagi, Victor Papacostea, Valeriu Papahagi, Ioan Caranica, George Marcu, Matilda Caragiu Marioțeanu, Hristu Cândroveanu, etc. use the term in their works; today it is widely used in mass-media, public life, a.s.o. If Weigand had said «aromâni» in German, the word would have been «Arumänen», since, in German, «români» translates by «Rumänen» and not by «Romunen». In addition to lack of information, «**the theses of Romanian national ideology in regard to the Aromanian problem**» largely accounts for the use of the appellative «aromâni» instead of «armâni»* (emphasis added N.B.!) (Mariana Bara, *Limba armânească*, Cartea universitară, București, 2007, p. 13)."
>
> (*apud* Weigand, 2014, p. 335)

First of all, the translator and, then, the editor of the book, Mariana Bara, quoted by the translator in his own note as an authority in the respective problem, forget, in the text above-mentioned, that the appellative ***aromân*** [Aromanian] is commonly used by almost all Romanian researchers, be they linguists, historians, folklorists, ethnomusicologists, writers etc., as well by many foreign authors[3]. That is why it has received wide currency in Romanian linguistics and has penetrated foreign languages of international circulation, such as English (*Aromanians*) and French (*Aroumains*, cf. *Dictionnaire* 1994, s.v. *aroumain*). Does this mean that the authors of English and French dictionaries are "***uninformed***" and/or have been seized by the Romanian nationalist frenzy too?

Secondly, Weigand never says that the term *Aromunen*, which he coined, refers to *armâni* only. On the contrary, he had indicated, from the second volume, published a year earlier (1894), that the German *Aromunen* is a general term which comprises all those that call themselves *Armâńi*, *Arămâńi*, *Arămeńi* (ori *fărșeroți*). In his own words,

> "*Im Aromunischen lautet der Name: **Armâń** im*

[3] We shall only mention some of them here: Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, G.I. Brătianu, Dușan Popovici, Nicolae Șerban Tanașoca, Neagu Djuvara, Carlo Tagliavini, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, Alexandru Rosetti, Emil Petrovici, Alexandru Graur, Boris Cazacu, Emanuel Vasiliu, Dimitrie Macrea, Ion Coteanu, Romulus Todoran, Grigore Brâncuș, Marius Sala, Cicerone Poghirc, G. I. Tohăneanu, Petre Ș. Năsturel, Nicolae Saramandu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Adrian Poruciuc, Petru Neiescu, Vasile Arvinte, Constantin Frâncu, Gheorghe Carageani, Petar Atanasov, Eugeniu Coșeriu, Max Demeter Peyfuss, Thede Kahl, Paul Garde etc. etc. In Mr Christian Bandu's logic, all these prestigious Romanian and foreign scientists are equally uninformed or prisoners of "***the theses of Romanian national ideology in regard to the Aromanian problem***"!

> *Centrum und Süden,* ***Arămăń*** *(****Arumăń****?) im Norden,* ***Arămén***[4] *bei einigen* ***Faršeriotenstämmen; Aromunen*** *ist die deutsche Form, die am besten der nördlichen einheimishchen, entspricht, ich werde die daher in Zukuft ausschließlich gebrauchen*" ["In Aromanian, the following appellatives are used: *armăn* in the centre and in the south, *arămăń* (*arumăń*?) in the north, *arămén* within some Farsherot communities. *Aromunen* is the German corresponding term that refers to the northern communities, and is the term that I am going to use from now on too"] (emphasis added, N.B.)
>
> (cf. Weigand, 1894, p. VIII)

It follows that the appellative ***armăn*** is the name of one group of Aromanians known to Weigand, more precisely, those living in the south and the centre (of the Balkan Peninsula). Therefore, it is a regional appellative, and not one that comprises all Aromanians.

In the first volume, Weigand reasserts this linguistic reality that he encountered in the field, the translation of which we discuss here. Unable to find corresponding equivalents to such appellatives as "Macedo-Vlachs", "southern Romanians", "Pindus Vlachs", "trans-Danubian Vlachs", "Cutzo-Vlachs", "Tzintzars", Weigand coined the ethnonym "*Aromunen*" "*which is the German equivalent of the word* ***arămâni***" (emphasis added) (Weigand, 2014, p. VII). In other words, it refers to all the Aromanians whose idiom is characterized by */a/* phonetic prosthesis.

We see clearly once again that it is not about the appellative *armâni*, as the author of note 2 on page 335 (Christian Bandu?), and Mariana Bara, in her considerations on pages 361–363, interpret the term *Aromunen*, totally ignoring Weigand's own statements from volume II (1894), but about ***arămâni***. That is, ***aromâni*** [Aromanians], as the specialists in the field have correctly interpreted it until now. If he had wanted to include all the Aromanians under the name of *armăni*, the author would have used the term ***Armăń***, mentioned in the 1894 volume (see *supra*), with the specification that it refers only to the Aromanians from the centre and the south of the Balkan Peninsula, whom he encountered during his travels in the region!

The conclusion that imposes itself is that thus both the translator and the editor of this first volume of the celebrated (for us, Romanians!) work *Die Aromunen* by Weigand **have distorted the translation of the name of the Aromanians** on the front cover, the half title, and the title page, and then everywhere in the text where the German author uses the term ***Aromunen*** and/or its derivates and flexionary forms (*aromunisch*, *aromunische*, *aromunischen*, *aromunischer*, *aromunisches*), and, by doing this, they **compromised the Romanian version as a whole**. Shame for the effort that was made!

*

4. A question now arises: How did Gustav Weigand came to use the appellatives ***arămâńi*** (***arumăń***?), ***arămeńi*** in volume II (1894, p. VIII) and ***arămâni*** in volume I (1895, p. VII), in connection to which he offers his own explanations?

As known sources show, the appellative ***arămâń*** can be heard nowhere among the Aromanians: neither among the Pindus, nor the Gramostean ones, who call themselves *armâni*, and not among the Aromanians from Albania. If Weigand had heard such an appellative, it must have been very rare. It may also be an ad-hoc creation. One of the appellatives used by the Aromanians from Albania is *rămăńi*, a form first recorded in the 1797 *Abecedar* [Primer] of Constantin Ucuta, with its derivatives *rrămăneasca*, *rrămăneşti* (Papahagi, 1909, p. 67). Later on, in 1895, in his own relations, Ioan Nenițescu generalizes the term *armân* to include all the Aromanians whom he visited or about whom he had heard. However, citing Ioan Caragiani, he notes that the Aromanian Farsherots had always called themselves *Rumâni* or *Rumeni* (Nenițescu, 1895, p. 183). Constantin N. Burileanu (1906) also recorded the form *rrmăn*, among the Farsherots, and in the title of his book, he uses the appellative *români*: *De la Românii din Albania*. The form *rămăńi* is confirmed by all those who have carried field research among the Aromanians in Albania. We first quote Weigand's own pupil, Th. Capidan, who direct lymet the Albanian Farsherots (cf. Capidan, 1931, p. 1–210), and heard them calling themselves *rumăńi*, *romăńi*, or *rămăńi*, the last term functioning as a generic name

[4] Since in German there are no *ă* and *î* (*â*) vowels, which are specific of the phonetic system of the Aromanian dialect, we must specify that in order to render them Weigand uses the letter *u*, with a circle under it (*u̯*), for *â*, and the letter *o*, with a circle under it (*o̯*), for *ă*.

(Capidan, 1931, p. 170; 1932, p. 3–4), Nicolae Saramandu (2003, p. 24; 2004, p. 86; 2007, p. XXXI–XXXII), Petru Neiescu (1997, p. 27ff.), etc. During the field research that we conducted in Albania, we too recorded the forms *rămăńⁱ*, among the Moscopolean Aromanians and *răméńⁱ* (with an open */e/*), among the Farsherots from Divjaka, Elbasan, Boboștița and Gjirokastër. Our hypothesis is that the form *Arămân*, in volume I of Weigand's *Die Aromunen*, was coined by the German author, although it is not based on any phonetic rule. As it is known, */a/* prosthesis appeared in the ethnonym *rumânu* (< Lat. *romanus*), due to the *forte* pronunciation of the initial */r/*, a pronunciation that is specific to the idioms of many south-Danubian Romanians. In the resulting form, *arumânᵘ*, the unstressed vowel */u/*, after */r/*, syncopated, probably because of the *forte* pronunciation of */r/*, thus resulting in *armânᵘ*. However, with other Aromanians located in the northwest of the Balkan Peninsula, as Th. Capidan (1932, p. 224–227) noticed, */a/* prosthesis is rare or absent from the ethnic appellative among the Aromanians in Albania, either Farsherot or Moscopolean[5]. To our knowledge, the form *arămâni* is attested by no one, except Gustav Weigand. Aromanians, when they do not call themselves after the name of their localities of origin—*avdiľáț* (from Avdela), *pirvuľáț* (from Perivole), *sîrmîńáț* (from Samarina), *ničóț* (from Nicea), etc.[6]—, they call themselves *armáń*, *fărşeróț*, *rămắń*, *rumắńi*, *romắńi*, *rămén*. Most likely, by using the form *Arămân*, in both volumes, Weigand wished to give further justification to the term *Aromunen*, an ethnonym meant to include all the Macedo-Romanians.

*

5. Why *Aromunen* and not *Arumänen*? It is known that in German ***Rumänen*** is the term used to refer to Romanians. This appellative, together with its derivatives ***Rumäne***, ***Rumänin***, ***rumänisch***, ***Rumänien*** (for the country's name) "has generalized and has remained in use until now in all the German speaking countries" (Arvinte, 2008, p. 198). The German appellative ***Rumänen*** dates, most likely, from the times when most Romanians called themselves ***rumâni***[7], because this is, as we have seen above, the result of the phonetic evolution of the Latin ***romanus***[8] in Romanian. Vasile Arvinte, an authority in Romanian-German linguistic relations, draws attention to the fact that, until the respective forms became prevalent, other forms with */o/* (: ***Rom...***) had been circulating in German, ever since the 16th century. Based on detailed research, Vasile Arvinte identified a number of sources that attest to their existence:

- the Transylvanian Saxon historiographer Johannes Lebel (1490–1566): ***Romuini*** (p. 200);
- J. Tröster (1666): ***Romunos***: "...nennen sich *Romunos...*" (*loc. cit.*);
- a 1701 edict of Emperor Leopold: ***Romeni*** (*loc cit.*);
- an anonymous Austrian author (1701): "Wallachian and Moldovans are called in Hungarian ***Ola***, in Transylvanian Saxon ***Bloch***, in Romanian

[5] The Aromanians from Albania, whom Weigand encountered at Lănga, Elbasan, Berat, in the Muzakia plains, at Korça, Moscopole, Șipsca etc. call themselves *rămắńⁱ*, *rᵃ̊mắńⁱ*, *rrᵘmăn* or even *rrmân*, all of which result from the same etymon: Lat. *romanus* > *rumăn* > *răman* > *rrmân*. This ethnonym lacks then prosthesis of */a/*, which is rarer in the Aromanian idioms form Albania (cf. Bardu, 2004, p. 79–80).

[6] Cf. Saramandu (1984, p. 424; 2004, p. 82).

[7] It is worth mentioning, in this respect, the well-known words of Grigore Ureche, from *Letopisețul Țării Moldovei* [The Chronicle of Moldova]: "*Rumânii cîți să află lăcuitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Râm se trag*" [Romanians, those who live in the Hungarian country, in Transylvania, and Maramuresh, come from the same homeland, and they all descend from Rome] (Ureche, 1987, p. 77).

It is equally true that the form ***român*** had been used popularly together with the form *rumân*, from times out of mind. Vasile Arvinte convincingly demonstrates this, with numerous arguments, in his philological study *Român, românesc, România* (2008). The conclusions the author reaches are unequivocal: "The discussion on the phonetic variants of *român*, respectively *rumîn* has shown that they have an uncontested dialectal basis ... they are authentically popular, etymologically motivated, in the sense that their phonetic evolution is comparable to other inherited Latin elements. Their antiquity goes as far back as popular Latin. Some linguistic data in the Moldovan idiom (and other Daco-Romanian groups), but especially the situation in some Aromanian idioms, where a bookish influence is hard to admit, provides us with the proof that the variants with */o/* are previous to the influence of scholarly Latin. This influencer played an important role in imposing and generalizing the variants with */o/* in the Romanian language, due to the constant reference of the Romanian ethnic name to the etymon *romanus*. From literary language, the variants could then enter the lexicon of dialects" (Arvinte, 2008, p. 64; see the entire subchapter *Baza dialectală a variantelor* ***român–rumân*** [The dialectal base of the *român–rumân* variants] from the chapter *Numele etnic* ***român (rumân)*** [The *român* (*rumân*) ethnic name], p. 33–64).

[8] Another result is the form ***român*** (see *supra*, footnote 6).

they call themselves ***Romun***.
The same author also signaled the presence of other variants as well: ***Romuin***, ***Romulien***, ***Romunx*** etc. (cf. Arvinte, 2008, p. 200–207).

We do not know whether, at the time he wrote the two volumes of *Die Aromunen*, Gustav Weigand had any knowledge of the existence, in German, of such forms as ***Romeni***, ***Romun***, ***Romunos***, etc. It is beyond doubt that he was familiar with the form ***român***, from the literary Romanian of the times, as different from the German one, as well as with the forms ***armân*** and ***(a)rămăn***, the latter with variants mentioned above (***Arumắń***, ***Arămeńi***, ***Fărșeroți***), which himself recorded among the Macedo-Romanians whom he contacted during his travels. Our supposition is that, by coining and using the general form ***Aromunen***, Weigand wished to show, on the one hand, that the Aromanians are different from the Daco-Romanians from modern Romania, and on the other hand, that, at some time in the past, both of them had constituted a linguistic unity, sharing the same territory, as he himself states in *Die Aromunen* (I, 1895, p. 271) (see *infra*).

⋆

6. In the logic of what we have said above, we think that the idea defended by Mariana Bara, namely that by creating the ***Aromunen*** term, Gustav Weigand wanted to distinguish between Aromanians and Romanians, in general, is ***false***. He meant to distinguish the former from the Daco-Romanians, not from Romanians. This is what the German author writes, at p. 271 of the volume I, from *Die Aromunen*, about the four branches of Romanians:

> "*One can discuss about «romanici» only from an ethnographic view point. This also holds true for the Romanian people of whom the Aromanians are a branch only.* ***The four Romanian peoples: the Daco-Romanians, the Aromanians***[9]***, the Megleno-Romanians and the Histro-Romanians are closely connected with one another, through their language; however, language only shows that the people who now live separated from one another, must have inhabited the same space, at some time in the past.***" (emphasis added)
>
> (Weigand, 2014, p. 271)

Such a statement defies any other interpretation of Weigand's conception of the dialectal unity of historic Romanian. It could be considered, as professor Marin Petrișor, from Ovidius University of Constanța, rightly notices, in an article yet unpublished, "*a preamble to the theory on the common* ***Romanian language (proto-Romanian)****, from which* ***the dialects of Romanian have branched out from***", starting with the 10th century A.D., a theory embraced by most Romanian and foreign linguists. In this context, it is worth mentioning an observation founded on extended and deep research of all Romance languages made by Eugeniu Coșeriu, one of the last great European Romanists, namely that "Romanian, as a historical language, is more unitary than other Romance languages: more unitary than Italian (the primary dialects of which sometimes present radical differences), more unitary than French, and as unitary as historical Spanish, with its three primary dialects (Asturian-Lyonnaise, Castilian, and Navaro-Aragonese)" (Coșeriu, 2005, p. 116).

Consequently, Mariana Bara should leave aside her speculations on, and mystifying interpretations of the so-called "Aromanian language", since they are closer to politics rather than to science. If not for scientific reasons, at least, out of respect for Gustav Weigand, who, in his own times, was a "complete" dialectologist (cf. Arvinte, 1993, p. 30).

References

Arvinte, V. (1993). *Contribuția lui Gustav Weigand la dezvoltarea dialectologiei românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", anul XXXIII, seria A. *Lingvistică*, p. 29–43.

Arvinte, V. (2008). *Român, românesc, România*. Studiu filologic. Ediția a III-a, definitivă, Casa Editorială „Demiurg", Iași.

Bardu, N. (2004). *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Ovidius University Press, Constanța.

Burileanu, C.N. (1906). *Dela Românii din Albania*, București.

[9] In reproducing this quotation we have substituted the term *armâni*, for the incorrect one, *aromâni*, which Bandu and Bara use, as Gustav Weigand demands in his specifications to the two volumes of *Die Aromunen*: II (1894), p. VIII and I (1895), p. VII (see *supra*).

Capidan, Th. (1931). *Fărşeroţii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în „Dacoromania", anul VI, 1929–1930, p. 1–210.
Capidan, Th. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, „Imprimeria Naţională", Bucureşti.
Coşeriu, E. (2005). *Limba română – limbă romanică*, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Dictionnaire 1994 = *Dictionnaire Hachette enciclopédique illustré*, Paris.
Lascu, S. (2003). *Perieghеze ale românilor din ţară la fraţii din Balcani (1852–1914)*, în vol. *Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale*, Ovidius University Press, Constanţa.
Neiescu, P. (1997). *Mic atlas al dialectului aromân din Albania şi din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Nenițescu, I. (1895). *Dela Românii din Turcia Europeană*, București.
Papahagi, Per. (1909). *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București.
Saramandu, N. (1984). *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, p. 423–476, Craiova.
Saramandu, N. (2003). *Studii aromâne şi meglenoromâne*, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Saramandu, N. (2004). *Romanitatea orientală*, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Saramandu, N. (2007). *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale şi glosar*, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Ureche, Gr. (1987). *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Editura Minerva, Bucureşti.
Weigand, G. (1894). *Die Aromunen. Ethnographish – philologisch – historische Untersuchungen über das Volk sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, zweiter Band, Leipzig.
Weigand, G. (1895). *Die Aromunen. Ethnographish – philologisch – historische Untersuchungen über das Volk sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, erster Band, Leipzig.
Weigand, G. (2014). *Armânii. Cercetări etnografice-filologice-istorice asupra poporului aşa-numiţilor macedo-romani sau ţinţari.* Volumul I. *Ţară şi oameni*, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i4A60ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Gustav Weigand, *Armânii. Cercetări etnografice, filologice–istorice asupra așa numiților macedo-romani sau țințari de Gustav Weigand. Volumul I. Țară și oameni. Cu o ilustrație de titlu, 8 fotografii și o hartă*, Editura Tracus Arte, București, 2014, 398 p.[†]

Nistor Bardu*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius" din Constanța, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

1. Bine cunoscută de către lingviștii români și citată frecvent în studiile de lingvistică aplicată, mai cu seamă în cele de dialectologie și de istorie a limbii române, lucrarea germanului Gustav Weigand, *Die Aromunen. Etnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Wolk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. Land und Leute, Mit einem Titeldilde, 8 Tefels und einen Karte*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth (Arthur Meiner), 1895[1], a fost tradusă de curînd în limba română cu titlul *Armânii. Cercetări etnografice, filologice–istorice asupra așa numiților macedo-romani sau țințari de Gustav Weigand. Volumul I Țară și oameni. Cu o ilustrație de titlu, 8 fotografii și o hartă*, (București, Editura Tracus Arte, 2014). Este pentru prima dată cînd lucrarea lui Weigand vede lumina tiparului în limba română. Fiind vorba deocamdată de volumul I, avem convingerea că traducătorul și îngrijitorul ediției vor da versiune românească și celui de-al II-lea volum.

Publicul mai larg s-ar putea întreba de ce s-a întîmplat aceasta atît de tîrziu, după aproape 120 de ani de la apariția ei în limba germană. Dar mai interesant decît acest aspect ni se pare faptul că specialiștii români în domeniu n-au reclamat absența versiunii românești a acestei lucrări a lui Weigand. După părerea noastră, cauzele acestui fapt pot fi următoarele:

Pe de o parte, pentru lingviști, acest volum I al lucrării *Die Aromunen* a lui Weigand este mai puțin relevant decît volumul al II-lea (apărut înaintea celui dintîi, în 1894!), care cuprinde textele dialectale culese de autor de la aromânii cunoscuți și anchetați de el în călătoriile sale prin Balcani. Pe de altă parte, în ceea ce privește informațiile istorice și etnografice despre aromâni, opinia publică din Statul Român modern (de după Unirea din 1859) n-a trebuit să-l aștepte pe Gustav Weigand pentru a afla de existența acestei ramuri din Balcani a românilor de la Carpați și Dunăre. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, românilor din Principate le-au fost oferite tot mai multe date despre frații lor balcanici, aromânii. Istoricul Stoica Lascu, de la Universitatea „Ovidius" din Constanța, arată, într-un studiu din 2003, că mai întîi revoluționarii pașoptiști (Chr. Tell, I. H. Rădulescu, D. Brătianu, C. Negri, Ion Ionescu de la Brad, I. Ghica) au fost cei „care au venit în contact nemijlocit cu urmașii romanității balcanice, la ei acasă, în așezările din Turcia europeană" (Lascu, 2003, p. 257). Mărturii nemijlocite, și de ordin etnografic, și de ordin lingvistic, datînd din 1852, se regăsesc în însemnările lui **Ion Ionescu de la Brad**, care i-a întîlnit pe „păstorii români, ce vin din munții Ipirului și ai Macedoniei de-și iernează numeroasele lor turme în frumoasele și întinsele cîmpii ale Tessaliei", a vorbit cu ei și a aflat că sînt români („*Him rumâni*"), adică vlahi, creștini. Mai multe informații despre frații balcanici ai românilor a publicat, în 1863, **Dimitrie Bolintineanu**, în volumul său *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau santa Agora*. Chiar dacă datele oferite de acest autor sînt mai mult livrești, după cum a arătat mai tîrziu Th. Capidan (1932, p. 41; vezi și Lascu, 2003, p. 260), ele au avut un rol important în „conștientizarea românilor privind existența, istoria și civilizația urmașilor romanității balcanice" (Lascu, 2003, p. 262). Despre românii macedoneni scriu și publică apoi, în urma unor călătorii la fața locului, **Radu C. Pătârlăgeanu** (*Călătorii în Macedonia, Thesalia și Muntele Athos*

[†]O primă versiune a acestui text a fost publicată sub titlul de *Gustav Weigand răstălmăcit!* la data de 23 mai 2016, în ziarul „Constanța noastră".

*Adresă de corespondență: *nistor_bardu@yahoo.com*.

[1]Am reprodus întocmai titlul și celelalte date cuprinse în pagina de titlu, scanată și redată ca atare în volumul tradus (p. 4). Volumul original are de fapt două pagini de titlu.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

de..., Ploiești, 1884), **Alexandru Pencovici** (*Despre românii din Macedonia și Muntele Athos. Impresiuni de călătorie de...*, București, 1885) (Lascu, 2003, p. 269–270). În anul 1895, cînd Weigand publica la Leipzig primul volum din *Die Aromunen...*, la București apărea opul lui **Ioan Nenițescu**, *Dela Românii din Turcia Europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor*. Impunătoare prin dimensiuni (643 p., cu numeroase fotografii), dar și prin conținut, chiar dacă multe din datele istorice, geografice, etnografice sau privitoare la școlile românești oferite de autor nu vin din propriile constatări de pe teren, din discuțiile directe cu *armânii*, ci din surse de birou sau din relatările altora, lucrarea lui Ioan Nenițescu a produs o impresie puternică în societatea românească a timpului. În primele decenii ale secolului al XX-lea, alți călători români, unii dintre ei de origine aromână, de acum înainte din ce în ce mai mai avizați, culeg date tot mai precise, de ordin istoric, social, lingvistic, etnografic, folcloric și statistic sau privitoare la școlile românești, despre aromânii din Balcani, cunoscuți, fotografiați și intervievați în localitățile de baștină și în viața lor cea de toate zilele. Amintim în acest sens pe Al. Rubin, Pericle Papahagi (pentru informațiile despre meglenoromâni), Constantin N. Burileanu (pentru datele despre aromânii din Albania), I. Manu, C. Istrati, Mihail-Virgiliu Cordescu ș.a.[2]

Așadar, la data apariției la Leipzig a volumelor II și I ale lucrării *Die Aromunen* a lui Gustav Weigand (1894 și, respectiv, 1895), opinia publică din România avea destule cunoștințe despre starea generală a aromânilor din Peninsula Balcanică, iar după această dată, informațiile despre ei devin tot mai numeroase, mai sistematice și mai exacte. Ele culminează, în perioada interbelică și în cea postbelică, cu studiile reputaților lingviști de origine aromână Th. Capidan, Tache Papahagi, Matilda Caragiu Marioțeanu, Nicolae Saramandu, Gheorghe Caragiani ș.a., ale căror lucrări satisfac și azi exigențele cercetătorilor în domeniu și sînt consultate și citate ca atare. Aceasta este cauza reală pentru care lucrarea lui Weigand nu a fost tradusă în limba română pînă în prezent, și nu alta, cum lasă să se înțeleagă editoarea Mariana Bara atunci cînd scrie, în postfața „O călătorie la armâni", numită de ea „*studiul critic*", următoarele: „*Deși Weigand este un autor de referință, citat în lucrările de specialitate, opera sa nu a fost tradusă în limba română*" (Weigand, 2014, p. 390).

[2]Pentru mai multe detalii, cf. Lascu (2003, p. 277 și urm.).

Pe de altă parte, editoarea însăși precizează că, la data călătoriilor descrise în *Die Aromunen*, I, Weigand „*era la începutul carierei științifice (avea 29 de ani cînd pornește în această călătorie, și numai 26 cînd desfășura cercetarea de teren la armânii din Olimp)*", și că „*descrie cu minuțiozitate dialectele armânei în volumul de literatură populară, dar adoptă* ***un sistem de transcriere (fidel fonetic), destul de dificil și neutilizat de alți autori. De aceea, volumul de față trebuie citit ca o carte de călătorie, cum se și prezenta ea la 1895 pentru publicul de limbă germană*** (s. n. N.B.)*, care intră în paradigma relatărilor de călătorie, mai ales pentru Balcani, zonă necunoscută, suficient de exotică și de colorată pentru a atrage atenția.*" (Weigand, 2014, p. 390–391).

Cu alte cuvinte, Mariana Bara își previne cititorii că opera pe care o comentează în studiul său critic trebuie privită drept o operă de tinerețe a autorului și nu una de căpătîi, care se adresează, în primul rînd, publicului german, iar nu celui din România! Așa stînd lucrurile, nici un reproș că *Die Aromunen* nu a fost tradus pînă acum nu-și are rostul.

*

2. Pe pagina de titlu a volumului tradus (Weigand, 2014, p. 3), după elementele de titlu și subtitlu din original, mai exact, după cuvintele *Volumul I. Țară și oameni. Relatarea autorului despre călătoriile sale în sud-vestul Peninsulei Balcanice, însoțită de trei anexe științifice, o ilustrație de titlu, opt tabele, opt fotogravuri și o hartă etnografică*, apar următoarele precizări ale editorilor români: „*Traducere din limba germană și note de Christian Bandu. Ediție îngrijită de Mariana Bara (revizia traducerii în limba română, studiu critic, note, bibliografie)*". Nu se precizează însă care sînt notele care aparțin traducătorului și care sînt cele ale îngrijitorului ediției. Nu avem decît să deducem că notele finale de la *Cuvînt înainte*, de la capitole și de la anexe (p. 335–346) au ca autor pe Christian Bandu. Nu ne dăm seama care ar putea fi notele Marianei Bara, dar sîntem siguri că, pe lîngă „studiul critic" de la sfîrșitul volumului, intitulat *O călătorie la armâni* (p. 347–391), un fel de postfață a cărții, *Lista cronologică selectivă a lucrărilor publicate de Gustav Weigand* (p. 396) și *Notă asupra ediției* (p. 397) sînt ale sale. Aceste aspecte trebuie lămurite pentru a delimita responsabilitățile ce revin fiecăruia dintre cei doi pentru afirmațiile făcute în aparatul tehnic al ediției.

*

3. Ceea ce surprinde pe dialectologul român încă de pe copertă și apoi, de pe cele două pagini de titlu, și în continuare, în text, este echivalarea de către traducător a numelui-titlu *Die Aromunen*, lansat de Weigand în această carte, ca *Armânii*, și nu ca *Aromânii*, cum a fost interpretat, acceptat și întrebuințat în studiile lor de către specialiștii în domeniu, de 120 de ani de încoace. Explicația dată de traducător (Christian Bandu?), în *Note finale la «Cuvînt înainte»*, este de-a dreptul stupefiantă:

> „*Denumirea germană* ***Aromunen*** *a fost echivalată greșit în limba română, prin* ***aromâni*** *[...] Termenul este utilizat ca atare în lucrările de specialitate ale filologilor, istoricilor, etnografilor, etnomuzicologilor, scriitorilor, etc. din România, precum Pericle Papahagi, Theodor Capidan, Tache Papahagi, Victor Papacostea, Valeriu Papahagi, Ioan Caranica, George Marcu, Matilda Caragiu Marioțeanu, Hristu Cândroveanu, etc., fiind și azi denumirea cea mai folosită în mass-media, viața publică ș. a. m. d. Dacă Weigand ar fi spus în germană «aromâni», cuvîntul ar fi fost atunci «Arumänen», așa cum în limba germană «români» se traduce prin «Rumänen» și nu «Romunen». Folosirea denumirii «aromâni» și nu «armâni» s-a datorat în bună parte, alături de neinformare,* ***«tezelor ideologiei naționale românești în problematica armânească»***. (s.n. N.B.!) (Mariana Bara, *Limba armânească*, Cartea universitară, București, 2007, p. 13)."
>
> (*apud* Weigand, 2014, p. 335)

Mai întîi, traducătorul și apoi îngrijitoarea ediției, Mariana Bara, citată de traducător în nota sa drept o autoritate în problematica respectivă, uită, în textul de mai sus, că denumirea de ***aromân*** a fost și este folosită de aproape toți cercetătorii români, fie lingviști, fie istorici, folcloriști sau etnomuzicologi, fie scriitori etc., precum și de foarte mulți autori străini[3]. De aceea, termenul respectiv s-a impus definitiv în lingvistica românească și a pătruns și în limbile de circulație internațională, precum engleza (*Aromanians*) și franceza (*Aroumains*, cf. *Dictionnaire* 1994, s.v. *aroumain*). Trebuie să interpretăm această realitate prin ideea că și alcătuitorii de dicționare englezi și francezi sînt „***neinformați***" sau/și că i-a apucat și pe ei frenezia naționalistă românească?

În al doilea rînd, Weigand nu spune nicăieri că termenul *Aromunen*, creat de el, înseamnă doar *armâni*. Dimpotrivă, el precizase încă din volumul al doilea, publicat cu un an înainte (1894), că germanul *Aromunen* este un termen general prin care el îi cuprinde pe toți cei care își spun *Armâńi*, *Arămâńi*, *Arămeńi* (sau *fărșeroți*). Iată cuvintele sale în original:

> „*Im Aromunischen lautet der Name:* ***Armâń*** *im Centrum und Süden,* ***Arămăń*** *(****Arumăń****?) im Norden,* ***Arămén***[4] *bei einigen* ***Farșeriotenstämmen****;* ***Aromunen*** *ist die deutsche Form, die am besten der nördlichen einheimishchen, entspricht, ich werde die daher in Zukuft ausschließlich gebrauchen*" [„În aromână sînt folosite următoarele denumiri: *armân* în centru și sud, *arămăń* (*arumăń*?) în nord, *arămén* la unele comunități *fărșerote*. *Aromunen* este termenul german corespunzător pentru comunitățile nordice, termen pe care îl voi folosi și eu de aici înainte"] (sublinierile și traducerea ne aparțin, N.B.)
>
> (cf. Weigand, 1894, p. VIII)

Este cît se poate de limpede că **numele de *armân* este numele doar al unui grup de aromâni cunoscuți de Weigand, mai precis, al celor din sud și din centru. Este deci o denumire regională, iar nu una care să-i cuprindă pe toți aromânii** (s.n. N.B.).

Weigand reafirmă această realitate lingvistică întîlnită de el pe teren și în volumul I, despre care este vorba aici. Găsind necorespunzătoare denumirile de „macedo-vlahi", „români din sud", „vlahi pindeni",

[3] Vom aminti doar o parte dintre ei: Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, G.I. Brătianu, Dușan Popovici, Nicolae Șerban Tanașoca, Neagu Djuvara, Carlo Tagliavini, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, Alexandru Rosetti, Emil Petrovici, Alexandru Graur, Boris Cazacu, Emanuel Vasiliu, Dimitrie Macrea, Ion Coteanu, Romulus Todoran, Grigore Brâncuș, Marius Sala, Cicerone Poghirc, G. I. Tohăneanu, Petre Ș. Năsturel, Nicolae Saramandu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Adrian Poruciuc, Petru Neiescu, Vasile Arvinte, Constantin Frâncu, Gheorghe Carageani, Petar Atanasov, Eugeniu Coșeriu, Max Demeter Peyfuss, Thede Kahl, Paul Garde etc. etc. În logica aprecierii domnului Christian Bandu, toți acești prestigioși oameni de știință români și străini, sînt deopotrivă neinformați sau prizonieri ai „***tezelor ideologiei naționale românești în problematica armânească***"!

[4] Deoarece în limba germană nu există vocalele *ă* și *î* (*â*), care sînt specifice sistemului fonetic al dialectului aromân, trebuie să precizăm că, pentru redarea lor, Weigand folosește litera *u*, cu cerculeț dedesupt (*u̯*), pentru *â*, și litera *o*, cu cerculeț dedesupt (*o̯*), pentru *ă*.

„vlahi transdanubieni", „cuțovlahi", „țințari", Weigand propune etnonimul „*Aromunen*" „*care redă în germană cuvîntul* ***arămâni***" (s.n. N.B.) (Weigand, 2014, p. VII), adică pe toți aromânii care au în grai fonetismul specific *a* protetic.

Se vede și aici destul de clar că nu este vorba de numele *armâni*, cum interpretează autorul notei 2, de la pagina 335 (Christian Bandu?), și Mariana Bara, în considerațiile sale de la paginile 361–363, ignorînd total afirmațiile lui Weigand din volumul II, din 1894, ci de ***arămâni***. Adică de ***aromâni***, cum bine au interpretat toți specialiștii în domeniu de pînă acum. Dacă ar fi vrut să-i cuprindă pe toți aromânii sub numele de *armâni*, autorul ar fi întrebuințat ca atare termenul de ***Armâń***, menționat în volumul din 1894 (vezi *supra*), cu precizarea că se referă la aromânii din centrul și sudul Peninsulei Balcanice, cunoscuți de el la fața locului!

Concluzia care se impune este că atît traducătorul, cît și îngrijitorul acestui volum I al celebrei (pentru noi, românii!) lucrări *Die Aromunen* a lui Weigand, **au mistificat traducerea numelui aromânilor**, în titlul de pe copertă, de pe paginile de gardă și de titlu, și apoi pretutindeni în text, unde autorul folosește termenul ***Aromunen*** și/sau derivatele și formele sale flexionare (*aromunisch*, *aromunische*, *aromunischen*, *aromunischer*, *aromunisches*), compromițînd definitiv întreaga versiune românească a acestei opere (s.n. N.B.). Păcat de atîta muncă!

*

4. O întrebare care se se poate pune și pe care ne-o punem este următoarea: Cum a ajuns Gustav Weigand la denumirile de ***arămâńi*** (***arumăń***?), ***arămeńi***, din volumul II (1894, p. VIII) și la aceea de ***arămâni***, din volumul I (1895, p. VII), în legătură cu care oferă explicații?

După cum arată sursele cunoscute, apelativul ***arămâń*** nu se aude pe nicăieri la aromâni: nici la pindeni și grămosteni, care își spun *armâni*, și nici la aromânii din Albania. Dacă Weigand a auzit o asemenea denumire, aceasta trebuie să fi fost foarte rară. Nu este exclus ca ea să fi fost creată ad-hoc. Una dintre denumirile folosite de aromânii din Albania este *rămăńi*, formă înregistrată încă din 1797, în *Abecedarul* lui Constantin Ucuta, în derivatele *rrămăneasca*, *rrămănești* (Papahagi, 1909, p. 67). Mai tîrziu, în 1895, în relatările sale, Ioan Nenițescu generalizează termenul *armân* pentru toți aromânii pe care i-a vizitat sau despre care a auzit, dar despre aromânii fărșeroți notează, citîndu-l pe Ioan Caragiani, că s-au numit totdeauna *Rumâni* sau *Rumeni* (Nenițescu, 1895, p. 183). Constantin N. Burileanu (1906) înregistra pentru fărșeroți forma *rrmăn*, iar în titlul cărții sale numele este *români*: *De la Românii din Albania*. Forma *rămăńi* este confirmată apoi de toți specialiștii care au făcut cercetări de teren la aromânii din Albania. Îi citățm în acest sens mai întîi pe elevul lui Weigand, Th. Capidan, care i-a cunoscut direct pe fărșeroții din Albania (cf. Capidan, 1931, p. 1–210), de la care a auzit că își spun *rumăńi*, *romăńi* sau *rămăńi*, termenul din urmă funcționînd ca nume generic (Capidan, 1931, p. 170; 1932, p. 3–4), pe Nicolae Saramandu (2003, p. 24; 2004, p. 86; 2007, p. XXXI–XXXII), Petru Neiescu (1997, p. 27 și urm.) etc. Noi înșine am înregistrat în cercetările noastre din Albania formele *rămăń*^{i}, la aromânii moscopoleni, și *rămén*^{i} (cu *e* deschis), la fărșeroții din Divjaka, Elbasan, Boboștița, Gjirokastër. Ipoteza noastră este că forma *Arămân*, din volumul I al lucrării *Die Aromunen* a lui Weigand, este de fapt o reconstrucție a autorului, care însă nu se bazează pe nici o regulă fonetică. După cum se știe, *a* protetic a apărut în etnonimul *rumânu* (< lat. *romanus*), datorită pronunțării *forte* a lui *r* inițial, pronunțare specifică în graiul multor români din sudul Dunării. În forma rezultată, *arumân*^{u}, vocala neaccentuată *u*, de după *r*, s-a sincopat, probabil tocmai datorită pronunțării *forte* a lui *r*, rezultatul fiind *armân*^{u}. La alți aromâni însă, situați mai la nord-vestul Peninsulei Balcanice, după cum observa Th. Capidan (1932, p. 224–227), *a* protetic este mai rar și lipsește din apelativul etnic la aromânii din Albania, fărșeroți sau moscopoleni[5]. După știința noastră, forma *arămâni* nu este atestată de nimeni, în afară de Gustav Weigand. Aromânii, cînd nu se apelează după numele localităților de origine—*avdiláț* (din Avdela), *pirvuľáț* (din Perivole), *sîrmîńáț* (din Samarina), *ničóț* (din Nicea) etc.[6]—, își spun *armâń*, *fărșeróț*, *rămâń*, *rumăńi*, *romăńi*, *rămén*. Întrebuințînd forma *Arămân*, Weigand a dorit, foarte probabil, să justifice o dată

[5] Aromânii din Albania, pe care Weigand i-a vizitat la Lănga, Elbasan, Berat, în cîmpia Muzakia, la Korça, Moscopole, Șipsca etc., își spun *rămăń*^{i}, *r*^{ă}*măń*^{i}, *rr*^{u}*măn* sau chiar *rrmân*, toate acestea fiind forme rezultate din același etimon: lat. *romanus* > *rumăn* > *răman* > *rrmân*. La acest etnonim lipsește proteza lui *a*, care este mai rară în graiurile aromânești din Albania (cf. Bardu, 2004, p. 79–80).

[6] Cf. Saramandu (1984, p. 424; 2004, p. 82).

mai mult termenul *Aromunen*, folosit de el în cele două volume în cauză, etnonim menit a-i cuprinde pe toți macedoromânii.

*

5. De ce *Aromunen* și nu *Arumänen*? Se știe că, în limba germană, termenul folosit pentru a-i denumi pe români este ***Rumänen***. Acest apelativ, împreună cu variantele și derivatele ***Rumäne***, ***Rumänin***, ***rumänisch***, ***Rumänien*** (pentru numele de țară) „se generalizează și rămîn în uz pînă astăzi în toate țările de limbă germană" (Arvinte, 2008, p. 198). Denumirea germană ***Rumänen*** datează, probabil, de cînd o mare parte din românii înșiși își spuneau ***rumâni***[7], pentru că acesta este, după cum am văzut mai sus, un rezultat în română a evoluției fonetice a latinescului ***romanus***[8]. Vasile Arvinte, un foarte bun cunoscător al raporturilor lingvistice româno-germane, ne atrage atenția însă că, pînă să se impună formele respective, au existat și au fost întrebuințate în limba germană, încă din secolul al XVI-lea, forme cu *o* (: ***Rom...***). Atestări, în acest sens, ne spune Vasile Arvinte, pe baza unor cercetări minuțioase, se găsesc:

- la istoriograful sas Johannes Lebel (1490–1566): ***Romuini*** (p. 200);
- la J. Tröster (1666): ***Romunos***: „...nennen sich *Romunos*..." (*loc. cit.*);
- într-un edict al împăratului Leopold, din 1701: ***Romeni*** (*loc cit.*);
- la un autor anonim austriac (1701): „muntenii și moldovenii sînt numiți în limba maghiară ***Ola***, în săsește ***Bloch***, în românește ei se numesc pe ei înșiși ***Romun***.

Alte variante semnalate de autor sînt ***Romuin***, ***Romulien***, ***Romunx*** etc. (cf. Arvinte, 2008, p. 200–207).

Nu știm dacă, atunci cînd a scris cele două volume ale lucrării *Die Aromunen*, Gustav Weigand avea cunoștință de formele de tip ***Romeni***, ***Romun***, ***Romunos*** etc., din limba germană. Dar nu încape nicio îndoială că el cunoștea forma ***român***, din limba literară din România acelor vremuri, diferită de cea din germană, și pe cele de ***armân*** și ***(a)rămăn***, aceasta din urmă cu variantele menționate mai sus (***Arumăń***, ***Arămeńi***, ***Fărșeroți***), înregistrate de el la macedoromânii pe care i-a contactat în călătoriile sale. Supoziția noastră este că, propunînd și folosind forma generală ***Aromunen***, Weigand a dorit să arate, pe de o parte, că aromânii sînt deosebiți de dacoromânii din România modernă, iar pe de altă parte, că și unii, și alții constituiseră cîndva aceeași unitate lingvistică, pe un același teritoriu, cum însuși afirmă în *Die Aromunen* (I, 1895, p. 271) (vezi *infra*).

*

6. În logica celor arătate mai sus, considerăm că **e falsă** ideea susținută de Mariana Bara că Gustav Weigand, creînd termenul de ***Aromunen***, a vrut să-i deosebească pe aromâni de români, în general. A vrut să-i deosebească de dacoromâni, nu de români. Iată ce spune concret autorul german, la p. 271 a volumului I din *Die Aromunen*, despre cele patru ramuri ale românității:

> „*Se poate discuta despre «romanici» numai din punct de vedere etnografic. Același lucru este adevărat și pentru neamul românesc din care aromânii noștri sînt o ramură.* ***Prin limbă cele patru neamuri românești: dacoromânii, aromânii***[9]***, megleniții și istrienii sînt legate în modul cel mai strîns și limba nu dovedește nimic în plus, decît că neamurile care trăiesc astăzi separat, trebuie să fi fost cîndva unite în spațiu.***" (s.n.)

[7] Vezi în acest sens cunoscutele cuvinte ale lui Grigore Ureche, din *Letopisețul Țării Moldovei*: „*Rumânii cîți să află lăcuitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Râm se trag*" (Ureche, 1987, p. 77).

Dar tot atît de adevărat este că și forma ***român*** a fost întrebuințată alături de cea de *rumân*, la nivel popular, din cele mai vechi timpuri. O demonstrează aceasta, cu numeroase argumente, Vasile Arvinte, în studiul filologic *Român, românesc, România* (2008). Concluzia la care ajunge autorul în acest sens este fără echivoc: „Discuția asupra variantelor fonetice *român*, respectiv *rumîn* a arătat că acestea au o bază dialectală de necontestat... sînt autentic populare, motivate din punct de vedere etimologic, în sensul că evoluția lor fonetică este comparabilă cu a altor elemente latinești, moștenite. Vechimea lor urcă pînă în latina populară. Faptele de limbă din graiul moldovenesc (și din alte grupuri daco-românești), dar mai cu seamă situația din unele graiuri aromâne, unde mai greu se poate admite o influență cărturărească, ne furnizează dovada că variantele cu *o* sînt anterioare influenței latinești savante. Această influență a avut însă un rol important în impunerea și generalizarea variantelor cu o în limba română de cultură, prin raportarea permanentă a numelui etnic român la etimonul *romanus*. Din limba literară, variantele cu o au putut pătrunde apoi și în multe graiuri populare" (Arvinte, 2008, p. 64; vezi întregul subcapitol *Baza dialectală a variantelor* ***român–rumân*** din capitolul *Numele etnic* ***român (rumân)***, p. 33–64).

[8] Un alt rezultat este chiar forma ***român*** (vezi *supra*, nota 6).

[9] În reproducerea acestui citat am înlocuit forma inexactă *armâni* a traducătorilor și comentatorilor Bandu și Bara, cu termenul *aromâni*, așa cum ne cere Gustav Weigand însuși în precizările sale din cele două volume *Die Aromunen*: II (1894), p. VIII și I (1895), p. VII (vezi *supra*).

(Weigand, 2014, p. 271)

Această afirmație desfide orice altă interpretare a concepției lui Weigand privind unitatea dialectală a limbii române istorice. Ea poate fi considerată, după cum a observat profesorul Marin Petrișor, de la Universitatea „Ovidius" din Constanța, într-un articol nepublicat încă, „***preambulul teoriei privind limba română comună (protoromâna), din care s-au desprins dialectele limbii române***", începînd cu secolul al X-lea d. Ch., teorie îmbrățișată apoi de cei mai mulți lingviști români și străini. Să mai aducem aminte și aici observația ultimului mare romanist european care a fost Eugeniu Coșeriu, observație fondată pe cercetări extinse și profunde ale tuturor limbilor romanice, că „limba română ca limbă istorică este, precum se știe, mai unitară decît alte limbi romanice: mult mai unitară decît limba istorică italiană (în care dialectele primare prezintă diferențe uneori radicale), mai unitară decît franceza și cel puțin tot atît de unitară ca spaniola istorică, cu cele trei dialecte primare ale ei (asturo-lionez, castilian, navaro-aragonez)" (Coșeriu, 2005, p. 116).

Așadar, Mariana Bara ar trebui să lase deoparte speculațiile și interpretările sale mistificatoare, referitoare la așa-zisa „limbă armânească", speculații și mistificări care țin poate de politică, iar nu de știință. Dacă nu din rațiuni științifice, măcar din respect față de Gustav Weigand, care, la vremea respectivă, a fost un dialectolog „complet" (cf. Arvinte, 1993, p. 30).

Bibliografie

Arvinte, V. (1993). *Contribuția lui Gustav Weigand la dezvoltarea dialectologiei românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", anul XXXIII, seria A. *Lingvistică*, p. 29–43.

Arvinte, V. (2008). *Român, românesc, România*. Studiu filologic. Ediția a III-a, definitivă, Casa Editorială „Demiurg", Iași.

Bardu, N. (2004). *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Ovidius University Press, Constanța.

Burileanu, C.N. (1906). *Dela Românii din Albania*, București.

Capidan, Th. (1931). *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în „Dacoromania", anul VI, 1929–1930, p. 1–210.

Capidan, Th. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, „Imprimeria Națională", Bucureşti.

Coşeriu, E. (2005). *Limba română – limbă romanică*, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Dictionnaire 1994 = *Dictionnaire Hachette enciclopédique illustré*, Paris.

Lascu, S. (2003). *Periegheze ale românilor din țară la frații din Balcani (1852–1914)*, în vol. *Istorie și diplomație în relațiile internaționale*, Ovidius University Press, Constanța.

Neiescu, P. (1997). *Mic atlas al dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Nenițescu, I. (1895). *Dela Românii din Turcia Europeană*, București.

Papahagi, Per. (1909). *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București.

Saramandu, N. (1984). *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, p. 423–476, Craiova.

Saramandu, N. (2003). *Studii aromâne și meglenoromâne*, Editura Academiei Române, București.

Saramandu, N. (2004). *Romanitatea orientală*, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Saramandu, N. (2007). *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale și glosar*, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Ureche, Gr. (1987). *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Minerva, Bucureşti.

Weigand, G. (1894). *Die Aromunen. Ethnographish – philologisch – historische Untersuchungen über das Volk sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, zweiter Band, Leipzig.

Weigand, G. (1895). *Die Aromunen. Ethnographish – philologisch – historische Untersuchungen über das Volk sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, erster Band, Leipzig.

Weigand, G. (2014). *Armânii. Cercetări etnografice-filologice-istorice asupra poporului așa-numiților macedo-romani sau țințari.* Volumul I. *Țară și oameni*, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i4A61en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Alexandra Cuniță & Coman Lupu (ed.), *Neologie, neologism. Concepte, analize*, „ROMANICA" 20, Editura Universității din București, București, 2015, 100 p.

Lavinia Ienceanu*

Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Pursuing the thought-provoking line of research charted by issues 3 (2010, *Las lenguas románicas y la neología* [Neology as Exhibited by Romance Languages]) and 14 (2013, *La dinámica del léxico de la moda en el siglo XIX: estudio de neología léxica* [The Dynamics of Fashion Vocabulary in the 19th Century: A Study in Lexical Neology]), ROMANICA's 20th issue *Neologie, neologism. Concepte, analize* [Neology, Neologism: Keyconcepts and Clarifications] (2015) sheds refreshing light on a notorious 'bone of contention': neologisms. Firmly grounded in a sociolinguistics-oriented approach, the issue under review features six coherently structured contributions reflecting the *status quo* of individual languages such as Romanian, Spanish and French, on the one hand, and of the Romance linguistic family, on the other, and aiming to go with a fine-tooth comb over, hence provide valuable insight into, the word-class of neologisms viewed as a self-generated supply which can be indefinitely tapped into for regenerating languages both from within and from without, as well as for promoting cultures in an age "of instantly available information and of linguistic globalization" (Moroianu, p. 65). Major topic-related issues debated are: the vast array of taxonomically-based theories, lexicographic compilations and language areas approached, multiply-construed terms or distressingly vague definitions of the central concept at issue.

The first contribution, *Ideología y diccionario: aspectos de la neología léxica en los inicios de la lexicografía moderna del español* [Ideology vs Dictionary: Glimpses of Early Modern Spanish Lexicography], authored by Dolores Azorín Fernández [= D.A.F.], shows how language-unrelated, mainly ideological bias, is more often than not brought to bear on the selection, cataloguing and compilation of lexicographic lists, which inevitably adulterates the socio-pedagogical function assumed, in theory, by any dictionary purporting to incorporate a so-called "shared social memory"[1]. When considered from this particular angle, Hispanophone areas stand out as *bona fide* bulwarks of purism and Iberocentrism, an attitude staunchly adhered to by DRAE (*Dictionary of the Spanish Royal Academy*) to this day. The both diachronically- and synchronically-based in-depth analysis conducted by D.A.F. on occurrence of various lexical items has yielded a most interesting finding, namely, that unlike more recently compiled descriptive dictionaries such as DEA and VOX, most apt to not only adopt, but also to orthographically assimilate foreign words, the language-norm-enforcing authority in Spain exerted over the decades a preeminently restrictive influence by being consistent in reacting unfavourably to neologisms—whether borrowed or newly coined—, and hence by being rather tardy in including them in their latest editions, long after most of the new lexemes had already been listed in the above-mentioned common-use dictionaries. Though embracing a conservatism which promotes formal style to the detriment of colloquial use, as D.A.F. tentatively suggests, with RAE (Spanish Royal Academy) extreme purism—as displayed in 2001, for instance, when vocabulary items pertaining to the peninsular dialect became regular entries of RAE's dictionary, with implicit sanctioning by standard language use as an unequivocal concomitant thereof, in sharp contrast to Hispano-American 'upper-class' lexemes, which were disobligingly denied both of the above privileges—, is, paradoxically enough, converted on occasion into its exact opposite, i.e. extreme permissiveness, as exhibited in an updated version of

*Email address: *lavinia.ienceanu@yahoo.es*.

[1] Lavinia Ienceanu's [= L.I.] translation of Sp. *memoria social compartida*, Luis Fernando Lara, *Teoría del diccionario monolingüe*, 1997, p. 94–65 *apud* D.A.F., p. 8.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

the same dictionary, where an influx of "unadulterated borrowings" (p. 18) cannot but "clash" (p. 18) with their native equivalents.

The very fact that the terms are neither mutually exclusive nor cognitively synonymous is the main generator of conflicting views held by proponents of the 'neologism'- and those of the 'new creation'-labels, respectively. "*Neologisms, newly coined words, neological meanings* gather or are strung together, bouncing around in a wild race" (p. 27) in both everyday life and the media, in particular—one of the key-promoters of neologisms, to give credit where it is due—, as Alexandra Cuniță [= A.C.] contends in her *Neologisme? Cuvinte recente?* [Neologisms? Newly Coined Vocabulary Items?]. With some of the oldest "neologisms" listed verging on two hundred years and, in addition, with "cartof" and "computer" identically labeled in Romanian state-of-the-art dictionaries, the author further claims that "*neologisms* and *newly coined lexical items* could best be viewed as two distinct points on a time continuum" (p. 33). It is equally true, however, that chronology—which has mainly to do with the inventories made at regular intervals of the new lexical additions to a living language, and the subsequent insertion of these additions into dictionaries of neologisms or newly created lexical items[2]—is not the only criterion resorted to in distinguishing between the two concepts. As corroborative evidence, A.C. adduces the straightforward fact that prior to becoming neological entries in complete language dictionaries, all "newly coined vocabulary items" can be most conveniently treated as "neologisms" pertaining to a certain Romanian functional variety, while additionally remarking that, with all due respect for the three distinct meanings which research of this language area has come to attach to both neologisms and newly created words—i.e., borrowing from another language; lexical item newly created from elements already in use in the same language; new meanings acquired by an older lexeme—"*neologisms* are first and foremost borrowings from other languages, whereas *newly coined lexical items* are first and foremost new vocabulary items created from elements already in use in the same language" (p. 26). Taking into account these highly idiosyncratic forces at work in augmenting the semantic-cum-stylistic toolkit of the language, A.C. appositely concludes her plea with three most legitimate claims: that neologisms are conceptually operative only when synchronically approached; that a clear distinction should be made between loan words and loan translations, as well as between grammatical and semantic neology; and last but not least, that even before neologisms are lexicographically attested, a quality-related criterion should be established, with the aim of raising speakers' awareness towards correct employment of these lexical items which, by no means intended to condone elitism or pretentiousness, should more likely be viewed as conducive to more effective, gap-free communication.

Admitting that borrowing is constantly tapped into as a major resource for building up vocabulary, François Gaudin [= F.G.], in her *La néologie n'est ce qu'elle était* [Neology Is No Longer What It Used To Be], alerts readers to the danger of a too frequent recourse to it—as fervently advocated by "linguistic liberalism"—, with language asthenia in its aftermath. The author also maintains that, in a language which is equally inherited and re-created, with the passing of time neologisms should best be viewed as located in the borderland separating each of the terms in Saussure's famous dichotomous pairs below from its specifically contrasting counterpart: *signifié* vs *significant*, *langue* vs *parole*, *diachrony* vs *synchrony*, *paradigmatic* vs *syntagmatic*. Along the same line of reasoning, just as an originally misused lexical item can be subsequently included under pressure from popular usage in the mainstream vocabulary of a given language, so do neologisms—which as a matter of fact cease to be considered as such after their inclusion therein—,while additionally proving André Martinet's "dynamic synchrony" concept[3] as tenable as ever. Chopping logic even further, since they were primarily generated as part and parcel of a cultural context, neologisms are of necessity invested with the ability of pointing both ways, i.e. back into the past, and forward into the future, with the added disadvantage that they cannot break free of the linguistic elements which stand in syntag-

[2] The author of the article lists the following dictionaries of newly coined words in her *References* section: Florica Dimitrescu (coord.), Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de Cuvinte Recente*, 3rd edition, Logos, București, 2013; Maria Dumitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, Semne, București, 2009; *Dicționar de cuvinte recente*, Semne, București, 2012.

[3] *De la synchronie dynamique à la diachronie*, "Diachronica", issue 1, 1984, p. 53–64, CrossRef, *apud* F.G., p. 38.

matic relation to them. F.G. then deems important to distinguish between exogenous neology—generated through interaction of language codes—and endogenous neology—created through recourse to language-internal word-formation devices, with a major focus on abbreviation, apocope, aphaeresis and portmanteau-words. A still further distinction submitted to the reader's attention is that which must be drawn between the type of neology defined in terms of attestation of the lexical item at issue—where "the attestable neologism is not in production yet, hence not in use either, but can be appropriately documented"—and the type of neology defined in relation to the particular circumstances leading to the creation of a new lexical item - where "a borrowed neologism is, more often than not, anything but new", since it had already been around for some time in a different language community, "a rather puzzling aspect of a linguistic item for which recency of creation is the key phrase". Extrapolating from the findings yielded on French, F.G. raises in the final section the pertinent question of whether neology is still perceived nowadays as being productive and functional worldwide, only to reach the sad conclusion that "neology is no longer what it used to be", and that the constantly shifting borderline between non-linguistically-based neology—which is called on to provide a linguistic expression pointing at a particular entity in the real or conceptual world—and linguistically-based neology—which makes a substantive contribution by extending the expressive resources of a language—only contrives to fudge the issue.

As if endeavouring to bear out the claims made by previous contributors, in his comparative approach to the position assumed in theory and practice by neologisms as exhibited by Romance languages (*Neologism de sute de ani sau imprecizie conceptuală?* [Age-Old Neologisms or Blurred Concepts?]), Coman Lupu's [= C. L.] stance on the topic at issue further exposes the neologism as a rather ineffectively performing "pseudo-concept"[4]. As Florin Marcu[5] puts it, C.L. argues, "any scholarly loan word of Latin or Roman origin, or descended from other culturally influential modern languages, can be viewed as pertaining to the class of neologisms. Some of these words, however [...] have been around in Romanian for more than two hundred years [...]. *Neologism*, therefore, is taken [by the lexicographer] to denote the same thing as the scholarly borrowing, regardless of when it actually entered the receiving language". Equally puzzling is the case of the Spanish term *sicario*, which acts as additional supporting evidence for Spain's linguistic inhibition against foreign elements, previously discussed by D.A.F. in the opening contribution. And indeed, while making its way into Spanish dictionaries as late as the close of the 19th century, *sicar* astonishingly dates back in Romanian to as early as the first half of the 17th century—1648, to be more precise—, and with no 'scholarly borrowing' label attached, at that. Now then, it is common knowledge that under the sway of the French Academy—the originator of the long celebrated *neology is an art, neologism – an abuse* (*apud* C.L., p. 50)—, many a researcher in the field was more inclined to carry out rough estimations for tracking such words down diachronically or to pin them down as "novel creations' rather than simply record them as neologisms. To compound the difficulty, French linguists tend to define as 'neological' only those lexical items which, though not listed as dictionary entries, carry instead the label *sans dictionnaire fixe*[6]. It follows from the above that the "novelty" thought to inhere in a word, meaning or construction is nowadays as prone as ever to defy accurate assessment, demarcation or rendition by instrumental techniques or any other battery of linguistic devices in current use. Which in turn just goes to emphatically prove that the term 'neologism', occasionally taken to mean "novel creation"—defined through common recourse to one or all of the following criteria: chronology, frequency, areas of diffusion – is apt to vary widely in meaning, and hence give rise to immensely fruitful, if long drawn-out controversy.

There are different kinds of neologisms, Cristian Moroianu [= C.M.] argues in one of the most rigorously documented articles of the present issue, *Neologismele limbii române între tradiție, modernitate și actualitate* [Romanian Neologisms: Traditional, Modern and Present-Day Views], where the reader readily discovers quite a few of the subtopics dealt

[4] Cf. Alain Rey *apud* F.G., p. 37.

[5] See *Marele dicționar de neologisme*, 10th edition (revised, augmented and updated), Editura Saeculum Vizual, București, 2008.

[6] Alexandra Cuniță *apud* C.L., p. 50.

with and ideas ventilated in the contributions previously reviewed. Resuming, therefore, Romanian has been found to "distinguish assimilated and morphophonologically unassimilated neologisms, terminological neologisms, international neologisms [...], neologisms displaying single- or multiple etymology, short-lived or long-lived (and productive, at that), discipline-specific or transdisciplinary, neologisms with a single standard variant or several distinguishable variants [...]". Approaching the topic from a different angle, one can find "words that came into the language at a rather early point in time [...], but have nevertheless remained unassimilated and are still perceived as intruders by native speakers [...], while there is also the case of fairly recent borrowings which have been readily and successfully assimilated [...]", and are now in general use with Romanian speakers. After painstaking research conducted on elaborate classification of neologisms—with respect to both the word-class to which they belong and the etymological type to which they are assigned (see p. 54–55)—, as well as subsequent analysis of sense relations such as synonymy, antonymy, paronymy, polysemy, semantic and etymological doublets, etc, usually considered to be the main reasons for including them in the language, C.M. deems appropriate to advance the distinction between novel lexical items and neologisms, with the latter further subdivided into: old-fashioned: words pertaining to the "upper-class" variety, which, admittedly, still comply with the canonical chronological criterion, but are no longer in current use; modern/current neologisms: terminological neologisms, pertaining to the standard language variety, their low vs high frequency and small vs large number being indicative of the educational and cultural standards of Romanian society at large; and recently adopted or present-day neologisms: those which, taken over quite recently, have not been in the languge long enough to be properly assimilated. More importantly even, the author further distinguishes between modern neologisms in general current use and the so-called "neonyms"[7]. Since "the transition from one stage to another in the political, economic and cultural progress which society is undergoing [...] draws in its wake a concomitant change in categorial membership, from "foreignisms" (partic. words of Greek, French and English origin) through "upper-class" words to neologisms, i.e. terms being currently used by cultivated, civilized speakers", C. M. aptly remarks, we have every reason to believe that the phrase "old-fashioned" neologisms must not be rigidly construed as a contradiction in terms when used of borrowings denoting genuinely new things or social facts at the time when these words were included in the language, which over the years inevitably became out-of-date. To put it differently, neologisms tend to go out of use at exactly the same rate as the things in the non-linguistic world they refer to are going out of fashion. Yet the fact remains that "neologisms being in constant, consistent and correct use, and more importantly, by language-conscious speakers, can no longer be dismissed as a mere fad or choice of style. On the contrary, C.M. contends, they must be unmistakably viewed as "a prerequisite for advanced societies, the members of which choose to utilize words that not only reflect modern world standards, but also capture in a most effective, economical and functional manner the opening up of new areas of activity". Nowadays, C.M. claims, "newly coined lexical items are in regular use with common speakers", and "coining (new) words is what common speakers should do on a regular basis". In a final attempt to give the reader linguistically-correct advice, the researcher forcefully argues that, in order for newly created words to be clearly distinguished from *bona fide* neologisms, the culture-oriented criterion should without fail take precedence over the chronology-oriented one, particularly when considering such a motley array of lexical items as "boschetar", "bunăciune", "ciocoflender"; "alogen", "apolinic", "bromhidroză", "ecosistem", "fitofag", "inamic", "morgă", "paneuropean" a.s.f..

The last and most ample contribution in the issue under scrutiny zooms in on Spanish semantic neologisms. More precisely, in her *Cuestiones en torno al tratamiento de los neologismos semánticos: entre la intuición, el análisis lingüístico y el diccionario* [Issues Raised on Approaching Neologisms Aided by Intuition, Linguistic Analysis or the Dictionary], Antonia Martínez Linares [= A.M.L.] minutely investigates the fascinating subclass of verbs which have been metaphorically shifted into other meanings, such as *pilotar*, *devorar*, *morder*, *digerir*, *engullir*, *fagocitar*, *absorber*, *anclar*, *agrietar(se)*, *resquebrajar(se)*, *acarrear*, *derrumbar*, *dolarizar(se)*, i.e. of verbs cur-

[7] Bălan-Mihailovici, 2005 *apud* C.M., p. 59.

rently used precisely because they fill in a stylistic gap, but nonetheless failed to be officially listed as carriers of the newly acquired non-literal meaning(s), or of which the meanings listed are incomplete, or, if anything, of which the meanings listed by some dictionaries are fairly dissimilar to the meanings recorded by other equally reliable lexicons. Undertaking the difficult task of conducting a qualitative analysis apt to provide more valuable insights than an ordinary listing of lexical entries usually does, A.M.L. sheds revealing light on the dilemma facing lexical semantics in the Hispanic area when forced to pinpoint such specific conceptualizing means which, though, or paradoxically enough, on account of looking so typologically natural, are most likely to go unnoticed. Compared with the prior knowledge required by skilful labelling of overt neologisms, A.M.L. further argues, identification of the semantic (covert) type is additionally and exclusively dependent on both preexisting context and empirical assistance from a good sense and command of language, as well as from "mastery of vocabulary and neological intuition"[8] of the speaker, to wit, from an innate *agudeza mental* ("sharpness of mind"). Even if keeping an embarrassingly low profile among dictionary entries, whether "intensionally"[9] or extensionally defined, A.M.L. maintains, the semantically and stylistically productive techniques developed of appealing to newly acquired connotations of already existing lexical items is a linguistic reality to be reckoned with. After surveying various types of "metaphorical mapping" as displayed by Spanish idiosyncratic collocations, as well as synonymical analogies effecting the semantic associations between the two, the distinguished researcher deems safe to infer that, far from inviting mordant criticism on account of massive arbitrariness, the numerous metaphorical extensions which semantic neology currently boasts have been found to strongly correlate with certain syntagmatic patterns which can and should be more closely studied by prospective research.

*

In light of the above, and, furthermore, taking into account indisputable fortes such as the vast array of concepts delineated, the pragmatically-based approach adopted, the rigorously documented investigation conducted, and above all, the highly revealing and original insights provided, we consider that the issue reviewed makes a significant contribution to present-day sociolinguistic research, while additionally proving judicious deployment of neologisms, which best reflect a multifaceted, ever-changing linguistic reality, to be the most effective lexical weapon in the hands—and minds—of educated, language-conscious speakers.

[Translated into English by Gina Măciucă]

[8] Cf. Blanco, 2012 *apud* A.M.L., p. 75.

[9] Those capturing "distinctive or prototypical or primary semantic features describing the core meaning" (as translated from Spanish into Romanian by L.I.), cf. Romero, 2008 *apud* A.M.L., p. 83.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i4A61ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Alexandra Cuniță & Coman Lupu (ed.), *Neologie, neologism. Concepte, analize*, „ROMANICA" 20, Editura Universității din București, București, 2015, 100 p.

Lavinia Ienceanu*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Venind în continuarea liniilor de cercetare deschise de numerele 3 (2010, *Las lenguas románicas y la neología*), respectiv 14 (2013, *La dinámica del léxico de la moda en el siglo XIX: estudio de neología léxica*), numărul 20 (2015) din colecția „ROMANICA", *Neologie, neologism. Concepte, analize*, readuce în atenția cititorilor problema controversată a neologismelor. Printr-un riguros demers socio-lingvistic, volumul luat în discuție reunește un număr de șase studii extrem de bine închegate și ancorate în realitatea imediată a limbilor română, spaniolă, franceză, în special, și romanice, în general, menite să lărgească și rafineze spectrul de analiză a fenomenului neologic—filon nesecat al reînnoirii, îmbogățirii externe și interne a limbii, și al evoluției culturale perpetue într-o epocă a „informației simultane și a globalizării lingvistice" (Moroianu, p. 65). Dublînd varietatea de teorii taxonomice, repertorii lexicografice și parcele lingvistice abordate, imprecizia terminologică, precum și gradul relativ de operaționalitate pe care îl are în ziua de astăzi însuși conceptul de „neologism" constituie două dintre principalele probleme pe care autorii își propun să le soluționeze.

În acest sens, primul articol, *Ideología y diccionario: aspectos de la neología léxica en los inicios de la lexicografía moderna del español*, semnat de Dolores Azorín Fernández, surprinde felul în care ingerințele de natură extralingvistică, mai precis ideologică, în procesul de selecție, inventariere și elaborare a repertoriilor lexicografice afectează funcția socio-pedagogică pe care ar trebui să o îndeplinească dicționarele, care, teoretic, se vor a întruchipa o așazisă „memorie socială colectivă"[1]. Din acest punct de vedere, în ceea ce privește teritoriile hispanofone, este de remarcat tendința puristă și iberocentrică, devenită pe parcursul istoriei o constantă a Dicționarului Academiei Regale Spaniole (DRAE). În virtutea tăieturilor diacronice și sincronice pertinente pe care autoarea le face pe parcursul analizei ocurențelor diferitelor unități lexicale, se desprinde faptul că, spre deosebire de alte dicționare descriptive de factură nouă, precum DEA și VOX, deschise nu doar spre adoptarea străinismelor, ci și spre adaptarea lor grafică, amprenta ideologică a autorității normative spaniole prin excelență a fost de-a lungul timpului una preponderent restrictivă, concretizată într-o respingere sistematică a neologismelor—fie ele împrumuturi sau creații interne—și, respectiv, într-o includere relativ tardivă a acestora în edițiile cele mai recente, în momentul în care majoritatea dintre acestea deja figurau în dicționarele non-academice menționate *supra*. Cu toate acestea, în ciuda poziției sale vădit conservatoare care privilegiază registrul cult în detrimentul uzului popular, în politica lingvistică a Academiei Spaniole se insinuează, totuși, o notă paradoxală, deoarece, după cum lasă să se înțeleagă D. Azorín Fernández, momente de prudență excesivă precum cel din 2001, spre exemplu, în care RAE decide includerea în dicționar și, prin urmare, aprobă folosirea în limbajul standard a dialectalismelor peninsulare, dar nu și a cultismelor hispanoamericane, contrastează flagrant cu cele de excesivă permisivitate cînd între filele unei variante actualizate a aceluiași dicționar se poate constata cu stupoare un aflux de „împrumuturi crude" (p. 18) ce intră automat în „coliziune" (p. 18) cu patrimonialismele corespunzătoare existente deja în limbă.

Tocmai datorită faptului că termenii nici nu se exclud, însă nici nu se suprapun în totalitate, absența unei linii fixe de demarcație conceptuală și a unei distincții semantice precise între „neologism" și „cuvînt recent" generează în mod constant conflicte

*Adresă de corespondență: *lavinia.ienceanu@yahoo.es*.

[1]Trad. n. după sp. *memoria social compartida*, Luis Fernando Lara, *Teoría del diccionario monolingüe*, 1997, p. 94–65 *apud* Azorín Fernández, p. 8.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

de opinie între lingviștii românofoni partizani ai uneia sau alteia dintre cele două formule denominative. „*Neologisme, sensuri neologice, cuvinte recente* se adună, se succed, se combină într-un adevărat iureș" (p. 27) atît în viața cotidiană, cît mai cu seamă în sfera mediatică—una dintre principalele forțe actuale propulsoare de neologisme, de altfel—, subliniază Alexandra Cuniță în studiul intitulat *Neologisme? Cuvinte recente?*. În condițiile în care unele dintre cele mai vechi „neologisme" consemnate au o vîrstă de două sute de ani, iar în principalele dicționare românești de neologisme figurează sub aceeași etichetă atît „cartof", cît și „computer", „*neologismul* și *cuvîntul recent* ar putea fi, deci, văzute ca două puncte distincte ale unei axe a continuității" (p. 33) temporale, spune autoarea. Însă, perspectiva cronologică, respectiv periodicitatea cu care se inventariază și reunesc dovezile înnoirii lexicale în dicționare de neologisme sau de cuvinte recente[2], nu este singura de care se ține cont în vederea efectuării unei disocieri între neologism și cuvînt recent. Astfel, A. Cuniță menționează că toate „cuvintele recente" pot fi tratate, pînă la includerea lor în dicționarul general/explicativ, ca „neologisme" aparținînd unei anumite variante funcționale a limbii române, punctînd, însă, faptul că, dincolo de cele trei accepțiuni care în literatura de specialitate par să fie circumscrise atît sferei semantice a neologismului cît și celei a cuvîntului recent—împrumut din altă limbă; formație nouă construită din elemente preexistente în limbă; sens recent adăugat la un cuvînt mai vechi al limbii—, „sînt *neologisme* în primul rînd împrumuturile din alte limbi, dar sînt *cuvinte recente* în primul rînd formațiile lexicale noi pentru obținerea cărora sînt utilizate elemente preexistente în limbă" (p. 26). În contextul acestei dinamici speciale a mijloacelor de îmbogățire și nuanțare lingvistică, A. Cuniță avansează în mod pertinent concluzia conform căreia „neologismul" este un concept operant doar în perspectivă sincronică, nu și diacronică, evidențiind totodată nevoia imperioasă a diferențierii împrumuturilor de calcuri, a neologiei gramaticale de cea semantică, și, nu în ultimul rînd, importanța existenței unui criteriu calitativ care, precedînd atestarea lexicografică ulterioară, să reglementeze în rîndul vorbitorilor un uz responsabil, conștient și corect al neologismelor, străin de snobismul și prețiozitatea lingvistică, și orientat spre eficientizarea comunicării, nicidecum spre obstrucționarea acesteia.

Împrumutul este o sursă de îmbogățire, dar recurgerea excesivă la acesta, în spiritul unui „liberalism lingvistic", poate avea ca rezultat o astenie a limbii, accentuează François Gaudin în *La néologie n'est ce qu'elle était*, cel de al treilea studiu cuprins în volumul supus analizei. Într-o limbă care se constituie deopotrivă ca moștenire și recreare perpetuă, neologismul se situează la intersecția cuplurilor conceptuale dialectice saussuriene, evidențiază autoarea, mai precis, între semnificat și semnificant, între limbă și vorbire, diacronie și sincronie, paradigmă și sintagmă. Astfel, dacă, pe de o parte, un accident de comunicare reiterat prin uz poate deveni o formă stabilă în limbă, iar, înainte de apariția sa, neologismul încă nu există, pentru ca, după o anumită perioadă de la difuzarea sa, acesta să înceteze să mai poată fi catalogat ca atare—drept dovadă a ceea ce André Martinet califica drept „sincronie dinamică"[3]—, apărut într-o paradigmă culturală neologismul conține trecutul și anunță viitorul, neputînd fi despărțit de specificitățile combinatorii, sintagmatice ale limbii. În continuare, Fr. Gaudin operează distincția oportună între neologia exogenă—cea produsă în urma contactului dintre codurile lingvistice—și cea endogenă—rezultanta procedeelor interne de formare lexicală—unde abrevierea, apocopa, afereza și cuvintele-valiză sînt supuse în mod special atenției cititorilor. De asemenea, autoarea atrage atenția și asupra diferenței dintre neologia de certificare și cea de apariție, cu precizarea că „neologismul de apariție împrumutat—cel mai adesea—nu este un cuvînt nou", el existînd deja, dar într-o altă comunitate lingvistică unde a fost folosit, „ceea ce este paradoxal pentru o unitate definită prin noutatea ei" (trad. n.), pe cînd „neologismul de certificare este o formă calculabilă care nu a fost încă produsă, deci nici utilizată, după documentație". În final, vizînd nu doar cazul limbii franceze, ci gradul de productivitate și funcționalitate neologică universală, Fr. Gaudin conchide că „neologia nu mai e ce era", dată fiind și granița labilă, imprecisă, între neologia de necesitate, cea care vine în întîmpinarea cerinței referențiale, denominative

[2]Din rîndul dicționarelor de cuvinte recente autoarea însăși le citează pe următoarele: Florica Dimitrescu (coord.), Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de Cuvinte Recente*, ediția a III-a, Logos, București, 2013; Maria Dumitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, Semne, București, 2009; *Dicționar de cuvinte recente*, Semne, București, 2012.

[3]*De la synchronie dynamique à la diachronie*, „Diachronica", nr. 1, 1984, p. 53–64, CrossRef, *apud* Gaudin, p. 38.

și, respectiv, neologia de contribuție, cea menită să răspundă unei nevoi pregnant expresive.

La aceeași concluzie pe care au conturat-o și studiile precedente, și anume că noțiunea de neologism este un „pseudo-concept”[4] cu o eficiență relativ redusă în ansamblul conceptelor lingvistice operaționale, ajunge și Coman Lupu în *Neologism de sute de ani sau imprecizie conceptuală?*, unde acesta radiografiază comparativ statutul și dimensiunea teoretico-pragmatică a neologismului în lingvstica romanică. În concepția lui Florin Marcu[5], semnalează Coman Lupu, „orice împrumut savant de origine latino-romanică sau provenind dintr-o altă limbă modernă de cultură este un neologism. Or unele dintre cuvinte [...] au peste două sute de ani de existență în limba română [...]. Prin urmare, *neologism* este [în accepția lexicografului] același lucru cu împrumutul livresc, indiferent de data intrării acestuia în română”. Un alt caz paradoxal în egală măsură este cel al termenului de origine spaniolă, *sicario*, care, însă—coroborînd parcă teoria cu privire la politica lingvistică de atestare tardivă a Spaniei expusă de D. Azorín Fernández în studiul ce deschide volumul—, în dicționarele limbii spaniole intră abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea, pe cînd în limba română *sicar* datează încă de la 1648, fără a avea statutul de cuvînt neologic corespunzător unui împrumut livresc. Este de notorietate faptul că celebra formulă a Academiei Franceze: *neologia este o artă, neologismul – un abuz* (*apud* Lupu, p. 50), i-a determinat în mare măsură pe specialiștii din domeniu să prefere datarea prin cronologie relativă a cuvintelor sau întrebuințarea termenului de „cuvînt recent” celui de neologism. Pe de altă parte, în lingvistica franceză este considerat neologic doar cuvîntul care nu figurează încă în dicționar și poartă marca *sans dictionnaire fixe*[6]. Prin urmare, din cele expuse mai sus, „noul” aplicat unui cuvînt, unui sens sau expresii, continuă să nu dispună de un instrumentar lingvistic de măsurare, delimitare și redare precise, termenul „neologism”, asimilat pe alocuri „cuvîntului recent”—pentru a cărei identificare se au în vedere, împreună sau separat, criterii precum cronologia, frecvența în limbă sau aria de răspîndire—avînd un înțeles variabil, de la caz la caz, și suscitînd fertile, dar interminabile polemici.

Există neologisme și neologisme, spune Cristian Moroianu într-unul dintre cele mai complexe studii ale volumului: *Neologismele limbii române între tradiție, modernitate și actualitate*, în care găsim, de altfel, numeroase puncte de contact și idei în consonanță cu cele din articolele citate anterior. Există, deci, în limba română „neologisme (încă) neadaptate formal și neologisme adaptate, neologisme terminologice, neologisme internaționale [...], cu etimologie unică sau multiplă, efemere sau, dimpotrivă, rezistente și, de multe ori, prolifice, specifice unui domeniu sau mai multor domenii, cu o unică formă literară sau cu variante [...]. Există, însă, cuvinte pătrunse de relativ multă vreme în limbă [...], dar care au rămas neadaptate și simțite ca străine de către vorbitori [...], la fel cum există împrumuturi foarte recente [...] care s-au adaptat foarte bine specificului limbii [...]”, fiind cunoscute și folosite la nivel general. În urma elaborării unei clasificări extrem de detaliate a neologismelor în funcție de unitatea lingvistică în care se încadrează, respectiv după tipul de etimologie aferent (p. 54–55), precum și în urma trecerii în revistă a relațiilor semantice care, nu de puține ori, constituie și baza de includere în limbă a acestora: sinonimie, antonimie, paronimie, polisemie, dublete semantice și etimologice etc., Cristian Moroianu avansează distincția între cuvinte noi și neologisme, ultimele subclasificîndu-se la rîndul lor în neologisme învechite: cultisme care întrunesc criteriul cronologic convențional, dar care nu se mai folosesc astăzi la nivel curent; neologisme moderne/curente: terminologice, aparținînd limbii literare sau standard, care reflectă în perioada contemporană, prin număr și frecvență, gradul de educație și cultură al societății românești în ansamblul ei; și, în final, neologisme recente sau actuale: cele care au pătruns în limbă în ultima perioadă și nu au fost adaptate încă la specificul fonomorfologic al românei. Mai mult decît atît, autorul distinge, de asemenea, între neologismele curente de uz general și așa-numitele „neonime”[7]. Dat fiind faptul că „trecerea de la o etapă de evoluție socio-politico-economică și culturală la alta [...] presupune parcursul de la statutul de «barbarisme» (mai ales grecisme, franțuzisme, englezisme) la cel de cultisme

[4] Cf. Alain Rey *apud* Gaudin, p. 37.
[5] V. *Marele dicționar de neologisme*, ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată, Editura Saeculum Vizual, București, 2008.
[6] Alexandra Cuniță *apud* Lupu, p. 50.
[7] Bălan-Mihailovici, 2005 *apud* Moroianu, p. 59.

și, apoi, la cel de neologisme, termeni de cultură sau de civilizație de uz curent", autorul nuanțează faptul că sintagma „neologisme învechite" nu constituie o contradicție în termeni în cazul împrumuturilor care denotă obiecte materiale sau realități sociale, supuse, în mod fatal, perimării. Altfel spus, neologismele se demodernizează în măsura în care realitățile pe care le desemnează încetează să mai fie în vogă. Cu toate acestea, „folosirea constantă, consistentă și corectă", mai presus de toate, și conștientă, a neologismelor, nu este o simplă modă sau opțiune stilistică, ci reprezintă indubitabil, în viziunea autorului, „semnul unei societăți evoluate, ai cărei membri se exprimă, pe de o parte, la nivelul exigențelor lumii moderne, și, pe de altă parte, reușesc să denumească eficient, economic și funcțional progresele realizate în cele mai noi domenii de activitate". Actualmente, „cuvintele recente sînt o normalitate, iar «neologismele», un deziderat", susține C. Moroianu. În ultimă instanță, însă, într-un eșafodaj lexical unde „boschetar", „bunăciune", „ciocoflender" coexistă cu „alogen", „apolinic", „bromhidroză", „ecosistem", „fitofag", „inamic", „morgă", „paneuropean" ș.a., autorul studiului de față pledează cu fermă convingere în sprijinul prevalării criteriului cultural asupra celui cronologic în vederea deosebirii cuvintelor noi de neologismele veritabile.

Ultimul studiu al volumului, și cel mai amplu, de altfel, are în vedere analiza neologismelor semantice din limba spaniolă. Cu alte cuvinte, în *Cuestiones en torno al tratamiento de los neologismos semánticos: entre la intuición, el análisis lingüístico y el diccionario*, Mª Antonia Martínez Linares abordează acele unități polisemice, concret, categoria verbelor resemantizate prin metaforizare, de tipul *pilotar*, *devorar*, *morder*, *digerir*, *engullir*, *fagocitar*, *absorber*, *anclar*, *agrietar(se)*, *resquebrajar(se)*, *acarrear*, *derrumbar*, *dolarizar(se)* etc., verbe înrădăcinate în uzul cotidian tocmai pentru că răspund unei nevoi expresive, însă neînregistrate oficial cu sensul lor figurat, neologic, în baze de date oficiale, sau în cel mai bun caz înregistrate, însă cu accepții incomplete sau divergente între dicționarele de bază ale limbii spaniole. În scopul promovării unei analize de tip calitativ menite să transceadă granița unei simple înregistrări de ocurențe lexicografice, autoarea reliefează problema cu care se confruntă semantica lexicală din spațiul hispanic în identificarea acestor modalități particulare de conceptualizare a realității, care, tocmai pentru că sînt percepute ca naturale, riscă să treacă neobservate. Spre deosebire de cunoștințele pe care le presupune identificarea unor unități neologice formale, identificarea celor de tip semantic se face doar în context și antrenează o componentă empirică, depinzînd exclusiv de simțul limbii, precum și de „competența lexicală și intuiția neologică"[8] a vorbitorului, de o *agudeza mental* funciară, observă autoarea. Cu toate acestea, vizibilitatea considerabil redusă din dicționare a definițiilor „intensive"[9], precum și a celor extensive, adaugă Martínez Linares, nu anulează existența efectivă a acestor procedee conotative de creare și nuanțare semantică. Investigînd „rutele metaforice" și analogiile sinonimice survenite pe aceeași orbită semantică a colocațiilor specifice limbii spaniole, cercetătoarea încheie afirmînd că extensiile metaforice care abundă în neologia semantică nu sînt arbitrare, ci sînt condiționate de tipare lingvistico-sintagmatice proprii, ceea ce le face demne de a constitui obiectul unor studii aprofundate.

*

În lumina celor spuse, considerăm că volumul supus analizei, prin vastul tablou conceptual pe care îl trasează, prin dimensiunea practică pe care demersul investigativ se articulează, prin rigurozitatea documentării, dar mai ales prin profunzimea, pertinența, valoarea și caracterul inovator al reflecțiilor expuse, reprezintă o contribuție de referință în peisajul sociolingvisticii actuale, unde folosirea cu discernămînt a neologismelor se constituie în reflexul unei societăți educate și elitiste, reflectînd, în același timp, o realitate lingvistică vie, flexibilă, polifațetică, în continuă schimbare.

[8] Cf. Blanco, 2012 *apud* Martínez Linares, p. 75.

[9] Cele fundamentate pe relevarea „caracteristicilor semantice distinctive sau prototipice sau primitive orientate spre captarea esenței sensului" (trad. n.) cf. Romero, 2008 *apud* Martínez Linares, p. 83.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ESSAY

doi:10.17684/i4A62en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

A transcultural experiment[†]

Lucian Chișu*

"G. Călinescu" Institute of Literary History and Theory, Calea 13 Septembrie 13, 050711 Bucharest, Romania
National Museum of Romanian Literature, Piața Presei Libere 1, Corp A4, Etaj 2, 013701 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received June 21, 2016
Accepted July 15, 2016
Published August 1, 2016

Key words:
literature
identity
mentality
multiculturalism

Abstract

The project of creating a graphic and cartoons archive (portraits of the great Romanian writers from various literary eras), accomplished with the support of dedicated artists around the world, has gained a new historical-literary dimension, as a result of the huge interest it has stirred up. After a certain geographical and qualitative selection, two editions have been published on paper: one in Romanian and one in English, each of them comprising 3600 images by artists from all continents (112 countries). This unprecedented book, called *A History of the Romanian Literature drawn by the Great Illustrators of the World* (Romanian Literature Museum Press, 2011) presents transcultural aspects that are well worthy of attention from literature historians, biographers, word and image artists (writers, graphic designers, cartoonists), but also from cultural studies specialists (anthropology, semiotics, mentalities), due to the unusual form of open dialogue.

1. We all live with this incontestable reality that is globalisation. The effects of this phenomenon in areas like economy, social and culture have generated numerous disputes among the specialists interested of the contemporary society's challenges and the "clash of civilizations". Due to the gravitational force that knowledge exercises over billions of people, human civilization continuously reconfigures itself in a Brownian move, through Informational Knowledge Society (IKS)[1], on a world level[2].

Between the cultural phenomenon and the expectations of the society[3], the changes generated by the new technologies have literally shaken the relations, creating a huge gap, manifested in the predominance of the effects of globalisation over the structures of tradition. The consequence of this pressure exercised through the economic vector led to a continuous erosion of the identitary aspects, expressed in national linguistic codes and preserved through ethical and moral sets, that are characteristic for those specific nations. If each of the cultural languages has kept its grammar structure, one couldn't say the same about their lexic, whose nucleus (essential vocabulary) was invaded, in the Informational Knowledge Society, by unique terms describing technologies and instruments of communication, that are available to billions of users. The observation of a famous French linguist (A. Meillet)—namely that the history of civilisation[4] is reflected into the etymology of words—proves its premonitial character for this "terminal" phase, when the powerful destructuring tendency of old values and identitary tradition takes place after forming an authentic communicational mainstream. Due to globalisation effects, the term *national* has been placed

[†]A version of this text appeared in "Caiete critice", issue 6 (296), 2012, p. 39–49.

*Email address: *lucianchisu@gmail.com*.

[1]The society in which the information is acknowledged as main (re)source, and the information production and consumption is the most important type of activity.

[2]It should be reminded that the *top* of the most common professions is taken by ones that are very new, and were not even existing five years before.

[3]Simmel (1987) argued that the crysis in culture is "the result of conflict among the processes of life, which doesn't know any rest, and its forms of cultural expression, which do not know what change is".

[4]"La langue étant de tous les faites humaines le plus manifestent social—car ni langue n'est imaginable sans la société, ni la société des hommes sans langue—les conditions sociales dominent le langage", in "Bulletin de la Sociétée Lingvistique de Paris, XXV", fasc. 2. p. 2, *apud* Graur & Wald (1977).

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

into the area of meanings of a different concept, *identitary*, partially synonymous, which allowed crossing the axiological rigors that act according to tradition. Even tradition itself has been annexed components with a consumerist role. The study of the new social–cultural forms (Baber, 2012), marked with prefixes such as *inter–*, *multi–*, *trans–*, or with nouns like cosmopolitanism and hybrid, which form themselves linguistic compositions along the terms culture / cultural, has determined a conceptual relaxation and new interdisciplinary approaches. This sort of studies and research open new horizons, that naturally go cross subjects, aiming multiple surprising contexts, yet filled with valuable information[5].

*

2. Agreeing to the previously said, the present article refers to the chances offered to cultures that are spread on small geographic areas (in our case, Romanian literature), of making themselves known (visible) in the contemporary multicultural dialogue. From the beginning, we mark the Romanian language's disadvantage of being active only on a small linguistic area, as compared to the widely and internationally spread idioms, such as English, French, Spanish, Chinese. This is why we have taken on an experiment in which the "independent" laws of multiculturalism have been conjuncturally reconfigured.

Out of the two terms (*multi–* and / or *trasculturalism*), from the title of the Conference, we prefer the transculturalism (Cuccioletta, 2001–2002)[6], like it was manifested within the experiment. The situation represents an aspect that is different from the standard intercultural communication research[7]. The aim is to optimise, not find dysfunctions; under this aspect, the term transculturalism could easily be replaced by the hybrid culture syntagm, as per Ryszard Kluszczynski[8], that we only partially agree with.

The experiment has resulted in creating an anthology (Ioniță, 2009) and comprised addressing the graphic designers' "community" all over the world with the matter of expressing, according to their profession, a synthetical and cultural point of view over the most important Romanian writers of all times. They (the respondents) were required to adapt to the new inter- and multicultural context, under the following attributes: (a) an invitation to dialogue through a (foreign) unknown subject; (b) gathering information and, later on; (c) accomplishing, due to the gains of knowledge / information, the transcultural dialogue, with (d) its varied forms of interpretation. Relativising "one's own cultural field" (Bourdieu, 1993, p. 41), which meant interrogating and negotiating a common ground of knowledge, as well as the newly achieved capacity, was also taken into consideration. A first conclusion refers to gathering information and then ordering it into what was called a panorama of Romanian literature (rather imprecise, but persuasive name). The edification was possible on both valoric and historical–literary (diachronic) criteria. The explanation for realising this type of good practice is due to the cast's ability to quickly and efficiently "filter" the information. In order to gain recognition in the profession they chose, these graphic designers, regardless of nationality and location, share common real qualities, such as intelligence, curiosity, fantasy, power of abstracting, speed, and each of these is served by their own artistic talent.

[5] Their diversity can be noticed everywhere. For instance, the Doctor's thesis called *Food as a Transcultural Metaphor (Food Imagery and Ethnocultural Identities in Contemporary Multicultural Women Writing in Canada)* by Katarina Hinnerova from the Faculty of Art. Departament of English and Amercian Studies, Masaryk University, Brno (2007).

[6] *Transculturalism* is defined as "seeing oneself in the other".

[7] This kind of research and studies is, on its vast majority, dedicated to studying the (concrete) state of facts and do not target ... challenging them, as it happens in this case. On the other hand, we are not particularly happy to note that, for instance, many of the revealing discoveries within the communication have resulted into studies oriented towards people with expression / communication disabilities.

[8] "One of the most important factors of the hybrid condition of contemporary arts is the complex relationship between arts and sciences and technologies. Such relations develop a new concept of *third culture*, not based—as in the theory of John Brockman—on the conflict between traditional humanistic values and scientific systems, but on the interactions between them. (...). *Hybrid cultures* are phenomena of essential connections in the present. They emerge from diverse and complex influences. Hybrid cultures are mergers that combine past and present, local and translocal, space and place and technoscape. Hybridity is expressed in various cultural contexts and in the in between spaces of arts, media, science and technology. Under the sign of the digital and the global, hybridity connotes a cultural manifestation of multiple appearances, as in cyberspace and multiple selves" (ISEA 2011 Istanbul. The 17th International Symposium on Electronic Art. 14–21st of Sept. 2011).

*

3. The other interpretative situations flow from the answers received, and presented as a volume of 450 pages and approximately 3500 images. From the drawn conclusions, we mark:

A. The collaborators of this transcultural experiment represent 122 nations, given in alphabetical order and spread throughout the world, allowing us to note its mondialising, multi– and transcultural aspect. One should note that, without the communication technologies, this purpose would not have been touched, at least not in its spreading area and the simultaneity effect of the communication. The present summary grants globalisation a new statute: that of being axiomatic.

B. "The chapters" of this *History...* come in varied sizes, according to the importance (value) of the targeted personality. It is easily noticed that the internal sample (the notoriousness of the writers in the national cultural context) keeps the same proportions as the world spread vision. The explanation is found in the good organisation of valoric structures present in the direct access documentary sources. The most substantial are focused on I.L. Caragiale [642 icons], Mihai Eminescu [342 icons], Mircea Eliade [124 icons], Eugen Ionescu [112 icons], Nichita Stănescu [112 icons], Nicolae Iorga [102 icons], Emil Cioran [90 icons] and Tristan Tzara [70 icons]. If, in this context, the first two, (and also Nichita Stănescu) are the most cherished authors in the Romanian area, the authoritarian presence of the others is decisively due to their international presence. This way of representation certifies, through external data, the internal historical and literary evaluations. Within the national / international report, they rank higher than Mihail Sadoveanu [39 icons], Tudor Arghezi [15 icons], Liviu Rebreanu [15 icons], Marin Preda [15 icons], writers whose essential contribution to the development of national literary art remains "captive" in our linguistic code, as one could say.

C. Because there are a few thousand "portraits" in the *History*, and because this year we mark 100 years since I.L. Caragiale's death, as a mark of our appreciation, we have resorted to the illustrations made for him. In order to keep this overwhelming majority from narrowing down the generalising character of the "message", some other few exemplifications have been used. As shown above, the information offered by the respondents have, in themselves, a complexity that is easily subject to interpretation. These can be drawn into types of information:

Gepp and Maia *Brazil* | Fil Foutisse *France* | Reiner Schwalme *Germany* | Gokul T G *India*

Piero Tonin *Italy* | Quel *Spain* | Mosquera Beceiro *Spain* | T. Sittipongsutti *Thailand*

Figure 1

a) Some of the images are the result of a remarkable intuitive and summarising ability, an aspect under which I. L. Caragiale is reconstructed from only a few details / lines[9], proving semiotic valences (Figure 1).

[9]In order to represent the human face, the photo camera "constructs it" with many contrasting dots (pixels). The video

Thiago Lobo
Brazil

Tsocho Peev
Bulgaria

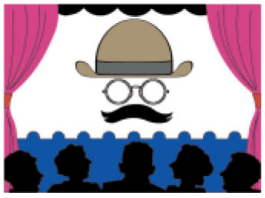
Roberto Alarcon
Guatemala

Doddy Iswahyudi
Indonesia

V. Sardinha
Portugal

Nedal Deep
Syria

D. Gray
United Kingdom

S. Carroll
United Kingdom

Figure 2

b) Iconography is more present than the other types of information, fact that can be explained by the profession of the authors, whose means of approach, lacking literary text—from case to case, the access was different—resumed to a photography or cartooning a portrait. Beyond the image resulted, the cultural data is added through series of symbols of the tools of writing (writing feather, book, nib pen, typewriter, manuscript, library; see Figure 2)—ephigies of their belonging to the guild; On the other hand, the images cumulate information about the writer's biography, his work, characters or the activity of managing magazines.

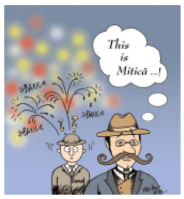

Martina Klein
Germany

Arturo Rosas
Mexico

Guillermo Soria
Spain

Hikmet Cerrah
Turkey

Nikolaj Kapusta
Ukraine

Matt Duck
United Kingdom

David Baillie
United Kingdom

Diane Barton
United States

Figure 3

c) Many of the drawings, graphical presences or cartoons show a historical-literary information, sometimes very detailed, fact which proves that the dialogue has suscitated more vast investigation, subtly interpreted

camera can produce the same human figure by using approximately 900 horizontal lines, whose fragmentation generates the image. Or, it is known that portraitists can get the same performance by drawing one single continuous line, through which both the image in itself, as well as temper features, can be presented.

and represented (Figure 4). For instance, the friendship between Eminescu and Caragiale is often represented by picturing the two next to Veronica Micle (last panel of Figure 4), the female poet which was involved with both of them.

Julio Ibarra
Argentina

Serge Métivier
Canada

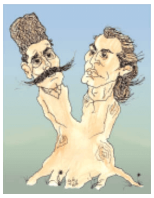

Imre Gaspar
Hungary

Kumar Bora
India

S. Priyanto
Indonesia

Daniel Sahade
Japan

K. A. Ligones
Arabia

Renato Ciavola
Italy

Figure 4

S. Martinez
Argentina

Souto Maior
Brazil

Guto Camargo
Brazil

Marcelo Rampazzo
Brazil

Svetlin Velinov
Bulgaria

J. Briceno-Rac
Panama

Sevket Yalaz
Turkey

Eden
Uruguay

Figure 5

d) Among the means of representing quotes from the work of the writers presented in the *History...*, one can also find inventive solutions. For instance, what we could call "the Cyclops eye" attached to I. L. Caragiale refers to his well–known formula "I have a huge feel and a monstrous sight" (Figure 5).

It is also through differentiation that the national component can be drawn (Figure 6), but also the references about its universal value (Figure 7).

*

4. Regarding the transcultural character of these images, they draw attention to portraits of the most notorious Romanian writers (Figure 8).

Gaston Vinas
Argentina

H. Al-Gayeb
Bahrain

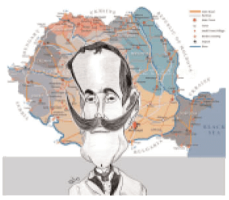

Marcelo Jorge
Brazil

Ai Zaoxian
China

Arafeh Kahil
Jordan

F. Rasoamaharo
Madagascar

Kalifa
Trinidad Tobago

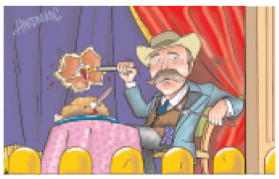

Kalifa
Trinidad Tobago

Figure 6

Fox
France

Yolette Mengual
Haiti

Susthanto
Indonesia

Ali Mandalawi
Iraq

Kim Sungjoo
Korea

Zemgus Zaharans
Lithuania

M. Imrane Coulibaly
Mali

Shujaat Ali
Pakistan

Figure 7

Without listing the numerous examples that we can appeal to, we only invoke two fully clarifying examples. Regarding Caragiale, the force of transposing into a different cultural horizon is clearly manifested in the representation made by a Japanese graphic designer, who adapts the ironic incisiveness of I. L. Caragiale's drama, picturing him as a fighter (samurai), with a pen instead of sword and many other details in sight.

The same artist handles Eugen Ionescu, resorting to the well–known Asian shadow theatre, in order to assimilate him. A... rhino is profiled ("game" of shadows made with hands) on the same wall where the theatre writer is found (innuendo for the theatre play *The Rhinos*). For an African author, the transcultural assimilation of I.L. Caragiale and Eugen Ionescu is shown by applying African facial characteristics to the first writer, and tribal totem tattoos on the face of the second one, thus suggesting that he is accepted as one of them. The same happens with Mihai Eminescu and Emil Cioran, in the view of Egyptian and Turkish designers, who anthropologically "see" the two writers as people of their own.

*

N. Sooben
South Africa

N. Mpangala
Tanzania

Hasan Said
Egypt

V. Jeevananthan
India

Edson O. Takeuti
Japan

Edson O. Takeuti
Japan

Nath Ngerem
Nigeria

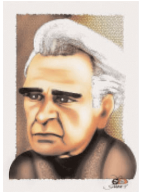
Demir Yalcin
Turkey

Figure 8

5. The tendency shown by most of the volume's authors is to represent the best known and genius Romanian writers through post–modernist message visions, which we consider to be another transcultural effect. We see these representations different from a simple fashion, but a way of dialogue with the contemporary world, a dialogue that is mostly accessible to the works we can truthfully call immortal. It is the only way we can explain the enormous catch that I.L. Caragiale is enjoying, and whose death took place more than one century ago: his work's message has kept an intact actuality, making it possible to metabolise it in any surprising postmodernist variants (Figure 9).

F. A. Ferreira
Brazil

V. Kalvachev
Bulgaria

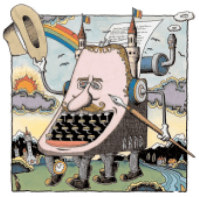
Ken Crane
Japan

M. Amanbaev
Kazakhstan

Farid Oidder
Morocco

Michail Neiman
Russia

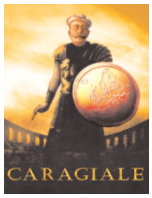

Deano Car
United States

M. Eshonkulov
Uzbekistan

Figure 9

*

6. As a whole, *O istorie literaturii române în viziunea marilor graficieni ai lumii* [History of the Romanian Literature drawn by the Great Illustrators of the World] represents a notable transcultural effort and presents some of its most important attributes:

1. The great writers can be good ambassadors of the culture they represent, if there is an appeal made to

new, still unexplored ways of dialogue. Through these, their creation can substantially contribute to awareness among cultures.

2. The contemporary means of promotion have surprising resources and will certainly influence the society, as they are completely unpredictable. Only due to the new communication technologies and amazing upgrading speed, it was all possible. They facilitate fast, almost instantaneous reactions.
3. The assimilation of the cultural contributions of writers and their penetration into IKS dialogue, regardless of their era and language, is now comprised into the "grids" of postmodernism. The works that continue to exist through the interrogations and answers of the new generations will be privileged.

As a result, the experiment would have been doomed to fail, had it not it been for the beneficial effects of mondialisation (globalisation), that not all of us are equally optimistic about.

References

Arasse, D. (1996). *Le détail. Pour une histoire rapprochée de la peinture*, Flammarion, coll. Champs arts, Paris.

Arnheim. R. (1976). *La pensée visuelle*, Flammarion, Paris.

Baber, H. E. (2012). *Dilemmas of Multiculturalism: An Introduction*, in "The Monist", vol. 95, iss. 1, Jan., p. 3–16, Crossref.

Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*, Columbia University Press, New York.

Brooks, R. L. (2012). *Cultural Diversity: It's all about the mainstream*, in "The Monist", vol. 95, iss. 1, Jan., p. 17–32, Crossref.

Condon, J. C. & Yousef, F. S. (1975). *Introduction to intercultural communication*, Bobbs–Merrill Company, New York.

Cuccioletta, D. (2001–2002). *Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship*, in "London Journal of Canadian Studies", vol. 17, Plattsburgh State University of New York, Interdisciplinary Research Group on the Americas, Jan. 15.

Drăgănescu, M. (2001). *Societatea informațională a cunoașterii. Vectorii societății cunoașterii*, în Filip, F. Gh. (ed.), *Societatea informațională. Societatea cunoașterii (concepte, soluții și strategii pentru România)*, Academia Română, București, p. 43–113.

Durand, G. (1992). *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Dunod, Paris.

Huntington, S. (1998). *The Clash of Civilisations and the Reamking of World Order*, Antet, București.

Graur A. & Wald, L. (1977). *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Ioniță, N. (2009). *O istorie a literaturii române desenată de marii graficieni ai lumii*, Editura Muzeul Literaturii Române, București.

Ioniță, N. (2012). *I. L. Caragiale – un omagiu planetar*, 3 volumes, 1500 pages, Editura Muzeul Literaturii Române București.

Lewis, J. (2002). *The Cultural Dynamic*, „From Culturalism to Transculturalism", Iowa Journal of Cultural Studies 1 (Spring 2002).

Mitchell, W. J. T. (2009). *Iconologie. Image, texte, idéologie*, Introduction, Avant-propos des traducteurs, Les Prairies ordinaires, Paris.

Pauzet, A. (2005). *Représentations picturales et imaginaire collectif* , in "Etudes de Linguistique Appliquée. Revue de didactologie des langues-cultures", vol. 2, iss. 138, p. 137–151.

Slimbach, R. (2005). *The Transcultural Journey*, in "The Interdisciplinary Journal of Study Abroad", vol. 11, p. 205–230.

Toynbee, A. J. (1997). *Study over history*, Humanitas, București.

Simmel, G. (1987). *Der Konflikt der modernen Kultur*, în *Das individuelle Gesetz: Philosophische Exkurse*, herausgegeben und eingeleitet von Michael Landmann, Frankfurt a. M., Suhrkamp, p. 148–173.

Vianu, T. (1982). *Studii de filozofia culturii*, Editura Mihail Eminescu, Bucharest.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ESEU

doi:10.17684/i4A62ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Un experiment transcultural[†]

Lucian Chișu*

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România
Muzeul Național al Literaturii Române, Piața Presei Libere 1, Corp A4, Etaj 2, 013701 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 21 iunie 2016
Acceptat 15 iulie 2016
Publicat 1 august 2016

Cuvinte-cheie:
literatură
identitate
mentalitate
multiculturalism

Rezumat

Proiectul de a crea o arhivă grafică și de caricaturi (alcătuită din portrete ale marilor scriitori români din diferite perioade literare), dus la capăt cu sprijinul artiștilor talentați din toată lumea, a dobîndit o nouă dimensiune literar-istorică, datorită uriașului interes stîrnit. După o selecție geografică și calitativă, au fost publicate două ediții tipărite: una în română, cealaltă în engleză, fiecare dintre ele cuprinzînd 3600 de imagini aparținînd artiștilor de pe toate continentele (112 țări). Această carte fără precedent, numită *O istorie a literaturii române desenată de marii graficieni ai lumii* (Editura Muzeului Literaturii Române, 2009) prezintă aspecte transculturale demne de toată atenția istoricilor literari, a biografilor, a artiștilor cuvîntului și ai imaginii (scriitori, graficieni, caricaturiști), dar, datorită neobișnuitei forme de dialog deschis, și a specialiștilor în studii culturale (antropologie, semiotică, mentalitate).

1. Cu toții trăim această realitate incontestabilă: globalizarea / mondializarea. Efectele manifestării fenomenului în sferele economiei, socialului și ale culturii, au generat numeroase dispute în rîndul specialiștilor preocupați de provocările societății contemporane[1]. Mai mult ca oricînd, astăzi, datorită forței gravitaționale pe care cunoașterea o exercită, nemijlocit și necontrolat, prin recent definita Societate Informațională a Cunoașterii (SIC)[2] asupra a miliarde de indivizi, civilizația umană se reconfigurează continuu asemenea unei mișcări browniene, la scară planetară[3].

Între fenomenul cultural și așteptările societății[4], schimbările produse de noile tehnologii au bulversat literalmente raporturile și proporțiile creîndu-se un decalaj imens manifestat prin predominanța efectelor globalizării asupra structurilor tradiției. Consecința acestei presiuni exercitate prin vectorul economic a condus la erodarea continuă a aspectelor identitare, exprimate în coduri lingvistice naționale și conservate prin intermediul unor seturi de reguli etice, morale specifice evoluțiilor respectivelor națiuni. Dacă fiecare dintre limbile culte și-a prezervat structura gramaticală, nu același lucru se poate spune despre lexicul acestora, al cărui nucleu (vocabular esențial) a fost invadat, în era SIC, de termenii unici descriptori ai tehnologiilor și instrumentelor comunicării, astăzi la îndemîna a miliarde de utilizatori. Observația unui celebru lingvist francez (A. Meillet)—anume că în etimologia cuvintelor se reflectă și istoria civilizației[5]—își dovedește caracterul premonițial pentru această fază „terminală", cînd puternica tendință de destructurare a

[†]O variantă a textului a apărut în „Caiete critice", nr. 6 (296), 2012, p. 39–49.

*Adresă de corespondență: *lucianchisu@gmail.com*.

[1]Huntington (1998). În acest sens, studii elaborate în Canada, SUA, Australia, Noua Zeelandă și, după căderea sistemului politic comunist, în Europa, au constituit placa turnantă a domeniului, cu terminologii și distincții de la o zona la alta, de la o cultură la alta.

[2]Societatea în care informația este recunoscută drept (re)sursă principală, iar producerea și consumul de informație reprezintă cel mai important tip de activitate.

[3]Este de ajuns să amintim faptul că topul celor mai frecvente profesii este ocupat de unele absolut noi, inexistente în urmă cu numai cinci ani.

[4]Simmel (1987) susținea că această criză este „rezultatul conflictului dintre procesele vieții, care nu știe ce-i răgazul, și formele ei de exprimare culturală, care nu știu ce-i schimbarea".

[5]„La langue étant de tous les faites humaines le plus manifestent social—car ni langue n'est imaginable sans la société, ni la société des hommes sans langue—les conditions sociales dominent le langage", în „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", XXV (1924–1925), fasc. 2, p. 2, *apud* Graur & Wald (1977).

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

vechilor valori și tradiții identitare are loc în urma formării unui autentic *mainstream* comunicațional. Din cauza efectelor globalizării însuși termenul *național* a fost translat în sfera de semnificații a altui concept, *identitar*, parțial sinonimic, ceea ce a permis, de la caz la caz, de la națiune la națiune, eludarea rigorilor de tip axiologic care acționează în conformitate cu tradiția. Însăși tradiției i–au fost anexate componente cu un autentic rol consumerist. Studiul noilor forme socio–culturale (Baber, 2012), designate cu ajutorul unor prefixe ca: *inter–*, *multi–*, *trans–*, ori cu substantive precum *cosmopolitism* și *hybrid* care, la rîndul lor, formează compuși lingvistici cu termenul *cultură* / *cultural* a determinat, pe lîngă o relaxare de natură conceptuală, apariția noilor abordări interdisciplinare Astfel de studii și cercetări deschid noi orizonturi, desigur interdisciplinare, vizînd multiple contexte nebănuite, dar pline de informații prețioase[6].

*

2. În consonanță cu cele mai înainte afirmate, articolul de față se referă la șansele oferite culturilor mici ca întindere geografică (în cazul nostru, literatura română) de a se face cunoscute (vizibile) în dialogul contemporan multicultural. Semnalăm de la bun început dezavantajul limbii române, anume acela de a fi activă pe o arie lingvistică de mici dimensiuni, comparativ cu idiomurile de mare răspîndire ori de circulație internațională, cum este cazul limbilor engleză, franceză, spaniolă, chineză. De aceea, am apelat la un experiment în care legile „independente" ale multiculturalismului, dirijate de factorii sociali ori de tendințele naturale de impact și evoluție economică, au fost reconfigurate conjunctural.

Între cei doi termeni, (*multi–* și / ori *transculturalism*), optăm pentru transculturalism (Cucciolletta, 2001–2002)[7], așa cum acesta s–a manifestat în cadrul provocării experimentului. Situația reprezintă un aspect insolit față de cercetările consacrate comunicării interculturale[8], optînd nu pentru disfuncții, ci pentru o formulă de optimizare, aspect sub care termenul *transculturalism* ar putea fi bine suplinit de sintagma *cultură hybridă* în accepțiunea dată de Ryszard Kluszczynski[9], cu care sîntem numai parțial de acord.

Experimentul s–a concretizat în realizarea unei antologii (Ioniță, 2009) și a constat în cerința adresată „comunității" graficienilor de pretutindeni (din lume) de a–și exprima, în maniera specifică profesiei lor, un punct de vedere sintetic și cultural asupra celor mai importanți dintre scriitorii români din toate timpurile. Aceștia (repondenții) trebuiau să se adapteze la noul context, inter– și multicultural, sub următoarele incidențe: (a) invitarea la dialog prin intermediul unui subiect necunoscut (străin); (b) obținerea de informații și, ulterior, (c) realizarea, grație acumulărilor de cunoaștere / informare, a ceea ce am numit dialogul transcultural, cu (d) variile sale forme de interpretare. Intra în calcul relativizarea „propriului cîmp cultural" (Bourdieu, 1993, p. 41), care semnifica interogarea și negocierea fondului comun de cunoaștere, precum și capacitatea de nou realizată. O primă constatare se referă la obținerea informațiilor și, apoi, la ordonarea lor în ceea ce s–a numit—oarecum impropriu, dar îndeajuns de persuasiv—, o panoramă a literaturii române. Edificarea a fost posibilă atît pe criteriile valorice, cît și pe cele istorico–literare (diacronice). Explicația realizării acestui tip de bună practică se datorează capacitatății breslei de a „filtra"

[6] Diversitatea lor poate fi semnalată la tot pasul. De pildă, teza de doctorat cu titlul *Food as a Transcultural Metaphor (Food Imagery and Ethnocultural Identities in Contemporary Multicultural Women Writing in Canada)* de Katarina Hinnerova, în cadrul Faculty of Art. Departament of English and Amercian Studies, Masaryk University, Brno (2007).

[7] *Transculturalismul* este definit ca „seeing oneself in the other".

[8] Cercetările și studiile de acest tip sînt, în imensa lor majoritate, consacrate studiului stărilor de fapte existente (concrete) și nu urmăresc, precum în acest caz, ... provocarea lor. Pe de altă parte, primim cu un sentiment de insatisfacție, faptul că, de pildă, multe dintre descoperirile revelatorii din cadrul comunicării au avut drept consecință studii efectuate asupra persoanelor cu dizabilitați în exprimare / comunicare.

[9] „One of the most important factors of the hybrid condition of contemporary arts is the complex relationship between arts and sciences and technologies. Such relations develop a new concept of *third culture*, not based—as in the theory of John Brockman—on the conflict between traditional humanistic values and scientific systems, but on the interactions between them. (...) *Hybrid cultures* are phenomena of essential connections in the present. They emerge from diverse and complex influences. Hybrid cultures are mergers that combine past and present, local and translocal, space and place and technoscape. Hybridity is expressed in various cultural contexts and in the in between spaces of arts, media, science and technology. Under the sign of the digital and the global, hybridity connotes a cultural manifestation of multiple appearances, as in cyberspace and multiple selves" (ISEA 2011 Istanbul, The 17th International Symposium on Electronic Art, 14–21 sept., 2011).

rapid și eficient informația. Ca să se impună în profesiunea pe care și–au ales-o, acești graficieni, indiferent de națiune sau localizare, au în comun calități reale cum sînt inteligența, curiozitatea, fantezia, puterea de sinteză, rapiditatea, fiecare dintre ele servite, nu în ultimul rînd, de propriul talent artistic.

*

3. Celelalte situații interpretative decurg din răspunsurile primite și redate în formatul unor volume totalizînd 450 de pagini, 1500 și 300 de pagini în cuprinsul cărora se regăsesc cîteva mii de imagini. Dintre concluziile care se detașează, atrag atenția:

A. Colaboratorii acestui experiment transcultural reprezintă 122 de națiuni, prezente în ordine alfabetică și răspîndite pe întreg globul terestru, permițîndu–ne să consemnăm aspectul său mondializant, multi– și transcultural. Trebuie observat că, în absența tehnologiilor comunicării, acest deziderat ar fi fost de neatins în ceea ce privește aria sa de răspîndire și efectul de simultanietate al comunicării. Rezumarea de față îi conferă globalizării un nou statut: cel axiomatic.

B. Aceste întreite apariții și mai ales *Caragiale – un omagiu planetar* au dimensiuni uriașe vorbind de la sine despre importanța (valoarea) personalităților vizate. Deoarece numărul imaginilor existente în cele trei volume însumînd 1500 de pagini se ridică la cîteva mii de viziuni portretistice, stăruim prioritar asupra celor consacrate marelui dramaturg în anul centenarului morții sale. Am folosit și alte exemplificări, extrem de puține, din *O istorie a literaturii române în viziunea marilor graficieni ai lumii*, aparținînd, ca idee, aceluiași inițiator, Nicolae Ioniță (Ioniță, 2009). Cum s–a arătat mai sus, informațiile oferite de repondenți au, ele însele, o complexitate care se lasă lesne supusă interpretărilor. Acestea pot fi desprinse în mai multe tipuri de informații:

a) Unele dintre imagini sînt rezultatul remarcabilei capacități inutitive și sintetizatoare a desenatorilor (pălărie / ochelari / mustață), aspect sub care I. L. Caragiale este recompus din numai cîteva detalii / linii[10] care dezvăluie valențe semiotice (Figura 1).

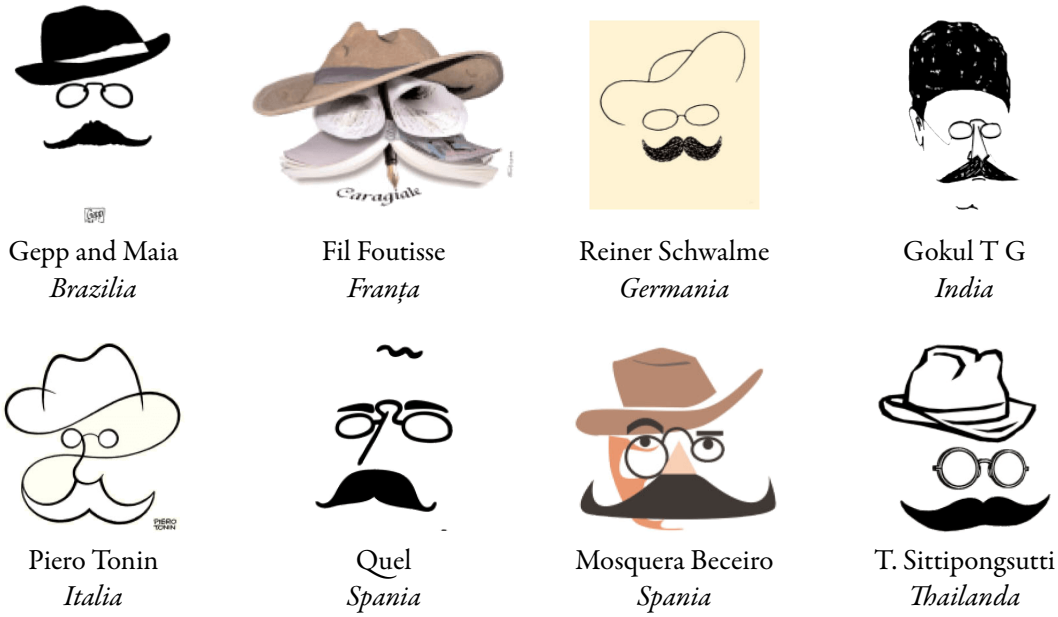

Gepp and Maia *Brazilia* | Fil Foutisse *Franța* | Reiner Schwalme *Germania* | Gokul T G *India*

Piero Tonin *Italia* | Quel *Spania* | Mosquera Beceiro *Spania* | T. Sittipongsutti *Thailanda*

Figura 1

b) Iconografia devansează toate celelalte tipuri de informație, fapt explicabil prin (profesia) autorilor, a căror modalitate de abordare, în absența textului literar—la care, se presupune, accesul a diferit de la caz la

[10] Ca să poată reda chipul uman, aparatul fotografic îl „reface" dintr-o mulțime de puncte (pixeli) contrastante între ele. Camera de luat vederi poate realiza aceeași figură umană folosind aproximativ 900 de linii orizontale, din fragmentarea cărora se detașează imaginea. Or, este știut că artiștii portretului desenat pot realiza aceeași performanță prin trasarea unei singure linii continue, prin intermediul căreia ies la iveală, odată cu imaginea, și trasături temperamentale.

caz—s–a concretizat în reproducerea cu mijloace caricaturale, uneori ținînd aproape de fotografie, a unui portret. Dincolo de imaginea rezultată, datele culturale sînt adăugate prin serii de simboluri ale uneltelor scrisului (pană de scris, carte, toc cu peniță, mașină de scris, manuscris; v. Figura 2), coagulînd prin efigie apartenența lui I. L. Caragiale la breasla scriitorilor.

Thiago Lobo
Brazilia

Tsocho Peev
Bulgaria

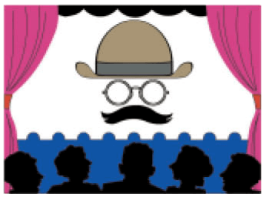

Roberto Alarcon
Guatemala

Doddy Iswahyudi
Indonezia

V. Sardinha
Portugalia

Nedal Deep
Siria

D. Gray
Marea Britanie

S. Carroll
Marea Britanie

Figura 2

Toate exemplificările ni se par concludente: tocul / stiloul sau chiar mașina de scris, însoțesc ori „compun" elemente care îl recompun fizionomic pe Caragiale. La fel, portretul stilizat în cele trei elemente inseparabile (pălărie, ochelari, mustață) poziționat pe fundalul unei scene de teatru, cu cortina larg deschisă. Ironistul este întruchipat în seria imaginilor de față și în postura de „vînător" care, în loc de pușcă are un toc cu peniță, iar în cartușieră ține cărți în loc de gloanțe. Nu în ultimul rînd, un alt autor îi redă dramaturgului coerența simbolică apelînd la călimara de cerneală pe care sînt postate ochelarii și mustața, călimară pe care se sprijină nelipsita pălărie din fotografiile transmise posterității. Alături de ele, tocul și foaia de hîrtie se adaugă ca elemente de sens ale portretului realizat într–un grad înalt de abstractizare.

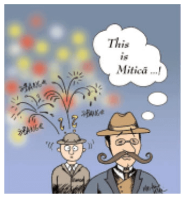

Martina Klein
Germania

Arturo Rosas
Mexic

Guillermo Soria
Spania

Hikmet Cerrah
Turcia

Nikolaj Kapusta
Ucraina

Matt Duck
Marea Britanie

David Baillie
Marea Britanie

Diane Barton
S.U.A.

Figura 3

Pe de altă parte, alte serii de imagini cumulează informații referitoare la biografia scriitorului, la opera și personajele sale sau chiar referitor la activități ori preocupări ale dramaturgului, cum a fost și aceea de de conducător de reviste.

Recunoaștem în Figura 3 trimiteri la *Scrisoarea pierdută* (cu străvezii aluzii la *adrisantul* necunoscut). În aceeași serie apare unul dintre personajele emblematice ale lumii lui Caragiale, regățeanul Mitică, tipeul ironic stîlp de cîrciumă, consumator de mici și bere, uneori fanfaron, colocvial, simpatic, mai totdeauna și pus pe glume ori gata să rîdă de ceilalți. Un moment extrem de sugestiv se regăsește în maniera contopirii publicației „Ghimpele" cu biografia scriitorului. Nu lipsite de interes sînt imaginile în care I. L. Caragiale apare înconjurat de personajele sale, ori în calitatea de director al Teatrului Național.

c) Foarte multe dintre desene, prezențe grafice ori caricaturi, dispun subiacent de informație istorico–literară, uneori de amănunt, fapt care dovedește că dialogul a suscitat investigații mai ample, interpretate și redate ca atare, prin subtilități (Figura 4).

Julio Ibarra
Argentina

Serge Métivier
Canada

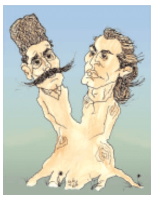

Imre Gaspar
Ungaria

Kumar Bora
India

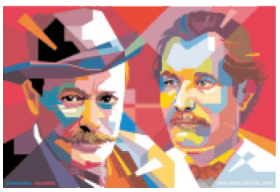

S. Priyanto
Indonezia

Daniel Sahade
Japonia

K. A. Ligones
Arabia

Renato Ciavola
Italia

Figura 4

De pildă, prietenia care i–a legat pe Eminescu și Caragiale apare ades motivată mergînd pînă la reprezentarea, alături de aceștia, a Veronicăi Micle (Figura 4, ultima grafică), poeta a cărei biografie a avut implicații majore în viața lui Eminescu, dar și un episod în existența celui de–al doilea.

d) În volumul omagial atrage atenția o foarte inventivă rezolvare. Celebra zicere caragialiană „simt enorm și văd monstruos", ia o turnură aparte (Figura 5). Tot prin diferențiere se pot desprinde: componenta națională (Figura 6), dar și referințele despre valoarea sa universală (Figura 7).

*

4. În ceea ce privește caracterul transcultural al acestor portretizări, ele atrag în mod special atenția (Figura 8).

Fără a depăna numeroasele exemple la care am putea face apel, invocăm numai cîteva exemple, întru totul edificatoare. În ceea ce–l privește pe I. L. Caragiale, forța de transpunere în alt orizont cultural se manifestă edificator în reprezentarea unui grafician japonez, care adaptează incisivitatea ironică a dramaturgiei lui I. L. Caragiale, reprezentîndu–l în postura unui luptător (samurai), cu toc în loc de spadă și cu multe alte detalii la vedere.

Același artist se ocupă de Eugen Ionescu apelînd la cunoscutul teatru de umbre asiatic. Pe peretele în dreptul căruia se află dramaturgul se profilează, din „jocul" degetelor împreunate ale mîinilor, un ... rinocer (aluzie la piesa de teatru *Rinocerii*). La un alt autor, de această dată african, asimilarea transculturală a lui Eugen Ionescu survine prin aplicarea pe fața dramaturgului a tatuajelor totemice aparținînd unui trib, prin

S. Martinez
Argentina

Souto Maior
Brazilia

Guto Camargo
Brazilia

Marcelo Rampazzo
Brazilia

Svetlin Velinov
Bulgaria

J. Briceno-Rac
Panama

Sevket Yalaz
Turcia

Eden
Uruguay

Figura 5

Gaston Vinas
Argentina

H. Al-Gayeb
Bahrain

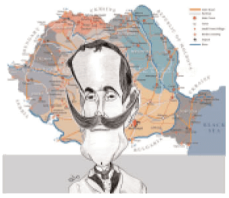

Marcelo Jorge
Brazilia

Ai Zaoxian
China

Arafeh Kahil
Iordania

F. Rasoamaharo
Madagascar

Kalifa
Trinidad Tobago

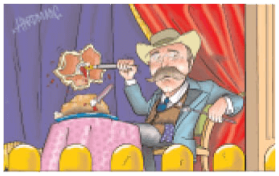

Kalifa
Trinidad Tobago

Figura 6

care se sugerează că acesta este unul de–al lor. La fel se petrec lucrurile cu Eminescu și Cioran—în viziunea unor asiatici—portretele celor doi aparținînd, în contextul dat, națiunii aparținătoare graficianului.

*

5. Tot ca un efect transcultural interpretăm tendința celor mai mulți dintre autorii volumului invocat de a și–i reprezenta pe scriitorii români, și anume pe cei mai cunoscuți și a căror creație este atinsă de genialitate, în viziuni al căror mesaj este post–modern. Vedem în aceste reprezentări, nu o modă ci o cale de dialog cu lumea contemporană, dialog accesibil mai ales operelor despre care spunem, cu un cuvînt devenit truism, că sînt nemuritoare. Numai astfel putem explica enorma priză de care se bucură I. L. Caragiale, de la a cărui moarte a trecut deja un secol: mesajul operei sale și–a păstrat neștirbită actualitatea putînd fi metabolizat în variante postmoderne dintre cele mai insolite (Figura 9).

*

6. Ca o concluzie, în întregul ei *O istorie literaturii române în viziunea marilor graficieni ai lumii* reprezintă un efort transcultural notabil și își dezvăluie cîteva importante atribute:

Fox
Franța

Yolette Mengual
Haiti

Susthanto
Indonezia

Ali Mandalawi
Irak

Kim Sungjoo
Coreea

Zemgus Zaharans
Lituania

M. Imrane Coulibaly
Mali

Shujaat Ali
Pakistan

Figura 7

N. Sooben
Africa de Sud

N. Mpangala
Tanzania

Hasan Said
Egipt

V. Jeevananthan
India

Edson O. Takeuti
Japonia

Edson O. Takeuti
Japonia

Nath Ngerem
Nigeria

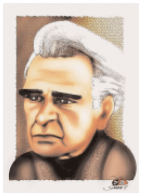

Demir Yalcin
Turcia

Figura 8

A. Marii scriitori pot fi buni ambasadori ai culturii pe care o reprezintă dacă se apelează la modalități noi de dialog, pînă acum neexplorate. Prin intermediul lor, creația acestora poate contribui substanțial la cunoașterea între culturi.

B. Modalitățile de promovare contemporane au resurse nebănuite și în mod cert vor influența societatea, fiind de–a dreptul imprevizibile. Faptul a fost posibil numai datorită existenței noilor tehnologii ale comunicării și vitezei uluitoare cu care acestea se upgradează. Ele facilitează reacții rapide, aproape instantanee.

C. Asimilarea contribuțiilor culturale ale scriitorilor și pătrunderea lor în dialogul SIC, indiferent de epoca în care au trăit și de limba în care au scris, este inculcată în „grilele" postmodernității. Vor fi privilegiate acele opere al căror mesaj continuă să fiinţeze printre interogațiile și răspunsurile ce frămîntă noile generații.

Prin urmare, în absența efectelor (benefice) ale fenomenului mondializării (globalizării), despre care nu toți împărtășim același optimism, experimentul ar fi fost imposibil de realizat, deci sortit eșecului.

F. A. Ferreira
Brazilia

V. Kalvachev
Bulgaria

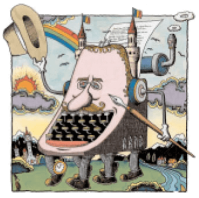

Ken Crane
Japonia

M. Amanbaev
Kazahstan

Farid Oidder
Maroc

Michail Neiman
Rusia

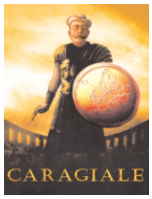

Deano Car
S.U.A.

M. Eshonkulov
Uzbekistan

Figura 9

Bibliografie

Arasse, D. (1996). *Le détail. Pour une histoire rapprochée de la peinture*, Flammarion, coll. Champs arts, Paris.

Arnheim. R. (1976). *La pensée visuelle*, Flammarion, Paris.

Baber, H. E. (2012). *Dilemmas of Multiculturalism: An Introduction*, în „The Monist", vol. 95, nr. 1, ian., p. 3–16, Crossref.

Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*, Columbia University Press, New York.

Brooks, R. L. (2012). *Cultural Diversity: It's all about the mainstream*, în „The Monist", vol. 95, nr. 1, ian., p. 17–32, Crossref.

Condon, J. C. & Yousef, F. S. (1975). *Introduction to intercultural communication*, Bobbs–Merrill Company, New York.

Cuccioletta, D. (2001–2002). *Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship*, în „London Journal of Canadian Studies", vol. 17, Plattsburgh State University of New York, Interdisciplinary Research Group on the Americas, 15 ian.

Drăgănescu, M. (2001). *Societatea informațională a cunoașterii. Vectorii societății cunoașterii*, în Filip, F. Gh. (ed.), *Societatea informațională. Societatea cunoașterii (concepte, soluții și strategii pentru România)*, Academia Română, București, p. 43–113.

Durand, G. (1992). *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Dunod, Paris.

Huntington, S. (1998). *The Clash of Civilisations and the Reamking of World Order*, Antet, București.

Graur A. & Wald, L. (1977). *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Ioniță, N. (2009). *O istorie a literaturii române desenată de marii graficieni ai lumii*, Editura Muzeul Literaturii Române, București.

Ioniță, N. (2012). *I. L. Caragiale – un omagiu planetar*, 3 volume, 1500 pagini, Editura Muzeul Literaturii Române București.

Lewis, J. (2002). *The Cultural Dynamic*, „From Culturalism to Transculturalism", Iowa Journal of Cultural Studies 1 (Spring 2002).

Mitchell, W. J. T. (2009). *Iconologie. Image, texte, idéologie*, Introduction, Avant-propos des traducteurs, Les Prairies ordinaires, Paris.

Pauzet, A. (2005). *Représentations picturales et imaginaire collectif* , în „Etudes de Linguistique Appliquée. Revue de didactologie des langues-cultures", vol. 2, nr. 138, p. 137–151.

Slimbach, R. (2005). *The Transcultural Journey*, în „The Interdisciplinary Journal of Study Abroad", vol. 11, p. 205–230.

Toynbee, A. J. (1997). *Study over history*, Humanitas, București.

Simmel, G. (1987). *Der Konflikt der modernen Kultur*, în *Das individuelle Gesetz: Philosophische Exkurse*, herausgegeben und eingeleitet von Michael Landmann, Frankfurt a. M., Suhrkamp, p. 148–173.

Vianu, T. (1982). *Studii de filozofia culturii*, Editura Mihail Eminescu, Bucharest.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

LOST & FOUND

doi:10.17684/i4A63en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The limits of organic selection[†]

Henry Fairfield Osborn

The object of this paper is to set forth certain views as to the limits of the supplementary natural selection hypothesis recently proposed by Prof. James Mark Baldwin, Prof. C. Lloyd Morgan and myself as "Organic Selection".

The line of thought which led me to Organic Selection was as follows: The distinction between the *ontogenic* and *phylogenic variation* was drawn in my mind in 1894[1], because it was evident in the current researches upon variation by Weldon, Bateson and others, and in the line of reasoning followed by Cope, Ryder, Scott, Osborn and other Neo-Lamarckians that the importance of such a distinction was being overlooked. There are three main types of variation: First, *fortuitous congenital* variations which are the temporary and transitory fluctuations around a mean. Second, *ontogenic variations*[2] which are the departures from normal or typical development arising during *ontogeny*; they include all the effects of the reaction of the individual to new or disturbed conditions of life which rise in the course of individual growth and may disappear with the death of the individual; the mooted question whether ontogenic variations are or are not heritable does not affect their distinctness. Third, *phylogenic variations*, also congenital, which belong in the phylum, as observed principally in fossil series; they are stable and inheritable departures from ancestral types towards a new type; they correspond with the "mutations" of Wagner and Scott, i.e., they are departures from ancestral types which have become permanently established. They constitute the main *evidence* for determinate variation and as a consequence determinate evolution.

In every analysis of variation these distinctions are of profound importance, because every adult organ we study (whether with Weldon it is the frontal measurement of a crab or, with Cope and Tornier, the articular facet of a bone), may be an exponent either of constitutional, phylogenic, or stirp factors, or of new environmental and ontogenic factors, or of the fortuitous or chance elements in development, or finally of all three factors combined.

In March, 1896, the application of this distinction to the problem of the *causes* of "determinate variation" was pointed out by myself in course of a discussion in the New York Academy of Sciences (p. 141) as follows: "For example, if the human infant were brought up in the branches of a tree as an arboreal type instead of as a terrestrial, bi-pedal type, there is little doubt that some of the well known early adaptations to arboreal habit (such as the turning in of the soles of the feet, and the grasping of the hands) might be retained and cultivated; thus a profoundly different type of man would be produced.

Similar changes in the action of environment are constantly in progress in nature, since there is no doubt that the changes of environment and the habits which it so brings about far outstrip all changes in constitution. During the enormously long period of time in which habits induce ontogenic variations, it is possible for natural selection to work very slowly and gradually upon predispositions to useful correlated variations, and thus what are primarily *ontogenic variations* become slowly apparent as *phylogenic variations* or congenital characters of the race. Man, for instance, has been upon the earth perhaps seventy thousand years; natural selection has been slowly operating upon certain of these predispositions, but has not yet eliminated those traces of the human arboreal habits, nor completely adapted the human frame to the upright position. This is as much an expression of habit and ontogenic variation as it is a constitutional character. This fact, which

[†]Opening a discussion before the Sections of Geology and Botany at Detroit. Published in "The American Naturalist," vol. XXXI, November 1897, p. 944–951, CrossRef.

[1]Alte und Neue Probleme der Phylogenese. Ergeb. d. Anat. u. Entwick., Merkel u. Bonnet, III Band, 1893, pp. 584–625.

[2]Prof. C. Lloyd Morgan has proposed to apply the word "modification", variously used by Cope, Bailey and other authors, to what is above described as "ontogenic variation" and to restrict the term "variation" to congenital variation. This excellent suggestion subserves clearness, and should be adopted by all writers.

© 2016. Publishing rights belong to the Journal.

has not been sufficiently emphasized before, offers an explanation of the evidence advanced by Cope and other writers that change in the forms of the skeletons of the vertebrates first appears in ontogeny and subsequently at birth in phylogeny"[3].

On April 13, 1896, I formulated the matter in a paper before the Academy entitled "A Mode of Evolution Requiring neither Natural Selection nor the Inheritance of Acquired Characters", which has since appeared in *Science*. Professor Baldwin, of Princeton, and Professor Lloyd Morgan, of University College, Bristol, had at the same time, independently reached the same hypothesis, and Professor Baldwin has aptly termed it "Organic Selection". Both writers have presented valuable critical papers upon it, including in *Science* and *Nature* a complete terminology for the various processes involved. I concur entirely in their proposal to restrict the term *variation* to congenital variation, to substitute the term "*modification*" for ontogenic variation, and to adopt the term "*Organic Selection*" for the process by which individual adaptation leads and guides evolution, and the term "*orthoplasy*" for the definite and determinate results.

The hypothesis, as it appears to myself is, briefly, that *ontogenic adaptation is of a very profound character, it enables animals and plants to survive very critical changes in their environment. Thus all the individuals of a race are similarly modified over such long periods of time that, very gradually, congenital variations which happen to coincide with the ontogenic adaptive modifications are collected and become phylogenic. Thus there would result an apparent but not real transmission of acquired characters*.

It is a subsidiary question whether this hypothesis is new, and a more important one whether it is true and constitutes a distinct advance towards the discovery of the unknown factors of evolution, or a satisfactory substitute for the Lamarckian theory of transmission of acquired characters.

It appears that the idea involved in Organic Selection is by no means a new one, it is formulated, for example, but not with especial stress or clearness by Weismann in his Romanes Lecture of 1894, as shown in the following selections from pages 11–17 (italics our own):[4]

"Hermann Meyer seems to have been the first to call attention to the adaptiveness as regards minute structure in animal tissues, which is most strikingly exhibited in the architecture of the spongy substance of the long bones in the higher vertebrates . . . . But the direction, position and strength of these bony plates are by no means innate or determined in advance: they depend on circumstances . . . . It is not the particular adaptive structure themselves that are transmitted, but only the quality of the material from which intra-selection forms these structures anew in every individual life. Peculiarities of biophors and cells are transmitted, and these may become more and more favorable and adaptive in the course of generations if they are subject to natural selection . . . . *Intra-selection effects the special adaptation of the tissues to special conditions of development in each individual* . . . . Let us take the well-known instance of the gradual increase in development of the deer's antlers, in consequence of which the head, in the course of generations, has become more and more heavily loaded . . . . It is by no means necessary that all the parts concerned—skull, muscles and ligaments of the neck, cervical vertebræ, bones of the forelimbs, etc.—should simultaneously adapt themselves by *variation of the germ* to the increase in the size of the antlers; *for in each separate individual the necessary adaptation will be temporarily accomplished by intra-selection—by the struggle of parts—under the trophic influence of functional stimulus* . . . .

But as the primary variations in the phyletic metamorphosis occurred little by little, the secondary adaptations would probably, as a rule, be able to keep pace, with them. *Time would thus be gained till, in the course of generations, by constant selection of those germs the primary constituents of which are best suited to one another*, the greatest possible degree of harmony may be reached, and consequently a definite metamorphosis of the species involving all the parts of the individual may occur . . . . "

What appears to be new therefore in Organic Selection is, first, the *emphasis* laid upon the almost unlimited powers of individual adaptation; second, the extension of such adaptation without any effect upon heredity for long periods of time; third,

[3] A writer in the Fortnightly Review has given a somewhat extreme illustration of the difference between ontogenic and phylogenic progress when he says: "Man is still, mentally, morally and physically, what he was during the later Palæolithic period". "The Artificial Factor in Man", Fortnightly Review, October, 1896.

[4] The Effect of External Influences upon Development. The Romanes Lecture, 1894. London, 1894.

that *heredity slowly adapts itself to the needs of a race in a new environment along lines anticipated by individual adaptation, and therefore along definite and determinate lines*. This hypothesis, if it has no limitations, brings about a very unexpected harmony between the Lamarckian and ultra-Darwinian (Weismannian) aspects of evolution by mutual concessions. While it abandons the transmission of acquired characters, it places individual adaptation first and fortuitous variation second as Lamarckians have always contended, instead of placing survival conditioned by fortuitous variations first and foremost as Selectionists have contended. If true, it is thus a compromise between the pure Lamarckian and pure Darwinian standpoints in which the concessions are about equal. And if true it gives us at least a partial explanation of determinate variation which Lamarckians have recently contended for, and Darwinians have strenuously denied[5].

Professor Alfred Wallace has recently endorsed this hypothesis in a review of Professor Morgan's work, "Habit and Instinct," in the March, 1897, number of *Natural Science* in the following language: "Modification of the individual by the environment, whether in the direction of structure or of habits, is universal and of considerable amount, and it is almost always, under the conditions, a beneficial modification. But every kind of beneficial modification is also being constantly effected through variation and natural selection, so that the beautifully perfect adaptations we see in nature are the result of a double process, being partly congenital, partly acquired.

Acquired modifications thus helps on congenital change by giving time for the necessary variations in many directions to be selected, and we have here another answer to the supposed difficulty as to the necessity of many coincident variations in order to bring about any effective advance of the organism.

In one year favorable variations of one kind are selected and individual modifications in other directions enable them to be utilized; in Professor Lloyd Morgan's words: 'Modification *as such* is not inherited, but is the condition under which congenital variations are favored and given time to get a hold on the organism, and are thus enabled by degrees to reach the fully adaptive level'. The same result will be produced by Professor Weismann's recent suggestion of 'germinal selection', so that *it now appears as if all the theoretical objections to the 'adequacy of natural selection' have been theoretically answered*". (Italics our own.)

Alfred Wallace thus accepts this new phase of the natural selection theory and maintains that it removes the last of the theoretical objections to the adequacy of that theory. I do not wish to be understood as taking such a sanguine view; I rather maintain the conservative position which I have held for many years in regard to the adequacy of both the Lamarckian and Darwinian theories.

Moreover, in course of discussion of this subject with my friends Professors Lloyd Morgan, Baldwin and Poulton, a very fundamental difference of opinion becomes apparent; for they agree in believing that the power of plastic modification to new circumstances, or what the Rev. Dr. Henslow has termed "self-adaptation", is in itself a result of natural selection. In other words they hold that natural selection has established in organisms this power of invariable response to new conditions, which, in the vast majority of cases is essentially adaptive. I disagree with this assumption *in toto*, maintaining that this plastic modification is, *so far as we know* an inherent power or function of protoplasm. This view, I understand, is also held by Driesch, E.B. Wilson, T.H. Morgan and probably by many others. The only cases in which self-adaptation may be demonstrated as produced by natural selection are where organisms are restored to an environment which some of their ancestors experienced. We can then imagine that the adaptive response to the old environment is something which has never been lost as in the well known reappearance of the pigment in flounders.

It may be urged against the Morgan, Baldwin, Poulton views that the remarkable powers of self-adaptation, which, in many cases are favorable to the survival of the individual, are in many cases decidedly detrimental to the race, as where a maimed or mutilated embryo by regeneration reaches an adult or reproductive stage. It is obvious that reproduction from imperfect individuals would be decidedly detrimental, yet from the view taken by the above authors such reproduction would be necessary to secure the power of plastic modification for the race.

It is certain, that at the present time, one of

[5] See Osborn: Cartwright Lectures, Present Problems in Evolution and Heredity, 1891. Also, "Is Variation Definite or Indefinite?" American Naturalist, 1889.

the surest and most attractive fields of inductive research, leading towards the discovery of the additional factors of evolution or what I have elsewhere called "the unknown factor", is in experimental embryology and experimental zoology. If we could formulate the laws of self-adaptation or plastic modification we would be decidedly nearer the truth. It appears that Organic Selection is a real process, but it has not yet been demonstrated that the powers of self-adaptation which become hereditary are only accumulated by selection. They may possibly be accumulated by the inheritance of acquired modifications as Lamarck supposed.

Furthermore, another difficulty which I find with the completeness of the Organic Selection hypothesis is identical with that which almost from the outset made me hesitate in regard to the completeness of the Lamarckian hypothesis, namely, many structures, such as the teeth, which exhibit no power of self-adaptation or plastic modification during life, which are, in fact, rendered decidedly less effective instead of more effective by use and habit—these structures, I repeat, show precisely the same determinate and definite variation and consequent evolution as that which is exhibited in plastic and self-adaptive structures. This being the case, it is clear that "Organic Selection" leaves a very large field of determinate evolution entirely uncovered and unexplained, and there remains a *tertium quid* which requires further investigation. Determinate evolution in these non-plastic structures at present strikes me as part of the mechanical necessities of development, if I may so express it. That is, given a certain primitive form, there is only one route along which it can attain a certain end, provided the intervening stages are mechanically effective. It is some such law of mechanical necessity as this which out of the conical type of reptilian teeth has evolved first the triconodont type, the tritubercular, and finally the multi tubercular, and from these main stages have arisen sub-stages which are repeated and independently acquired over and over again in different branches of the mammalian class. This is not an explanation, or a theory, it is a fact yet to be understood.

Organic Selection constitutes a distinct advance, and is, at least, a very useful working hypothesis, but it is by no means the conclusion of the whole matter, as Alfred Wallace maintains. We must persevere in our analysis of life processes as revealed in living organisms and in fossils with a perfectly open mind, perhaps for many decades, perhaps for another century, before we reach final conclusions in regard to the complex processes of evolution.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RESTITUIRI

doi:10.17684/i4A63ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Limitele selecției organice[†]

Henry Fairfield Osborn

Obiectul acestui articol este de a prezenta anumite puncte de vedere cu privire la limitele ipotezei selecției naturale suplimentare, recent propusă de către Prof. James Mark Baldwin, Prof. C. Lloyd Morgan și de mine însumi, ca „selecție organică".

Raționamentul care m-a condus la teoria selecției organice a fost următorul: distincția dintre *variația ontogenică* și *filogenică* s-a conturat în mintea mea în 1894[1], deoarece, în cadrul cercetării momentului, a lui Weldon, Bateson și a altora, și pe linia de gîndire urmată de Cope, Ryder, Scott, Osborn și alți neo-lamarckiști, era limpede că importanța unei asemenea distincții a fost trecută cu vederea. Există trei tipuri principale de variație: primul, variațiile *fortuite congenitale*, care sînt fluctuații temporare și tranzitorii în jurul unei medii. Al doilea, *variațiile ontogenice*[2], care sînt abateri de la dezvoltarea normală sau tipică, petrecute în perioada *ontogeniei*; ele includ toate efectele reacțiilor individului la condiții de viață noi sau perturbate, care apar în cursul dezvoltării individuale și pot dispărea o dată cu moartea individului; aducerea în discuție a problemei dacă variațiile ontogenice sînt sau nu ereditare nu afectează caracterul lor distinct. Al treilea, *variațiile filogenice*, de asemenea congenitale, care țin de încrengătură, așa cum se observă, în principal, în seriile de fosile; acestea sînt abateri statornice și ereditare de la tipurile ancestrale către noul tip; ele corespund „mutațiilor" lui Wagner și Scott, adică sînt abateri de la tipurile ancestrale, care se statornicesc. Ele constituie principala *dovadă* în favoarea variației determinate și, în consecință, a evoluției determinate.

În cadrul oricărei analize a variației, aceste distincții sînt de o profundă importanță deoarece fiecare organ adult pe care îl studiem (chiar dacă, împreună cu Weldon, acesta este măsurătoarea carapacei unui crab, fie, împreună cu Cope și Tornier, fațeta articulară a unui os), poate fi un exponent, fie al factorilor constituționali, filogenici sau genealogici, fie al noilor factori de mediu și ontogenici, fie al elementelor fortuite sau întîmplătoare din cadrul dezvoltării, fie, în sfîrșit, al combinării celor trei factori.

În martie, 1896, în cursul unei discuții de la New York Academy of Sciences (p. 141), aplicarea acestei distincții la problema *cauzelor* „variației determinate" a fost evidențiată de mine însumi după cum urmează: „De exemplu, dacă puiul de om a fost ridicat pe ramurile unui copac, ca un tip arboricol, în loc de un tip terestru biped, este neîndoielnic că unele dintre bine-cunoscutele adaptări timpurii la deprinderile arboricole (precum răsucirea spre interior a tălpilor și capacitatea de apucare cu mîinile) pot fi păstrate și cultivate; prin urmare, s-ar produce un tip de om profund diferit. Schimbări asemănătoare în acțiunea mediului se află în constant progres în cadrul naturii, devreme ce este neîndoielnic că schimbările mediului și deprinderile care apar astfel depășesc cu mult toate schimbările de constituție. De-a lungul enormei perioade de timp în care deprinderile induc variații ontogenice, este posibil ca selecția naturală să acționeze foarte încet și gradual asupra predispozițiilor către variațiile folositoare și corelate, și, prin urmare, ceea ce la origine este *variație ontogenică* să apară treptat ca *variație filogenică* sau trăsătură congenitală a rasei. Omul, de pildă, a existat pe pămînt șapte zeci de mii de ani, poate; selecția naturală a acționat încet asupra unora dintre aceste predispoziții, însă nu a eliminat încă urmele deprinderilor umane arboricole, și nici nu a adaptat complet cadrul uman la poziția verticală. Acest lucru este deopotrivă o expresie a deprinderii și a variației ontogenice și a trăsăturii de constituție. Faptul acesta, care pînă acum nu a fost

[†]Deschiderea unei discuții în fața secțiunilor de biologie și botanică, din Detroit. Publicat în „The American Naturalist", vol. XXXI, noiembrie 1897, p. 944–951, CrossRef.

[1]*Alte und Neue Probleme der Phylogenese, Ergebnisse der Anatomie und Entwicklungsgeschichte*, Merkel und Bonnet, III Band, 1893, p. 384–625.

[2]Prof. C. Lloyd Morgan a propus să se aplice denumirea „modificări", folosită cu mai multe sensuri de către Cope, Bailey și alți autori, la ceea ce a fost mai sus descris ca variație ontogenică, și să se rezerve termenul „variație" pentru variația congenitală. Această excelentă sugestie servește clarității, și ar trebui adoptată de toți autorii.

© 2016. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

îndeajuns evidențiat, oferă o explicație în favoarea dovezii avansate de către Cope și de alți autori, că schimbarea în formele scheletelor de vertebrate apare mai întîi în ontogenie și apoi la naștere, în filogenie"[3].

În 13 aprilie, 1896, am prezentat chestiunea în fața Academiei, într-un articol intitulat *A Mode of Evolution Requiring neither Natural Selection nor the Inheritance of Acquired Characters*, care a apărut apoi în „Science". Profesorul Baldwin, de la Princeton și Profesorul Lloyd Morgan, de la University College, Bristol, au ajuns în același timp și în mod independent, la aceeași ipoteză, iar Profesorul Baldwin, pe bună dreptate, a denumit-o „selecție organică". Ambii autori au prezentat valoroase articole analitice asupra acesteia, incluzînd în „Science" și în „Nature" o terminologie completă privitor la variatele procese implicate. Mă declar întrutotul de acord cu propunerea lor de a restrînge termenul „variație" la variațiile congenitale, de a înlocui termenul „modificare" cu variație ontogenică și de a adopta termenul „selecție organică" pentru procesele prin care adaptarea individuală conduce și orientează evoluția, și termenul „ortoplazie" pentru rezultate clare și determinate.

Așa cum îmi apare, ipoteza este următoarea, pe scurt: *adaptarea ontogenică are un caracter profund, ea dă animalelor și plantelor posibilitatea de a supraviețui schimbărilor importante din mediul lor. Astfel, toți indivizii aparținînd unei rase sînt modificați în mod asemănător de-a lungul unor perioade de timp atît de lungi încît, foarte treptat, variațiile congenitale care se întîmplă să coincidă cu modificările ontogenice adaptative se acumulează și devin filogenice. Prin urmare, ar rezulta o transmitere aparentă, dar nu reală, a trăsăturilor dobîndite*.

Este o chestiune subsidiară aceea dacă această ipoteză este nouă, și una mai importantă aceea dacă ea este conformă realității și constituie un progres clar în direcția descoperirii factorilor necunoscuți ai evoluției, sau un substitut satisfăcător pentru teoria lamarckistă a transmiterii trăsăturilor dobîndite.

Se pare că ideea implicată în teoria selecției organice nu este nicidecum una nouă, ea fiind formulată, de exemplu, dar nu îndeajuns reliefată și lămurită de către Weismann, în *Romanes Lecture* din 1894, așa cum se vede în selecțiile următoare de la paginile 11–17 (sublinierile ne aparțin):

„Hermann Meyer pare a fi fost primul care a atras atenția asupra adaptabilității structurilor mici ale țesuturilor animale, lucru care se vădește în cel mai izbitor mod în arhitectura substanței spongioase din oasele lungi ale vertebratelor mari . . . . Direcția, poziția și tăria acestor oase plate, însă, nu sînt nicidecum înnăscute sau dinainte determinate: ele depind de circumstanțe . . . . Nu înseși structurile adaptative particulare sînt cele care se transmit, ci doar calitatea materialului din care intra-selecția formează aceste structuri, din nou, în fiecare viață individuală. Se transmit particularitățile bioforilor și celulelor, iar acest lucru poate deveni tot mai favorabil și adaptativ în cursul generațiilor, dacă acestea sînt subiectul selecției naturale . . . . *Intra-selecția afectează adaptarea specială a țesuturilor la condițiile speciale ale dezvoltării fiecărui individ* . . . . Să luăm bine-cunoscutul caz al creșterii treptate în cadrul dezvoltării coarnelor cerbilor, față de care capul, în decursul generațiilor, a devenit tot mai încărcat . . . . Nu este nicidecum necesar ca toate părțile implicate—craniu, mușchi și ligamente ale gîtului, vertebre cervicale, oase ale membrelor anterioare etc.—să trebuiască să se adapteze simultan, prin *variația germenelui* la creșterea în mărime a coarnelor, *deoarece în fiecare individ separat adaptarea necesară se va împlini cu timpul prin intra-selecție—prin lupta părților—sub influența trofică a stimulului funcțional* . . . .

Întrucît variațiile primare în cadrul metamorfozei filetice apar puțin cîte puțin, adaptările secundare probabil că ar trebui, ca o regulă, să fie capabile să țină pasul cu ele. *Astfel se va cîștiga timp pînă cînd, în decursul generațiilor, prin selecția constantă a acelor germeni, constituienții primari cei mai potriviți între ei*, se poate atinge cel mai mare grad posibil de armonie și, în consecință, ar putea apărea o metamorfoză clară a speciilor, implicînd toate părțile individului . . . . ".

Prin urmare, ceea ce pare a fi nou în ipoteza selecției organice este, în primul rînd, *accentul* pus pe puterile aproape nelimitate ale adaptării individuale; în al doilea rînd, extensiunea unei astfel de adaptări, fără vreun efect asupra ereditații pentru lungi perioade de timp; în al treilea rînd, că *ereditatea se adaptează lent nevoilor pe care le are rasa în noul mediu, de-a lungul tendințelor anticipate de adaptarea*

[3] În „Fortnightly Review", un autor a oferit o ilustrare oarecum extremă a diferenței dintre progresul ontogenic și cel filogenic, atunci cînd a spus: „Din punct de vedere mental, moral și fizic, omul încă este ceea ce a fost în timpul perioadei paleolitice", *The Artificial Factor in Man*, „Fortnightly Review", octombrie, 1896.

individuală și, prin urmare, de-a lungul tendințelor precise și determinate. Dacă nu are limitări, această ipoteză aduce o cît se poate de neașteptată armonie între aspectele evoluției lamarckist și ultra-darwinist (weismannist), prin concesii reciproce. Cu toate că abandonează transmiterea trăsăturilor dobîndite, ea plasează adaptarea individului pe primul loc și variația fortuită pe al doilea, așa cum au susținut întotdeauna lamarckiștii, în loc de a plasa supraviețuirea condiționată de variațiile fortuite pe primul loc și înaintea a orice, așa cum au susținut selecționiștii. Dacă lucrurile stau astfel, acesta este un compromis între punctele de vedere pur lamarckist și pur darwinist, gradul concesiilor fiind echivalent. De asemenea, dacă lucrurile stau astfel, ni se oferă cel puțin o explicație parțială a variației determinate, pe care, recent, lamarckiștii au susținut-o, iar darwiniștii au negat-o energic[4].

Profesorul Alfred Wallace a acceptat recent această ipoteză, într-o recenzie asupra activității Profesorului Morgan, *Habit and Instinct*, în numărul din martie, 1897 al revistei *Natural Science*, în următorii termeni: „Modificarea individului prin mediu, fie în direcția structurii fie a deprinderilor, este universală, avînd o valoare considerabilă și, în funcție de condiții, este aproape întotdeauna o modificare benefică. Orice fel de modificare benefică, însă, este totodată, în mod constant efectuată prin variație și selecție naturală, astfel încît adaptările minunat de perfecte pe care le vedem în natură sînt rezultatul unui dublu proces, fiind parțial congenitale, parțial dobîndite. Astfel, modificările dobîndite ajută la schimbarea congenitală oferind timp pentru ca necesarele variațiile în multiple direcții să fie selectate, și astfel avem un alt răspuns la presupusa dificultate cu privire la necesitatea mai multor variații coincidente, pentru a produce vreun progres efectiv la nivelul organismului. Într-un an, sînt selectate variații favorabile de un anumit fel, iar modificările individuale în alte direcții le permit să fie utilizate; cu cuvintele Profesorului Lloyd Morgan: «O modificare *ca aceasta* nu se moștenește, însă este condiția care favorizează variațiile congenitale și care oferă timp pentru a căpăta influență asupra organismului, în felul acesta avînd posibilitatea treptată de a atinge un nivel adaptatitv deplin». Același rezultat va fi dat de recenta sugestie a Profesorului Weismann, cu privire la *selecția germinală*, astfel încît *acum se pare că s-a răspuns tuturor obiecțiilor teoretice asupra «inadecvării selecției naturale»*". (Italicele ne aparțin.)

Așadar, Alfred Wallace acceptă această nouă fază a teoriei selecției naturale și susține că ea îndepărtează ultima dintre obiecțiile teoretice cu privire la caracterul adecvat al acestei teorii. Nu doresc să se considere că adopt o perspectivă atît de optimistă; privitor la compatibilitatea ambelor teorii, lamarckistă și darwinistă, mai degrabă rămîn pe poziția tradițională, pe care am susținut-o mulți ani.

Mai mult, în cursul discutării acestui subiect cu prietenii mei, Profesorii Lloyd Morgan, Baldwin și Poulton, a devenit evidentă o diferență de opinii cît se poate de fundamentală, deoarece ei sînt de acord în a crede că puterea modificării plastice la noi circumstanțe, sau ceea ce reverendul dr. Henslow a denumit „auto-adaptare", este, în sine, un rezultat al selecției naturale. Cu alte cuvinte, ei susțin că selecția naturală a pus în organism temeiul acestei capacități de răspuns invariabil la noi condiții, care, în marea majoritate a cazurilor, este esențialmente adaptativă. Sînt *in toto* în dezacord cu această supoziție, susținînd că această modificare plastică este, *pe cît putem cunoaște*, o capacitate inerentă sau o funcție a protoplasmei. Înțeleg că această opinie este susținută și de către Driesch, E.B. Wilson, T.H. Morgan și, probabil, de mulți alții. Singurele cazuri în care se poate demonstra că auto-adaptarea este produsă prin selecție naturală sînt cele în care organismele sînt redate unui mediu pe care l-au experimentat unii dintre strămoșii acestora. Așadar, ne putem imagina că răspunsul adaptativ la vechiul mediu este ceva care nu s-a pierdut niciodată, precum în bine-cunoscutul caz al pigmenților la cambulă.

S-ar putea stărui împotriva opiniilor lui Morgan, Baldwin, Poulton, asupra remarcabilelor capacități ale auto-adaptării, care în multe cazuri sînt favorabile supraviețuirii individului, în multe cazuri sînt cu certitudine defavorabile rasei, așa cum un embrion schilodit sau mutilat, prin regenerare atinge stadiul de adult sau de reproducător. Este evident că reproducerea unor indivizi imperfecți ar fi categoric păgubitoare, cu toate acestea, din perspectiva adoptată de autorii de mai sus, astfel de reproduceri ar fi necesare pentru asigurarea capacității de modificare plastică a rasei.

[4]Vezi Osborn, *Cartwright Lectures, Present Problems in Evolution and Heredity*, 1891; de asemenea, *Is Variation Definite or Indefinite?*, „The American Naturalist", 1889.

În momentul de față este sigur că unul dintre cele mai sigure și mai atractive domenii ale cercetării inductive, care conduce către descoperirea de factori suplimentari ai evoluției sau a ce am numit cîndva „factorul necunoscut", este cel al embriologiei experimentale și al zoologiei experimentale. Dacă am putea formula legile auto-adaptării sau ale modificării plastice, cu siguranță că am fi mai aproape de adevăr. Se pare că selecția organică este un proces real, dar încă nu s-a demonstrat că forțele auto-adaptării, care devin ereditare, se acumulează doar prin selecție. Este posibil ca ele să fie acumulate prin moștenirea modificărilor dobîndite, cum a presupus Lamarck.

În plus, o altă dificultate pe care o găsesc în deplinătatea ipotezei selecției organice este identică cu aceea care aproape de la început m-a făcut să ezit cu privire la deplinătatea ipotezei lamarckiste, și anume, multe structuri, precum dinții—care de-a lungul vieții nu arată capacități de auto-adaptare sau de modificare plastică care, în fapt, prin uz și obișnuință devin indubitabil mai ineficiente, iar nu mai eficiente—, aceste structuri, spuneam, arată în mod clar aceeași variație determinată și definită, în evoluție consecventă, precum cea care se manifestă la structurile plastice și auto-adaptative. Aceasta fiind situația, este limpede că „selecția organică" lasă un cîmp larg evoluției determinate, pe deplin neexplorată și neexplicată, și rămîne un *tertium quid* care necesită investigații în continuare. În prezent, evoluția determinată, de la nivelul acestor structuri non-plastice, mă impresionează ca parte a necesităților mecanice ale dezvoltării, dacă pot spune astfel. Adică, fiind dată o anumită formă primitivă, există doar o cale pe care se poate ajunge la un anumit rezultat, cu condiția ca etapele care intervin să fie efective din punct de vedere mecanic. Aceasta este o lege a necesității mecanice, precum cea prin care din tipul conic de dinți reptilieni a evoluat, mai întîi, tipul triconic, cel tritubercular și în cele din urmă multitubercular, iar din aceste stadii principale au apărut sub-stadiile pe care, în mod repetat și independent, iarăși și iarăși, le-au dobîndit diferitele ramuri ale clasei mamiferelor. Aceasta nu este o explicație, sau o teorie, este un fapt care trebuie înțeles.

Selecția organică constituie un progres clar și este cel puțin o ipoteză de lucru foarte utilă, dar nu este neapărat concluzia la întreaga chestiune, așa cum susține Alfred Wallace. Trebuie să perseverăm cu o minte deschisă în analiza noastră asupra proceselor vieții—așa cum este aceasta dezvăluită la nivelul organismelor vii și al fosilelor—, poate încă multe decenii, poate încă un secol, înainte de a ajunge la concluziile finale cu privire la procesele complexe ale evoluției.

[Traducere de Francisc Gafton]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

LOST & FOUND

doi:10.17684/i4A64en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The hereditary mechanism and the search for the unknown factors of evolution[†]

Henry Fairfield Osborn

"Disprove Lamarck's principle and we must assume that there is some third factor in Evolution of which we are now ignorant."[1]

Chief among the unknown factors of evolution are the relations which subsist between the various stages of development and the environment.

A study of the recent discussion in the *Contemporary Review* between Spencer and Weismann leads to the conclusion that neither of these acknowledged leaders of biological thought supports his position upon inductive evidence. Each displays his main force in destructive criticism of his opponent; neither presents his case constructively in such a manner as to carry conviction either to his opponent or to others. In short, beneath the surface of fine controversial style we discern these leaders respectively maintaining as finally established, theories which are less grounded upon fact than upon the logical improbabilities of rival theories. Such a conclusion is deeply significant; to my mind it marks a turning point in the history of speculation, for certainly we shall not arrest research with any evolution factor grounded upon logic rather than upon inductive demonstration. A retrograde chapter in the history of science would open if we should do so and should accept as established, laws which rest so largely upon negative reasoning.

The growing sentiment of the necessity of induction and of inductive evidence is the least conspicuous, but really the most important and lasting outcome of this prolonged discussion. Weismann is the real initiator of this outcoming movement although it has taken a radical direction he neither foresaw nor advocated, for his position is eminently conservative. In fact his first permanent service to Biology is his demand for direct evidence of the Lamarckian principle, which has led to the counter-demand for such evidence of his own Selection principle, which by his own showing, and still more by his own admission in this discussion with Spencer, he is unable to meet. His second permanent service, as Professor E. B. Wilson reminds the writer, is that he has brought into the foreground the relation between the hereditary mechanism and evolution.

What have we gained in the controversy of the past decade unless it is closer thinking and this keener appreciation of the necessity for more observation? We carry forth, perhaps, some new and useful working hypotheses as to possible modes of evolution, and a fuller realization of the immense difficulties of the heredity problem—but these are only indirect gains. It is a direct gain that these negative results have led a minority of biologists into a total reaction from speculation and into a generally agnostic temper towards modern theories which is far more healthy and hopeful than the confident spirit of the majority upon either the Neo-Lamarckianor the Neo-Darwinian side. There is no note of progress in the dogmatic assertion that the question is established either as Spencer or as Weismann would have it, unless this assertion can be backed up by proof, and by whom can proof be presented if not by these masters of the subject? The conviction we all reach when we sift wheat from chaff, and bring together from all sources phenomena of different kinds and seek to discern what the exact bearings of these phenomena are, is that we are still on the threshold of the evolution problem, and that the secret is largely tied up with

[†]Opening a discussion before the Sections of Geology and Botany at Detroit. Published in "The American Naturalist," vol. XXXI, November 1897, p. 944–951, CrossRef.

[1]Osborn: Are Acquired Variations Inherited? Address before the American Society of Naturalists. *Amer. Naturalist*, February, 1891.

© 2016. Publishing rights belong to the Journal.

that of vital phenomena in general.

The very wide and positive differences of opinion which prevail are attributable largely to the unnatural divorce of the different branches of biology, to our extreme modern specialization, to our lack of eclecticism in biology. We begin to grasp the magnitude of the problem only when side by side with field and laboratory data are placed palæontological data, as well as anthropological, including the unique facts of human variation and the laws of human inheritance. For in modern embryology certainly the most brilliant discovery is that the physical basis of all inheritance is the same—and growing out of this is the high probability that the laws of heredity are the same in the whole organic world,with no barriers between protozoa and metazoa, or between animals and plants. Both Weismann and Spencer show themselves blind to this nexus of fundamental uniformity when they draw certain lines of division in inheritance where none exist in the visible hereditary mechanism of chromatin and archoplasm. With these discoveries in mind does not Weismann appear as much afield when he maintains that the inheritance of acquired characters is a declining principle in the ascent of life, as Spencer when he maintains that it is a rising principle in the ascent of life?

The first step then towards progress is the straightforward confession of the limits of our knowledge and of our present failure to base either Lamarckism or Neo-Darwinism as universal principles upon induction. The second is the recognition that all our thinking still centers around the five working hypotheses which have thus far been proposed; namely, those of Buffon, Lamarck, St. Hilaire, Darwin, and Nägeli. Modern criticism has highly differentiated, but not essentially altered these hypothetical factors since they were originally conceived. Darwin's 'survival of the fittest' we may alone regard as absolutely demonstrated as a real factor, without committing ourselves as to the 'origin of fitness.' The third step is to recognize that there may be an unknown factor or factors which will cause quite as great surprise as Darwin's. The feeling that there is such first came to the writer in 1890 in considering the want of an explanation for the definite and apparently purposeful character of certain variations.[2] Since then a similar feeling has been voiced by Romanes and others, and quite lately by Scott;[3] but the most extreme expression of it has recently come from Driesch[4] in his implication that there is a factor not only unknown but unknowable!

Theoretically neither of these five hypotheses of the day excludes the others. They may all cooperate. The role which each plays, or the fate of each in the history of speculation largely or wholly depends upon the solution of the problem of the transmission or non-transmission of acquired variations and after all that has been written on this question this must be regarded by every impartial observer as still an open one.

We are far from finally testing or dismissing these old factors, but the reaction from speculation upon them is in itself a silent admission that we must reach out for some unknown quantity. It such does exist there is little hope that we shall discover it except by the most laborious research; and while we may predict that conclusive evidence of its existence will be found in morphology, it is safe to add that the fortunate discoverer will be a physiologist.

The Analysis of Variation.

After this introductory survey let us consider as another outcome of the controversy that Variation and the related branch of research, Experimental Evolution, are now in the foreground as the most important and hopeful of the many channels into which the inductive tests of known or unknown factors may be turned. Let us make an honorable exception of those reactionists, such as Bateson[5] and Weldon, who have instituted an exact investigation into the laws of Variation.

How shall the study of Variation be carried on? I totally differ at the outset from Bateson in the standpoint taken in the introduction of his work, that the best method of starting such an investigation is in discarding the analysis which rests upon the experience as well as the more or less speculative basis of past research. There is little clear insight to be gained by considering variations *en masse*, and in this lecture I shall put forth some reasons why this

[2] *Op. cit.*, 1891.

[3] On Variations and Mutations. *Am. Jour. Sc.*, November, 1894.

[4] Analytische Theorie der Organischen Entwickelung. Leipsic, 1894.

[5] W. Bateson: Materials for the Study of Variation. London, 1894.

is the case as well as some principles which seems to be preliminary to an intelligent collection and arrangement of facts, upon the ground that a mere catalogue of facts will have no result. Variation is to be regarded as one of the two modes or expressions of Heredity, or as the exponent of old hereditary forces developing under new or unstable conditions. It stands in contrast not with Heredity, which includes it, but with Repetition as the exponent of old forces developing under old or stable conditions. Nägeli ten years ago[6] laid stress upon this, as have latterly Weismann, Bateson, Hurst,[7] and others. Nevertheless it is still widely misconceived. Hurst even regards Variation as the oldest phenomenon—an error in the other extreme, for they are rather coincident phenomena—representing the stability or instability of development. The broadest analysis we can make is that variations are divided by three planes-the plane of *time*, the plane of *cause*, and the plane of *fitness*. This raises the three problems to be solved regarding each variation; when did the variation originate? what caused it to originate? is it or is it not adaptive?

The student of heredity, in connection with these three planes of analysis, has then to consider the modes of heredity as complementary or interacting, for as soon as a 'variation' recurs in several generations it is practically a 'repetition,' and the repetition principle is a frequent source of apparent but not real variation or departure in the offspring from parental or race type. This relation becomes clear when we consider variations in man as seen in Anatomy and in Galton's studies of inheritance and as expressed in the following table:

HEREDITY.

Repetition.	*Variation.*	
A. Retrogressive to present and past type.	*A.* Neutral both as regards present or future type. Including anomalies and abnormalities which are purely individual phenomena not in the path of evolution.	*B.* Progressive to future type.
(*a*) Repetition of parental type		(*a*) Ontogenic variation from parental type in one or more characters.
(*b*) Regression to present race type usually in several characters (= Variation from present *parental* type).		(*b*) Ontogenic variation from present race in several characters (= a new sub-type).
(*c*) Reversion to past type race, usually in few or single characters (= Variation from present *race* type).		(*c*) Phylogenic or constant variation towards future race type, in one or more characters, constituting a new 'Variety' (= Repetition of parental type).
Palingenic Variation.		*Cenogenic Variation.*

The most profound gap in time is between 'palingenic variations,' springing from the past history of the individual, and 'cenogenic variations,' which have to do only with present and future history. The former embraces more than reversion. This table gives us only our first impression of this plane of time so lightly regarded by Bateson, if indeed discrimination is possible among data of the kind he has collected. The distinctive import of human anatomy[8] is that a comparison of the past and present habits of the race, or of the uses to which bones and muscles have been and are now being put, opens a possible analysis of variations both as regards their time of origin and as regards their fitness to past, present, or future uses; it is thus an inexhaustible mine for the philosophical study of variation—of

[6] "Vererbung und Veränderung sind, wenn sie nach dem wahren Wesen der Organismen bestimmt werden, nur scheinbare Gegensätze." *Theorie der Abstammungslehre*, p. 541.

[7] Biological Theories. I, The Nature of Heredity. *Natural Science*, vol. I, No. 7, September, 1892. II, The Evolution of Heredity. *Natural Science*, vol. I, No. 8, October, 1892.

[8] R. Wiedersheim: Bau des Menschen als Zeugniss seiner Vergangenheit. Freiburg, 1887.

[9] H. F. Osborn: Present Problems in Evolution and Heredity. The Cartwright Lectures. I. The Contemporary Evolution of Man, etc. Wm. Wood & Co., New York, 1891.

which only the upper levels have been worked.[9] Beside the human organism there is no other within our reach admitting such exact analysis of variation in the planes of time and fitness. When, again, we connect human anatomy as a field for the study of Variation with Galton's researches,although his emphasis has been chiefly upon the laws of Repetition, we begin to appreciate the far-reaching importance of his inductions. In contrast with those of Weismann they are based upon facts and will stand. In the first volume of these Marine Biological Laboratory lectures I went into some detail to show how Galton bears upon the modern evolution problem, so that here I may briefly recapitulate. He demonstrates two principles: First, that there must be some strong progressive variational tendency in organisms to offset the strongly retrogressive principle of Repetition wherever the neutralizing or swamping effect of natural interbreeding is in force, as it virtually is for most anatomical characters of the human race. Second, he shows what has not been pointed out in this connection before, that in natural inter-breeding ontogenic or individual variations are conspicuous but in the main temporary,while there is a strong undercurrent of phylogenic variations relatively inconspicuous and permanent. Other evidence supporting this latter principle comes out as we proceed.

What is the value of a distinction between *ontogenic* and *phylogenic* variations? It is this: it sets forth the widely neglected initial problem of the *time of origin of a variation in the life history of the individual*. This is the first step in experimentation upon variation, not only as it will afford crucial evidence as to the factors of Buffon, Lamarck, and of St. Hilaire, which hinge upon the inheritance of acquired variations, but in the coming days of exact research upon Variation in general. Let *ontogenic variation*—a term first used by Brooks, I believe, although I cannot point out where—include all deviations from type which have their cause in any stage of individual development. We are now beginning to fully recognize that the causes of certain kinds of variation actually can be traced to external influences upon certain stages of growth or ontogeny, and that it will be possible ultimately to determine these stages when this matter of time is established by experiment. Let *phylogenic variation*—a term first used by Nägeli[10]—include those departures from type which have become constant hereditary characters in certain phyletic series or even in a few generations. While all phylogenic variations must originate in ontogeny or in some stage of individual development, certainly a very small proportion of the innumerable ontogenic variations which we find in the examination or measurement of any adult individual ever become phylogenic, or constitute more than ripples upon the surface of a tide.

This vital distinction has not been regarded hitherto. The statistics of variation, as compiled by Darwin and lately by Wallace, Weldon, Bateson, and others, do not take into account that among phylogenic variations are others purely ontogenic springing up and disappearing during individual life, owing to causes connected solely with the disturbance of the typical action of the hereditary mechanism during ontogeny. In other words, these writers have without discrimination based upon variations, which may be largely or wholly ontogenic and temporary, the important principles of 'Fortuitous Variation' of Darwin and of 'Discontinuous Variation' of Bateson, whereas it is only the laws of phylogenic variation which are of real bearing upon the problem of evolution. Take as an illustration of this false method the wing measurements of birds given by Wallace. Why may not these be largely cases of purely ontogenic variation due to influences of life habit or to some purely temporary disturbance of the hereditary basis? Above all others, the Neo-Darwinians must reconsider their principle of 'fortuitous variation' which is an induction from data of miscellaneous ontogenic and phylogenic variations, because Neo-Darwinism is essentially and exclusively a theory of the survival of favorable phylogenic variations.

One aspect of the variation problem of to-day may, therefore, be stated thus: What is the cause, nature, and extent of ontogenic variations in different stages of development, and under what circumstances do ontogenic variation become phylogenic?

This brings us to an analysis of ontogenic variations in the plane of time as provisionally expressed in the following table:

[10]Die Veränderung, die gewöhnlich der Vererbung gegenüber gestellt wird, steht nicht im Gegensatz zu dieser, sondern zur Constanz. In diesem Sinne heisst eine Veränderung constant, wenn das Gewonnene dauernd behalten, und vergänglich, wenn es bald wieder preisgegeben wird. Die constant oder die *phylogenetische Veränderung* .... ist eigentlich nichts anderes als die Constitutionsänderung des Idioplasmas. *Theorie der Abstammungslehre*, p. 277.

ORIGIN OF VARIATIONS DURING LIFE HISTORY.

A. Ontogenetic Variations.	*Theories of Causation.*
(*a*) *Gonagenic*, *i.e.*, those arising in the germ-cells, including the 'Blastogenic' in part of Weismann, the 'Primary Variations' of Emery.	Theoretically connected with pathological, nutritive chemico-physical, nervous influences, as implied by Kölliker and others, including the doubtful phenomena of Xenia and Telegony.
(*b*) *Gamogenic*, *i.e.*, those arising during maturation and fertilization, including the 'Blastogenic' in part of Weismann, 'Secondary,' or 'Weismannian variations' of Emery.	Theoretically connected with influences named above, also, with the combination of diverse ancestral characters, 'Amphimixis' of Weismann.
(*c*) *Embryogenic*, *i.e.*, those occurring during early cell division, including the 'Blastogenic' and 'Somatogenic' in part of Weismann.	Theoretically connected with extensive anomalies due to abnormal segmentation and other causes, as observed in the mechanical embryology of Roux, Driesch, Wilson, and others.
(*d*) *Somatogenic*, *i.e.*, those occurring during larval and later development after the formation of the germ-cells.	Connected with reactions between the hereditary development forces of the individual and the environment.

B. Phylogenic Variations.

Variations from type originating in any of the above stages which become hereditary.

The above table illustrates limits which certainly should not be sharply drawn between the successive stages of ontogeny, although intermediate focal points of real distinction must exist. The four terms proposed are not in the sense of the 'blastogenic' and 'somatogenic' of Weismann, for there is no implication of his *petitio principi*, namely, of the separation of the hereditary substance or specific germ-plasm from the body-cells. Even before somatogenic separation has taken place we have little or no reason to believe that all the blastogenic, gonagenic, or gamogenic variations which may have arisen from various causes will become phylogenic.

If we carry our analysis into the '*plane of fitness*' the first point which arises is whether variations are *normal*, including both cenogenic and palingenic variations, or *abnormal*, including teratological and other malformations. The terms 'fortuitous' and 'indefinite' as opposed to 'determinate' and 'definite' may be used apart from any theory, although they have sprung up as distinguishing two opposed views as to the principles of variation. 'Fortuity' strictly implies variation round an average mean, while 'definite' is not the necessary equivalent of adaptive, but simply implies progressive or phylogenic variation in one direction which Waagen and Scott have termed "Mutation." Bateson's terms 'Continuous' and 'Discontinuous' are useful as distinguishing gradual from sudden ontogenic variation.

In general our five working hypotheses as to the factors of evolution are theoretically related to the time stages of Variation as seen in the following table:

Buffon's		*Ontogenic*	
	a	Gonagenic	
	b	Gamogenic	
	c	Embryogenic	St. Hilaire's
	d	Somatogenic	
Darwin's		*Phylogenic*	Lamarck's

I again call attention to the fact that Neo-Darwinism has hitherto presupposed and practically assumed 'fortuitous phylogenic variation' as its basis, for it is solely related with the selection of those ontogenic variations which are also phylogenic. Neo-Lamarckism, on the other hand, is solely connected

with inheritable 'somatogenic' variation. Buffon's factor of the 'direct action of the environment' plays upon all four ontogenic stages, and both theoretically and as observed by experiment, produces profound ontogenic variations; the question is, under what circumstances do such ontogenic variation in each of the four stages become phylogenic? This factor would be partly but not wholly set aside by proof that somatogenic variations are not inherited. St. Hilaire's factor of the action of environment upon early stages of development would result in purely fortuitous variations, and, as he himself clearly perceived, would require Selection to give it an adaptive direction. Nägeli's factor, on the other-hand, assumes definite but not necessarily adaptive 'phylogenic' variation—his views have been very generally misconceived on these points—and, as he pointed out, his factor would also require Selection to determine which of the definite lines of growth were adaptive.

It seems necessary to thus clearly state the relations of the time stages of variation to each of the five factors, in order to show the decisive bearings our future exact research will have upon them. For example, the proof that variation is either 'definite' or that it is 'adaptive' prior to or independently of Selection, will constitute conclusive disproof not of Darwin's theory but of Neo-Darwinism. The fate of Lamarckism, on the other hand, depends upon the demonstration that phylogenic variation is not only 'definite' and 'adaptive' but that it is anticipated by corresponding somatogenic variation.

A review of recent thought upon the variation problem shows that these life stages are becoming generally recognized. I shall pass by Lamarck's and Darwin's factors which are so thoroughly understood and speak only of the other three.

Buffon's Factor in Variation

As regards Buffon's factor,which is the most comprehensive of all, we know that Spencer and Weismann both assumed that the direct action of the environment was primarily a factor of evolution. Weismann first regarded this solely as the protozoan source of Variation, but has recently given it a wider play in the action of environment upon the germ-cells as a cause not of definite variation but of variability. The line of research upon the dynamic action of environment in its influence upon somatogenic variation followed by Hyatt, Dall, and others, is paralleled in the more recent speculation connecting the environment directly with gonagenic and gamogenic stages, initiated by Virchow,[11] Kölliker,[12] Ziegler,[13] Sutton, and others. In a similar vein are the suggestions of Geddes, while those of Gerlach and Ryder direct our attention mainly to mechanical alterations in the embryonic stages of development. Botanists such as Vines, Detmer, and Hoffmann have pointed to the influence of environment upon gonagenic variation. Experiments of a general character resulting principally in embryogenic and somatogenic variation have been recently carried on by Cunningham, Agassiz, and others, as illustrating the direct action of the environment. Followers of Buffon's factor are also more or less identified with Lamarckism. The distinction is mainly expressed in the terms 'kinetogenic' and 'statogenic' of Cope and Ryder; for under Buffon's factor the organism is passive, while under Lamarck's it is active. Among others who have supported Buffon's principle are Packard, Eimer, Cunningham, Ryder, and Dall.

This literature and so-called 'evidence' upon Buffon's factor exhibits the greatest confusion of interpretation, and demonstrates that our conceptions first, as regards heredity, second, as regards variation under a changed environment, require thorough recasting.[14] First as regards evolution in relation to heredity. The reversion phenomena as seen in human anatomy wholly set aside Weismann's conception of evolution as the selection of favorable and the elimination of unfavorable hereditary variations; in other words, of selection acting directly upon the germplasm. These phenomena indicate rather that the direct process is not one of elimination but of suppression from the later stages of ontogeny, and that only after an enormous interval of time does actual

[11] R. Virchow: Descendenz and Pathologie. *Virchow's Archiv*, CIII, p. 1886, pp. 1–15, 205–215, 413–437. Ueber den Transformismus. *Archiv f. Anthropologie*, 1889, p. I.

[12] Kölliker: Das Karyoplasma und die Vererbung. *Zeitschr. f. wissenschaftl. Zoologie*, 1886. Eröffnungsrede der ersten Versammlung der Anatomischen Gesellschaft in Leipzig. *Anat. Anzeiger*, II, 1887.

[13] Ernst Ziegler: Die neuesten Arbeiten über Vererbung und Abstammungslehre und ihre Bedeutung für die Pathologie. Tübingen.

[14] J. T. Cunningham: The Problem of Variation. *Natural Science*, vol. III, pp. 282–287. Also, Researches on the Coloration of the Skins of Flat-Fishes. *Jour. Mar. Biol. Assoc.*, May, 1893. (See also *Trans. Roy. Soc.*, 1892–3).

elimination occur. Abnormal nervous conditions such as seen in Anencephaly are accompanied by the revival of a large number of latent characters. In Galton's language, patent characters become latent in the course of evolution.

In Weismann's language, on the other hand, in explanation of dimorphism in hymenoptera and other types, there are certain sets of biophors corresponding to certain possibilities of adult development. Apply this to the celebrated case of the flat-fishes and the remarkable results recently obtained by Agassiz, Filhol, and Giard in artificially producing more or less symmetrical flat-fishes by retaining the young near the surface. Weismann's interpretation of the evolution of flat-fishes has always been that it was by the selection of asymmetrical and elimination of symmetrical 'determinants.' In the light of these experiments he must now recast this explanation by saying that the flat-fishes have kept in reserve a set of symmetrical 'determinants' since the period when our first record of the asymmetrical type appears, or about three million years!

This attack upon the speculations of one writer is a digression. What I really wish to bring out is the necessity of a far more critical analysis of the various kinds of evidence for Buffon's factor. This necessity may be illustrated by the different interpretations of color change in direct response to changed environment.

The most significant experiments upon color are those of Cunningham upon the flat-fishes. He has proved that during the early metamorphosis of young flat-fishes, when pigment is still present on both sides, the action of reflected light does not prevent the disappearance of this pigment upon the side which is turned towards the bottom, so that the color passes rapidly through a retrograde development; but prolonged exposure to the light upon the lower side causes the pigment to reappear, and upon its reappearance the pigment spots are in all respects similar to those normally present upon the upper side of the fish. It is very important not to confuse these results, of deep interest as they are, with those obtained where the environment is new in the historic experience of the organism. Experiments upon color, therefore, afford a marked illustration of the necessity of drawing a sharp distinction between cenogenic and palingenic variations. We have, in many cases, been mistaking repetitions of ancient types of structure for newly acquired structures. When the pale *Proteus* is taken from the Austrian caves, placed in the sunlight, and in the course of a month becomes darkly pigmented, there are two interpretation of this pigmentation; either that we have revived a latent character, or that we have created a new character. The latter interpretation can alone be taken as a proof of Buffon's factor when it is found to be followed by hereditary transmission.

Poulton,[15] as a supporter of Neo-Darwinism, takes this view, in reply to Beddard and Bateson, and as an induction from his beautiful and exact experiments upon the coloring of lepidopterous larvæ. After producing the most widely various colorings and markings by surrounding the larvæ during ontogeny with objects of different colors, he urges that the changes thus directly produced simply revert to adaptations to former conditions of life, in other words, that they are palingenic. Whether this interpretation is correct or not, Poulton proves that, no matter how stable certain hereditary characters may appear to be, repetition in ontogeny depends upon repetition in environment, and that there are wide degrees of ontogenic variations which do not become phylogenic at least in several successive generations.

From many other analogous researches we gather the following principle to which far too little attention has been paid in the study of the phenomena of variation in their bearing upon the factors of evolution: *It is that ontogenic repetition depends largely upon repetition in environment and life habit, while ontogenic variation is connected with variation in environment and life habit.* If the environment be changed to an ancient one, then ontogenic variations tend to regression or reversion (*i.e.*, palingeny) or practically to repetition of an ancient type. It is necessary to state clearly that there is practically conclusive evidence for such a principle, not only in the later stages of development, as in the respiratory metamorphoses of the Amphibia, but extending back to very much earlier stages than we have hitherto suspected. Thus a vast amount of evidence which has been brought forward as proof of Buffon's factor, *i.e.*, of the direct action of environment in producing definite and adaptive ontogenic variations

[15] E. B. Poulton: Further experiments upon the color-relation between certain lepidopterous larvæ, pupæ, cocoons, and imagines and their surroundings. *Trans. Ent. Soc.*, pt. IV, p. 293. London, 1892. (Contains a reply to Beddard and Bateson.)

is in reality in many cases no proof at all.

Having thus eliminated errors of interpretation, the great question still remains as to what happens when the environment is a wholly new one in the historical experience of the organism. Do the ontogenic variations exhibit a new direction? Is this direction adaptive, *i.e.*, towards progressive adaptation? What relations have such new conditions to the hereditary potencies of the germ cells?

Out of all actual researches it becomes clear that experimentation can henceforth be separately directed upon the four stages of development, and that it will be possible in some degree to draw such lines of separation. New mechanical and chemical influences can be applied in each stage and withdrawn in the subsequent stages, the difficulty being to reach the extreme point where a profound influence is exerted without interfering with the reproductive function.

One effect of new environment upon the gonagenic, gamogenic, and embryogenic stages will be *saltation*. Ryder[16] has recently treated this in a most suggestive manner in discussing the origin of Japanese gold-fish. Turning to St. Hilaire's hypothesis, we find he had in mind embryogenic saltation mainly traceable to respiratory and chemical changes. Virchow extends the cause of sudden change further back to chemico-physical influences upon the germ-cells. The causes and modes of sudden development arising from whatever ontogenic stage demand the most careful investigation, chiefly in their bearing upon the relation of ontogenic to phylogenic variation. Galton has discussed the subject objectively under the head of 'Stability of Sports,' and Emery, under the head of 'Primary Variations,' has supported Galton's observation that such saltations often exhibit a strong capacity for inheritance. Bateson reaches in the conclusion of his work a modified form of St. Hilaire's factor of saltatory evolution, and believes that species have largely originated by 'discontinuity' of variation or the sudden accession of new characters from unknown causes, concluding that all inquiry into the causes of variation is premature. The materials he has brought together are of the greatest value, and he has already been able to throw in doubt many current beliefs, such as that variability is greater in domestic than in wild animals. His interpretation of these materials is, as we have seen, weakened, so far as it bears on our search for the evolution factors, by the fact that from the nature of most of his evidence he cannot discriminate between ontogenic and phylogenic variation; moreover, he discards any attempt to discriminate between palingenic and cenogenic variations. This lack of analysis leads him into what appears to be an entirely erroneous induction, for the principle of discontinuity is opposed by strong evidence for continuous and definite phylogenic variation as observed in actual phyletic series.

Nägeli's Factor and Phylogenic Variation.

Nägeli's factor[17] introduces us to an entirely distinct territory—to the opposite extreme from saltation. It is one we can no longer set aside as transcendental because of the strong likeness it bears at first sight to the internal perfecting principle of Aristotle. It is supported in a guarded manner by Kölliker and Ziegler. It contains the large element of truth that the trend of variation and hence of evolution is predestined by the constitution of the organism; that is, granted a certain hereditary constitution and an environment favoring its development, this development will exhibit certain definite directions, which when reaching a survival value will be acted upon by selection. I have recently[18] described as the '*potential of similar variation*' an evolution principle which seems to be well supported by palæontological evidence. It is this: while the environment and the activity of the organism may supply the stimuli in some manner unknown to us, definite tendencies of variation spring from certain very remote ancestral causes; for example, in the middle Miocene the molar teeth of the horse and the rhinoceros began to exhibit similar variations; when these are traced back to the embryonic and also to the ancestral stages of tooth development of an early geological period, we discover that the six cusps of the Eocene crown, repeated to-day in the embryonic development of the jaw, were also the centers of phylogenic variation; these centers seem to have predetermined at what points certain new structures would appear after these two

[16] The inheritance of modifications due to disturbance of the early stages of development, especially in the Japanese domesticated races of gold carp. *Proc. Acad. Nat. Sc. Phila.*, 1893, p. 75.

[17] C. V. Nägeli: Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre. München und Leipzig, 1884.

[18] Rise of the Mammalia in North America. *Contr. Biol. Dept. Columbia College*, vol. I, No. 2, September, 1893.

lines of ungulates had been separated by an immense interval of time. In other words, upper Miocene variation was conditioned by the structure of a lower Eocene ancestral type.

This is the proper place to recall a kindred conception of Variation which has been in the minds of many, and has been clearly formulated it appears by Waagen. It is of Variation so inconspicuous and so slight that it can only be recognized as such when we place side by sides two individuals separated by a long series of generations.[19] Mark the contrast with the extreme of St. Hilaire's saltatory evolution; or again, the contrast with Darwin's and Weismann's conception of Variations, not, it is true, of a saltatory character, but as sufficiently important and conspicuous to become factors in the survival of the organism. This conception of 'phylogenic variation,' as we have seen, is consistent with the application of Galton's principles to human evolution, but it finds its strongest support in palæontology, and is the unconscious motive of dissent on the part of all palæontologists, so far as I know their opinions, independently working in all parts of the world, to the fortuitous Variation and Selection theory.

Our palæontological series are unique in being phyletic series. They exhibit no evidences of fortuity in the main lines of evolution. New structures arise by infinitesimal beginnings at definite points. In their first stages they have no 'utilitarian' or 'survival' value. They increase in size in successive generations until they reach a stage of usefulness. In many cases they first rise at points which have been in maximum use, thus appearing to support the kinetogenesis theory. In extensive fossil series we also find evidence of anomalous or neutral variations, such as Bateson has brought together, but these are aside from the main lines of evolution. They present no evidence for the Neo-Darwinian principle of the accumulation of adaptive variations out of the fortuitous play around a mean of adaptive and inadaptive characters, but they present strong evidence of the Darwinian principle of the survival of the fittest. The main trend of evolution is direct and definite throughout, according to certain unknown laws and not according to fortuity. This principle of progressive adaptation may be regarded as inductively established by careful studies of the evolution of the teeth and the skeleton. Its bearing upon Lamarck's factor of the transmission of somatogenic variation was pointed out by myself in 1889; it does not positively demonstrate Lamarck's factor because it leaves open the possible working of some other factor at present unknown, and Lamarck's factor is also inadequate; but it positively sets aside Darwin's factor as *universal* in the origin of adaptations and as a consequence 'the all-sufficiency of Natural Selection.' If Lamarck's factor is disproved, in other ways, it leaves us *in vacuo* so far as a working hypothesis is concerned.

The conclusions which Hyatt, Dall, Williams, Buckman, Lang, and Würtemberger have reached among invertebrates are independently paralleled by those of Cope, Ryder, Baur, Scott,[20] the writer, and many other morphologists. The same general philosophical interpretation of evolution is now independently announced from an entirely different field of work by Driesch. We may waive our applications of these facts to theories, but let us not turn our backs to the facts themselves!

The Outlook for Induction.

The problems I have described are the main ones. No longer misled by palingenic variation under revival of an ancient environment, let us set ourselves rigidly to the analysis and investigation of the responses of the organism to new environment, in all four stages of development. Are these responses adaptive? Is there a teleological mechanism in living matter as Pflüger[21] has expressed it? Is this mechanism in the adult reflected and accumulated in the germ?

One most hopeful outlook is in Experimental Evolution. Bacon in his *Nova Atlantis* three centuries ago projected an institute for such experiments, which when it finally materializes should be known as the Baconian Institute. The late Mr. Romanes proposed to establish such a station at Oxford, and went so far as to institute an important series of private experiments, which were unfortunately interrupted by his death. What we wish to ascertain is, whether

[19] This was brought out by the writer in his Oxford paper. See *Nature*, August 30, 1894, p. 435. It has recently been independently stated with great clearness by Scott in his article Variations and Mutations. *American Journal of Science*, November, 1894. Scott, following Waagen, revives the terms 'mutation' for what Nägeli has termed 'phylogenic variation.'

[20] W. B. Scott: On Some of the Factors in the Evolution of the Mammalia. *Journ. of Morphology*, vol. V, 1891, p. 378.

[21] Pflüger: Die teleologischen Mechanik der lebenden Natur. Bonn. 1877.

new ontogenic variations become phylogenic, and how much time this requires.

The conditions of a crucial experiment may be stated as follows: An organism A, with an environment or habit A, is transferred to environment or habit B, and after one or more generations exhibits variations B; this organism is then retransferred to environment or habit A, and if it still exhibits, even for single generation, or transitorily, any of the variations B, the experiment is a demonstration of the inheritance of ontogenic variations. These are virtually the conditions rightly demanded by Neo-Darwinians for an absolute demonstration, either of Lamarck's or Buffon's principle of the inheritance of embryogenic or somatogenic variation but it is important to observe that such return to a former environment is very rare in a state of nature. There is no record that such conditions have as yet been fulfilled, for hitherto organisms have been simply retained in a new environment, and the profound modifications which are exhibited may simply be the exponents of an hereditary mechanism acting under the influence of new forces. Such experiments will probably require an extended period of time, for we learn from palæontology, as well as from palingenic variation, that phylogenic inheritance is extremely slow in a state of nature.

It is desirable to establish non-infectious experimentation involving the conditions named above, mainly as a test of Lamarck's factor. Varigny has also proposed a crucial experimental series mainly upon Buffon's factor. His volume upon *Experimental Evolution* is an invaluable review, especially of French researches in experimental transformism. Much of this is in the line brought together some years ago by Semper in his *Animal Life*. Varigny draws a valid distinction between morphological variation and physiological variation, including under the latter internal chemical and constitutional differences which are not displayed in structure but must underlie all reactions. Under the head of what I have called Gonagenic Variation, the author discusses the work of Gautier[22] upon the influence of previous fertilization in plants as well as upon the chemistry of plants in connection with color variation. He adds to the observations of Yung and Born other studies upon sex determination. He describes the experimental teratogeny or embryonic variation of Dareste, Fallon, and later observers.

Throughout Varigny's volume it is nevertheless evident that none of the studies upon Ontogenic Variation hitherto have been specifically directed to the vital problem, as they must be in the future. Varigny makes a useful suggestion as to the importance of imitating natural conditions in experimental work, but he fails to emphasize the importance of the tests set forth above in order to ascertain whether the acquired modifications have actually been impressed upon the hereditary mechanism or merely upon the various stages of ontogeny.

Conclusions.

The general conclusion we reach from a survey of the whole field is, that for Buffon's and Lamarck's factors we have no theory of Heredity, while the original Darwin factor, or Neo-Darwinism, offers an inadequate explanation of Evolution. If acquired variations are transmitted, there must be, therefore, some unknown principle in Heredity; if they are not transmitted, there must be some unknown factor in Evolution.

As regards Selection, we find more than the theoretical objections advanced by Spencer and others. Neo-Darwinism centers upon the principles of fortuitous variation, utility, and selection as universal. In complete fossil series it is demonstrated that these three principles, however important, are not universal. Certain new adaptive structures arise gradually, according to certain definite laws, and not by fortuity.

Lamarck's and Buffon's factors afford at present only a partial explanation of these definite phylogenic variations, even if the transmission of acquired variations be granted. Nägeli's factor of certain constitutional lines of variation finds considerable verification in fossil series as a principle of determinate variation, but not as a general internal perfecting tendency. St. Hilaire's factor of occasional saltatory evolution by sudden modification of the hereditary mechanism is established, but not as yet understood, although we are perhaps approaching an explanation through experimental embryology.

Our standpoint towards Variation in relation to all the Factors requires thorough reconsideration.

[22] Armand Gautier: Du Mécanisme de la Variation des Etres vivants. (Hommage à Monsieur Chevreul à l'Occasion de son Centennaire). F. Alcan. Paris, 1886.

The Darwinian law of Fortuity and the Buffon law of the direct action of Environment, have hitherto been inductions from variations which may be largely ontogenic and transitory. They both require confirmation on data of phylogenic variation. As for Lamarck's factor, the evidence seems to be conclusive that somatogenic variation is largely adaptive; but it remains to be proved that phylogenic variations as observed in human anatomy and in palæontology are invariably anticipated by corresponding changes in the individual, in other words, that the definite current of variation is guided by the inheritance of individual reactions and not by some other principle.

Another consideration is, that individual Variation may play a far less conspicuous role than we have assigned to it; in other words, that many of the most important changes in successive generations are so gradual as to be entirely inconspicuous in a single generation.

Our conception of the mechanism or physical basis of Heredity is also to be made much clearer by a series of experiments directed to palingenic variation, in order to ascertain how far the revival of an ancient environment arouses latent hereditary forces. The experiments already well advanced by Cunningham, Agassiz, and Poulton indicate that *progressive inheritance is rather a process of substitution of certain characters and potentialities than the actual elimination implied by Weismann*.

My last word is, that we are entering the threshold of the Evolution problem, instead of standing within the portals. The hardest tasks lie before us, not behind us, and their solution will carry us well into the twentieth century.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RESTITUIRI

doi:10.17684/i4A64ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Mecanismul ereditar și căutarea factorilor necunoscuți ai evoluției†

Henry Fairfield Osborn

„Infirmați principiul lui Lamarck și vom fi obligați să presupunem că, în cadrul evoluției, există un al treilea factor despre care nu știm nimic”[1].

În rîndul factorilor necunoscuți ai evoluției se află relațiile care subzistă între diferitele stadii ale dezvoltării și mediu.

Analiza recentei discuții dintre Spencer și Weismann din „Contemporary Review” duce la concluzia că nici unul dintre acești doi recunoscuți lideri în știința biologiei nu își întemeiază poziția pe dovezi inductive. Fiecare își risipește forțele în critica distructivă a celuilalt; nici unul nu-și prezintă punctul de vedere în mod constructiv, în așa fel încît să impună convingere fie oponentului său, fie altora. Pe scurt, sub stratul de polemică fină, vedem cum acești lideri susțin ca definitiv fixate teorii care se întemeiază mai puțin pe fapte și mai mult pe improbabilitățile logice ale teoriilor rivale. O astfel de concluzie este profund semnificativă; în concepția mea, ea marchează un punct de cotitură în istoria speculației, căci este sigur că nu ne vom opri cercetarea la fiecare factor al evoluției întemeiat mai degrabă pe logică decît pe demonstrația inductivă. Dacă vom face astfel și vom accepta ca stabilite legi care se sprijină în mare măsură pe raționamentul negativ, în istoria științei se va deschide un capitol retrograd.

Rezultatul cel mai puțin sesizabil al acestei discuții prelungite, dar cu adevărat cel mai important și mai persistent este sentimentul crescînd al nevoii de inducție și de dovezi inductive. Inițiatorul real al noii mișcări este Weismann, deși aceasta a luat o direcție pe care el nici nu a prevăzut-o, nici nu a susținut-o, poziția sa fiind eminamente conservatoare. În fapt, primul său serviciu permanent adus Biologiei este cererea de dovezi directe ale principiului lamarckian, care a dus la cererea din sens opus a unor astfel de dovezi ale propriului său principiu, al selecției—cerere pe care, prin ceea ce vădește și încă mai mult prin ceea ce spune în discuția cu Spencer, nu este în stare să o împlinească. Al doilea serviciu permanent al său—după cum îi amintește E.B. Wilson autorului—este că a adus în prim plan relația dintre mecanismul ereditar și evoluție.

Ce am cîștigat de pe urma controversei ultimului deceniu, în afară de gîndirea aprofundată și de această acută recunoaștere a nevoii de mai multă observație? Poate că ne rămîn unele ipoteze de lucru, noi și folositoare, cu privire la posibilele căi ale evoluției, și o deplină înțelegere a uriașei dificultăți a chestiunii eredității—dar acestea sînt doar cîștiguri indirecte. Un cîștig direct este că aceste rezultate negative au condus o mînă de biologi la o reacție totală față de speculație și către o stare general-agnostică în relație cu teoriile moderne, reacție și stare care sînt de departe mai sănătoase și mai de ajutor decît spiritul încrezător al majorității, fie în neo-lamarckism, fie în neo-darwinism. Nu există semn de progres în afirmația dogmatică conform căreia chestiunea este stabilită fie după Spencer, fie după Weismann, decît dacă această afirmație poate fi susținută de dovezi; dar cine poate prezenta dovada, dacă nu stăpînii chestiunii? Cînd cernem făina de pleavă, cînd aducem laoaltă din toate sursele fenomene de diferite tipuri și căutăm să discernem care sînt capacitățile exacte ale acestor fenomene, ajungem cu toții la convingerea că încă ne aflăm în pragul chestiunii evoluției și că secretul este în cea mai mare parte legat de cel al fenomenelor vitale, în general.

†Din *Prelegerile de biologie* de la Marine Biological Laboratories, Woods Holl. Această prelegere provine, în principal, dintr-un articol publicat de către autor în Merkel und Bonnet: *Ergebnisse fur Anatomie und Entwicklungsgeschichte*, Freiburg, 1894, și parțial dintr-un articol citit înaintea Biological Section of the British Association for the Advancement of Science: *Certain Principles of Progressively Adaptive Variation observed in Fossil Series*, „Nature”, aug., 30, 1894. Textul de față este traducerea în limba română a formei apărute în „The American Naturalist”, vol. 29, nr. 341, mai, 1895, p. 418–439, CrossRef.

[1]H. F. Osborn, *Sînt transmisibile variațiile dobîndite?*, în „Diacronia”, 1, 13 ian., 2015, art. A16, p. 13, CrossRef.

© 2016. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Diferențele dominante de opinie, foarte ample și concrete, se pot atribui în cea mai mare măsură nefirescului divorț dintre diferitele ramuri ale biologiei, extremei noastre specializări moderne, lipsei noastre de eclectism în biologie. Abia atunci cînd datele de teren și din laborator sînt așezate cap la cap cu datele paleontologiei, laolaltă cu cele ale antropologiei, împreună cu faptele de variație umană și legile eredității umane, începem să sesizăm magnitudinea problemei, deoarece, în embriologia modernă, cu siguranță că descoperirea cea mai strălucită este că baza fizică a întregii eredități este aceeași, de aici decurgînd probabilitatea ridicată ca legile eredității să fie aceleași pentru întreaga lume organică, fără granițe între protozoare și metazoare, sau între animale și plante. Atît Weismann cît și Spencer se arată orbi la această conexiune a unității fundamentale, atunci cînd trasează anumite linii de separație în ereditate, în vreme ce nici una dintre acestea nu există în mecanismul ereditar cunoscut al cromatinei și al arheoplasmei. Avînd aceste descoperiri în minte, nu apare Weismann la fel de rătăcit atunci cînd susține că moștenirea trăsăturilor dobîndite este un principiu aflat în declin în evoluția vieții, la fel cum apare Spencer cînd susține că, în evoluția vieții, acesta este un principiu în creștere?

Prin urmare, primul pas către progres este recunoașterea directă a limitelor cunoașterii noastre și a eșecului nostru actual de a întemeia pe inducție fie lamarckismul, fie neo-darwinismul, ca principii universale. Al doilea este recunoașterea faptului că întreaga noastră gîndire încă se concentrează în jurul a cinci ipoteze de lucru, pînă acum propuse, și anume cele ale lui Buffon, Lamarck, Saint-Hilaire, Darwin și Nägeli. De cînd au fost ei concepuți, critica modernă a diferențiat cît se poate de mult acești factori, dar nu i-a transformat în mod esențial. Putem doar privi la „supraviețuirea celui mai adaptat", a lui Darwin, ca la un factor real, demonstrat dincolo de orice dubiu, fără a ne angaja noi înșine în „originea adaptării". Cel de-al treilea pas este de a recunoaște că ar putea exista unul sau mai mulți factori necunoscuți, care ar putea produce o surpriză le fel de mare precum cei ai lui Darwin. Sentimentul că lucrurile stau astfel i-a venit pentru prima dată autorului în 1890, reflectînd asupra nevoii unei explicații pentru caracterul definit și aparent intenționat al anumitor variații[2]. De atunci, un sentiment similar a fost exprimat de către Romanes și alții, și mai apoi de către Scott[3], dar cea mai puternică expresie a acestuia vine recent dinspre Driesch[4], în inferența sa că există un factor nu doar necunoscut, ci și de necunoscut!

Teoretic, nici una dintre aceste cinci ipoteze ale zilei nu o exclude pe cealaltă. Ele pot coopera. Rolul pe care îl joacă fiecare, sau destinul fiecăruia în istoria speculației depinde în mare măsură sau pe de-a întregul de soluția la problema transmiterii sau netransmiterii trăsăturilor dobîndite și, în cele din urmă, ceea ce s-a scris despre această chestiune trebuie privit de către fiecare observator imparțial ca fiind încă nerezolvat.

Sîntem departe de a face testele finale sau de a înlătura acești factori vechi, dar răspunsul obținut din speculația asupra acestora este în sine o acceptare tacită a faptului că trebuie să căutăm un ce încă necunoscut. Dacă există așa ceva, atunci sînt slabe șanse de a-l descoperi fără cea mai laboriaosă cercetare; și, în timp ce nu ne împiedică nimic să prezicem că dovada decisivă a existenței sale va fi găsită în morfologie, este bine să adăugăm că fericitul descoperitor va fi un fiziolog.

Analiza Variației.

După aceste observații introductive, să examinăm un alt rezultat al controversei, anume că variația și ramura de cercetare înrudită, evoluția experimentală, se află acum în prim plan ca cele mai importante și mai aducătoare de speranță dintre toate modalitățile în care se pot transforma testele inductive ale factorilor cunoscuți și necunoscuți. Fie-ne îngăduit să facem o onorabilă exceptare a acelor reacționiști, precum Bateson[5] și Weldon, care au transformat o cercetare precisă în legi ale variației.

Cum ar trebui continuat studiul variației? Mă deosebesc complet de punctul de plecare al lui Bateson, în ceea ce privește perspectiva adoptată în introducerea la lucrarea sa, că cea mai bună metodă de a începe o astfel de cercetare stă în renunțarea la analiza care se sprijină deopotrivă pe experiență și pe baza mai mult sau mai puțin speculativă a cercetării trecute. Se cîștigă puțină înțelegere clară dacă se

[2] *Op. cit.*, 1891.
[3] În *Variations and Mutations*, „American Journal of Science", noe., 1894.
[4] *Analytische Theorie der Organischen Entwicklung*, Leipzig, 1894.
[5] W. Bateson, *Materials for the Study of Variation*, Londra, 1894.

consideră variațiile *en masse*, iar în această prezentare voi înfățișa cîteva motive pentru care lucrurile stau astfel în acest caz, precum și unele principii care par a precede unei adunări și clasificări inteligente de fapte, încredințat fiind că o simplă înșiruire de fapte nu ar duce la nimic. Variația trebuie privită ca una dintre cele două modalități sau expresii ale eredității sau ca exponentul vechilor forțe ale eredității, dezvoltîndu-se în condiții noi și instabile. Ea nu se află în contrast cu ereditatea, care o include, ci cu repetiția, ca exponent al vechilor forțe care se dezvoltă în condiții vechi sau stabile. Acum zece ani, Nägeli[6] a reliefat acest lucru, așa cum au făcut mai tîrziu Weismann, Bateson, Hurst[7] și alții. Cu toate acestea, ea este, în mare parte, greșit concepută. Hurst chiar privește variația ca cel mai vechi fenomen—o eroare aflată la cealaltă extremă, deoarece ele sînt mai degrabă fenomene coincidente—reprezentînd caracterul stabil sau instabil al dezvoltării. Cea mai largă analiză pe care o putem face este că variațiile se separă în trei planuri—al *timpului*, al *cauzei* și al *adecvării*. Acest lucru solicită rezolvarea a trei probleme, cu referire la fiecare variație: cînd a apărut variația?, ce a cauzat-o?, este sau nu adaptativă?

În legătură cu aceste trei planuri de analiză, cercetătorul eredității are, așadar, a examina tipurile de ereditate ca fiind complementare sau interacționale, deoarce imediat ce o „variație" revine în mai multe generații, practic ea este o „repetiție", iar principiul repetiției este o sursă frecventă a variației sau îndepărtării, aparente dar nu reale, a urmașului din tipul sau specia parentală. Această relație devine limpede atunci cînd analizăm variațiile la om, așa cum apar în Anatomie și în studiile lui Galton asupra moștenirii, și așa cum sînt ele prezentate în tabelul următor:

EREDITATE.

Repetiție.	*Variație.*	
A. Tip retrograd către prezent și trecut. (*a*) repetarea tipului parental. (*b*) regresul către tipul de specie prezent, de regulă la nivelul mai multor trăsături (= variație de la tipul *parental* actual). (*c*) întoarcerea la tipul trecut de specie, de regulă la nivelul uneia sau mai multor t r ă s ă t u r i (= variație de la tipul actual de *specie*). *Variație paligenică.*	*A.* Neutră atît în ceea ce privește prezentul cît și viitorul. Incluzînd anomalii și aberații care sînt fenomene pur individuale, nu căi ale evoluției.	*B*. Progresivă către tipul viitor. (*a*) v a r i a ț i e ontogenică de la tipul parental, la nivelul uneia sau al mai multor trăsături. (*b*) variație ontogenică de la specia actuală, la nivelul mai multor trăsături (= un sub-tip nou). (*c*) variație filogenică sau constantă către tipul viitor de specie, la nivelul uneia sau al mai multor trăsături, constituind o nouă „varietate" (= repetarea tipului parental). *Variație cenogenică.*

Cel mai mare decalaj în timp se află între „variațiile paligenice", provenind din istoria trecută a individului, și „variațiile cenogenice", care au a face numai cu istoria prezentă și viitoare. Prima dintre acestea cuprinde mai mult decît revenirea. Acest tabel ne oferă prima impresie a planului temporal, atît de superficial privit de către Bateson—dacă, într-adevăr, este posibilă discriminarea între datele de tipul celor pe care le-a cules. Substanța distinctivă a anatomiei umane[8] este că o comparație între trecutul și prezentul habitudinilor unei specii sau al uzurilor la care sînt și au fost puse oasele și mușchii deschide calea unei posibile analize a variațiilor, atît în ceea ce privește vremea apariției lor, cît și adecvarea lor la uzurile lor trecute, prezente și viitoare, prin urmare fiind o sursă inepuizabilă pentru studiul filozofic al variației—din

[6] „Vererbung und Veränderung sind, wenn sie nach dem wahren Wesen des Organismen bestimmt werden, nur scheinbare Gegensätze", *Theorie der Abstammungslehre*, p. 541.

[7] *Biological Theories. I, The Nature of Heredity*, „Natural Science", vol. I, nr. 8, 8 oct., 1892.

[8] R. Wiedersheim, *Bau des Menschen als Zeugniss seiner Vergangenheit*, Freiburg, 1887.

care doar nivelele superioare au fost exploatate[9]. În afara organismului uman nu există un altul la îndemîna noastră, care să permită o atît de exactă analiză a variației, în planurile temporal și al adecvării. Iarăși, atunci cînd racordăm anatomia umană ca domeniu de studiu al variației, cu cercetările lui Galton—în ciuda faptului că el a pus accentul, în principal pe legile repetiției—începem să apreciem marea importanță a inducțiilor sale. Spre deosebire de cele ale lui Weismann, acestea se întemeiază pe fapte și vor rămîne în picioare. În primul volum al acestor prelegeri de la Marine Biological Laboratory am ajuns să arăt pînă la un anumit nivel de detaliu felul în care prezintă Galton problema evoluției moderne, astfel încît aici pot doar să recapitulez pe scurt. El demonstrează două principii: primul, că în organisme trebuie să existe o puternică tendință progresivă variațională, pentru a compensa puternicul principiu retrograd al repetiției, oriunde prevalează efectul neutralizator sau de împotmolire al încrucișării naturale, așa cum se întîmplă, în mod virtual, cu cele mai multe trăsături anatomice ale rasei umane. În cel de-al doilea, el arată ceea ce, sub acest aspect, nu a fost subliniat înainte, că în cadrul încrucișării naturale variațiile ontogenice sau individuale sînt evidente, dar mai ales temporare, în vreme ce există un curent subteran al variațiilor filogenice, relativ greu de remarcat și permanente. O altă dovadă care sprijină acest ultim principiu decurge din cele ce urmează.

Care este valoarea distincției dintre variațiile *ontogenice* și *filogenice*? Aceasta: ea pune bazele discutării foarte neglijatei chestiuni inițiale *a vremii apariției unei variații în istoricul vieții unui individ*. Acesta este primul pas în experimentarea variației, nu doar întrucît va permite obținerea de dovezi hotărîtoare cu privire la factorii lui Buffon, Lamarck și ai lui Saint-Hilaire—care țin de moștenirea trăsăturilor dobîndite—, dar și avînd în vedere viitorul cercetărilor acurate asupra variației în general. Să considerăm că *variația ontogenică*—o sintagmă mai întîi folosită de către Brooks, cred, cu toate că nu pot arăta unde—se referă la toate devierile de la tip, care își au cauza în oricare etapă a dezvoltării individuale. Începem acum să recunoaștem pe deplin că cauzele anumitor tipuri de variație pot fi de fapt urmărite retrospectiv către influențele externe ale anumitor stadii de creștere sau ontogenie, și că, în cele din urmă—atunci cînd chestiunea timpului se lămurește pe cale experimentală—, va fi posibil să se determine aceste stadii. Să considerăm că *variația filogenică*—o sintagmă mai întîi folosită de către Nägeli[10]—cuprinde acele abateri de la tip care au devenit trăsături ereditare constante în anumite serii filetice sau chiar în cîteva generații. De vreme ce toate variațiile filogenice trebuie să-și aibă originea în ontogenie sau într-un anumit stadiu al dezvoltării individuale, cu siguranță că o proporție foarte mică din nenumăratele variații ontogenice, pe care le găsim la examinarea sau măsurarea oricărui individ adult, devin filogenice sau constituie mai mult decît unde pe suprafața valului.

Această distincție fundamentală nu a fost avută în vedere pînă acum. Statisticile variației, așa cum au fost întocmite de către Darwin și mai apoi de către Wallace, Weldon, Bateson și alții, nu iau în calcul faptul că printre variațiile filogenice există altele pur ontogenice, care apar și dispar pe parcursul vieții individului, datorîndu-se cauzelor legate doar de perturbarea acțiunii tipice a mecanismelor ereditare, pe parcursul ontogeniei. Cu alte cuvinte, acești autori și-au întemeiat, în mod nediscriminatoriu, pe variații—care pot fi în mare măsură sau pe de-a întregul ontogenice și temporare—importantele principii ale „variației fortuite", a lui Darwin, și „variației discontinui", a lui Bateson, în timp ce doar legile variației filogenice constituie adevăratul sprijin al chestiunii evoluției. Să luăm drept ilustrare a acestei metode false măsurătorile aripilor la păsări făcute de către Wallace. De ce nu pot fi acestea în mare măsură cazuri de variație ontogenică pură, datorată influențelor habitudinilor vieții sau vreunei perturbări pur temporare a temeliei eredității? Înainte de orice, neodarwiniștii trebuie să reconsidere principiul „variațiilor fortuite", care constituie o inducție a datelor variațiilor ontogenice și filogenice amestecate, deoarece neo-darwinismul este o teorie esențialmente și exclusiv a supraviețuirii variațiilor filogenice favorabile.

[9] H.F. Osborn, *Present Problems in Evolution and Heredity*. The Cartwright Lectures. I. The Contemporary Evolution of Man etc. Wm. Wood & Co. New York, 1891.

[10] „Die Veränderung, die gewönlich der Vererbung gegenüber gestelt wird, steht nicht in Gegensatz zu dieser, sondern zur Constanz. In diesem Sinne heisst eine Veränderung constant, wenn das Gewonnene dauernd behalten, und vergänglich, wenn es bald wieder preisgegeben wird. Die constante oder die *phylogenetische Veränderung*... ist eigentlich nichts anderes als die Conctitutionsänderung des Idioplasmas", *Theorie der Abstammungslehre*, p. 277.

Prin urmare, unul dintre aspectele problemei actuale ar putea fi formulat astfel: Care este cauza, natura și proporția variațiilor ontogenice în diferite stadii de dezvoltare, și în ce condiții devin filogenice variațiile ontogenice?

Aceasta ne aduce la o analiză a variațiilor ontogenice în plan temporal, după cum se vede deocamdată în tabelul următor:

ORIGINEA VARIAȚIILOR DE-A LUNGUL ISTORICULUI VIEȚII

A. Variații Ontogenice.	*Teorii ale Cauzelor.*
(*a*) *Gonagenice*, adică apărînd în celulele germinale, incluzînd „variațiile blastogenice", din perspectiva lui Weismann, „variațiile primare", din cea a lui Emery.	Teoretic legate de influențe patologice, chimico-fizice nutritive, nervoase, așa cum le concepe von Kölliker și alții, incluzînd fenomenele îndoielnice de xenie și telegonie.
(*b*) *Gamogenice*, adică apărînd în timpul maturării și fertilizării, incluzînd „variațile blastogenice", din perspectiva lui Weismann, sau „variațiile weismanniene", din cea a lui Emery.	Teoretic legate de influențele deja numite, de asemenea cu combinarea diferitelor trăsături ancestrale, „amfimixia" lui Weismann.
(*c*) *Embriogenice*, adică de la primele diviziuni celulare, incluzînd „variațile blastogenice" și „somatogenice", din perspectiva lui Weismann.	Teoretic legate de anomalii extensive datorate segmentării anormale și altor cauze, așa cum se observă în embriologia mecanică a lui Roux, Driesch, Wilson și a altora.
(*d*) *Somatogenice*, adică apărînd în timpul dezvoltării larvare și apoi, după formarea celulelor germinale.	Legate de reacțiile dintre forțele ereditare de dezvoltare ale individului și ale mediului.

B. Variații Filogenice.

Variații de la tip, avîndu-și originea în oricare dintre stadiile de mai sus, și care devin ereditare.

Tabelul de mai sus ilustrează limitele care desigur că nu ar trebui să fie prea fin trasate între stadiile succesive ale ontogeniei, în ciuda faptului că trebuie să existe puncte focale intermediare cu adevărat distincte. Cei patru termeni propuși nu trebuie luați în sensul 'blastogenic' și 'somatogenic' al lui Weismann, deoarece aici nu se petrece o *petitio principi*, și anume de separare a substanței ereditare sau a plasmei germinale de celulele somatice. Chiar înainte ca separarea somatogenică să aibă loc avem puține motive sau chiar deloc să credem că toate variațiile blastogenice, gonagenice sau gamogenice, care este posibil să fi apărut din diferite cauze, să devină filogenice.

Dacă mergem cu analiza în „*planul adecvării*", primul element care apare este dacă variațiile sînt *normale*, inclusiv cele cenogenice și cele paligenice, sau *anormale*, inclusiv malformațiile teratologice și de altă natură. Termenii *fortuit* și *nedefinit*, spre deosebire de *determinat* și *definit*, pot fi folosiți separat de oricare teorie, cu toate că ei au apărut spre a distinge două perspective diferite cu privire la principiile variației. Caracterul *fortuit* implică în mod riguros variația în preajma unei medii potrivite, în vreme ce *definit* nu este echivalentul necesar al variației adaptative, ci pur și simplu implică variația progresivă sau filogenică într-o direcție pe care Waagen și Scott au numit-o *mutație*. Termenii lui Bateson, *continuu* și *discontinuu* sînt folositori întrucît disting variația graduală de cea ontogenică.

În general, cele cinci ipteze de lucru, privitoare la factorii evoluției, se referă teoretic la stadiile temporale ale variației, după cum se vede în tabelul următor:

Buffon		*Ontogenică*	
	a	gonagenică	
	b	gamogenică	
	c	embriogenică	Saint-Hilaire
	d	somatogenică	
Darwin		*Filogenică*	Lamarck

Atrag atenția asupra faptului că neo-darwinismul a presupus pînă acum și practic a acceptat ca bază a sa *variația fortuită filogenică*, întrucît se leagă exclusiv de selecția acelor variații ontogenice care sînt totodată filogenice. Pe de altă parte, neo-lamarckismul relaționează exclusiv cu variațiile *somatogenice*, care se moștenesc. Factorul lui Buffon, al *acțiunii directe a mediului*, se află în centrul tuturor celor patru etape ontogenice și, atît teoretic cît și după cum se observă pe cale experimentală, produce profunde variații ontogenice; întrebarea este: în ce circumstanțe se produc astfel de variații ontogenice, în fiecare dintre cele patru etape devenite filogenice? Acest factor ar putea fi înlăturat—parțial, nu total—de dovada că variațiile somatogenice nu sînt moștenite. Factorul lui Saint-Hilaire, al acțiunii mediului asupra stadiilor timpurii de dezvoltare, ar genera variații pur fortuite și, după cum el însuși a observat cu limpezime, ar fi necesară selecția pentru a-i imprima o direcție adaptativă. Pe de altă parte, factorul lui Nägeli presupune variația definită, dar nu în mod necesar *filogenic* adaptativă—opiniile sale în această chestiune au fost cît se poate de greșit înțelese—și, după cum a arătat, factorul său ar necesita, totodată, selecție, spre a determina care dintre direcțiile definite ale creșterii sînt adaptative.

Se pare, așadar, că este necesar să se indice cu limpezime relațiile dintre stadiile temporale ale variației și cei cinci factori, spre a arăta punctele decisive de sprijin pe care le va avea viitorul cercetării noastre. De exemplu, dovada că variația este fie *definită* fie *adaptativă*, anterioară sau independentă de selecție, va infirma definitiv, nu teoria lui Darwin, ci neo-darwinismul. Pe de altă parte, soarta lamarckismului depinde de demonstrarea faptului că variația filogenică nu este doar *definită* și *adaptativă*, ci și că este anticipată prin faptul de a corespunde cu variația somatogenică.

O analiză a ideilor recente asupra chestiunii variației arată că aceste etape ale vieții ajung să fie general recunoscute. Voi trece peste factorii lui Lamarck și Darwin—atît de bine înțeleși—și voi vorbi doar despre ceilalți trei.

Factorul Variației, al lui Buffon

În ceea ce privește factorul lui Buffon, care este cel mai cuprinzător dintre toți, știm că Spencer și Weismann deopotrivă au presupus că acțiunea directă a mediului a fost la început un factor al evoluției. Weismann a fost primul care l-a privit ca pe unica sursă a variației protozoarelor, dar recent i-a acordat un rol mai mare în acțiunea mediului asupra celulelor germinale, ca o cauză nu a variației definite, ci a variabilității. Direcția de cercetare a acțiunii directe a mediului în privința influenței lui asupra variației somatogenice, urmată de către Hyatt, Dall și alții, are o paralelă în speculațiile mai recente care conectează direct mediul de stadiile gonagenic și gamogenic, inițiate de către Virchow[11], von Kölliker[12], Ziegler[13], Sutton și alții. În același filon se află sugestile lui Geddes, în vreme ce acelea ale lui Gerlach și Ryder își îndreaptă atenția în principal către alterările mecanice din stadiile de dezvoltare embrionară. Botaniști precum Vines, Detmer și Hoffmann au subliniat influența mediului asupra variației gonagenice. Experiențe cu caracter general conducînd în principal la variații embriogenice și somatogenice au fost făcute recent de către Cunningham, Agassiz și alții, ilustrînd acțiunea directă a mediului. Totodată, adepții factorului lui Buffon sînt considerați, mai mult sau mai puțin, lamarckiști. Distincția este cu deosebire exprimată în termenii *kinetogenic* și *statogenic*, ai lui Cope și Ryder, deoarece sub influența factorului lui Buffon organismul este pasiv, în vreme ce sub cea a factorului lui Lamarck este activ. Printre cei care au sprijinit principiul lui Buffon se află Packard, Eimer, Cunningham, Ryder și Dall.

Această literatură și așa-numita *dovadă* referitoare la factorul lui Buffon vădesc cea mai mare confuzie posibilă în interpretare și demonstrează că concepțiile noastre, în primul rînd cu privire la ereditate, apoi cu privire la variația în condițiile schimbării mediului, necesită o minuțioasă restructurare[14]. În primul rînd în ceea ce privește evoluția în relație cu ereditatea. Fenomenele de reversibilitate observate în

[11] R. Virchow, *Descendenz und Pathologie*, „Virchow Archiv", CIII, p. 1866, p. 1–15; 205–215; 413–437. *Über den Transformismus*, „Archiv fur Anthropologie", 1889, p. I.

[12] A. von Kölliker, *Das Karyoplasma und die Vererbung*, „Zeitschrift fur wissenschaftliche Zoologie", 1886, *Eröfnung der ersten Versammlung der Anatomischen Gesellschaft in Leipzig*, „Anatomischer Anzeiger", II, 1887.

[13] E. Ziegler, *Die neuesten Arbeiten über Vererbung und Abstammungslehre und ihre Bedeutung für die Pathologie*, Tübingen.

[14] J. T. Cunningham, *The Problem of Variation*, „Natural Science", vol. III, p. 282–287. De asemenea, *Research on the Coloration of the Skins of Flat-Fishes*, „Journal of the Marine Biology Association, mai, 1893 (a se vedea și „Philosophical Transactions of the Royal Society of London", 1892–1893.).

anatomia umană înlătură pe de-a întregul concepția asupra evoluției, a lui Weismann, ca selecție favorabilă și eliminare a variațiilor ereditare nefavorabile; cu alte cuvinte, a selecției acționînd asupra plasmei germinale. Aceste fenomene indică mai degrabă că procesul direct nu este unul de eliminare, ci de suprimare din ultimele stadii ale ontogeniei, și că numai după un interval uriaș de timp apare eliminarea efectivă. Condiții nervoase anormale, precum cele constatate în cazul anencefaliei, sînt însoțite de resuscitarea unui număr mare de trăsături latente. În limbajul lui Galton, în cursul evoluției, trăsăturile manifeste devin latente.

Pe de altă parte, în limbajul lui Weismann, în explicarea dimorfismului la himenoptere și la alte tipuri există anumite seturi de biofori corespunzînd anumitor posibilități ale dezvoltării adultului. Aplicați acestea la cunoscutul caz al pleuronectiformelor și la remarcabilele rezultate recent obținute de către Agassiz, Filhol și Giard, în producerea artificială a peștilor plați, mai mult sau mai puțin simetrici, prin reținerea puietului aproape de suprafață. Interpretarea lui Weismann asupra evoluției peștilor plați a fost mereu că acest lucru s-a produs prin selecția *determinantelor* asimetrice și eliminarea celor simetrice. În lumina acestor experimente, el trebuie acum să-și remodeleze explicația spunînd că peștii plați au ținut în rezervă un set de *determinante* simetrice, din vremea în care apare prima noastră înregistrare a tipului asimetric, adică de acum trei milioane de ani!

Acest atac asupra speculațiilor unui autor este o digresiune. În fapt, ceea ce vreau să scot la iveală este necesitatea unei analize mult mai critice a diferitelor tipuri de dovezi în favoarea factorului lui Buffon. Această necesitate poate fi ilustrată de diferitele interpretări ale schimbării culorii ca răspuns direct la schimbarea mediului.

Cele mai semnificative experimente referitoare la culoare sînt cele ale lui Cunningham asupra pleuronectiformelor. El a demonstrat că în timpul metamorfozei timpurii a peștilor plați tineri, cînd pigmentul încă este prezent pe ambele părți, acțiunea luminii reflectate nu previne dispariția pigmentului de pe partea care se află în jos, astfel încît culoarea trece rapid printr-o dezvoltare retrogradă. Expunerea prelungită la lumină, însă, a părții de jos face ca pigmentul să reapară, și, imediat după apariția sa, petele de pigment sînt similare sub toate aspectele cu cele prezente în mod firesc pe partea superioară a peștelui. Este foarte important să nu se confunde aceste rezultate, care sînt de mare interes, cu cele obținute atunci cînd mediul este nou în istoricul experienței organismului. Prin urmare, experimentele asupra culorii permit o ilustrare pregnantă a necesității de a trasa o distincție fină între variațiile cenogenice și paligenice. În multe cazuri întîlnim repetări greșite ale tipurile structurale vechi în locul structurilor nou achiziționate. Cînd palidul *Proteus* este luat din peșterile Australiei, pus la soare, iar în decursul unei luni capătă pigmenți întunecați, fie am resuscitat o trăsătură latentă, fie am creat o trăsătură nouă. Cea din urmă interpretare poate fi luată drept probă în favoarea factorului lui Buffon doar dacă se află că este urmată de transmiterea ereditară.

Poulton[15], ca un susținător al neo-darwinismului, adoptă această opinie, în replică la Beddard și Bateson, și ca o inducție de la aceste minunate și acurate experimente asupra colorației larvelor de lepidoptere. După ce produce cele mai variate colorații și marcaje, înconjurînd larvele pe perioada ontogeniei cu obiecte de diferite culori, el susține că schimbările directe produc pur și simplu revenirea la adaptări la condiții anterioare de viață, cu alte cuvinte că ele sînt paligenice. Fie că acesată interpretare este corectă sau nu, Poulton dovedește că, indiferent de cît de stabile par a fi anumite trăsături ereditare, repetarea în ontogenie depinde de repetarea în mediu, și că variația ontogenică se petrece între limite largi, ea neputînd deveni filogenică, cel puțin pentru cîteva generații succesive.

Din multe alte cercetări analoage deducem principiul căruia i s-a acordat prea puțină atenție, în cadrul studierii fenomenelor de variație, sprijinite pe factorii evoluției: *repetiția ontogenică depinde în mare măsură de repetiția în mediu și în habitudinile vieții, în vreme ce variația ontogenică este legată de variația în mediu și în habitudinile de viață*. Dacă mediul se schimbă înspre unul vechi, atunci variațiile ontogenice tind către regres sau revers (adică paligenie) sau, practic, către repetarea unui tip vechi. Este necesar să se arate cu limpezime că există dovezi practic hotărîtoare pentru un astfel de principiu, nu doar în

[15] E.B. Poulton, *Further experiments upon the color-relation between certain lepidopterous larvæ, pupæ, cocoons, and imagines and their surroundings*, „Philosophical Transactions of the Entomological Society of London", pt. IV, p. 293, 1892 (conține o replică către Beddard și Bateson.).

ultimele stadii de dezvoltare, precum în metamorfozele respiratorii ale amfibienilor, dar mergînd înapoi pînă la stadii mai timpurii decît ne-am imaginat pînă acum. Prin urmare, în realitate, o cantitate mare de mărturii scoase la iveală spre a demonstra factorul lui Buffon, adică al acțiunii directe a mediului în producerea variațiilor definite și adaptative ontogenic, de cele mai multe ori nu demonstrează nimic.

Eliminînd, așadar, erorile de interpretare, va rămîne marea întrebare referitoare la ce se întîmplă atunci cînd mediul este pe deplin nou în experiența istorică a organismului. Manifestă variațiile ontogenice o nouă direcție? Este adaptativă această direcție, adică se îndreaptă către adaptarea progresivă? Ce relații prezintă astfel de condiții cu posibilitățile ereditare ale celulelor germinale?

Dincolo de actualele cercetări devine clar că de acum înainte experimentarea poate fi direcționată distinct asupra celor patru etape de dezvoltare, și că, într-o anumită măsură, va fi posibil în felul acesta să se schițeze astfel de linii de separație. Noile influențe mecanice și chimice pot fi aplicate în fiecare etapă și decupate în etape subsecvente, dificultatea constînd în a atinge punctul extrem în care se exercită o profundă influență, fără a interfera cu funcția de reproducere.

Un efect al noului mediu asupra etapelor gonagenică, gamogenică și embriogenică va fi *variația saltatorie*. Ryder[16] a tratat recent acest lucru într-o modalitate foarte sugestivă, în cadrul discuției originii carasului auriu japonez. Întorcîndu-ne la ipoteza lui Saint-Hilaire, avem în minte variația saltatorie embriogenică, care poate fi urmărită mai cu seamă prin schimbările respiratorii și chimice. Virchow extinde cauza schimbării bruște înapoi la influențele chimico-fizice asupra celulelor germinale. Cauzele și tipurile dezvoltării bruște care apar în oricare etapă ontogenică necesită cea mai atentă investigare, în principal în ceea ce privește întemeierea lor pe relația variației onotgenice cu cea filogenică. Galton a discutat subiectul în mod obiectiv, sub titlul *Stabilitatea salturilor*, iar Emery, sub titlul *Variații primare*, a sprijinit observația lui Galton, că astfel de salturi arată adesea o puternică capacitate în direcția moștenirii. În concluzia lucrării sale, Bateson ajunge la o formă modificată a factorului evoluției prin salturi, al lui Saint-Hilaire, și crede că speciile își au originea în mare măsură în *discontinuitatea* variației sau în sporirea bruscă a noilor trăsături, din cauze necunoscute, concluzionînd că întreaga investigație a cauzelor variației este prematură. Materialele pe care le-a strîns laolaltă sînt de cea mai mare valoare și a reușit deja să coboare îndoiala la nivelul multor credințe răspîndite, precum că variabilitatea este mai mare la animalele domestice decît la cele sălbatice. După cum am văzut, interpretrea sa asupra acestor materiale slăbește, atît cît se sprijină pe cercetarea actuală a factorilor evoluției, prin faptul că, dată fiind natura celor mai multe dovezi ale sale, el nu poate distinge între variațiile ontogenică și filogenică; mai mult, el respinge orice încercare de a distinge între variația paligenică și cea cenogenică. Această carență a analizei îl conduce la ceea ce pare a fi o inducție pe de-a întregul eronată, deoarece principiul discontinuității se opune prin dovezi puternice variației filogenice continui și definite, așa cum se observă la actualele serii filetice.

Factorul lui Nägeli și Variația Filogenică.

Factorul lui Nägeli[17] ne introduce într-un teritoriu cu totul aparte—în extrema opusă saltului brusc. Este unul pe care nu-l mai putem îndepărta ca transcendental pe baza puternicei asemănări pe care o prezintă la prima vedere cu principiul perfecționării interne al lui Aristotel. El este sprijinit cu circumspecție de către van Kölliker și Ziegler. Conține marele element de adevăr că șuvoiul variației—și prin urmare cel al evoluției—este predestinat prin constituția organismului, adică, date fiind o anumită constituție ereditară și un mediu favorabil dezvoltării ei, această dezvoltare va manifesta anumite direcții definite, care atunci cînd ating o valoare de supraviețuire vor fi acționate prin selecție. Recent am descris[18] ca *potențial de variație similară* un principiu al evoluției care pare a fi bine sprijint de dovezi paleontologice. Acesta este: în vreme ce mediul și activitatea organismului pot alimenta stimulii într-o modalitate necunoscută nouă, din anumite cauze ancestrale foarte îndepărtate se ivesc tendințe definite de

[16] *The inheritance of modification due to disturbance of the early stages of development, especially in the Japanese domesticated races of gold-carp*, „Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia", 1893, p. 75.

[17] C. W. von Nägeli, *Mecanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre*, München și Leipzig, 1884.

[18] *Rise of the Mammalia in North America*, „Contr. Biol. Dept. Columbia College", vol. I, nr. 2, sept., 1893.

variație. De pildă, în miocenul mediu, molarii calului și ai rinocerului începeau să prezinte variații similare; cînd acestea sînt urmărite retrospectiv, pînă în etapa embrionică și chiar în cele ancestrale ale dezvoltării dinților dintr-o perioadă geologică timpurie, se descoperă că șase vîrfuri din coroana eocenului, repetate pînă astăzi în dezvoltarea embrionică a fălcii, de asemenea erau centrii variației filogenice; acești centri par a fi predeterminat pînă în ce puncte vor apărea anumite structuri, după ce aceste două linii ale ungulatelor s-au separat printr-un imens inteval de timp. Cu alte cuvinte, variația din miocenul tîrziu a fost condiționată de structura tipului ancestral din miocenul timpuriu.

Acesta este locul potrivit pentru a aminti o concepție înrudită asupra variației, care se află în mintea multora și a cărei formulare clară apare la Waagen. Aceasta este că variație e atît de greu de observat și de slabă încît poate fi recunoscută ca atare doar atunci cînd sînt așezați alături doi indivizi separați pe durata unei lungi serii de generații[19]. Este de reținut contrastul cu evoluția saltatorie extremă a lui Saint-Hilaire sau, iarăși, cu concepția asupra variațiilor, a lui Darwin și Weismann, ce-i drept, lipsite de caracter brusc, dar îndeajuns de importante și de evidente încît să devină factori în cadrul supraviețuirii organismului. După cum am văzut, această concepție a *variației filogenice* este concordantă cu aplicarea principiilor lui Galton la evoluția umană, însă cel mai puternic sprijin și-l află în paleontologie, și reprezintă motivul inconștient pentru care—pe cît le cunosc opiniile—toți paleontologii, lucrînd independent în diverse colțuri ale lumii, se ridică împotriva teoriei variației fortuite și a selecției.

Seriile noastre paleontologice sînt unice prin caracterul lor filetic. Ele nu prezintă dovezi de fortuitate în ceea ce privește principalele direcții de evoluție. Noile structuri apar prin începuturi infinitezimale, în puncte definite. În stadiile lor prime, ele nu au valoare *utilă* sau *de supraviețuire*. Ele cresc în mărime în generații succesive pînă cînd ating stadiul utilității. În multe cazuri ele se ridică mai întîi în puncte care s-au aflat în uz maxim, astfel părînd a sprijini teoriea kinetogenezei. În seriile extensive de fosile de asemenea găsim dovezi ale variațiilor anomalice sau neutre, așa cum a adunat Bateson, dar acestea se află în afara direcției principale a evoluției. Ele nu oferă nici o dovadă în sprijinul principiului neo-darwinist al acumulării adaptative a variațiilor, în afara jocului fortuit în jurul unei medii a trăsăturilor adaptative sau neadaptative, dar oferă o puternică dovadă în favoarea principiului darwinian al supraviețuirii celui mai puternic. Principala tendință a evoluției este directă și definită pretutindeni, conform anumitor legi necunoscute, iar nu conform întîmplării. Acest principiu al adaptării progresive poate fi privit ca stabilit inductiv prin studii minuțioase ale evoluției dinților și scheletului. În 1889, am arătat felul în care acesta influențează factorul transmiterii variației somatogenice, al lui Lamarck; el nu dovedește în mod absolut factorul lui Lamarck deoarece lasă deschisă posibila acțiune a unui alt factor, necunoscut în prezent, factorul lui Lamarck fiind totodată inadecvat; dar el stabilește în mod categoric caracterul *universal* al factorului lui Darwin, sub aspectul originii adaptărilor și, în consecință, *autosuficiența selecției naturale*. Dacă, pe alte căi, factorul lui Lamarck este respins, ca ipoteză de lucru, deocamdată ne lasă *in vacuo*.

Concluziile pe care Hyatt, Dall, Williams, Buckman, Lang și Würtemberger le-au obținut de la nevertebrate sînt în mod independent dublate de cele ale lui Cope, Ryder, Baur, Scott[20], autorul și mulți alți morfologiști. Aceeași interpretare general filozofică a evoluției este anunțată acum în mod independent, dinspre un domeniu de activitate complet diferit, de către Driesch. Putem abandona aplicațiile acestor fapte în favoarea teoriilor, dar să nu întoarcem spatele înseși faptelor!

Perspectivele Inducției.

Problemele pe care le-am prezentat aici sînt fundamentale. Nemaifiind induși în eroare de variația paligenică, datorată reînvierii unui mediu vechi, să ne ocupăm cu rigoare de analiza și investigarea răspunsurilor organismului la noul mediu, în toate cele patru stadii de dezvoltare. Sînt acesta răspunsuri adaptative? Există un mecanism teleologic în materia vie, așa cum a susținut Pflüger[21]? Se reflectă acest

[19] Acest lucru a fost arătat de către autor în articolul său de la Oxford. A se vedea „Nature", 30 aug., 1894, p. 435. Recent a fost arătat în mod independent și cu mare limpezime de către Scott, în articolul său *Variations and Mutations*, „American Journal of Science", noe., 1894. Pe urmele lui Waagen, Scott reia termenul mutație penru care Nägeli folosea sintagma *variație filogenică*.

[20] W. B. Scott, *On Some of the Factors in the Evolution of the Mammalia*, „Journal of Morphology", vol. V, 1891, p. 378.

[21] E. Pflüger, *Die teleologischen Mechanik der lebenden Natur*, Bonn, 1877.

mecanism în adult și este acumulat în sămînță?

Perspectiva cea mai optimistă se află în evoluționismul experimental. Acum trei secole, în *Nova Atlantis*, Bacon a proiectat un institut pentru astfel de experimente, care atunci cînd va deveni realitate ar trebui să se numească Institutul Baconian. Mai tîrziu, dl. Romanes a propus să se întemeieze un astfel de centru în Oxford, și a ajuns atît de departe încît a instituit o importantă serie de experimente private care, din nefericire, au fost întrerupte de moartea sa. Ceea ce vrem să stabilim este dacă noile variații ontogenice devin filogenice, și cît timp le ia acest lucru.

Condițiile unui experiment hotărîtor pot fi stabilite după cum urmează: un organism, A, avînd un mediu sau deprinderi A, este transferat în mediul sau deprinderile B, iar după una sau mai multe generații prezintă variațiile B; apoi, acest organism este transferat în mediul sau deprinderile A, iar dacă prezintă în continuare, fie și pentru o singură generație sau tranzitoriu, oricare dintre variațiile B, experimentul constituie o demonstrare a moștenirii variațiilor ontogenice. Virtual, acestea sînt condițiile pe drept cerute de către neo-darwiniști, pentru o demonstrație categorică a principiului lui Lamarck și al lui Buffon, al moștenirii variației embriogenice sau somatogenice, dar este important să se observe că, în natură, o astfel de revenire la un mediu anterior este foarte rară. Nu s-a înregistrat îndeplinirea pînă acum a unor astfel de condiții, deoarece pînă acum organismele au fost pur și simplu reținute în mediul nou, iar profundele modificări manifestate pot fi pur și simplu reprezentantele unui mecanism ereditar acționînd sub influența noilor forțe. Probabil că astfel de experimente solicită o perioadă întinsă de timp, întrucît paleontologia ne arată, în aceeași măsură precum variația paligenică, că, în natură, moștenirea filogenică este extrem de lentă.

Este de dorit să se stabilească experimente necontagioase, implicînd condiții dinainte menționate, în principal ca test pentru factorul lui Lamarck. Varigny a mai propus o serie de experimente cruciale, în principal asupra factorului lui Buffon. Volumul său asupra *Experimental Evolution* este o analiză neprețuită, mai ales a cercetărilor franceze în transformismul experimental. Multe dintre acestea sînt pe direcția stabilită acum cîțiva ani de către Semper, în *Animal Life*. Varigny schițează o distincție concludentă între variația morfologică și cea fiziologică, incluzînd în aceasta din urmă diferențele chimice și constitutive care nu apar la nivelul structurii, dar trebuie să se afle la baza tuturor reacțiilor. Sub titlul a ceea ce am numit variație gonadică, autorul discută lucrul lui Gautier[22] asupra influenței fertilizării prealabile a plantelor, precum și asupra chimiei plantelor, în legătură cu variația coloristică. La observațiile lui Yung și Born el adaugă alte studii asupra determinării sexului. El descrie teratogenia experimentală sau variația embrionică la Dareste, Fallon și la ultimii observatori.

De-a lungul volumlui lui Varigny este cît se poate de evident că, pînă acum, nici unul dintre studiile asupra variației ontogenice nu a fost anume orientat către problema vitală, așa cum ar trebui să fie de acum înainte. Varigny face o sugestie utilă cu referire la importanța imitării condițiilor naturale, în cadrul activității experimentale, dar nu reușește să sublinieze importanța setului de teste edificat spre a determina dacă modificările dobîndite au fost realmente imprimate dinspre mecanismul ereditar sau pur și simplu dinspre diferitele stadii ale ontogeniei.

Concluzii.

Concluzia generală la care ajungem în urma examinării întregului domeniu este că, în ceea ce privește factorii lui Buffon și Lamarck, nu avem o teorie a eredității, în vreme ce noul factor darwinian sau neo-darwinismul prezintă o explicație inadecvată a evoluției. Dacă variațiile dobîndite se transmit, în ereditate, prin urmare, trebuie să existe un principiu necunoscut; dacă ele nu se transmit, trebuie să existe un factor necunoscut în evoluție.

În ceea ce privește selecția, avem mai mult decît obiecțiile teoretice avansate de către Spencer și alții. Neo-darwinismul se centrează, ca pe niște principii universale, pe variația întîmplătoare, utilitate și selecție. Seriile fosile complete dovedesc că aceste trei principii, deși importante, nu sînt universale. Anumite structuri adaptative noi apar gradual, conform anumitor legi definite, dar nu și întîmplătoare.

În momentul de față, factorii lui Lamarck și Buffon permit doar o explicație parțială a acestor variații filogenice definite, chiar dacă se acceptă transmiterea trăsăturilor dobîndite. Factorul lui Nägeli, al anumi-

[22] A. Gautier, *Du Mécanisme de la Variation des Êtres vivants.* (Hommage à Monsieur Chevreul à l'occasion de son Centenaire), F. Alcan, Paris, 1896.

tor direcții inerente ale variației se verifică în măsură însemnată în seriile de fosile, ca un principiu al variației determinate, dar nu ca o tendință internă către perfecțiune. Factorul lui Saint-Hilaire, al evoluției saltatorii ocazionale prin modificări bruște ale mecanismului ereditar, este întemeiat, dar încă neînțeles, cu toate că ne apropiem, poate, de o explicație, pe calea embriologiei experimentale.

Poziția noastră față de variație, în relație cu toți factorii, solicită o temeinică reconsiderare. Legea darwiniană a întîmplării și legea lui Buffon, a acțiunii directe a mediului, au fost pînă acum inducții din variații, care pot fi în mare parte ontogenice și tranzitorii. Ambele cer confirmarea dinspre datele variației filogenice. În ceea ce privește factorul lui Lamarck, pare a fi hotărîtoare dovada că variația somatogenică este în mare măsură adaptativă, dar rămîne de demonstrat că variațiile filogenice, așa cum se observă la nivelul anatomiei umane și în paleontologie, sînt invariabil anticipate de schimbările de la nivelul individului, cu alte cuvinte că fluxul definit al variației este condus de moștenirea reacțiilor individului, iar nu de vreun alt principiu.

O altă cocnluzie este că variația individuală poate juca un rol mult mai puțin evident decît i-am atribuit, cu alte cuvinte că multe dintre cele mai importante schimbări în rîndul generațiilor succesive sînt atît de graduale încît sînt pe de-a întregul neobservate la nivelul unei generații.

Concepția noastră asupra mecanismului sau a temeiului fizic al eredității de asemenea va deveni mai clară în urma unor experimente direcționate către variația paligenică, spre a determina măsura în care reușește revenirea vechiului mediu să provoace forțele ereditare latente. Experimentele deja destul de avansate ale lui Cunningham, Agassiz și Poulton arată că *moștenirea progresivă este mai degrabă un proces de substituție a anumitor trăsături și capacități decît eliminarea efectivă presupusă de către Weismann*.

Închei prin a spune că păşim peste pragul chestiunii evoluției în loc să stăm dinaintea intrării. Cea mai grea sarcină se află înaintea noastră, nu în spatele nostru, iar soluția ei ne va purta cu adevărat în secolul al douăzecilea.

[Traducere de Adina Chirilă și Francisc Gafton]